

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

3250/2000

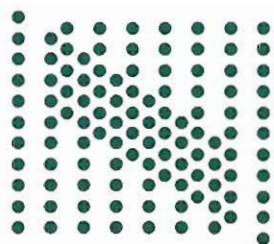

120010149,36/37

COBISS •

36/37

RAZPRAVE *in*
GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

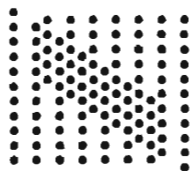

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

Ljubljana, 2000

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

36/37

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2000

RAZPRAVE IN GRADIVO - TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja - Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

UREDNIŠKI ODBOR - EDITORIAL BOARD

Dr. Otto Feinstein, mag. Boris Jesih, dr. Miran Komac, mag. Vera Klopčič, Marinka Lazič, dr. Avguštin Malle, mag. Mojca Medvešek, dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Albina Nečak Lük, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, Milan Pahor, dr. Albert F. Reiterer

ODGOVORNI UREDNIK - EDITOR-IN-CHARGE

Mag. Boris Jesih

PREVODI - TRANSLATION

Meta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

OBLIKOVANJE - DESIGN

Jana Kuharič

PREVODI - TRANSLATION

Meta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

TISK - PRINTED BY

Eurota d.o.o.

ZALOŽIL IN IZDAL - PUBLISHED AND EDITED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies
SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26. tel.: +386 (01) 20 01 87 0, fax +386 (01) 25-10-964
e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK - REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

REVILJO SOFINANCIRA - CO-FINANCED BY

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministry of Science and Technology of the Republic of Slovenia

3250

Z 5. 03. 2001/120010149

KAZALO

JANKO PIETERSKI 75 LET INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA	5
MITJA ŽAGAR ALI JE MOŽNO RAZKLENITI ZAČARAN KROG?	11
BRANKO JAZBEC OSIMO PRED SUKESIJO IN PO NJEJ	33
MARIJA JURIČ PAHOR PRISPEVEK K SEMANTIKI "NEKROPOLE"	69
SAMO KRISTEN NEKAJ POGLEDOV NA VPRAŠANJE NADALJNJE VELJAVNOSTI AVSTRIJSKE DRŽAVNE POGODBE IN SLOVENSKEGA NASLEDSTVA STATUSA SOPODPISNICE POGODBE	95
BOJAN BREZIGAR AVSTRIJA POD DROBNOGLEDOM? SAJ NI ZAREŠ ...	115
JERNEJ ZUPANČIČ SLOVENCİ NA MADŽARSKEM	125
MATJAŽ KIEMENČIČ PROSTOVOLJNE IN PRISILNE MIGRACIJE KOT ORODJE SPREMINJANJA ETNIČNE STRUKTURE NA OBMOČJU DRŽAV NASIEDNIC NEKDANJE JUGOSLAVIJE	145
VERA KLOPČIČ ROMI-EVROPSKA MANJŠINA	173
RENATA MEJAK MEDČASOVNA ANALIZA POGLEDOV LENDAVČANOV NA SOSEDNJO MADŽARSKO	185
FELICITA MEDVED POLITIKA MIGRACIJ IN AZILA V TRANSGRESIJI EVROPSKE UNIJE	207
MIRJAM POLZER SRIENZ REPREZENTACIJA IN PARTICIPACIJA ETNIČNIH SKUPIN V ZAKONODAJNIH ORGANIH	227

FERNAND DE VARENNES PRAVICE JEZIKOVNIH MANJŠIN Z VIDIKA MEDNARODNEGA PRAVA	255
KLEMEN JELINČIČ SELF-DETERMINATION AND THE INUIT	273
KOVÁCS ATTILA NARODNOSTNA POLITIKA NA MADŽARSKEM V 20. STOLETJU	293
MARIJA JURIĆ PAHOR NAROD, IDENTITETA, SPOL	303
MARIJA JURIĆ PAHOR ČISTO IN POMEŠANO	311
RENATA MEJAK RABA JEZIKA IN MODNA IZBIRA IMEN	315
MATJAŽ KLEMENČIČ MANJŠINSKI JEZIKI MED ŠOLO IN VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM	323
MITJA ŽAGAR TRETJA MEDNARODNA ZNANSTVENA KONFERENCA O USTAVNEM, PRAVNEM IN POLITIČNEM UREJANJU IN UPRAVLJANJU MEDETNIČNIH ODNOSOV IN KONFLIKTOV	329
AVGUŠTIN MALLE SLOVENSKA KOROŠKA DUHOVŠČINA IN NARODNO VPRAŠANJE 1920-1932	331
SONJA KURINČIČ MIKUŽ, MARINKA LAZIČ BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 1999	337

JANKO PIETERSKI

75 LET INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA
VPRAŠANJA *

Poskušam ustreči želji upravnega odbora INV, naj povem kaj primernega ob tričetrstoletnici slovenskega zavoda, ki s tako častitljivo življenjsko dobo pri nas nima veliko podobnih med znanstvenimi ustanovami in bi se zato mogel, če je dovoljeno majhno primerjati z velikim, po svoji vztrajni navzočnosti in skoraj samoumevni potrebnosti ravnati celo s samo našo 'alma mater'. Toda, ali smo lahko ob njegovi dolgoživosti tudi podobno zanosni, kakor smo upravičeno ob vsaki zaokroženi obletnici slovenske univerze, če nadaljujem to tvegano primerjavo? O sedmih celih desetletjih inštituta je že napisana zgodovinarsko vzorna publikacija njegovega zavzetega sodelavca Janeza Stergarja, ki dokumentirano govori o zaporednih fazah razvoja narodnostnih študij na Slovenskem, že tam od začetka dvajsetega stoletja pa skoraj do naših dni, ko to stoletje mineva tudi po koledarju. Vrzimo pogled na te faze.

Ne pozabljajoč začetnikov znanstvenega zaznavanja stanj in problemov narodnega obstoja Slovencev iz 19. stoletja, kakor sta bila Urban Jarnik in Peter Kozler, in ob živem zgledu raziskovalca severne slovenske jezikovne meje v prvih letih dvajsetega, Anteja Bega, nastopa slovenska študentovska mladina, posebno tista, šolana v Pragi, ki hoče za narod realno delovati in se zato posveti tudi zaznavanju, kot pravi, »slovenskega narodnega stanja«. Zanima se tudi za probleme mešanih ozemelj in jezikovnih orokov in s tem tematizira manjšinsko vprašanje kot poseben del narodnega. V letu 1910 je objavljena prva slovenska bibliografija takrat že številnih znanstvenih del o manjšinskem problemu, napisanih v drugih jezikih, in leto zatem tudi strokovno sestavljena statistika Slovencev za enciklopedijo slovanskih narodov, kar je izraz prestopanja od priložnostne akcije k sistematičnemu spremljanju teme. Z delom raziskovalnega značaja izstopa Janko Mačkovšek, ki s kmalu zatem uresničeno idejo o stalnem obrambnem muzeju prestopi tudi na stopnjo prizadevanja po institucionalizaciji takšnega dela. Ta muzej pride v začetku 20tih let, po končni določitvi državnih meja z Avstrijo in Italijo, v roke Jugoslovanske Matice. Ta mu spremeni ime iz obrambnega v manjšinski muzej in tako nakaže zorenje zamisli o specifično »Manjšinskem inštitutu«. Inštitut s takšnim imenom, ki izraža premišljeno delovno usmeritev k ožje določeni temi v širšem okviru splošnih narodnih problemov, je potem v letu 1925

* * *

* Slavnostna beseda ob proslavi 75-letnice inštituta za narodnostna vprašanja, v Ljubljani, dne. 12. 12. 2000

že zares ustanovilo pet organizacij slovenske civilne družbe: Cirilmetodova družba, Gosposvetski zvon, Jadranska straža, Jugoslovanska matica in Slovenska straža. Tu je začetek štetja našega, zdaj zaokroženega četrtoletja. Sofinanciral in vodil ga je do prihoda italijanske napadalske vojske v Ljubljano, 11. aprila 1941, Vinko Zorman. Ob njem se je zbirala vrsta sodelavcev iz različnih poklicev, a z istim strokovnim zanimanjem in prizadevanjem. Ni bilo vselej ločeno od agitatoričnega, a objavljeni in interni rezultati so bili tudi znanstvenega značaja. Del zbranega gradiva in arhiva, v celoti pa knjižni fond inštituta, so bili varno skriti do osvoboditve države in celo še malo dlje. Delo številnih strokovnjakov na narodnostnih vprašanjih, predvsem v smislu izdelave podlag za uresničitev programa Zedinjene Slovenije, med sovražno zasedbo ni prenehalo, nasprotno, doživelo je veliko intenzivnost. Ni pa bilo enotno organizirano, marveč se je grupiralo v skladu z delitvami Slovencev v razmerju do vprašanj njihovega lastnega vojskovanja za zmago nad fašistično-nacistično agresijo kot pogoja narodne osvoboditve, a tudi z delitvami glede vprašanj poveljne družbene ureditve. Pa vendar se je realno uveljavljala tudi kontinuiteta v tem delu. Predvsem so kontinuiteto pomenili podobni narodni cilji, ustvarjala pa jo je osebnost zavzetih in v znanju preizkušenih posameznikov. Zaživela je znova tudi njihova institucionalna dejavnost. Januarja 1944 je bil na osvobojenem ozemlju Slovenije ustanovljen Znanstveni inštitut pri IO OF, kmalu zatem vključen v organ nove slovenske države, v SNOS. S svojim Oddelkom za meje se je Znanstveni inštitut med pogajanjmi za mirovno ureditev vključil v diplomatska prizadevanja za nove slovenske meje, 1945-1948. Iz te organizirane dejavnosti se je tega leta, 1948, ustanovil Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani, v katerem se je združilo tudi v prejšnjih desetletjih ustvarjeno in ohranjeno gradivo, predvsem pa fundamentalna knjižnica nekdanjega Manjšinskega inštituta. Rektor univerze je bil tudi direktor tega inštituta, vodila pa sta ga Lavo Čermelj in Lojze Ude izmenjaje se vsako leto. V letu 1956 je republiška oblast inštitut ločila od univerze in ga spremenila v samostojen znanstveni zavod z istim imenom. S tem imenom, Inštitut za narodnostna vprašanja, je naš jubilent zdaj dejaven nepretrgano do današnjega dne, seveda s tem, da je bil oktobra 1992, kot eden prvih javnih raziskovalnih zavodov, utemeljen na novi zakonodaji Republike Slovenije.

Dovolite, da k temu telegrafskemu orisu ilustrativno prislonim pogled enega naših najbolj tvornih raziskovalcev manjšinskega oz. narodnostnega vprašanja v vsej dobi do njegove smrti pred 18 leti, Lojzeta Udera. Na voljo imam njegov »kratek informativni pregled« o Inštitutu za narodnostna vprašanja z dne 14. septembra 1949, ko je bil njegov vodja. V njem je med drugim takole pisal: »Manjšinski inštitut, ki je bil (...) ustanovljen na inciativo narodnoobrambnih društev (...) je delal do napada Hitlerja na Jugoslavijo. (...) Narodnoobrambni položaj slovenskega naroda, zlasti situacija, kakor je nastala že po prvi svetovni vojni, razkosanost slovenskega naroda na štiri države je pač diktirala ustanovitev

inštituta, ki bi znanstveno sistematično obdeloval vprašanja, ki so v zvezi z življenjsko borbo Slovencev, živečih pod tujo oblastjo izven mej jugoslovanske Slovenije. Kot stalna republiška, znanstvena ustanova s takim delokrogom, z novimi pogledi na stvar, pa je INV pri univerzi v Ljubljani šele pridobitev osvobodilne borbe.« Po opozorilu, da ga ni zamenjavati s sočasnim Oddelkom za mejna vprašanja pri IOOF, ki »ima praktično-politične naloge«, navede Ude zakonsko določene naloge inštituta. K nalogi proučevanja položaja in razvoja onstran meja živečih Slovencev pa doda lastno ugotovitev: »Potrebna je tudi primerjava s stanjem nacionalnih manjšin, ki so v naši državi ali raznih nacionalnih manjšin v drugih državah, v Evropi in drugod. Potreben je študij postopanja Italije z drugimi narodnimi manjšinami, posebno še z Nemci na Tirolskem in s Francozi v Val d'Aosta. Vedeti je treba, kaj zahtevajo Avstrijci za svojo manjšino na Južnem Tirolskem, kaj pa so sami pripravljeni dati Slovincem in Hrvatom v Avstriji (...). kakšna je zgodovinsko situacijska normala odnosno posebnost tega položaja, kakšna je perspektiva za bodočnost.«

Udetova bodočnost je naša sedanjost. In tu vidimo, da je potreba po inštitutu tipa, kakršen je bil INV tistega dne v njegovem času, za Slovenijo in za Slovence še vedno pereča. Česar se nimamo posebno veseliti. Pozitivna razlika med tedaj in danes pa ni le to, da je danes v Republiki Sloveniji le od nas samih odvisno, ali bomo tak inštitut imeli ali ne, ampak tudi to, da danes ne stojimo le mi sami pred zapletenim vprašanjem, kako živeti kot manjšina med drugimi, in kako živeti z drugimi manjšinami med nami samimi. Danes je to pereče vprašanje celega kontinenta. To mu, namreč temu kontinentu, lahko kar malo privoščimo, saj je v preteklosti toliko grešil nad malimi narodi, da so največkrat morali v svoji celoti živeti v položaju nekakšne manjšine, nekakšnih nebodijih treba. Zdaj je kontinent v škripcih, ko mora računati z vsemi, tudi z malimi. In če se zavzamemo, lahko v tem širšem kontekstu najdemo, še neko drugo, in to koristno zadoščenje, ne le svojo grdo slovensko privoščljivost. Kaže namreč, da prihajamo do neke svoje diferencialne prednosti. Kajti po našem položaju in po svoji zgodovini smo v Evropi skoraj gotovo najbolj izkušeni v zadevi manjšinskega položaja in njegovih problemov. Naj pojasnim to misel.

Rojeni smo bili v avstrijskem cesarstvu. In prav to mnogonarodno cesarstvo je postalo v svoji ustavni dobi takorekoč domovina manjšinskega vprašanja. Vendar je bilo vprašanje narodnih manjšin tukaj še notranjega in ne še meddržavnega značaja, kakor je postalo po prvi svetovni vojni. Notranja upravná delitve stare Avstrije se ni ozirala na narodnostne meje med avstrijskimi narodi, marveč je slonela na mejah zgodovinskih dežel. Te pa so bile z nekaj izjemami narodnostno sestavljene in so se v njih poleg narodnih večin, ki so praviloma imele v rokah vzvode oblasti, ki jo je prinašala avtonomija dežel, redno pojavljale tudi narodne manjšine, ki so se morale truditi za enakopraven in zagotovljen narodni obstoj v

vsaki posamezni deželi. In v čem naj bi bila v tem sistemu posebna izkušnja Slovencev? Bili so med vsemi v tem pogledu v najbolj neugodnem položaju. Le slaba polovica, le 40% jih je bilo v sistemu zgodovinskih dežel deležnih tiste narodnostne zaščite, kolikor je je deželna avtonomija prinašala narodom. To so bili Slovenci na Kranjskem. Ostalih 60% Slovencev je živelo v drugih zgodovinskih deželah in v vsaki posebej so živeli v položaju manjšine. Po drugi strani sta bili v zaščitenem položaju deželne večine skoraj dve tretjini Nemcev. Položaj Poljakov in Čehov je bil v tem smislu celo še veliko ugodnejši. Ker je Zedinjena Slovenija sodila k utopijam, so si Slovenci morali pomagati med seboj na druge načine. Sistematično spremljanje položaja manjšin v deželah zunaj Kranjske je tako že zgodaj postalo trajna sestavina njihovih narodnostnih prizadevanj. In postalo je tudi specifično znanje, ki je postalo širše uporabno, meddržavno uporabno, med obema vojnama, ko je s pojavom novih narodnih držav je stopilo v ospredje vprašanje narodnih delov, ki so ostali zunaj njihovih meja. V Evropi se je takrat aktualiziralo staro vprašanje, ali je zaščita narodne manjšine omejena zgolj na enakost njenih pripadnikov s pripadniki večine pred zakonom in gre zato zgolj za zaščito osebe pred diskriminacijo zaradi njene narodnosti? Slednje je bilo prevladujoče pravno izhodišče manjšinske zaščite v dobi Društva narodov (Lige nacij) po prvi svetovni vojni. To je bilo dvakrat nasprotno izkustvenim stališčem Slovencev: ker je sama Avstrija gojila znanost o manjšinah zaradi v ustavi določene enakopravnosti narodov in ne njihovega asimiliranja, in ker so prav v tej obrambi pred asimilacijo manjšin sami imeli zaradi svojega položaja najbolj globoke izkušnje. In dejstvo je, da so Slovenci v razrvani versajski Evropi s svojim delovanjem v Kongresu evropskih manjšin veliko pripomogli, da se je uveljavljalo tudi drugačno pojmovanje manjšinske zaščite. Velja naj narodnosti kot takšni, njeni ohranitvi, vključno podpiranju kulturnega in splošnega blagra narodne manjšine v njenem domačem okolju.

Delo Manjšinskega inštituta v Ljubljani je imelo poseben pomen ravno v tem, da je stregel vodilnim aktivistom Evropskega manjšinskega kongresa, kakor sta bila dr. Josip Wilfan in Engelbert Besednjak v letih 1925 do 1938, ki sta zelo vidno prispevala k temu, da so, z besedami nedavno objavljene razprave o njunem delu, »zamisli in ideje sodelavcev kongresa dosegle izjemno idejno in intelektualno višino, ki jo brez dvoma lahko primerjamo z današnjimi aktualnimi razmišljanji in procesi...«

Vendar je po drugi svetovni vojni izkušnja s fašizmom oz. nacizmom zaradi njegovega pojmovanje lastnega naroda kot skupinskega nosilca predpravice, najprej omajala pojmovanje o potrebnosti zaščite narodnostnih manjšin kot trajnih delov naroda onstran meja narodnih držav. Izkušnja z ranljivostjo demokracije, pridobljena v hladni vojni, pa je dvom o takoimenovanih kolektivnih pravicah narodnih manjšin še dodatno poglobila. Vse skupaj je nekako obnovilo staro

razdvojenost stališč in pogledov na zaščito narodnih manjšin v Evropi. V novi luči se je problem takšne razdvojenosti pokazal šele ob dejstvu novega demokratičnega, a hkrati postmodernega združevanja narodnih držav v Evropski zvezi, ki brez aktivnega spoštovanja etnične raznolikosti, tudi ne glede na državne meje, očitno ni uresničljivo. Morda se zdaj približujemo tisti tretji možnosti pravne zaščite narodnih manjšin - o kateri je že 1928 pisal Leonid Pitamic: »Je še ena možnost, ki bi mogla ojačiti evropskim manjšinam garancijo njihovih pravic, ki bi v gotovem smislu tudi pravno solidarizirala večinski narod v narodnostni državi z njegovo plemensko manjšino v drugi državi, možnost, po kateri bi našli večinski in manjšinski narodi višji skupen dom in bi se s tem dala odvzeti manjšinskemu problemu ostrina; tudi ta čudovita rešitev, ki jo danes vidimo samo kot daljni ideal, je možna in je: ustvaritev zedinjenih držav Evrope.«

Kako še bo s tem idealom, bo treba čakati. Danes pa že vendarle vidimo, da omenjena nova potreba po spoštovanju etnične raznolikosti znotraj obstoječih držav, vendarle vidnoporaja in pospešuje gesla o koristih interkulturalnosti. Stvarni pomen imajo ta gesla zaenkrat le bolj za narodne manjšine same, ker jim ponujajo sprejemljivo alternativo k drveči asimilaciji, alternativo, ki je v novi Evropi, ki se čuti izpostavljeno nezaželenim kulturnim vplivom prav tako deroče globalizacije, nenadoma pridobila visok 'rating'. Indirektno pa ta gesla pomagajo manjšinam k preživetju tudi s tem, da omiljujejo asimilacijski pritisk obdajajočih jih večin vsakokratnega državnega naroda, tradicionalno opojenih s prepričanjem o svoji večvrednosti v danem okolju. Praviloma ostajajo te večine sicer cnojezične, a postajajo morda manj izključujoče. A tudi če je zaenkrat samo tako, se mi zdi potrebno ugotoviti, da se Slovencem in njihovi znanosti na tem področju ponovno široko odpira priložnost, da uveljavijo prednosti svojih izkušenj, da vidno in ugledno pripomorejo - tudi v svoj prid - k tisti »tretji« možnosti, ki jo je bilo v 1928. letu mogoče videti samo kot daljni ideal, ki pa ima danes stvarne konture. Kdo ob tem ne bi pomislil tudi na Inštitut za narodnostna vprašanja danes in tukaj?

MITJA ŽAGAR

ALI JE MOŽNO RAZKLENITI ZAČARAN KROG?

STRATEGIJE IN KONCEPTI ZA UPRAVLJANJE IN RAZREŠEVANJE ETNIČNIH KONFLIKTOV¹

I. UVOD

Proučevanje (pravnega in političnega) urejanja in upravljanja medetničnih odnosov v sodobnih pluralnih družbah tako znotraj posameznih (nacionalnih) držav kot v mednarodni skupnosti je ključna vsebina temeljnega raziskovalnega projekta »Etnična dimenzija integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov.« V okviru tega projekta je ena pomembnih tem proučevanje strategij, konceptov, modelov, mehanizmov in tehnik za preprečevanje (etničnih in drugih družbenih) konfliktov oziroma njihovega zaostrovanja ter različnih modelov, mehanizmov in tehnik za upravljanje in razreševanje tistih konfliktov, katerih zaostrovanja ni bilo mogoče preprečiti in so se morebiti celo prelevili v nasilne konflikte in izbruhe.

Kot sem že večkrat poudaril v svojih prispevkih, je v današnjih državah zaradi zasidranosti tradicionalnega koncepta (eno)nacionalne države in iz njega izhajajočih prevladujočih »nacionalnih ideologije« še vedno zasidrana in prevladujoča predstava, da etnična, kulturna in verska pluralnost in različenost v sodobnih družbah predstavlja problem in odklon od »idealnega stanja« etnične pluralnosti prebivalstva določene države. Takšna predstava prav gotovo ne ustreza dejstvu, da so danes vse nacionalne države (v večji ali manjši meri) pluralne družbe. Zaradi omenjene napačne predstave se tudi nista razvila spoznanje in zavest, da so v pluralnih družbah različenost(i) in tudi potencialni konflikti, ki iz te(h) različenosti iz-

* * *

¹ Ta izvorni znanstveni članek je rezultat proučevanja v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »Etnična dimenzija integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov,« ki ga na Inštitutu za narodnostna vprašanja od leta 1993 financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo. Del ugotovitev in raziskovalnih rezultatov sem predstavil v svojem referatu »The Management of Ethnic Relations and the Management and Resolution of Ethnic Conflict in South Eastern Europe« na tretji mednarodni znanstveni konferenci o ustavnem, pravnem in političnem urejanju in upravljanju etničnih odnosov in konfliktov (The Third International Conference on Constitutional, Legal and Political Regulation and Management of Ethnic Relations and Conflicts), ki jo je v okviru omenjenega temeljnega raziskovalnega projekta in mednarodnega kolokvija (International Colloquium on Ethnicity: Conflict and Cooperation) kot eno od prireditev ob proslavljanju svoje petinsedemdesetletnice organiziral Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (v prostorih Hotela Turist in ZRC SAZU) od 8. do 10. decembra 2000.

hajajo ali pa jo (jih) vsaj odražajo, običajni in normalni pojavi. Prav zato nas ne sme presenetiti ugotovitev, da v posameznih državah in v mednarodni skupnosti (ki jo še vedno razumemo kot skupnost nacionalnih držav) večinoma niso zasnovali, razvili in usposobili ustreznih in učinkovitih strategij, konceptov, modelov, mehanizmov, postopkov, aktivnosti in tehnik za preprečevanje konfliktov oziroma za njihovo uspešno upravljanje in (raz)reševanje.²

V tem prispevku predstavljam svoje predloge za teoretični model za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov v pluralnih družbah (v nadaljevanju: »teoretični model«), ki vključuje celovito globalno strategijo na ravni mednarodne skupnosti in v posameznih državah ter integriran teoretični koncept, okvir in model pristopov, mehanizmov (institucij), postopkov, dejavnosti in tehnik za preprečevanje, upravljanje in (raz)reševanje etničnih konfliktov. Ta teoretični model sem razvil v okviru temeljnega raziskovalnega projekta na podlagi proučevanju aktualnega dogajanja in zgodovinskega razvoja v jugovzhodni Evropi (na Balkanu) ob koncu dvajsetega stoletja.³ Pri proučevanju regije in posameznih držav v njej smo v okviru temeljnega raziskovalnega projekta posebno pozornost namenili študiju medetničnih odnosov, nacionalizma (oz. nacionalizmov), položaja in zaščite manjšin ter etničnih konfliktov. Ob tem sem pogosto – tudi na svoje presenečenje – ugotovil, da so medetnični odnosi in položaj tradicionalnih narodnih manjšin v posameznih okoljih pogosto boljši, kot bi to lahko pričakovali glede na zgodovinsko dogajanje v zadnjem desetletju. Hkrati je proučevanje pokazalo tudi vrsto velikih problemov.⁴ V tem kontekstu je potrebno predstavljeni »teoretični

* * *

² O konceptu sodobnih nacionalnih držav ter o njihovi sposobnosti urejanja in upravljanja različnosti in v tem okviru tudi medetničnih odnosov podrobneje razpravljam v npr.: Žagar, 1993/1994, 1995 in 1997.

³ Pri tem moram poleg rednega proučevanja v okviru svojega temeljnega raziskovalnega projekta v letih 1999 in 2000 omeniti tudi svoje sodelovanje v okviru različnih dejavnosti Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo (Stability Pact for South Eastern Europe) in v tem okviru redne stike s predstavniki držav iz regije, s predstavniki in aktivisti nevladnih organizacij iz regije in tistih, ki v regiji izvajajo različne dejavnosti, ter s številnimi strokovnjaki na različnih področjih, ki iz regije prihajajo ali pa regijo proučujejo. Pri tem je potrebno posebej omeniti študijske obiske Specialne delegacije strokovnjakov Sveta Evrope za manjšine (SDCoE – Special Delegation of Council of Europe Advisors on Minorities) v večini držav regije (Albanija, Bosna in Hercegovina, Hrvaška in Makedonija), v katerih sem kot član te delegacije sodeloval pri proučevanju medetničnih odnosov in položaja narodnih manjšin v posameznih državah in v celotni regiji. Poleg tega sem v letih 1999 in 2000 kot član raziskovalne skupine sodeloval tudi v posebni študiji Evropske komisije o oblikovanju mednarodnega centra za sodelovanje na področju izobraževanja v regiji (EU Feasibility Study on the Creation of a South-Eastern European Educational Co-operation Centre), v okviru katere smo prav tako opravili več študijskih obiskov v regiji. Na vseh omenjenih študijskih obiskih smo se srečali s predstavniki oblasti, s predstavniki političnih strank (tako tistih na oblasti, kot tudi opozicijskih), s predstavniki manjšinskih organizacij, s predstavniki mednarodnih organizacij in oblasti v posameznih državah regije, s predstavniki in aktivisti nevladnih organizacij ter s številnimi strokovnjaki in raziskovalci. Poleg tega sem imel v tem času tudi stike s predstavniki takratne opozicije v Srbiji, s predstavniki Albancev s Kosova, s predstavniki črnogorske vlade, s posameznimi znanstveniki in (zlasti pravnimi) strokovnjaki v Srbiji in v Črni gori, s predstavniki mednarodnih organizacij in oblasti na Kosovu, pa tudi s predstavniki nevladnih organizacij in manjšin oz. manjšinskih organizacij (npr. Madžari iz Vojvodina, Romi s Kosova). Vse navedene vire sem uporabil tudi pri pisanju tega članka.

model« razumeti ne le kot poskus prispevati k razvoju teorije, ampak tudi kot zamisel in predlog, ki naj (vsaj dolgoročno) prispevata k razreševanju teh problemov ter k miru, demokratičnemu razvoju in stabilnosti v regiji in v posameznih državah. Pri oblikovanju in razvijanju »teoretičnega modela« sem uporabil različne obstoječe teoretične koncepte, okvire in modele za preprečevanje, upravljanje in (raz)reševanje konfliktov; zlasti pa sem izhajal iz modela in okvira (ARI Framework), ki ju je razvil Jay Rothman (1992: 64-65). Pri tem sem preverjal temeljno delovno hipotezo, da odsotnost ustrezne globalne strategije (na različnih ravneh) za ohranjanje in krepitev miru in stabilnosti ter neobstoj učinkovitih modelov preprečevanja, upravljanja in razreševanja konfliktov bistveno ortežujeta razreševanje konfliktov, ki se v nekem pluralnem okolju zaostrijo ali celo prelevijo v nasilne konflikte. Seveda ni mogoče pričakovati, da bi obstoj takšne strategije ter učinkovitih modelov, ki bi omogočali demokratično razreševanje konfliktov znotraj institucij političnega sistema posamezne države ali v institucijah mednarodne skupnosti, lahko popolnoma preprečil pojavljanje konfliktov in/ali njihovo občasno. Realno pa se zdi pričakovanje, da bi se zaradi njihovega obstoja v pluralnih družbah lahko zmanjšalo število zaostrenih in nasilnih konfliktov ter da bi se povečale možnosti za njihovo mirno in demokratično razreševanje.

Prve reakcije na predstavljeni »teoretični model« so bile pozitivne in bi jih lahko strnili v oceno, da gre za zanimiv prispevek k razvoju teorije, ki bi lahko imel tudi praktično uporabnost v različnih pluralnih okoljih, kjer obstaja verjetnost pojavljanja in zaostrovanja konfliktov. Bo pa potrebno ta »teoretični model« stalno razvijati in dograjevati.⁵ Le upamo lahko, da se bo uresničil tudi cilj temeljnega raziskovalnega projekta, da bo mogoče raziskovalne rezultate neposredno uporabiti za izboljšanje medetničnih odnosov v etnično pluralnih družbah. To bi pomenilo, da bi bilo mogoče tudi predstavljeni »teoretični model« razviti in dograditi do te mere, da bi ga lahko ob izdelani metodologiji njegovega prilagajanja specifičnim okoliščinam in potrebam v etnično in sicer pluralnih družbah po svetu neposredno uporabili za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov v teh okoljih.

* * *

⁴ O medetničnih odnosih in položaju narodnih manjšin v posameznih državah in v jugovzhodni Evropi podrobneje govori poročilo Specialne delegacije strokovnjakov Sveta Evrope za manjšine, ki je bilo pripravljeno za mednarodno konferenco o človekovih pravicah, medetničnih odnosih in narodnih manjšinah, ki je bila marca 2000 v Portorožu in je predlagano poročilo sprejela. Glej: SDCoE, 2000.

⁵ To so v svojih reakcijah, ko sem jim predstavil predlagani koncept globalne strategije ter teoretični koncept in model preprečevanja, upravljanja in razreševanja etničnih konfliktov, poudarili tudi npr. prof. dr. Michael Keating, prof. dr. Eero Loone, prof. dr. Joseph Marko in prof. dr. Robert Schaeffer.

II. ZGODOVINSKI TRENUTEK, OKOLIŠČINE IN TEORETIČNI OKVIR

Površni (zlasti tuji) opazovalci balkanske države pogosto označujejo kot 'po-konfliktne družbe'. Vendar že bežna analiza trenutne situacije in aktualnega razvoja v Bosni in Hercegovini, na Kosovu in nasploh v Zvezni republiki Jugoslaviji, katere nadaljnji obstoj je (odvisno od zornega kota sogovornika – še vedno ali pa spet) ogrožen kljub volilni zmagi demokratične opozicije v Srbiji, pa tudi v drugih balkanskih državah pokaže, da takšno označevanje pomeni 'neinformirani' optimizem, ki – na žalost – ni upravičen. V vseh državah v regiji so različni konflikti še kako prisotni, v večini držav pa obstaja tudi znaten potencial za eskalacijo etničnih konfliktov. Ob tem lahko ugotovimo, da je mednarodna skupnost ključen dejavnik miru in stabilnosti v regiji, ki mora posameznim državam pomagati pri njihovem bodočem demokratičnem razvoju. Ocena, da so intervenciji mednarodnih (vojaških) sil in vzpostavitvev 'mednarodne uprave' (oblasti) v Bosni in Hercegovini in na Kosovu le končali vojno oziroma prekinili vojne spopade, verjetno drži. (npr. Holbrooke, 1998) Proces razreševanja konfliktov se v teh okoljih šele počasi začinja - oziroma ga bo sploh šele potrebno začeti. Zato menim, da je povsem točna ocena šefa misije Združenih narodov v Bosni in Hercegovini generala Kleina, ki je v pogovoru ugotovil, da bi se vsaj v Bosni in Hercegovini vojna takoj jutri spet začela, če bi se danes mednarodna uprava in mednarodne sile iz te države umaknile. Kljub sicer različnim in pogosto precej bolj optimističnim pogledom so se večinoma s to generalovo ugotovitvijo strinjali tudi predstavniki drugih mednarodnih organizacij, s katerimi sem se pogovarjal ob svojih obiskih v regiji v letih 1999 in 2000. S to ugotovitvijo pa se strinjajo tudi predstavniki Sveta Evrope in mednarodne uprave na Kosovu. Zato je verjetno bolj pravilna trditev, da je mednarodno posredovanje – s tem, ko je končalo vojno – samo zamrznilo etnične in druge konflikte v Bosni in Hercegovini in na Kosovu. Na žalost v mednarodni skupnosti še vedno ne obstaja celovita in izdelana dolgoročna globalna strategija, iz katere bi izhajal koherenten in notranje koordiniran program ukrepov in aktivnosti, ki bodo lahko dolgoročno zagotovili mir in stabilnost. Tako kor v bližnji preteklosti, mednarodna skupnost še vedno – pogosto prepozno, nezadostno in ne dovolj koordinirano – predvsem reagira na posamezne dogodke in razvoj v regiji in posameznih državah.⁶

* * *

⁶ To se je – med drugim – pokazalo tudi pri obeh ključnih poskusih mednarodne skupnosti (Dayton, Rambouillet), da konča oborožene spopade, pomiri zaostrena notranja nasprotja ter probleme Bosne in Hercegovine in Kosova razreši po mirni poti z diplomatskimi sredstvi. Če odmislimo komajda verjetno dejstvo, da ključni akterji teh prizadevanj niso (dobro) poznali in razumeli zgodovine in specifičnosti regije in posameznih okolij, potem lahko ugotovimo, da mednarodni akterji niso uresničevali kakšne izdelane dolgoročne strategije, ki bi zagotovila dolgoročne in v mir in demokratično prihodnost usmerjene rešitve, ampak je v obeh primerih šlo le za 'vsiljeno' reakcijo, ki naj prepreči 'najhujše posledice'. (Glej npr.: Buckley, 2000, 1-13; Daakder, 2000; itd.)

Po večinskih ocenah predstavnikov vlade in javnih institucij, nevladnih organizacij, nekaterih manjšinskih organizacij in društev ter kolegov z zagrebške in reške univerze in Inštituta za migracije in narodnosti v Zagrebu, s katerimi sem se srečal v letu 2000, se situacija in medetnični odnosi na Hrvaškem po zamenjavi (Tuđmanovega) režima izboljšujejo, vendar pa številni problemi (npr. vračanje srbskih beguncev na njihove domove, odnos do 'domovinske vojne' in 'nepravilnosti', ki so se dogajale med njo, itd.), ki bi medetnične odnose v tej državi lahko zaostri, še vedno obstajajo. Lahko se strinjamo z oceno predstavnikov nekaterih nevladnih organizacij na Hrvaškem, da bosta »celjenje in dokončna ozdravitev ran, ki jih je povzročila vojna. dolgotrajna in težka procesa.«

Makedonijo včasih označujejo kot 'nekakšen balkanski čudež', saj se je vsem težavam navkljub edina na ozemlju nekdanje Jugoslavije do zdaj uspela izogniti oboroženim spopadom in vojni.⁷ Še več! Ob minimalnem angažiranju in pomoči mednarodne skupnosti, se je Makedonija posebej izkazala v času kosovske krize, ko je zagotovila zatočišče beguncem s Kosova.⁸ Po nekaterih ocenah predstavnikov UNHCR, Svera Evrope in OVSE v Makedoniji je 'begunska kriza' (vsaj kratkoročno) celo pozitivno vplivala na medetnične odnose v Makedoniji, saj je dejstvo, da je ta država ponudila zatočišče albanskim beguncem s Kosova, pozitivno vplivalo na identifikacijo makedonskih Albancev z makedonsko državo. Kot problem pa lahko označimo dejstvo, da so se 'etnični' Makedonci (pripadniki makedonskega naroda) zbal, da bo vsaj del albanskih beguncev ostal v tej državi, kar bi se seveda še povečalo delež Albancev v skupnem prebivalstvu. To bi namreč še pospešilo demografske trende, po katerih naj bi 'etnični' Makedonci v lastni državi v nekaj desetletjih postali manjšina. Makedonci se zlasti bojijo, da se Albanci ne bodo zadovoljili le z zahtevami po večji manjšinski avtonomiji in sodelovanju v oblasti (*power-sharing*), ampak bodo zahtevali federalizacijo države in celo more-

* * *

⁷ Pri tem kaže omeniti, da je imela Makedonija tudi velike težave s svojimi sosedi. Tako v Bolgariji, ki je sicer takoj priznala neodvisnost nove makedonske države, pogosto še vedno zanikajo obstoj posebnega makedonskega naroda, jezika in kulture (in s tem tudi makedonske narodne manjšine v Bolgariji). Grčija pa je, na drugi strani, nasprotovala imenu nove države in uveljavila, da pomenijo ime in simboli te nove države ekspanzijsko politiko in njene ozemeljske zahteve do Grčije. Zato Republiko Makedonijo v mnogih mednarodnih organizacijah (npr. Združeni narodi, Evropska unija, Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo) še vedno uradno imenujejo 'nekdanja jugoslovanska republika Makedonija.'

⁸ Po mednarodni intervenciji na Kosovu se je večina albanskih beguncev s Kosova vrnila na svoje domove, v Makedoniji pa je ostalo precej Romov, ki so morali zbežati iz pokrajine, saj njihova vrnitev domov ni bila in še vedno ni varna. Pričakujemo lahko, da bodo mnogi kosovski Romi želeli ostati v Makedoniji. Kot so potrdili predstavniki različnih mednarodnih (UNHCR, OVSE) in nekaterih nevladnih organizacij ter kot kažejo njihova gradiva in poročila, je bila mednarodna humanitarna pomoč Makedoniji minimalna in je zato 'begunska kriza' za to državo, ki je bila že v nedanji jugoslovanski federaciji manj razvita republika in jo je razpad federacij gospodarsko še posebej prizadel, predstavljala še toliko večji problem. Po koncu te krize pa se je mednarodna pomoč skorajda ustavila, tako da je bila ključna pomoč makedonskih Albancev in Romov, ki so svojim rojakom ponudili zatočišče in pomoč.

bitno priključitev k Albaniji, kar bi po njihovem mnenju seveda ogrozilo obstoj makedonske države in tudi makedonskega naroda. Vse to pa vpliva na odnose med Makedonci in Albanci v Makedoniji, v katerih ljudje in raziskave, ki mi jih je ob mojih obiskih v Skopju spomladi 2000 predstavila dr. Nataša Gaber, zaznavajo vse večjo etnično distanco in tudi vse večji konfliktni potencial. K temu prispeva-jo tudi precej zaprt sistem oblasti in državne institucije, v katerih je delež Alban-cev in drugih manjšin praviloma manjši od njihovega deleža v prebivalstvu – še zlasti, ko gre za višje in odgovornejše funkcije in položaje. Pri tem kot izgovor na-vajajo izobrazbeno strukturo, Albanci pa zlasti opozarjajo na dejstvo, da v Make-doniji ni možnosti za univerzitetno izobraževanje v albanskem jeziku. Navedeni problemi in izjemno težka ekonomska situacija v mnogočem pokvarijo optimi-stično predstavo o Makedoniji, ki smo jo omenili.

Nevarnost intenziviranja etničnih konfliktov pa obstaja tudi v vseh ostalih dr-žavah v regiji, katere prebivalstvo je tradicionalno etnično, kulturno in versko plu-ralno.⁹ Pri tem kaže v vseh državah v regiji opozoriti tudi na obstoj destruktivne-ga potenciala nacionalizma oziroma večih tekmujočih nacionalizmov (vključno z manjšinskimi nacionalizmi), ki z ekspanzivno in izključujočo politiko lahko pov-zročijo zaostritev etničnih konfliktov v posameznih okoljih in njihovo (nekontro-lirano) transformacijo v nasilne konflikte.¹⁰ Zato bi pričakovali, da se bodo celot-na mednarodna skupnost in njene članice, mednarodne vladne in nevladne orga-nizacije, ki delujejo v regiji, ter države in nevladne organizacije v posameznih dr-žavah v regiji resno lotile razvijanja globalne strategije za izboljšanje medetničnih odnosov, za odpravo tragičnih posledic vojn in za zmanjševanje destruktivnega potenciala nacionalizma. Ključni elementi za uspeh take strategije so učinkoviti mehanizmi in modeli za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih in drugih konfliktov v etnično pluralnih okoljih. Zato lahko le želimo, da bi vsi nave-deni dejavniki storili, kar je v njihovi moči, da bi tako globalno strategijo obliko-vali in začeli uresničevati. To pa vključuje tudi njihova prizadevanja, da bi zagoto-

* * *

⁹ Etnična pluralnost ni značilna le za celotno regijo, ampak obstaja tudi v sleherni državi v njej. Zato so vprašanja medetničnih odnosov, zaščite narodnih manjšin in problematika migracij v posameznih državah po-membna notranjepolitična vprašanja in tudi potencialni generatorji etničnih konfliktov. Več o tem glej npr.: MRC, ur., 1997: 155-158 (Grčija), 196-201 in 256-258 (splošno o srednji in vzhodni Evropi), 201-205 (Albanija), 205-208 (Bosna in Hercegovina), 209-213 (Bolgarija), 213-216 (Hrvaška), 233-236 (Makedonija), 240-244 (Ro-munija), 250-258 (Zvezna republika Jugoslavija – Srbija s Kosovom in Vojvodino ter Črna gora), 378-384 (Tur-čija).

¹⁰ Nacionalizma in njegovih potencialnih nevarnosti v etnično pluralnih družbah v tem prispevku ne obrav-navam podrobneje, saj sem o nacionalizmu in manjšinskem nacionalizmu ter (potencialnih) nevarnostih na-cionalizma v etnično pluralnih družbah v jugovzhodni Evropi podrobneje pisal v svojem prispevku »Ethnic Re-lations, Nationalism And Minority Nationalism In South-Eastern Europe.« ki bo objavljen kot poglavje v knjigi o medetničnih odnosih in nacionalizmu v evropskih integracijah, ki jo soureja profesor Michael Keating in bo izšla predvidoma v letu 2000 pri Oxford University Press.

vili pogoje za oblikovanje in uspešno delovanje konceptov, modelov in mehanizmov za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov.¹¹ Vendar pa se to (še) ni zgodilo, čeprav vsi navedeni akterji razglashajo, da so njihovi poglavitni cilji mir, stabilnost, zaščita človekovih pravic in demokratični razvoj v regiji.¹²

Raziskovanje zgodovinskega razvoja na ozemlju nekdanje Jugoslavije v dvajsetem stoletju v okviru temeljnega raziskovalnega projekta je pokazalo, da so k zaostrovanju (ekonomske in družbene) krize v nekdanji Jugoslaviji v osemdesetih in v začetku devedesetih let dvajsetega stoletja pomembno prispevali tudi: odsotnost koherentne globalne (mednarodne) strategije za razreševanje krize in nezadostna koordinacija akterjev na ravni mednarodne skupnosti, neobstoj splošno sprejete privlačne vizije in strategije skupnega razvoja v jugoslovanski federaciji ter dejstvo, da v takratnem jugoslovanskem političnem sistemu in v mednarodni skupnosti ni bilo ustreznih in učinkovitih mehanizmov za preprečevanje, upravljanje in razreševanje zaostrenih konfliktov. Še več! Trdimo lahko, da sta pomanjkanje globalne strategije v mednarodni skupnosti ter odsotnost učinkovitih konceptov, modelov, institucij, mehanizmov in postopkov za upravljanje in razreševanje (etničnih) konfliktov v nekdanji jugoslovanski federaciji in tudi v mednarodni skupnosti predstavljala pomembna generatorja zaostrovanja (etničnih in drugih) konfliktov na ozemlju nekdanje Jugoslavije. (npr. Žagar, 2000)

Zato je po mojem mnenju posebej zaskrbljujoče dejstvo, da mednarodna skupnost še vedno ni oblikovala celovite globalne strategije za preprečevanje in razreševanje konfliktov na Balkanu ter da na različnih ravneh (v posameznih državah in na ravni mednarodne skupnosti) še vedno niso bili vzpostavljeni učinkoviti mehanizmi za upravljanje in razreševanje konfliktov. Prav to dejstvo utegne ogroziti uspešnost tako notranjih kot mednarodnih prizadevanj za zagotavljanje miru in stabilnosti v regiji ter aktivnosti, ki naj bi omogočile stabilen demokratični razvoj v regiji in v posameznih državah. Menim, da je takšno ravnanje neodgovorno in celo nedopustno z gledišča ključnih interesov mednarodne skupnosti in posameznih držav – ne le držav v regiji in držav, ki na regijo mejijo (torej tudi Slovenije), ampak tudi drugih in še zlasti evropskih držav. Nestabilnost in nevarnost zaostrovanja konfliktov v jugovzhodni Evropi ali tudi samo v posamezni državi v

* * *

¹¹ Že omenjeno poročilo Specialne delegacije strokovnjakov Sveta Evrope za manjšine navaja kot predloge za konkretne aktivnosti tudi nekatere primere pozitivne prakse za izboljšanje medetničnih odnosov, uveljavljanje multikulturalizma in varstva manjšin v posameznih državah ter možne ukrepe, ki bi lahko prispevali, k boljšemu stanju na teh področjih. (SIDCOE, 2000)

¹² Da so ključni interesi mednarodne skupnosti, članice ter vseh sodelujočih držav in mednarodnih organizacij zagotavljanje in ohranjanje miru, stabilnosti in demokratičnega razvoja v Jugovzhodni Evropi zagotavlja tudi Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo, ki poudarja, da je ta cilj mogoče doseči le, če bodo zagotovljeni mir in stabilnost v regiji, človekove pravice (vključno z zaščito narodnih manjšin) in drugi pogoji za obstoj in delovanje demokracije ter obnova in gospodarski razvoj regije in posameznih držav v njej. (Glej npr.: "Stability Pact for South Eastern Europe" (Final) Cologne, 10 June 1999.)

teji regiji namreč lahko negativno vplivata tudi na stabilnost in mir v svetu nasploh. Dosedanje tragične izkušnje bi nas namreč lahko naučile, da se spleča za mir in stabilnost ter uspešen demokratični razvoj vložiti precejšnja sredstva in napore, saj so stroški posredovanja, obnove in razvoja ter posledice vojne tudi v primeru še tako 'omejene' vojne za vse prizadete akterje nedvomno veliko višji. Vzpostavljanje 'normalnega življenja' po vsaki vojni poleg tega terja veliko časa, v vojni izgubljenih življenj pa sploh ni mogoče nadomestiti.

Nedvomno je zato življenjski interes Slovenije, ki na regijo neposredno meji, da se čimprej oblikuje in začne uresničevati globalna mednarodna strategija za mir, stabilnost in demokratični razvoj v jugovzhodni Evropi ter da se razvijejo in usposobijo koncept(i), model(i) in mehanizmi za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih in drugih konfliktov, katerih zaostrovanje bi lahko ogrozilo demokratični razvoj v posamezni državi ter mir in stabilnost v regiji. V nadaljevanju predstavljeni »teoretični model« kaže zato preverjati in ocenjevati tudi s tega gledišča.

Predstavljeni »teoretični model« je rezultat večletnega sistematičnega raziskovanja v okviru temeljnega raziskovalnega projekta in upošteva tudi novejši razvoj teorije in stroke v svetu.¹³ Čeprav ni mogoče zagotoviti, da obstoječi in tudi v praksi delujoči modeli za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov lahko dejansko preprečijo zaostrovanje konfliktov in njihovo morebitno preobrazbo v nasilne konflikte v posameznih okoljih, pa iz dosedanjih izkušenj lahko sklepamo, da taksni modeli in mehanizmi lahko pomembno pomagajo pri reševanju tovrstnih problemov. Zagotavljajo namreč formalni okvir za delovanje, omogočajo pretok informacij in ohranjajo vsaj minimalne (kanale) komunikacije med sprtnimi stranmi, ponujajo okvir, mehanizme in postopke za dogovarjanje in oblikovanje kompromisnih (nenasilnih in - po možnosti - demokratičnih, za vse sprejemljivih) rešitev, itd. Kot sem že omenil, predlagani »teoretični model« temelji na Rothmanovem (1992: 64-65) konceptu in modelu (ARI Framework). Poleg že omenjene literature sem pri dograjevanju tega »teoretičnega modela« in zlasti pri oblikovanju globalne mednarodne strategije za zagotavljanje stabilnosti in miru ter za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov uporabljal predvsem nekaj aktualnih del o mednarodnih ukrepih in aktivnostih za zagotavljanje in ohranjanje miru (*peacemaking, peacekeeping*) ter o metodah in tehnikah za preprečevanje, upravljanje in razreševanje oboroženih konfliktov v mednarodni skupnosti. (Mial, Ramsbotham in Woodhouse, 1999; Zartman in Rasmussen, ur.

* * *

¹³ Od avtorjev, ki se s to problematiko ukvarjajo, in njihovih pomembnejših del sem se odločil, da jih bom na tem mestu navedel le nekaterih, ki smo jih pri svojem raziskovalnem delu (najpogosteje uporabljali: Azar in Burton, ur. (1986); Burton (1984, 1987, 1990, 1996 in 1997); Burton in Dukes (1990); Gaubertau in Rex, ur. (1997); Gurr (1993 in 2000); Gurr in Harff (1994); Kritz (1995); Lewicki, Saunders in Minton (1999); Mastenbroek (1995); Ross in Rothman, ur. (1999); Rothman (1997); Ryan, (1990); itd.

1997) Drugače kot v tradicionalnih pristopih, ki koncepta upravljanja in razreševanja konfliktov štejejo za nezdržljiva (glej. npr. Ryan, 1990: 51-118), predlagani »teoretični model« oba pristopa kombinira, kar po mojem mnenju izboljšuje možnosti za njegov uspeh.

III. KONCEPT STRATEGIJE IN MODEL - BISTVENE ZNAČILNOSTI¹⁴

Prva specifična značilnost predstavljenega »teoretičnega modela« je, da vključuje globalno mednarodno strategijo za ohranjanje in krepitev stabilnosti, miru in varnosti, za (ekonomski in družbeni) razvoj, demokracijo in za dobre medetnične odnose v etnično pluralnih družbah. Druga značilnost tega »teoretičnega modela« pa je, da v integriran pristop poleg mehanizmov zgodnjega odkrivanja potencialnega zaostrovanja konfliktov ter konceptov in tehnik preprečevanja (zaostrovanja) konfliktov vključuje tudi koncepta upravljanja in razreševanja konfliktov, ki ju praviloma ne kombinirajo. Po mojem mnenju je kombinacija vseh treh konceptov in specifičnih tehnik razvitih v njihovih okvirih še posebej koristna takrat, ko je po koncu vojne v (etnično) pluralnih okoljih potrebno sanirati posledice vojne in nasilja ter ponovno vzpostaviti strpnost, minimalno zaupanje, sožitje in sodelovanje med prej sovražnimi skupnostmi.

Predlagani »teoretični model« je bil sicer res razvit kot možni odgovor na probleme in dogajanja na Balkanu ob koncu dvajsetega stoletja, vendar upam, da lahko ponuja posamezna izhodišča za oblikovanje globalne mednarodne strategije za ohranjanje in krepitev stabilnosti in miru, za preprečevanje zaostrovanja medetničnih konfliktov ter za njihovo upravljanje in razreševanje tudi v drugih delih sveta.

Izhodišče pri oblikovanju »teoretičnega modela« je bilo, da je lahko globalna mednarodna strategija uspešna le, če jasno postavi izhodišča in cilje in se reševanja problemov loti celovito. S tega gledišča je temeljni cilj take globalne mednarodne strategije preprečevanje zaostrovanja (eskalacij) družbenih kriz in konfliktov, ki bi lahko ogrozili mir in stabilnost. Čeprav vključuje preventivne ukrepe, pa mora taka strategija predvideti tudi koncepte, mehanizme, ukrepe in dejavnosti za upravljanje in razreševanje zaostrenih in nasilnih konfliktov, do katerih pride,

* * *

¹⁴ Ta »teoretični model« v angleškem jeziku poimenujemo: »Strategy 'Economy & Education' + Prevention, Peacemaking, Peacekeeping, Policing + 'Adversial, Reflexive, Integrative, Monitoring & Evaluation Model'« oziroma na kratko »Strategy EE + 4Ps + 'ARIME Model'«. V slovensčini pa ta »teoretični model« lahko označimo kot: »Strategija 'Ekonomija in Izobraževanje' + 4 faze: Prevenција (preprečevalne dejavnosti), Vzpostavljanje miru (vključno z mednarodno intervencijo), Mirovne sile in ohranjanje miru, Policijske dejavnosti + Model upravljanja in razreševanja konfliktov: Konfliktni pristop, Reflektivni pristop, Integrativni pristop, Monitoring in Evaluacija«.

če preventivni ukrepi niso uspešni. V okviru upravljanja in razreševanja konfliktov mora strategija zagotoviti okvir za uspešno – po možnosti mirno in demokratično – upravljanje in razreševanje konfliktov in kriz. Kot konkretne cilje take globalne strategije pa lahko opredelimo prizadevanja za vzpostavitev, ohranitev in krepitev miru in stabilnosti, za zagotavljanje uspešnega (družbenega in ekonomskega) razvoja ter razvoj in uspešno delovanje učinkovitih konceptov, modelov, mehanizmov, ukrepov in tehnik za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih in drugih konfliktov v sodobnih pluralnih družbah. V okviru »teoretičnega modela« mora globalna strategija integrirati, usmerjati in koordinirati vse ukrepe in dejavnosti za doseganje teh ciljev.

To očitno spoznava tudi mednarodna skupnost, ki je ob opredeljevanju namena in ciljev Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo ugotovila, da bo za doseg doseg dolgoročne stabilnosti in miru v regiji potrebno uporabiti takšno globalno strategijo. Čeprav poudarja pomen obnove in sanacije neposrednih posledic vojne, pa ta strategija poudarja, da je dolgoročno za mir in stabilnost v regiji potrebno zagotoviti poleg varnosti tudi uspešen ekonomski razvoj, demokracijo in človekove pravice. Zato je tudi Pakt stabilnosti zasnovan v treh delovnih omizjih, ki se ukvarjajo prav z naštetimi področji – demokracijo in človekovimi pravicami, ekonomskim razvojem ter mirom in varnostjo. V okviru prvega delovnega omizja za demokratizacijo in človekove pravice Pakt stabilnosti poudarja tudi pomen dobrih medetničnih odnosov in ustrezne manjšinske zaščite.¹⁵

Uspešno uresničevanje takšne globalne mednarodne strategije za ohranjanje miru in stabilnosti terja različne ukrepe in dejavnosti, ki jih je potrebno učinkovito koordinirati. Vse to seveda nujno zahteva ustrezno mednarodno infrastrukturo, pa tudi ustrezno strukturo v posameznih (nacionalnih) državah. To potrjuje tudi že omenjeno raziskovanje zgodovinskega razvoja in tragičnih dogodkov na ozemlju nekdanje Jugoslavije v dvajsetem stoletju. Zato je seveda zelo aktualno vprašanje, kakšna naj ta mednarodna infrastruktura bo? Ob upoštevanju narave mednarodne skupnosti, statusa, položaja in vloge držav in mednarodnih organizacij v njej ter ob upoštevanju običajnega načina delovanja raznih mednarodnih organizacij in struktur pa menim, da pomemben segment te mednarodne infrastrukture poleg opredelitve organizacijskih struktur predstavljajo tudi natančno določena proceduralna pravila.

* * *

¹⁵ Besedilo Pakta stabilnosti ("Stability Pact for South Eastern Europe" (Final), Cologne, 10 June 1999) se v tem segmentu glasi: "*Working Table 1 on democratisation and human rights ... will address:*

i. democratisation and human rights, including the rights of persons belonging to national minorities; free and independent media; civil society building; rule of law and law enforcement; institution building; efficient administration and good governance; development of common rules of conduct on border related questions; other related questions of interest to the participants;

ii. refugee issues, including protection and return of refugees and displaced persons..."

Menim, da bi najbolj ustrezno mednarodno organizacijsko infrastrukturo predstavljale že obstoječe mednarodne organizacije in institucije. Tako bi bili Združeni narodi najbolj primerna mednarodna infrastruktura za oblikovanje, določanje, sprejemanje in uresničevanje globalne mednarodne strategije, saj so ohranjanje miru, stabilnosti in varnosti kot njihove ključne naloge opredeljeni že v ustanovni listini. Glede globalne mednarodne strategije bi ključne odločitve bi lahko sprejemal Varnostni svet; v nekaterih primerih pa bi lahko odločala tudi Generalna skupščina – še zlasti takrat, ko bi bila delo in odločanje v Varnostnem svetu paralizirana, okolščine pa bi nujno terjale sprejem določene odločitve za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov v posameznih pluralnih okoljih.¹⁶ Te ključne odločitve se bodo nanašale predvsem ukrepe in dejavnosti, ki bi jih lahko opredelili kot: (1) preventivne dejavnosti za preprečevanje (zaostrovanja) konfliktov in njihove preobrazbe v nasilne konflikte, (2) dejavnosti za vzpostavljanje in ohranjanje miru ter (3) kurativne dejavnosti v času po eskalaciji konfliktov.

Poleg proceduralnih pravil, ki bodo natančno določale pristojnosti in odgovornost posameznih institucij in postopke odločanja, bo v potrebno v okviru globalne strategije določiti tudi jasne vsebinske kriterije (standarde) za sprejem ključnih odločitev. To bo še zlasti pomembno pri preventivnih ukrepih in dejavnostih, pa tudi pri drugih ukrepih, ki naj bi se v okviru globalne strategije izvedli, čeprav se prizadeta država z njimi morebiti ne strinja. To zlasti v primerih hujših, trajnih in masovnih kršitev človekovih pravic v posamezni državi vključuje tudi odločitve o morebitni mednarodni (humanitarni) intervenciji. Takšne zavezujoče sklepe bi po mojem mnenju moral sprejemati Varnostni svet Združenih narodov.¹⁷

Menim, da Združeni narodi lahko predstavljajo trajno organizacijsko strukturo, ki bi v mednarodni skupnosti skrbela za uresničevanje globalne strategije za ohranjanje in krepitev miru in stabilnosti ter za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. Verjetno pa bodo bistveno povečana nevarnost za zaostritev konfliktov v posamezni državi in/ali regiji, množične hujše kršitve človekovih pravic in svoboščin v posameznih okoljih ter zlasti še morebitni izbruh nasilnih, oboroženih konfliktov, ki jih demokratične institucije posamezne države ne bodo uspeli razrešiti po mirni poti, terjali dodatne mehanizme in zlasti koordinirano in učinkovito sodelovanje različnih dejavnikov. Pričakujemo lahko, da bo za učinko-

* * *

¹⁶ V tem primeru bi bilo mogoče uporabiti načela in rešitve, ki jih je uveljavila resolucija Generalne skupščine »Združeni za mir« (United for Peace).

¹⁷ Če bi takšen mehanizem obstajal v času jugoslovanske krize, vojne v Bosni in Hercegovini ter kosovske krize, ne bi bilo prav nobenega dvoma, da bi odločitve o oboroženi mednarodni intervenciji na podlagi opredeljenih standardov in kriterijev moral sprejeti Varnostni svet, s čimer bi se izognili dvomom o legalnosti in legitimnosti takih odločitev. (Glej npr. Buckley, ur., 2000.)

vito izvajanje odločitev v okviru globalne strategije oblikovane v okviru Združenih narodov potrebno sodelovanje specializiranih agencij Združenih narodov in drugih specializiranih organizacij, pa tudi regionalnih mednarodnih organizacij, mednarodnih obrambnih organizacij in zvez, držav ter mednarodnih, nacionalnih in lokalnih nevladnih organizacij in društev. Specializirana mednarodna infrastruktura za uresničevanje globalne mednarodne strategije se bo v posameznih primerih verjetno oblikovala v okviru strukture Združenih narodov, v drugih primerih pa bodo to funkcijo lahko prevzele že obstoječe ali na novo oblikovane regionalne mednarodne organizacije in strukture.

Če si ogledamo primer krize in konfliktov na ozemlju nekdanje Jugoslavije in širše na Balkanu, potem menim, da bi takšna specializirana mednarodna infrastruktura morala poleg Združenih narodov, vključevati še Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), Svet Evrope (SE), Evropsko unijo (EU) in Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo (Pakt stabilnosti) kot ključne regionalne mednarodne vladne organizacije ter seveda Severnoatlantsko obrambno zvezo (NATO). Poleg tega je v takšno regionalno mednarodno infrastrukturo potrebno vključiti posamezne države v regiji in njihove institucije ter nevladne organizacije.

Glede na naravo in način delovanja Pakta stabilnosti ter zlasti ob upoštevanju dejstva, da v njegovem delu uspešno sodelujejo tudi nevladne organizacije, bi bilo mogoče smotno, da bi vsaj del koordinacijskih dejavnosti prevzela ta organizacija, ki je tudi že definirala nekatere strateške cilje in usmeritve za ohranjanje in krepitev miru in varnosti v regiji. Vrhunska zasedanja te mednarodne organizacije pa so lahko tudi primeren forum za sprejemanje in dograjevanje globalne mednarodne strategije. Kot sem že poudaril, pa bo to strategijo seveda mogoče uspešno uresničevati le ob koordiniranem sodelovanju in celovitem angažiranju vseh prej navedenih akterjev.

Posebej zanimivo je tudi vprašanje vsebine takšne globalne mednarodne strategije za ohranitev in krepitev miru in stabilnosti ter za uspešno preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. Da bi bila takšna strategija lahko uspešna, mora biti notranje koherentna in dolgoročna, pri tem pa mora ponuditi tudi konkretne odgovore na posamezna vprašanja in probleme. Ocenimo lahko, da so tri področja dejavnosti opredeljena v Paktu stabilnosti kar primerna osnova za oblikovanje takšne strategije v jugovzhodni Evropi. Upoštevaje situacijo v regiji in v posameznih državah, pa bi lahko poudarili tri bistvene elemente in vsebine takšne strategije:

- izobraževanje,
- ekonomski in družbeni razvoj,
- ter graditev in razvoj (demokratičnih) institucij, ki vključuje tudi krepitev

zaupanja v te institucije, pa tudi ustvarjanje pogojev za (ponovno) sožitje, medsebojno zaupanje, spoštovanje in sodelovanje v okoljih, ki jih je prizadel izbruh konfliktov.

Ocenjujem namreč, da je za območje nekdanje Jugoslavije in jugovzhodno Evropo nasploh izobraževanje eno ključnih področij. Z ustreznimi pristopi in vsebinami namreč prav (multikulturno) izobraževanje v etnično pluralnih družbah lahko bistveno prispeva k (etnični, verski, kulturni) toleranci in razumevanju ter k ponovnem vzpostavljanju (etničnega) sožitja in zaupanja v tistih okoljih, ki jih je prizadela vojna. Izobraževanje bo izjemno pomembno tudi pri preseganju nacionalističnih interpretacij in politizacij zgodovine na teh ozemljih, ki so jih v preteklem desetletju uporabljali lokalni politiki za etnično mobilizacijo ljudi. Pri tem bo ena ključnih nalog demokratičnih institucij in izobraževalnih sistemov, da se bodo soočili z napakami politike in takratnih sistemov v posameznih zgodovinskih obdobjih. Pozitivne tranzicijske izkušnje v družbah, ki so doživele travmatično preteklost in zgodovinske prelome, kot je npr. Južna Afrika, bodo pri tem uporabne verjetno le v manjši meri. (npr. Kritz, ur., 1995) V okoljih, ki so doživela zunanjo agresijo, »etnično čiščenje« in razne druge genocidne prakse, zaradi katerih ljudje nedavno zgodovino doživljajo kot najhujšo »nočno moro«, ki je uničila mnoga življenja in trajno prizadela vsa druga (Weine, 1999), lahko pričakujemo, da bodo soočanje s preteklostjo celjenje ran, vzpostavljanje zaupanja in sprava (*rekoncilijacija*) težke in dolgotrajne naloge, ki se jim bo moral izobraževalni sistem še posebej posvetiti.

Pomen ekonomske obnove in razvoja za mir in stabilnost v jugovzhodni Evropi je poudaril že Pakt stabilnosti. To potrjujejo tudi zgodovinske izkušnje v svetu in v nekdanji Jugoslaviji, ki kažejo, da je zaostrovanje družbenih kriz in konfliktov veliko manj pogosto v obdobju in pogojih blaginje in ekonomske stabilnosti. Krize in pomanjkanje pa so nasprotno stimulirale in zaostrovale konflikte, ki so v teh etnično pluralnih okoljih pogosto dobili tudi svojo etnično dimenzijo. Uspešen ekonomski razvoj v jugovzhodni Evropi je pomemben za celotni evropski kontinent, še posebej če upoštevamo dolgoročni interes razvitih držav, da se izognejo potencialnim množičnim ekonomskim migracijam iz jugovzhodne Evrope v razvite evropske države.

Izobraževanje, ekonomski razvoj in graditev demokratičnih institucij so v okviru globalne strategije pomembni ne le v kontekstu upravljanja in razreševanja konfliktov in odpravljanja posledic njihovega zaostrovanja, ampak tudi kot ključne preventivne dejavnosti, ki bi lahko preprečile konflikte in njihovo zaostrovanje v teh etnično pluralnih družbah v prihodnje.

Ključni element za uspešnost globalne strategije za ohranjanje in krepitev miru in stabilnosti ter za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov je

ustrezen model za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. To je lepo razvidno tudi iz **tabele 1**, ki grafično predstavlja bistvene značilnosti »teoretičnega modela«. (Glej tudi: Rothman, 1992: 65)

Teoretični model predvideva štiri tipe mehanizmov in dejavnosti, ki bi jih shematično lahko opredelili kot faze. V praksi so te faze medsebojno povezane in se prepletajo ter lahko potekajo celo vse hkrati. Sploh so nekatere dejavnosti takšne, da so nujne v vseh štirih fazah in jih nikakor ne moremo omejiti le na eno od faz. Predvsem pa je pomembno, da vse dejavnosti potekajo koordinirano tako na ravni mednarodne skupnosti kot tudi v posameznih državah, na katere se globalna strategija in posamezni ukrepi za ohranitev in krepitev miru in stabilnosti ter preprečevanje, upravljanja in razreševanja konfliktov nanašajo. Te štiri faze bi lahko opredelili kot:

- (1) prevencijo
- (2) vzpostavljanje miru (Peacemaking)
- (3) ohranjanje miru in mirovne sile (Peacekeeping),
- (4) policijske dejavnosti (Policing).

V idealnih pogojih že preventivni ukrepi zadoščajo za to, da preprečimo nastanek in/ali morebitno zaostrovanje konfliktov, še zlasti pa njihovo preobrazbo v nasilne (oborožene) konflikte. Preventivne dejavnosti obsegajo dejavnosti in ukrepe, kot so npr. namestitev mednarodnih opazovalcev, oblikovanje opazovalskih mehanizmov, svetovanje, posredovanje in arbitraže, ukrepi za zagotavljanje miru in preventivne mednarodne mirovne sile, itd. Pomembna sestavina preventivnih aktivnosti sta tudi graditev in krepitev demokratičnih institucij in demokratične (politične) kulture. V konkretnih primerih so tudi za izvajanje nekaterih preventivnih ukrepov potrebni mednarodni opazovalci in svetovalci, mednarodne vojaške sile in morebiti tudi mednarodne policijske sile, ki pomagajo institucijam v državi, kjer gostujejo, kar je še zlasti pomembno takrat, ko posamezne specifične skupnosti in skupine ne zaupajo več »svoji« državi in njenim institucijam.

Če preventivni ukrepi niso zadostni ali pa so neuspešni, potem je potrebno uporabiti ukrepe, ki jih predvidevata druga in tretja faza. Druga faza pride v poštev takrat, ko pride do množičnih hudih kršitev človekovih pravic in se eskalirani konflikti zaostrijo do te mere, da se preobrazijo v oborožene konflikte. Takrat je potrebno vzpostavljanje miru, ki vključuje zlasti dejavnosti, ukrepe in mehanizme, kot so mednarodna (vojaška, humanitarna) intervencija za ustavitev nasilja in prekinitev vojaških spopadov, premirje, ločevanje sovražnih strani, namestitev mednarodnih mirovnih sil, razoroževanje sprtih strani, itd. Pri tem so posebej pomembne tudi različni koncepti, konkretni ukrepi in tehnike za upravljanje in razreševanje konfliktov in za saniranje njihovih posledic. Graditev, obnavljanje in

INTEGRALNA GLOBALNA MEDNARODNA STRATEGIJA (vključno s potrebno mednarodno infrastrukturo)					
1. EKONOMIJA (Ekonomski in družbeni razvoj)					
2. IZOBRAŽEVANJE in USPOSABLJANJE					
(3. OBLIKOVANJE IN KREPITEV DEMOKRATIČNIH INSTITUCIJ V CILJNIH DRŽAVAH)					
MEDNARODNI UKREPI ZA ZAGOTVITEV STABILNOSTI IN MIRU		MODEL IN OKVIR ZA UPRAVLJANJE IN RAZREŠEVANJE KONFLIKTOV ("ARIME" CONFLICT MANAGEMENT AND RESOLUTION FRAMEWORK)			
1. FAZA: PREVENCIJA Dejavnosti: obiski in namestitve mednarodnih opazovalcev, oblikovanje opazovalskih mehanizmov, svetovanje, pogajanja in posredovanje med stranmi v konfliktu, ukrepi za zagotavljanje miru in prenetivne mednarodne mirovne sile, dejavnosti in ukrepi za upravljanje in razreševanje konfliktov; graditev institucij	Določanje okvira		Analiza konfliktov - PRISTOPI:		
	DEFINICIJA	Konfliktni (nasprotovanje) D 1: Krivič (ONI) Dejanski	Reflektivni D 2: Introspekcija (MI) Kontekstualni	Integrativni D 3: Odnosi z njimi (SKUPAJ) Interaktivni	Monitoring & Evalvacija D 4: Partnerski gdn. PARTNERJI Interaktivni, Sodelovanje
2. FAZA: VZPOSTAVLJANJE MIRU Dejavnosti: mednarodna (vojaška) intervencija za prekinitev vojaških spopadov, premirje, ločevanje sovražnih strani, razoroževanje (PEACEMAKING), mednarodne mirovne sile, dejavnosti in ukrepi za upravljanje in razreševanje konfliktov; graditev institucij	VZROKI	C 1: Interesi Tekmovanje / Razpolaganje	C 2: Vrednote Negativne izkušnje	C 3: Potrebe Situacija	C 4: Pravila, Kriteriji Monitoring in Evalvacija kot proces
	Upravljanje in razreševanje:		Strategije upravljanja konfliktov		
3. FAZA: MIROVNE SILE Dejavnosti: mednarodne mirovne sile, ločevanje sovražnih strani ('buffer zone'), nadzorovanje premirja, razoroževanje (PEACEKEEPING), policijske dejavnosti, upravljanje in razreševanje konfliktov; graditev institucij	ALTERNATIVE	Distributivno Dogovarjanje A 1: Ničelna vsota (Zero Sum) Izključujoče (Ekskluzivno)	Refleksivnost A 2: Prizadevanje (Aspiracije) Interno	Integrativno Dogovarjanje A 3: Pozitivna vsota (Positive Sum) Interno	Monitoring & Evalvacija A 4: Pozitivna vsota (Positive Sum) Sodelovanje, vključevanje
	UREŠNICEVANJE	I 1: Prisilno	I 2: Interno (Buy-In)	I 3: Medsebojna pomoč in sodelovanje	I 4: Vključevanje, sodelovanje
4. FAZA: POLICIJSKE DEJAVNOSTI Dejavnosti: mednarodna policija, policijske dejavnosti (Policing), upravljanje in razreševanje konfliktov; graditev institucij					

razvoj demokratičnih institucij so pomembne dejavnosti tudi v tej fazi – še zlasti z gledišča dolgoročne uspešnosti preprečevanja, upravljanja in razreševanja konfliktov ter saniranja njihovih dotedanjih posledic.

Ko druga faza uspe zaustaviti (vsaj s premirjem), nevtralizirati ali delno razrešiti zaostreni konflikt, oziroma če v nekem okolju ne pride do preraščanja zaostrenih konfliktov v oborožene nasilne konflikte, je potrebno izvajati dejavnosti za ohranjanje miru in funkcije, ki jih tradicionalno opravljajo mednarodne mirovne sile (zlasti še »modre čelade« Združenih narodov). Ti ukrepi, mehanizmi in dejavnosti obsegajo namestitvev oziroma nadaljnjo prisotnost mednarodnih mirovniških sil, katerih naloga je tudi ločevanje sovražnih strani in vzpostavitev nevtralnih območij med njimi (*'buffer zone'*), nadzorovanje prekinitve spopadov in premirja, razoroževanje vojaških enot in drugih oboroženih formacij sprtih strani, pa tudi različne policijske dejavnosti, ki jih lahko opravljajo poleg lokalne in državne policije tudi pripadniki mednarodnih policijskih enot ali pa kar pripadniki mednarodnih mirovniških sil. Pri tem so pomembne sestavine te faze tudi ukrepi in tehnike za upravljanje in razreševanje konfliktov, preprečevanje njihovega ponovnega zaostrovanja in za saniranje njihovih posledic. Ti ukrepi vključujejo tudi dejavnosti za graditev, obnavljanje in razvoj demokratičnih institucij in mehanizmov. Pri tem izhajajo iz postavke, da so prav demokratične institucije lahko pomemben dejavnik dolgoročne stabilnosti in sanacije travmatičnih posledic preteklih konfliktov, saj njihovo uspešno delovanje spodbuja ponovno krepitev zaupanja in sožitja v pluralnih družbah ter preprečuje ali vsaj zmanjšuje možnosti za ponovno zaostrovanje konfliktov v prihodnosti.

Četrta faza, ki lahko poteka samostojno ali pa sočasno s katerokoli predhodno fazo oziroma tudi sočasno z vsemi ostalimi fazami, pa vključuje zlasti različne policijske in druge dejavnosti in ukrepe, ki so namenjeni vzdrževanju in izboljšanju javnega miru in varnosti, preprečevanju in odkrivanju kriminala, preganjanju in aretacijam vojnih zločincev, itd. Te ukrepe lahko izvajajo poleg lokalne in državne policije tudi mednarodne policijske enote (mednarodna policija) ali pa kar pripadniki mednarodnih mirovniških sil, če so ti nameščeni na ozemlju določene države. Seveda pa v to fazo sodijo tudi drugi ukrepi in dejavnosti za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov ter za graditev, obnavljanje in razvoj demokratičnih institucij.

Ko opisuje svoj teoretični okvir za upravljanje in razreševanje konfliktov ("ARIME" Conflict Management and Resolution Framework), Rothman (1992: 64-65) poudarja, da gre hkrati za instrument, ki omogoča analizo konkretnega konflikta ter politike in ukrepov za njegovo upravljanje in razreševanje, pa tudi za orodje, ki omogoča planiranje (pred)pogajalskega procesa in same izvedbe pogajanj. Poleg strategij, ki jih Rothman opredeljuje kot konfliktni, reflektivni in integrativni pristop k analiziranju in razreševanju konfliktov, vključuje predlagani

»teoretični model« še monitoring in evalvacijo, ki sta ključna zlasti v procesu upravljanja in razreševanja posameznih konfliktov. Kontinuirana monitoring in evalvacija namreč omogočata v konflikt vpletenim stranem in vsem drugim dejavnikom (sproti) vpogled v uspešnost ukrepov in dejavnosti za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. Monitoring in evalvacija, ki ju poleg v konflikt vpletenih strani praviloma izvajajo še zunanji opazovalci, sta dobra osnova tudi za morebitno posredovanje tretje (nevtralne) stranke ali za zunanjo arbitražo. V primeru, ko v evalvaciji in monitoringu ter v mediaciji in/ali arbitraži sodeluje še »tretja stranka«, ki jo morajo sprejemati vse v konflikt vpletene strani, je potrebno natančno opredeliti pristojnosti in pa proceduralni okvir delovanja te »tretje stranke.«

Za uspešno delovanje tega »teoretičnega modela« je izjemno pomembno, da opredelimo, s kakšnimi konflikti imamo opraviti. Sam model je bil oblikovan posebej za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov. Ob množici raznih bolj ali manj operacionaliziranih definicij etničnih konfliktov (npr. Horowitz, 1985; Kellas, 1998; Rothman, 1992 in 1997; itd.), sem se odločil za zelo splošno in enostavno definicijo teh konfliktov. Kot etnične konflikte označujem vse tiste družbene konflikte, ki imajo svojo (izrazito) etnično dimenzijo ali se generirajo ob etnični meji, in vse tiste konflikte, ki jih strani, vpletene v konflikt, označujejo kot etnične konflikte. Pri tem sam pojem »etnični konflikt« razumem kot najsplošnejši zbirni pojem, ki vključuje vse tiste konflikte, ki jih sicer opredeljujejo kot nacionalne, nacionalistične, manjšinske, itd. konflikte.

Pri pojasnjevanju predstavljenega »teoretičnega modela« je potrebno poudariti, da so vsi njegovi elementi medsebojno povezani in prepleteni, ter da pogosto morajo potekati istočasno. Zato je seveda potrebno zagotoviti njihovo ustrezno koordinacijo. Globalna strategija pri tem predstavlja nekakšen najširši okvir in hkrati določa tudi temeljne cilje in usmeritve vseh sprejetih in koordiniranih ukrepov in dejavnosti, v oblikovanje in uresničevanje katerih so vključeni vsi navedeni akterji.

IV. SKLEPNE UGOTOVITVE

Zgodovinske izkušnje nam kažejo, da so dolgoročno uspešne in stabilne le tiste družbe, ki uspejo vzpostaviti učinkovite mehanizme za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. Pri tem so najbolj uspešni tisti mehanizmi in modeli, ki preprečujejo neproduktivno zaostrovanje konfliktov in njihovo potencialno preobrazbo v nasilne oborožene konflikte, hkrati pa uspejo morebitno potencialno in kreativno energijo konfliktov uporabiti za uspešen razvoj pluralne druž-

be. Ugotovimo lahko, da sta odsotnost takšnih mehanizmov in/ali njihova neučinkovitost v konkretnem pluralnem okolju lahko celo generatorja različnih konfliktov, ki lahko ogrozijo stabilnost ali celo sam obstoj (etnično) pluralne družbe, kar se je pokazalo tudi v nekdanji Jugoslaviji.

Rezultati raziskovanja v okviru temeljnega raziskovalnega projekta "Etnična dimenzija integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov" omogočajo, da potrdimo temeljno delovno hipotezo, da odsotnost ustrezne globalne strategije (na različnih ravneh) ter učinkovitih modelov preprečevanja, upravljanja in razreševanja konfliktov bistveno otežuje razreševanje konfliktov, ki se zaostrijo ali celo prelevijo v nasilne konflikte. Čeprav ne moremo trditi, da bi obstoj učinkovite globalne strategije in modelov za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov lahko preprečil zaostrovanje konfliktov v nekdanji Jugoslaviji ali vsaj bistveno olajšal njihovo razreševanje in saniranje, pa lahko na podlagi izkušenj iz drugih okolij domnevamo, da bi takšna strategija in modeli lahko pomagali pri razreševanju teh konfliktov in zlasti pri sanaciji njihovih posledic. Zato nas še toliko bolj skrbi dejstvo, da mednarodna skupnost še vedno ni izdelala celovite in koherentne globalne mednarodne strategije za upravljanje in razreševanje konfliktov na ozemlju nekdanje Jugoslavije in za celovito saniranje njihovih posledic.

Vsekakor upam, da je ta prispevek pokazal, da obstaja nujna potreba, da se proučevanje, ki poteka v okviru omenjenega temeljnega raziskovalnega projekta, nadaljuje tudi v prihodnje. Ne nazadnje je strateški interes mednarodne skupnosti in vseh držav v njej (vključno s Slovenijo), pa tudi interes celotnega človeštva, da bi uspeli razviti učinkovito globalno mednarodno strategijo za ohranjanje in krepitev miru in stabilnosti ter uspešne in učinkovite koncepte in modele za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov, ki jih bo zaradi razvoja in spreminjajočih se okoliščin nujno potrebno stalno prilagajati, dograjevati in razvijati. Prav v tem kontekstu kaže razumeti tudi predstavljeni »teoretični model.«

LITERATURA

Azar, Edward E. in Burton, John W., ur. (1986) *International Conflict Resolution: Theory and Practice*. Sussex: Wheatsheaf Books; Boulder: L. Rienner Publishers.

Buckley, William J. (2000) »Introduction« – v Buckley, William J., ur. *Kosovo: Contending Voices on Balkan Interventions*. Grand Rapids, MI, Cambridge: Wm. B. Erdmans Publishing Co., 1-13.

Buckley, William J., ur. (2000) *Kosovo: Contending Voices on Balkan Interventions*. Grand Rapids, MI, Cambridge: Wm. B. Erdmans Publishing Co.

Burton, John W. (1984) *Global Conflict: The Domestic Sources of International Crisis*. Brighton, Sussex: Wheatsheaf Books; College Park: Center for International Development, University of Maryland.

Burton, John W. (1987) *Resolving Deep-Rooted Conflict: A Handbook*. Lanham, MD: University Press of America.

Burton, John W. (1990) *Conflict: Resolution and Prevention*. New York: St. Martin's Press.

Burton, John W. (1996) *Conflict Resolution: Its Language and Processes*. Lanham, MD: Scarecrow Press.

Burton, John W. (1997) *Violence Explained: The Sources of Conflict, Violence and Crime and Their Prevention*. Foreword by Vivienne Jabri. Manchester, New York: Manchester University Press.

Burton, John W. in Dukes, Frank (1990) *Conflict: Practices in Management, Settlement, and Resolution*. New York: St. Martin's Press.

Daalder, Ivo H. (2000) *Getting to Dayton: The Making of America's Bosnia Policy*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Guibernau, Montserrat in Rex, John, ur. (1997) *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press.

Gurr, Ted Robert (1993) *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.

Gurr, Ted Robert (2000) *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.

Gurr, Ted Robert in Harff, Barbara (1994) *Ethnic Conflict in World Politics*. Boulder, San Francisco, Oxford.

Holbrooke, Richard (1998) *To end a war*. New York: Random House.

Horowitz, Donald I. (1985) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Kellas, James. G. (1998) *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. 2nd Revised and Updated Edition. Basingstoke, London: Macmillan / New York: St. Martin's Press.

Kritz, Neil J., ur. (1997) *Transitional Justice: How emerging democracies reckon with former regimes*. Volume I: *General Considerations*. Foreword by Nelson Mandela. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.

Lewicki, Roy J. in Saunders, David M. in Minton, John W., ur. (1999) *Negotiation: Readings, Exercises, and Cases*. Third edition. Boston, Burr Ridge, IL, Dubuque, IA, Madison, WI, New York, San Francisco, St. Louis, Bangkok, Bogotá, Caracas, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, New Delhi, Seoul, Singapore, Sydney, Taipei, Toronto: Irwin / McGraw-Hill.

Mastenbroek, Willem F.G. (1995) *Conflict Management and Organization Development*. An Expanded Edition. Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons.

Mayhew, Alan (1998) *Recreating Europe: The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mial, Hugh in Ransbitgann Oliver in Woodhouse, Tom (1999) *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, management and transformation of deadly conflicts*. Cambridge, Oxford: Polity Press; Malden, MA: Blackwell Publishers Inc.

MRG - Minority Rights Group, ur. (1997) *World Directory of Minorities*. Edited by Minority Rights Group. London: MRG - Minority Rights Group International.

Ross, Marc Howard in Rothman, Jay, ur. (1999) *Theory and practice in ethnic conflict management: Theorizing success and failure*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press / New York: St. Martin's Press.

Rothman, Jay (1992) *From Confrontation to Cooperation: Resolving Ethnic and Regional Conflict*. Violence, Cooperation, Peace - An International Series. Newbury Park, CA, London, New Delhi: SAGE Publications.

Rothman, Jay (1997) *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations, and Communities*. First Edition. San Francisco, Calif.: Jossey-Bass.

Ryan, Stephen (1990) *Ethnic Conflict and International Relations*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company.

SDCoE - Special Delegation of Council of Europe Advisors on Minorities, 2000. "Promotion of Multi-Ethnic Society and Democratic Citizenship: Report of the Special Delegation of Council of Europe Advisors." Stability Pact for South Ea-

stern Europe, Working Table I on: Democratisation and Human Rights. (Strasbourg, 6 March 2000).

Zartman, L. William in Rasmussen, J. Lewis, ur. (1997) *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. Washington: United States Institute of Peace Press

Žagar, Mitja (1993/1994) »National-States, their Constitutions and Multi-Ethnic Reality: Do constitutions of nation-states correspond to ethnic reality?« *The Journal of Ethno-Development*, let. III, št. 3, 1-19.

Žagar, Mitja (1995) »Constitutions in Multi-Ethnic Reality.« *Razprave in gradivo / Treatises and Documents*, št. 29-30, 143-164.

Žagar, Mitja (1997) »Rešitev, ki je postala problem.« *Razprave in gradivo / Treatises and Documents*, št. 32, 7-13.

Žagar, Mitja (2000) »Yugoslavia: What Went Wrong? Constitutional aspects of the Yugoslav crisis from the perspective of ethnic conflict« - v Spencer, Metta, ur. *The Lessons of Yugoslavia. Research on Russia and Eastern Europe - Volume 3*. Amsterdam, London, New York, Oxford, Paris, Shannon, Tokyo: JAI (Elsevier Science), 65-95.

Weine, Stevan M. (1999) *When History is a Nightmare: Lives and Memories of Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.

Wohlfeld, Monika (1998) "Sicherheit" - v Bartelsmann Stiftung Forschungsgruppe Europa, ed., *Kosten, Nutzen und Chancen der Osterweiterung für die Europäische Union*. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 41-53.

SUMMARY

IS IT POSSIBLE TO BREAK A VICIOUS CIRCLE?

STRATEGIES AND CONCEPT FOR THE MANAGEMENT AND RESOLUTION OF ETHNIC CONFLICT

The article explores the need for a comprehensive international strategy and adequate national strategies and concepts for the management of ethnic (and possibly other social) conflicts. Recognizing that conflicts are normal phenomena in modern democratic plural societies these societies and the international community would be expected to develop adequate strategies, concepts and methods for the early detection (of the possible escalation), prevention, management and resolution of conflict. These strategies, concepts and methods meant to ensure long-term peace and (social) stability in plural societies include the adequate regulation and management of ethnic relations and the protection of ethnic minorities. They are especially important for a stable democratic development of these societies.

The article presents a specific theoretical model for a global strategy for the management of ethnic relations and methods and techniques for the prevention, management and resolution of ethnic conflicts. Although this model was designed taking into account a specific situation and developments in South Eastern Europe, author hopes that it might be useful also for the regulation and management of ethnic relations and for the potential management and resolution of (ethnic) conflicts in multiethnic societies in other parts of the world. This model based on Rothman's ARI framework includes an elaborate international strategy for the management and resolution of the conflict that clearly defines the mandate and responsibilities of actors. It would require an adequate international mechanism (body) that would coordinate the response of the international community and all necessary activities. The global international strategy includes Prevention, Peace-Making, Peace-Keeping and Policing activities by the international community. Additionally, the fourth component in the model for the prevention, management and resolution of conflicts is added to the Rothman's ARI framework, namely, the strategy and mechanisms for permanent monitoring and evaluation of conflict management and resolution processes.

BRANKO JAZBEC

OSIMO PRED SUKCESIJO IN PO NJEJ

Sklenitev Osimske pogodbe sta jemali kot svoj uspeh bodisi italijanska kot jugoslovanska diplomacija. Nad dosežkom so bile zadovoljne tudi zahodne prestolnice, zlasti Washington. Kljub zadovoljstvu držav podpisnic in splošnemu odobravanju v mednarodnem okolju so se na lokalni ravni dvignili glasovi proti Sporazumu in njegovim projektom. Osimo, skupaj z Rimskim sporazumom, sta v devetdesetih še kako prav prišla mladi slovenski državi, kajti tudi v devetdesetih so se po sukcesiji Slovenije tema dvema in drugim pogodbam dvignili glasovi jeze in razočaranja zaradi tega, ker je bila Italija z zadovoljstvom vzela na znanje izjavo slovenske države, da prevzema nase obveznosti in pravice iz bilateralnih pogodb, ki jih je bila z Italijo sklenila razpadla Jugoslavija. Le da je ob tej priložnosti - različno od sedemdesetih - skupaj z ezulskimi združenji glas povzdignil ves, okrepljen desni opozicijski blok. To je najavljalo, da zadeva ne bo politično postranska, niti ne geografsko omejena na vzhodno obrobje italijanske države, kot je navsezadnje bila v drugi polovici sedemdesetih, ko smo bili priča lokalističnemu nasprotovanju dogovarjanju in Sporazumu med državama. V devetdesetih je postala italijanska vzhodna politika v veliki meri odvisna od vprašanj ezulskega premoženja in italijanske manjšine v sosednjih državah, Sloveniji in Hrvaški - torej vprašanj, ki za časa Jugoslavije nista sodili v ožji izbor italijanskih zunanjepolitičnih prioritet.

I. PRED SUKCESIJO

1 Osimo kot odstranitev potencialno destabilizacijskega problema

Leta 1975 se spominjamo po tem, da je konec julija in na začetku avgusta v Helsinkih zasedala Evropska konferenca o varnosti in sodelovanju. V pripravah na konferenco je bila Jugoslavija močno angažirana pri oblikovanju principov o miru in sožitju v Evropi, zato je tedanja izbira Beograda kot mesta naslednjega sestanka izzvenela, kot priznanje držav udeleženk jugoslovanski diplomaciji. Že sam ta dosežek si je Jugoslavija lahko štela kot uspeh. "Toda najpomembnejši uspeh, ki ga je dosegel Beograd zaradi popuščanja napetosti v Evropi, je bil sporazum o tistem delu meje z Italijo med cono A in cono B bivšega Svobodnega tržaškega ozemlja, ki ni bil še dokončno načrtan. To vprašanje je dolgo ostalo v fazi, v

kateri je bilo ob podpisu Londonskega memoranduma leta 1954, ko je bilo *de facto* končno rešeno, *de iure* pa ne."¹

V petdesetih letih sta se Jugoslavija in Italija resno trudili, da bi z vrsto pobud dosegli normalizacijo medsebojnih odnosov, še posebej s čim večjo prepustnostjo meje. Videmski sporazum sta dosegli po zapletenih pogajanjih kljub nasprotovanju nacionalističnih tržaških krogov, ki so se po vojni še okrepili s prihodom beguncev iz Istre in cona B. "Šlo je za pogumno dejanje rimske vlade, ki je bilo kmalu poplačano s polnim gospodarskim in psihološkim uspehom «najbolj odprte meje v Evropi». Manj poguma pa je pokazala italijanska stran pri zaščiti slovenske manjšine, kakor je določal Posebni statut. V tem primeru so nad pripravljenostjo Rima, da uresniči sprejete obveznosti, prevladali strahovi in dvomi lokalnih dejavnikov. Tako je to nerešeno vprašanje ostalo vzrok za polemike med obema vladama."²

Seveda so razlogi za polemike in trenja bili še vse drugje. Na to kažejo priprave na obisk predsednika Tita v Rim konec leta 1970.³ Neposredno pred obiskom je 6. decembra italijanski zunanji minister Moro v odgovoru na parlamentarno vprašanje o cona B dejal, da problem meje ni na dnevnem redu in da se italijanska vlada ne namerava odpovedati "nobenim legitimnim nacionalnim interesom". Ta izjava je imela za posledico odpoved - brez razlage in le nekaj ur pred začetkom - Titovega uradnega obiska. Do obiska je vendarle prišlo v letu 1971.⁴ Za pripravo Titovega potovanja v Rim sta se februarja v Benetkah srečala zunanja ministra Moro in Tepavac. Med prvim povojnim obiskom šefa jugoslovanske države v Italiji je prišlo do široke izmenjave mnenj o mednarodnih problemih in Evropski konferenci o varnosti in sodelovanju, ni pa se pristopilo k razrešitvi tržaškega vozla. Zato je bilo skoraj neizogibno, da so se v naslednjih letih razvnele nove polemike: jugoslovanska diplomacija je hotela rešiti spor, dokler je bil Tito še živ, in je zato poudarjala suverenost nad cono B; nasprotno je Rim, zaradi svojega javnega mnenja in istrskih beguncev, vztrajal pri trditvi, da je teritorialna rešitev le začasna. Do izmenjave ostrih diplomatskih not je prišlo zaradi postavitve napisov z oznako SFRJ oziroma SRS na mejnih prehodih. Spor je prepričal zavezniške prestolnice, da ga je treba enkrat za vselej razrešiti. Med drugim tudi zato, ker je SZ po dolgem molku začela kazati ponovno zanimanje za tržaško vprašanje. Prav te

* * *

¹ J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918-1992*, Koper, 1995, str. 323-326.

² *Prav tam*.

³ Za to priložnost so zastopniki Slovencev v Italiji 3. decembra predstavili predsedniku italijanskega ministrskega sveta skupno spomenico.

⁴ Ob pripravah na ta obisk je prišlo do sprejema enotne slovenske delegacije pri E. Colombu. Obisk je ostal brez posledic, kljub temu da sta bila dotlej predložena dva zakonska osnutka za zaščito slovenske manjšine, saj je vladajoča stranka, Krščanska demokracija, vztrajala na postopnosti in ni sprejemala globalnega koncepta razreševanja vprašanj slovenske manjšine v Italiji. B. Race, Štiri vprašanja, *Italijanski koledar*, 1982, str. 1-5.

daj je namreč Jugoslavija sklenila z Moskvo sporazum o koriščenju jugoslovanskih pristanišč za oskrbo oziroma popravila sovjetskega vojnega ladjevja. Tudi to je prispevalo k hitremu razpletu tržaškega vprašanja. Osimske sporazume je mednarodni tisk soglasno pozdravil kot zmago zdravega razuma. Kot rečeno, je to bil velik uspeh Jugoslavije, za katerega se je bilo očitno treba zahvaliti predvsem ameriški diplomaciji.⁵

Privoljenje rimske vlade in vojaških krogov na dokončno razmejitev med conama A in B bivšega Svobodnega tržaškega ozemlja, do katerega je prišlo pod pritiskom ameriške diplomacije, je pomenilo odstranitev enega bistvenih problemov, ki bi lahko nastopili v Jugoslaviji po Titovi smrti. V tej luči nekateri avtorji⁶ vidijo prav na primeru Osimske pogodbe potrditev odvisnosti Italije od ameriških direktiv.

Po tajnih pogajanjih je bil 10. novembra 1975 podpisan sporazum, ki je obsegal tri ključne točke: mejo, medsebojne odnose in manjšine. Ob dokončni razrešitvi mejnega vprašanja sta se podpisnici zavzeli za izboljšanje sosedskih odnosov s kakovostnim skokom v gospodarskem in kulturnem sodelovanju. Na prošnjo Italije je bila odločena ustanovitev industrijske proste cone na Krasu, ki bi omogočila vključitev Jugoslavije v EGS, Italije pa na tržišča Vzhoda in Tretjega sveta. Kar se manjšin tiče je bil sporazum bolj skop in nedoločen v besedah - tudi tu zaradi vztrajnega prigovarjanja Italije. Londonsko spomenico so glede ukrepov v korist manjšin nadomestile obljube v okviru 8. člena Pogodbe, da bosta državi ohranili že doseženo raven zaščite oziroma da bosta zagotovili v okviru internege prava članom obeh etničnih skupin raven varstva, ki je bila predvidena v čle-nih zapadlega Posebnega statuta. Jasno je, da je šlo za kompromisno, sicer vsebinsko neoporečno formulacijo, na katero je jugoslovanska diplomacija pristala, ker se ji je ponudila priložnost rešiti mejno vprašanje. Formulacija je bila hkrati toliko ohlapna, da je vsaki državi omogočala reševanje vprašanja glede na svoje notranje interese.⁷ Upoštevati je namreč treba, da je Jugoslavija tedaj imela dokaj opredeljeno in na jasnih načelih slonečo politiko tako do manjšin znotraj svojih meja kot do svojih manjšin v sosednjih državah. V odnosu do slednjih pa je Slovenija kot federalna enota gojila posebno skrb ter jih obravnavala v kontekstu skupnega kulturnega prostora in obmejnega gospodarskega sodelovanja.⁸ Nasprotno ni imela Italija enovito definiranih ne principov lastnega odnosa do manjšin, ki so živele znotraj njenih meja, iz česar izhaja npr. diferencirana obravnava manjšin-

* * *

⁵ J. Pirjevec, *prav tam*.

⁶ M. Kacin Wolenz, J. Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*, Ljubljana, 2000, str. 156.

⁷ *Prav tam*. Glej tudi: *Osimski sporazumi*, Koper, 1977.

⁸ S tem v zvezi glej npr.: Sklepi in stališča o obmejnem gospodarskem sodelovanju Socialistične republike Slovenije s sosednjimi državami, ki jih je Skupščina SRS sprejela 20. januarja 1975, *Uradni list Socialistične Republike Slovenije*, št. 3, 1976.

skega vprašanja,⁹ niti ni izkazovala kakšnih posebnih interesov do italijanske manjšine, ki je živela v sosednji državi.

2 Osimo z vidika italijanske diplomacije

“Snovanje globalne platforme odprtih vprašanj”, ki je pripeljala do sklenitve Osimske pogodbe, se je začelo na ravni ekspertov, potem ko sta italijanski zunanji minister Medici in podpredsenik ZIS Minić 19. in 20. marca 1973 v Dubrovniku izrazila “namen rešiti odprta vprašanja med državama”. V sklepnem sporočilu s tega srečanja sta državi naglasili “polno medsebojno zaupanje”.¹⁰ Kljub trenjem okoli posameznih vprašanj in vojnim manevrom oziroma manifestacijam (marca 1975), je Italija z verbalno noto dne 15. aprila 1975 potrdila “življenski interes za ohranitev integritete in enotnosti Jugoslavije ter spoštovanje demarkacijske črte, ki je bila načrtovana z Londonsko spomenico”, na isti način, kot da bi šlo za državno mejo. Nota je bila sestavni del pogajanj, ki so potekala v strogi tajnosti. Uhajanje zaupnih podatkov v sklepnih fazah je imelo očitni namen sondirati razpoloženje javnega mnenja.¹¹ Prav gotovo je sklepnih del pogajanj olajšal princip nedotakljivosti meja in odpovedi uporabe sile sprejet v Sklepnem aktu v Helsinkih avgusta 1975.

Potem ko sta 10. novembra 1975 ministra Rumor in Minić podpisala Osimsko pogodbo, jo je poslanska zbornica odobrila 17. decembra 1976 s 391 glasovi za in 57 glasovi proti (MSI, radikalci in del DP), italijanski parlament jo je ratificiral leto kasneje.¹² V parlamentarni razpravi je predsednik ministrskega sveta Moro podal uradno interpretacijo: “Res je, da gre za italijansko odpoved, vendar je prav tako res, da je dodelitev cone B Jugoslaviji naravnost stalna in nespremenljiva; ni spremljiva ne s silo ne sporazumno”. Večina parlamentarcev se je strinjala, da je pogodba oportuna; nasprotovala je desna opozicija, s pomisleki so se oglasila združenja istrskih beguncev.

Pogodbo sestavljajo trije dokumenti: Pogodba v ožjem pomenu; Sporazumi o pospeševanju gospodarskega sodelovanja; Sklepni akt, ki določa, kdaj stopata v veljavo oba akta. V vsebinskem pogledu je bila potrjena ozemeljska ureditev s po-

* * *

⁹ To je privedlo do različnih ravni zaščite: najvišjo stopnjo danes dosegata nemška manjšina na Južnem Tirolskem, kjer se je uveljavil model emične proporcionalne in jezikovne ločitve ter na tej podlagi avtomatične aplikacije jezikovnih jamstev, ter francoska v Dolini Aoste s popolno dvojezičnostjo; pomanjkljivo stopnjo zaščite imata slovenska manjšina v Furlaniji-Juljski krajini in ladinska na Tridentskem in Južnem Tirolskem. Več o tem M. Ozbič, *Jezik pravnih aktov: uporaba manjšinskih in tujih jezikov v kazenskem postopku. Izpisek diplomatske naloge*, Gorica, 1997, str. 13-16.

¹⁰ L.V. Ferraris (ur.), *Manuale della politica estera italiana 1947-1993*, Roma-Bari, 1996, str. 285-287.

¹¹ *Prav tam*.

¹² Z ratifikacijskim zakonom št. 73 z dne 14. marca 1977.

stavitvijo dokončne meje med državama z nekaterimi spremembami v korist Italije vred; kar se prebivalstva tiče, so bila dana pravila *status civitatis*; obojestranska zaščita etničnih skupin je bila naravnana na stopnjo varstva, ki je predvidena v Posebnem statutu priloženem Londonski spomenici o soglasju; podana so bila izhodišča za krepitev gospodarskega sodelovanja ter za gospodarski razvoj Trsta z ustanovitvijo proste cone in z razmejitvijo teritorialnih voda.¹³

Po podpisu so italijansko-jugoslovanski odnosi zadobili novega zagona. Dvostranski spor je bil poglajen, med obiskom italijanskega zunanjega ministra Forlania v Beogradu junija 1977 sta se državi posvetovali o varnosti v Sredozemlju in o medbalkanskem sodelovanju. Pogovore sta posvetili istim temam tudi med Miničevim obiskom v Rimu novembra 1977. Forlani je ponovno obiskal Jugoslavijo januarja 1979, od 11. do 14. oktobra istega leta je Jugoslavijo obiskal predsednik republike Pertini. Tito je tedaj v tem videl primer sožitja med dvema državama. Normalizacija v italijansko-jugoslovanskih odnosih je dosegla nesluteno stopnjo. Italijanska diplomacija je to obravnavala kot svoj uspeh.¹⁴

3 Nesojena mejna politika

V ekonomskem pogledu so Osimski sporazumi imeli za cilj utrditi neodvisnost jugoslovanske federacije. V tem smislu je interes Zahoda bil omejiti gospodarske odnose Jugoslavije s SEV oziroma v njih sodelovati. Poleg tega je bila na italijanski strani dramatično prisotna skrb zaradi nezadržnega zatona Trsta; v tej oceni so si bile edine levosredinske sile, ki so tedaj bile na oblasti, in največja opozicijska sila, komunisti. V tako prepričanje je oboje privedel neuspeh "drugega načrta IRI" za državno ladjedelnštvo. Zastaviti je torej bilo treba nov izziv, v okviru katerega bi se Trst odprl aktivnemu križanju "z drugimi potenciali različnega etničnega izvora in drugačne ideološke naravnosti (...) prosta cona, kot je zamišljena v Sporazumu, je bistvenega pomena za zamisel o vodni poti, ki bi pritegnila prometne tokove za in iz srednje in srednje-vzhodne Evrope: pogoj, da to uspe, je postavitve velikih «pljuč» za skladiščenje, shranjevanje in predelavo prosto carine in davkov". Senator Sarti je v razpravi o ratifikaciji Sporazuma potrebo po coni utemeljeval s temi besedami: "Namen proste cone je, da bi Trstu dali in razširili gospodarsko osnovo, ki je prizadeta zaradi pomanjkanja ustreznega zaledja (...) industrijska cona naj povrne Trstu zaledje in ustvari dodatni potencial za tržaško industrijo in trgovino."¹⁵

* * *

¹³ Več o tem: M. Udina, *Gli Accordi di Osimo. Lineamenti introduttivi e testi annotati*, Trieste, 1979.

¹⁴ L.V. Ferraris (ur.), *prae tam*.

¹⁵ G. Sapelli, Il profilo del "destino economico", v E. Apib, *Trieste*, Roma-Bari, 1988, str. 259-262.

Razumljivo je torej, da manjšina zaradi takih predpostavk ni mogla nasprotovati Osimskim projektom, pa čeprav se je za njihovo uresničitev nakazovalo tudi določeno žrtvovanje njenega teritorija. Politika manjšine je bila tedaj namreč usmerjena v odstranjevanje ovir, ki so bile napoti naravni težnji po družbenem napredovanju, po nastajanju torej v njeni sredi srednjega meščanskega sloja. Vzporedno z njo se je bila bitka za obvarovanje teritorija pred zunanjimi posegi in za preživetje na njem. Osimski sporazumi so torej v manjšini spodbudili pričakovanja ne le v zvezi z ureditvijo njenega pravnega statusa ampak tudi v zvezi z njenimi tedanjimi težnjami po preseganju desetletne družbene in gospodarske zapostavljenosti.¹⁶

Povsem različno je bilo gledanje tržaškega italijanskega meščanstva. Ta sloj se je novega v resnici zbal in mu nasprotoval na vse kriplje. Upoštevati je namreč treba, da je najvidnejši znak pripadnosti enemu izmed dveh narodov pri nas jezik. »Jezik večine je (...) jezik vladajočega naroda, katerega meščanstvo je imelo vse vzvode oblasti v rokah, gospodarske, politične in kulturne in je te vzvode hotelo in še danes hoče na vsak način obdržati. Priznavanje pravic slovenskega jezika, ali celo dvojezičnost, bi po mnenju meščanstva pomenilo izgubo dela teh vzvodov, ali celo njihovo delitev v dvoje. Ti negativni odnosi do slovenskega jezika so se razširili v večji del srednjih slojev, ki so videli v priznanju slovenskega jezika konkurenco. Ta odnos sega še nižje in pomeni, da ima meščanstvo nad tem vprašanjem monopol.«¹⁷ Tržaški vodilni razred si ni pustil izpuliti iz rok oblasti niti deliti oblasti s komerkoli, zato je zatiral, oziroma je želel zatreti vse pojave konkurence, ki so se uresničevali med Slovenci kot avtohtonimi prebivalci mesta. Odtod bolj zagrizen nacionalizem in šovinizem, iredentizem, zgodnje rojstvo fašizma in nazadnje nasprotovanje gospodarskim delom Osima. "Desetletja so se stranke obmejnega območja, najprej vse, potem pa večji del, zavzemale za rešitev vseh težav Trsta in vsega obmejnega teritorija izključno v mejah italijanske države in delno morda v okviru Evropske gospodarske skupnosti. Vsa vprašanja naj bi reševal Rim, bodisi zaradi centralističnega sistema, v katerem je Rim dejansko odločal o skoro vseh pomembnejših vprašanjih gospodarsko prizadetih nerazvitih območij, bodisi zaradi odpora predvsem tržaških italijanskih krogov, da bi skušali najti vsaj delne rešitve v sodelovanju z ožjim slovenskim in širšim jugoslovanskim zaledjem."¹⁸

Koncept čezmejnega območja je na vzhodni meji zaživel šele v devetdesetih letih: prvega kisika je dobil z zakonom št. 19 iz leta 1991, ki je znan pod imenom zakon za obmejna območja, na lokalni ravni pa se je ta koncept uveljavil šele po

* * *

¹⁶ *Prav tam.*

¹⁷ B. Race, Štiri vprašanja, *Jadranski koledar*, 1982, str. 3.

¹⁸ B. Race, Peta obletnica Osima, *Jadranski koledar*, 1981, str. 19.

volilni zmagi Illyja in umestitvi njegove uprave na tržaški občini leta 1993. Pred tem je bil leta 1986 izglasovan zakon št. 26, ki je znan pod imenom »paket za Trst in Gorico«. Različno od Osima se je ta zakon vračal h konceptu meje kot potencialnega dejavnika ogrožanja, zaradi česar je bila država še naprej prisiljena vlagati v mejna območja in podpirati njihovo družbeno-ekonomsko strukturo, čeravno je tokrat šlo pretežno za naložbe v znanost, raziskovanje in visokošolsko izobraževanje.¹⁹

4 Osimo na krajevni ravni

Podobno kot mednarodna skupnost in demokratična Italija so dogovarjanje²⁰ in Sporazumie pozdravile in pozitivno ocenile krajevne politične oblasti in stranke t.i. ustavnega loka. Seveda ni presenetilo, da so bili drugačnega mnenja neofašisti, tržaški italijanski dnevnik in organizacije istrskih beguncev. Sprva (še pred podpisom) so nasprotovale Sporazumom zaradi ureditve mejnega vprašanja, podaritve cone B, odpovedi pravicam do italijanske Istre itd. Prvotna kampanja desnice proti Sporazumom ni uspela vznemeriti tržaške javnosti in ni dosegla zaželenega cilja. "Zato so spremenili prejšnje geslo v zahtevo, naj bo Tržaška pokrajina proglašena za integralno prosto cono, ki bo oproščena carine, davka na dodano vrednost in drugih dajatev. Po mnenju pobudnikov take cone bi morala italijanska država na tak način pomagati Trstu in ne odpirati možnosti za sodelovanje z Jugoslavijo. Da bi dali akciji večjo težo, so začeli z zbiranjem podpisov za zakonski predlog, ki bi vzpostavil integralno prosto cono."²¹ Ker spomladi 1976 podpisovanje ni imelo zaželenega uspeha, se je potem propaganda okrepila in osredotočila tudi na druga gesla: skrb za Kras, ki da ga bo prosta cona uničila. Tako je bilo leta 1976 zbranih 65 tisoč podpisov za integralno prosto cono namesto Osimske. Vendar, kot opisuje dogajanja Cecovini v svoji knjigi, je bil ekološki vidik protesta postranski. Pomembnejše je dejstvo, da se je protest vključil v raznovrstne poskuse ošibitve politike "nacionalne solidarnosti", se pravi sodelovanje med KD in KPI, ki je tedaj bila na zunanjepolitičnem področju pred zahtevno preizkušnjo.²²

* * *

¹⁹ Več o tem B. Jazbec, *Prelomna devetdeseta in gospodarska osnova Slovencev v Italiji, 2000 Dvatisoč*, 1997, št. 98, str. 96-115.

²⁰ Svojevrsna najava sporazuma - in hkrati odstranitev možne ovire na poti njegove uveljavitve - je bila odločitev Pavla VI., objavljena 28. junija 1975, da sprejme odstop mons. Santina, ki je kot škof Trsta in Kopra združeval, vsaj simbolično, ves teritorij v eni sami cerkveni enoti. M. Kacin Wohinz, J. Pirjevec, *prav tam*.

²¹ B. Race-Zanko, *Razlogi za vztrajanje. Iz osebnega arhiva in spomina*, Trst, 1994, str. 85. Z zbiranjem podpisov so začeli maja 1976, kampanja pa je dosegla vršek oktobra in novembra, ko so pobudniki najavili, da jih imajo že več kot 50 tisoč, kolikor jih je po zakonu potrebnih za predložitev zakonske pobude v rimski parlament.

²² G. Sapelli, *prav tam*. Mišljena je knjiga: M. Cecovini, *Discorso di un triestino agli italiani e altri scritti politici*, Trieste, 1977.

Zgodovinar Sapelli izraža prepričanje, da je strateški načrt, katerega cilj je bil zastaviti Trstu novo gospodarsko in kulturno vlogo v odnosu do vzhodne Evrope, propadel zaradi nasprotovanja malega in srednjega tržaškega meščanstva (industriji – oziroma, kar jih je v Trstu še ostalo – so se povezali s KD). Zbali so se, da bi popustila potisnjenost in emarginacija slovenskega meščanstva, saj bi to najbrž privedlo do nezadržne uveljavitve slovenskega in neizogibnega zatona italijanskega meščanstva. Slovenski kapitalizem bi oživel ob priseljeni jugoslovanski delovni sili ter ob skupnem pritisku italijanskega političnega razreda in socialistične samoupravne države. Ta perspektiva je resno ogrožala premoč in položaje, ki jih je italijansko meščanstvo zasedalo in so bili v njegovih očeh toliko pomembnejši, kolikor redkejši so postajali resursi, ki so bili predmet razdelitve oziroma nadzora.²³

Z avtonomističnimi in naravovarstvenimi gesli je LpT na volitvah leta 1978 zasedla v mestu prvo mesto. S podporo neofašistov in radikalcev je bil izvoljen občinski odbor pod vodstvom masona Cecovinija. S tem je občina za 15 let prešla v roke desnici, ki je sklenila ohraniti, če ne celo poglobiti, tradicionalno etnično-politično ločenost med mestom in zaledjem. Poudariti je namreč treba, da je bilo ob začetku protiosimsko gibanje široko sestavljeno, kmalu pa so neoiredentisti prevzeli nad njim nadzor in so ga, čim so dobili oblast v lokalnih ustanovah, usmerili proti slovenski manjšini. V tem je tedaj prednjačilo glasilo Liste za Trst *La voce libera*. Decembra 1978 je sprožilo kampanjo proti zakonskemu osnutku KPI za zaščito slovenske manjšine v Italiji, ki je bil predložen februarja istega leta, z alarmantnim naslovom čez prvo stran "Novi Osimo". Napad glasila Liste je bil začetek široke kampanje proti zakonskemu osnutku KPI, proti kakršnikoli zaščiti, ali za skrajno omejitveno zaščito slovenske manjšine. Tržaški *Il Piccolo*, glasilo Liste in nekatere zasebne radijske postaje so se mesece napajale iz vira, ki ga je omenjeni članek sprostil. Kot je zapisal B. Race, je bil takrat verjetno prvič uporabljen izraz "*prevaricazione*" v zvezi s slovensko manjšino.²⁴ Protislovenska gonja, ki je svoj vrh dosegla jeseni 1979, se po tonih ni razlikovala od one iz prvih povojnih let. Dejansko se je Trst vrnil v ozračje petdesetih let. Za pretvezo je – kot rečeno – služil zakonski osnutek sen. Grbčeve.²⁵ Ker je omenjeni osnutek predvideval

* * *

²³ G. Sapelli, *prav tam*.

²⁴ V začetku članka je pisalo, da senatorka Grbčeva in KPI stremita za "nadvlado (*predominio*) manjšine v škodo večine". S tako nadvlado naj bi se "pripravljali preobrat vlog (da bi manjšina postala večina in obratno), da z drugimi, drugačnimi metodami v nedolgem času doseže »dejansko«
priključitev širokega pasu deželnega ozemlja v jugoslovansko sfero". Članek zaključuje s trditvijo, da to ni zakon za zaščito, temveč "*prevaricazione*" številčno šibke manjšine nad večino. Več o tem B. Race, "Prevaricazione", *Jabranski koledar*, 1983, str. 19-22.

²⁵ Takoj na začetku VIII. zakonodajne dobe je bil 22. junija 1979 vložen zakonski osnutek socialističnih senatorjev (prvopodpisani Lepre). Osnutek komunističnih senatorjev s prvopodpisano G. Gerbec je bil vložen 15. februarja 1980. V poslanski zbornici je bil 15. julija 1980 vložen zakonski osnutek poslanke LpT Gruber-Bencovec, a je bil aprila 1982, pred koncem zakonodajne dobe, umaknjen. 12. novembra 1980 je bil vložen zakonski

možnost uporabe slovenščine v odnosih z oblastmi, je Trst preplavilo geslo "*No al bilinguismo!*" S tem v zvezi se je postavljala zahteva po preštevanju.²⁶ To samo potrjuje, kako je bilo nasprotovanje industrijski coni v resnici le preveza za sčuvanje proti sosednji državi in njeni manjšini. Del mesta, ki je tedaj postal bučen in glasen, ni želel pomiritve z Jugoslavijo in je bil sovražno razpoložen do Slovencev znotraj italijanskih meja.

V nekaj letih se je torej klima radikalno spremenila, tržaške stranke so to kajpak morale vzeti na znanje - nekatere dokaj hitro, druge počasneje: že v letu ratifikacije Osimske pogodbe, so se pojavili dvomi socialistične stranke v zvezi s prvo industrijsko cono; prve dvome v zvezi s tem je KPI izrazila leta 1979; KD, in s tem tudi vlada, sta se odrekli zamisli o industrijski coni na Krasu leto kasneje. V osemdesetih je socialistična stranka šla še dlje: oktobra 1982 se je odločila za koalicijo z LpT. Ta je sicer na junijskih volitvah leta 1983 doživela pekoč poraz. Čeprav je prešla v opozicijo, je še vedno ostajala potencialni zaveznik manjšinskih odborov na občini in pokrajini, zato se je njena senca čutila v programskih izjavah koalicij in v javnih nastopih tržaškega župana. Prisotnosti Slovencev in njihovih strank v obeh koalicijah ni bilo čutiti. Protislovenska kampanja Liste je poleg tega obudila neofašistično stranko in njene mlajše pristaše, ki so v času pred volitvami segli po sredstvih nasilja izpred šestdesetih let.²⁷ Nacionalistični kurz PSI je kronal Craxi v novi vladni vlogi jeseni 1984, ko je označil mejo z Jugoslavijo kot "nepravično in tesno". Sodelovanje med LpT in PSI se je nadaljevalo še v drugi polovici osemdesetih. Pred parlamentarnimi volitvami v letu 1987 sta tajnik LpT Staffieri in Martelli (PSI) v Rimu podpisala sporazum o skupnem volilnem nastopu. Tako je LpT uspelo izvoliti senatorja Camberja, kljub temu da je Lista doživela poraz na deželnih volitvah in bila ob polovico glasov. Dejansko so s ponujenim zavezništvom socialisti rešili LpT pred političnim izginotjem. Prisotnost Slovencev potlej ni bila več niti tolerirana: stranka Slovenska skupnost je bila oktobra 1988, ko je bil Ricchetti (KD) spet izvoljen za tržaškega župana, izključena iz politične koalicije tako na občini kot na pokrajini. To je omogočilo šovinistični politiki LpT, da je še v devetdesetih s položajem na tržaški občini delila Slovencev zadnje udarce: oktobra 1992 je župan Staffieri z okrožnico prepovedal sprejemanje dopisov v slovenskem jeziku; 20. julija 1993 so organi občine pod vodstvom istega župana odstranili dvojezične krajevne napise v slovenskih vaseh Bazovica, Padriče, Trebče in Bani, ki so jih bili namestili sami domačini leta 1984 na zasebnih zemljiščih, ker je občina kršila pravico do dvojezičnih topografskih in drugih napisov, ki jih je zagotavljal Posebni statut priložen Londonski spomenici o soglas-

* * *

osnutek senatorja Južno-tirolske ljudske stranke Fontanarja (v dogovoru s stranko Slovenske skupnosti), 17. februarja 1982 pa še senatorjev KD (prvopodpisani De Giuseppe). Senarna komisija za ustavna vprašanja je začela razpravo o predloženih osnutkih zakona 6. marca 1982.

²⁶ M. Kacin Wolinz, J. Pirjevec, *prav tam*, str. 157-159.

²⁷ Glej B. Race, *Pogled nazaj: Judrojski koledar*, 1984, str. 18.

ju; v istem obdobju je tržaški občinski svet iz novega pravilnika o rajonskih sosvetih črtal člen, ki je svetovalcem zagotavljal pravico do rabe slovenščine na sejah svetov in s tem kršil pravico do uporabe manjšinskega jezika v javnem življenju.

5 Osimo in Slovenci v Italiji

SKGZ – in s tem večinski del slovenske narodne skupnosti v Italiji – je Osimske sporazume v svoji celovitosti ocenila pozitivno. V njih je videla sad dogovarjanja in s tem jamstvo za mirno reševanje odprtih vprašanj med državama; ocenjevala je celoto, ne le tistih delov sporazuma, ki so neposredno zadevali manjšine, videla je torej tudi možnosti za poglobljanje in širitev sodelovanja na številna področja: gospodarsko, infrastrukturo, transportnih poti in sistemov itd.

Slovenci so tako kot leta 1954 po sklenitvi Londonskega sporazuma pričakovali, da bo italijanska vlada takoj pristopila k pripravam za izdelavo globalnega zaščitnega zakona.²⁸ V tem pogledu je značilna ocena K. Šiškoviča: "Osimski sporazumi so bili nedvomno zgodovinska preokretnica v povojnih odnosih med Jugoslavijo in Italijo, ker so začrtali tudi določeno linijo poglobljanja in razširitve sodelovanja in prijateljstva med obema državama in na sami meji. Meja je postala dokončna in bi se bila morala razbliniti vsa izigravanja okrog nje. Italijanska stran je pogostoma dala razumeti, da se slovenska manjšinska vprašanja ne bodo rešila, dokler se ne vzpostavijo dokončne meje. Ta argument, ki ni bil nikoli javno izrečen in je deloval v ozadju, je torej odpadel z osimskimi sporazumi in je bilo pričakovati, da bo tudi reševanje slovenskih manjšinskih vprašanj krenilo po novi poti. Dejansko pa so po osimskih sporazumih nastale na italijanski strani nekatere težave s tem, da se je v Trstu razrasla šovinistična gonja proti samim sporazumom in proti dokončnosti meje. Težave so prav gotovo prispevale k odlaganju določenih rešitev, kar je prišlo prav silam, ki so proti ureditvi slovenskih vprašanj."²⁹

Z Osimskim sporazumom je torej zaščita slovenske manjšine prišla na dnevni red.³⁰ Kljub temu se je pri vladi začelo premikati šele po neposrednem pritisku

* * *

²⁸ Ob razpravi o ratifikaciji Osimskih sporazumov je poslanska zbornica 17. decembra 1976 izglasovala dve izredno važni resoluciji glede manjšinske zaščite. Prva resolucija vsebuje tudi odstavek: "Poslanska zbornica zavezuje vlado, da poskrbi za ustrezne instrumente za zagotovitev popolne enakopravnosti, svobodnega razvoja in globalne zaščite slovenske narodne manjšine, ki živi v deželi F-JK". To resolucijo so predlagali poslanci Piccoli (KD), Natta (KPI), Lombardi (PSI), Preti (PSDI) in Bandiera (PRI); vlada jo je sprejela kot svojo obvezo. V Spomenici senata, ki so jo predložili senatorji Grbčeva (KPI), Lepre (PSI) in Caretoni (neodvisna levica), je zapisano: "senat zavezuje vlado, da čimprej, vendar pa najkasneje v 18 mesecih, pripravi globalni zakon, ki naj slovenski manjšini v Italiji zagotovi popolno varstvo, vse možnosti razvoja, njeno popolno izenačenje in njeno polno priznanje." Več o tem S. Renko, Ob 30-letnici londonskega Memoranduma, *Jadranski koledar*: 1984, str. 27-43.

²⁹ K. Šiškovič, *Znano in neznano o slovenskem vprašanju v Italiji. Pogovori in razmislija nja*, Trst, 1984, str. 84.

³⁰ Prvi zakonski predlogi za zaščito slovenske manjšine so bili predloženi v V. zakonodajni dobi italijanskega parlamenta. Spomladaj leta 1970 je svoj prvi, sicer še mednarodni zakonski osnutek slovske komunistične stranke

enotne slovenske delegacije ob srečanju s predsednikom vlade Andreottijem 9. avgusta leta 1977. "Sad prvega pogovora z Andreottijem je bila ustanovitev posebne komisije za slovenska vprašanja pri predsedstvu vlade, ki je delovala 3 leta, ni pa prišla do nobenih enotnih zaključkov, ker so prišle na dan prevelike razlike v pojmovanju globalnosti med italijanskimi in slovenskimi člani komisije. Stališča so si bila zelo različna in prav zaradi tega je slovenska stran odklonila zaključke komisije, ki pa so bili poslani predsedstvu vlade."³¹ Po mnenju slovenskih članov komisije bi delo, kljub temu da je podrobno obravnavala razna vprašanja, lahko zaključila v enem samem letu. Če nadalje upoštevamo, da se v letu 1981 - se pravi leto potem, ko je komisija zaključila svoje delo - stvar v parlamentu ni premaknila, lahko upravičeno sklepamo, da je tudi obstoj komisije služil zavlačevanju.³²

Prvi kamen spotike pri uresničevanju Osimskih sporazumov je bila interpretacija obvez v zvezi z manjšinskim vprašanjem. Interpretacija italijanske vlade je bila, da mednarodne obveznosti Italije zadevajo izključno tržaške Slovence, za ostale pa poskrbi država na podlagi internega prava. Skladna s tem je bila objava osnutka odloka Predsednika Republike 15. julija 1978 za izvajanje osimskih obvez: namenjen je bil le tržaškim Slovencem in je bil zato zavrnjen enoglasno. Temu nasprotno stališče se je glasilo: "Slovenci priznavajo, da mora Italija urediti slovenska vprašanja s svojo interno zakonodajo in na podlagi ustave, vendar poudarjajo, da ta obveza izhaja iz osimske pogodbe, saj bi vsakršno zavlačevanje z globalnim zaščitnim zakonom pomenilo kršitev osimske pogodbe."³³

S potekom del posebne komisije za proučevanje problemov slovenske manjšine v Italiji Slovenci niso mogli biti zadovoljni. Da je bilo delo nezadovoljivo, je pripisati tudi dejstvu, da je obstajalo številčno nesorazmerje med člani slovenske in italijanske narodnosti (5:16). Zato je enotna delegacija leta 1980 dosegla pri predsedniku vlade Cossigi, da je iz vrst članov komisije marca imenoval paritetno delovno skupino (5:5), vendar je kljub temu poslednjemu poskusu komisija za-

* * *

Drugi, ki so ga predlagali socialisti, je bil že bolj izpopolnjen. Septembra 1971 je bil po južnotirolskem zgledu predložen "Paket SKGZ". Četrty dokument sta prispevali Slovenska demokratska zveza iz Gorice in Slovenska skupnost iz Trsta: predložen je bil delegatnemu zboru kot predlog državnega zakona ter parlamentu kot peticijski. Februarja 1972 je predložila parlamentu svoj zakonski osnutek tudi socialistična stranka proletarske enotnosti. Predlogi so izhajali iz Posebnega statuta Londonske spomenice vendar so razširjali pravice na vse Slovence v Italiji. Porodili so se v obdobju zблиžanja med Italijo in Jugoslavijo. To je bilo hitro obdobje liberalne otplivitve slednje, ki je ugodno vplivalo tudi na odnose znotraj same skupnosti.

³¹ *Prav tam*, str. 85-86. Posebna komisija pri predsedstvu vlade je bila imenovana 24. decembra 1977. Več o tem S. Sperič, *Rimski mlini*, Trst, 1985.

³² Glej B. Race, Štiri vprašanja, *Jadranski koledar*, 1982, str. 1-5.

³³ K. Šiško, *prav tam*, str. 85. Slovenska interpretacija se je naslanjala na celovitost Osimske pogodbe, se sklicevala na 4. odstavek preambule in ga spravljala v zvezo z 8. členom Pogodbe. Leta 1978 sta KPI in Slovenska skupnost izdelali nova osnutka, saj so bili prejšnji že zastarali, socialistična stranka je obdržala prejšnjega, SKGZ se sicer ni odrekla mnenju, da je treba vprašanje rešiti na podlagi spremembe posebnega statuta avtonomne države, je pa pristala na to, da se pridruži strankam v zahtevi po normalnem zakonu, ki naj bo globalen v ozemeljskem in produktem smislu.

ključila mandat 31. decembra 1980 z dvojnimi poročilom. Jabolko spora so bila mestna jedra in videmska pokrajina.

Zaradi neučinkovitosti posebne komisije so pet let po Osimu Slovenci začeli enotno zahtevati, naj se v najkrajšem času v parlamentu začne razprava o obstoječih zakonskih osnutkih. V VII. zakonodajni dobi (1976-1979) se je razprava začela v pristojni senatni komisiji, vendar je postopek bil prekinjen, ker je prišlo do predčasnega razpusta parlamenta zaradi vladne krize. Tudi v VIII. legislativni dobi (1979-1983) se je začela razprava v senatni komisiji za ustavna vprašanja, a dlje od tega ni šlo.³⁴ Gesla in pogledi Liste za Trst so začeli prodirati tudi v druga okolja. Tako se je 11. oktobra 1982 na srečanju tržaških vodilnih kadrov Krščanske demokracije njihov ugledni predstavnik C. Belci, sicer zagovornik Osimskih sporazumov, zavzel za priznanje pravic posameznika in skupnosti, kar da je treba doseči z upoštevanjem "ravnovesja in zmernosti" ter s spoštovanjem "harmonije" kot pogoja za sožitje, ker zaščita manjšine ne sme pomeniti oškodovanja ali "*prevaricazione*" večine.³⁵

V letu 1982 so ustavni sodniki v razsodbi št. 28 ugotovili, da so Slovenci »priznana jezikovna manjšina«, kar je pomenilo, da so jim priznane neodtujljive pravice do rabe jezika v osebnih in uradnih odnosih z upravnimi in sodnimi oblastmi ter pravico do odgovora v istem jeziku neposredno ali s pomočjo tolmača,³⁶ se pravi »minimalno zaščito«, ki izhaja direktno iz 6. člena ustave in iz 3. člena Posebnega statuta Avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine, ne glede na izvajalno zakonodajo; z ustavno razsodbo št. 312 iz leta 1983 so tudi podčrtali, da varstvo ni v domeni samega parlamenta, ampak morajo zanj poskrbeti tudi druga telesa z zakonodajno oziroma normativno pristojnostjo, kot so Dežela, pokrajine, občine.

V manjšini je prizadetost naraščala. Prevladovala je ocena, da je po vseh demokratičnih kriterijih mera že polna. Benečani so februarja 1984 prosili za pomoč papeža, v Trstu je prve dni maja 600 slovenskih izvoljenih predstavnikov terjalo globalno zaščito za Slovence. Pobude so se stopnjevale vse do 20. maja, ko je bila na goriškem Travniku organizirana množična protestna manifestacija v podporo novemu zakonskemu osnutku KPI in drugim do tlej predloženim,³⁷ ki se je je

* * *

³⁴ Sprejet je bil sklep, da delegacija komisije obiše deželo Furlanijo-Juljsko krajino, da pride v stik s Slovenci in njihovimi organizacijami ter s predstavniki oblasti. Toda z obiskom senatorjev so odlašali, ker je manjšina terjala za Slovence v videmski pokrajini enake pravice kot za goriške in tržaške, kar se je vidnim deželnim demokrščanskim politikom zdelo pretrirano. V istem obdobju pa je delegacija komisije poslanske zbornice, ki je obravnavala osnutek zakona za zaščito jezikovnih skupin, med katere sodijo Furlani, bila v Vidnu in tam opravila proizvedovalno akcijo. Glej B. Race, *Pogled nazaj, Jadranski koledar*, 1984, str. 17.

³⁵ Več o tem B. Race, "Prevaricazione", *Jadranski koledar*, 1983, str. 19-22.

³⁶ Pri pisemenih stikih pa mora biti odgovoru dodan vsaj prevod. S tem je ustavno sodišče dobesedno prepisalo prvi odstavek 5. člena Posebnega statuta, priloženega Londonski spomenici o soglasju. M. Ozbič, *prav. tam*, str. 18.

³⁷ V IX. legislaturi je KPI vložila svoj zakonski osnutek tako v senatu kot v poslanski zbornici. Slovenska skup-

udeležilo 12 tisoč oseb. Podobna množična manifestacija je bila novembra istega leta na Trebčah zaradi dvojezičnih krajevnih napisov, ki so jih domačini sami na lastne stroške postavili na zasebna zemljišča. A tudi te oblike pritiska niso nič zalegle. Deset let po podpisu Osimskih sporazumov je stranka Slovenska skupnost zborovala v Osimu, v skoraj istem času so na tržaški pošti označili slovenščino za "neznan jezik"!

Ne le da oblike pritiska, ki so jih Slovenci izpeljali v letu 1984, niso nič zalegle, dejati bi pravzaprav morali, da so te akcije, ki so izpričale nezanemarljivo mobilizacijsko moč slovenskih organizacij in slovenskih političnih predstavnikov, privedle do učinka, ki je bil različen od pričakovanega. Odločnost, ki jo je manjšina ob tej priložnosti pokazala, ni v ničemer olajšala poti sprejemanja zaščitnega normativa. Prej bi lahko trdili, da je določene kroge alarmirala in jih spodbudila k ukrepanju. Tako se je v tržaškem dnevniku *Il Piccolo* 28. septembra 1985 pojavila trditev, da je bila v evropskem parlamentu slovenska manjšina v Italiji označena kot najbolj zaščitena manjšina v Evropi. Da bi bila ta misel izrečena v evropskem parlamentu ali pa da bi to celo bila ugotovitev parlamenta, kot so kasneje nekateri naprej prenašali trditev, je generalni direktor evropskega parlamenta sicer zanimal, vendar je kljub temu - vedno po zaslugi dnevnika, ki je sintagma lansiral - v naslednjih mesecih to postala krilatica. Za njeno podkrepitev je M.I.L.L.E. (Movimento per l'Italia Libera nella Libera Europa) izdala brošuro, v kateri je navajal 102 zakona v korist slovenske manjšine v Italiji. V resnici je šlo za normativne akte različne stopnje in izvora, ki največkrat z manjšino niso imeli zveze ali so se je dotikali le marginalno.³⁸ V kampanjo se je poleg lokalnega vključil tudi vsedržavni tisk.³⁹ Ni torej čudno, da je takrat B. Race ugotovil: "nazadovali smo za dvajset let". Tudi vlada tedaj do manjšine ni bila mehka. V začetku leta 1986 je minister Vizzini odrekal Slovencem pravico do javne rabe materinega jezika. Upravičeno je SKGZ njegov in torej vladni zakonski osnutek označila za nesprejemljivega. Tedaj sta bila v Rimu zaustavljena dva ratifikacijska postopka zaradi "neizvajanja Osimskih sporazumov". V Trstu pa je ob raznih Lega Nazionale, Federazione Grigioverde in drugih patriotskih in nacionalističnih organizacijah bil zelo dejaven *ad hoc* ustanovljen Odbor za zaščito italijanstva Trsta.⁴⁰

* * *

nost ga je vložila preko senatorja Fontanarja v senatu. KD pa samo v poslanski zbornici. Vse tri stranke so vložile nespremenjene zakonske osnutke. Socialistična stranka je z vložitvijo kasnila, po razlagi njihovih deželnih predstavnikov, poslancev in senatorjev, ker je hotela prejšnje besedilo, ki je bilo nespremenjeno od leta 1971, prilagoditi novim, predvsem šolskim zakonom. Tako zadržanje pa je tudi vzbujalo sum, da "imamo opraviti z mlačno politično voljo ali celo z dejstvom, da take volje ni". Glej B. Race, *prav tam*, str. 17-18.

³⁸ Vec o terra: Sulla tutela degli Sloveni in Italia. Appunti per una riflessione, Supplemento straordinario al *Bollettino d'informazioni degli Sloveni in Italia*, 1986, št. 19.

³⁹ Glej npr. članek: Trieste come Bolzano? Gli Sloveni chiedono gli stessi "diritti" dei sudtirolesi in Alto Adige, ki ga je 27. marca 1986 objavil *Il Giornale*.

⁴⁰ Glej L.L. Sirovich, *Cime irredente. Un tempestoso caso storico alpino*, Torino, 1996.

Takoj v začetku X. zakonodajne dobe so komunistični senatorji vložili zakonski osnutek za zaščito Slovencev v Italiji,⁴¹ med sprejemanjem finančnega zakona pa je bila iz proračuna ponovno črtana postavka za Slovence. Tudi minister Maccanico se je v odgovoru na interpelacijo sen. Spetiča izjasnil, da Slovenci nimajo pravice uporabljati svojega jezika v odnosih z javno upravo. V letu 1987 so nadzorni organi razveljavili vse odloke deželne uprave za podpore slovenskim društvom, ker so bile prošnje napisane v slovenščini. Od maja 1988 in skozi celo leto 1989 so oblasti zavračale slovensko napisane prošnje in prizive, češ da je slovenščina tuj in torej v Italiji brezpraven jezik. Večtno bolj se je vsiljevalo vprašanje spodnje meje zaščite, zato ni bilo od več, da se je segalo po Posebnem statutu in se poudarjalo njegovo vsebino.⁴² Februarja 1988 je bila v Trstu pred Coronejskimi zaporji demonstracija zaradi aretacije prof. Pahorja.⁴³ Sredi junija se je v senatu začela razprava o zakonskem osnutku za slovensko manjšino, že tedaj si je - podobno kot sedaj leta 2000 - sen. Camber prizadeval zaustaviti postopek. Zakon se je zdel nedosegljiv,⁴⁴ manjšino je zajelo malodušje.⁴⁵

Novembra 1989 je De Mitova vlada odobrila osnutek zaščitnega zakona, ki je prevzel ime po njegovem predlagatelju, ministru Maccanicu, in ga je januarja naslednje leto predstavila v senatu. Šlo je za prvo vladno besedilo, ki se je navezovalo na delo Cassandrove komisije. Njegova značilnost je tudi bila, da različno od prejšnjih besedil ni priznaval, da so Osimski sporazumi vir recipročnih obveznosti na mednarodni ravni in kot taki vir nadrejenega prava. Dejansko je manjšini odvzemal zunanje garanta in obvezujočo mednarodno normativo. Predlog tudi ni priznaval enotnosti manjšine, ne v smislu enakosti v treh pokrajinah niti v smislu enake veljave norm tako v mestih kot na podeželju.⁴⁶ Zato so slovenski izvoljeni predstavniki, zbrani na zborovanju v Špetru Slovenov konec marca 1990, zahtevali izboljšanje Maccanicovega osnutka. Konec leta je bil zakonski osnutek predan ožjemu odboru I. senatne komisije.

V začetku leta 1991 je bil dokončno odobren zakon št. 19. Pomemben je, ker je odprl novo poglavje in začel uveljavljati nov koncept razvoja in projiciral ob-

* * *

⁴¹ Dvounmen predlog o zaščiti slovenske manjšine je predstavila LpT. Leta 1988 so vložili zakonski osnutek o zaščiti Slovencev socialistični poslanci, v senatu je bil vložen zakonski osnutek o globalni zaščiti Slovencev SS-k in osnutek za zakonsko zaščito slovenske manjšine Neodvisne levice.

⁴² B. Race, Štirideset let čakanja nazadnje ogorčenje, *Jadranski koledar*: 1988, str. 65-68.

⁴³ Pošta je Pahorju odrčkala pravico do izpolnitve položnice v slovenščini. Dober mesec za tem je v drugem primeru tržaški pretor Reinotti ugotovil, da je zavračanje pisem s slovenskim naslovom protizakonito.

⁴⁴ S. Spetič, Nedosegljiv zaščitni zakon za slovensko manjšino. Pasivnost se ni obrestovala. Brez pritiska manjšine in demokratičnih sil ne bo mogoče ničesar doseči, *Jadranski koledar*: 1989, str. 69-72.

⁴⁵ "Žal pa se je z melonarskim duhom okužil večinski del tržaškega političnega življenja, kar bo žal še dolgo pogojevalo reševanje odprtega slovenskega vprašanja..." Glej K. Palčič, Razočaranja, pritiski, krivice..., *Jadranski koledar*: 1989, str. 63-67.

⁴⁶ M. Kacin Wolinz, J. Pirjevec, *prav tam*, str. 165.

mejna območja v bližnje in daljno sosedstvo. Za Slovence je prav posebnega pomena. "V tem zakonu je mejnima manjšinama priznana posebna vloga, slovenski pa namenjena denarna pomoč do odobritve zaščitnega zakona." V tem kontekstu se je že tedaj ponujala nova interpretacija osimskega varstva. "Kljub stiski s časom je še malenkostna možnost, da bi parlament osvojil vsaj okvirni zakon, ki bi določil temeljne pravice in organe nadaljnega dogovarjanja med državo in manjšino."⁴⁷

II. PO PRIZNANJU IN SUKCESIJI

6 Novi vidiki italijanske diplomacije

Ob razpadu Jugoslavije se je v Italiji odprlo vprašanje legitimnosti Osimske pogodbe iz leta 1975 in sukcesije SFRJ.⁴⁸ Povezano s tem se je zastavljalo tudi vprašanje oportunitati odpiranja novih pogajanj o Pogodbi s Slovenijo in Hrvaško. Zunanji minister De Michelis je 2. septembra 1991 izjavil v poslanski zbornici, da italijanska vlada namerava "preseči pogodbo iz Osima, ne da bi jo postavila v razpravo, in zavrača odpiranje kakršnekoli ozemeljske zahteve". Prav tako v spodnjem domu parlamentu je bil 22. in 23. oktobra 1991 postavljen problem učinkov nove meje med Slovenijo in Hrvaško na življenje Italijanov v Istri, ki da bo prvič v zgodovini razdeljena. Razprava na to temo se je v senatu zaključila 12. novembra z odobritvijo resolucije, ki je vladi priporočila, da ukrene, kar je potrebno, "za dopolnitev dvostranskih sporazumov sklenjenih z bivšo Jugoslavijo, s posebnim oziranjem na varstvo italijanske manjšine in na razvoj gospodarskega, kulturnega, socialnega in ambientnega sodelovanja". Vlada je zato skušala zagotoviti enaka jamstva za vse Italijane v Istri in Dalmaciji. Italija je želela, da bi bil 15. januarja 1992, ob priznanju Slovenije in Hrvaške, dogovorjen in podpisan Memorandum o varstvu italijanske manjšine, s čimer bi bila zagotovljena njena enotnost. K podpisu je pristopila le Hrvaška, Slovenija se je obvezala, da bo spoštovala določila

* * *

⁴⁷ S. Spetič, Tudi v čudeže ne verjamemo več. Gospod, ne odpusti jim, saj vedo kaj delajo.... *Jadranski koledar*: 1992, str. 15-17.

⁴⁸ V zvezi s pravnimi aspekti novonastale situacije glej G. Conetti, I problemi giuridici aperti con la disgregazione della Federazione jugoslava, *Trieste & oltre*, 1994, št. 6, str. 568-575. Politični profil dogajanja z vidika italijanskega kronista nudi knjiga: M. Manzin, *Spine di confine*, Trieste, 1997. Dejati je treba, da so ob zaostrovanju krize v Jugoslaviji deželne oblasti Furlanije-Juljske krajine simpatizirale s prizadevanji za osamosvojitve Slovenije. "Hkrati pa so se v Italiji in zlasti v Trstu močno aktivirale nacionalistične sile, ki so sicer verbalno podpirale osamosvojitve Slovenije in Hrvaške, dejansko pa so v tem videle priložnost, da pristavijo svoj lonček in razpad izkoristijo za razveljavitev Osimske pogodbe ter postavljanje zahtev o »vrnitvi Istre«. Glej M. Kosin, Slovenska manjšina v slovensko-italijanskih odnosih (kronološki pregled za obdobje od osamosvojitve 1991 do konca 1995), *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 1998, št. 33, str. 58-59.

Memoranduma, da si ga ni podpisala zaradi pomanjkanje recipročne klavzule v korist slovenske manjšine v Italiji.

Ko je Slovenija 31. julija najavila, da sukcedira bivši Jugoslaviji v pogodbah, ki jih je bila ta sklenila z Italijo, je vlada reagirala medlo: z noto je 8. septembra 1992 prepustila Farnesini, da to vzame na znanje. Privolitev je sprožila polemiko, saj so nekateri opazovalci bili mnenja, da je to pomenilo implicitno priznanje veljavnosti Osimske pogodbe; hkrati se jim je zdelo, da se država odpoveduje možnosti revizije oziroma odprtju novih pogajanj o vsebini Pogodbe, kar je marsikdo tedaj podpiral.⁴⁹

Prav primer pozitivnega vzetja na znanje slovenske odločitve, da sukcedira Jugoslaviji v pogodbah, ki so bile sklenjene z Italijo, nekateri jemljejo za dokaz, da Rim ni potiskal v ospredje dvostranskih vprašanj vse do konca leta 1992. Tako za držanje Italije je mogoče po njihovem mnenju tako razložiti: spričo destabiliziranja širšega jugovzhodnega območja evropske celine je italijanska vlada v razpadu Jugoslavije videla prej razloge tveganja kot pa priložnost za ponovno odprtje, kajpak sebi v prid, dvostranskih problemov, ki so še prisotni v zgodovinskem spominu in jih je urejala prav Osimska pogodba iz leta 1975.⁵⁰

Nasprotovanje tej liniji je naraščalo, porodilo je "stranko revizionistov". Odločilen impulz sta temu gibanju dala Trst in severno-vzhodna Italija - torej prav območje dežel, ki so se ob razpadu Jugoslavije najbolj zavzele za sekcesionistični republiko, kot so takrat poimenovali Slovenijo in Hrvaško. "Stranka" je nastopala z bolj ali manj zmernimi stališči, kakršna je npr. zahteva po restituciji dobrin optantov iz Istre in Dalmacije, pojavljale pa so se tudi zahteve po odpovedi Pogodbe iz Osima po zrušenju izvirnega pogodbenika Sporazuma iz leta 1975 (in potem ko je bilo ozemlje, ki ga pokriva Pogodba, razdeljeno med Slovenijo in Hrvaško).⁵¹

Decembra 1992 je italijanska vlada izrazila voljo, da začne pogovore o Pogodbi, da si ne o mejah. V nasprotju z iredentističnimi tezami, ki jih je na vsedrjavni ravni zagovarjala le MSI, je bila večkrat odločno izključena vsakršna taka možnost. Razlogi, ki jih je s tem v zvezi navajal zunanji minister Andreatta so bili, da je nasproti nestabilnosti, ki vlada v srednje-vzhodni Evropi, interes Italije ohraniti meje, ki so bile potrjene v Helsinkih.⁵²

Potem ko je bila imenovana komisija, ki ji je zunanji minister Colombo zaupal nalogo, da začne pogajanja s Slovenijo in Hrvaško, so se februarja 1993 začeli dvo-

* * *

⁴⁹ L.V. Ferraris (ur.), *Manuale della politica estera italiana 1947-1993*, Roma-Bari, 1996, str. 443-450.

⁵⁰ Ob tem ne gre pozabiti, da je bila marginalna vloga Italije v itak neodločnem evropskem razreševanju krize, ki je sledila razpadu Jugoslavije, tudi posledica hude notranjepolitične krize. Glej M. Dassu, *Perche l'Italia ha fallito nella ex Jugoslavia*, *Limex*, 3/94, str. 219-228.

⁵¹ *Prav tam.*

⁵² *Prav tam.*

stranski pogovori o posebnih vprašanjih, kot so: odškodnina za zapuščeno imovino italijanskih ezulov oziroma njena povrnitev, varstvo manjšin, gospodarsko sodelovanje. V ospredje stopita dve kontroverzni točki: prva zadeva izvajanje Rimskega sporazuma iz leta 1983, ki izvršuje Osimsko pogodbo; od odškodnine, ki jo je bila Jugoslavija dolžna plačati, je bil poravnat le manjši del; druga pa slovenske in hrvaške ustavne norme, ki tujcem ne dovoljujejo nakupa nepremičnin; italijanska stran v zvezi s tem pričakuje, da bodo sprejete ustavne spremembe, ki bodo italijanskim ezulom omogočile ponoven nakup svojčas razlaščene imovine.

Kar se zaščite italijanske manjšine tiče, se italijanska stran drži kriterijev, ki jih je razglasil Memorandum iz leta 1992. S hrvaške strani prihaja zahteva po vključitvi klavzule o recipročnosti, ki ji Italija nasprotuje, češ da obstaja varstvo v korist manjšin, katerih številčnost je negotova. Pogajanja s Slovenijo pa italijanska stran poveže s slovensko prošnjo za včlanitev v Evropsko unijo: Italija doseže, da do začetka pogajanj ne pride, dokler Slovenija ne pokaže, da namerava zadostiti italijanskim zahtevam v zvezi s premoženjem ezulov, saj gre – po prepričanju Italije – za pravice, ki jih mora spoštovati sleherna država članica Evropske unije.⁵³

7 Vidiki slovenske diplomacije

Še pred priznanjem Republike Slovenije je v ospredje italijansko-slovenskih odnosov stopilo vprašanje narodnih manjšin. In prav pri vprašanju manjšin, ki sta ga obe strani – slovenska in italijanska – postavljali zelo odločno, se je "zalomilo" ne le pred ampak celo ob mednarodnem priznanju nove slovenske države. Na zahtevo slovenske je bila italijanska stran najprej pripravljena skleniti ob "trojnem sporazumu Italije, Hrvaške in Slovenije o zaščiti italijanske manjšine", ki ga je zahtevala Italija, ker se je v spremenjeni situaciji italijanska manjšina znašla v dveh novih državnih enotah, še poseben sporazum oziroma protokol o zaščiti slovenske manjšine.⁵⁴ Dejansko je tudi prišlo do uskladitve in parafiranja obeh: trojnega sporazuma o italijanski manjšini in izhodišč za dvostranski sporazum o zaščiti slovenske manjšine.⁵⁵ Pred tem je enotna delegacija Slovencev v Italiji sprejela po-

* * *

53 L.V. Ferraris (ur.), *prav tam*.

54 O tem vprašanju sta se z zunanjim ministrom De Michelisom razgovarjala v Ljubljani med njegovim obiskom 21. decembra 1991 predsednik vlade Peterle in zunanji minister Rupel. De Michelis je na tem razgovoru dejal, da bi želeli "trojni sporazum Italije, Hrvaške in Slovenije o zaščiti italijanske manjšine", ki v novi situaciji živi razdeljena v dveh državah. Zagotovil je, da se italijanska vlada zavzema tudi za ureditev zaščite slovenske manjšine v Italiji in da so o tem "pripravljene podpisati poseben sporazum oziroma protokol". Rupel je nato predlagal, da bi hkrati s trojnimi sestankom o italijanski manjšini pred 15. januarjem potekalo tudi slovensko-italijansko srečanje o slovenski manjšini, s čemer je De Michelis soglašal. M. Košin, *prav tam*, str. 60.

55 Po parafiranju trojnega memoranduma sta slovenska in italijanska stran pristopili k oblikovanju besedila dvostranskega memoranduma o položaju in varstvu slovenske manjšine v Italiji. Italijanska stran je najprej odklanjala takšen dogovor, potem pa pristala na oblikovanje nekakšnih izhodišč za dvostranski sporazum o zaščiti slovenske manjšine, ki naj bi ga Slovenija in Italija sklenili. *Prav tam*, str. 61.

sebno Spomenico, v kateri je zahtevala sklenitev posebnega sporazuma med Italijo in Slovenijo o zaščiti slovenske manjšine na celotnem območju, kjer manjšina živi.⁵⁶

Res je sicer, da je bilo besedilo parafiranega osnutka memoranduma o slovenski manjšini v slovenskem zunanjem ministrstvu ocenjeno kot nezadovoljivo zaradi premajhne preciznosti, zlasti glede opredelitve ozemlja, kjer živi avtohtona slovenska manjšina.⁵⁷ Vendar je ne glede na to Italija na predvečer podpisa obeh sporazumov o manjšinah in mednarodnega priznanja odstopila od podpisa sporazuma o slovenski manjšini.⁵⁸ To je imelo za posledico, da je tudi Slovenija v izjemno kočljivem trenutku odpovedala podpis tristrankarskega memoranduma in s tem tvegala, da si "zaigra" italijansko priznanje slovenske države, ki ji je sicer bilo obljubljeno, a ga je soseda veskozi pogojevala s sklenitvijo trojnega sporazuma.⁵⁹ Kljub veliki negotovosti je bilo sklenjeno⁶⁰, da do podpisa ne bo prišlo, ker Slovenija ni hotela pustiti slovenske manjšine na cedilu; ocenjeno pa je tudi bilo, da slovensko javno mnenje drugačnega ravnanja svojih predstavnikov ne bi razumelo.

Kljub temu je Italija naslednjega dne priznala Slovenijo. Res pa je tudi, da od poved podpisa ni bila brez posledic. "Po mednarodnem priznanju Slovenije so italijanska vlada in njeni organi postajali slovenski manjšini vedno manj naklonjeni".⁶¹ Kljub Osimski pogodbi ter sodbam usravnega sodišča v prid uporabe slovenskega jezika, Italija ni pokazala dejanske pripravljenosti storiti kaj konkretno-

* * *

56 V Spomenici, ki je bila sprejeta 8. januarja 1992, je nadalje rečeno, da se mora Italija obvezati v kakšnih rokih bo, v soglasju s slovensko manjšino, sprejela in uveljavila ustrezne zaščitne norme. Poudarjeno je, da italijanske oblasti do tedaj niso sprostovale določil Posebnega statuta niti Osimske pogodbe. Kljub določilom ustave in sodbam ustavnega sodišča niso sprejele zakona, ki bi okvirno opredelil obseg političnih, jezikovnih, kulturnih, šolskih in družbeno-gospodarskih pravic slovenske manjšine na celotnem območju, kjer je avtohtono naseljena.

57 Na predvečer mednarodnega priznanja in hkrati na dan, ko je bil z italijansko stranjo dogovorjen sestanek v Gorici (14. januarja), je bil parafirani osnutek kritiziran tudi v Komisiji za mednarodne odnose Skupščine. *Prav tam*, str. 62.

58 V Gorici sta se Vitalone in Rupec najprej sestala na štiri oči. Italijanski podsekretar na zunanjem ministrstvu je Rupeu povedal, "da so ga prestregli voditelji KD iz Furlanije-Juljske krajine in zahtevali naj italijanska stran ne sprejme nobenega sporazuma o slovenski manjšini, saj bi v Zagrebu parafirani bilateralni memorandum pred volivci povzročil na obmejnih območjih pravi potres. Zato italijanska stran od njega odstopa in se o tem besedilu ni več pripravljena pogovarjati". *Prav tam*.

59 V Zagrebu na trojnem sestanku o memorandumu za italijansko manjšino je italijanska stran dala vedeti, da je sprejetje tega dokumenta pogoj za njihovo priznanje Slovenije in Hrvaške. "Italijanska stran je v pogajanjih tudi zahtevala, da se v memorandumu opredeli, v katerih občinah živi italijanska manjšina v Istri, Reškem področju, Dalmaciji in Slavoniji, manjšini prizna pravna subjektiviteta in kolektivne pravice, iz katerih izhaja pravica do zajamčenih predstavnikov v lokalnih in republiških predstavniških organih..." *Prav tam*, str. 61.

60 Še isti večer je bila v Ljubljani seja Komisije za mednarodne odnose. Poleg članov in predstavnikov zunanjega ministrstva so ji prisostvovali predsednik parlamenta Bučar, predsednik vlade Peterle ter enotna delegacija slovenske manjšine iz Italije. *Prav tam*, str. 63.

61 *Prav tam*, str. 57.

ga za preprečitev tihega zmanjševanja pridobljenih pravic manjšine. Vzporedno s tem je Italija začela kazati posebno skrb za zaščito italijanske manjšine v Istri. "Njihova nenadna velika skrb za svojo manjšino v Sloveniji in na Hrvaškem po osamosvojitvi vzbuja naše pomisleke saj zrcali neko novo italijansko politiko do Istre. V situaciji, ko odločno zavračajo sklenitev kakršnegakoli dvostranskega sporazuma o slovenski manjšini v Italiji, se njihovega vztrajanja na posebnem dvostranskem sporazumu za varstvo italijanske manjšine v Sloveniji ne da drugače smiselno pojasniti. Italijansko zunanje ministrstvo nanareč dobro ve, da njihova manjšina pri nas uživa nadevropsko raven zaščite".⁶²

Po mednarodnem priznanju je na dnevni red prišlo vprašanje slovenskega nasledstva v pogodbah, katerih podpisnica je bila Jugoslavija. Pogajanja o tem so se začela v Rimu aprila 1992. Da se Osimske sporazume z dopolnitvami oziroma spremembami prilagodi novemu stanju, je tedaj – presenetljivo – predlagala slovenska in ne italijanska stran. Italijanska stran je menila, da bi poseganje v vsebino Sporazumov predolgo trajalo, poleg tega bi zahtevalo ratifikacijo v parlamentu, zato je italijanska stran slovenski ta postopek odsvetovala. In res sta državi za ureditev tega temeljnega poglavja medsebojnih odnosov porabili malo časa: že 31. julija 1992, ko je dolžnost zunanjega ministra začasno opravljal ministrski predsednik Amato, je bila na svečanosti pri podsekretarju zunanjega ministrstva Spiniju izmenjava not o sukcesiji.⁶³

Da je bila previdnost in diskretnost italijanske diplomacije utemeljena, se je pokazalo kaj kmalu. V drugi polovici oktobra, dobra dva meseca po objavi v uradnem listu, so ezulski krogi sprožili hajko, pridružili so se jim LpT, MSI-DN in druge nacionalistične skupine. Posebej se je v protiosimski in protislovenski kampanji tedaj proslavil milanski dnevnik *Il Giornale*, ki je celo začel akcijo zbiranja podpisov za referendum o reviziji Osimskih sporazumov.⁶⁴

Odpiralo se je torej novo poglavje nasprotovanja Osimu s pavšalno zahtevo po reviziji Sporazumov, s katerimi je bil načrtan južni odsek italijanske vzhodne meje - odsek meje torej, ki Istro ločuje od Italije. Različno od prvega upora proti Osimu, ki je bil omejen na Trst, je bil upor zoper pravno nasledstvo Slovenije v Osimski pogodbi veliko manj lokaliziran in je zato toliko lažje prodril v osrčje italijanskega političnega sistema, ki je bil - to je tudi treba poudariti - v devedesetih bistveno drugačen od onega iz sedemdesetih let. Ob tem pa ni mogoče spregledati ene podobnosti: v obeh uporih so pomembno vlogo imeli tiskani mediji, dasirav-

* * *

62 *Prav tam*, str. 57-58.

63 Seznam sporazumov, ki so po izmenjavi not z dne 31. julija 1992 v veljavi med Republiko Slovenijo in Republiko Italijo, je bil objavljen v *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana* 8. septembra 1992.

64 Po izjavi takratnega namestnika direktorja tega dnevnika L. Caputa, ki je bil med pobudniki protislovenske kampanje, je bilo v treh mesecih zbrano približno 140.000 podpisov. Več o tem M. Kosin, *prav tam*, str. 66-67.

no ob tej zadnji priložnosti vloge mobilizacijskega instrumenta ni igral več obmejni tisk ampak milanski konzervativni dnevnik.

V razmeroma kratkem času je kampanja dosegla svoj namen: ponesla je vprašanje v parlament, kjer je 12. novembra v primerno razgretim ozračju potekala razprava o odnosih s Slovenijo. Povod zanjo so bile interpelacije, ki so na vlado naslovile vprašanja: ali je Italija postopala v skladu z nacionalnimi interesi, ko je sprejela na znanje enostranski akt Slovenije in s tem podaljšala veljavnost Osimskih sporazumov ter kako namerava vlada zaščititi italijanske interese v Istri. Zunanji minister Colombo je v svojem odgovoru izhajal iz dejstva, da je bilo vzetje na znanje enostranske izjave Republike Slovenije o prevzemu bilateralnih sporazumov v skladu z mednarodnim pravom ter da je bilo nujno zaradi zaposlitve pravnega vakuuma, ki je nastal z razpadom SFRJ in nastankom nove države. S tem so bili vzpostavljeni začasni pogodbeni odnosi ob jasnem dogovoru obeh držav, da bodo vsi sporazumi revidirani in sklenjeni novi, do česar naj bi prišlo takoj po volitvah v Sloveniji. Kljub temu da je v imenu vlade poudaril zlasti interes krepitve gospodarskega sodelovanja, ki da je pomembno za spodbuditev gospodarstva Trsta in obmejnih območij, so - sicer z različnim tonom, a vendar vse - parlamentarne skupine zahtevale ukinitvev določil o prosti industrijski coni na Krasu, zagotovitev odškodnin za odvzeto premoženje ezulov in vrnitev nepremičnin opantantom ter večje garancije za italijansko manjšino. V italijanskem parlamentu je bil v tistem trenutku dosežen konsenz o novi italijanski politiki do vzhodne meje. Italijanska vlada in diplomacija sta to morali vzeti na znanje in temu prilagoditi svoje bodoče ravnanje.

Konec leta 1992 je Italija napovedala, da se bodo v začetku leta 1993 začeli pogovori o reviziji Osimskih sporazumov s poudarkom na gospodarskem sodelovanju, na varstvu manjšin in premoženju ezulov. Na to je Slovenija odgovorila, da se ne želi pogovarjati o nikakršni reviziji, temveč le o izvajanju Osimskih sporazumov. "Italijansko zunanje ministrstvo je nato razvilo tezo o t.i. nadgradnji Osimskih sporazumov, medtem ko so mediji, politiki in ezuli še naprej govorili o njihovi reviziji".⁶⁵ V tem obdobju je Italija odpovedala dogovorjeni obisk Drnovška, kar je bil jasen znak začetka ohlajevanja odnosov med državama. Januarja 1993 je Farnesina ob imenovanju italijanske delegacije za pogajanja s Slovenijo izpostavila tri prioritete: "večja in preciznejša zaščita italijanske manjšine v Sloveniji; povnitev eksproprijiranih in zapuščenih nepremičnin ezulom na podlagi nove slovenske zakonodaje o denacionalizaciji oziroma povečanje odškodnine za to premoženje; novi dogovori o gospodarskem sodelovanju". Temu, da bi se pogovarjali o premoženju ezulov, je Rupel oporekal še isti mesec v Rimu, kjer je Colombu razložil, da je vprašanje urejeno z Rimskim sporazumom, zaradi česar Slovenija izhaja iz

* * *

65 *Prav tam*, str. 68.

načela *pacta sunt servanda*.⁶⁶ Iz povedanega pa je razvidno, da so se zadeve začele zapletati tudi zaradi slovenskih denacionalizacijskih postopkov in lastninske zakonodaje, ki ni bila v skladu s pravnim redom Evropske skupnosti.

Po prvem zasedanju delegacij za t.i. post-Osimo na Strmolu, ki je bilo 23. februarja 1993 in je potekalo v konstruktivnem vzdušju, so se na medsebojne odnose zgrnili oblaki, ki jih je pripodilo sporočilo za tisk Farnesine z dne 17. marca 1993. V njem je rečeno, da je "med pogajanji o reviziji Osimskih sporazumov zelo jasno poudarjen prvenstveni interes italijanske strani za zadovoljivo rešitev vprašanja premoženja, ki je pripadalo italijanskim ezulom". Poudarjeno je, da "bi vsaka zakonska pobuda, ki bi bila v nasprotju s tem ciljem, lahko prejudicirala pogajanja". Rečeno je tudi, da bo italijansko zunanje ministrstvo z največjo pozornostjo sledilo razvoju položaja, "da bi se tako izognili obnašanju, ki bi bilo težko kompatibilno z željeno postopno integracijo Slovenije in Hrvaške v območje Evropske skupnosti".⁶⁷

Sporočilo je v Sloveniji naletelo na oster odmev. Soupadalo je namreč z italijanskim zavlačevanjem v zvezi z določitvijo podpisa sporazuma o kooperaciji med Slovenijo in Evropsko skupnostjo. Ob istem času je prišla tudi novica, da je skupina italijanskih poslancev pogojevala sprejem Slovenije v članstvo Sveta Evrope z zahtevo o večji zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji in je v tem smislu tudi predlagala posebno resolucijo. Državni zbor je 24. marca 1993 sprejel stališča in sklepe o urejanju odnosov med Slovenijo in Italijo, s katerimi je praktično zaprl možnosti za iskanje simboličnih rešitev za nepremičnine optantov, ko je pojasnil, da slovenska delegacija nima mandata za pogajanja o vprašanjih, ki posegajo v slovensko notranjo ureditev; da Slovenija ne more sprejeti skrbi za usodo italijanske manjšine v drugih državah in da vztraja pri zahtevi za zakonsko zaščito slovenske manjšine v Italiji.

Manjšini sta bili predmet pogovorov že v začetku leta 1993. O njih so najvišji predstavniki obeh držav obširno razpravljali bodisi ob odprtju novega mednarodnega prehoda Neblo 16. februarja bodisi 19. februarja ob uradnem obisku predsednika Kučana na Svetem sedežu, ko se je na italijansko željo sestal tudi z italijanskim predsednikom. "Scalfaro je povedal, da se je pred kratkim v Trstu srečal s slovensko in italijansko manjšino. Zlasti zadnja se je pritoževala zaradi težav, ki jih je povzročila meja. Kar zadeva načel za zaščito manjšine so ta enaka za obe. Na praktičnem planu pa je izhajati od realnosti. Italijanska manjšina je v slabšem položaju kot slovenska, kar je treba popraviti."⁶⁸

* * *

⁶⁶ *Prav tam*.

⁶⁷ *Prav tam*, str. 70-71.

⁶⁸ *Prav tam*, str. 70.

V pogovorih, ki so sledili meseca aprila in so potekali v napetem vzdušju, sta strani ostali vsaka pri svoji prioriteti: slovenska pri zaščiti slovenske manjšine, italijanska pri vrnitvi nepremičnin ezulom. Da pogovori niso napredovali, se ni čuditi, saj manevrskega prostora za pogajanja diplomaciji skorajda nista imeli, če upoštevamo, da je slovensko diplomacijo zavezoval sklep slovenskega parlamenta, ki je o prioriteti italijanske strani (vrnitvi nepremičnin ezulom) menil, da posega v njeno notranjo ureditev, medtem pa je italijansko grabil strah pred reakcijo, ki bi se utegnila sprožiti v obmejnih krajih Furlanije-Juljske krajine, ko bi pristala na pogovore s slovensko stranjo o njeni prioriteti, torej o slovenski manjšini v Italiji, o kateri je vsekakor menila, da je njeno notranje vprašanje - natanko tako kot nacionalizirane nepremičnine optantov za slovensko!

Z umestitvijo tehnične vlade dotedanjšega guvernerja Banke Italije Ciampija je konec maja 1993 umirjenemu, preudarnemu in izkušenemu Colombu na zunanjem ministru nasledil Andreatta. Italija je v njem dobila prepričanega interpreta novega kurza. Vprašanje Istre je Andreatta opredelil kot eno od italijanskih strateških vprašanj, vzhodno mejo pa kot eno od štirih razlogov za aktivnejšo zunanjepolitično dejavnost Italije. Prav tedaj so se začeli razni, tudi težki pritiski na slovensko manjšino in poskusi njenega mehčanja. Za leto 1994 ji je država dodelila 6 milijard lir, kar je bilo 25 odstotkov manj kot redne letne dotacije, ki jih je manjšina prejela v triletju 1991-1993.⁶⁹ Zaradi varčevanja so italijanske šolske oblasti jeseni 1993 slovenskim šolnikom, ki so dobili štipendije za enoletno izpopolnjevanje slovenskega jezika na ljubljanski univerzi, zavrnile zahtevo oziroma odrekla pravico, da bi v času dopolnilnega šolanja še naprej dobivali redne plače. S tem je bila zapisana beseda konec nujnemu dodatnemu izpopolnjevanju slovenskih šolnikov iz slovenščine na slovenskih univerzah. Že od leta 1992 pa italijansko ministrstvo za šolstvo ni več zagotavljalo sredstev za organiziranje kratkega seminarja slovenskega jezika za slovenske šolnike v Italiji, ki so se do tedaj vsako leto prirejali v skladu s programom kulturnega sodelovanja.

"V EU so italijanski predstavniki januarja 1994 imeli pripombe na nemško poročilo o pozitivnem gospodarskem in političnem razvoju Slovenije. Trdili so, da kar zadeva nacionalne manjšine sedanja slovenska zakonodaja ne zagotavlja vsem državljanom enakega tretmana na področju gibanja kapitala in nepremičninskih investicij. Tako so nacionalne manjšine diskriminirane, zlasti italijanska, čeprav je slovenska vlada priznala njen avtohtoni značaj. Dejstvo, da slovenska vlada še ni priznala pravne osebnosti Italijanski uniji, je tudi zaskrbljujoče."⁷⁰

* * *

⁶⁹ Manjšina je po zakonu št. 19 iz leta 1991 v triletju 1991-1993 prejela po 8 milijard lir letno za kulturne in rekreacijske dejavnosti, v triletju 1994-1996 so bili ti zneski okleščeni: tako je manjšina leta 1994 prejela le 6 milijard lir, v letu 1995 7 ter 1996 7,479 milijard lir.

⁷⁰ *Prav tam*, str. 78.

Na srečanju zunanjih ministrov Andreatte in Peterleta v Bologni 16. februarja 1994 se je prvič zgodilo, "da je italijanska stran urejanje položaja slovenske manjšine odprto povezovala z zadovoljivijo nekaterih zahtev optantov. Od takrat naprej so Italijani urejanje položaja slovenske manjšine dejansko pogojevali z zadovoljivijo premoženjskih zahtev ezulov in naša manjšina je postala talka teh izsiljevanj. To nam sicer ni bilo nikoli direktno rečeno, toda italijanska stran ni več za slovensko manjšino storila ničesar pozitivnega". Po trditvah Andreatte bi bilo italijansko javno mnenje veliko bolj naklonjeno ureditvi vprašanja manjšine, ko bi Slovenija naredila nekaj pragmatičnih gest dobre volje glede premoženja ezulov: 1. nekdanjim lastnikom bi namesto plačila odškodnine vrnili tiste nepremičnine, ki so še v javni lasti; 2. optantom bi dali možnost, da v nekdanji coni B uživajo *right of establishment*; 3. optantom - italijanskim državljanom bi nekoliko odprli slovenski trg nepremičnin tako, da bi lahko posedovali kakšno hišo, majhno tovarno ipd.⁷¹

Na srečanju predsednikov delegacij za premoženjsko pravna vprašanja v Rimu 2. marca 1994 so Italijani predloge iz Bologne spremenili v zahteve ter poskusili vsiliti njihov koncept obravnavanja in reševanja optantskega premoženja. "Rimski sporazum iz leta 1983 naj bi se spremenil tako, da bi slovenska stran zagotovila italijanskim upravičencem brezplačno vrnitev tistih nepremičnin, ki so še v javni lasti, vrednost teh nepremičnin pa bi se odbila od odškodnine, ki smo jo po tem sporazumu dolžni plačati. Dali so vedeti, da če njihovih zahtev ne bomo sprejeli, bodo blokirali naše vključevanje v evropske integracije in parlamentu ne bodo predlagali zakona o zaščiti slovenske manjšine".⁷²

Vseskozi je bila prednost Italije v tem, da je kot država članica lahko ovirala slovensko težnjo po vključevanju v evropske integracije. To je bil njen poglavitni adut, v rokah pa je imela, kot smo videli, še druge. Slovensko manjšino, se pravi prioriteto Slovenije v dvostranskih odnosih z njo, je - kot rečeno - začela mehčari in po malem v pogovorih, sčasoma pa že tudi v zahtevah uporabljati zato, da bi od Slovenije izsilila nekatere koncesije v korist optantov. Ne le da ni kazala pripravljenosti zakonsko urediti položaja slovenske manjšine, nižala je raven pridobljenih pravic, zmanjšala je gmotno podporo države manjšini in ob kar nekaj priložnostih postavila trditve, ki so dale slutiti, da je pripravljena na še druge ukrepe, ko bi se izkazalo, da Slovenija ne želi biti kooperativna in ne namerava ugoditi njenim željam oziroma pričakovanjem. V tem smislu je bila pomenljiva že ugotovitev predsednika Scalfara (izrečena na srečanju s Kučanom v Rimu februarja 1993), da je italijanska manjšina v slabšem položaju kot slovenska in da je treba to popraviti. V luči te izjave bi se dalo sklepati, da se je Italija čutila upravičeno

* * *

71 *Prav tam*, str. 76-77.

72 *Prav tam*, str. 77.

zmanjševati raven zaščite slovenske manjšine, ker ji je Slovenija s tem, ko ni bila pripravljena z njo skleniti sporazuma o italijanski manjšini v Sloveniji, onemogočala prevzeti vlogo zaščitnice italijanske manjšine in ji s tem zagotavljati izboljšanje njenega položaja.

Po predčasnih volitvah 27. in 28. marca 1994 je maja istega leta nastopila Berlusconijska vlada. Zunanji minister je postal Martino, za odnose s Slovenijo pa je bil pooblaščen podsekretar Caputo, zagovornik neoiredentistične politike. Do konca leta 1994 je Italija v Bruslju kar petkrat izkoristila pogajalski adut, ki ga je imela v rokah kot članica EU, in preprečila, da bi predlog mandata EU za pogajanja s Slovenijo prišel na dnevni red ministrskega sveta. Razlog za tako zadržanje je bil, da je Slovenija nasprotovala italijanskim zahtevam za vrnitev nepremičnin ezulom in vztrajala na izvajanju Rimskega sporazuma.⁷³

Slovenska manjšina je vse bolj postajala *ventre molle* slovensko-italijanskih odnosov. To je povsem razvidno iz odgovora Martina na Peterletovo pismo 14. julija 1994. V njem je Martino zatrdil, da bi pozitivni izhod pogajanj o premoženju ezulov izboljšal ozračje v Furlaniji-Juljski krajini, kar bi "olajšalo tudi hitro sprejetje zakona o slovenski skupnosti v Italiji". Nadalje je najavil možnost, da bi povečali finančno pomoč na nekdanjo raven, kar pa bo mogoče, le če bo medtem Slovenija priznala Unijo Italijanov in jo direktno financirala kot nekdanj.⁷⁴ Čeprav Italijani pritiskov na gospodarstvo slovenske manjšine niso nikdar postavili v zvezo z dvostranskimi pogovori, so se po nastopu Berlusconijske vlade zelo očitno poslužili tudi tega aduta in poslali v akcijo nad slovenske banke inšpektorje centralne banke. Tako se je 6. aprila s prihodom inšpekcije Banke Italije v Kmečko banko v Gorici začela nova oblika mehčanja.

Manjšine so bile ponovno predmet pogovorov 19. septembra v Rimu, ko je prišlo do prvega in edinega zasedanja komisije za manjšinska vprašanja.⁷⁵ Italijanska stran je bila mnenja, da je naloga komisije priprava dvostranskega sporazuma med Slovenijo in Italijo o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji, kar naj bi izhajalo kot obveza iz trilateralnega memoranduma. Njihova pričakovanja pa so bila konkretno taka: priznanje Unije Italijanov kot enotne zastopniške organizacije italijanske manjšine; da Slovenija finančna sredstva, ki jih daje Samoupravnim narodnostnim skupnostim preusmeri na Italijansko unijo; da se ta sredstva povečajo; da Slovenija vzpostavi ekonomsko bazo italijanske manjšine; da se italijansko manjšino vključi v procese denacionalizacije in privatizacije; (...) Slovenska vlada naj ne ovira procesa pridobivanja italijanskega državljanstva za manjšince. Dejan-

* * *

⁷³ V juniju se je dvakrat sestala komisija za premoženjsko pravna vprašanja. *Prav tam*.

⁷⁴ *Prav tam*, str. 79-80.

⁷⁵ Državni sekretar Golob se je med obiskom v Rimu 1. septembra potožil, da Italija ni še imenovala članov te komisije. *Prav tam*, str. 81.

sko je italijanska stran zahtevala precej več kot v Zagrebu januarja 1992. Slovenska stran je oporekala italijanskemu stališču in dejala, da je pripravljena na pogovore, le če bo predmet pogovorov tudi položaj slovenske manjšine v Italiji. Italijanska stran je trdila, da bo slovensko manjšino zaščitila z notranjimi ukrepi, italijansko pa želijo z dvostransko mednarodno pogodbo. Dali so vedeti, da nimajo nobene-ga namena sklepati bilateralnega sporazuma o zaščiti slovenske manjšine (kar je njihova linija od pogajanj v Gorici 14. januarja 1992). Ves čas so se sklicevali na Rупlovo pismo⁷⁶ in se delali neumne glede jasnega stališča v prvem delu tega pisma, kjer je pojasnjeno, da trilateralnega memoranduma Slovenija ni podpisala, zato ker Italija ni želela skleniti dvostranskega o varstvu slovenske manjšine. Slovenska stran je temu dodala, da po normah mednarodnega prava varstvo manjšin ni več interna zadeva neke države ter da so države glede tega zavezane mednarodnim normam. Predlagala je nadalje naj krovna mešana komisija določi mandat komisije.⁷⁷ Po teh pogovorih je Italija 24. septembra enostransko suspendirala Sporazum o vzajemnem priznanju diplom in strokovnih naslovov z dne 18. februarja 1983, ki ga je Slovenija prevzela z izmenjavo not 31. julija 1992.

Prišlo je dejansko do blokade. To sta ugotovila ministra Peterle, ki je že odstopil, in Martino, ko sta se srečala 27. septembra v New Yorku.⁷⁸ Menila sta, da bi bilo potrebno pogajanjem dati novega zagona. Poiskati bi bilo potrebno najmanjši skupni imenovalc za izhod iz blokirane situacije in prenesti poudarek na prihodnost. Medtem je slovenska vlada 30. septembra dala izjavo, da bo harmonizirala slovensko zakonodajo z evropsko in predlagala spremembo ustave. V posebni izjavi je Martino to ocenil pozitivno ter 5. oktobra poslal v Ljubljano generalnega sekretarja Farnesine Sallea. V pogovoru z njim je Peterle zahteval pojasnilo o izpadu postavke pomoči za slovensko manjšino v osnutku proračuna. Zaprošil je tudi za pojasnilo o uvedbi komisarske uprave v Kmečki banki v Gorici. Ob tej priložnosti je bilo dogovorjeno, da se bosta ministra srečala 10. oktobra v Ogleju. O razvoju pogajanj je Martino obvestil zunanjepolitično komisijo poslanske zbornice.

* * *

76 Primerjaj M. Jančar, *Slovenska zunanjepolitična razpotja*, Ljubljana, 1996, str. 268-269. Avtor – pooblaščenec slovenske vlade za pogovore z Italijo za časa zunanjega ministra Thalerja – je mnenja, da je že izjava predsednika slovenske vlade, ki se je Italiji opravičil za parizanske likvidacije ob koncu vojne in za »eksodus« italijanske manjšine iz istrskega prostora, za italijansko stran pomenila signal za ofenzivnejšo pogajalsko držo nasproti Slovenije. »Podoben učinek je imela tudi sicer osporavana in medijsko verjetno manipulirana izjava resornega ministra, da je možna kakršna koli nadgradnja pogodbe in sporazuma iz Osima, ki ne pomeni spremenbe meje. Podobno velja za pismo zunanjega ministra v zvezi s tako imenovanim tristranskim memorandumom o položaju italijanske manjšine v Sloveniji in Hrvaški, v katerem je govora o spoštovanju duha tega memoranduma s slovenske strani.«

77 M. Kosin, *prav tam*, str. 81.

78 Spomniti velja, da sta se bila Drnovšek in Berlusconi na srečanju 16. julija 1994 v Trstu, kjer so zasedali reši vlad Srednjeevropske pobude, dogovorila za ponovno srečanje septembra, tedaj naj bi podpisala skupno izjavo o bodočih odnosih med državama.

V pripravah na Oglej je italijanska stran prvič v zgodovini medsebojnih odnosov v osnutku deklaracije predsednikov vlad predvidela tudi zagotovitev manjšinskih pravic Slovincem v Benečiji, vendar pod pogojem preštevanja. Slovenska stran je na predvečer pod vodstvom Peterleta pripravila različico skupne izjave. "V Ogleju je Martino, po dolgotrajnih in trdih pogovorih, sprejel največji del naše verzije osnutka izjave. Vendar je italijanska delegacija z nekaterimi amandmaji razvodenela naš prvotni papir. Ministra sta signirala osnutek skupne deklaracije predsednikov vlad in izjavila, da bosta o smotrnosti te izjave skušala prepričati svoji vladi".⁷⁹

Delegaciji sta v Ogleju obravnavali tudi dve konkretni obliki pritiska, ki sta ju takrat Italijani izvajali nad slovensko manjšino. Seveda so Italijani zadevi tako nastavili, da na prvi pogled nista dajali takega videza. Ravnali so spretno in premeteno: Salleo je kot gesto posebne naklonjenosti manjšini "prodajal" zagotovitev dodatnih 2 milijard proračunskih sredstev za leto 1994 (torej skupaj 8)⁸⁰, v proračunu za leto 1995 pa ponovno uvedbo postavke pomoči za slovensko manjšino, zaenkrat v višini 6 milijard lir, s perspektivo povečanja na 8 milijard.⁸¹ Med razgovori je Peterle izrazil slovensko prizadetost zaradi uvedbe komisarske uprave v Kmečki banki. Ocenil je, da drastični ukrep, ki se ga je poslužila Banca d'Italia, kaže na nenaklonjenost do slovenske manjšine. Martino se je skliceval na popolno samostojnost Banca d'Italia vendar je obljubil, da si bo prizadeval vplivati za ublažitev tega ukrepa.

Medtem ko je Martino dokaj hitro dobil soglasje voditeljev strank vladne koalicije za osnutek skupne izjave, je Slovenija to zavrnila. Najprej je predlagala nekaj amandmajev, ki so bili posredovani z notami, a jih italijanska stran - tudi po vnovičnih razgovorih Peterle - Martino 27. oktobra - ni bila pripravljena sprejeti. Zato je Slovenija osnutek zavrnila.

Sledil je brezuspešen poskus uveljavitve novega osnutka skupne izjave, ki ga je 16. novembra Salleo izročil posebni odposlanec predsednika vlade Drnovška. Do zadnjega kontakta z Berlusconijevo vlado je prišlo, ko je na prigovarjanje Slovenije 23. novembra Salleo pripotoval v Ljubljano. Vztrajal je, da je za deblokiranje nujen konkreten dogovor o premoženju ezulov. Menil je, da bi bilo najmanj boleče in najbolj elegantno, če bi nekdanjim lastnikom dali časovno omejeno predkupno pravico.

* * *

⁷⁹ *Prav tam*, str. 84.

⁸⁰ V resnici ni šlo za dve milijardi dodatka, saj je vlada pred tem znižala postavko od 8 na 6 milijard, Salleo je torej v Ogleju prodajal kot gesto posebne naklonjenosti manjšini povrnitev proračunskih sredstev za kulturne dejavnosti manjšine na predhodno raven. Kakorkoli to poimenujemo, se je morala v tistem letu manjšina zadovoljiti s 6 milijardami italijanske pomoči.

⁸¹ Manjšina je realizirala le 7 milijard lir, se pravi milijardo manj kot so znašale letne postavke v triletnju 1991-1993.

Za časa ministrskega predsednika Dinija in zunanje ministrice Agnellijeve sta si obe strani intenzivno prizadevali doseči kakakšen kompromis glede oprantskega premoženja. "Slovenska vlada je želela prekiniti italijansko nagajanje in blokiranje sklenitve pridružitvenega sporazuma, italijanska pa se razbremeniti pritiska ezulov ter vsaj nekoliko zadovoljiti njihova pričakovanja. Dinijevi vladi zaradi zunanjepolitičnih ambicij niso ustrezali slabi odnosi s Slovenijo, vendar ni mogla ničesar presekat mimo parlamenta. Zato je imela v pogajanjih vezane roke, saj bi za kakršenkoli sporazum z nami morala dobiti izrecno ali vsaj tiho soglasje tudi desnega centra". Zunanja ministra Thaler in Agnellijeva sta se prvič srečala v Rimu 8. februarja 1995. Ministrica je izrazila "željo, da se hitro najde obojestransko sprejemljiva rešitev za premoženje optantov in umakne italijansko nasprotovanje za začetek pogajanj o pridruženem članstvu. Thaler je izpostavil tudi varstvo slovenske manjšine. Dogovorila sta se za imenovanje osebnih predstavnikov, ki naj bi iskala kompromisne rešitve za odprta vprašanja in predloge čimprej poslala ministroma v odobritev".⁸²

V pogovorih pooblaščenec je slovenska stran zelo odločno in argumentirano postavljala v ospredje zakonsko ureditev položaja in drugih vprašanj slovenske manjšine. "O premoženju ezulov smo se bili pripravljene pogovarjati samo vezano za vrnitev nekaterih stavb, ki so bile slovenski manjšini odvzete v obdobju fašizma (npr. Narodni dom «Balkan», Trgovski dom v Gorici, Narodni dom pri Sv. Ivanu itd.). Toda Agnellijeva ni pokazala posluha za probleme slovenske manjšine. Menila je, da je položaj slovenske manjšine zadovoljiv". Slovenska vlada je 4. marca v sporočilu za tisk pozdravila najavljeni italijanski umik veta na začetek pogajanj o asociaciji in ponovila pripravljenost na nadaljna bilateralna pogajanja o vseh odprtih vprašanjih. Sporočilo se končuje: "H konstruktivnosti pogovorov bo vsekakor prispeval tudi spremenjen odnos do slovenske manjšine v Italiji, ki je v zadnjem času izpostavljena dodatnim zlasti ekonomskim pritiskom". Italijani so najprej sprejeli zahteve za vrnitev nekaterih stavb, ki so jih fašistične oblasti odvzele slovenskim organizacijam, kasneje pa so jih zavrnilo (pripravljeno so bili vrniti samo dom pri Sv. Ivanu).⁸³ Ponovil se je vzorec, ki ga je bilo mogoče že zaslediti v pripravah na dvostranski sporazum glede slovenske manjšine, ko je bila italijanska stran najprej pripravljena na te pogovore, potem pa se je morala premisliti pod pritiskom branilcev lokalnih partikularnih interesov (v primeru dvostranskega sporazuma so podpis preprečili deželni predstavniki KD, v primeru Narodnega doma pa je spekter segal vse do vladnih Levih demokratov).

Tudi za časa Dinijeve vlade je Italija poleti 1995 blokirala podpis asociacijskega sporazuma z Evropsko unijo. Ocenila je namreč, da nadaljevanje pogovorov ni

* * *

⁸² *Prav tam*, str. 89.

⁸³ *Prav tam*, str. 89-91.

smiselno, ker slovenska vlada v parlamentu nima zadostnega števila glasov za podporo morebitnemu sporazumu z Italijo in spremembo ustave. V letu 1995 je bilo v proračunski debati sprejeto triletno kritje finančne pomoči za slovensko manjšino v Italiji ter za italijansko v Sloveniji in na Hrvaškem v znesku 7 milijard za leto 1995 in 8 za leti 1996-1997.

V začetku decembra je slovenska vlada prejela tim. Solanov kompromisni predlog, ki je bil predhodno usklajen z Italijo in je predvideval, da bo Slovenija štiri leta po uveljavitvi Evropskega sporazuma priznala državljanom Evropske unije na vzajemni podlagi pravico do nakupa nepremičnin v Sloveniji. Predlog predsedstva Evropske unije je tudi predvideval, da bo Slovenija v zakonu o lastnini in drugih stvarnih pravicah tujcev dovolila nakup nepremičnin tistim državljanom Evropske unije, ki so živeli najmanj tri leta na sedanjem ozemlju Slovenije. Državni zbor je 11. aprila sprejel t.i. španski kompromis in pooblastil vlado, da podpiše sporazum o pridružitvi kot tudi o pristopu Slovenije v Evropsko unijo in Nato.⁸⁴ S tem se je dejansko zaključilo poglavje pogojevanja vstopa Slovenije v evroatlantske integracije. Ostajala so še vprašanja, ki jih je bilo treba poslej razreševati na dvostranski ravni oziroma z notranjimi ukrepi: vprašanje odškodnine za zapušče-no premoženje optantov in manjšine. Vprašanje priznanja Unije Italijanov v Sloveniji je bilo pozitivno rešeno, tik pred razrešitvijo je bilo leta 1998, za časa službovanja ministra Dinija na Farnesini, vprašanje črpanja sredstev za odškodnino ezulom, ki jih Slovenija kot svojo obveznost iz Rimskih sporazumov polaga na fiduciarni račun v Luxemburgu. Vseskozi pod vprašajem je bila zaščita Slovencev v Italiji. Pravzaprav je slovenska narodna skupnost iz subjekta, kar je bila po volji matične domovine (in ob tistem privoljenju Italije) v drugi polovici sedemdesetih in v osemdesetih, kmalu po sukcesiji postala talec, ki je Italiji služil za izsiljevanje Slovenije. Tedaj je Italija iz pozicije moči obravnavala mlado sosedo in pogojevala njena hotenja, zlasti kar zadeva njen vstop v Evropsko unijo, da bi na ta način uveljavila svoje interese v Istri. Funkcionalna temu načrtu sta postali najprej italijanska manjšina, potem pa vprašanje premoženja ezulov. Sploh pa je treba ugotoviti, da so v devetdesetih letih interesi ezulov uspeli poriniti v ozadje širše in v določenem pogledu tehtnejše interese, ki jih prav gotovo goji italijansko gospodarstvo v tem prostoru.

8 Položaj Slovencev v Italiji po sukcesiji

V devetdesetih se je gospodarska moč slovenske narodne skupnosti, ki je v mnogočem kompenzirala pomanjkljivo pravno varstvo manjšine, močno redimencionirala: italijanske monetarne oblasti so ji odvzele dve banki in s tem finančno

* * *

avtonomijo, porušila se je paradigma, ki je v sedemdesetih in osemdesetih letih slovensko narodno skupnost povzdignila na zavidljivo raven razvitosti in skoraj popolnoma obrzdala asimilacijski pritisk. Rušenje se je - presenetljivo - začelo v slovenskem medijskem prostoru, ko je 29. aprila 1993 *Delo* sprožilo afero Safti.⁸⁵ V marsičem ostajajo osnovna gibala tega nehanja še nepojasnjena. Dejstvo pa je, da je začetno obdobje slovenske državne samostojnosti namesto izboljšanja položaja manjšine tudi na gospodarskem področju, kar je bilo pričakovanje mnogih,⁸⁶ privedlo do povsem nasprotnih rezultatov. Jeseni istega leta je bil sprejet ukrep sveta RTVS o zmanjšanju programov na TV Koper, istočasno je prišlo do opozorilne zatemitve repetitorjev Ponteca in do poslabšanja vidnosti signala TV Koper in RTVS v italijanskem prostoru. S političnega vidika je to res bilo slabo premišljeno odrekanje medijski prisotnosti v Italiji.⁸⁷ Namesto, da bi »izkoristili spremembe v gospodarskem in lastninskem sistemu v matični državi za primer-no adaptacijo gospodarskih vezi med manjšino in matico in tudi za korekcijo marsikaterih sistemskih in konkretnih napak in nejasnosti v do tedaj veljavni politiki pomoči Slovenije pri funkcioniranju materialne osnove manjšinskega obstoja in razvoja«, »je ravno na tem področju popolnoma prevladal ideološki in politični pristop ter včasih celo žaljivo nezaupanje s strani matice. Obstoječi gospodarski sklop manjšinskih ali mešanih podjetij, pa tudi podjetij, ki so bila v celoti v lasti nekdanjega družbenega sektorja, je bil napaden z več strani. Politično je bil osumljen povezanosti z udbomafijo, kot servis partijske vrhuške in bivših jugoslovanskih obveščevalnih služb in kot netransparenten organizem, ki mu niso tuje kriminalne ali vsaj nešolidne metode poslovanja. Vzporedno je prišlo do politične mobilizacije desnega pola slovenske manjšine (inicirane iz matičnega prostora), ki naj bi s politično podporo matične države dosegel vsaj pariteto, če ne celo premoč pri vodenju in razpolaganju z omenjenim mehanizmom, s tem da bi v njem prevzel vodilne pozicije.«⁸⁸ V obdobju 1994-1996 so po raznovrstnih inšpekcijah in komisarskih upravah v manjšinskih bankah delo dokončale italijanske monetarne oblasti. Slovenci so tako izgubili slovenski poslovni banki v Italiji, Tržaško kreditno banko in Kmečko banko v Gorici, kar je nujno treba spraviti v zvezo ne le s poslovno politiko obeh bank ampak z mednarodnopolitičnim dogajanjem in napetimi odnosi med Slovenijo in Italijo v tistih letih.⁸⁹

* * *

85 Več o tem B. Jazbec, *Igra mačke z mišjo ali obračunavanje matice z gospodarsko družbo manjšine*, *Na obrobju. Ali je Primorska klonila?*, Nova Gorica-Trst, 1996, str. 129-149.

86 Glej npr. zbornik razprav s posveta Slovenske kulturno-gospodarske zveze: *Slovenska pot v globalno ekonomijo. Pogledi iz evropske perspektive*, Trst-Gorica-Čedad, 1991.

87 Marca 1995 so, dvajset let po sprejetju zadevnega zakona, začele na tretji deželni mreži dnevne televizijske oddaje v slovenščini. M. Kosin, *Slovenska manjšina v slovensko-italijanskih odnosih*, *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 1998, št. 33, str. 76.

88 M. Jančar, *prav tam*, str. 269-270.

89 Več o tem B. Jazbec, *Prelomna devetdeseta in gospodarska osnova Slovencev v Italiji*, *2000 Dnevnik*, 1997, št. 98, str. 96-115. Tik pred zaostritvijo, do katere je prišlo po sukcesiji, je bila (konec oktobra 1992) uradno priznana dvojezična šola v Špetru Slovenov.

V tem obdobju se je o osebnih pravicah do uporabe materinega jezika ponovno izreklo ustavno sodišče z razsodbo št. 62 z dne 24. februarja 1992. Razsodilo je, da je za »minimalno zaščito« dovolj že obstoj pravnih institutov ali splošnih organizacijskih struktur, na katere se lahko pripadnik manjšine obrne za uživanje svojih pravic. V razsodbi št. 15 z dne 29. januarja 1996 je ustavno sodišče poudarilo, da načelna narava ustavnih določb o zaščiti manjšin, ne more biti izgovor za njihovo neizvajanje, če politično-upravna oblast ne poskrbi za njihovo uresničevanje, zato »iz teh ustavnih določb vedno in nujno izhaja obveza po iskanju takoj operativne 'minimalne zaščite', ki ni odvisna od političnih ravnovesij in se jo lahko takoj določi z ustavnim tolmačenjem pravne ureditve, tudi z uporabo vseh obstoječih pravnih elementov, ki se jih lahko poslužimo pri doseganju v ustavi nakanazane cilja«. Te elemente lahko po besedah ustavnega sodišča najdemo »v 8. členu Osimskega sporazuma, ki s priklicanjem 5.člena Posebnega statuta iz leta 1954, premesti v takoj izvedljivo notranjo določbo tisto obliko zaščite«. Razsodba je torej pojasnila razmerje med 8. členom Osimske pogodbe in 5. členom Posebnega statuta priloženega Londonski spomenici o soglasju, kar je bilo dotlej predmet razprave in različnih mnenj pravnih teoretikov. Razsodba je razblinila vse možne dvome: »sklicevanje Osimskega sporazuma, ki je zagotovo notranja zakonodaja«, na raven zaščite Posebnega statuta, »da bi zagotovil njegovo spoštovanje, privede do tega, da je z edino važnega notranjega vidika tista 'raven zaščite' danes zagotovo del veljavne pravne ureditve«. Slovencem najbolj ugodni 5.člen Posebnega statuta, na katerega so se sklicevale vse dotedanje zahteve pripadnikov manjšine, predstavlja torej neposredno obvezujočo notranjo ureditev.⁹⁰

Zaščitnih norm, kot smo videli, ni hotelo biti. V sedemdesetih in osemdesetih je bil razlog zavlačevanja frontalno nasprotovanje, ki je pogojevalo predvsem stranke in njihove interese, zaradi česar je redno prihajalo do popuščanja nacionalističnim silam. V devedesetih pa je zadeva zadobila drugačne razsežnosti: tudi zaščita manjšine je zapadla v diplomatsko igro, ki jo je vodila Italija do male Slovenije, pri čemer so Slovenci v Italiji bili, kot smo že poudarili in kot se je naposled izkazalo v praksi, najbolj ranljiva točka znotraj teh odnosov.

Sredi leta 1998 se je v poslanski zbornici z zaščitnim zakonom za slovensko manjšino vendarle začelo nekaj dogajati. Oktobra je Prodijevo zavezništvo osvojilo predlog poslanca Masellija. Decembra so se, za časa D'Alemove vlade, zvrstile avdicije. Poslanska zbornica je odobrila predloga zaščitnega zakona julija 2000. V senatu zdaj čaka na potrditev zakonski osnutek, s katerim Republika Italija priznava in ščiti pravice italijanskih državljanov, ki pripadajo slovenski jezikovni manjšini v pokrajinah Trst, Gorica in Videm (1. čl.). V zakonskem osnutku je priz-

* * *

90 M. Ozbič, *prav tam*, str. 17-20. Ustavno sodišče je v okviru iste razsodbe izrazilo mnenje, da je avtonomni status čezel, kakršna je Furlanija-Juljska krajina, utemeljen na prisotnosti jezikovnih skupnosti na teritoriju in zaradi potrebe po zaščitnih normah.

nana prisotnost Slovencev tudi v videmski pokrajini,⁹¹ čeravno osnutek ne daje odgovora na vprašanje, kje se bo zakon izvajal. Tega vprašanja, ki je od nekdanj ključno in hkrati kontroverzno vprašanje zaščite Slovencev v Italiji, zakonski predlog ne razrešuje, pač pa nakazuje, kako naj se določi območje, na katerem se bodo zaščitne norme uveljavljale. V splošnem je v 4. členu rečeno, da se bo zakon izvajal na ozemlju, kjer je manjšina tradicionalno prisotna. V to ozemlje bodo vključene občine oziroma deli občin, če bo to zahtevalo najmanj 15 odstotkov polnoletnih občanov ali če bo to predlagala najmanj tretjina občinskih sverovalcev posamezne zainteresirane občine - vendar šele potem, ko bo paritetni institucionalni odbor za probleme slovenske manjšine pripravil tabelo občin oziroma frakcij in jo bo predsednik Republike odobril s svojim odlokom. Kolikor bi paritetni odbor pri tem naletel na težave, bo to delo moralo opraviti predsedstvo vlade.

Poglavje zase je paritetni institucionalni odbor za probleme slovenske manjšine, katerega ustanovitev je predvidena v 3. členu zakonskega predloga. Že v to, da bo institucionalni odbor dejansko (in ne samo s formalnega vidika) pariteten, lahko upravičeno podvomimo: od desetih italijanskih državljanov slovenskega jezika (kar predstavlja polovico članov odbora) bo enega imenoval ministrski svet; šest jih bo imenovala deželna vlada, od teh bodo štiri člane predlagale najbolj reprezentativna združenja manjšine; tri člane bodo iz svoje srede imenovali predstavniki slovenskega jezika izvoljeni v krajevnih upravah vseh treh pokrajin; dva člana bo imenoval deželni svet. Iz povedanega je razvidno, da se ni mogoče zanesi, da bodo vsi člani slovenskega jezika, ki jih bo imenovala oblast, se pravi vlada, deželni odbor in svet, zagotavljali paritetnost sestave odbora in torej enakopravnost Slovencev v odločanju o vprašanih, ki se jih življsko tičejo.

Manjšini je v 1. odstavku 8. člena priznana pravica do rabe slovenskega jezika v odnosih z upravno in sodno oblastjo ter v odnosu s koncesionarji storitev javne koristi v vseh treh pokrajinah. Že naslednji odstavek izvzema iz tega oborožene in varnostne sile, 3. odstavek pa dopušča možnost, da bi si Italijani, ki ne želi-jo dvojezičnih osebnih izkaznic, kakršne izdajajo štiri občine na Tržaškem, priborili pravico do enojezične, torej samo italijanske izkaznice. V 4. odstavku je govor o ukrepih (prilagoditve uradov in zaposlitev osebja), ki bodo zagotavljali dejansko izvajanje normativa, vendar je domet tega odstavka in torej izvajanja normati-ve omejeno na občine oziroma frakcije, ki bodo vključene v tabelo predvideno v 4. členu. V istem odstavku je nadalje predvidena ustanovitev posebnega združe-

* * *

⁹¹ Že leta 1980 je v okviru paritetne delovne skupine, ki je delovala znotraj Cassandrove komisije, v nekaterih točkah prišlo do zблиžanja. "V zvezi s šolstvom (...) je predvidena ustanovitev slovenskih vrtcev in osnovnih šol, v katere naj bi zahajali otroci iz 21 občin videmske pokrajine. Zaradi posebnih razmer bi se šole ustanovljale postopno in bi zadovoljevale širši teritorij. Ustanovitev srednjih šol bi prišla pozneje na vrsto." B. Race, Peta ob-letnica Osima, *Jadranski koledar*: 1981, str. 21.

nega okenca na pobudo zainteresiranih uprav v mestnih središčih, konkretno v Trstu, Gorici in Čedadu. Posluževali naj bi se ga vsi - ne glede na to, ali prebivajo v občinah ali frakcijah, ki sodijo v seznam ali pa ne. Za izvajanje tega člena 8. odstavek avtorizira uporabo največ 5.805 milijonov lir letno.

Pravica do rabe slovenskega jezika je priznana izvoljenim predstavnikom v občinah, ki bodo uvrščene na že omenjeni seznam, vendar pravice ne bo mogoče izvajati, dokler ne bodo občinski statuti oziroma pravilniki posameznih svetov določili kako (9. čl.). Glede uporabe slovenščine v javnih napisih (10. čl.) je predviden spet drugačen postopek: na predlog paritetnega odbora bo izdan odlok predsednika deželne vlade, kjer bo na podlagi seznama predvidenega v 4. členu navedeno, v katerih občinah, frakcijah, krajih in ustanovah pride v poštev uporaba slovenskega ob italijanskem jeziku.

Ne moremo kaj, da ne bi - prav na podlagi do tu opravljene razlage - ugotovili, kako je bil bilingvizem najprej anatematiziran, potem pa odpravljen v predlogu zaščitnega zakona za slovensko manjšino. Slovenci - z zagovorniki integracije manjšine vred - smo se sprijaznili s posebnimi uradi za slovensko govoreče, nasprotno pa v Istri, ko je govor o italijanski manjšini, Italija zahteva priznanje dvojezičnosti. Sčasoma je torej v zvezi z vprašanjem zaščite manjšine ves tržaški politični razred, za njim pa tudi Slovenci, osvojil temeljno in glavno izhodišče, ki se je porodilo na željniku protiosimske in protislovenske Liste za Trst. Ta misel se glasi: "zaščita manjšine ne sme oškodovati večine ali se povzpeti nad njo. Treba je torej ugotoviti zgornjo mejo, nad katero se ta bojazen ne uresniči". Kot smo že zapisali, so to misel asimilirali najprej Krščanski demokrati, štirinajst let za tem pa tudi vladni Levi demokrati. Zgornjo mejo je postavil zakonski osnutek KD že v letu 1982. "Večina bo torej ostala večina v družbi in na vseh področjih njenega življenja: če bodo - po osnutku KD - le Slovenci v upravnih enotah (v občinah in mestnih okrajih) s slovensko večino uživali večje pravice, in če bodo te pravice omejene le na občinsko poslovanje. Razširitev večjih pravic na upravne enote, kjer so Slovenci v manjšini (na mestih Trst in Gorico) ali na pokrajinske, deželne in državne organe, ki poslujejo na ozemlju s slovensko večino, bi imelo za posledico povzpetje slovenske manjšine nad večino. Isto bi se zgodilo, če bi slovenski izvoljeni predstavniki v tržaškem in goriškem občinskem in pokrajinskem svetu, v deželnem svetu in drugih izvoljenih organih imeli pravico govoriti v materinem jeziku. Res je, da je po tem zakonskem osnutku mogoče napredovati v višjo kategorijo, toda je postopek tako zahteven in politično pogojen, da se ne more uresničiti." ⁹²

"Zgornja meja je, vedno po tem osnutku, pri uresničevanju pravic slovenskega jezika v javnih uradih in na sodiščih, centralizirana služba prevajalcev. Očitno

* * *

92 B. Race, "Prevaricazione", *Jadranski koledar* 1983, str. 19-22.

bi razpis mest v javni upravi in na sodiščih z znanjem slovenskega jezika predstavljal nevarnost, da se Slovenci povzpnejo na nedovoljeno raven in škodo italijanske večine."⁹³

V bistvenih normativnih zasnovah se torej odobreni predlog ne razlikuje veliko od osnutka KD iz leta 1982, saj uvaja razlikovanje med priznanjem pravic in postopnostjo njihovega izvajanja na celoten teritorij in ne omejuje tega mehanizma na samo videmsko pokrajino; lahko bi dejali, da v tem pogledu celo zdrkne pod raven, ki jo predpisujejo mednarodne norme, o katerih nesporni, tudi notranji veljavnosti se je izreklo ustavno sodišče leta 1996; osnutek KD sicer ni bil globalen, ker je obravnaval le pravice slovenskega jezika, šolstvo, poitalijančene priimke in imena. Vsa ostala področja, kulturo, gospodarstvo, prostorsko planiranje, pa je prepuščal sproti zakonodaji. V poslanski zbornici odobreni predlog zakona je sicer bolj popoln, saj podržavi dvojezično šolo in vrtec Špetru Slovenov (5. odst. 12. čl.) v okviru tržaškega konservatorija ustanavlja avtonomno sekcijo s slovenskim učnim jezikom (15. čl.), financira slovenske ustanove in njihovo dejavnost (16. čl.), predvideva povrnitev nekaterih zgradb manjšini oziroma njenim ustanovam v uporabo (20. čl.) itd., hkrati pa popolnoma razvodeni nekatere principe: ko je npr. govor o varstvu družbenih, ekonomskih in ambientnih interesov (22. čl.), ni sploh razvidno, čigave interese naj zakon štiti.

NAMESTO SKLEPA

V resnici je vprašanje Osima in ocenjevanja njegovih učinkov dokaj kompleksno, vsekakor pa večplastno vprašanje, saj zadeva mnogostransko urejanje meddržavnih odnosov na zelo občutljivem izseku italijansko-slovenske (pred tem jugoslovanske) meje. Lahko bi trdili, da obstajata v zvezi z Osimom dve območji: eno je območje spomina, ta vključuje dogajanja od leta 1975 do 1992, se pravi od podpisa Osimske pogodbe do slovenske sukcesije k tej pogodbi; prav ta akt, skupno z italijanskim vzetjem na znanje, vodi naravnost v območje ponovne aktualnosti Osima v devetdesetih, zaradi česar mediji prikazujejo Osimo 25 let po podpisu Pogodbe na zelo različen način. Od tod sklep, da temu ustrezno ostaja drugačen tudi spomin prebivalstva obmejnih krajev na ta mejnik v polpretekli zgodovini severnega Jadrana.

Pomenljivo je že dejstvo, da se veliki italijanski tisk obletnice Pogodbe ne spominja. Drugače je na obrobju, tu je obletnica še vedno priložnost za obujanje spomina na izgubljeno ozenilje. Tako se tržaški italijanski dnevnik spominja Pogodbe, ki je dokončno izročila cono B Jugoslaviji. Ob tem je glavni poudarek na uporu, ki je tedaj zrastlel v Trstu in je porodil gibanje Melone.

* * *

V poročanju slovenskih medijev je čutiti, da deluje Osimo ne le kot zgodovinska ampak tudi kot aktualna politična tema. Pri tem izstopa spomin na dokončno začrtanje meje med Italijo in Jugoslavijo, na kar se povezuje dejstvo, da je temu delu Pogodbe oč republik bivše Jugoslavije prvenstveno nasledila Slovenija. Ob tem slovenski tisk posveča veliko pozornost odprtim vprašanjem iz Osimskih sporazumov: odškodninam za optantsko premoženje in neizpolnjenim obveznostim do slovenske manjšine.

Slovenci v Italiji doživljajo Osimo na protisloven način. Slovenski tisk v Italiji vodi račun tako o dobrih aspektih kot o negativnih učinkih Sporazuma. Med prve šteje normalizacija odnosov med državama, med druge pa sprememba krajevnih političnih razmer, ki so pripeljale do nastanka Liste za Trst, kar je imelo na odnose večine do slovenske manjšine dramatično negativne učinke.

SUMMARY

OSIMO BEFORE THE SUCCESSION AND AFTERWARDS

25 years after the signing of the Treaty, Osimo is at the same time a matter of historical and present time importance. Some aspects which had lead to the signing of the Treaty between Italy and Yugoslavia in the mid-seventies are still valid. With the dissolution of Yugoslavia and the emergence of new states on the border with Italy, these aspects were joined, or partly substituted, by other aspects, which are becoming increasingly important. At the local Italian level, opposition against Osimo remains mostly a memory, although it made a deep imprint on the collective consciousness of the Triestines, which is understandable, if we consider the fact that the wave of protests against Osimo brought, for long 15 years, ideologists of Trieste's closing-in and champions of chauvinist intolerance to the head of the Trieste municipality.

In this 25-year period, the Slovene national community in Italy passed through numerous, after the succession also quite grave trials. The settlement of the border issue at first incited the expectations that this would result in accelerated solving of open questions regarding Slovenes in Italy. However, the signals coming from Rome were not very favourable. The government offered a decree which was territorially limited to the Trieste province only, and was therefore rejected. A mixed commission was founded with the Government presidency, but its

work ended with two separate opinions: the standpoint of the Italian, governmental side, and the standpoint of the Slovene members of the commission. To the following delay the Slovenes reacted with an impressive mass manifestation at the Travnik square of Gorizia in May 1984, but in vain; legislative periods followed one another, and financial aid was promised to cultural and publishing organizations, which was finally set and paid out within the framework of the Law on Border Regions, passed in 1991.

Things started changing quickly after the succession. Italy did acknowledge the succession of Slovenia in the Osimo and other treaties, but it also redefined its priorities in relation to the neighbouring and its own border region. It pushed forward the interest for the unity of its minority in the two newly emerged states, together with the question of refunding and remunerations, respectively, for the property of the optants. In the same period the economic power of the Slovene national community was greatly diminished, since financial authorities deprived it of two banks and thereby also of its financial autonomy. Thus, the paradigm which had, in the 1970s and 1980s, raised the Slovene national community to an enviable level of development, and almost completely curbed the assimilation pressures, was destroyed. In the senate, the legal draft for the protection of the Slovene minority (which had already been passed in the Chamber of delegates), which acknowledges the Slovene presence in the Province of Udine, leaving open the issue of the territorial validity of protective standards, got stuck.

MARIJA JURIĆ PAHOR

PRISPEVEK K SEMANTIKI "NEKROPOLE" *

*"Brez moči sem in ne morem si misliti,
kako bodo moje prikazni mogle najti prave besede,
da bi se spovedale pred otroškim zborom,
ki zdaj raja sredi šotorov, pa pred dekletcem,
ki je včeraj zaokrožila okoli žice,
kakor da jo je zanesel neviden vrtiljak."*

(Boris Pahor)

To je stavek, s katerim se končuje Nekropola, ki sodi med sicer manj znane, a vendar temeljne in visoko vrednotene literarne tekste preživelih o krematorijskem svetu koncentracijskih taborišč.² Napisal jo je Boris Pahor (roj. 1913 v Trstu), eden najvidnejših zastopnikov slovenske književnosti v Italiji, član Društva slovenskih pisateljev in slovenskega centra PEN ter eden najuglednejših podpredsednikov AIDLCM (Mednarodne zveze za obrambo ogroženih narodov in kultur). V slovenščini je Nekropola prvič izšla leta 1967 pri založbi Obzorja v Mariboru ter Založništvu tržaškega tiska v Trstu, leta 1997 pa jo je Založba Mladinska knjiga v Ljubljani na novo izdala in uvrstila v serijo Kondor - Izbrana dela iz slovenske in svetovne književnosti, prevedena pa je tudi v francoščino, esperanto, angleščino in italijanščino.³

* * *

¹ Prispevek je del raziskovalnega projekta Inštituta za narodnostna vprašanja, ki ga je Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije 22.12.1998 za obdobje 30 mesecev uvrstilo na nacionalno listo temeljnih in aplikativnih projektov. Pri projektu poleg avtorice, nosilke projekta, redno sodelujejo še tržaškoslovenski psihoanalitik dr. Pavel Fonda (svetovalska in supervizijska dejavnost) ter Marjeta Gostinčar Cerar in Sonja Kurinčič Mikuž kor "tehnični" sodelavki (pomoč pri kvalitativnem strukturiranju gradiva).

² Gl. Bavčar 1998: 9

³ *Pellerin parmi les ombres*, prevod Andr e L uck-Gaye, Editions de La Table Ronde, Pariz, 1980 ( epna izdaja 1996); *Pilgrinatio inter ombros*, prevod v esperanto Janko  ruc, Interkultura Maribor - Mohorjeva založba, Celovec 1993; *Pilgrim Among the Shadows*, prevod Michael Biggins, Harcourt Brace & Company, New York - San Diego - London 1995; *Necropoli*, prevod Martin Ezio, Edizioni del Consorzio culturale Monfalconese, San Canzian d'Isonzo 1997

Boris Pahor ni le eno izmed vodilnih imen današnje slovenske književnosti. Slovencev v Italiji, je prav gotovo tudi ime, ki izstopa po vztrajni zvestobi ideji "skupnega slovenskega kulturnega prostora": "Ta ideja ... kulturne sinteze: bi morala danes, ko smo Slovenci razčetrverjeni⁴, živeti liki luč v vsakem človeku, liki odsev one kulturne sinteze, s katero zahtevamo mi v imenu človečanstva vse človeške pravice za Slovence pri nas in onkraj meja" je zapisal v času, ko se je (ponovno) nakazovala ideja o "samostojni državi Sloveniji".⁵ In to z besedami Srečka Kosovela (1904-26), nedvomno enega izmed tistih slovenskih pesnikov in publicistov, ki so Borisu Pahorju - saj kar se opisovanja in doživljanja psihološkega ozračja na italijansko-slovenskih tleh tiče - najbolj blizu. Pisatelj je prepričan v to, da tu ne gre za nikakršen etnocentrizen, kaj šele za nacionalizem, ampak za humanistični ideal, ki že sam po sebi postavlja neko etično odločitev: biti/ostati Slovenec - na robu, na meji, na "stičišču dveh kultur", kjer dominira močnejša kultura, manifestno ali latentno nasilna. Kultura, ki potiska pripadnika šibkejše nacionalne skupnosti v položaj ogroženosti in **nemoči**, v položaj pregnančca in žrtve, v to, da se nenehno re-producira kot raz-vpeto, raz-četrverjeno, bolj ali manj na "nič" ali na smrt obsojeno telo. Telo, ki se le težko ohranja kot usklajeno, sintetizirano in enovito - kar pa je *ta* Pahorjev ideal.⁶

Ali povedano z drugimi besedami: "V njegovih [tj. Pahorjevih] delih smo pričali spopadu med silami, ki človeka tudi kot posameznika tlačijo in ponižujejo, ki delajo iz njega duševnega pohabljenca, in silami, ki mu vračajo njegovo osnovno osebno pravico: biti človek."⁷ Ali še točneje - biti nacionalno oz. narodno opredeljeni človek. In to je vedno tudi človek, ki se (*naj*) identificira s "pokončnim", "vzravnanim" in (*na videz* slej ko prej *malično* zasnovanim) "korpusom" slovenstva. Eden temeljnih motivov Pahorjeve proze je namreč prav "proces prebujanja

* * *

⁴ Pridevnik *razčetrverjeni* navezuje na čas po razpadu habsburške monarhije, ko je prišlo do nove porazdelitve mej. Slovenci, ki so živeli prej na bolj ali manj strnjemem prostoru, so bili zdaj razdeljeni na štiri države: Avstrijo, Italijo, Madžarsko, Slovenijo oz. Jugoslavijo. Naj v ilustracijo citiram še sledeči odlomek, ki ga je B. Pahor l. 1953 objavil v reviji *Sidra*: "Kam plovemo? se sprašujejo slovenski ljudje na Tržaškem. Vsi slovenski ljudje, najbolj pa tisti, ki so pili fašistično olje, ki so preživeli dolga leta v internaciji, tisti, ki so ušli krematorijskim žrelom, ki so prestali mučenje krvnikov in nato neizprosno boja v gozdovih. Čigavi smo? se sprašujejo, *Medtem pa smo vsi razčetrverjeni kakor telo, ki so njegove roke in noge privezali k sedlu štirih konj ter jih pogнали v štiri nasprotni strani.*" - Gf. ponatis v Pahor 1998: 24/25

⁵ "Skupni slovenski kulturni prostor", v: Primorski dnevnik, 10. 12. 1989, ponatis v Pahor 1998: 271-274

⁶ Značilne za ta ideal so tudi kmečke povesti, ki se nanašajo na Koroško ali Primorsko in se iztekajo v sporočilo, da je "celo" pohabljeni narodni organizem pod tujo oblastjo sposoben preživetja. Povesti so zgrajene tako, da iz porušenega ravnotežja na začetku, zgradijo spet red in ravnotežje, tj. re-generacijo slovenstva. (Hladnik 1990: 78) Ilustrativen za to dikcijo je tudi opus Hinka Smrekarja, ki se centriira na podobo nemočne in nacionalno neodgovorne žrtve, da bi jo napravil spet močno, junaško. Tako denimo januarja 1919 nariše kranjskega Janeza, ki leži na tleh, *pribiti na križ*. Trije vojaki, predstavniki evropskih vellesil, ga neusmiljeno mrevar'ijo. Janez, predan molitvi, alkoholu in cesarju, pa pravi: "Le kar *mimo* režite in sekajte, samo da mi pustite jezik in slivovko!" (Gl. op. v Pahar 1992: 28)

⁷ Pirjevec 1992: 19

v subjektivnem in kolektivnem smislu, proces dozorevanja iz neosveščene ga v narodno zavednega in obenem osebno suverene ga človeka."⁸ Analogno se - spet s Kosovelom - sprašuje: "Ali je narod separatističen, če hoče živeti? Če se hoče razvijati sam v svoji meri, če hoče izkristalizirati svoje telo v svojem duhu?"⁹

Strinjam se z Evgenom Bavčarjem¹⁰, ki pravi, da Pahorjeva poudarjena obramba (individualnega in preko njega tudi kolektivnega) telesa "ni nekaj bogokletnega", ampak samo neposredno doživetje terorja, od fašističnega na Primorskem do nacističnega (in do kasneje komunistične oblike njegovega uresničenja¹¹). Tu potemtakem ne gre (le) za abstrakten prikaz telesa, ampak tudi in morda zlasti za globoko občuteno doživetje skozi lastno telo, ki se izpričuje tudi v tem, da "Pahorjevi protagonisti z avtorjem vred znova in znova presegajo svoje bivanjske položaje in stanja zavesti v nenehni težnji naprej, v znosnejšo možnost in v bolj humano prihodnost, v kateri naj bi nad zlom (individualnim, družbenim, političnim) zaradi pozitivne človeške dejavnosti zmagalo načelo dobrega ('človečanstvo' - *humanitas*)"¹². Treba pa je poudariti, da implicira tovrstno doživetje razsvetljenjsko pozicijo, ki jo je Ivanka Hergold, navezujoč na filozofsko antropologijo, strnila v pojem "horizontalna transcendenca"¹³. Lahko bi govorili tudi o *glorious revolution*, ki se od leta 1789 naprej v veliki meri zgošča v kolektivno oz. nacionalno *ednino*, (oz. v "skupnega narodovega očeta", ki postane simbol in poroštvo edinosti¹⁴). Z drugimi besedami: revolucija dobi transcendentalno poanto, postane *perspektivni pojem* oziroma "osvobodilna ideja", ki ne dopušča več "regresije" ali "padcev nazaj". Tudi država se je znašla pred zapovedjo "revolucije", zato ne čudi, da so v Berlinu okrog leta 1800 pri prevajanju francoskega akademijskega slovarja v nemščino skovanko "contrerévolutionnaire" prevedli v "sovražnik države (nacije)".¹⁵

"Revolucija" proti krivični stvarnosti, pa je vsekakor tudi pri Borisu Pahorju neizogibna nujnost, s katero utira pot rešitvi človekovega dostojanstva. Njegov upor ni uperjen samo proti krivicam, ki so v času fašističnega nasilja pretresele njega samega in "njegov" narod, temveč tudi proti skrajnemu zločinu, ki ga je pod

* * *

⁸ *Ibid.*

⁹ Srečko Kosovel ob usodi Primorske in Koroške, v: Novi list, 5.12.1968; ponatis v Pahor 1998: 61

¹⁰ Bavčar 1998: 8

¹¹ Naj opozorim na to, da je Boris Pahor, ko je komaj preživel grozote koncentracijskih taborišč (Dachau, Natzweiler Struthof, Harzungen [postojanka zloglasne Dore], Bergen Belsen), v katerih se je nahajal od januarja 1944 do 27. aprila 1945, ter po vojni še diskriminacijo Zavezniške vojne uprave na Tržaškem (ni smel pet let poučevati), zaradi svojih, kot so trdili, "nacionalističnih stališč", znašel še na indeksu nove jugoslovanske oblasti.

¹² Hergold 1997: 196

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Gl. Anton Trstenjak (1989): Odgovori na urednikova [tj. Pahorjeva] vprašanja, v: Zaliv, št. 1-4, str. 11

¹⁵ Knselbeck 1999: 70 sl.

udarci totalitarne ideologije doživel evropski človek sploh v času druge svetovne vojne in ki se je na zunaj razkrilo v strahotnem dogajanju koncentracijskih taborišč. Pravzaprav lahko rečemo, da je doživetje fašističnega požiga Narodnega doma, tega simbolnega središča Slovencev (ob njih (ob njih tudi Hrvatov, Srbov, Čehov in drugih slovanskih narodov avstroogrskega imperija)¹⁶ in drugih fašističnih požigov (gostiln, odvetniških pisarn, trgovin) pripravilo pisatelja na taboriščno apokalipso, ki se je z njimi napovedala.

Požig Narodnega doma, pravi Boris Pahor v *Nekropoli*, je skrtačil "vse iluzije iz naših [slovenskih] zavesti in nas navadil na pričakanje še korenitejšega, apokaliptičnega zla." Vsekakor pa je za "zmeraj skazil podobo prihodnosti"¹⁷ Še zlasti, ko je požigu sledil pravi genocid nad Slovenci (in Hrvati), ki so ga po zlomu fašistične Italije (8.9.1943) nadaljevali nacionalsocialisti v kooperaciji z domačimi kolaboracionisti. Ni odveč pripomniti, da se je edino nemško zbirno in uničevalno taborišče na italijanskih tleh - nahajalo v bivši Rižarni v tržaški mestni četrti Sv. Sobota, kjer so imeli nacionalsocialisti bolj ali manj dane tudi vse pogoje za transport internirancev v še druga taborišča in za "dokončno rešitev judovskega vprašanja" (ki so jih fašistične oblasti doslej bolj ali manj "ščitile")¹⁸

Prav na ta zgodovinska dejstva navezuje Boris Pahor, ko pravi: "No, a ta četrti stoletna anulacija [Slovencev] je v taboriščnem ozračju doživljala svojo ekstremno limito s tem, da so človeka skrčili na številko."¹⁹ Pa še: "Ker sem bil od najmlajših nog prikrajšan za vsako predstavo o prihodnjih dneh, je ob večnih pečeh spojitve z golim trenutnim bivanjem postala dokončna. Zlo, ki je tukaj presehalo vse domišljajske razsežnosti, je bilo že zdavnaj imanentno v meni kot preteča pošastna senca."²⁰

Gledano tako ne preseneča, da je pisatelj Boris Pahor v svojih delih poleg vprašanja obstoja Slovencev na Tržaškem največ pozornosti odmeril prav problematiki koncentracijskih taborišč. Le-ta se pojavi že kar v njegovem prvem delu *Moj tržaški naslov* (1948), ki jo nato zasledimo v romanih *Onkraj pekla so ljudje* (1958), *Nekropola* (1967; pripoved, ki se nanaša zgolj na taboriščno tematiko), v trilogiji *Zatemnitev* (1975), *Spopad s pomladjo* [spremenjen naslov romana *Onkraj pekla so ljudje*] (1978) ter *V labirintu* (1984) in naposled v *Vodoravni legi*

* * *

¹⁶ Leta 1910 so v tržaški občini od skupno 229.510 prebivalcev našli 56.916 Slovencev in 2.403 Hrvatov, nadalje še 118.959 Italijanov, 12.635 pripadnikov drugih jezikov ter 38.597 tujih državljanov, to so bili zvečine "regnicoli", Italijani iz kraljevine Italije. Ni odveč pripomniti, da so Trst takrat smatrali "za največje slovensko mesto", ker je Ljubljana štela takrat le nekaj prek 40.000 ljudi.

¹⁷ Pahor 1967: 21; gl. tudi str. 64, 125, 147 (*Nekropola*)

¹⁸ Gl. Jurić Pahor 1999: 41 sl., Bon 2000. Naj opozorim na to, da so bili rasni zborovi ob množični udeležbi izredno l. 1938 razglašeni prav v Trstu.

¹⁹ Pahor 1967: 21 (*Nekropola*)

²⁰ Ibid.: 123

(1997), taboriščne segmente pa je najti tudi v drugih delih, npr. v *Skarabeju v srcu* (1970), in dnevniških zapisih.²¹ Pahorjeva taboriščna proza se ne omejuje le na to, kar se mu je dogodilo, ampak je neločljivo povezana z razmišljanjem o položaju človeka o tem, kar je David Rousset oznamoval kot "univers concentrationnaire" (koncentracijski univerzum).²² V tem smislu spada k tisti literaturi, ki jo je Annette Wieviorka v svojem delu "Deportation et génocide. Entre la mémoire et l'oubli" (1992) označila kot "ontološko".²³

ČEMU PISATI?

Četudi se avtorjeva taboriščna proza - kot bomo še videli - ne nanaša eksplicitno na travmo, ki jo je doživel v koncentracijskem univerzumu (a že poprej, kot otrok, v času fašizma), lahko predpostavimo, da jo strukturira prav ta travma. O tem priča ne le nenehno vračanje k tej tematiki (deloma k istim zgodbam, doživetjem), ampak tudi dejstvo, da je bila taboriščna izkušnja po vojni tá motiv za literarno delo. "Začel sem pisati, ko sem se rešil teme," pravi nekje, drugje spet: "da bi se rešil teme".²⁴ Vendar "nenehno tematiziranje" taboriščnega sveta, prej govori za drugo opcijo. Sem velja prišteti tudi avtorjevo specifiko, da svoje tekste nikoli nima za končane. "Stalno namreč spreminja že napisano, tudi naslove del, pripovedne enote iz že objavljenih del vnaša v nova besedila, popravlja in dopolnjuje ... kakor da gre za eno samo delo v nastajanju, za nekakšen 'work in progress'"²⁵ Primo Levi je to nujno k "nenehnem tematiziranju" v pogovoru s Ferdinandom Camonom takole izrazil: "Imel sem občutek, da pomeni zame akt pisanja isto, kot če bi se vlegel na Freudov divan."²⁶

Vendar je treba poudariti, da določa Pahorjev "work in progress" - to velja tudi za kasnejša dela Prima Levija - ne le "imperativna potreba" po pripovedovanju, ampak tudi potreba po čim preciznejši in dopolnjeni argumentaciji. Izkazuje se namreč kot proces "pri katerem se nekateri novi pomenski poudarki pojavljajo zaradi pisateljevih novih spoznanj, in to bodisi zaradi subjektivnih sprememb (v njegovi intimi) bodisi zaradi objektivnih (novonastale družbene in politične razmere)", kar po mnenju Ivanke Hergold potrjuje le njeno prejšnjo ugotovitev o "horicontalnem transcendiranju" (oz. tisto, ki sem jo opredelila z *glorious revolution*).²⁷ Iz tega pa izhaja jasna metodološka nujna/zahteva: pisatelj ne *veruje* samo

* * *

²¹ Gl. Hergold 1993: 160

²² Boris Pahor se sklicuje na tega avtorja in na ta pojem v svojem nagovoru "Holokavst in hekatombe", ki ga je držal na mednarodnem pisateljskem srečanju v Vilenici 1995 (Gl. Pahor 1998: 159)

²³ Gl. Traverso 2000: 251

²⁴ Cit. po Hergold 1993: 160/161

²⁵ Hergold 1997: 200

²⁶ Cit. po Traverso 2000: 251

²⁷ Hergold 1997: 200

v razvoj zgodovine, družbe in človeka, ampak - kot Slovenec in manjšinec - tudi v razvoj literature. "Ob lirizmu, poetičnih metaforah in ponekod simbolni privzdignjenosti v oblikovanju snovi prevladuje (in zmaga) ideja, saj je gibalno nastanka literarne tvorbe, hkrati pa ideje že tudi gnete, presnavlja in spreminja, in to tako svoj pogled nase kot literaturo."²⁸

Ta optativ napredujoče prihodnosti, temelječ na veri v praktični um, ki poseduje moč, je kajpak primeren za premeščanje utopičnega horizonta pričakovanja v vedno daljšo reflektirano odmaknjenost. Vsekakor pa lahko rečemo, da mu je imanentna podoba nekakšnega zavarovanja, če ne kar retorika rešitve. Lahko bi celo govorili o "preroški viziji", ki omogoča, da postane "temna kazen usode, ki nemara lebdi nad nami", "prazna marnja".²⁹ Ali o magičnih, estetskih in drugih odrešilnih besedah, ki spodrivajo travmatizacije in smrtne privide.

"Arlette," je zamrmral Suban v Pahorjevem romanu *Spopad s pomladjo* (tj. v predelani in 20 let kasneje izdani verziji romana *Onkraj pekla so ljudje* [1958]), da bi se - ne le s poljubi po sencih in vekah - ampak tudi z besedo prepričal o njeni navzočnosti.³⁰ In nasploh vsebujejo ljubezenski prizori v Pahorjevih delih več poduhovljene čutnosti, in manj telesnega; veliko je v njih zanosa in pričakovanja.³¹ Še zlasti, ker se Pahorjevi protagonisti kaj radi s pomočjo "ljubezni" osvoba-

IZSEK IZ RISBE DČENCA OSNOVNE ŠOLE "PREŽIHOV VORANC" IZ DOBERIČDOBA. NANAŠA SE NA TAŠISTIČNO IN NACIONALSOIALISTIČNO NASILJE V OBČINI, ŠE ZLASTI PA NA 13. SEPT. 1943, KO SO NEMCI POPOLEDNOMA SEŽGALI VKLIJUČNO Z ŽUPANSTVOM DEŠEJ STAVB.³²

* * *

²⁸ Ibid.

²⁹ Immanuel Kant, *Anthropologie in pragmatischer Absicht*, gl. Koselleck 1998: 260/261

³⁰ Zadravec 1993: 127

³¹ Glašič 1993: 146

jajo preteklosti, ki jih je zapisala uničenju. Le-to se je prav gotovo najbolj neizprosno razodevalo v koncentracijskih taboriščih, denimo v trenutku, ko se je "nenadoma prebujena moškost" ob razodetju konca alzaških deklet "neposredno dotaknila nič": "Bil je blazen občutek, da smo bitja, katerim je ogenj pred spočetjem uničil matere; in nesmisel človekovega obstoja je bil spojen z mrtvorajeno moškostjo pred dimnikom s krvavim tulipanom na vrhu."³³ Pisatelj asociira ta trenutek z "obsodbo na večno osamljenost".³⁴ Vendar jo presega oziroma skuša presegati prav s podobo ljubezni (tudi do naroda, narave, rojstnega mesta) ali bolje, s sugestivnostjo, ki osrečuje z navdihom ter s čudežno ubranostjo. Takole beremo v *Skarabeju*: "In zavoljo nje [Živke] je bila tisti trenutek mladost vsa veljavna, vsa brez požarov in brez strahov ..." ³⁵ Ljubezenska korelacija med protagonistom in Živko pa je "blaženo stanje"³⁶. Popolna ljubezen za Pahorja doseže religiozno raven. O Miji, protagonistki v *Zatemnitvi* pravi: "Tedaj se je narahlo oddaljila, da je počasi pomaknila njega k mizi. 'Sedi zdaj ti,' je šepnila, potem pa bila svečenica, ki na lesenem žrtveniku posveča daritev boginji ljubezni."³⁷

Velja pritrčiti Joštu Žabkarju, da ta religioznost ni krščansko pojmovana, pa najsi je krščansko (v smislu nauka o kalvinistični predestinaciji) obarvana. "Afrodita in Venus sta boginji ljubezni v grškem in rimskem svetu." In seveda to, da "krščanstvo nima boginje ljubezni"³⁸. Pomembno se mi zdi dodati, da ime Živka asociira na slovansko boginjo Živo, Mija pa na Marijo prakršćanske dobe, ki so jo slavili tudi pod imenom Miriam, Myrrhine, Myrthea, Mariamne.³⁹ A tudi to, da so Slovenci vztrajali pri matičnih prvinah verovanja daleč not v 19. stoletje in da so Marijo ponekod še v 20. stoletju častili "kot Boga".⁴⁰

* * *

³² Černic Karlo - ur. 1995: 75, gl. tudi platnico

³³ Pahor 1967: 30 (*Nekropoli*)

³⁴ Vendar je ta osamljenost, ki jo je Boris Pahor najokrutnejši obliki občutil v koncentracijskih taboriščih, tudi socializacijsko pogojena, četudi ji je najodločilnejši pečat dal fašizem. V *Nekropoli* (Pahor 1967: 147) beremo: "A priznam te osamitve je bila morebiti v veliki meri kriva alergija za sklepanje tesnih prijateljskih vezi. Moja razmerja do drugih so lahko zelo pristržna, nikoli pa se ne razvijejo do popolne zaupljivosti. Nekaj tujosti vase najbrž izvira iz kraških prvin, ki so v meni, dobršen del sem podedoval z matrine strani, a dokončni pečat so ji dala kaotična leta po prvi svetovni vojni. Ko pa so slovenske učitelje izgnali iz tržaških šol, je nastala najhujša travma."

³⁵ Pahor 1970: 195. Podobno beremo v romanu *Vila ob jezeru* (Pahor 1993 | I. izd. 1955|: 118): "Po vrnitvi je bil skušal zabrisati podobe uničevalskega sistema z zmeraj novim občutkom prenovitvene resnice, ki ga daje bližina ljubljenskega bitja."

³⁶ Žabkar 1993: 139

³⁷ Ibid.: 137

³⁸ Ibid.: 137

³⁹ Walker 1995: 662 sl.

⁴⁰ Primož Trubar je v letu 1575 nejevoljen napisal, da Slovenci "vselej več na Divico Marijo ... kličejo ... in češčče v misli imajo koker Boga." (Kumer 1988: 12) Prav v tem smislu je v svojih pesmaricah čistil pesmi o Mariji, ki so govorile o njej kot "stuarščici, pomočnici in podobno. (Kerševan 1986: 95) Matični značaj verovanja se izpričuje tudi v tem, da so v nekaterih slovenskih krajih koledovale dekleta in v nekaterih koledniških pesmih se besedilo naslanja na pripoved o Marijinem darovanju v templju. V Beli krajini imajo kresne kolednice slej ko prej refren: "Daj, Bog, Marija, daj dobro leto!" (Kumer 1988: 15/16) - Gl. tudi poglavje "Marijin kult" v:

S tem pa smo zadeli na posebno naravo estetske funkcije v Pahorjevi prozi. Lahko rečemo, da ne posnema stvarnosti niti je ne ustvarja, temveč prikazuje *reakcijo* na to stvarnost. Skratka, ne sporoča toliko dejstev kot takih, ampak dejstva, kakršna niso (bila) in kakršna naj bi bila. Pri tem se pisatelj naslanja na "dar besede", ali bolje na razkošje izrekovanja, tudi sicer močno vidna lastnost mnogih primorskih pisateljev.⁴¹ Poudarek je na "auto" (gr. *autos* - sam), se pravi na kontemplativnem uživanju oziroma na tistem "hiatusu v uživanju, ki se označuje kot estetična distanca ali kot moment kontemplacije"⁴². Estetsko ugodje je zato zmeraj osvobajanje *od* nečesa in osvobajanje *za* nekaj. "Da bi sploh lahko estetsko užival neki predmet, mora dejavni subjekt ... vstopiti v drugačen prostor 'doživljaja-enklave', tvegati odkriteljsko pustolovščino in hkrati doživeti 'stopnjevano zavest o lastni neprizadetosti': identificirati se, vendar z distanco."⁴³ Gledano tako, ne preseneča, da je v Pahorjevih ljubezenskih prizorih - ki se nikoli ne prerastejo v celovito ljubezensko zgodbo - več zadržane, dvomeče naklonjenosti in nežnosti med literarnimi osebami, kot čustvene predanosti in izpovedne dokončnosti.⁴⁴ Vsekakor pa velja poudariti, da se Pahorjevo estetsko izkustvo ne izčrpa v zaprtem krogu izkustva besede in samoizkustva, ampak vključuje tudi izkustvo *drugega* (v tem primeru ženske), ki se dogaja na ravni primarne identifikacije, uresničujoče se kot občudovanje, pretresenost, ganotje, tudi sodelovanje v žalosti in smehu. (Prehajajoč svoje meje pa se kaj rado spremeni v moralno ali falogocentrično identifikacijo in na ta način vpliva na ljubezensko - ter skupnostno - normo, ki ne dopušča več jasnega razlikovanja med sabo in drugim. Več, drugi pod takimi pogoji [kot enakovredni človek in nasploh kot človek] "zginé"⁴⁵ ali postane inspirativni vzgib in *sredstvo* za opredmetenje lastnih notranjih doživetij [drugi zgubi svojo drugost]; vedno pa je tudi *skandalon* v trikratnem pomenu besede: "ogorčenje", "sramota" in "past", ki izpričuje nezmožnost transcendiranja ter drugost lastnega.)

* * *

Goljvešček 1982: 119 sl.

41 Glušič 1993: 147

42 Gl. Goljvešček 1982: 182

43 Ibid.: 184

44 Glušič 1993: 146

45 Tako je ženska pri Pahorju - povsem drugače od moškega - večinoma definirana s pojmom pomanjkanja - pomanjkanja avtonomije, pomanjkanja samostojnosti, dejstva, kot bi rekel Lacan, da nima falosa. S področja zgodovine je pregnana k naravi, s svetlobe javnosti k zasebni sferi (narodne) vzgoje in reprodukcije. Še več, ta sfera je dehistorizirana, kar pomeni, da ženska ostaja v brezčasnem prostoru, obsojena na re-generacijo in ponavljanje življenjskih ciklov. Takole razmišlja protagonist Mirko o svoji ljubljenci Lucijani, ki jo je "nacionalno spreobrnil": "To, kar se pretaka v koreninah njenega srca, si je rekel, je kakor v materi zemlji, pravilno spajanje prvin, da lahko vzklje rastlina iz njenega nedrja." (1993 [1955]: 160). Nekatere druge spet beremo: "Da, zakaj res je žena tudi dobra zemlja, jerebica, ki se drži tal in svatosti, ... In ker ji občestvo, moške kot poglavitni vsestranji občestva, ne dajo s svojim nastopom zadosti trdnega zagotovila za varnost njenega naraščanja. Žena poskrbi sama zanjo in tako načne temelje stavbe tam, kjer se dostikrat sploh ne bi začeli skrbiri ...". (Pahor 1998;

“GLEDANJE S FILMSKIM OČESOM” ALI SIMBOLIZACIJA GROZE

In če poskuša avtor s svojimi ljubezenskimi prizori pozabiti na taborišče oziroma vsaj hrepeni pozabiti nanj, stori v *Nekropoli*, pripovedi, ki je vsa osredotočena na taborišče, še poslednji poskus, kako ga pozabiti. "Vstopi in medias res, kot 'turist' vstopi v alzaško taborišče Natzweiler-Struthof, da izdela pristno podobo o sebi in tipično podobo o taboriščniku sploh. Njegova umetniška ideja in naloge je torej splaziti se v tedanjo duševnost samega sebe in drugih prebivalcev 'vinograda smrti' ali mesta mrtvih."⁴⁶ Estetska funkcija naj bi v tem primeru bila v tem, da poveča občutljivost opažanja in spodbuja h kritični refleksiji. Vendar avtor večkrat začuti, da ne more dovolj oživiti skrajno travmatske snovi. To se izpričuje tudi v tem, da je prva četrtina Pahorjevih spominov na taborišče prežeta z vprašanji o možnosti in smislu prenašanja grozovite izkušnje tistim, ki takšne izkušnje niso imeli. Povedno tudi je, da se celo v sklepnem disakordu, v zadnjem odstavku, ozre na prizor radoživih otrok in se sprašuje, "čemu postavljati prednje ponižane kosti in ponižani pepel", prednje, ki "se gibljejo v ritmu komaj slutene ljubezni", čemu jim odpirati prostor zla, ki je presegalo vse domišljijske razsežnosti. Snov s katero se sooča, je očitno tako nevarna, da bi popolna literarna oživitev duševno poškodovala njega in nemara tudi bralca, še zlasti mladega bralca. Vrhu vsega je, tako pripovedovalec, tudi sam že močno "okužen od življenja", nova življenjska energija mu preprečuje "najti veljavno besedo" za mrtvega prijatelja oziroma ga ta energija odbija od davnega mrtveca. Razmik med njima je tolikšen, da je opis lahko le še "polovičarski" ("in sem prav tako polovičarski, ko sem daleč od tod, a je v meni odločujoče nekdanje tukajšnje ozračje").⁴⁷

Opravka imamo s strahom avtorja, da bi preveč neposredno vživetje v Nekropolo pomenilo vlom skrajne psihične travme v zavest, kar pa bi omajalo njegov "obrambni sistem"⁴⁸, še kako potreben za preživetje. To pa, če sledimo Borisu Pahorju naprej, ne pomeni le, da učinkuje travma taboriščnika v preživelem naprej, ampak tudi to, da mora le-ta nekako obiti vse, kar jo lahko evocira - tako kot že v "krematorijskem svetu". Zato se mu večkrat zazdi, da je bil "zavoljo spojitve s strahom v tem svetu neobčutljiva filmska kamera, ki ne sočustvuje, ampak samo snema" - kamera, "ki je bila trda in nepremična od strahu", nasilno odrezana od spomina in preteklosti. "Ne pomnim namreč, da bi kdaj s silo odklanjal sleherne vezi s prejšnjim življenjem, ločil sem se od njega v neznatnem trenutku, a korenito."⁴⁹

* * *

254/255) (Gl. tudi Kostnapfel 1993)

⁴⁶ Zadržavec: 1993: 127

⁴⁷ Ibid.: 130

⁴⁸ Pahor 1967: 125 (*Nekropola*)

⁴⁹ Ibid.

Ta ločitev, o kateri avtor meni, da v taboriščnem svetu ni bila ravno na dnevnem redu⁵⁰, pa implicira tisto inverzijo načina gledanja reza, cenzure, vloma ali motnje, kakor se izpričuje zlasti v kontekstu "mišljenja po Auschwitzu⁵¹" pri Adornu⁵² ali kot *Posthistoire* n. pr. pri Lyotardu⁵³, Derridaju⁵⁴ ali Kofmanovi⁵⁵. Se pravi inverzijo, ki ne pomeni izostritve teorije, mišljenja, ampak obratno, diskurz, ki podobno "filmskemu očesu" sili v projekcijo, v površinskost, v to, da se "ves duševni ustroj nekako pogrezne v nepremično meglo", ki sproti filtrira dogajanje in odvzema učinkovitost njeni izrazni moči."⁵⁶

Gre za psihični mehanizem, ki je vedno tudi posebno trdovratna zvrst potlačitve (Freud). Psihoanalitične razprave ga opisujejo z ustrežnejšim pojmom *disociacija*. Instinktivna preživetvena ali obrambna strategija je v tem primeru *splitting* (cepitev), ki odgovarja logiki Istega in predpostavlja jasno ločitveno linijo med "dobrim" in "slabim" (drugim).⁵⁷ Gre za zaporedje hierarhičnih binarnih opozicij, s svojim neogibnim pozitivnim/negativnim vrednotenjem. Za spekul(ariz)acijo, ki je vedno samo-refleksija, se pravi miselnost, ki mora, kot trdi, privzeti pomen uničiti "slabo" (prvotno asociiranim z drugim-žensko).⁵⁸ "Par" tako postane vsesplošno bojišče, kjer vedno znova poteka bitka za označevalsko prevlado. Na koncu se zmaga izenači z aktivnostjo oz. pre-živetjem in poraz s pasivnostjo in smrtjo.

France Zadavec je ta teoretski koncept, ki je zapadni civilizacijski dosežek in je prišel do izraza tudi v svetu koncentracijskih taborišč, kaj dobro ponazoril na primeru Pahorjevega junaka Subana, protagonista v romanu *Onkraj pekla so ljudje*. Ali še točneje ponazoril je Subanov bivanjski razcep, ki je dobro "razviden iz pomensko nesomernih besed osrednjih besednih sklopov, ki se v romanu vračajo kot osrednje besede, se vsebinsko izključujejo in obenem dialektično pogojujejo in povezujejo. Z njimi je subjekt trajno na obeh straneh stene, na nihajoči stalnici, s katere se komaj kdaj popolnoma prevesi na eno ali drugo stran." Tako prva stran predstavlja TOSTRAN PEKLA, druga pa PEKEL, reprezentirajo pa ju naslednji besedni sklopi:

* * *

50 Odziv drugih je bil "bolj normalen. Nekateri so si odmišljali celo sedanost tako, da so ves čas živeli v preteklosti." (Ibid.)

51 Auschwitz je posplošujoča metafora za univerzum koncentracijskih taborišč

52 Theodor W. Adorno 1980

53 Lyotard 1982, 1988

54 Derrida 1994

55 Kofman 1988

56 Pahor 1967: 42 (*Nekropola*)

57 Rohde-Dachser 1995: 79 sl.

58 Irigaray 1980

TOSTRAN PEKLA

biti, osebnost, življenje
samoohranitev samozavest
življenjskega principa,

človek, delo, svoboda,
tvorna skupnost, ljubezen
bratstvo

smeh, šala, igrivost

sonce, zelenje, tihota, gozd,
klitje vseh stvari, (človek je)
sredi narave pradedni pastir
narava je več kakor ljubezen

Denis Diderot: človek -
narava -soglasje

André Gide: Les nouritures
terrestres,
Romain Rolland, Colas Breugnon

PEKEL

ne biti, smrt, nič,
razkroj duha/duše/

razpad osebnosti
lobanja, okostnik, truplo,
"živa zmes", apokaliptična
pehota, skažena žival,
ranjena zver

ječanje

dežela pogina, biči svetlobe,
terase/stopnice, mraz,

Charles Baudelaire: obešenec -
truplo brez glave

Ernst Wiechert, Die Majorin
(Povratnik)⁵⁹

Na "tostran pekla" bi lahko uvrstili tudi pripadnost narodni zavesti, ki izhaja pri Borisu Pahorju iz zavesti o skupnostni usodi. Takšna zavest pa je pri pisatelju za vsak narod nujna, ker je "zarotnica proti smrti"⁶⁰, potemtakem tudi proti "peklu". In v "peklu" bi po Pahorju sodili vsi tisti, ki niso porok odločenega in suverenega (notranjega) boja za narodno identiteto in tako prispevajo k njenemu "razkroju". Uničenje naroda mu zato omeni "porajanje izkoreninjenecv, psihopatov, cinikov

* * *

⁵⁹ Zadržavec: 1993: 123

⁶⁰ Hergold: 1993: 161

in kruhoborcev brez idealov", torej moralno vprašljivih in duševno načetih ljudi.⁶¹ Vsekakor lahko rečemo, da temelji ta cepitvena logika, ki ji je imanenten na milenarizem (lat. *mille* - tisoč + *annus* - leto) in rasizem mejoči resentment, na pisateljevem globoko doživetem spoznanju, da se človek spriča krematorijskih peči nujno spremeni v "dvojno-enojni" subjekt, v in-dividuum, ki mu "notranja žival znotraj *na tihem* razklepa čeljusti in krči kremplje."⁶² ("Jaz nisem več jaz", "jaz nisem več človek", so ponavljali tudi ljudje, ki se jim je pred nedavnim uspelo izvleči iz Sarajeva, ki je v celoti postalo podobno koncentracijskemu taborišču.⁶³)

"V [uničevalnih] taboriščih," je zapisal George Steiner, "je postala milenaristična pornografija strahu in maščevanja, kakor jo je gojil zapadni duh skozi krščanski nauk o večni pogubi, grozljiva realnost."⁶⁴ Reprezentirala je *imanenco pekla*, kakršnega so od srednjega veka do 18. stol. upodabljali umetniki kot so to Hieronymus Bosch, Pieter Bruegel ali Felix Nußbaum (tik pred aretacijo in deportacijo v Birkenau). Kljub nespregledni infernalnosti njihovih podlob (monstruozne pošasti, umsrčevalni strojev, disparatne, terorizirane mase), je na njihovih slikah ogenj vendar obvladujoči element. (Le-ta se pri Borisu Pahorju razraste v simbol tisočev in tisočev bodočih žrtev fašističnega nasilja⁶⁵ in je kot tak dokaj travmatsko zasidran tudi v kolektivni zavesti primorskega prebivalstva). Nadalje izstopa, da smrt na teh slikah nikoli ne zgubi *epski* značaj. Gledalec dobi vtis, kot da bi trpinčeno in na uničenje obsojeno človeštvo hotelo svojo grozo pred fizičnim in psihičnim razkrojem izkričati, medtem ko taboriščniki v krematorijskem svetu "razklepajo svoje kremplje in čeljusti" zgolj tiho in nemo. Človek je, kot izpostavlja Boris Pahor, v njem brez dejavne osebne volje in moči, več, le-ta mu v tem svetu, kjer se spajata znanstvena preciznost in poklicni hlad z "neskončno razsežnostjo zla", razpada. Sili ga v zmedo duha in otopevanje čustev vse tja do točke, ko taboriščnik več ne čuti svojega osrediščujočega ga jaza in le še mehanično ali robotsko bega po ukazih, razpada v koščke razbite, razletele človeškosti, ki ravnajo vsak po svoje in le nagonsko: "srepi pogled se zastrmi", "roka pograbi", "telo hitro steče", "kosti sedijo", "koščena roka ne mara izpustiti lesene žlice, da ne bi pretrgala poslednje vezi z bivanjem" in podobno.⁶⁶

Skupno vseh teh cepitvenih operacij obstoja v tem, da jim ne uspe dokončna potlačitev koncentracijskega univerzuma v pozabo. Boris Pahor pravi: "V meni je odločujoče nekdanje tukajšnje [taboriščno] ozračje". In dodaja: "Tako se najbrž

* * *

61 Pirjevec 1992: 17

62 Pahor 1967: 26 (*Nekropola*); izp. M.J.P.

63 Mitrović 1993: 97

64 Steiner 1972: 63

65 O tem nspregledno priča Pahorjeva zgodnja novela *Kres v pristanu* (1959), ki se navezuje napoznija Narodnega doma, ter zbirka novel s podobnim naslovom *Grmada v pristanu* (1972). Marija Pirjevec (1992: 18) piše, da se Boris Pahor vizije ognja "v resnici nikoli ni rešil".

66 Gl. Zadavec 1993: 129

tudi ptič feniks ni za zmerom rešil pepela, iz katerega je vzletel.”⁶⁷ Tako ostaja avtor v bistvu “dvojno-enojni subjekt”, ki mu predstavlja vztrajanje pri “tostrani pekla” pravo pre-živetveno nujno. Lahko bi rekli, da se proti “peklju”, ki je v tem primeru sinonim za taboriščni čas kot čas bivanja s smrtjo. Gre za čas, ki deluje na Borisa Pahorja kot “tujek”, ali - kakor bi dejala Ruth Klüger, ki je preživela koncentracijska taborišča Theresienstadt, Auschwitz-Birkenau in Christianstadt - kot “svinčena krogla v telesu”, ki je ni moč operirati.⁶⁸

“VINOGRAD SMRTI”

Pripoved *Nekropola* predstavlja uničevalno taborišče kot nerazrešeno človeško tragedijo, ki sooča preživele, še zlasti tiste, ki so se skušali in se skušajo povrniti v tedanjo duševnost samega sebe prav s to “svinčeno kroglo”. Boris Pahor jo je strnil v pojem “neskončna osamljenost narave in vesolja”, ki se je žrtvam postavljala (in postavlja) nasproti kot “pošastna antiteza” življenju in bivanju: “Saj, bil je neposreden stik s kozmično goloto, doživetje absolutne praznine, stik z ničem, z bistvom niča, ki ga ni klicalo k vstajenju človekovo oko ne plemenitilo človeško čustvo.”⁶⁹ Avtor prikazuje ta ponovni stik z žrtvami, ki jim je sam pripadal (in v določenem smislu še vedno pripada), iz spominske razdalje dvajsetih let, pripominjajoč, da se jih je prestrašil - “jih, ki so zmeraj z mano in jaz z njimi”.⁷⁰ A vendar se mu v istem hipu strah spremeni v “jasnovidnost”, ki sta jo, kot pravi, “kdaj pa kdaj deležna umetnik in asket”: “bilo je prebujenje iz toposti, v katero nas je pogreznila smrt. Zato bi skorajda najbolj veljala primera o plodovih, ki so se v temi zame zbudili iz večne negibnosti.”⁷¹ Njihovo bližino avtor “zunaj območja bodeče žice” sicer občuti kot njemu *sovražno*, a ga ta bližina močno pretrese, prav zaradi tega, ker jo pre-pozna ne le kot svoje lastno “doživetje absolutne praznine”, ampak hkrati kot nekaj, kar nosi v sebi klice (plodove) upanja, ki obe-tajo odrešenje (ponovno rojenje).

Sredi “natzweilerjske mrtvašnice” - tako Boris Pahor imenuje mesto množične smrti v planinskih Vogezih - se mu pojavi vizija, ki odgovarja temu, kar je Paul Celan v *Meridianu* označil z u-topijo: “Torej/stojijo še templji. Ena/zvezda/ima vendar še luč./Nič./nič ni zgubljeno./Ho-/sianna.”⁷² In vizija kar nazorno pove, kakšna je duhovna in moralna struktura Nekropole.

* * *

⁶⁷ Ibid.: 93

⁶⁸ Klüger 1999: 139

⁶⁹ Pahor 1967: 176 (*Nekropola*)

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

⁷² Cit. po Traverso 2000: 242. Paul Celan (1920 - 1970) je izhajal iz judovsko-nemške družine v Bukovini. Po deportaciji v nacistično delovno taborišče in izgubi staršev v nacističnih koncentracijskih taboriščih, se je 25 let

"Dogajalni prostor je kamnolom s terasasto razčlenjenim pobočjem in s strmimi stopnicami, po katerih atrofična telesa nosijo granitne skale, so barake, med katerimi okostnjake bije zdaj žgoče sonce, drugič ledeni veter in sneg. Krematorijsko mesto so udrti obrazi, gole lobanje, je bleščavica predsmrtnih pogledov, je apokaliptična pehota, ki se le še mehanično, brezosebno pomika na teraso končnega sesutja, v krematorij."73 Naj pripomnim, da ta dogajalni prostor dokaj asociira na Celanov *Pogovor v gorovju* (*Gespräch im Gebirg*), ki priključuje "veliko zgodbo" (poosebljeno v *Großu*; sl. groß = velik) in "majhno zgodbo" (poosebljeno v *Kleinu*; sl. klein = majhen), v kateri se - kot izpostavlja Ivanka Hergold, nanašajoč se na Pahorjevo *Nekropolo* - "nemoč človeškega bitja pred danostjo ubijanja in uničevanja pokaže kot nemoč žrtve, izročene nič, človeškemu molku in kozmični tišini."74 Klein v svoji zgodbi pripozna Großovo zgodbo (tako prvo kot drugo simbolizira "palica") in se preda molku. Tudi gorovje molči: "Tako je molčal tudi kamen, in bilo je tiho v gorovju, kjer sta hodila, ta in oni. Tiho je torej bilo, tiho tam zgoraj v gorovju."75

V kontekstu Celanovega dela, imajo te besede povsem določen pomen. Molk pesnitve preide na kamen. Kamen reprezentira zasuto preteklost, izbrisano in zaprto (za-ključeno) zgodovino. Tako ostaja svet premaganih in mrtvih nem, če pesnitev molči. Do tega molka je prišlo po hudem pretresu: "Zemlja se je zgubala tu zgoraj, se je zgubala enkrat in dvakrat in trikrat, in se je odprla v sredini ..."76 (Boris Pahor govori analogno o "prepadu praznine", "prepadu zavrženosti [in] pogube", ...) Kot žrtve, ki jih ta kamen pokrije in "ščiti", je kamen, nem, nima glasu. "Ne govori k nobenemu", a "govori" za tiste, ki lahko slišijo in mu znajo dati glas. Ne obrača se k nobenemu, toda pesnitev, Kleinova palica, lahko njegov jezik dešifrira in ponovno vzpostavi. "Kajti h komu govori palica? Govori h kamnu ..."77 Klein lahko sliši molk kamna, ker ga kamen ne pokriva kot druge žrtve: "Na kamnu sem ležal takrat, ti veš, na kamnitih ploščicah; in poleg mene so ležali drugi, ki so bili kot jaz, drugi, ki so bili drugačni kot jaz a prav tako bratski in sestrski otroci..."78

Klein je prišel s tem svetom v stik in se je vrnil; on pozna kamen in razume glas molka. Tudi pripovedovalec *Nekropole* ga razume. Dogajalni prostor - Boris Pahor ga imenuje tudi "vinograd smrti"79 ali "terase iz spomina, ki je v sanjah spet

* * *

intenzivno ukvarjal s pesništvom, da bi "prebrodil" to travmo, a - kot izpričuje njegov samomor v reki Seine v Parizu - zamanj.

73 Zadravec 1993: 128

74 Hergold 1997: 228

75 Celan 1988: 24

76 Ibid.

77 Ibid.: 26

78 Ibid.: 27

79 Pahor 1967: 47 (*Nekropola*): "Ker terase po pobočju so bile zmeraj isti *vinograd smrti* in trgategv nanjih se je nadaljevala ne glede na letne čase. Nosači so zmeraj enako nosili pridelek pogina na najnižjo teraso..."

oživel"⁸⁰. Ta spomin spet asociira s črkama N. N. *Nacht und Nebel*. Noč in Megla. "Sama noč ne zadostuje. Skozi dvojno noč je treba tudi v sončni svetlobi navzdol po stopnicah v podzemeljsko skladišče tukaj pod pečjo [peč je v slov. tudi sinonim za kamen, skalo]. No, a kakor bliskavica v noči in megli je zafrfotala zastavica v dolini."⁸¹ Kot ptič feniks, bi lahko dodali, ki je vzletel iz pepela⁸², ali obelisk, ki obelodani nebo.⁸³

To "prebujenje iz omrtvele toposti", ki ga Boris Pahor opiše tudi z besedami "svetlobni blisk, ki šine skozi motno zavest nezavestnega, a prebujajočega se telesa" ali kot "razživelo praznino"⁸⁴, poznajo sodobni analitiki, ki se soočajo s post-traumatskimi stresnimi sindromi (*postraumatic stress disorder, PTSD*) tudi kot *flashbacks* (ponavljajoči se, vsiljujoči se, nehoteni spomini). Vendar izstopa, da jih večinoma ne prepoznajo v njihovi "odrešilni" moči, saj jih bolj ali manj smatrajo kot "patološki simptom", ki se trdovratno "zoperstavlja vsem poskusom zdravljenja, tako da se ohranijo z absolutno preciznostjo".⁸⁵ Cathy Caruth gre celo tako daleč, da zapiše: "Traumatizirani ljudje, lahko bi rekli, nosijo v sebi nemogočo zgodovino, ali postanejo sami simptom zgodovine, ki je ne znajo povsem obvladati [vzeti v posest]."⁸⁶ Ne glede na to, da implicirajo ti tovrstni stavki moč, ki je želja po prevladi, in s tem vedno tudi po (analitičnem) odnosu, ki ni utemeljen na razpoložljivosti, ampak na dominanci, vsebujejo v sebi tudi podcenjevalen odnos do domnevno iracionalnih zaznav in vizij, ki so sposobne navdihniti preživetveno moč ali najti v sebi možnost nepričakovanega, u-topijo tipa "... nič./nič ni zgubljeno./Ho-/sianna". Gre za stališče, ki predpostavlja, da se jih tako ali tako ne splača jemati resno, saj so tako nelogična, da je vsakomur jasno, da v resničnem življenju tako ali tako nikdar ne bi delovale. Stališče vsekakor, ki daje jasno na znanje: "prepad, v katerem se nahajajo ljudje s sindromom *PTSD* je

* * *

80 Ibid.: 190/191

81 Pahor 1967: 48 (*Nekropola*)

82 Feniks je bil prvotno feničanski bog. Kot pravi mit, se je ta bog po žrtvovanju v ognju, v katerem je umrl, v obliki jutranje zvezde ponovno rodil in se povzpел v nebo. Simbolni sežig tega boga so v Zgornjem Egiptu praznovali še daleč not v naše stoletje. Le, da je tu zafrfotal v nebo kot ptič. Zlasti v indoevropskem prostoru je bila globoko zasidrana vera, da duše lahko prevzamejo obliko ptičev. V lat. je beseda *avis* tako sinonim za besedo ptič kot za "duhove prednikov". (Walker 1995: 871, 1146 sl.)

83 Obelisk je visok monoliten kamnit spomenik, ki se proti vrhu piramidasto zožuje. Stari Egipčani so si ga zamišljali v obliki velikanskega falosa. Imenovali so ga *benben-kamen* ali stvarniški kamen. Obelisk se je, tako izročilo, paril z "nebeško boginjo". V peti Mojzesovi knjigi (Deuteronomium) beremo: "... Skala, ki ti je dala življenje", pri čemer velja dodati da so skalo prvotno povezovali z boginjo. To sugerira tudi latinska beseda *penna* (kamen, skala), ki pomeni "kamen, ki te je ustvaril". Srednjeveška imena za skalo v smislu kamnitega falusa so bila: *perron, pyr, pierre*. Naj pripomnim, da so dokaj sorodna z vseslovanskim bogom *Perun* (tudi *Pjerun, Pjorun*), ki so ga v nekaterih predelih Balkana čistili še v 18. stol. (Walker 1995: 798, 853 sl.) Slovanska mitologija ga povezuje tudi s "perunskim kamnom" (Ovsec 1991. 165č gl. tudi str. 110-119)

84 Pahor 1967: 47, 48 (*Nekropola*)

85 Caruth 2000: 86

86 Ibid.

pravzaprav nepremostljiv". In tako jih to stališče potiska še globlje noter. Reakcija na to dejstvo se da razbrati tudi po slej ko prej močno občuteni odločitvi preživelih (v kolikor še živijo) za molk, kajti vzlic tovrstnih pozicij *flashbacki* dejansko ne morejo voditi k olajšanju, ampak le v re-travmatizacijo.

Strinjam se z Dori Laub, ki je zapisala: "Preživeli, ki *rečejo 'da' k življenju, nastalem iz razkroja in izpraznitve stare kulture, poosebljajo nevede in nehote kulturno izkustvo šoka*. To izkustvo družbeno doslej nismo znali integrirati." ⁸⁷

Vzrok temu je nedvomno tudi dejstvo, da smo v naši zahodni kulturi skrajno skeptični do živosti in živopisnosti (lahko tudi grozo ali ob-up vzbujajočih, a vendar (živopisnih, občutenih) človekovih razlag stanja ter vzorcev emocionalnih izkušenj in vzgibov, ki jih zaznamujejo mitološke, biblične in prvinske podobe. Podobe, ki napotujejo, kakor pravi Freud, k "*neuničljivim*" gonom ali "*nesmrtnosti* naših afektov". Freud sam jih je - pa najsi z močnimi obrambnimi pridržki - asociiral z "večno ženskim". Našel pa jih je v sanjah, v katerih je nezavedno, kot sicer v drugih sanjah žensko telo ali maternica, predstavljeno kot "*podzemeljska*" lokalnost". Freud poudarja, da se skriva za temi podobami oz. za to lokalnostjo (pra)stara "zgodovinska resnica", ki bi jo veljalo "odkriti". ⁸⁸

Na prav to resnico pa opozarjajo Celanovi, a tudi Pahorjevi teksti. Claudio Magris je o Celanovi liriki zapisal: "je do skrajnosti orfijska pesnitev, spev, ki stopa dol v noč, v kraljestvo mrtvih, *ki se pomeša z nerazločljivim brbljanjem življenja* in zlomi vsako jezikovno in družbeno obliko, da bi našel magično in skrivno besedo, ki bi lahko odprla zapor zgodovine."⁸⁹ Drugače od Celana, Boris Pahor sicer ni pristaš "najbolj tveganih leksikalnih in sintaktičnih formulacij", da bi se osvobodil primeža zgodovine, ali še točneje koncentracijskega univerzuma, prej bi lahko trdili obratno, vendar je tudi v njegovem pisanju razpoznavna libidinalna prvinskost (matri-arhálnost). Izpričuje se kot delovanje (v) vmesnosti, kot preučevanje procesa sebe in drugega (v sebi, zunaj sebe), intuitivno vedoč, da brez tega proučevanja nič ne more (za)živeti, razveljaviti delovanja smrti.

In tako se tudi Boris Pahor poda v "podzemeljsko skladišče tukaj pod pečjo" - stopi "v črno reko, ki ga je odnašala", da bi povedal, "kako ga je odnašala"⁹⁰ Podobno kot Paul Celan, hoče - kljub močni bojazni - tudi on spet najti "prave besede" za taboriščno realnost, ki sta jo zgodovina in čas medtem zasenčila,

* * *

87 Laub 2000: 83; izp. I.: O tem izkustvu je precizno in suvereno človeško spregovorila Ruth Klüger (1999: 240 sl.), ki se ji je kot šestnajstletni puncu zdelo smiselno, da o svojih oroških letih v taborišču spregovori z Lazi Fesslerjem, psihiatrom in prijateljem njenega očeta. S tem izkustvom šoka a pa so se posredno in neposredno, vsekakor tudi samokritično in deloma tankočutno soočali psihoanalitiki in psihiatri, pa najsi ostajajo slej ko prej v manjšini. (Gl. npr. Bergmann et al. 1998. Heimannsberg/Schmidt - izd.: 1992

88 Schlesier 1981: 32 sl.

89 Magris 1994: 377; izp. M.J.P.

90 Zadavec 1993: 129/130

pretvorila, a vendar ne zbrisala, kaj šele uničila. To vračanje poteka "zavrto razgibano", "podobe vrejo druga iz druge"⁹¹ in izpričujejo "živost telesa v goloti in nemoči"⁹². Kot smo že nakazali: telo je v taboriščnem svetu obstajalo na način "alteracije", telo je postalo drugo (*alter*): nelogično, neskladno, raztreščeno v "množino", v "golo" nagonkost. Več, telo se je spreminjalo v truplo⁹³, v telo-truplo, ki je množično izginjalo v dim in v druge odhode - v "anus mundi", kot je zapisal nacistični zdravnik v Auschwitzu, Johann Paul Kremer.⁹⁴

"Telo-truplo-pepel je v [Pahorjevem] tekstu nenehno soočeno s tišino - praznino zunaj sebe ... v svoji absolutni osamljenosti."⁹⁵ Upoštevati velja, da je avtor *Nekropole* preživela žrtev in da je zato njegov odnos do žrtev tudi pogled nase. Takšno "sobivanje" pa seveda obuja tudi absolutno izgubo, prostor, v katerem subjekt (pod-vrženec; žrtev) zbledi v nič. In ta subjekt seveda ni le on, ki je preživel, ampak so to tudi njegovi pokojni tovariši, ki se jim čuti blizu in ki jih občuti kot del samega sebe. Njihova pričujočnost se spoji z naravo (planinski pobočjem), po kateri se ponovno sprehaja in jo potemtakem tudi ponovno doživlja. Kljub "nepričakovani tesnobi", ki ga le-ta v njemu sproži (zlasti v trenutku, ko se znajde "pred temnim gozdom"), hkrati občuti - kot da bi šel skoz njega "rahel, a razločen električni sunek" - njeno "živo bližino" - njen utrip, njeno nabreklost z žuborečo podtalno vodo. Kot da bi se v nji (in s tem seveda v njemu) začeli "prebujati temni plodovi kakor zavitki nedonošenčkov, ki so se uprli vsiljeni ustavitvi rasti".⁹⁶ Četudi avtor to bližino odganja, saj izpostavlja, da jo je doživel ob obisku, ki ga je v natzweilerskem taborišču opravil tri leta poprej, ga je vendar tudi ob tem, slednjem obisku preseneti kot *nervus rerum*, pa najsi avtor dodaja, da se mu je zdaj postavila nasproti kot "pošastna antiteza". V tem smislu bi lahko feudovsko dodali: "bližina" te prvobitne narave je *živa, neuničljiva* in se re-producira v tej ali drugi obliki naprej (gl. začetek tega pogl.). Ta danost v Pahorjevi *Nekropoli* sicer ni kričeče evidentna (kar pa tudi po "naravi" ni), marsikateri bralec ali marsikatera bralka jo celo lahko spregleda, vendar je vztrajno prisotna. O tem govori njegova pripovedna perspektiva, ki ne le dopušča, da jo "preprede drugi", ampak je tudi nasploh "dvojna": ob prvoosebni pripovedovalcu se mestoma namreč pojavlja tudi personalni pripovedovalec (turistični

* * *

91 Ibid.: 128

92 Hergold 1997: 222

93 Boris Pahor uporablja za izraz "telo" tudi "truplo"; gl. Hergold: ibid.

94 Traverso 2000: 332. Tudi v Pahorjevi *Nekropoli* je ta *anus mundi* otipljiv. "Bralcu se zdi, da celo čuti tisti neprijetni vonj po razpadanju organskih snovi. Opisane so množične driske številih okostnjakov, njihove polplutbe, hule, smrdljivi izrastki; trupla so naložena na kup kot polena in se nahajajo pod oknom neke barake, v transportnih vagonih ali pa pred pečmi, v katerih se voda za kopanje 'naslednje ture' obsojenecv ogreva od sežganih teles prejšnje skupine. Zgodi se tudi, da trupel nobeden več ne 'potrebujet', in jih enostavno sežigajo na planoti nad barako, pepel pa se potem vrtniči po zraku" (Mitrovič 1993: 98)

95 Hergold 1997: 223

96 Vsi citati se najdejo v: Pahor 1967: 175 sl. (*Nekropola*)

vodič), ki prvoosebnega pripovedovalca ves čas drži v "zaščitni" distanci, mestoma ga tudi "nadzoruje".⁹⁷ Vsekakor pa govori o tej danosti tudi simbolizem ohranitve in zaščite taborišča kot "svetega kraja" ter opis preživetvenih strategij znotraj taborišča samega.

Nobenega dvoma ni, da Boris Pahor v svoji *Nekropoli* obuja ne le "taboriščni čas", ampak vzporedno z njim tudi evokacijo temeljne vezi med sabo (svojim pisanjem) in materjo kot virom in izvorom glasu, ki ga lahko če že ne slišimo, potem vsaj zaslutimo tudi v vseh njegovih siceršnjih *literarnih* tekstih, ki se posredno in neposredno nanašajo na koncentracijski univerzum. Še več, lahko bi rekli, da glas v teh tekstih ni le njegov lastni glas, ampak izvira iz najglobljih plasti njegove psihe. Kot tak vsebuje in zrcali poleg krute taboriščne realnosti, ki skušala in skuša ta glas neusmiljeno zatreti (kar prihaja v ocenjenih Pahorjevih tekstih tudi nazorno do izraza), še tolažilno pričujočnost prvobitne matrice oziroma matice-maternice.

Od tod tudi njegovo vračanje k mitološkim in bibličnim podobam. V njegovem središčnem "taboriščnem tekstu" se le-to izpričujejo že v samem naslovu knjige. *Nekropolo* (iz gr. *nekros*, mrtev, mrtvi + *polis*, mesto) si Pahor zamišlja kot "resnično sveta tla"⁹⁸, kot "vinograd smrti", ki evocira Gospodov glas iz gorečega grma, takole naslavljajoč se na Mojzesa: "Sezuj si čevlje z nog, kajti kraj, ki na njem stojiš, je sveta zemlja." (Eksodus 3,5). A tudi tudi preroka, ki z besedami Vercorsa roti svoje ljudstvo: "Ko pa bodo ljudstvo spoznala, kdo ste bili, bodo od žalosti in pekoče vesti grizla zemljo. Močila jo bodo s svojimi solzami in vam postavljala templje." Moto, ki predhodi tekstu *Nekropole*, se (po vsej verjetnosti) najde v knjigi s pomenljivim naslovom *Le Silence de la Mere*, ki je leta 1942 prvič izšla v Parizu in dokaj asociira na "kozmični trebuh" (žalujoče matere, neke vrste Mojzesinje, ki se nameni rešiti svoje ljudstvo), kakor ga je v svoji teoretski razpravi na poetični ravni *La Venue à l'écriture* predstavila Hélène Cixous: "... zato sem povsod, moj kozmični trebuh, delujem na svojem univerzalnem nezavednem, smrt izvržem, vrne se, začneva znova, polna sem začetkov."⁹⁹

Opravka imamo s prepородno fantazijo, ki je v sozvočju s sanskrtsko besedo *garbha-grha*, s katero so označevali vse templje in svetišča, in pomeni "maternica,

* * *

97 K pripovedni perspektivi gl. Zadravec 1993: 128 sl.

98 Pahor 1967: 8 (*Nekropola*)

99 Cit. po Moi 1999: 122/123. Naj opozorim na to, da se frc. beseda *mere*, ki pomeni morje, etimološko in glasovno usklaja z besedo *mère*, ki pomeni a) mati, b) mati kot mističarka (nuna). Povedno je, da so mističarke - to velja tudi za mističarje - svojo mističnost pojmovalle kot božjo milost, ki se jo doseže le s poudarjenostjo in asketizmom. V večini primerov - in to velja zlasti za ženske - so se imale za pomočnike in "rešitelje" izobčenega in tlačenegega ljudstva. (Gl. Lerner 1998: 87-143.) Sorodna s to držo je tudi Pahorjeva kratka razlaga v *Priznanem mozaiku*, kjer pojasnjuje svojo strategijo preživetja: psihofično stanje primerja z jogo ali budistično asketizmom. (Hergold 1997: 228)

trebuh". A tudi grob (nem. Grab), ki so ga asociirali prav z ženskim trebuhom. Megalitski grobovi in tumuli (lat. *tumere*, nabrekniti, biti noseč) so bili zgrajeni v obliki maternice. Njihova vaginalna vrata pričajo, da so se ljudje mlade kamene dobe močno trudili, da bi vtisnili v zemljo in kamen žensko anatomijo. Angleški besedi *tomb* (grob) in *womb* (maternica, trebuh) sta celo jezikovnozgodovinsko gledano v tesnem sorodstvu. Na to opozarja tudi rek "from womb to tomb", ki odgovarja istemu krogotoku življenja kot slovenski rek "od zibelke do groba",¹⁰⁰ Izpovedna je tudi vzhodnoštajerska in dolenska beseda *grôbati*, ki pomeni "okopavati vinograd", *grôbar*, *grobač* je analogno "kopač v vinogradu".¹⁰¹ Besedi dokaj asociirata na Pahorjev "vinograd smrti", treba pa jih je videti tudi v zvezi z dejstvom, da je *Nekropola* posvečena "manom vseh tistih, ki se niso vrnili". *Mani* (lat. *manes*) namreč označujejo "dobre duhove mrtvih"¹⁰² Beseda sicer sugerira, da so bili le-ti moškega spola, vendarne moremo mimo tega, da so Rimljani poznali tudi zelo staro boginjo *Mano* ali *Manio*, ki je vladala podzemni deželi preminulih ozriroma njihovih prednikov, katerih duše, *manes*, so bili njeni otroci. Živeli so, tako mit, v jami na rimskem palatinskem griču, pod pečjo (skalo), ki se je imenovala *lapis manalis* "sveti kamen" ali "kamen podzemlja". Vsako leto ob mlaju¹⁰³, na praznik *Maniae*, so mani prišli ven, da bi sprejeli svoje žrtve. Spremljala jih je boginja, ki se je ob tej priliki pokazala v *grbavi grozo* zbujajoči kulturni maski, namazani s črno "lunarno krvjo" (vino je analogon prav za to kri). Kot taka je reprezentirala "zatemnitev", se pravi zadnji krajec življenja (smrt), a hkrati obetala novega - prerojenega, *pomlajenega*.¹⁰⁴ Izstopa vsekakor, da obstoja skorajda v vseh jezikih beseda kot "Mana" in da se jo je vedno asociiralo ali asociira z božansko žensko ali lunarno močjo, z mat(ern)ično magijo in energijo ter z žensko modrostjo.¹⁰⁵ A tudi s sladko mamljivo snovjo, ki povzročar prehanjanje v stanje čutnega in duševnega ugodja in jo asociiramo s predojdijsko *jouissance* (na kar kaj zgovorno opozarja metafora "mleko in med"). V bibliji je *mána* sinonim za bodrilno besedo, ki jo je Bog pošiljal Izraelcem za hrano v puščavi na poti v Palestino. Vedno pa so mano povezovali tudi z "božansko zamaknjenostjo", ki omogoča človeku, da "premosti" notranje in/ali zunanje pregrade in okove, ki ga ukleščajo. Lahko bi rekli, da stoji v službi ohranitve človekove integritete, in to zlasti pod hudimi in celo najhujšimi pogoji.

* * *

100 Gl. Walker 1995: 765/766, Gimbutas 1996: 291 sl.,

101 Gl. Bežljaj 1977: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga A-I*.

102 D M kot krajšava za DIS MANIBUS - BOŽANSKIM MANOM je pogostoma pisalo na rimskih nagrobnih spomenikih. (Gl. Kastelic 1998)

103 *mlaj* opredeljuje luno (*mlado* Luno), ki je zatemnjena vsa njena površina.

104 Boris Pahor je leta 1975 izdal roman, ki nosi prav naslov *Zatemnitev*. Radko Suban, avtobiografski junak, ki ga poznamo tudi iz romanov *Spopad s pomladjo* (*Onkraj pekla so ljudi* 1958 oz. 1978) ter *V labirintu* (1984) skuša v njem - potem ko se je odrekel študiju teologije - najti neko svojo pot v času, ko zajame Evropo kataklizma druge svetovne vojne.

105 Walker 1995: 653 sl. Gl. tudi Neumann 1997: 272 sl.

Očitno obstaja umnost telesa, ki sega dlje kot pa zavest. O tem govorijo denimo prikazi psihofizičnih stanj in sanj iz koncentracijskih taborišč, ki odpirajo območje, v katerem, kot se zdi, človeški razum odpove in njegov jezik obnemi. Vsekakor lahko rečemo, da jih zaznamuje hitro izginevanje elementov resničnosti vse tja do njihove totalne izgube. Teror koncentracijskega sistema je, kot izpostavlja tudi Boris Pahor, zapornike ohromil in jih ukleščil v tako omejen prostor gibanja, da razen redkih izjem niso mogli spontano in neposredno zaznavati ničesar. Lahko bi rekli, da je resničnost preseгла fantazijo groze, kar pomeni, da dejanskega terorja niti ni bilo mogoče več sanjati. Če so sanje to kljub temu počele, potem s povsem spremenjenim predznakom, ki nas opozarja na spremenjeno antropološko razsežnost. Razsežnost, ki pa je vsem anihilizirajočim okoliščinam navkljub vendar psiho-fizično *materializirala* č življenje (ne pa smrt, kot so to kaj rado sugerirali). Naj to opišem in nato pojasnim.

Tako sanjalci v koncentracijskih in uničevalnih taboriščih, drugače kot denimo Judje v Eksodusu ali sanjalci v letu 1933 in poznejših let, niso več videli ali sanjali prihodnosti. Te sanje, ki - kot navezujoč na Jeana Cayrola izpostavlja Reinhart Koselleck¹⁰⁶ - običajno razkrivajo razgibano sliko domovine onstran bodoče električne žice in so jo jetniki nedvomno tudi iskali in klicali, zanje niso obstajala več. Take sanje so bile običajno smrtonosne. Že zato, ker so golo faktičnost taboriščnega življenja izbrisale, željo pa pretvorile iz preteklosti (se pravi življenja, od katerega so bili taboriščniki absolutno in nepreklicno odrezani) v prihodnost.¹⁰⁷ Boris Pahor govori analogno o "klavnem občutju zavetja, ki ga je dajala domačnost s poginom".¹⁰⁸

Prisila, da taboriščniki zgubijo "korenine" in negibno obstanejo na najnižji stopnji bivanja, je privedla tudi do "inverzne izkušnje časa". Preteklost, sedanost in prihodnost niso bile več orientacijske linije doživljanja sveta, sanjalcu so se odpirale naravne, glasbene ali arhitekturne pokrajine, ki sanjajočega niso več želele vsidрати v resničnost, subjekt (žrtev) je lebdel tako rekoč v brezčasju.¹⁰⁹ "Premikali [smo se] kakor mesečniki", pravi Boris Pahor, "in kakor mesečnika ne smemo prebuditi takrat, ko lahko trešči v praznino, tako smo v redkih trenutkih, ko je v nas zabrnela podoba iz živega sveta, tudi mi hitro odslovili skušnjavo, preden bi zavoljo nje zgubili ravnotežje".¹¹⁰ Spet na drugem mestu piše: "Gotovo me je zeblo, ker nisem imel puloverja, ko pa smo tukaj na terasah stali na snegu neskončne ure in se tiščali v velike butare, da bi se preostale kalorije ne razpršile",

* * *

106 Koselleck 1999: 283 sl.

107 Viktor Frankl (1997: 122) poroča o sojetniku, ki je sanjal o datumu, ko bo izpuščen; ta datum je postal datum njegove smrti v taborišču.

108 Pahor 1967: 36 (*Nekropole*).

109 Koselleck 1999: 284

110 Pahor 1967: 21 (*Nekropole*).

a dodaja: "Tukaj je drugače zeblo. In človeška butara se je gugala, kakor da se je iz suhih teles avtomatično sprožila potreba po topem, a tolažilnem zazibavanju v kozmični nežnosti. Mogoče je bila tudi lakota, ki je v zibanju iskala pozabe, a združena telesa so se premikala počasi kakor ob rahlih gibih nevidnega dihanja večnosti, ki bi človeško zavest polagoma omamljala z materinsko naklonjenostjo."¹¹¹ Ta v telo vložena pere-verzija, se je morala zajesti v človeka, da se je osvobodil; prav zato je, na videz paradokсно, postala znamenje možnosti preživetja.

Šele ta zadnja stopnja lastnega izginjanja, ko je taboriščnik tako rekoč že prestopal lastno smrt, je nudila oporo. Šele tako si je jetnik s svojim skoraj uničenim telesom pridobil minimalni, vendar odločilni odmik, ki je omogočal preživetje. Brezčasnost, v katero so bili jetniki zakleti (in kar smo s Francem Zadavcem ponazorili tudi z nihanjem avtobiografskega protagonista med tostranjo in onstranjo pekla), je v sonambulnih stanjih in transcendirajočih sanjah dobila pomen rešitve, natančneje povedano, odrešujočo moč. "Oddelitev od lastnega empiričnega sebe je postala tiho orožje proti sistemu terorja, ki je v taborišču delovalo tako pri jetnikih kot pri paznikih. "Peklenska inverzija je bila, da se je smrt zdela boljše življenje in življenje slabša smrt, ki jo velja prestopiti".¹¹²

HELENA JARC: "SEM VIDELA, KAKO SO MLADI SKAKALI NA BODEČO ŽICO Z ELEKTRIČNIM TOKOM, KER NISO PRENAŠALI PREHIDNIH ŠTRAFOV"¹¹³

Izstopa vsekakor, da je bila zavest taboriščnikov - in to ne glede na to ali so, kot Boris Pahor, "odganjali podobo peči", ali pa obratno, da so v smrti (nenazadnje)

* * *

¹¹¹ *Ibid.* 143/144

¹¹² Koselleck 1999: 284

uzrli najboljšo prijateljico, edino, na katero se lahko še zanesejo - prežeta z globokim, pa najsi latentnim prepričanjem, da smrt ni "apokaliptična dokončnost v dimenziji ničča", ampak prej "zadnje zatočišče", ki obeta novo in "bolj humano" posmrtno življenje.¹¹⁴ O tem govori samomor otrok/mladih v Auschwitzu, a tudi Pahorjevo posvetilo "manom vseh tistih, ki se niso vrnili". Lahko bi rekli, da je v svojem antropološkem jedru to, kar imenuje Aleida Assmann "Totengedächtnis".¹¹⁵ Naravni podtonpojma seveda ni naključen. Izpričuje potrebo, nujno in obvezo taboriščnikov ali kult/ur/ne, verske, etnične, nacionalne in nasploh človeške skupnosti, ohraniti v "svetem spominu". duhove svojih umrlih. To pa hkrati pomeni, da taboriščna žrtev v naši kolektivni zavesti ne bi smela p/ostati "neljubi gost" ali (povsem) "drugo od nas". Za preživele koncentracijskih taborišč je to še posebej važno, ker grozljiva preteklost še danes nerazvzvoljivo vpliva nanje in ker njihova resnica, najbrž bolj kot katerikoli druga, tako željno išče poti v življenje.

LITERATURA:

ADORNO, Theodor W. (1980/1966): Negative Dialektik, Frankfurt am Main

ASSMANN, Aleida (1999): Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses, München

BAVČAR, Evgen (1998): Uvodna misel, v: PAHOR, Boris: Pogled iz jamborovega koša, str. 7-10

BERGMANN, Martin S., JUCOVY, Milton E., KESTENBERG, Judith S. (1998/1982): Kinder der Opfer. Kinder der Täter. Psychoanalyse und Holocaust, Frankfurt am Main (nasl. izvirnika: Generations of the Holocaust, New York)

BEZLJAJ, France (1977): Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga A-J, Ljubljana

BON, Silva (2000): Gli Ebrei a Trieste 1930 - 1945. Identità, persecuzione, risposte, Gorizia

CARUTH, Cathy (2000): Trauma als historische Erfahrung: Die Vergangenheit einholen, v: "Niemand zeugt für den Zeugen". Erinnerungskultur nach der Shoah,

* * *

113 Heleno Jarc - Ljubsevo so esesovci zaprli v goriške zapore 18.4.1941, istega dne, ko so ji pred očmi ubili očeta. Nato so jo odepjali v Auschwitz. (Černic - ur. 1995: 105/106)

114 de Wind 1992: 52 sl.

115 Assmann 1999: 33 sl.

Frankfurt am Main, str. 84-100

CELAN, Paul (1988): Der Meridian und andere Prosa, Frankfurt am Main

ČERNIC, Karlo - ur. (1995): Ob petdesetletnici osvoboditve - nočemo pozabiti/
A cinquant'anni dalla liberazione - non vogliamo dimenticare, Doberdob -
Doberdň del Lago

DERRIDA, Jaques (1994): "Zeugnis, Gabe", v: WEBER, Elisabeth - izd.: Jüdisches
Denken in Frankreich, Frankfurt am Main, str. 63-90

FRANKL, Viktor (1997/1977): ...trotzdem Ja zum Leben sagen. Ein Psychologe
erlebt das Konzentrationslager, München

GIMBUTAS, Marija (1996/1982): Die Zivilisation der Göttin. Die Welt des Alten
Europa, Frankfurt am Main (nasl. izvirnika: The Civilization of the Goddess. The
World of Old Europe)

GOLJVEVŠČEK, Alenka (1982): Mit in slovenska ljudska pesem, Ljubljana

GLUŠIČ, Helga (1993): Boris Pahor - skica duha in besede, v: PIRJEVEC, Marija,
BAN TUTA, Vera - ur.: Pahorjev zbornik. Spomini, pogledi, gradivo, Trst, str. 143-148

GÖTTNER-ABENDROTH, Heide (1998): Für Brigida. Göttin der Inspiration,
Frankfurt am Main

HEIMANNSBERG, Barbara, SCHMIDT J., Christoph - izd (1992):. das kollektive
Schweigen. Nationalsozialistische vergangenheit und gebrochene Identität in der
Psychotherapie, Köln

HERGOLD, Ivanka (1993): Zapiski o Pahorjevi Nekropoli, v: PIRJEVEC, Marija,
BAN TUTA, Vera - ur.: Pahorjev zbornik. Spomini, pogledi, gradivo, Trst, str. 159-174

HERGOLD, Ivanka (1997): Bivanjska muka in upornost nesvobodnih ljudi v
opusu Borisa Pahorja, v: PAHOR, Boris (1997): Nekropola, Ljubljana, str. 195-231

HLADNIK, Miran (1990): Slovenska kmečka povest, Ljubljana

IRIGARAY, Luce (1980/1974): Speculum. Spiegel des anderen Geschlechts,
Frankfurt am Main (nasl. izvirnika: Speculum de l'autre femme, Paris)

JURIĆ Pahor, Marija (1999): Civilizacija in nasilje, v: Razprave in gradivo,
Ljubljana 1999, str. 29-60

KASTELIC, Jože (1998): Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih.
Šempeter v Savinjski dolini, Ljubljana

KERŠEVAN, Marko (1986): Protestantizem in slovenska ljudska religioznost v
16. stoletju, v: UNIVERZA EDVARDA KARDELJA V LJUBLJANI - izd.: Slovenci v
evropski reformaciji šestnajstega stoletja./ Die Slowenen in der europäischen

Reformation des sechzehnten Jahrhunderts, Ljubljana (Simpozij 6. - 8. 10. 1983)

KLÜGER, Ruth (1999/1992): Weiter leben, München

KOFMAN, Sarah (1988/1987): Erstickte Worte, Wien

KOSTNAPFEL, Marija (1993): Zavezujoče odločitve Pahorjevih ženskih likov, v: PIRJEVEC, Marija, BAN TUTA, Vera - ur.: Pahorjev zbornik. Spomini, pogledi, gradivo, Trst, str. 207 - 210

KUMER, Zmaga (1988): Lepa si, roža Marija. Zbirka slovenskih ljudskih pesmi o Mariji, Celje 1988

LAUB, Dori (2000): Zeugnis ablegen oder Die Schwierigkeit des Zuhörens, v: "Niemand zeugt für den Zeugen". Erinnerungskultur nach der Shoah, Frankfurt am Main, str. 68 - 83

LERNER, Gerda (1993): Die Entstehung des feministischen Bewußtseins. Vom Mittelalter vis zur ersten frauenbewegung, München (nasl. izvirnika: The Creation of Feminist Consciousness, Oxford)

LYOTARD, Jean François (1982): Streitgespräch, oder: Sprechen "nach Auschwitz", Bremen (nasl. izvirnika: Discussion, ou: phraser "après Auschwitz", Paris)

LYOTARD, Jean François (1988): Heidegger und "die Juden", Wien (nasl. izvirnika: Heidegger et "les juifs", Paris)

MAGRIS, Claudio (1991/1986): Die Donau, München (nasl. izvirnika: Danubio, Milano)

MITROVIĆ, Marija (1993): Današnja Nekropola, v: PIRJEVEC, Marija, BAN TUTA, Vera - ur.: Pahorjev zbornik. Spomini, pogledi, gradivo, Trst, str. 93 - 101

NEUMANN, Erich (1956): Die Große Mutter. ein Phänomenologie der weiblichen Gestaltungen des Unbewußten, Zürich, Düsseldorf

OVSEC, Damjan J. (1991): Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana

PAHOR, Boris (1993/1955): Vila ob jezeru, Celovec - Ljubljana - Dunaj

PAHOR, Boris (1997/1967): Nekropola, Ljubljana (1. izd. Maribor/Trst)

PAHOR, Boris (1970): Skarabej v srcu. Ladijski dnevnik, Maribor

PAHOR, Boris (1998/1995): Holokavst in hekatombe, v: PAHOR, Boris: Pogled iz jamborovega koša, Gorica, str. 159-163

PAHOR, Boris (1998): Pogled iz jamborovega koša, Gorica

PIRJEVEC, Marija (1992): Pisatelj Boris Pahor med etničnim in ontološkim humanizmom, v: PIRJEVEC, Marija: Na pretoku dveh literaur, Trst, str. 17 - 24

ROHDE-DACHSER, Christa (1995/1979): Das Borderline-Syndrom, Bern

SCHLESIER, Renate (1990/1981): Mythos und Weiblichkeit bei Sigmund Freud, Frankfurt am Main

STEINER, George (1972/1971): In Blaubarts Burg. Anmerkungen zu einer Neudefinition der Kultur, Frankfurt am Main

TRAVERSO, Enzo (2000/1997): Auschwitz denken, Hamburg (nasl. izvirnika: L'Histoire déchirée, Paris)

WALKER, Barbara G. (1995/1983): Das geheime Wissen der Frauen. Ein Lexikon, München (nasl. izvirnika: The Woman's Encyclopedia of Myths and Secrets, New York)

de WIND, Eddy (1992): Begegnung mit dem Tod, v: HARDTMANN, Gertrude - izd.: Seelische Auswirkungen des Holocaust auf die Opfer und ihre Kinder, Gerlingen, str. 32 - 55

ZADRAVEC, Franc (1993): Od povratnikovega vitalističnega dialoga do njegove spominske slike v Nekropoli, v: PIRJEVEC, Marija, BAN TUTA, Vera - ur.: Pahorjev zbornik. Spomini, pogledi, gradivo, Trst, str. 117 - 132

ŽABKAR, Jošt (1993): Pripombe k nekaterim eksistencialom v delih Borisa Pahorja, v: PIRJEVEC, Marija, BAN TUTA, Vera - ur.: Pahorjev zbornik. Spomini, pogledi, gradivo, Trst, str. 133- 142

SUMMARY

A CONTRIBUTIONS TO THE SEMANTICS OF "NECROPOLIS"

The article focusses on the analysis of the book »Necropolis« which ranks amongst the lesser known although fundamental and highly valued autobiographical and literary texts, written by survivors of concentration camps, and dealing with the topic of crematoriums. The book, which was first published in Slovene in 1967 (second edition 1997), has also been translated into French, Esperanto, English and Italian. It was written by Boris Pahor, who is not merely one of the most prominent and influential representatives of Slovene literature in Italy, but also the author whose works keep bringing up the issue of »unutterableness« of the reality of genocide. It might be said that, for him, writing is a kind of »liberating therapy«, arising from radical existential duality: a) psychological need to revive the then image of himself and other inhabitants of the concentration universum, as well as to relate it to future generations, b) the recognition that this is actually not possible. This does not only mean that the genocidal trauma continues to affect the survivor, but also that the survivor must, for reasons of survival, suppress everything that might evoke it. Therefore, during the writing process, the author often has the feeling that he is acting – in accordance with the experience of the concentration camp world – as an »insensitive film camera, which does not sympathize but merely record«, the camera »which was stiff with fear«, cut off brutally from the memory as well as the past. This splitting of consciousness which, in the concentration camp, became a silent weapon against the system of terror, allowing the prisoner to acquire the decisive, yet redeeming withdrawal from the concentration camp reality, is also reflected in the author's testimony on violence and terror itself. Thus he consistently places himself »on this side of Hell« as if this would help him escape it. (»Hell« being an allegory of the infernal character of concentration camps as well as a synonym for the depth and intensity of horror in them, for the destruction of intersubjective empirical world, and for the decay of soul, spirit and body.) Yet there is no escape. The concentration camp experience cannot be erased from one's memory, which is why the surviving prisoner is not and can no longer be a »normal« person: »she is a dually-single subject«, in whom »an inner animal is silently opening jaws and stretching claws«. The author unveils this psychic disposition, illustrating it with several examples, which are manifestly or latently reflected in Pahor's text.

SAMO KRISTEN

NEKAJ POGLEDOV NA VPRAŠANJE NADALJNJE VELJAVNOSTI AVSTRIJSKE DRŽAVNE POGODBE IN SLOVENSKEGA NASLEDSTVA STATUSA SOPODPISNICE POGODBE

V »Evropski abecedarij«, knjigo, ki jo recenzent »Neue Zürcher Zeitung« a v zahvilku priporoča v branje ministrom, je znani avstrijski publicist Karl-Markus Gauss uvrstil tudi geslo »Regionalizem«. ¹ V času, ko ta pojem različnim ljudem pomeni različne reči - francoski notranji minister Jean-Pierre Chevènement kot izpričan nasprotnik Maastrichta, n. pr. v njem prepoznava nemški poskus, v okviru postnacionalne paradigme ustvariti nekakšno regionalno povezano »Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti« ² - Gauss opozarja na nekatere druge, ne nujno pozitivne plati regionalizacije Evrope.

Po konstataciji, da je regija starejša od nacije (»Die Region ist älter als die Nation, sie liegt vor ihr«) in je potemtakem logično, da organizacijska oblika evropske supranacionalne skupnosti, ki vpeljuje »postnacionalno ero«, daje vse večji poudarek regijam, sodelavec vrste uglednih nemških, švicarskih in avstrijskih dnevnikov ugotavlja, da tak razvoj, združujoč v sebi ponacionalno in prednacionalno, pomeni tudi svojevrstno tveganje za narodnostne manjšine, domnevno glavne dobitnice procesa regionalizacije.

Regionalizem, ki prednacionalni identiteti daje ideološki naboj, se po Gaussovem prepričanju izredno učinkovito ujema s takšno zamisljivo evropske zveze, v kateri bodo narodi bolj ali manj odpravljani (»...in der die Nationen aufgehoben werden«). Šlo naj bi za interesno »soigro« (Zusammenspiel) subnacionalne, prenacionalne enote z nadnacionalno, postnacionalno skupnostjo, ki jo je toliko lažje igrati, ker naj bi z nacionalizmom, »kot je tu in tam uničujoče izbruhnil v zadnjih letih, tudi nacije prišle ob kredit« in naj bi »tako ideja kot resničnost, po ka-

* * *

¹ Karl-Markus Gauss: Das Europäische Alphabet. DTV, München 2000, str. 159-163.

² Po Chevènementu Nemčija tudi še ni ozdravljena »iste vrste iztirive, ki jo je predstavljal nacizem v njeni zgodovini«. (Federico Fubini: La grande bonaccia del dopo-Euro. Razprava, objavljena v tematski številki italijanske geopolitične revije Limes: L'Europa dopo Haider. Limes. Rivista italiana di geopolitica. 3/2000, Roma, str. 23.) Če se ta trditev zdi pretirana, pa Chevènementov strah pred obnovitvijo neke vrste »Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti« v resnici ustreza predstavam Haiderjevega kulturnega referenta za Koroško, Andreasa Mölzerja. Prim.: Bruno Laverf: Gli ideologi pangermanisti del Dottor H; Limes. Rivista italiana di geopolitica. 3/2000, Roma, str. 100.

teri so se določene skupine ljudi zgodovinsko oblikovale kot nacije«, postala neugledna.

Vendar regija, ki se vzpostavlja brez državnega posredništva, ne da bi ji bilo potrebno na poti do Evrope »preko ovinka nacije«, ne predstavlja nujno napredka, temveč »padec v najbolj grob egoizem«, nadalje opozarja Gauss in trditev ilustrira s primerom Koroške, kjer regionalistični koncept bodoče ureditve Evrope kaže eno izmed svojih manj privlačnih plati. Nacija, oziroma nacionalna država, je namreč »vedno težila k izravnavi (Ausgleich) med njenimi regijami, tej izravnavi, kakorkoli je že bila v posameznih primerih zaznamovana s centralistično samovoljo, pa se ni mogoče odpovedati. Kadar na primer koroški regionalisti zahtevajo, naj se Dunajčani vključno s skupnim avstrijskim parlamentom raje ne vmešavajo v njihove koroške zadeve, potem to vselej pomeni, da hočejo Korošci svoji, v njihovi regiji že stoletja soživeči slovenski manjšini zopet enkrat odrekati njene pravice; pravice, ki so zapisane v Avstrijski državni pogodbi, torej v pogodbi, ki so jo zavezniške sile druge svetovne vojne sklenile z Republiko Avstrijo in ne s koroško regijo...«³

Navedeni primer pa je nedavno doživel presenetljivo korekcijo. V času, ko je Koroška v očeh mednarodne javnosti postala sinonim za tisto deželo, ki je obdarila Avstrijo z »regionalistom«⁴ Jörgom Haiderjem kot tako rekoč »supranacionalnim«⁴ fenomenom, Dunaj pa zaradi soudeležbe njegovih »svobodnjakov«⁴ v vladi deležen sankcij s strani evropske štirinajsterice, smo namreč ravno v Celovcu pričča dokaj nenavadnemu paradoksu. Koroški deželni glavar tik pred osemdesetletnico plebiscita slovensko manjšino dobesedno zasipa s ponudbami. Ponuja ji manjšinski poslanski mandat v deželnem zboru, postavitve dela manjkajočih dvojezičnih napisov, financiranje zasebnih dvojezičnih vrtcev, glasbene šole, itd.⁴

Je torej celo Jörg Haider končno spoznal, da mora Avstrija resno vzeti svoje obveznosti, določene v 7. členu Avstrijske državne pogodbe? Vsekakor kaže že na začetku podvomiti v možnost, da bi se koroški deželni politik, ki je bil v preteklosti najbolj odločen nasprotnik ADP, sedaj nenadoma prelevil v njenega zagovornika. Potem, ko je s padcem berlinskega zidu prišlo do globinskih sprememb v povojnem ravnotežju moči, je bil prav on tisti, ki je od uradnega Dunaja najbolj glasno zahteval, da je potrebno doseči popolno odpravo ADP in z njo tudi sedmega člena, ki Slovincem na Koroškem in Štajerskem zagotavlja njihove manjšinske pravi-

* * *

³ Gauss: Ibid.

⁴ Hkrati se pozitivnim znamenjem pridružujejo tudi negativna. Na dvojezičnem ozemlju se ukinjajo avtolitona slovenska ledinska imena, napoveduje se ukinitve finančnih podpor privatnim radijskim postajam, zakon o objektivizaciji, s katerim kandidatom za direktorje dvojezičnih šol ne bo več treba obvladati obeh jezikov, pa je bil v koroškem deželnem zboru sprejet v nasprotju z zagotovilom, po katerem odločitve, ki zadevajo manjšino, ne bodo sprejete brez njenega soglasja.

ce.⁵ Prej je mogoče soditi, da njegove ponudbe predstavljajo kvečjemu regionalistični poskus, obiti določila državne pogodbe, pri čemer omenjeni »by pass« v najslabšem primeru lahko pomeni tudi Haiderjev taktični preobrat, ki naj pomaga prebroditi kočljivo obdobje, v katerem se je republika skupaj z deželo predvsem po njegovi zaslugi znašla v svojevrstni politični karanteni.

»Zaradi zgodovinske izkušnje o muhavosti politične volje in o kratkem roku trajanja izgovorjenih besed se manjšine bolj zanašajo na zakone in meddržavne pogodbe«, je pred osmimi leti v sestavku »Cena priznanja« zapisal sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja, Janez Stergar. Kot »cena priznanja« je bila takrat seveda mišljena avstrijska podpora v procesu slovenske osamosvojitve, ta cena pa po njegovem ne bi smela biti »kramarsko navita.« Stergar je omenil »pravo licitiranje različnih razlag avstrijskih zveznih in koroških deželnih politikov glede vsebine in veljavnosti ADP ter možnosti pristopa k njej«, oziroma »podedovanja statusa sopodpisnice«, sproženo po izjavi avstrijskega zunanjega ministra Mocka, da slovensko »avtomatično nasledstvo« v primeru ADP ne pride v poštev. Mock se je s tem odzval na izjavo svojega slovenskega gostitelja Dimitrija Rupla, ki je ob skupnem nastopu obeh zunanjih ministrov 17. 1. 1992 v Ljubljani dejal, da ima tudi Slovenija »svoje mesto v ADP.« V tej zvezi je Stergar navedel tudi Haiderjevo zahtevo po popolni odpravi ADP, da bi Avstrija končno prišla izpod »kuratele« štirih velesil in njegovo »upravičeno« opozorilo, da je bil člen 3. pogodbe že kršen, »ko podpisnice niso poskrbele, da bi Nemčija pred svojo združitvijo sprejela obveznosti glede avstrijske samostojnosti.«⁶

Tista mednarodna pogodba, ki je deset let po koncu vojne osvobodila Avstrijo težkih hipotek poraženega nacionalsocializma, vključno z zavezniško, torej tudi sovjetsko zasedbo, in ji omogočila zaživeti kot suverena država, pri čemer - kot poudarja Stergar omemba avstrijskega sodelovanja v vojni kot sestavnega dela Nemčije v njeni prcambuli »ni bila pomota« - je bila na začetku devetdesetih let, ko se je prenavljala celotna evropska politična struktura, tudi sicer vse bolj percipirana kot moteča ovira na avstrijski poti v evropske integracije. Bila naj bi produkt hladne vojne, s koncem hladne vojne pa naj bi njen obstoj izgubil sleherni smisel. Avstrijska diplomacija je takrat izkoristila ugodno mednarodno klimo in 6. 9. 1990 v povezavi s pogodbo o dokončni ureditvi Nemčije med obema Nemčijama in štirimi velesilami z dne 12. 9. 1990 - (tako imenovano »2 + 4 pogodbo«) - z enostransko izjavo razglasila nekatere člene ADP za obsoletne. »Eksperiment je uspel, odgovori sil podpisnic so bili razumevajoči. Z diplomatsko spretnostjo je bil podan sladkorček v obliki unilateralne odpovedi ABC-orožju, ki je zmagovitim

* * *

⁵ Neujahrestreffen der FP in Wien-Oberlaa / Haider: Staatsvertrag für »obsolet« erklären. Kurier, Wien, 13. 1. 1992, str. 2.

⁶ Janez Stergar: Cena priznanja. Svobodna misel, Ljubljana, 7. 2. 1992.

silam očitno ugajal«, je dve leti kasneje v sestavku pod naslovom »Ali je dunajska državna pogodba obsoletna?« ugotovil asistent na Inštitutu za državno in upravno pravo dunajske univerze Gerhard Strejcek.⁷

V iniciativi avstrijske vlade, ki je rezultirala v uspeli razglasitvi obsoletnosti za posamezne člene ADP, so nekateri že videli uvod v njeno popolno odpravo, in to kljub izrecnemu stališču francoske vlade, zapisanemu v aide-memoire na komunikave avstrijske vlade o razglasitvi obsoletnosti členov 12-16 in 13. odstavek 22. člena, da namreč »... ADP ohranja v svojih temeljnih določbah vso svojo važnost za ohranitev miru in varnosti v Evropi«. ⁸ Medtem, ko se je finska vlada na pogodbo o dokončni ureditvi Nemčije odzvala z naznanilom, da so s tem izgubile smisel določbe III. dela Mirovne pogodbe s Finsko iz leta 1947 (z izjemo določb, ki se nanašajo na prepoved nuklearnega orožja), je Haider v Celovcu opozarjal, da bi morale zavezniške sile v skladu s členom 3. ADP še pred ponovno nemško združitvijo s strani Nemčije dobiti garancijo glede suverenosti Avstrije. »Ker se to ni zgodilo, državna pogodba nima za Avstrijo nobene relevance več« je dokazoval, prepoved priključitve k Nemčiji pa označil za »žalitev vseh Avstrijcev.« ⁹

V nasprotju s previdnejšo taktiko avstrijske diplomacije, ki je sledila finskemu primeru in z ustrezno notifikacijo štirim silam podpisnicam dosegla parcialno razglasitev delne obsoletnosti ADP za člene 12-16 (vojaške in letalske klavzule), je Haider torej zahteval njeno odpravo »in toto«, saj naj bi Avstrijska državna pogodba krnila avstrijsko suverenost, Republiko Avstrijo pa še nadalje držala pod kuratelo sil podpisnic. Glede manjšinskega varstva, zagotovljenega v okviru 7. člena ADP, je nadalje dejal, da zadostuje njegova zagotovitev v okviru ustavnih predpisov, to pa je potrebno zahtevati tudi od Slovenije, ko gre za »stare Avstrijce« v spodnještajerski regiji (»in Raum Marburg«), da bi se jim zagotovile »enake pravice, kot jih ima italijanska manjšina v Sloveniji.« ¹⁰

Haider je s tako radikalnimi zahtevami dokaj nerahločutno posegel na tako rekoč vsa tista področja, glede katerih je Gerhard Strejcek v že omenjenem sestavku nasvetoval posebno občutljivost in previdnost. Strejcek, ki je za iztočnico svojemu pisanju izbral ugotovitev dunajskega publicista Roberta Menasseja, da je ADP neke vrste »zunanjepolitična fikcija«, saj jo je druga republika kontinuirano in dosledno kršila, jo krši in jo bo kršila tudi v prihodnosti, je v tej zvezi zlasti izpostavil avstrijsko dolžnost glede odprave vseh sledov nacionalsocializma, prepoved Anschlusa in manjšinsko varstvo po členu 7, ki pripadnikom slovenske in hr-

* * *

⁷ Gerhard Strejcek: Ist der Staatsvertrag von Wien obsolet? Forum, Okt. / Nov. 1992, Wien, str. 10.

⁸ Prim. Borut Bohte, Mirjam Škrk: Pomen Avstrijske državne pogodbe za Slovenijo in mednarodno-pravni vidiki njenega nasledstva. Pravniki, Ljubljana, let. 52, 11-12, 1997, str. 610.

⁹ Rudolf Cijan: Slowenien »nicht automatisch« Rechtsnachfolger Jugoslawiens. Kurier, Wien, 21. 1. 1992.

¹⁰ Ibid.

vaške manjšine zagotavlja pravice na ustavnopravni ravni in je zaradi tega neposredno - torej brez izvedbenih predpisov - izvršljiv. Zanje naj bi veljalo, da jih lahko v notranjem pravu spremeni le ustavodajno telo in nikakor vlada kot najvišji organ izvršilne oblasti. Z ustavnopravnega vidika je sam odločno odsvetoval razglasitev njegove obsoletnosti. Kar se tiče dolžnosti Avstrije v zvezi z odpravo vseh sledov nacionalnega socializma, bi njena morebitna razglasitev za obsoletno predstavljala naravnost alarmanten signal mednarodni javnosti, kar bi lahko znatno otežilo avstrijska prizadevanja v okviru evropske integracije.

Ob tem Strejcek ni niti z besedico omenil zahtev koroškega politika, čigar izjave o domnevno idealni zaposlitveni politiki Tretjega Reicha in razglašanje nekdanjih pripadnikov SS za častivredne sodržavljanke so v mednarodni javnosti vzbujale veliko pozornost in zgražanje in v juniju leta 1991 povzročile tudi njegov odstop s položaja koroškega deželnega glavarja. Haider se je kasneje od nekaterih svojih izjav distanciral, toda dvom v iskrenost njegove spreobrnitve je ostal in se le še povečal z nedavnim vstopom »Svobodnjaške stranke« v vlado. Oster odziv evropske štirinajsterice na nastanek črno-modre koalicije je predstavljal svojevrstno presenečenje, pojavila pa so se tudi ugibanja, ali ne gre pravzaprav za francosko opozorilo nemški sosedi, kjer sicer volilno telo kaže presenetljivo odporost do populistov in demagogov Haiderjevega kova. Tako zagovorniki kot nasprotniki sankcij se namreč strinjajo v ugotovitvi, da vladna soudeležba stranke velikonemške provenience, ki ima na čelu politika s tako kontroverzno preteklostjo, po svojem pomenu zdalč presega okvir alpske republike.

Fenomen Haiderja v Avstriji, Blocherja v Švici ali Bossija v »Padaniji« po mnenju nekaterih političnih analitikov ne predstavlja le rojstva nekakšnega benignega alpskega in predalpskega populizma, temveč lahko napoveduje celo začetek procesa, ki ga nekateri označujejo za »re-avstrizacijo centralne Evrope«.¹¹ Po padcu berlinskega zidu, ko je z združitvijo Nemčije na eni strani in fragmentarizacijo Sovjetske zveze, ČSSR in SFRJ na drugi strani, prišlo do velikih globinskih premikov v povojni arhitekturi Evrope, nova evropska desnica - kot v svoji analizi Haiderjevega ideološkega ozadja poudarja italijanski politični komentator Bruno Lufferf - vse bolj stavi na karto regionalizma in etničnega federalizma. Eksplozivni potenciali, skriti v regionalizmu, naj bi predstavljali instrument, s pomočjo katerega bi bilo mogoče v prihodnosti preoblikovati »meje na geopolitičnem zemljevidu kontinenta«. Andreas Mölzer, Haiderjev biograf in eden izmed vodilnih ideologov njegove stranke, je leta 1993 povsem odkrito zapisal, da regionalistični »preporod« postavlja nove temelje skupni evropski hiši in na ta način »popravlja

* * *

¹¹ Prim: J. Hall - M. Perrault: The Re-Austrianisation of Central Europe? Assessing the Potential of the 'New' Far Right After Haider. Central Europe Review, n. 13, vol. 2, 2000. (Cit. po Limes, 3/ 2000).

evropsko politično krajino, kakršno so določile pariške mirovne pogodbe leta 1919 in konferenci v Potsdamu in Jalti.«¹²

Kot glavni urednik graške »Aule« je »desni gramscijanec« Mölzer nekdanje interno glasilo pangermansko usmerjenih študentskih korporacij (»Burschenschaften«) v minulih letih uspešno preoblikoval v glasilo nove desnice. »Etnoregionalist« Mölzer, ki ga Luverf označuje za osrednjo povezovalno osebnost (»uomo di cerniera«) avstrijske, francoske in nemške nove desnice, naj bi bil skupaj z Jörgom Haiderjem glavni arhitekt »strategije dveh ravni« avstrijske svobodnjaške stranke; na cni ravni omenjena stranka ohranja trdo jedro, zavezano pangermanskim in »voelkisch« tradicijam, na drugi ravni pa se je zlasti v devetdesetih letih s pomočjo Haiderjevega populizma približala manj ideologiziranemu in heterogenemu delu avstrijskega volilnega telesa, čigar minimalni skupni imenovalec predstavlja odpor do politične korupcije in partitokracije.

Avstrijski učenec intelektualnega voditelja nove francoske desnice Alaina de Benoista po Luveri sicer ostaja zavezan temeljni ideji »narodne skupnosti« (»Volksgemeinschaft«), vendar pojem »Volk« v okviru modernejšega političnega diskurza nove desnice »relocira v središče takšne nacionalistične vizije, ki v dveh smereh odstopa od tradicionalne, kakršno zagovarjajo majhne skupine skrajne desnice.« Po eni strani homogenost identitetne substance ideološko ni več »pod skrbništvom diskreditirane hierarhične koncepcije rasizma, temveč se naslanja na etnopluralizem, na 'rasizem respekta', pri katerem se (...) absolutizacija razlik pretaka v zahodni apartheid 'vsakogar v svoji hiši'. Po drugi strani se močni nacionalni državi, utemeljeni na principu voditelja (Führerprinzip) predpostavlja neofederalistična in regionalistična vizija Evrope etničnih regij, pojmovana kot prehodna stopnja na poti k geopolitičnemu cilju ponovne obnovitve nemškega Reicha.«¹³

Je torej Haiderjev protest zoper »kuratelo sil podpisnic« ADP mogoče razložiti tudi v okviru tako začrtane vizije in dolgoročne strategije regionalistično utemeljenega zgodovinskega revizionizma, ki naj radikalno preoblikuje »geopolitični zemljevid Evrope« in vzpostavi novo »evropsko politično krajino«, drugačno od tiste, kakršno so oblikovale »pariške mirovne pogodbe leta 1919 in konferenci v Potsdamu in Jalti«? Ob dejstvu, da je ta revizija po nemški »fuziji« v osrčju kontinenta in hkrati »fiziji« cele vrste držav vzhodne in jugovzhodne Evrope »par force normative de la facticité« v veliki meri postala že geopolitična stvarnost, pred katero si ne kaže zatiskati oči, ima vprašanje nedvomno izjemno vznemirljive im-

* * *

¹² Bruno Luverf: Gli ideologi pangermanisti del Dottor H; Limes. Rivista italiana di geopolitica. 3/2000. Roma, str. 102.

¹³ Ibid. str. 100.

plikacije, v njih pa se verjetno skriva vsaj del evropskega nelagodja ob vzponu njegovih »svobodnjakov« na oblast.

Če se vrnemo k empirično bolj preverljivemu toku dogodkov, lahko ugotovimo, da se je Haider leta 1992 z zahtevo po razglasitvi ADP za obsoletno odzval na že omenjeno izjavo takratnega slovenskega zunanjega ministra Dimitrija Rupla, ki je dejal, da ima Slovenija kot država naslednica Jugoslavije »svoje mesto v avstrijski državni pogodbi«. Ne le Haider, ki je bil takrat opozicijski politik, ampak tudi takratni predsedniški kandidat Avstrijske ljudske stranke in kasnejši predsednik Thomas Klestil, zvezni kancler Franz Vranitzky in zunanji minister Alois Mock so ob različnih priložnostih zavrnilo že samo pomisel, da bi bilo lahko temu tako. Mednarodnopravni urad avstrijskega zunanjega ministrstva je pohitel z uradno razlago, da slovenski pristop ni možen po členu 37. ADP, ki status pogodbenic priznava le tistim državam, ki so bile 8. maja 1945 članice OZN in so bile v vojnem stanju z Nemčijo. V skladu s tem je bilo tudi stališče uradne avstrijske mednarodnopravne doktrine, po kateri ADP sodi med tako imenovane »zaprte« (restricted) mednarodne pogodbe, pri katerih nasledstvo ni mogoče. Načelo kontinuitete naj bi veljalo le v primeru tkim. »radiciranih« pogodb, kakršne so pogodbe o mejah.

Med avstrijskimi politiki je drugačno stališče takrat zastopal le kandidat »Zelenih« na predsedniških volitvah, zdaj že pokojni »alternativni Nobelovec«, Robert Jungk. Odločitev avstrijske politike je označil za »napačno« in izrazil prepričanje, da bi morala Slovenija v okviru ADP zavzeti položaj Jugoslavije že zaradi tega, ker je kot na Avstrijo neposredno meječa država neposredno tangirana. Zavrnil je tudi tezo o obsoletnosti ADP in menil, da je potrebno nekatere tendence »humane in humanistične narave« v njej celo okrepiti, »ne da bi pri tem spreminjali samo državno pogodbo.«¹⁴

Hannes Tretter, asistenčni profesor na dunajski pravni fakulteti, je leta 1992 v pogovoru za celovški »Naš tednik« v načelu podobno stališče podkrepil tudi s strokovnimi argumenti. Po prevladujočem stališču države naslednice sicer ne

* * *

¹⁴ »Minderheiten bringen die Gemeinschaft voran!«. Slovenski vestnik, Celovec, 26. 6. 1992, št. 8, str. 3-4. Postanka »Zelenih« Terezija Stoitsis je na zveznega kanclerja v juliju 1993 naslovila tudi nekaj vprašanj, povezanih z domnevno uradno izjavo zunanjega ministrstva, po kateri naj bi ADP ne imela nikakršne »aktualne juridične in politične relevance« več. Zunanje ministrstvo je zanikalo obstoj takšnega sporočila, in se omejilo na ugotovitve, da v popolnoma spremenjenem političnem okolju nekateri določila ADP nimajo več tistega pomena, kakršnega so imela v letu 1955. V skladu s tem so bila omenjena določila leta 1990 proglašena za obsoletna, to pa nikakor ne velja za člen 7. V tej zvezi je bilo v odgovoru, ki ga je podpisal dr. Alois Mock, izrecno ugotovljeno: »Nesporno je, da člen 7 Državne pogodbe in v njem vsebovana zaščitna določila za slovensko in hrvaško manjšino na Koroskem, na Gradiščanskem in na Štajerskem, ostajajo za Avstrijo še nadalje veljavna mednarodnopravna obveznost. Zakon o narodnostnih skupinah iz leta 1976 in njegova izvedbena določila so instrumenti konkretnega uresničevanja člena 7 Državne pogodbe v smislu obsežne ureditve zaščite slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji.« (Der Grüne Klub im Parlament. Presseinformation, Stoitsis begrüßt Klarstellung: von Außenminister Mock zum Minderheitenschutz in Österreich).

morejo avtomatično stopiti v multilateralne pogodbe, ki jih je sklenila država predhodnica, v pomanjkanju mednarodnopravnih norm, ki bi natančneje urejale načine in postopke, s katerimi je mogoče urediti pravno nasledstvo, pa je kot vzor, po katerem bi lahko ravnala avstrijska vlada, navedel takrat še neratificirano Dunajsko konvencijo o nasledstvu držav glede mednarodnih pogodb. Njen 34. člen določa, da v primeru ločitve delov držav, ko država predhodnica ne obstoji več, mednarodne pogodbe, ki veljajo na dan sukcesije, ostanejo v veljavi za države naslednice. V primeru, da se takšna pogodba nanaša le na del teritorija države predhodnice, ostane v veljavi le za državo naslednico, ki je nastala na tem delu ozemlja. Po drugem odstavku istega člena gornje pravilo ne velja, če se prizadete države dogovorijo drugače, ali če se ugotovi, da bi bila uveljavitev pogodbe glede na državo naslednic nezdržljiva s ciljem ali namenom pogodbe ali pa bi radikalno spremenila pogoje uporabe takšne pogodbe.

Tretterjev odgovor na prvo vprašanje, ali bi bil pristop Slovenije k ADP v skladu s ciljem ali namenom pogodbe, je bil v celoti pozitiven. Po njegovi presoji bi Slovenija lahko postala pravna naslednica ADP že zaradi tega, ker člen 7 ADP zagotavlja varstvo slovenske manjšine v Avstriji, za katerega Slovenija izkazuje pomemben interes. Njen pristop tudi ne bi v ničemer ogrozil uporabe tega člena, ampak bi »omogočil - tako kot doslej - mednarodni nadzor njegovega izpolnjevanja s strani 'matične države' slovenske manjšine v Avstriji.« Položaj, ki bi nastal s takšnim prevzemom kontrolne funkcije, je primerjal s položajem Avstrije v razmerju do svoje manjšine na južnem Tirolskem in menil, da bi morala tudi Avstrija Sloveniji omogočiti zaščitniško funkcijo. Ker bi šlo za prostovoljno avstrijsko odločitev, suverenost Avstrije zaradi tega ne bi bila v ničemer omejena. Šlo bi le za konsekventno nadaljevanje mednarodne zaveze, »ki od leta 1955 nima za seboj le tradicije, temveč predstavlja tudi ustavnopravne temelje avstrijskega varstva manjšin...«¹⁵

Hannes Tretter je torej leta 1992 izrecno govoril o možnosti slovenskega pristopa k ADP in se pri tem skliceval na Dunajsko konvencijo o nasledstvu mednarodnih pogodb iz leta 1978, ki naj bi - glede na to, da takrat še ni veljala - predstavljala zgolj najbolj primeren vzor, po katerem bi bilo lahko urejeno vprašanje nasledstva. Zavzel je stališče, da bi morala avstrijska zvezna vlada začeti s Slovenijo pogajanja o njenem pravnem nasledstvu ADP, izključil pa ni niti možnosti slovenskega parcialnega pristopa k členu 7. ADP in povezovanja omenjenega vprašanja z recipročno slovensko zagotovitvijo manjšinskega varstva za avstrijsko manjšino na slovenskem ozemlju, kar naj bi bilo v skladu s tendenco krepitev manjšinskih pravic v novi Evropi.

* * *

¹⁵ Kann Slowenien als einer der Rechtsnachfolger Jugoslawiens in den österreichischen Staatsvertrag eintreten? Naš technik, Celovec, 24. 1. 1992.

Toda v času, ko je Tretter priporočal dunajski vladi zgledovanje po Dunajski konvenciji in s tem uporabo teorije kontinuitete, se je Avstrija z argumentom, da konvencija še ni stopila v veljavo, v razmerju do Slovenije že postavila na načelo »clean slate« ali »čiste mize« (tabula rasa). V skladu s to doktrino je v obliki izmenjave not s Slovenijo, ki jo je obravnavala kot povsem nov subjekt mednarodnega prava, sklenila dvoje bilateralnih sporazumov. Sosednja republika je šele zatem, ko je 16. novembra 1996 z makedonskim deponiranjem ratifikacijske listine Dunajska konvencija pričela veljati »kot pozitivnopravni pogodbeni lex lata, ki v dobri meri izraža tudi obče običajno pravo«,¹⁶ v pogajanjih o sukcesiji bilateralnih pogodb z Ukrajino in Hrvaško kot državama naslednicama ZSSR in SFRJ opustila teorijo »clean slate« in prešla na pozicijo doktrine kontinuitete.

Po mnenju dvojice uglednih slovenskih strokovnjakov za mednarodno pravo, Boruta Bohteta in Mirjam Škrk, zapisanem leta 1997, je šlo pri pogajanjih s Slovenijo na avstrijski strani za »preračunljivo hitenje«, pravno nevzdržno pa naj bi bilo po njuni oznaki tudi stališče Dunaja, po katerem »ta avstrijski odmik od teorije 'clean slate' v smeri doktrine kontinuitete mednarodnih pogodb« ne more vplivati na že sklenjeni bilateralni sporazum z Republiko Slovenijo, »češ da je le-ta po načelu specialnosti edina pravna podlaga za pogodbe, ki nadaljujejo kontinuiteto v odnosih med Avstrijo in Slovenijo.«¹⁷ V nasprotju s Tretterjem, ki je ves čas govoril o »pristopu«, omenjena slovenska mednarodnopravna strokovnjaka priporočata rešitev, po kateri Slovenija ne bi ubrala poti pristopa k ADP, temveč bi kot ena izmed pravnih naslednic razpadle SFRJ v skladu z načeli sukcesije po državi predhodnici z notifikacijo depozitarju - torej Rusiji kot naslednici ZSSR - izrazila svoj namen, naslediti ADP v tistem delu, ki se tiče zaščite njene manjšine v Avstriji.

Slovenija naj bi skratka ne pretendirala na pristop k ADP po njenem 37. členu, ki naj bi po avstrijskem stališču onemogočal njen »vstop« v načelno »zaprto pogodbo«, temveč »se šteje za pravno upravičenko do njenega nasledstva po mednarodnem pravu kot država naslednica nekdanje Jugoslavije.«¹⁸ Pisca torej stojita na stališču, da ni potrebno, da Slovenija sama izpolnjuje pogoje, našete v 37. čl. ADP, saj v njenem primeru ne gre za pristop, temveč za pravno nasledstvo po državi predhodnici, ki je izpolnjevala te pogoje. Po njenem mnenju tudi ne kaže nasesti »avstrijski doktrini, da t. i. 'zaprte' pogodbe ni mogoče naslediti z notifikacijo sukcesije oziroma, da je pri tem potrebno soglasje vseh pogodbenih strank. V vsakem konkretnem primeru je treba upoštevati določbe same pogodbe in pa seveda dejstvo, ali gre za pogodbe v okviru nekaterih mednarodnih, zlasti regionalnih organizacij. ADP ni takšne vrste pogodba in ni razloga, da zanjo ne bi *mutatis*

* * *

¹⁶ Borut Bohtec, Mirjam Škrk: *Primer Avstrijske državne pogodbe za Slovenijo in mednarodno-pravni vidiki njenega nasledstva*. Pravniki, Ljubljana, 52, 11-12, 1997, str. 618.

¹⁷ *Ibid.*, str. 607.

¹⁸ *Ibid.*, str. 616.

mutandis veljala praksa, ki se je razvila pri multilateralnih pogodbah. Njene, še vedno veljavne politične klavzule imajo namreč veljavo *erga omnes*.¹⁹

Glede na večkrat ponovljeno avstrijsko stališče, da načelo kontinuitete velja le v primeru tkim. »radiciranih« pogodb, kakršne so pogodbe o mejah, Bohte in Škrkova nadalje zastopata stališče, da ima tudi ADP z ozirom na 5. člen »naravo pogodbenega mejnega režima ali t. i. 'radicirane' pogodbe, na katero nasledstvo držav nima učinka«. ²⁰ Slovenija naj bi imela v skladu s tem »kot sosedu celo pravico do avtomatične kontinuitete.« Ne le, da ima namreč od vseh držav naslednic razpadle SFRJ edina skupne meje z Avstrijo »in samo njo zadeva in bremeni priznanje starih avstrijskih meja, s čimer je precejšen del slovenskega avtohtonega zgodovinskega ozemlja in prebivalstva ostal zunaj sedanjih slovenskih meja«, poleg Hrvaške ima tudi edina svojo manjšino v Avstriji in zato tudi »pravico in dolžnost, da tudi kot sopogodbenica-sukcesor bdi nad uresničevanjem varstva slovenske manjšine.«²¹

Vsekakor je Borut Bohte že tudi leta 1992 na posvetu, organiziranem s strani ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja, svetoval, naj Slovenija »kot nasledstvena država Jugoslavije, ki je sopolpisnica ADP, pristopi v smislu sukcesije (s presumpcijo kontinuitete, ki jo predstavlja /.../ kot matična država /.../) in to ustrezno prijavi depozitarju ADP, Rusiji.«²² V krogu prominentnih udeležencev posveta je tedaj tak korak odsvetoval le Danilo Türk - zaradi taktičnih pomislekov.

Ob prvem uradnem srečanju med avstrijskim zunanjim ministrom Aloisom Mockom in njegovim slovenskim kolegom Lojzetom Peterletom na Dunaju v marcu 1993 je Karel Smolle, takratni zunanjepolitični svetovalec slovenskega zunanjega ministra s sedčjem na Dunaju, izjavil, da je vloga zaščitnice slovenske manjšine na Koroškem »de facto« od prejšnje Jugoslavije že prešla na Slovenijo. Sedem let kasneje bi se že lahko vprašali, kakšne korake je slovenska država odtlej podvzela, da bi si status zaščitnice zagotovila tudi »de iure« in katere možnosti so bile v zvezi s tem eksplorirane? To je toliko bolj aktualno zaradi tega, ker Avstrija v razmerju do nje povsem na novo odpira tudi druga »bilateralna«, zlasti premoženjska vprašanja, že urejena z določbami ADP, in na tej podlagi na podoben ultimativen način, kot je to počela prej Italija, pogojuje lastno podporo slovenskemu vstopu v evropske integracije. Vprašanje »nediskriminacijske denacionalizacije« ji je z utemeljitvijo, da za prihodnjo članico EU ni dopustna ureditev, ki denacionalizacijskim upravičencem nalaga dokazovanje lojalnosti med drugo svetovno vojno, us-

* * *

¹⁹ Ibid, str. 618.

²⁰ Ibid, str. 619.

²¹ Ibid.

²² Prim.: ZABELIŽKA pogovora o avstrijsko-slovenskih odnosih z vidika novih razmer in problematike, ki je zaobsežena v Avstrijski državni pogodbi (ADP), v organizaciji Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 16. 4. 1992.

pelo spraviti tudi v t.i. Skupno stališče EU, ki obravnava prost pretok kapitala, torej v oceno izpolnjevanja političnih kriterijev znotraj institucionalnega okvira pridružitvene sheme. Slovenijo skratka obravnava kot v načelu nov mednarodno-pravni subjekt, do katerega sama nima nobenih iz preteklosti izvirajočih pogodbenih obveznosti po določbi 2. odstavka 27. člena ADP, ki je dal takratni FLRJ pravico, da »zadrži, zapleni ali likvidira avstrijsko premoženje, pravice in interese«, avstrijsko vlado pa obvezal, »da poravnava škodo avstrijskim državljanom, katerih imovina je odvzeta po tej točki.«

Resolucija avstrijskega parlamenta z dne 19. 5. 1999 nadalje omenja Slovenijo skupaj s Češko, ko ugotavlja, da je »vprašanje odprave avnojskih določil in Beneševih dekretov postalo evropski problem.« Ob tem je resolucija v oporo tej trditvi lahko citirala le sklep evropskega parlamenta z dne 19. 4. 1999, v katerem je bilo le od Češke republike zahtevano, da »odpravi zakone, na podlagi katerih so izgnali posamezne narodnostne skupnosti iz nekdanje Češkoslovaške«, odlok AVNOJ-a pa sploh ni bil omenjen.²³ Dekret AVNOJ-a z dne 24. 11. 1944 je bil seveda skoraj povsem identičen s poznejšimi »Beneševimi dekreti«, na podlagi katerih so bili izgnani sudetski Nemci, odvzeto pa jim je bilo tudi državljanstvo in zaplenjeno imetje, le da je bil njihov izgon in odvzem premoženja »legaliziran« s sklepi Potsdamske konference, kar za avnojski sklep ni veljalo. Toda samo Jugoslaviji je po drugi strani Avstrijska državna pogodba dovolila zadržati avstrijsko imetje, s čimer je dekret AVNOJ vsaj v vprašanju imetja »legaliziran za nazaj.«²⁴

Vsekakor ta dejstva niso preprečila poslancema FPÖ, Grafu in Gudenusu, da ne bi izjavila, kako bo obnašanje Čehov in Slovencev v tem pogledu »pomembna preizkušnja« pri njihovem vstopanju v EU. Nihče sicer ne zahteva odprave potsdamskih sklepov, kajti to bi pomenilo višek zgodovinskega revizionizma in popravo rezultatov druge svetovne vojne, sudetsko vprašanje, ki je pomenilo uvod vanjo, pa se posredno znova odpira na podlagi dekretov, utemeljenih na njihovi podlagi. Vprašanje Beneševih dekretov in avnojskih sklepov je zdaj že pričelo deliti tudi vladno koalicijo; medtem, ko poslanec Graf grozi s »svobodnjaškim« vedom vstopu Češke in Slovenije v Evropsko unijo, poslanec ÖVP Mühlbacher predlaga obrnjeni vrstni red in meni, da bo odpravo Beneševih dekretov mogoče doseči tudi po sprejetju češke republike pod evropsko streho.

* * *

²³ Mojca Drčar-Murko: Slovensko-avstrijski odnosi. Priročna, preveč negibna tatča. Delo, Ljubljana, 29. 5. 1999. Drčar-Murkova je v istem sestavku omenila tudi stališče evropskega parlamenta do učenja tujih jezikov, ki poziva k uporabi jezikov novih držav poleg jezikov unije. V zvezi s slovenskim jezikom je zlasti zanimiva utemeljitev, da se jo velja naučiti in uporabljati »še zlasti zato, ker ime slovensčina deloma status uradnega jezika znotraj EU«, v tej zvezi pa sta navedeni avstrijski zvezni deželi, Koruška in Štajerska. »Šo se parlamentarci zmotili, ko so med avstrijske zvezne dežele, kjer naj bi bila slovensčina deželni uradni jezik, prišteli Štajersko? Ali pa gre za dosledno interpretacijo 7. člena avstrijske državne pogodbe in opozorilo Avstriji, naj izpolni meddržavne obveznosti?«

²⁴ Mojca Drčar-Murko: Porazna lahkomiselnost ali premišljen načrt? Delo, Ljubljana, 14. 12. 1995.

Še nekaj mesecev pred omenjenimi koalicijskimi nesoglasji je avstrijski veleposlanik v Ljubljani Gerhard Wagner sicer izrecno zanikal, da bi Avstrija želela doseči odpravo avnojskih sklepov.²⁵ Vprašati se je torej mogoče, čemu cna izmed obeh vladnih strank to vprašanje neprestano pogreva in zdaj že tudi zahteva odstop vladnega pooblaščenca za širitev EU na vzhod, nekdanjega zunanjega ministra Erharda Buscka, češ da kot domnevni pristaš »rdeče-črne koalicije« s svojimi stališči v tem pogledu vnaša razdor v koalicijske vrste. Hkrati avstrijski obrambni minister Herbert Scheibner v popolnem nasprotju z zatrjevanji avstrijskega zunanjega ministrstva, da Avstrija članstva Češke in Slovenije v EU ne bo povzročala z vprašanjem Beneševih dekretov in Avnojskih sklepov, vstop obeh držav v Evropsko unijo ultimativno pogojuje z njihovo odpravo. Slovenija in Češka nista zrela za sprejem v demokratično skupnost evropskih narodov, izjavlja Scheibner v najnovjši izdaji dunajskega političnega tednika »Format«, ker ne odpravita predpisov, ki so bili podlaga za pobijanje več sto tisoč ljudi.²⁶ Sudetsko vprašanje se torej znova nevarno odpira, potem ko je to že prenehala početi nemška stran. Če ne bi nemška vojska leta 1938 vkorakala v Prago in leta 1941 napadla in okupirala Jugoslavijo, ob čemer so bili za številne grozovitosti okupacijskega režima dokazano zaslužni tudi Hitlerjevi rojaki iz takratne »Ostmarke«, seveda ne bi bilo ne Beneševih dekretov, ne Avnojskega sklepa, z njihovimi, v marsičem obžalovanja vrednimi posledicami za usodo nemške narodnostne skupnosti v obeh državah. Vprašanje, komu je mogoče izstavljati račune v skladu s takšno logiko in pri kateri letnici se je mogoče ustaviti pri poskusih revizije preteklosti, ni zgolj retorično, saj je zlasti slednjih na razpolago kar nekaj (1941, 1938, 1920, 1919, 1918...)

* * *

²⁵ V pogovoru za mariborski »Večer«, v katerem so bila obravnavana vprašanja, ki sodijo v »železni repertoar« medsebojnih odnosov, torej vprašanje priznanja statusa narodnostne skupnosti majhni skupini nemško govorečih, »ki v Sloveniji živi zelo razpršeno«, in seveda slovenskega nasledstva po ADP, se je avstrijski veleposlanik o veljavnosti avnojskih sklepov izrazil takole: »... Avstrijci ne gre za to, da bi avnojske sklepe preprosto želela odpraviti. Avnojski sklepi so del zgodovine. Ni ti nam ne gre za to, da bi premoženjsko in odškodninsko ureditev po drugi svetovni vojni Avstrijci želeli kakorkoli spreminjati. Ne govorimo o tem, da bi Slovenija povrnila škodo ali odvzeto premoženje tistim Avstrijcem, ki so odškodnino že dobili. Te stvari so bile urejene leta 1955 z Avstrijsko državno pogodbo in še dodatno leta 1980 s premoženjskim sporazumom in nič od tega nečemo spreminjati. Za kar nam gre, je, da bi bili tisti državljani nekdanje kraljevine Jugoslavije pred drugo svetovno vojno, ki so bili nemškega ali avstrijskega rodu in so bili prav z sklepi v Jajcu razlastinjeni, po vojni pa so bili iz Jugoslavije pregnani ali pa so pobegnili, nediskriminacijsko upoštevani pri sedanjem denacionalizacijskem procesu. V sedanjem zakonu o denacionalizaciji je določba, ki ima osnovo v avnojskih sklepih in ki izhaja iz domnevne kolektivne krivde vseh ljudi nemškega rodu. To domnevno kolektivno krivdo pa Evropa petnajsterice ne sprejema in je v nobenem pravnem tedu ni...« Glede slovenske sukcesije po ADP je njegovo stališče še bolj jasno: »Avstrijska državna pogodba je limitirana multilateralna pogodba, to je pogodba z limitiranim krogom pogodbenih strank. Pristop države sukcesorke po mnenju izvedencev ni mogoč. Dejansko k tej državni pogodbi ni pristopila nobena država naslednica, z izjemo Ruske federacije, ki je ena izmed držav podpisnic. V tem primeru je vprašanje razrešil Varnostni svet Združenih narodov, ko je Rusko federacijo kvalificiral kot državo naslednico bivše Sovjetske zveze.« (Avstrija neče biti evropska izobčenka. Večer, Maribor, 4. 3. 2000).

²⁶ Slovenija ni zrela za EU. Avstrijski zunanji minister: Slovenija z avnojskimi sklepi ne more v EU. Delo, Ljubljana, 28. 8. 2000.

Kot je znano, je Praga pred nedavnim z diplomatsko noto dokaj previdno sondirala ameriško stališče glede vprašanja, ali nemško-ameriški dogovor o poravnavi odškodnin prisilnim delavcem med drugo svetovno vojno lahko negativno vpliva na veljavnost zakonskih aktov nekdanje Češkoslovaške. State Department je na vprašanje, ki je tesno povezano z veljavnostjo »Beneševih dekretov«, posredno pa seveda tudi s Potsdamskimi sklepi, odgovoril dokaj nedvoumno; ne le, da omenjeni sporazum ne posega v povojne akte, vse te »odločitve, sporazumi, dogovori in deklaracije« so »zgodovinska dejstva« in ZDA jih ne nameravajo postavljati pod vprašaj.

Koroški deželni glavar Jörg Haider je 18. 8. 2000, med obiskom na Bledu, kjer je sodeloval na turnirju pod naslovom »Brez meja / Senza confini / Ohne Grenzen«, že pokomentiral tudi omenjeni ameriški odgovor in podvomil, da gre za uradno stališče ameriške vlade. Pri domnevni ameriški podpori Beneševim dekretom naj bi šlo po njegovem mnenju le za diplomatsko vljudnost nasproti Pragi, ki jo ZDA žele videti v EU. Kritiziral je ameriško stališče do trgovanja s Kitajsko - to naj ne bi kazalo ravno na dosledno spoštovanje človekovih pravic - in diferencirano pohvalil Evropsko unijo, »ki je razvila konsekventen način spremljanja standardov človekovih pravic...«²⁷

Igralec golfa je tudi optimistično dejal, da se »žogica« znotraj EU že »pomika k polju regionalizma«, čeprav rezultat med prizadevanji za okrepitev regionalizma in težnjami k centralizmu ostaja trenutno še vedno »neodločen«. Hkrati je koroški plebiscit tik pred praznovanjem njegove osemdesetletnice značilno označil za »zmago regionalizma« (sic!) in to v času, ko je »vsak narod zahteval lastno državo«, Korošci pa so se »že takrat odločili za svojo skupno in enotno deželco, ne glede na nacionalno pripadnost.« To naj bi bila tudi »platforma letošnje proslave plebiscita, ki ga spoštujemo kot zgodovinski dogodek, kakor spoštujemo tudi odločitev Slovencev za lastno državo ob razpadu Jugoslavije.« Torej nič več znamenita »zmaga v nemški noči« (Sieg in deutscher Nacht), ki skupaj s panslavističnimi konstrukti sodi v zgodovinsko ropotarnico 20. stoletja, temveč, povsem v skladu z Mölzerjevimi scenarijem, nekakšna postmoderna apoteoza regionalizma, po Haiderjevi napovedi pospremljena celo s skupnim nastopom regionalnih simfoničnih orkestrov »Celovca, Ljubljane (sic!) in Trsta«.

Takoj po vrnitvi v Celovec je koroški deželni glavar že izdal uradno sporočilo za javnost, v katerem je Benešove dekrete in avnojske sklepe označil za »ljudomrziška določila iz diktatorskih dni, ki naj bi bili že zdavnaj preseženi« in za »ekla-

* * *

²⁷ Samozavestni koroški interpret zgodovine. Koroški plebiscit, trdi Haider, ni bil zmaga enega naroda nad drugim, temveč zmaga koroškega regionalizma - Avnoj in Beneš po njegovem ne spadata v EU. Večer, Maribor, 19. 8. 2000.

²⁸ Avstrija necnotna o vstopu Slovenije v EU. Delo, Ljubljana, 23. 8. 2000.

tantno kršitev človekovih pravic in mednarodnega prava.«²⁸ Kdor se želi priključiti evropski »skupnosti vrednot«, mora poskrbeti, da so »tovrstne domače naloge že opravljene«, je požugal Ljubljani in Pragi. Pri tem se je znova izkazal kot neprekosljiv demagog, ki ga v njegovi docirajoči pozi ne zmoti niti dejstvo, da je evropska štirinajsterica pred nedavnim osamila Avstrijo ravno zaradi nezdržljivosti »idejne prtljage« njegovih »svobodnjakov« s temeljnim evropskim sistemom vrednot, temelječim med drugim tudi na antifašizmu.

Če bi imela Slovenija urejeno vprašanje nasledstva po ADP, bi lahko na takšne izzive reagirala s stoično mirnostjo. »Žrtev Jugoslavije«, ki se je kazala v sprejemu potrditve meja s pristopom k ADP je bila tudi in predvsem njena »žrtev«, potrditev njene dobre volje do Republike Avstrije in s tem odpoved vračanju v preteklost, kar sicer Haider in del uradne avstrijske politike dušebrižniško počne s tako imenovanimi »avnojskimi sklepi« iz leta 1944.²⁹

Uradna Ljubljana se je po nekaterih poročilih sodeč pred nekaj meseci sicer diskretno pozanimala, kako je z njeno morebitno sukcesijo v okviru ADP.³⁰ Odgovor je po pisanju slovenskega tiska menda izzvenel »v duhu toplega odsvetovanja drezanja v pogodbo, ki je tudi za nekatere na Zahodu postarana v tistem delu, ki zaukazuje nevtralnost Avstrije, saj jo mnogi vidijo na poti v NATO. Toda ob bok političnemu vidiku, ki odsvetuje drezanje v status quo, pravne veljavnosti pogodbe ne izpodbija nihče, vključno z ZDA, če sodimo po odgovoru Čehom.«³¹

Avstrijska živčnost, povezana s vprašanjem slovenske sukcesije ADP, je bila v preteklosti povezana predvsem z bojaznijo, da bo Rusija tudi v tem pogledu poskušala naslediti ZSSR. Ko je predsednik ruske vlade Viktor Černomirdin leta 1993 na Dunaj prinesel Jelcinovo pismo, je povzročil vznemirjenje zlasti Jelcinov predlog načelne »pogodbe o prijateljstvu«, s katero bi državi nadgradili ADP. Ru-

* * *

²⁹ N. B.: zgodovinsko dokazljiv je en sam avnojski sklep, tako da je v tej zvezi vprašljiva že sama uporaba plurala.

³⁰ »Eno izmed mojih prvih dejanj po prevzemu zunanjega ministristva je bilo, da sem vsem veleposlaništvom v državah, ki so podpisnice ali soudeleženke v ADP, naročil poizvedeti o stališčih držav do slovenske aktualizacije tega vprašanja.« je na novinarsko vprašanje v februarju 2000 odgovoril tedanji zunanji minister Dimitrij Rupel. Do takrat naj bi na ministristvu že prejeli nekaj odgovorov, vendar jih Rupel v interesu države ni hotel predstaviti. »Ali je sedaj ugoden politični trenutek, ko EU stopa na prste modro črne koaliciji, in bi morda bilo bolj stopila na stran Slovenije, kot pa je v primeru zaostrovanj odnosov z Italijo?« sta ga nadalje vprašala novinarje: »Rupel izmikajoče odgovarja: 'To je vprašanje za 65.000 dolarjev. Imamo upanje, da bomo kaj koristnega storili za to državo.' Prav tako nisimo dobili odgovora na vprašanje, kdaj lahko pričakujemo kakšne nove poteze Slovenije glede nasledstva ADP. Rupel si noče postavljati rokov ali napovedovati prihodnosti. Hkrati pa opozarja, da je naša severna sosedka kot članica petnajsterice zavezana tudi spoštovati Unijine norme o manjšinah. Toda na tem mestu je treba opozoriti, da so določila ADP vendarle lex specialis in slovenski manjšini dajejo konkretnije pravice, ki jih evropski manjšinski dokumenti ne določajo tako podrobno.« (Aleš Gauhe, Vesna Kalčič: Vprašanje za 65 tisoč dolarjev. Svobodna Avstrija in njena pogodba. Sobotna priloga Dnevnika, Ljubljana, 26. 2. 2000).

³¹ Andrej Bristovšek: Eni in drugi. Sobotna priloga Dnevnika, Ljubljana, 22. 7. 2000.

ski predlog, v katerem je avstrijska diplomacija prepoznala poskus posredno pripraviti Dunaj k priznanju pravnega nasledstva Rusije kot ene izmed štirih sopolisnic ADP, je takratni kancler Vranitzky zavrnil z previdno utemeljitvijo, da Avstrija nima izkušenj s takšnimi »prijateljskimi pogodbami.« Černomirdinovo stališče je bilo prav tako jasno; Rusija se ne bo odrekla ničemu, kar je nekoč veljalo. V tem pogledu se z ruske strani ni nič spremenilo tudi dve leti kasneje, ob štiri-desetletnici podpisa ADP. Dunaj ruskega nasledstva glede ADP sam ni izrecno priznal, državna pogodba pa tudi ni bila omenjena v krovnem sporazumu o sukcesiji pogodb, sklenjenih med ZSSR in Avstrijo. Po avstrijskem stališču naj bi EU, katere članica je Avstrija, Rusiji nasledstvo tako ali tako priznala, zato Dunaju tega ni potrebno izrecno storiti. Če bi bila ADP in avstrijska nevtralnost omenjena kot »veljavna instrumenta«, kot se je menda glasil ruski predlog, bi namreč obstajala možnost, da Moskva v določenem trenutku izkoristi svoje podpisniške pravice in poda veto na avstrijsko članstvo v zahodne vojaške integracije (NATO, WEU).³²

Prav v tej zvezi pa bi kazalo omeniti še nedavno iniciativo, ki jo je podvzela nova avstrijska zunanja ministrica, Benita Ferrero-Waldner. Na zaupnem srečanju zunanjih ministrov v Bruslju je julija 2000 predlagala ustanovite vojaške zveze znotraj ožje skupine na tesnejšo integracijo pripravljenih članic EU, kar bi bilo mogoče realizirati s podpisom »fakultativnega dodatnega protokola k pogodbi o Evropski uniji«. V primeru napada na eno članico te skupine bi ji morale druge priskočiti na pomoč. Za Avstrijo bi to seveda pomenilo revizijo ADP, saj bi to pomenilo slovo od njene, v državni pogodbi zaukazane »trajne nevtralnosti« (Immerwährende Neutralität).³³

Avstrijski predlog je sicer vzbudil precejšnje zanimanje zlasti pri baltičkih državah, kandidatkah za Evropsko unijo, ki jim je pristop k NATU otežen zaradi nasprotovanja Moskve, skrbi pa jih tudi Putinov kurz ponovnega vzpostavljanja Rusije kot velesile. A naletel je na odločno opozicijo ene izmed podpisnic ADP, Velike Britanije. London v tem vprašanju zavzema dosledno odklonilno držo, ki ustreza tudi Washingtonu, saj Britanci nasprotujejo slehernemu poskusu, ki bi oslabil s strani ZDA dominirano organizacijo NATO v Evropi. Zaradi tega so na Otoku vselej poskrbeli za to, da pomen Zahodnoevropske unije ne bi postal prevelik, nič pa niso navdušeni tudi nad težko predvidljivimi vojaškimi garancijami, ki jih predlaga prva dama avstrijske diplomacije. Najnovejši avstrijski poskus, doseči obsolet-

* * *

³² Vojko Plešeg: Moskva nima posluha za Dunaj. Delo, Ljubljana, 28. 2. 1995. Ni izključeno, da ni bilo načelno razumevajoče stališče nekdanjega ruskega zunanjega ministra Andreja Kozirjeva do slovenskih želja po nasledstvu pri ADP v neposredni zvezi s takšnimi ruskimi prizadevanji. Na sovpadanje slovenskih in ruskih interesov v tem vprašanju bi namreč lahko kazal njegov odgovor takratnemu slovenskemu kolegi Rüpfu, da se je Rusija o tej temi pripravljena pogovarjati. Kozirjev naj bi - kot se spominja Rupel - med obiskom v Ljubljani v maju 1992 izrecno poudaril, da je slovenska zahteva »popsem upravičena«. Ales Gaube, Vesna Kalčič: Vprašanje za 65 tisoč dolarjev. Svoboda Avstrija in njena pogodba. Sobotna priloga Dnevnika, Ljubljana, 26. 2. 2000.

³³ Europäische Union. Neue Militärallianz? Der Spiegel, Hamburg, 31. 7. 2000, str. 133.

nost ADP tudi na področju skupne evropske obrambe, je torej vsaj zaenkrat spodletel.

Ko je leta 1994 predsednik Klestil med državnim obiskom v Sloveniji proglasil ADP za izpolnjeno, slovenski gostitelj pa naj bi mu po nekaterih časopisnih poročilih sodeč prišel nasproti z izjavo, da je celo »absurdna« (ob hkratnem poudarku, da ga veseli, ker po Klestilovem zagotovitvi člen 7. ni sporen),³⁴ je dunajski komentator Erhard Stackl v »Standardu« zapisal, da je ton, ki ga Klestil ubira nasproti »majhni, do Avstrije kar najbolj prijateljsko razpoloženi Sloveniji« ob tudi siceršnji »tujcem in manjšinam nenaklonjeni klimi« povsem neustrezen. Zaključnemu delu Stacklovega komentarja vse do danes ni mogoče odrekatl aktualnosti: »Klestil je Slovencem in drugim predstavnikom manjšin večkrat pokazal svoj pozitiven odnos do manjšin. Nek južnotirolski politik je nasprotno menil, da v času Druge republike zapisane manjšinske pravice niso uresničene. Vsakomur, ki je na jezikovno mešanih področjih Koroške, Štajerske in Gradišanske iskal dvojezične krajevne napise, zahtevane po členu 7 državne pogodbe, je znano, o čem gre beseda.

Kdor pokopava državno pogodbo, se lahko nadeja novih zahtev - manjšinskega ustavnega zakona ali bilateralnih pogodb s Slovenijo. Nasledstvo po državni pogodbi, da ali ne: nobeni vladi v Ljubljani ni mogoče zameriti, da ob vsem prijateljstvu z Avstrijo skrbi za Slovence preko meje.«³⁵

Kot je znano, se je Jugoslavija kot država predhodnica leta 1991 osamosvojene Slovenije s pristopom k ADP leta 1955 zavestno odpovedala ozemeljskim zahtevam do Avstrije, a kot pridružena članica tudi pridobila legitimno pravico, da bdi nad doslednim spoštovanjem in uresničevanjem člena 7. Te zaščitniške vloge iz naslova sukcesije Slovenija doslej še ni prevzela,³⁶ kljub temu, da sta to od nje izrecno pričakovali tudi obe manjšinski organizaciji na Koroškem,³⁷ Republika Avstrija pa ji vse doslej tudi ni bila pripravljena omogočiti izvajanja podobne zaščitniške funkcije, kakršno ima sama v razmerju do svoje manjšine na južnem Tirolskem.

* * *

³⁴ Kučan: »Staatsvertrag ist absurd geworden«. Slowenien's Präsident sieht völlig anderes Europa. Kurier, Wien, 3. 9. 1994. (Prin. tudi: Informacije & komentarji. **Tedenski info**-bilten Slovenskega znanstvenega inštituta, Celovec, 3 (14), št. 22, 7. 6. 1994, str. 7). Pisanje beograjske Politike Ekspres. Kučan: »Absurdna državna pogodba«. Republika, Ljubljana, 5. 6. 1994.

³⁵ Erhard Stackl: Hartes Wort, falscher Ort. Standard, Wien, 3. 6. 1994.

³⁶ Ina pa jo vselej - kot je leta 1992 zagotovil v poročilu neimenovani generalni sekretar za zunanje zadeve v avstrijskem zunanjem ministstvu - v skladu z dokumenti Konference o evropski varnosti in sodelovanju. («Dokumentu KEVS Sloveniji omogočajo vlogo zaščitnice.» Slovenski vestnik, Celovec, 11. 3. 1992).

³⁷ Poziv NSKS Pererferu, Bučarju, Kučanu in Ruptu: »Pričakujemo, da bo Slovenija pristopila k Avstrijski državni pogodbi. Naš tednik (NT), Celovec 13. 12. 1991; Predsedstvo NSKS: Republika Slovenija ima pravico in dolžnost do formalne ingerence. NT, 24. 1. 1992; Slovenija-zaščitnica proti izvozljenju državne pogodbe! Slovenski vestnik, Celovec, 19. 2. 1992.

Omenili smo že sedem let staro ugotovitev Karla Smollera, po kateri naj bi vloga zaščitnice slovenske manjšine na Koroškem »de facto« od prejšnje Jugoslavije že prešla na Slovenijo. Kljub izjavi nekdanjega avstrijskega kanclerja Vranitzkega izpred osmih let, po kateri avstrijska politika ne čuti potrebe po nikakršnem »opominjajočem prstu« in vidi »aktivno in odprto manjšinsko politiko kot politično obveznost an sich, po sebi, in ne kot obveznost do kakega manjšinskega zaščitnika«, ³⁸ je Smolle medtem očitno že spoznal, da zgolj platonično »dejansko« zaščitništvo ne zadostuje. Zdaj namreč predlaga, da bi Republika Slovenija z enostransko noto sporočila Dunaju, da se ima za državo zaščitnico slovenske manjšine v Avstriji, torej analogno kot je to storil Dunaj v primeru Južne Tirolske. ³⁹

Veliko razlogov govori za mnenje, da je to še vedno mogoče storiti, potem ko bodo izčrpane vse druge možnosti. Ne le, da je učinek tovrstne notifikacije vprašljiv, če bi že namreč kazalo kreniti po unilateralni poti, bi bilo vsekakor najbolje storiti korak pri depozitarju ADP in mu tako, kot je že leta 1992 nasvetoval profesor Bohte, ⁴⁰ sporočiti, da Slovenija prevzema nasledstvo ADP po državi predhodnici. Za to dejanje vsekakor obstoji legitimni nacionalni interes v zvezi s členom 7 ADP, za Republiko Slovenijo kot neposredno avstrijsko sosedo pa je pomembno tudi izpolnjevanje drugih obveznosti, izhajajočih iz ADP (spomeniki in grobovi, odškodnine). ⁴¹

* * *

³⁸ Pogovor s Franzom Vranitzkim: Obveznosti imamo do manjšine, ne pa do slovenske vlade. Delo, Sobotna priloga, Ljubljana, 25. 1. 1992.

³⁹ Gaube, Kalčić: Ibid.

⁴⁰ Prim.: Zabeležka pogovora o avstrijsko-slovenskih odnosih z vidika novih razmer in problematike, ki je zaobsežena v Avstrijski državni pogodbi (ADP), v organizaciji Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 16. 4. 1992.

⁴¹ V po stališču internega znanstvenega posveta na SAZU, vprašanje nasledstva v statusu podpisnice ADP predstavlja »...temeljno vprašanje mednarodnopravnega razmerja Republike Slovenije z Republiko Avstrijo in ga je kot takšno potrebno postaviti Avstriji na rangu čisto samostojnega in prioritetejnega vprašanja v slovenski zunanji politiki. Če v tem pogledu ni bilo kaj pravočasno storjenega, je zunanja politika Slovenije dolžna to storiti nemudoma zdaj. Še pred pridružitvijo RS k EU je treba sprožiti predvideni postopek za ta namen. Sedanje stališče Avstrije, ki odreka Sloveniji pravico do nasledstva med podpisnicami ADP, neogibno postavlja Republiko Slovenijo v podrejen položaj, odreka ji (v razmerju s seboj) status udeleženke v drugi svetovni vojni na strani protifašističnih sil Združenih narodov in sebe postavlja za čas druge svetovne vojne in po njej v položaj starejše države, ki ni v ničemer odvisna od zgodovinskega prispevka Slovenije k obnovi neodvisne in demokratične Avstrije. Dejansko Republika Avstrija pred 27. aprilom 1945 ni obstajala niti v obliki begunske vlade, medtem ko je Slovenija bila že državno formirana na svojem ozemlju (vključno z Glavnim štabom slovenske NOV, ki je poveljeval tudi obema avstrijskima bataljonoma, ustanovljenima na tleh Slovenije). ADP določa vse temeljne pogoje za miren obstoj Avstrije tudi v razmerju z Republiko Slovenijo, med njimi sedanjo državno mejo. Slovenska državna politika tukaj ne more sklepati nobenih novih pogodb brez spoštovanja slovenskega prispevka k okoliščinam obnove Avstrije v drugi svetovni vojni, izraženega v mirovni pogodbi po njej...« (Intervju znanstveni posvet »Nemci na Slovenskem« v priredbi Odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin v sodelovanju z Inštitutom za narodnostna vprašanja, dne 10. junija 1999. Zapis glavnih poudarkov iz razprave. INV, Ljubljana).

Kljub menda dokaj robustnemu opozorilu nekdanjega avstrijskega zunanjega ministra Schüssla slovenskemu kolegi Frlecu, po katerem naj Ljubljana kar poskuša naslediti ADP, če hoče doseči poslabšanje medsebojnih odnosov,⁴² so mednarodne razmere sedaj, ko je kancler Schüssel ujetnik koalicije s Haiderjem, trije »evropski modreci« pa sestavljajo svoje poročilo, takšne, da bo grožnja le stežka uresničil. Glede na to, da se avstrijske zahteve do Slovenije že več let stopnjujejo, tudi ni razloga, da slovenska diplomacija vsem morebitnim pomislekom in taktiziranjem navkljub ne bi podvzela tega koraka, nenansezadnje pa bi to lahko storila prav v interesu dobrih sosedskih odnosov, ki jim nenehne avstrijske zahteve še najbolj škodujejo. Izkušnje minulih let in minulih dni namreč kažejo, da se cena opustitve z vsakim novim dnevom zvišuje. Tisti, ki pravijo, da je bila najugodnejša priložnost zamujena že leta 1992, ko je Slovenija pričela urejati nasledstvo multilateralnih pogodb v paketu, od avstrijske notifikacije obsoletnosti nekaterih členov ADP pa sta minili komaj dve leti, imajo le delno prav, saj Dunajska konvencija o sukcesiji pogodb takrat še ni stopila v veljavo. Oportunitetno okence je zaenkrat še odprto, slovenska pogajalska pozicija pa bi bila tudi v primeru neuspešne notifikacije močnejša kot je danes.

Zgolj zaradi Haiderjevega odnosa do ADP slovenski manjšini na Koroškem seveda ni potrebno »a limine« zavračati njegovih aktualnih ponudb. Že kmalu se bo namreč izkazalo, ali gre za prava ali »danajska darila«. Slovenska politika pa bi se morala zavedati, da slovenska manjšina v Avstriji ne potrebuje takšnih ali drugačnih daril, temveč zgolj dosledno izvajanje tistega, kar ji je že zagotovljeno na državni in mednarodnopravni ravni. Edina mednarodnopravno veljavna pogodba, s katero je Dunaj zavezan k absolutni manjšinski zaščiti za slovensko manjšino na Koroškem in Štajerskem (!) vse do njenega morebitnega preklica, potrjenega s strani podpisnic, še naprej ostaja ADP s členom 7 - tista pogodba torej, ki so jo zavezniške sile druge svetovne vojne, kot že rečeno, sklenile »z Republiko Avstrijo in ne s koroško regijo...«⁴³

* * *

⁴² Gaube, Kalčič: *Ibid.*

⁴³ Upoštevati moramo, da je od nastanka prispevka do njegove objave preteklo že nekaj mesecev. Ne le, da Jean-Pierre Chevenement ni več francoski notranji minister, v minulih mesecih se je tudi sicer marsikaj spremenilo - sankcije EU nasproti Avstriji so bile umaknjene, oddano je bilo poročilo treh evropskih modrecev z ugotovitvijo, da je normativna raven avstrijskega manjšinskega varstva zgledna, polemika o pomenu AVNOJ-a je pred volitvami okupirala skorajda ves razpoložljivi slovenski »politični um«. Kljub izjavam avstrijske zunanje ministric Ferrero-Waldnerjeve o nujnosti pospešene širitve EU in nepogojevanja tega procesa z »odprtini vprašanji, avstrijski obrambni minister Scheibner in njegov strankarski šef Jörg Haider še vedno ponavljata zahtevo o nujnosti odprave Beneševih dekretov in »avnojskega sklepa« oz. sklepov, tako da v tem pogledu lahko govorimo o nespremenjeni strategiji ideološkega ozadja stranke, ki preko »majhnih tarč« meri na veliko večji cilj - na revizijo celotne povojne mirovne ureditve. Na eni strani je torej zunanja politika Dunaja, ki si prizadeva povečati avstrijsko zunanjepolitično težo z lansiranjem ideje o strateškem partnerstvu na področju dežel nekdanje monarhije, na drugi strani potencialno destabilizirajoče »enoregionalistične« taktike koroškega deželnega vladarja, ki dolgoročno skrbijo tudi italijanske sosesde. Tako npr., Renzo Guolo 9. 9. 2000 v tržaškem »Il Piccolo« poročilo treh modrecev označuje za Haiderjev osebni triumf in nevaren znak evropskega popuščanja

SUMMARY

SOME VIEWS ON THE ISSUE OF FURTHER VALIDITY OF THE AUSTRIAN STATE TREATY AND SLOVENE SUCCESSION OF THE STATUS OF THE TREATY CO-SIGNATORY

The article brings an analysis of some characteristic standpoints regarding the issue of the obsolescence of the Austrian State Treaty (AST) during the past ten years. It points out the strong tendencies for the revision of the treaty which represents the foundation of the Austrian statehood after 1955, whereby, in the demands for its complete elimination Joerg Haider, the controversial provincial governor of Carinthia, was the foremost amongst the major Austrian politicians. The question appearing in this context is whether Haider's protest against »the curatorship of the AST signatory power states« can be explained within the framework of a long-term strategy of the regionalistically founded historical revisionism, which is to radically reshape the geopolitical map of Europe. Andreas Moelzer, Haider's biographer and one of the leading ideologists of the present government party, the FPÖE, namely wrote quite openly in 1993 that the ethnoregionalistic »revival« is setting new foundations for the common European house, thereby »revising the European political landscape as determined by the Paris Peace Treaties from 1919 and the conferences of Potsdam and Jalta«. Regarding the question of the Slovene succession within the framework of the AST, the author, due also to such radical standpoints which attempt to revise the post-war peace treaties, at the same time interfering with the existing European regulation, joins the standpoint expressed in the Slovene international legal theory, according to which, the Slovene succession after the predecessor state, i.e. Yugoslavia, should be brought into value by notification with the AST depositary, Russia. This action is certainly justified by the legitimate national interest relating

* * *

in ugotavlja: »...Poročilo tako omogoča Evropi, da se izogne pasti referendumu, ki ga je Haider vsilil kanclerju Schüsslu. Izid eventualnega posvetovanja o odnosih Evropa-Avstrija (...) bi omogočil Dunajju ne le zahtevo po preklicu sankcij, temveč tudi spravi na tapeto vprašanje spoštovanja ljudske suverenosti in različne razdelitve moči med Brusljem, državami in regijami. Delikatna reforma pravi, ki zaposluje Evropo in za katero je še vedno potrebno enoglasno sprejemanje odločitev, bi bila paralizirana. Predvsem pa bi Haider, ki bi izšel kot zmagovalce iz konzultacije, poskušal zaostri krizo Unije, utemeljene na »velikih državah«, s tem da bi ji zoperstavil svoj etnoregionalistični model.

Da je to linija koroškega glavarja se zdi že povsem jasno. Prenehanje nasprotovanja širitvi na vzhod, donedavna bojnega ovna moža iz Bad Goiserna, meri na, kot potrjuje tudi ideolog FPÖ in »prinčev svetovalec« Andreas Mölzer, zavezitev »francosko-nemške premoči«. Po Mölzerju, nekdanj prepričanemu pangermanu, Avstrija njima več naravnih prijateljev v Evropi, še posebno odkar je socialdemokratska vlada v Berlinu preugala vezi »Kultur-nation«. Le z deželami evropskega vzhoda, ki so nekdanj pripadale avstro-ogrskega imperiju, in regijami severne Italije lahko Avstrija poskuša formirati blok, ki bi se bil zmožen upirati supremaciji Rena in fungirati kot model za Evropo »majhnih domovin...« (Il Piccolo, 9. 9. 2000)

to the minority protection of Slovenes in Carinthia in Styria, determined by the Article 7 of the AST. For the Republic of Slovenia as the immediate Austrian neighbouring state, however, the fulfillment of other obligations arising from the AST (monuments, tombstones, reparations) is also important.

BOJAN BREZIGAR

AVSTRIJA POD DROBNOGLEDOM?
SAJ NI ZARES ...*

Vstop Haiderjevih svobodnjakov v avstrijsko zvezno vlado je k številnim problemom, s katerimi se ukvarja Evropska unija, dodal še enega: ali in kako lahko EU poseže v primeru, kadar ena izmed držav članic krši osnovne človekove pravice.

Vprašanje ni iz trte izvito in odgovor seveda ni enostaven. Evropska unija je nastala kot gospodarska zveza in kot taka ni nikoli posegala na področja, ki obče veljajo za izrazito politična. Šele v Amsterdamski pogodbi zasledimo načelo, da Evropska unija temelji »na načelih svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic, osnovnih svoboščin in pravne države, kar so skupna načela držav članic« (čl. 6). Sicer pa države niso Evropski uniji nikoli podelile pristojnosti, da kakorkoli samostojno ukrepa v primeru kršitev teh načel.

Stanje, ki je nastalo v Avstriji, je bilo seveda novost za Evropo, ki ni vedela, kako bi se lotila novega stanja. Vstop svobodnjakov v vlado je namreč sprožil preplah, ob tem pa seveda niso manjkale politične špekulacije vladarjev in držav, ki so hoteli z znašanjem nad Avstrijo pokazati svojo načelnost in privrženost demokraciji. Zanimivo je, da so bili najglasnejši prav desno usmerjeni evropski vladarji: francoski predsednik Chirac in španski premier Aznar sta bila v prvi bojni vrsti, na razdaljo pa jima je sledil nemški kancler Schröder.

Razlogov, ki so privedli do takih stališč do Avstrije, tu ne bomo obravnavali. Gre namreč za vprašanja, ki niso tesno povezana z vsebino tega zapisa, ki je namenjen predvsem oceni odnosa do manjšin, ki ga vsebuje poročilo "treh modrecev".

"Trije modreci" so bili izhod za rešitev iz slepe ulice, v katero je zašla Evropska unija, potem ko je svet ministrov EU (seveda brez Avstrije) sklenil osamitev avstrijske vlade. Ukrep, ki so mu po vsej Evropi pravili embargo, pa ni bil nikakršen embargo, saj je šlo samo za politično osamitev: v Avstriji ni bilo obiskov na najvišji ravni in avstrijskih voditeljev ni nihče vabil v tujino. Na sestankih so se jih sprva izogibali in nekajkrat tudi skupnega fotografiranja ni bilo. Vse to pa seveda ni embargo.

* * *

* Op. ur.: besedilo tega sestavka je bilo dostavljeno uredništvu v oktobru 2000. Avstrija je uradno verzijo svojega poročila dostavila Svetu Evrope 15. novembra 2000.

Zadeva se je zaostrila, ko je avstrijska vlada sklenila, da jeseni razpiše referendum, ki bi vlado pooblastil, da z vsemi sredstvi doseže prekinitev "embarga". To pa bi dejansko pomenilo popolno blokado Evropske unije, saj je za vse pomembne sklepe potrebno soglasje vseh držav članic. Med temi sklepi pa sta tudi interna reforma EU kot pogoj za širitev unije proti vzhodu in Listina EU o osnovnih pravicah: z obema pa se je Francija želela proslaviti na vrhu v Nici decembra 2000. Kar naenkrat je torej začela teči voda v grlo evropskim vladarjem, prav tistim, ki so se tako nespretno lotili resnega vprašanja nadzora EU nad uveljavljanjem demokracije v posameznih državah članicah.

Evropska komisija, ki je bila od vsega začetka skeptična do sankcij in pri kateri je vseskozi veljalo pri odnosu do Avstrije načelo "business as usual", je takoj našla rešitev, ki je obstajala v imenovanju "treh modrecev" (s posredovanjem evropskega sodišča za človekove pravice) z namenom, da preverijo na eni strani zavezanost avstrijske vlade skupnim evropskim vrednotam, »še zlasti v zvezi s pravicami manjšin, beguncev in priseljencev«, na drugi strani pa razvoj politične narave svobodnjaške stranke. Za to nalogo so bili izbrani bivši finski predsednik Marti Ahtisaari, direktor nemškega inštituta Max Planck za primerjalno javno pravo in mednarodno pravo Jochen Frowein ter bivši španski notranji minister, bivši generalni sekretar Sveta Evrope in prav tako bivši član Evropske komisije Marcelino Oreja. Trojica je nalogo sprejela 12. julija 2000, poročilo pa je oddala 8. septembra.

V tem sestavku nameravamo, kot rečeno, obravnavati samo aspekte, ki zadevajo avtohtone narodne manjšine. "Trije modreci" so ta vprašanja obravnavali izključno na osnovi obvezujočih mednarodnih določil, konkretno Okvirne konvencije Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin (2. odstavek poročila). Ti standardi so v poročilu tudi obnovljeni z naslednjim besedilom (12. in 13. odstavek poročila):

b) Standardi v zvezi s pravicami narodnih manjšin

"12. leta 1995 je Svet Evrope odobril Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin, ki predstavlja pomemben standard v zvezi z zaščito manjšin. Za Avstrijo je konvencija stopila v veljavo 1. julija 1998. V skladu s 6. členom morajo pogodbenice spodbujati duh strpnosti in medkulturnega dialoga ter sprejeti dejanske ukrepe za promocijo medsebojnega spoštovanja, sodelovanja in razumevanja - zlasti na področjih izobraževanja, kulture in audiovizuelnih medijev - med vsemi ljudmi, ki živijo na ozemlju držav podpisnic, ne glede na etnično, kulturno, jezikovno ali kulturno identiteto teh ljudi. Države podpisnice

se izrecno obvezujejo, da bodo sprejele primerne ukrepe za zaščito tistih ljudi, ki bi lahko bili izpostavljeni grožnjam ali diskriminacijskim dejanjem, sovraštvu ali nasilju zaradi svoje etnične, kulturne, jezikovne ali verske identitete."

"13. Avstrija je ratificirala Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin leta 1998. Konvencijo je ratificiralo 32 držav, med temi 9 držav članic Evropske unije. Določila o manjšinah, ki jih vsebuje sklepni dokument OVSE o človeški dimenziji, sprejet na Kopenhagenski konferenci junija 1990, so sprejele vse države članice EU."

Poročilo je nepopolno, še zlasti v zvezi z okvirno konvencijo. Navedba, da je Avstrija konvencijo ratificirala in da je zanjo slednja stopila v veljavo 1. julija 1998, je namreč izrazito pomanjkljiva. Ratifikacija sama namreč ne izčrpa postopka, saj konvencija določa, da mora država pogodbenica v roku enega leta, odkar je konvencija stopila v veljavo, poslati Svetu Evrope poročilo o izvajanju konvencije. Avstrija tega roka ni spoštovala in kancler Schüssel se je v vladnem programu obvezal, da bo vlada pripravila poročilo do konca junija 2000. To je avstrijska vlada zares naredila, vendar je Svetu Evrope dostavila poročilo v nemščini, kar je v nasprotju s pravili; pri Svetu Evrope zato še vedno čakajo na uradno poročilo, ki mora biti poslano v angleščini ali francoščini. Zadeva se vleče že več kot tri mesece, kar vzbuja upravičene sume, da ne gre zgolj za tehnično težavo. Problem pa je, da Svet Evrope ne more začeti preučevati poročila, dokler ne prejme uradne (torej angleške ali francoske) verzije. Z drugimi besedami, Avstrija v zvezi s konvencijo še ne izpolnjuje osnovne obveznosti, ker že več kot leto dni zamuja z dostavo uradnega poročila in s tem onemogoča Svetu Evrope, da bi začel obravnavati izvajanje te konvencije.

Obvezam avstrijske vlade v zvezi s pravicami manjšin je namenjeno celotno 2. poglavje poročila, ki obsega odstavke od 20 do 29. To poglavje je razdeljeno v več sklopov; prvi sklop obravnava "Pravni sistem v Avstriji in dejansko stanje".

Poglejmo, kaj piše v posameznih odstavkih tega sklopa:

"20. Republika Avstrija razpolaga od svoje ustanovitve po prvi svetovni vojni s sistemom zaščite narodnih manjšin, ki živijo na avstrijskem ozemlju. V skladu z Avstrijsko državno pogodbo z leta 1955, so izrecno priznane slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, na Gradiščanskem in na Štajerskem. Specifične kulturne pravice, posebno v zvezi s šolstvom, so zajamčene s to pogodbo. Obstaja tudi zakonodaja v zvezi z uradnimi jeziki na teh območjih v državi."

Če tu naletimo na prvo veliko pomanjkljivost: odstavek, naslovu navkljub, govori le o pravnem sistemu in ne o dejanskem stanju, saj je nerazumljivo, da "trije modreci" navajajo kot obvezo iz državne pogodbe priznanje slovenske manjšine na Štajerskem, dejansko pa ta manjšina ni priznana. Če to je zadosten razlog za oceno, da je bilo poročilo sestavljeno brez primernega poznavanja dejanskega stanja, oziroma brez upoštevanja razpona med pravnim okvirjem in dejanskim stanjem. Tudi o specifičnih kulturnih pravicah je rečeno, da so zajamčene, ne pa, da se dejansko izvajajo. Prav tako je zelo splošen stavek o obstoju zakonodaje v zvezi z uradnimi jeziki, in vsekakor netočen, ker se geografska opredelitev "na teh območjih" nanaša na zgoraj navedena dežele, torej tudi na Štajersko, kjer tak zakon ne obstaja.

"21. Od leta 1976 priznava avstrijska zakonodaja vrsto skupnosti narodnih manjšin ("Volksgruppen") s posebnimi značilnostmi, iz kateri izhajajo specifične pravice. Ti zakonski ukrepi ščitijo tudi druge narodne manjšine poleg tistih, ki so bile priznane z državno pogodbo. Na osnovi zakonodaje iz leta 1976 so priznane manjšine Hrvati, Slovenci, Madžari, Čehi, Slovaki in Romi."

Trditev je točna, nanaša pa se izključno na zakonsko zaščito. Tu ni govora o izvajanju.

"22. Na osnovi popisa prebivalstva iz leta 1991 je bilo število pripadnikov vsake od teh narodnih manjšin naslednje: Hrvati 29.596; Slovenci 20.191; Madžari 19.638; »ehi 9.822; Slovaki 1.015 in Romi 122. Upoštevati je treba, da se ta popis nanaša na rabo manjšinskih jezikov. Obstajajo druge ocene števila pripadnikov raznih narodnih manjšin, na osnovi katerih je Hrvatov približno 30.000 na Gradiščanskem in 12.000 na Dunaju, Slovencev približno 15.000 v vsej Avstriji, Madžarov med 20 in 30.000, »ehov med 15 in 20.000, Slovakov med 5 in 10.000 ter Romov približno 25.000. Te številke so navedene v prvem poročilu o Republiki Avstriji izdelanem na osnovi Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin dne 30. junija 2000."

Zadeva je dvakrat zanimiva. Prvič, ker kaže na dvojne podatke in oboji naj bi bili uradni. Za Avstrijo ni ugodno, da so tako različni: oboji so namreč uradni, prvi iz leta 1991 (torej že po padcu berlinskega zidu, ko izjavljanje za "vzhodnoevropsko" pripadnost ni bilo več ocenjeno kot sovražno dejanje, in drugi letošnji. Razen pri Romih, kjer obstajajo objektivni razlogi, zaradi katerih lahko domnevamo, da so pri popisu ljudje raje prikrivali svoj izvor, ugotovimo, da oblasti v poročilu leta 2000 (mimogrede, gre za nemško verzijo poročila, o katerem smo pisali prej) umetno večajo števila pripadnikov vseh manjšin razen Slovencev: število slednjih (in to je druga zanimivost) je kar čez noč padlo za 25 odstotkov, ne da bi bila za to dana kakršnakoli razlaga. Politično bi temu rekli, da obstajata dve možnosti: ali Avstrija umetno zmanjšuje število Slovencev, ali pa je zaščita manjšine na tako nizki ravni, da se je v slabem desetletju vsak četrti Slovenec

asimilirala. Znanstvena ocena bi morala seveda najprej upoštevati metodo ugotavljanja številčnosti manjšine (o kateri tu ni podatkov), poleg tega pa je seveda pod vsako kritiko dejstvo, da "trije modreci" navajajo dve različni seriji števil in se ne sprašujejo, katere so točne in odkod tako velike razlike.

"23. V tem poročilu je avstrijska vlada jasno obrazložila pravice, ki jih uživajo razne narodne manjšine v avstrijskem pravnem sistemu. Poučevanje manjšinskih jezikov je na razpolago tistim, ki to želijo, predvsem na Gradiščanskem in na Koroškem. Na drugih območjih v državi obstajajo zasebne šole, ki prav tako poučujejo manjšinske jezike. Na Gradiščanskem obstaja skupno 29 osnovnih šol, v katerih poleg nemščine poučujejo hrvaščino. V letu 1998/99 je bil zagotovljen pouk v nemščini in slovenščini 1.620 otrokom."

Mimo dejstva, da je tu vir zopet neuradno poročilo, ki ga je "modrecem" očitno izročila avstrijska vlada in ne Svet Evrope, in ki ga ekspertna skupina Sveta Evrope še ni preučila in ocenila (in vse dotlej bo to poročilo ostalo samo enostranska podoba), zbode fragmentarnost podatkov v oči celo površnega poznavalca. V bistvu je tu rečeno, da v Avstriji obstaja šest manjšin, poučevanje manjšinskih jezikov pa je na razpolago samo Hrvatom in Madžarom na Gradiščanskem ter Slovencem na Koroškem. Ostali imajo pač morda zasebne šole, ampak o teh ni podatkov. Tudi tu manjka vsakršna kritična pripomba, ali vsaj objasnitev razlik.

"24. Avstrijsko ustavno sodišče je v več razsodbah pojasnilo domet pravic manjšin priznanih v državni pogodbi. V razsodbi z dne 19. marca 2000 je ustavno sodišče razsodilo, da neka obstoječa omejitev v šolskem sistemu v slovenskem jeziku na Koroškem ni bila v skladu s specifičnimi določili Državne pogodbe. Sodišče meni, da mora obstajati v osnovnem šolstvu v šolah z manjšinami enakovrednost med poučevanjem v obeh jezikih, nemščini in slovenščini. Videti je, da ta razsodba še ni bila v celoti izvedena na upravni ravni."

Kot dopolnilo k prejšnjemu odstavku je tu zapisano, da je ustavno sodišče razsodilo, da zakonodaja o dvojezičnem šolstvu na Koroškem ni v skladu z državno pogodbo in da te razsodbe oblasti (še) ne spoštujejo. Tega odstavka ni treba dodatno komentirati.

Drugi sklop poročila o manjšinah zadeva novi člen avstrijske ustave o manjšinah. Glasi se:

"25. Če od leta 1997 je bila v teku razprava o predlogu, ki so ga izdelale vodilne organizacije raznih narodnih manjšin, da bi vključili v avstrijsko ustavo

poseben člen o zaščiti manjšin. Sedanja avstrijska zvezna vlada je 31. maja 2000 predstavila parlamentu osnutek zakona s tako vsebino. Po razpravi o tem predlogu v avstrijskem parlamentu ("Nationalrat") so vključili v 8. člen avstrijske ustave nov 2. odstavek. Ta sprememba ustave je začela veljati 1. avgusta 2000. Besedilo novega člena se tako glasi:

8. člen

(1) Nemški jezik je, brez vpliva na pravice, ki so na zvezni ravni priznane narodnim manjšinam, uradni jezik Republike.

(2) Republika (Zvezna država, zvezne dežele in občine) priznava svojo jezikovno in kulturno raznolikost, ki prihaja do izraza z njenimi avtohtonimi narodnimi manjšinami. Jezik in kulturo teh narodnih manjšin, njihovo kontinuiteto in njihovo zaščito, je treba spoštovati, zajamčiti in spodbujati."

"26 Glede na zgodovinski potek postopka za odobritev tega člena je jasno, da je sedanja zvezna vlada v celoti spoštovala to ustavno reformo. Zahvaljujoč se tej reformi je v avstrijsko ustavno pravo vključena specifična ustavna obveza za promocijo obstoja in dejavnosti raznih skupin narodnih manjšin ("Volksgruppen")."

Novi člen ustave o pravicah manjšin je seveda pozitiven. To piše v poročilu "modrecev", tako ocenjujejo tudi manjšine, in s to ugotovitvijo bi lahko tudi končali. Zanimivo pa je, da je v poročilu natančno naveden postopek z datumi, iz česar izhaja, da so manjšine tri leta zamaževale tako določilo in je nanj vlada pristala šele sedaj, torej po kritikah, da ne spoštuje osnovnih pravic manjšin.

Naslednji, tretji sklop sestavlja en sam odstavek in zadeva druge ukrepe. Glasi se:

"27. 21. junija 2000 je bil sprejet upravni ukrep v zvezi z uradnimi imeni občin v deželi, kjer sta najštevilnejše prisotni hrvaška in madžarska manjšina. V 51 občinah na Gradiščanskem so namestili 260 dvojezičnih tabel, na katerih je ime krajev navedeno v dveh jezikih. Z drugim upravnim ukrepom, ki bo začel veljati 1. oktobra 2000, je avstrijska zvezna vlada za pripadnike madžarske manjšine odobrila vrsto določil v zvezi z rabo madžarskega jezika v odnosih z oblastmi."

Drugi ukrepi so torej sektorialni in zadevajo samo Gradiščansko. V tem primeru "trije modreci" ugotavljajo, da so oblasti namestile 260 dvojezičnih napisov (medtem ko v celotnem poročilu ni govora o napisih, ki jih za Koroško

določa že stara zakonodaja, pa jih nikoli niso namestili). Kar pa zadeva določila v zvezi z rabo madžarskega jezika v zvezi z odnosi z oblastmi v poročilu ni rečeno, ali gre za določila, ki so že v veljavi za druge manjšine (in, v tem primeru, kako jih oblasti izvajajo), ali pa gre za nova določila, ki veljajo samo za Madžare (in, v tem primeru, zakaj ne tudi za druge manjšine.)

Četrti sklop, 28. odstavek, se nanaša na priseljence in ga tu ne bomo obravnavali, peti sklop pa vsebuje zaključke o pravicah manjšin. Glasi se:

"29. Avstrijski pravni sistem vsebuje specifično zaščito za manjšine, ki stanujejo v Avstriji. Ta zaščita je priznana na ustavni ravni. Avstrijski pravni sistem ščiti narodne manjšine v Avstriji bolj kot številne druge evropske države."

Tudi v tem primeru gre za umotvor, ki jasno kaže na zadrego "treh modrecev", ki so morali "oprostiti" Avstrijo, za "oprostilno razsodbo" pa niso imeli nobene prave podlage. Prvi stavek je to, kar pravijo vsi: v avstrijskem sistemu že obstaja specifična zaščita manjšin. To je zapisano v državni pogodbi, in drugi stavek dodaja, da je sedaj to zapisano tudi v avstrijski ustavi. Tu je seveda govor samo o "pravnem sistemu" in ne o dejanski zaščiti, kot da bi pravna določila izčrpala odgovor na vprašanje o zavzetosti avstrijske vlade za zaščito manjšin. Prvotno vprašanje, na katerega so morali odgovoriti "trije modreci" ni zadevalo samo pravnega sistema, saj je vsem znano, da se slednji ni bistveno spremenil, zadevalo je dejstva, teh pa modreci sploh niso vzeli v poštev, razen v dveh primerih: ko je šlo za neizvajanje razsodbe ustavnega sodišča in ko je šlo za nameščanje tabel na Gradiščanskem.

Še najbolj nenavadno pa zveni zadnji stavek: kaj pomeni trditev, da avstrijski pravni sistem ščiti narodne manjšine v Avstriji bolj kot številne druge evropske države? Ta stavek je vredno analizirati. Tudi ru smo namreč postavljeni pred dve vprašanji. Prvo je le ponovitev tega, kar smo pravkar napisali: gre zopet za sklicevanje na pravni sistem; skratka, "trije modreci" niso zapisali, da so v Avstriji manjšine zaščitene boljše kot v številnih drugih državah, ampak spet govorijo samo o pravni osnovi in ne o dejanski manjšinski zaščiti. Ponavljajo, da so besede ustrezne, o dejanjih pa ne govorijo.

Drugo vprašanje pa se nanaša na številne evropske države. Kaj to pomeni? Res je namreč, da je bila v celotni zadevi sporna polnopravna udeležba Avstrije v Evropski uniji, po drugi strani pa je standarde, na katere se sklicujejo "modreci", določil Svet Evrope. Trditev, da avstrijski sistem boljše ščiti manjšine kot številne druge članice EU, bi bila vsebinsko seveda močnejša; "trije modreci" tega niso napisali in tako ostaja tudi zadnji stavek nedorečen, kajti zagotovo je res (in za to nismo potrebovali nobenih modrecev), je zaščita manjšin v Avstriji boljše kot v

številnih evropskih državah, če pri tem mislimo na Albanijo, Grčijo, Moldavijo, Belorusijo, Ukrajino in še katero.

Zaključek je torej precej enostaven. Poročilo "modrecev" k oceni zaščite manjšin ne dodaja prav ničesar, česar ne bi že vedeli. Nasprotno, iz besedila izhajajo številne nedoslednosti in številne pomanjkljivosti; nedoslednosti izhajajo iz razkoraka med pravno osnovo in dejanskim stanjem, pomanjkljivosti pa iz sektorskih ukrepov, ki zadevajo samo nekatere manjšine in ne vseh. Sklepni odstavek z doslednim vztrajanjem pri pravni osnovi in popolnim opuščanjem ocene dejanske zaščite to še potrjuje, na koncu pa s pomanjkljivo opredelitvijo primerjalnega elementa (številne evropske države) zmedo še povečuje.

Vendar ob vsem tem obstaja za manjšine resna nevarnost, da bo Avstrija "sedla" na to poročilo in ga bo uveljavljala kot mednarodno priznanje za njeno zaščito manjšin. Tu pa je mnogo odvisno tudi od manjšin samih, kajti pomanjkljivosti in nedoslednosti v poročilu lahko obrnejo sebi v korist. V času, ko so "trije modreci" to poročilo pripravljali, so bile manjšine nenavadno tihe; to je mogoče razumeti tudi kot državljanski ponos, kajti tudi manjšinci so imeli ves interes, da EU čimprej umakne "sankcije" proti Avstriji. Sedaj, ko je to vprašanje mimo, pa bi res kazalo, da manjšinske organizacije resno vzamejo v pretres poročilo "treh modrecev" in skušajo v svojo korist obrniti vse, kar se obrniti da. Iz tega zapisa pa je razvidno, da je tega še kar veliko.

SUMMARY

AUSTRIA UNDER MICROSCOPE? IT'S NOT TRUE ...

The article critically evaluates the report of the three experts (the so called »Wise Men«) of the European Union on the status of minorities in Austria. The report is full of inconsistencies and shortcomings; the former result from the discrepancy between legislation and actual state, the latter from partial measures concerning only certain minorities. The concluding part of the report, with its consistent persistence on legislation and complete omission of the estimation of the actual protection, only confirms this, while at the end, it only increases the confusion through its insufficient definition of comparative element (other European states). There is a danger that Austria might take advantage of this report, using it as an international recognition of its minority protection. Here, much depends on the minorities themselves, as these inconsistencies and shortcomings can be turned to their benefit. At the time when the three experts were preparing this report, minorities were unusually passive, probably because they too wished the EU to withdraw its »sanctions« against Austria. However, now that this issue ceased to be relevant, minority organizations should study this report and take advantage of everything that can possibly be turned to their benefit. The article claims

JERNEJ ZUPANČIČ

SLOVENCİ NA MADŽARSKEM

1. UVOD

Med slovenskim avtohtonim prebivalstvom zasedajo Porabski Slovenci posebno mesto, ki izhaja iz polstolerne izoliranosti od etničnih, jezikovnih in kulturnih procesov večine slovenskega naroda. Brez dvoma je življenje za železno zaveso vtisnilo pokrajini in ljudem močan pečat, ki kot pretežno negativna dediščina v gospodarski, socialni in demografski strukturi usmerja nadaljnji razvoj te slovenske skupnosti v zamejstvu. Raven pravnega varstva Porabskih Slovencev je sicer sorazmerno visoka, dejanski etnični procesi pa kažejo odločno negativne tendence. Ta skupnost je etnično močno ogrožena.

Dosedanje razprave o Slovencih na Madžarskem so se osredotočale skoraj izključno zgolj na Slovensko Porabje oziroma na območje avtohtone poselitve. Podobno je bilo sicer tudi pri npr. Slovencih v Avstriji ali v Italiji. Zato se je razseljeni del avtohtonih skupnosti pogosto znašel v nekem statističnem vakuumu in nerazpoznavnosti. Bile so skoraj prezrte v študijah, še bolj pa v politični, gospodarski in kulturni podpori. Le redke študije so omenjale tudi prisotnost slovenskega prebivalstva v drugih predelih zunaj območja tradicionalne poselitve. Prispevek skuša opozoriti na celovitost slovenske populacije na Madžarskem, ki jo poleg avtohtone manjšine sestavljajo tudi preseljeni Porabski Slovenci ter slovensko prebivalstvo, ki se je na madžarsko priselilo od drugod ali pa je obstajalo kot neterminitorialna avtohtona skupnost. Tem se je treba posvetiti ne zaradi nostalgije po izgubljenem ali celo pozabljenem delu slovenskega naroda, temveč predvsem zaradi funkcij, ki jih lahko take razpršene skupnosti opravljajo v pogojih informacijske družbe in komunikacijskih možnosti, ki jih nudi pravni, politični, gospodarski in kulturni okvir združene Evrope.

Koncept enotne in celovite znanstvene obravnave slovenskega prebivalstva nikakor ne zanika ključnega pomena avtohtonih manjšin, ki tudi teritorialno zaokrožajo t.i. slovenski kulturni prostor. Poudariti hočemo predvsem mobilnost tudi manjšinskega prebivalstva in torej neke vrste preseiganja prostorske omejenosti »kulturnega prostora«. Slednjič je prav območje tradicionalne, avtohtone poselitve najpomembnejše izhodišče, v smislu identitete pa še neke vrste »mitični« prostor, s katerim se istovetijo razseljeni pripadniki avtohtonih manjšin tudi v drugi

generaciji, ko s t.i. »izvornim« prostorom nimajo nobene funkcionalne povezave več. Slednjič ostane znanosti, še bolj pa kulturi in politiki najpomembnejše vprašanje: kako čimbolje povezati pripadnike slovenskega naroda in kulture in tako – ne glede na razdalje, politično in svetovnonazorsko usmeritev, gospodarsko moč in odtenke vsebine narodne (in regionalnih) identitet – v funkcionalno celoto slovenskega naroda.

Najprej je treba vedeti, s kakšnim številom in strukturo razpolagajo Slovenci na Madžarskem.

Slovenci živijo kot avtohtona narodna manjšina v Porabju, ki upravno spada pod Železno županijo (Vas megye). Njihovo poselitveno ozemlje obsega skrajni jugozahodni del Madžarske, stisnjen ob tromejo med Avstrijo in Slovenijo. Poleg tega živijo Slovenci razseljeni tudi drugod po Madžarskem: v Budimpešti, v županiji Győr -Moson- Sopron- in v okolici Taranya v Šomodski županiji (Somogy megye). Slovensko Porabje meri okrog 100 km² in obsega območje sedmih (prej dvetih) vasi ter mesta Monošter. V naselju Kétyölgy (Dve dolini) sta združeni dve vasi: Verica in Ritkarovci. V osemdesetih letih so Monoštru priključili Slovensko ves. Slovenske vasi so imele na začetku 19. stoletja tudi nemško manjšino (največ v Dolnjem Seniku - okrog tretjine), to je okrog 8 % (Naši onstran meje. 1933). V okolici Monoštra še sedaj živi poleg Madžarov tudi nekaj Nemcev. Ime "Porabje" in "Porabski Slovenci" se je uveljavilo po drugi svetovni vojni. Prej so jih imenovali "Rabski Slovenci" ali pa skupaj z ostalimi Prekmurci »Ogrski Slovenci«. V madžarskem tisku je bil uveljavljen izraz "Vendvidék", ki je pred Trianonsko pogodbo označeval celotno Prekmurje in Porabje. Tudi uradna statistika je Slovence označevala za Vende. Vendska teorija je tako madžarska inačica bolj znane "Vindišarske teorije", razširjene v Avstriji. Skupino Slovencev s prekmurjskim narečjem so imeli za Madžare, ki govorijo "vendsko" (Kacin - Wohinz, 1974, 176-177). Izraz "Vend" se je pri statističnih popisih obdržal do leta 1981; tedaj je županijski sver Železne županije s posebnim odlokom odpravil izraz "Vend" in uvedel naziv "Slovenec" (Olas, 1991).

Naselitveno ozemlje Slovencev je bilo v prejšnjih stoletjih znatno širše in je obsegalo še 10 vasi na današnjem Gradiščanskem, ki so bile kasneje germanizirane in po Trianonski pogodbi leta 1920 priključene Avstriji. Po navedbah nekaterih raziskovalcev je bilo okrog leta 1270 v Őrségu (Stražna pokrajina) v 18 vaseh še vsaj četrtnina Slovencev. Na nekdanjo slovensko prisotnost opozarjajo krajevna imena slovenskega izvora. Izven Slovenskega Porabja so prebivali Slovenci strnjeno še v Šomodski županiji (Somogy megye), predvsem okrog Taranya, kamor so se naselili v 17. stoletju. V 19. stoletju je bilo na omenjenem območju še vsaj 16 naselij s slovenskim prebivalstvom. V začetku 20. stoletja so bili Slovenci naseljeni tudi v Monoštru in okolici (Trošče, Mala vas, Čretnik, Žida) in v Farkašovcih. Danes so te vasi že madžarizirane (Kozar - Mukič, 1984).

Približno 200 let po naselitvi je prišlo območje pod frankovsko nadoblast. V 9. stoletju je bilo del Pribinove in pozneje Kocljeve kneževine, ki je segala na jug do Drave. Leta 1183 je bil ustanovljen cistercijski samostan v Monoštru, ki je naseljeval kmete - Slovence iz Prekmurja. Podobno je ravnal tudi fevdalec Batthyany, ki je imel svojo posest na območju Gornjega in Dolnjega Senika, Verice in Ritkarovcev. Madžari so oblikovali obrambni pas, katerega prebivalci so imeli nekaj posebnih pravic. V dobi turških vpadov so Turki zavzeli večji del današnje Madžarske. Porabje je bilo prav na meji in zato izpostavljeno roparskim turškim vpadom. Leta 1664 so bili Turki pri Modincih (Mogersdorf) pri Monoštru hudo poraženi (Kozar - Mukič, 1984).

Sredi šestnajstega stoletja se je protestantizem razširil tudi na Madžarskem. V Porabje je prišlo nekaj Trubarjevih in Dalmatinovih knjig. Kasneje so prekmurški protestanti sami poskrbeli za svojo književnost. Narodno gibanje je v 19. stoletju je bilo v primerjavi z razvojem v drugih slovenskih pokrajinah razmeroma šibko. Načrtna madžarizacija je v 19. stoletju ob pomoči uprave in šolstva postopoma krčila slovensko populacijo. Madžarske oblasti so preprečevale razvoj slovenskega šolstva in celo širjenje slovenskih knjig (npr. od Mohorjeve družbe) (Pahor, 1976). Po razpadu Habsburške monarhije po prvi svetovni vojni so 26. 7. 1921 s Trianonsko mirovno pogodbo med Madžarsko ter antantnimi silami določili današnjo mejno črto. Prišel se je ločen gospodarski, politični, kulturni in narodnostni razvoj Prekmurja in Porabja. Kleklov načrt samostojne Slovenske krajine (Prekmurja s Porabjem vred) se ni posrečil. Do sprememb ni prišlo niti po drugi svetovni vojni, čeprav je bilo napisanih več zahtev po priključitvi Porabja Sloveniji. Resolucija Informbiroja leta 1948 je imela za maloštevilno slovensko skupnost v Porabju katastrofalne posledice. Zatrla je skromen začetek manjšinskega šolstva, nasilno razselila precej Slovencev širom po Madžarski in za nekaj desetletij skoraj hermetično zaprla državno mejo. Socialistično gospodarstvo in družbena ureditev ni dopuščala skoraj nobene iniciative in šele spremenjena ustava leta 1972 je dala manjšini vsaj formalno varstvo in možnost rabe slovenščine (Madžari in Slovenci, 1987). Slovincem formalno zagotavlja manjšinske pravice tudi nova madžarska ustava iz leta 1989 (Sporazum..., 1992, Ethnic minorities in Slovenia, 1994) in Zakon o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem (1993).

2. METODOLOŠKE OPOMBE

Proučevanje Slovencev na Madžarskem nudi zanimiv metodološki izziv. Pri proučevanju številčnosti in strukture manjšin so raziskovalci dostikrat soočeni s pomanjkanjem primernih podatkov. Pri Slovencih na Madžarskem pa imamo za daljše časovno obdobje kar tri popisne kriterije: po maternem jeziku, po narod-

ni pripadnosti ter po znanju jezika. Pri tem nikakor ne gre zametovati vpliva popisovalcev ter njihovega individualnega razumevanja popisnih meril na eni ter družbene klime, bolje rečeno ravni odnosov večine do manjšine, na drugi strani. Oboje namreč lahko močno spremeni etnično podobo v določenih območjih. Vprašanje popisnih meril, načina in metodologije popisa je zelo podrobno proučen za primer Slovencev na avstrijskem Koroškem (glej Klemenčič, 1990 in Grafenauer, 1990). Klemenčič jim upravičeno pripisuje manipulativni značaj. Vendar je po drugi strani jasno, da so tudi ti, čeprav metodološko včasih celo sporni podatki, vendarle pomemben vir informacij, ki lahko po kritičnem pretresu ter primerjavi z nekaterimi terenskimi metodami dela lahko prinese bolj jasno sliko številčnosti, strukture in načina poselitve izbrane etnične skupnosti. V avstrijskem primeru smo tako lahko določili nov način in območja poselitve. Popisni kriterij »občevalnega jezika« se je pokazal sicer kot strog, ki zajame približno tretjino dejanske slovenske populacije. Tako smo tudi s pomočjo popisnih podatkov ugotovili nova jedra slovenske poselitve ter znaten delež »razpršene« manjšine (Zupančič, 1999).

Tudi pri Slovencih na Madžarskem moremo ugotoviti opazen delež prostorsko razpršenih. Porabski Slovenci so torej samo največji, najbolj prepoznaven, znan in proučen del slovenske skupnosti v tej državi. O tej »drugi« razsežnosti vemo zelo malo (Zupančič, 1998). Predvsem primanjkuje obširnejših terenskih raziskav, s pomočjo katerih bi lahko kritično pretresli tri popisne kategorije. Vendar je za prvo rabo in določitev vsaj okvirnih številčnih, strukturnih in prostorskih razmerij o Slovencih na Madžarskem vendarle dovolj. Kriterij maternega jezika je po prepričanju vidnih raziskovalcev s tega področja (Klemenčič, 1999) še najprimernejši oziroma najbolj objektivni. Praviloma ga interpretirajo kot jezik primarne komunikacije (Susič, Sedmak, 1983), vendar ni izključena tudi razlaga o etničnem poreklu; popisovalci bi se v tem primeru ravnali po etničnem poreklu matere ali staršev.

Kriterij narodne pripadnosti sodi med najpogosteje uporabljene. Je metodološko jasen: osebe se subjektivno opredelijo k določeni narodni oziroma etnični skupnosti. Na socializacijo v tujem okolju močno vplivajo različni dejavniki iz okolja, ki utegnejo močno oslabiti zavest in tudi objektivne elemente narodne identitete, zato se posebej v pogojih razpršenosti mnogi opredelijo po svojem etničnem in kulturnem okolju in ne po poreklu, čeprav so še vedno nosilci objektivnih elementov izvirne etnije. Manjšinci živijo manjšinsko življenje (npr. v šolstvu, politiki, kulturi itd. in so celo njeni nosilci), a se k manjšini subjektivno ne prištevajo. S tem pojavom so soočeni tudi Slovenci v Porabju, po rezultatih zadnjega popisa 1990 v Monoštru ni Slovencev, čeprav živi tam kar nekaj učiteljev in kulturnih delavcev (Olas, 1991). Utemeljeno je mogoče domnevati, da je še več podobnih primerov v mešanih družinah ter pri Slovencih, razpršenih po vsej Ma-

džarski. Ta pojav pogostejši v območjih in obdobjih močnejših pritiskov na manjšino. Uvodoma smo že opozorili na pojav »vendske« teorije kot poskus opredeljevanja Slovencev kot »posebnih« Madžarov »vendskega« jezika. Zgodbo o tem je zaključila madžarska uprava sama, posledice v zavesti pa so med prebivalstvom verjetno ostale.

Tretji kriterij, ki ga uporabljajo madžarski popisi, je znanje jezika. Na Madžarskem je mogoče največje število Slovencev ugotoviti prav na podlagi znanja slovenskega jezika pri popisu v vseh obdobjih. To gotovo preseneča, saj je številčno šibka slovenska skupnost na Madžarskem premalo prepoznavna, da bi sama po sebi motivirala učenje slovenščine. Obenem je posebno za pripadnike večinskega naroda ta kriterij najbolj enostaven instrument dokazovanja visoke stopnje etnične homogenosti. Če znanje jezika enačimo z narodno pripadnostjo, potem zlahka vključimo v etnični korpus tudi večino pripadnikov avtohtonih manjšin; pripadniki manjšin so skoraj v celoti dvojezični, zanesljivo pa obvladajo jezik večine. Pri Slovencih spričo njihove razpršenosti in maloštevilčnosti to ne more veljati. Najverjetneje je treba med osebami, ki so se pri popisu opredelile za znanje slovenščine in obenem ne navedle ostalih dveh kriterijev (maternega jezika, narodne pripadnosti) iskati osebe delno ali v celoti slovenskega etničnega porekla, ki zaradi družinskih ali / in poklicnih prilik izražajo določeno distanco do slovenstva, a ga v celoti nikakor ne odklanjajo. Glede na sorazmerno veliko število teh oseb v daljšem obdobju je treba poudariti precejšnjo etnokulturno raznolikost slovenskega prebivalstva na Madžarskem in tudi njihovo etnično vitalnost, v nasprotju z izrazitimi asimilacijskimi tendencami, značilnimi samo za Porabske Slovence. Bodo madžarski Slovenci postali nevidna, a dejavna slovenska skupnost?

3. ŠTEVILČNI RAZVOJ SLOVENCEV NA MADŽARSKEM

3. 1. DEMOGRAFSKI IN ETNIČNI RAZVOJ SLOVENCEV V PORABJI

Periferni položaj Porabja je močno vplival na prebivalstveni razvoj območja. Podobno kot drugje v Slovenski krajini je bilo tudi za to območje značilna visoka rodnost. Po naravni poti je število prebivalstva hitro naraščalo. Zaradi agrarne prenaseljenosti, majhnih kmetijskih obratov in skromnih možnosti zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih so se demografski viški prelivali v druga območja tedanje Habsburške monarhije ter v tujino. Porabje s Prekmurjem sodi med najbolj emigracijsko intenzivne slovenske pokrajine. Posebna oblika migracij je bilo sezonsko zaposlovanje, ki je zajelo predvsem t.i. »vški proletariat«, katerega število se je močno povečevalo predvsem v obdobju demografskega prehoda pred prvo

svetovno vojno. Sezonci iz Porabja so se usmerjali zlasti na različna kmečka dela na posestva na zahodnem Madžarskem. Sezonsko je bilo pomemben sestavni del načina življenja večjega dela kmečkega prebivalstva (Munda-Hirnök, 1992).

V demografskem razvoju Porabja ločimo tri značilne faze: fazo naraščanja števila prebivalstva v 19. stoletju, padec in ponovno naraščanje v obdobju med obema svetovnima vojnoma ter močno nazadovanje po drugi svetovni vojni. Ta tendenca je prisotna za vasi t.i. Slovenskega Porabja, medtem ko beleži mesto Monošter konstantno rast števila prebivalstva.

Pred prvo svetovno vojno je število prebivalstva konstantno naraščalo tako na vaseh kakor v Monoštru (v tabeli je mesto prikazano skupaj s pozneje vključenimi naselji Slovenska ves, Žida in Trošče). Zaradi visoke rodnosti in zmanjšujoče smrtnosti se je ob sorazmerno močnem izseljevanju število prebivalstva povečevalo do preloma stoletja, nato pa je zaradi izseljevanja nekoliko nazadovalo do prve svetovne vojne. Ta je na koncu prinesla nove državne meje in Porabje je postalo še bolj kot prej periferna pokrajina, ki ni mogla tekmovali z ostalimi območji na Madžarskem, kljub v povprečju višji rodnosti kot v državi. Vendar je močno agrarni značaj še zadržal zmerne tendence rasti vse do druge svetovne vojne. Obdobje po drugi svetovni vojni je treba označevati kot fazo demografskega praznjenja območja, ki sta ga prizadela tako slab gospodarski položaj ob leta 1949 nastali »železni zavesi« kakor tudi delna razselitev v času neposredno po drugi svetovni vojni in po resoluciji Informbiroja. Socialistični družbeni ustroj Porabja ni zaobšel s svojimi posledicami, čeprav je ta predel ohranil za Madžarsko precej ne navadno lastniško strukturo. Kolektivizacija kmečke zemlje v tem predelu skoraj ni bila izvedena in se je ohranila precej arhaična socialnoposestna struktura, ki danes zaradi svoje razdrobljenosti ni kos tržnim zahtevam Madžarske in Evrope.

Monošter se je razvijal kot lokalno središče, sprva zaradi svojih centralnih funkcij, kasneje pa predvsem zaradi industrije. Sedaj je najpomembnejši obrat avtomobilske industrije Opel. Industrializacija in zelo težke socialne razmere na kmetijah so povzročile pravo erozijo delovne sile in s tem predvsem mlajšega in boljše kvalificiranega prebivalstva. Povsem umestno je govoriti o praznjenju tega prostora in pričetku razpadanja kulturne pokrajine. K temu so precej prispevali tudi različni planski ukrepi madžarskih oblasti, ki so zaradi namočenosti (okrog 900 mm padavin letno) in slabe rodovitnosti spremenili Slovensko Porabje v gozdnato pokrajino (Olas, Munda-Hirnök, 1995).

Tabela 1: Gibanje števila prebivalstva v Porabju med leti 1869 in 1990

naselje / območje	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990
G. Senik	1169	1178	1283	1398	1456	1476	1497	1612	1603	1361	1212	1003	793
D. Senik	573	681	726	723	687	711	713	726	717	567	582	522	474
Sakalovci	464	460	630	680	558	579	579	642	655	549	529	480	414
Stevanovci	830	766	833	898	753	777	779	779	794	710	629	533	465
Dve dolini	345	398	423	431	399	400	390	385	369	319	303	232	166
Andovci	202	311	340	364	288	281	259	263	253	200	150	104	79
SKUPAJ	3673	3794	4235	4494	4141	4224	4217	4407	4391	3706	3405	2874	2391
Monošter	4384	4945	5660	6860	7547	7648	8119	8512	8109	7933	8255	8914	8983
SKUPAJ	8057	8739	9895	11364	11688	11872	12336	12919	12500	11639	11660	11788	11374

Vir: 1990. Évi Népszámlálás. 20. Vas megye adatai

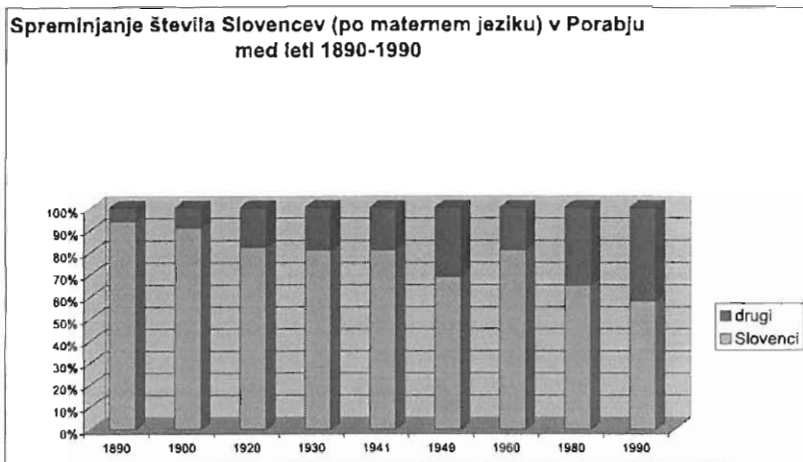
Opombe: naselji Verice in Ritkarovci so šteti kot Dve Dolini (Kétvölgy)

naselje Otkovci je prišteto k Stevanovcem

Monoštru so prištetna naselja Slovenska ves, Trošče in Žida

Številčni razvoj Slovencev v Porabju je zato treba gledati tako v luči demografskih sprememb kot skozi prizmo etničnih procesov. Porabski Slovenci so značilen primer narodne skupnosti, ki je zaradi sorazmerne izoliranosti od političnih in kulturnih tokov pri glavnini slovenskega naroda doživljala poseben razvoj. Primerjamo jih lahko s Slovenci v Ziljski dolini, v Reziji ter Beneški Sloveniji. Vendar omenjeni trije primeri niso nikjer razvili svojega narečnega knjižnega jezika, medtem ko je imela prekmurska protestantska in pozneje tudi katoliška književnost močne posledice. Izoblikovala je razmeroma čvrsto, a močno regionalno obarvano narodno identiteto.

Po leta 1921 oblikovani Trianonski meji je Porabje ostalo na Madžarskem, ločeno od ostalih predelov slovenske poselitve, torej še preden se je družbena modernizacija zares pričela. Tako je jezik kot najpomembnejši atribut narodne pripadnosti ohranil precej arhaične oblike kmečke družbe in ni imel pravih priložnosti razviti tudi drugih oblik jezikovne komunikativnosti in se ne ustrezno modernizirati. Zaradi tega je spremljanje medijev iz Slovenije za znaten del prebivalstva še vedno nekoliko težavno (Munda-Hirnök, 1995, Munda-Hirnök, 1996). Zato so – podobno kot v Beneški Sloveniji v Italiji – bolje sprejeti časopisi oziroma mediji v narečju (Sukič, 1992). Asimilacija je zato tembolj uspešna, saj se zgolj na narečje in pretežno lokalno – regionalno zavest oprta identiteta težko upira učinkovitim asimilacijskim pritiskom, ki jih prinaša proces socializacije. Zunaj domačega okolja ima slovenščina premajhen vpliv, zato se zlasti šolajoča mladina hitreje oprime na različnih ravneh dostopne in zaradi modernosti privlačne madžarščine. Nazadovanje števila slovenskega prebivalstva po vseh treh popisnih kriterijih je zato logična posledica teh procesov posebej v območjih intenzivnejših prostorskih, družbenih in gospodarskih sprememb. Zato ne čudijo navedbe v tabelah, da je delež slovenskega prebivalstva v sto letih nazadoval od okrog 95 % na sedanje tri petine.

Uvodoma smo že omenili precej obsežnejše območje avtohtone slovenske poselitve v Porabju in Ōrségu. Priložena tabela kaže nekaj teh podatkov tudi za danes že povsem madžarizirana naselja okrog Monoštra, ki so izkazovali slovensko manjšino še vse do popisa 1980 (Farkašovci, Trošče, Žida, Čretnik). Manj znani pa so podatki popisa iz leta 1900 za 10 vasi na današnjem Gradiščanskem v Avstriji. Naselje Borinje ni izkazovalo slovenske prisotnosti. Naselja so imela tedaj po nekaj deset Slovencev, ki statistično niso izkazani ne prej ne pozneje.

Tabela 2: Število Slovencev v Porabju med leti 1890 - 1990 po narodni pripadnosti

Naselje	1890	1900	1920	1930	1941	1949	1960	1980	1990
Gornji Senik	1214	1340	1407	1417	1359	1500	1235	825	701
Dolnji Senik	449	425	149	488	245	199	164	149	186
Sakalovci	597	652	489	485	511	129	386	243	296
Verice	205	216	176	172	182	170			
Ritkarovci	164	199	224	215	202	186			
Dve dolini							302	210	143
Andovci	330	353	279	248	259	244	172	92	62
Orkovci	276	287	246	249					
Števanovci	528	573	471	476	707	624	601	400	368
Slovenska ves	684	841	725	759	774	501	539	398	
Monošter	46	66	97	83	79	45	157	295	
Žida	12	11	52	22		1	1	1	
Farkašovci	42	42	21	10	9	22	22	13	
Čretnik		3	3	1	2	1	1	3	
Trošče		10	2	1					
Dobra		15							
Modincev		20							
Zenavci		58							
Št. Martin		34							
Stankovci		46							
sv. Križ		49							
Velika		10							
Kradanovci							4		
Grice		11							
SKUPAJ	6542	5261	4341	4626	4329	3607	3584	2629	1756

Opombe: Slovenska ves in Žida sta od 1983 združeni z Monošтром, Trošče pa od leta 1950

Otkovci so od 1937 združeni s Ševanovci

Verice in Ritkarovci so od 1950 združeni v Dve dolini (že 1944-46 sta bili združeni v Vashegyaljo, 1946-50 ločeni v Ritkarovce in Vashegyaljo (Verice))

Nekateri starejši zapisi govore o 11000 Slovincih, od katerih jih je bilo okrog 8000 v Železni županiji in 2000 v Županiji Zala (Erjavec, 1940, 20-21). Pri tem gre za slovenske ocene, ki skušajo očitno ugotoviti čim večje število Slovencev.

3. 2. NOVA NASELITVENA OBMOČJA SLOVENCEV NA MADŽARSKEM

Najpomembnejša novost pa je vsekakor navedba o številu slovenskega prebivalstva tudi zunaj območja avtohtone poselitve. Tudi starejši popisi (resda bolj sporadično) omenjajo kar opazno število Slovencev, ki jih glede na značilnosti poselitve ne moremo uvrščati med »porabske« Slovence. Tako jih je bilo že leta 1900 skoraj 3000.

Razseljevanje Slovencev iz Porabja in Prekmurja je torej že relativno star proces, ki je do sedaj ohranil bistveno več slovenskega etnosa, kot smo bili prepričani doslej. Od popisa do popisa je število po posameznih popisnih kriterijih sicer precej nihalo, vendar je evidentno, da se od petine do tretjine Slovencev nahaja v različnih predelih Madžarske. Tja so se izselili še v času nekdanje monarhije, sprva kot sezonce ali zaradi različnih poklicnih dolžnosti (kar dokazuje sorazmerno velika razpršenost po madžarskih županijah). Močnejše razseljevanje je sledilo zlasti v obdobju po drugi svetovni vojni, kjer pa je treba omeniti dva tipa: prebivalce, ki so jih madžarske oblasti izselile iz Porabja v času takoj po Informbiroju leta 1948 ter poznejše predvsem ekonomske migrante, ki so zapustili Porabje zaradi dela, izobraževanja in drugih razlogov. Med prvimi je treba gotovo iskati nekoliko bolj narodno osveščen del, saj je tedaj zunaj Porabja skoraj 3000 oseb slovenskega jezika. Politični pritisk na nemadžarsko prebivalstvo se kaže tudi v številu oseb, ki znajo slovensko, a ga niso navedle kot svoj materin jezik. Po popisu 1949 jih je bilo skoraj 3500; tej številki se ni približal noben popis in prav to kaže, da je med temi treba iskati tiste, ki so zaradi strahu ali pa koristi nekoliko prikrili slovensko poreklo. Po drugi strani pa bi pričakovali, da bo število slovenskega prebivalstva po kateremkoli popisnem kriteriju manjše zaradi napetih političnih odnosov v tem obdobju, vendar je praktično med vsem popisi najvišje! Te posebnosti madžarskih popisov bo treba še podrobno proučiti.

Jedro slovenske poselitve na Madžarskem je t.i. Slovensko Porabje v Železni županiji, v katerem prebiva po slovenskih ocenah okrog 5000 Slovencev, popisni podatki pa jih izkazujejo od nad 5000 (znanje jezika) v štiridesetih in okrog 3000 v devedesetih letih, prek okrog 4000 po maternem jeziku v štiridesetih in slabih 3000 v devedesetih do manj kot 2000 po narodni pripadnosti. Nekatere navedbe

o večjem številu Slovencev po narodni pripadnosti (prim. Kozar-Mukič, 1998) je verjetno pomota in so tam navedeni podatki po maternem jeziku.

Zahodna Madžarska, kamor sodi sicer tudi Železna Županija, je drugo jedro prostorsko razpršenih Slovencev. Leta 1990 jih je bilo okrog 300 (znanje jezika) oziroma 150 (materni jezik). Prisotnost v tem območju je že tradicionalna, saj so se sem pogosto odseljevali zaradi dela.

Najpomembnejše jedro slovenske razpršene poselitve je območje osrednje Madžarske z Budimpešto. V štiridesetih letih je bilo tam nad 1000 oseb z znanjem slovenskega jezika, sedaj pa okrog 450. To je verjetno tudi najbolj intelektualiziran del slovenske skupnosti ter obenem precej pisan tudi po regionalnem poreklu. Vsekakor je treba šteti Budimpešto za pomembno jedro slovenske prisotnosti, ki sicer ni posebej vidna, utegne pa biti pomembna in celo vplivna zaradi svoje izobrazbene in socialne strukture ter mobilizacijskih možnosti v okviru madžarske družbe. Opaziti pa je tudi zanimivo podrobnost: skoraj ni razlike v številu oseb s slovenskim maternim jezikom in oseb slovenske narodne pripadnosti.

Tretje jedro razpršene slovenske populacije je v dveh županijah južne Madžarske: Šomodski županiji in Baranji. Prva izstopa tudi zaradi nekdanje, po novejših navedbah že izginule slovenske naselitve okrog Taranyja (glej Kozar-Mukič, 1984). Leta 1941 jih je bilo v obeh županijah še nad 1000 oseb z znanjem slovenskega jezika, a samo skromnih 19 oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Velika večina jih je uvrščenih med osebe, ki znajo slovensko kot svoj drugi jezik. Leta 1990 je bilo le še okrog 200 oseb z znanjem slovenščine, toda 52 se jih je opredelilo za Slovence.

O četrtem razpršenem jedru pravzaprav ne moremo govoriti, kajti vzhodna polovica Madžarske je s Slovenci zelo redko naseljena. Vendar jih je popis leta 1949 izkazal 449 in leta 1990 še 269. Leta 1941 jih je bilo sorazmerno malo. Očitno je med temi treba iskati precej po drugi svetovni vojni razseljenih porabskih Slovencev, ki pa so se obdržali tudi v pogojih velike prostorske razpršenosti. Večji del oseb z znanjem slovenščine je navedla slovenščino kot drugi jezik.

Tabela 3: Število slovenskega prebivalstva na Madžarskem v obdobju 1941 - 1990 po znanju jezika, maternem jeziku in narodni pripadnosti. Pregled po županijah.

župa nija	1941	1941	1941	1941	1949	1949	1949	1949	1980	1980	1980	1980	1990	1990	1990	1990
	zna jezik	mate rni jezik	ni mate rni	naro dna prip.	zna jezik	mate rni jezik	ni mate rni	naro dna prip.	zna jezik	mate rni jezik	ni mate rni	naro dna prip.	zna jezik	mate rni jezik	ni mate rni	naro dna prip.
1	5192	4455	737	1945	5198	3704	1494	36	3362	2764	498	1565	2984	2252	732	1633
2	184	42	142	16	268	75	193	51	64	25	39	12	86	26	60	18
3	51	16	35	2	78	14	64	18	99	47	52	15	135	71	82	27
4	41	11	30	3	82	28	54	15	59	24	35	11	63	23	40	12
5	36	19	17	6	50	17	33	26	42	25	17	8	47	13	34	17
6	477	99	378	43	665	174	491	160	259	76	183	46	270	82	188	71
7	43	10	33	2	145	34	111	15	109	24	85	11	86	32	54	36
8	28	13	15	6	134	12	122	20	42	16	26	7	35	7	28	6
9	21	8	13	4	18	4	14	3	14	9	5	2	7	3	4	3
10	895	52	843	7	708	242	466	178	45	11	34	5	126	34	92	26
11	118	61	57	12	129	37	92	19	67	18	49	4	67	13	54	26
12	12	7	5	1	20	8	12	4	27	17	10	4	29	10	19	8
13	10	2	8	0	58	11	47	11	68	29	39	8	105	17	88	8
14	17	6	11	5	50	24	26	9	28	15	13	10	35	10	25	10
15	3	0	3	0	19	4	15	7	10	3	7	5	10	1	9	3
16	8	2	6	1	61	25	36	21	27	21	6	6	23	9	14	6
17	4	0	4	1	40	12	28	10	18	2	16	4	20	8	12	1
18	6	2	4	1	24	4	20	5	10	4	6	1	13	3	10	5
19	19	11	8	3	110	36	74	50	28	10	18	7	21	6	15	13
20	1	0	1	0	64	8	56	8	9	2	7	0	13	7	6	1
skup aj	7166	4816	2350	2058	7921	4473	3448	666	4287	3142	1145	1731	4193	2627	1566	1930

Vir: 1990. Évi Népszámlálás Magyarországon nemzetiségi adatai megyénként, Budapest, 1992

Opombe: 1-20: županije: zahodne Madžarske (1-Vas (Železna županija), 2-Zala, 3-Győr - Sopron, 4-Veszprém), osrednje Madžarske (5-Komárom - Esztergom, 6-Budimpešta, 7-Pešta, 8-Fejér, 9-Nógrád), južne Madžarske (10-Šomodska županija (Somogy), 11-Baranja) in vzhodne Madžarske (12-Tolna, 13-Bács-Kiskun, 14-Csongrád, 15-Jász-Nagykun-Szolnok, 16-Békés, 17-Hajdú-Bihar, 18-Heves, 19-Borsod-Abaúj-Zemplén, 20-Szabolcs-Szatmár-Bereg)

V celoti živi zunaj območja avtohtone poselitve pomemben del slovenske narodne skupnosti na Madžarskem. Notranje izseljenstvo se je oblikovalo v daljšem časovnem obdobju in iz različnih razlogov; tako ekonomskih kot političnih. Tudi po regionalnem izvoru je razseljena skupnost dokaj raznolika, čeprav prevladujejo med njimi porabski Slovenci. Tako jih je med osebami z znanjem slovenščine slaba tretjina, po maternem jeziku in narodni pripadnosti okrog 15 %, med osebami z znanjem slovenščine, ki ni njihov materin jezik pa več kot polovica. Glede na navedene podatke pri prejšnjih popisih je mogoče ocenjevati število prostorsko razpršenih Slovencev krepko nad 2000. To pa je že upoštevanja vredna skupnost.

Tabela 4: Slovenci na Madžarskem v obdobju 1890-1990 po različnih popisnih kriterijih in območjih poselitve

leto	območje	znanje slovenskega jezika	slovenski materni jezik	znajo slovensko, a ni njihov materni jezik	Slovenci po narodni pripadnosti
1890	Porabje				1582
1900	skupaj				7922
1910	skupaj				6915
	Porabje				5928
	drugje				2928
1920	skupaj		6087		
	Porabje		4341		
	drugje		1746		
1930	skupaj		5464		
	Železna županija		5742		
	drugje		722		
1941	skupaj	7166	4816	2350	2058
	Železna županija	5192	4455	737	1945
	drugje	1974	361	1613	113
1949	skupaj	7921	4473	3448	666
	Železna županija	5198	3704	1494	36
	drugje	2723	769	1954	630
1970	skupaj		4205		
	Železna županija		3547		
	drugje		858		
1980	skupaj	4287	3142	1145	1731
	Železna županija	3262	2764	498	1565
	drugje	1025	378	647	166
1990	skupaj	4193	2627	1566	1929
	Železna županija	2984	2252	732	1633
	drugje	1209	375	834	297

Vir: 1990. Évi Népszámlálás, 3. Összefoglaló adatok, Budimpešta, 1992

Kozar-Mukič, 1998, Enciklopedija Slovenije, 12, Ljubljana, MK

Razmerje med jezikom in narodno pripadnostjo je v Porabju naslonjeno predvsem na narečje. Temu ni botrovala zgolj izolacija, temveč tudi tradicija protestantskega in pozneje še katoliškega pismenstva v narečni obliki. Standardni slovenski jezik se pri izobražencih uveljavlja šele sedaj. Dosedanje raziskave odnosa med jezikom in narodno pripadnostjo (glej Nečak-Lük, 1995) je smiselno razširiti na območje celotne Madžarske, upošteva tako knjižni slovenski jezik kakor različne narečne oblike.

Pri vseh popisih in vseh območjih velja, da je največ slovenskega prebivalstva mogoče ugotoviti po kriteriju znanja jezika, nato sledi število oseb s slovenskim maternim jezikom in temu še število oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Kot kaže naslednja tabela, je bilo v Porabju razmerje pred prvo svetovno vojno neka-ko štiri petine po maternem jeziku in dve petini po narodni pripadnosti, podobno tudi leta 1980, medtem ko je delež leta 1990 nazadoval pri maternem jeziku na 75 % in se povečal pri narodni pripadnosti na 55 %. Leto 1949 je v tem pogledu izjemno in pravzaprav vzorčni primer močnega vpliva družbene in politične klime na rezultate etnične statistike. Tedaj je bilo število oseb s slovenskim mater- nim jezikom znižano na 70 %, za Slovence pa se je opredelil vsega 1 %. Med raz- pršeno slovensko populacijo se jih je za slovenski materni jezik opredelilo leta

1941 slaba petina, nato pa je ne glede na politični razvoj in klimo prerasla na okrog tretjine. Prav tako je opazna tendenca povečevanja deleža oseb, ki se opredelijo za Slovence po narodni pripadnosti. Zmanjševanje števila slovenskega prebivalstva po vseh popisnih kriterijih kaže na napredovanje asimilacijskih procesov tako na območju avtohtone poselitve kakor zunaj njega. Zmanjševanje razlik med različnimi popisnimi kriteriji pa je znamenje določene stabilizacije, nastajanja stabilnejšega slovenskega etničnega jedra v madžarski družbi. Poglavitni prispevek je k tej vitalizaciji prispevala čedalje boljša izobrazbena sestava in odprtost ter komunikativnost, ki omogoča večjo povezljivost tudi s Slovenijo in drugimi območji slovenske poselitve in etnokulturne biti.

Med razseljeno slovensko skupnostjo se javlja tudi čedalje pomembnejše vprašanje mešanih zakonov ter etničnega opredeljevanja med njimi. Vsekakor je mogoče pojasnjevati sorazmerno velik delež oseb, ki slovenščino obvladajo in ni njihov materni jezik, tudi z mešanimi zakoni.

Prikazanim razmeram ob rob je treba omeniti tudi »vendsko« teorijo in njen morebitni vpliv na etnično in jezikovno opredeljevanje ob popisih. Na tem področju se bo jasnejša slika pokazala šele z podrobnejšimi terenskimi raziskavami. Ne nazadnje je treba upoštevati tudi etnično sestavo madžarske družbe. Panonska kotlina z Madžarsko v osredju je znana po veliki etnični raznolikosti in še posebej po razpršenih narodnih skupnostih. Teritorialnih manjšin je manj in tudi sorazmerno maloštevilčne so. Nasprotno so madžarske manjšine v sosednjih državah tako teritorialne kot eksteritorialne, vsekakor pa številčno dokaj močne (Kocsis, 1997). Razpršene manjšine so tradicija madžarske družbe in načina poselitve. Slovenci sodelujejo pri tem sekundarno, torej kot notranji preseljeni deli sicer »teritorialne« slovenske manjšine v Porabju.

Tabela 5: Razmerje med številom Slovencev po različnih popisnih kriterijih med leti 1941-1990 ter po območjih poselitve (v %)

kriterij	1941 Železna županija	1941 drugje	1949 Železna županija	1949 drugje	1980 Železna županija	1980 drugje	1990 Železna županija	1990 drugje
znanje jezika	100	100	100	100	100	100	100	100
materni jezik	85,8	18,3	71,3	28,0	84,7	36,9	75,5	31,0
narodna pripadnost	37,4	5,7	1,0	23,1	48,0	16,2	54,7	24,6

Vir: 1990. évi Népszámlálás, 3. Összefoglaló adatok, Budimpešta, 1992

4. SLOVENCİ NA MADŽARSKEM V LUČI EVROPSKE INTEGRACIJE

Evropski integracijski procesi, v katerega sta intenzivno vključeni in Slovenija in Madžarska, nudijo tudi narodnim manjšinam nove priložnosti in izzive. Odpiranje meja v predpristopni fazi ter poznejše ukinjanje le-teh postavlja Porabske Slovence v povsem novo luč. Železne zavese ni več, ostala pa je dokaj problematična gospodarska in demografska struktura območja. Slovensko Porabje je zaradi štiri desetletja skoraj hermetično zaprte meje gospodarsko pasiven prostor. Kot je bilo že uvodoma omenjeno, se je prebivalstvo zaradi neugodnih življenjskih razmer, predvsem agrarne prenaseljenosti, odseljevalo v industrijsko razvite dežele Evrope in v prekomorske dežele, po drugi svetovni vojni pa v večji meri v notranjost Madžarske. Tako kot Prekmurci so tudi iz Porabja hodili na sezonska kmetijska dela v notranjost Madžarske (Hirnök, 1992). Pogoji za kmetovanje so slabši kot drugod na Madžarskem, zato tukaj niso izvedli kolektivizacije kmetijstva. Zemlja je ostala večinoma v privatnih rokah. Prevladuje izrazito drobnoposestna struktura, ki je posledica delitve po ogrskem dednem pravu. Večina lastnikov ne premore več kot 1-3 ha zemlje (Turk, Olas, 1986). Oblasti so pospeševale ogozdovanje tega predela, ki spada med najbolj namočena na Madžarskem. Razen v Monoštru v vaseh Slovenskega Porabja praktično ni delovnih mest izven kmetijstva, ki bi zaposloval domačo delovno silo in zavrl odseljevanje. Večina mlajšega prebivalstva se je po končanem šolanju odselila v notranjost Madžarske, daleč izven območja avtohtone poselitve. Na slovenskem podeželju se je izoblikoval kmečki in kmečko - delavski sloj, medtem ko je izobražencev zelo malo. Prav tako praktično ni obrtnikov in podjetnikov. Leta 1992 so odprli meddržavni mejni prehod Gornji Senik - Martinje, kar pa ne zadošča. Poleg tega je gospodarska, socialna in demografska struktura na obeh straneh meje podobna in - problematična. Središče manjšinskega kulturnega življenja je v Gornjem Seniku, čeprav imajo društva, organizacije in domove tudi po drugih vaseh in v Monoštru. V slednjem je gimnazija, kjer imajo dijaki možnost učenja materinščine (Madžari in Slovenci..., 1987; Olas, 1973).

Starostna sestava prebivalstva slovenskih vasi je precej problematična; leta 1990 je bila najbolj številčna skupina ostarelega prebivalstva (nad 60 let), ki jih je bilo 32,4 %, mladih do 14 let pa je bilo le 6,8 %. Zaradi prevelike ostarelosti in slabe socialne strukture (prevlade kmečke in kmečko delavske strukture) je položaj slovenske manjšine v celoti slab.

V drugi polovici devetdesetih let se povečuje število in vrsta gospodarskih in kulturnih stikov s Slovenijo. Skupni čezmejni projekti Phare, ki jih sofinancira Evropska unija, ustvarjajo vzhodno tromejo kot območje intenzivnejših stikov, ki lahko premostijo nezavidljivo dediščino polpretekle dobe. Največ podpore med

prebivalstvom Goričkega; v Sloveniji in Porabja na Madžarskem imajo prizadevanja za oživiljanje bio-kmetijstva, predvsem sadjarstva. Precej močno podporo nudi tudi pred leti uvedeni generalni konzulat RS, ki se pojavlja tudi v vlogi spodbujevalca lokalnih dejavnikov.

Načrtovana izgradnja ter modernizacija obstoječe infrastrukture med Prekmurjem in Porabjem ima velik stvarni in simbolični pomen. Čezmejni stiki so sicer pogostejši, vendar še zdaleč ne dosegajo razsežnosti čezmejno komunikativnih regij, kot so npr. Goriška Brda. Pričela so delovati podjetja, ki služijo izrazito čezmejnim komunikacijam (banke, zavarovalnice, menjalnice, posredništvo, trgovina, lokali, prometne in druge storitve). Vendar je veliko ovir še vedno v relativno slabem poznavanju območja na drugi strani. V nekem smislu je Porabskim Slovincem Slovenija še vedno tuja (Mejak, 1996, Mejak, 1998).

Ohranjanje in razvoj slovenskega jezika, kulture in narodne identitete ima lokalno pomembno podporo tudi v novem kulturnem centru v Monoštru ter delovanju obeh političnih organizacij Slovencev na Madžarskem: Zvezo Slovencev na Madžarskem in Slovensko državno samoupravo. Omeniti je treba tudi kulturno dejavnost Slovencev v Budimpešti (Kozar-Mukič, 1998).

4. ZAKLJUČEK

Pripadniki manjšin imajo v pogojih informacijske družbe ter odprtih mejah združene Evrope pomembno funkcijo povezovalca med državami, narodi in kulturami. Namesto vloge »mostišča« in »prikritega sovražnika«, ki so ga državne oblasti pogosto lepile manjšinam evropskih držav, in je bil najpogostejši razlog trdih asimilacijskih prijemov in genocidnih poskusov, se uveljavlja vloga povezovalca in koordinatorja. V kontekstu mednarodnega sodelovanja so osebe in skupnosti, ki poznajo jezik, kulturo, mentaliteto, pravo, navade in gospodarstvo sosednjih držav (t.i. matičnih narodov) primerno priložnost, da izkoristijo večjezičnost in večkulturnost. Etničnost je s tem postala neke vrste gospodarska kategorija. Izkušnje npr. z avstrijskimi Slovenci kažejo, da po funkcionalnosti razpršene manjšine ne zaodstajajo dosti za učinkovitostjo pripadnikov narodnih manjšin. Pripadniki razpršenih manjšin so pogosto naseljeni v centralnih območjih, prestolnicah, zadržali so etnično identiteto, jezik in kulturo zaradi lastne trdnosti, ki jim jo (največkrat) nudi solidna izobrazba. Tudi Slovenci na Madžarskem imajo pomembno povezovalno vlogo, saj so naseljeni na območju, kjer vodijo za Slovenijo izjemno pomembne transkontinentalne poti, Budimpešta pa je izjemno pomembno vozlišče in kulturno središče. Zato velja mestnim skupnostim na Madžarskem, kljub njihovi maloštevilčnosti, posebna raziskovalna in siceršnja pozornost.

LITERATURA

Erjavec F., 1940, Slovenija in Slovenci, Slovenska straža, Ljubljana

Ethnic Minorities in Slovenia, 1994, The 6th European Conference of Border Regions, Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, Urad za informiranje pri vladi RS

Ferenc T., Kacin - Wohinz M., Zorn T., 1974, Slovenci v zamejstvu, Državna založba Slovenije, Ljubljana

Grafenauer B., 1990, Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str.17-28

Klemenčič V., 1990, Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Avstriji, Italiji in na Madžarskem, SAZU, Ljubljana, str. 31-45

Kocsis K., 1998, Ethnic geography of the hungarian minorities in the Carpatian Basin, Budapest

Kozar - Mukič M., 1984, Slovensko Porabje. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana, Szombathely

Kozar - Mukič M., 1998, Slovensko Porabje, Enciklopedija Slovenije, 12, MK, Ljubljana, str. 73-75

Madžari in Slovenci. Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko madžarski meji, 1987, zbornik, Ljubljana

Mejak R., 1996, Medčasovna primerjalna analiza čezmejnih stikov in percepcij prebivalcev Monoštra o Madžarski in Sloveniji, Razprave in gradivo, 31, Ljubljana, str. 89-132

Mejak R., 1998, Pogledi prebivalcev Monoštra na sosednjo Slovenijo, Razprave in gradivo, 33, Ljubljana, str. 99-120
Munda Hirnök K., 1992, Vzroki poljedelskega zaposlovanja med Slovenci na Madžarskem, Razprave in gradivo, 26-27, Ljubljana, str. 238-248
Munda Hirnök K., 1995, Spremljanje medijev v Monoštru, Razprave in gradivo, 29-30, Ljubljana, str. 25-34
Munda Hirnök K., 1996, Medčasovna analiza spremljanja medijev slovenske narodne manjšine v Monoštru, Razprave in gradivo, 31, Ljubljana, str.79-88

Naši onstran meje, 1933, Ljubljana

Nečak Lük A., 1995, Jezik in etnična pripadnost v Porabju, Razprave in gradivo, 29-30, Ljubljana, str. 5-24
Olas L., 1973, Slovensko Porabje. Geografski položaj Porabja, Geografski obzornik, 20, 3-4, Ljubljana,

Olas L., 1991, Demografske razmere v Porabju, Geografija v šoli, 1, Ljubljana, str. 29-31

Olas L., Munda Hirnök K., 1995, Porabski Slovenci, Enciklopedija Slovenije, 9, MK, Ljubljana, str.146-149

Pahor D., 1976, Porabski Slovenci, Jadranski koledar, Trst, str. 103-119

Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji, 1992, Razprave in gradivo, 26-27, Ljubljana, str. 330-342 Sukič M., 1992, Od Prijatelja do Slovenskih utrinkov (informiranje v slovenskem jeziku med Porabskimi Slovenci), Razprave in gradivo, 26-27, Ljubljana, str. 249-253

Susič E., Sedmak D., 1983, Tiha asimilacija. Psihološki vidiki nacionalnega odtujanja, Založništvo tržaškega tiska, Trst

Turk J., Olas L., 1986, Socialnogeografska analiza Slovenskega Porabja na Madžarskem, Geografski obzornik, 1986, 33, 2-3, Ljubljana, str. 75-85

Zupančič J., 1998, Slovenci v zamejstvu, Geografski atlas Slovenije, Ljubljana, DZS, str. 174-177

Zupančič J., 1999, Slovenci v Avstriji, Ljubljana

1990. Évi népszámlálás. 3. Öszefoglaló adatok, Központi statisztikai hivatal, Budapest

1990. Évi népszámlálás. 20. Vas megye adatai. Központi statisztikai hivatal, Budapest

1990. Évi népszámlálás. A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960 - 1990), Központi statisztikai hivatal, Budapest

1993. Évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Zakon št. LXXVII. iz leta 1993 o pravicah narodnih in etničnih manjšin), Magyar Közlöny, Budapest, št. 80, 1638-1664.

SUMMARY

SLOVENES IN HUNGARY

Slovenes are an autochthonous national minority in the Porabje, an administrative part of Železna županija (Vas megye). The territory of their settlement includes nine (or seven, respectively) villages and the town of Monošter (Szentgotthard) on some 100 km² in the southwesternmost part of Hungary at the point of three borders between Austria, Slovenia and Hungary. Moreover, Slovenes are dispersed all over Hungary: Budapest, the Győr-Sopron district, and the surroundings of Taranyi in the Szomogy megye district. The Slovene territory of settlement was in the past centuries considerably wider, including, apart from the Porabje, ten more villages in the present Burgenland and around Taranyi in the Szomogy megye district. At the beginning of the 20th century Slovenes were also settled in Monošter (Szentgotthard) and its surroundings (Trošče, Mala vas, Čretnik, Žida) and in Farkašovci.

Slovenes in Hungary are legally the most protected, but actually, apart from Styrian Slovenes, the most endangered Slovene community in the neighbouring countries. According to the criterion of mother tongue, in 1900 their number was nearly 8000, while by 1990 it dropped to 2600. The study of demographic movements as well as the manner of settling of Slovenes in Hungary is no doubt an interesting methodological challenge, as for the longer time period (from 1949 onwards) there are three criteria at our disposal: mother tongue, ethnic adherence and the language command. The largest number of Slovenes is indicated in the data on the language command. This is surprising, since this criterion is relatively loose; moreover, the Slovene language, apart from the local level in the Porabje, had no visible social role. The lowest number of Slovenes is indicated in the data on national adherence, which is in conformity with experiences of other minorities. The analysis of ethnic statistics in Hungary shows another important fact. About one third, and according to some data even more, Slovenes (declared on the basis of different criteria) live outside the territory of their autochthonous settling. Especially two »concentrations«, i.e. in Budapest and the Szomogy megye district. Very little is known about their structure, activities and the significance. Attention is particularly drawn by the city population of Slovenes in Budapest (several hundreds of persons), mainly due to their (possible) greater significance and influence in the Hungarian – Slovene relations. The esteemed number of Slo-

venes in the Porabje is about 5000, and in other regions of Hungary over 2000.

Keywords: Slovenes, minorities, the Porabje, Hungary, ethnic studies, political geography

MATJAŽ KIEMENČIČ

PROSTOVOLJNE IN PRISILNE MIGRACIJE KOT
ORODJE SPREMINJANJA ETNIČNE STRUKTURE
NA OBMOČJU DRŽAV NASLEDNIC NEKDANJE
JUGOSLAVIJE

Že samo enostavni dejstvi, da je bila nekdanja Jugoslavija večnacionalna država, večina območij pa narodnostno mešanih, dajeta slutiti, da je na območjih te nekdanje države prihajalo skozi vsa zgodovinska razdobja do številnih sprememb nacionalne strukture prebivalstva. Na te procese je najbolj vplivala neenakomerna poselitev narodnih skupnosti, saj so se nekatera narodnostno homogena območja (Slovenija, del Hrvaške, osrednja Srbija, osrednja Črna Gora, vzhodna Makedonija) mešala z narodnostno mešano poseljenimi območji (Bosna in Hercegovina, Vojvodina, Kosovo, zahodna Makedonija). Seveda pa so – zlasti v obdobju med letoma 1960 in 1985 – na migracijske procese močno vplivale tudi razlike v gospodarski razvitosti posameznih delov nekdanje Jugoslavije.

Kot je bilo že omenjeno, je na območju nekdanje Jugoslavije prihajalo do večjih ali manjših sprememb v nacionalni strukturi prebivalstva skozi vsa zgodovinska razdobja. Izjema v teh procesih niso bila niti leta po prvi svetovni vojni, ko se je že nekaj tednov po svojem nastanku morala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (v nadaljevanju: Kraljevina SHS), soočati s številnimi težavami na vseh področjih. Zlasti pereče so bile težave v zvezi z nacionalnim vprašanjem, saj vsi narodi niso bili enakopravni.

Zato ne čudi, da se je zaradi "kaotičnih" razmer iz delov novo nastale države, ki so do tedaj pripadali Avstro-Ogrski, najprej izselilo skoraj vse nekdanje uradništvo. Tako sta se iz območja takratne jugoslovanske Slovenije izselili skoraj dve tretjini nemško govorečega prebivalstva (glej tabelo 1!), zlasti uradništva, ki ga je veliki meri nadomestilo srbsko-hrvaško uradništvo. Povečanje deleža srbsko-hrvaško (in seveda tudi slovensko) govorečega prebivalstva v nacionalni strukturi tedanje Slovenije pa ni samo posledica migracij, ampak tudi sprememb metodologije ljudskega štetja za leto 1921, kjer je vprašanje po občevalnem jeziku zamenjalo vprašanje po materinem jeziku. Podobni procesi so se kmalu po prvi svetovni vojni vršili tudi na območjih Hrvaške, kjer so se iz Dalmacije selili avstrijski, iz ostalih delov Hrvaške pa madžarski uradniki. Tudi Bosna in Hercegovina je doživela eksodus manjšega števila nemškega uradništva.

Tabela 1: Število (v 000) in delež prebivalstva po maternem jeziku po pokrajinah Kraljevine SHS¹, ki so pred prvo svetovno vojno pripadala Avstro-Ogrski (brez Vojvodine) v obdobju 1910-1931²

materni jezik	leto	Bosna in Hercegovina		Dalmacija		Hrvaška in Slavonija		Slovenija	
		štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
srbsko-hrvaški	1910	1.854	96,0	327	98,1	2.385	87,3	0	0,0
	1921	1.826	96,6	612	98,6	2.445	89,2	11	1,0
	1931	2.250	97,2	659	98,7	2.724	89,3	24	2,1
slovenski	1910	4	0,2	0	0,0	16	0,6	917	86,2
	1921	5	0,3	1	0,2	22	0,8	985	93,3
	1931	4	0,2	1	0,2	35	1,1	1.079	94,3
madžarski	1910	6	0,3	0	0,0	112	4,1	21	2,0
	1921	3	0,1	0	0,0	71	2,6	15	1,4
	1931	3	0,1	0	0,0	66	2,2	8	0,7
nemški	1910	24	1,2	1	0,4	134	4,9	106	10,0
	1921	16	0,9	1	0,2	123	4,5	40	3,8
	1931	15	0,6	1	0,1	128	4,2	29	2,5
drugi	1910	45	2,3	5	1,5	85	3,1	20	1,9
	1921	40	2,1	7	1,1	79	2,9	5	0,5
	1931	44	1,9	7	1,0	99	3,2	4	0,4
s k u p a j	1910	1.932	100,0	333	100,0	2.732	100,0	1.064	100,0
	1921	1.890	100,0	621	100,0	2.740	100,0	1.056	100,0
	1931	2.316	100,0	668	100,0	3.052	100,0	1.144	100,0

OPOMBA: v tisočih; 0 - podatek je manjši od 0,5 dane merske enote

Iz obdobja takoj po prvi svetovni vojni izhaja tudi kratek obisk nekaj deset tisoč izseljencev iz ZDA slovenske, hrvaške in srbske narodnosti v letih od 1919 do 1922, ki so se sicer nameravali za stalno vrniti in se naseliti v Jugoslaviji, vendar pa so se zaradi neprijaznih gospodarskih in političnih razmer odločili za vrnitev v ZDA.³

Do večjih sprememb nacionalne strukture prebivalstva je na območju nekdanje Jugoslavije po prvi svetovni vojni prišlo zlasti na območju Vojvodine. Medtem ko se je zaradi odselitve okrog 50.000 Madžarov, ki so se odselili na Madžarsko, delež madžarskega prebivalstva znižal za skoraj 4 %, se je z doseljivanjem hrvaškega prebivalstva število Hrvatov povečalo za štiri krat, njihov delež v skupnem številu prebivalstva pa narasel na skoraj 8 % (glej tabelo 2).⁴

* * *

¹ Kraljevino SHS je, čeprav je bila centralistično organizirana, v obdobju do teritorialne reorganizacije države leta 1924 sestavljalo 8 pokrajin: 1) Severna Srbija, 2) Južna Srbija, 3) Črna Gora, 4) Banat, Bačka in Baranja (Vojvodina), 5) Bosna in Hercegovina, 6) Dalmacija, 7) Hrvaška in Slavonija, 8) Slovenija.

² Wilhelm Winkler: *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. (Wien, Leipzig: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 1931), str. 212-213.; *Recensement de la population dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes du 31 janvier 1921*. (Sarajevo: Državni statistički ured, 1924), str. 2-3.; *Stanovništvo prehratne Jugoslavije po veroispesti i materinjem jeziku po popisu od 31. 3. 1931. Serija II. sveska 3* (interna publikacija). (Beograd: Državni zavod za statistiku i evidenciju, 1945).

³ Matjaž Klemenčič: Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Maribor: Založba Obzorja, 1987 str. 30-50.

⁴ Vladimir Djurić, Slobodan Čurčić and Saša Kicošev, "The Ethnic Structure of the Population in Vojvodina". *The Serbian Question in The Balkans* (Duška Hadži - Jovanović, Ed.). (Beograd: Faculty of Geography University of Belgrade, 1995), str. 211-226.

Ob tem je potrebno še omeniti, da je bila Vojvodina »... zaradi svojega geografskega položaja že zgodovinsko določena za občasna popolna preseljevanja ljudstev ...«, od katerih so imela nekatera »... značaj eksodusa, druga pa naseljevanja in kolonizacije ...«⁵ To velja zlasti za obdobje ob umikanju turškega imperija, ko je zaradi vojn območje Vojvodine skoraj opustelo, nato pa je na prelomu iz 17. v 18. stoletje prišlo do množične priselitve srbskega prebivalstva ter pripadnikov skoraj vseh narodov nekdanje Avstro-Ogrske, še zlasti Nemcev. Zato pestra nacionalna struktura prebivalstva v tej pokrajini ni naključje in tudi dejstvo, da je po prvi svetovni vojni prišlo na območju takratne Jugoslavije do največjih sprememb ravno v nacionalni strukturi Vojvodine, je lažje razumljivo.

Kljub temu, da po teh dogodkih vse do druge svetovne vojne ni prihajalo do večjih sprememb nacionalne strukture prebivalstva, pa Kraljevina SHS (po letu 1929 Kraljevina Jugoslavija) nikakor ni mogla rešiti nacionalnega vprašanja. Zato so z izjemo Srbov in dela Črnogorcev bili vsi narodi, ki so živeli na območju tedanje Jugoslavije, vedno bolj razočarani nad jugoslovansko idejo. Zlasti hrvaški izobraženci so z uvedbo srbske diktature postajali vse bolj nezadovoljni.

Posledice nerešenega nacionalnega vprašanja v Karadjordjevi Jugoslaviji so v vsej svoji surovosti prišle do izraza med drugo svetovno vojno, ko so nasilne izselitve prebivalcev nekaterih območij in številni poboji povzročili nove večje spremembe v nacionalni strukturi prebivalstva. Kako množični so bili ti poboji, nam nazorno kažejo podatki o številu žrtev med drugo svetovno vojno na območju nekdanje Jugoslavije. Po teh podatkih naj bi življenje izgubilo skoraj 1,7 milijona prebivalcev nekdanje Jugoslavije – od tega 410.000 "vojakov" in več kot 1,2 milijona "civilistov".⁶ Večina "civilistov" naj bi bila žrtev mednacionalnih spopadov in ideološkega nasilja. Omenjene mednacionalne spopade, zlasti poboje nekaj sto tisoč civilistov srbske narodnosti na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini s strani ustaškega režima Neodvisne države Hrvaške, lahko že označimo kot etnična čiščenja. Le-ta so še poglobila mednacionalne napetosti med srbskim in hrvaškim prebivalstvom, ki pa jih je režimu komunistične Jugoslavije uspelo obvladovati skoraj do konca 80-ih let 20. stoletja. Jugoslavija tako ni mogla biti hkrati demokratična in centralizirana, čeprav so to še na križpotjih devetdesetih let želele ZDA in druge zahodne države.⁷ Mednacionalne napetosti so ob razpadanju komunistične Jugoslavije znova izbruhnile v vseh svojih najokrutnejših oblikah.

* * *

⁵ Stanko Žuljić: *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*. (Zagreb: Ekonomski institut, 1989), str. 109-121.

⁶ *Atlas svetovne zgodovine (dopolnjena izdaja za Jugoslavijo)*. (Ljubljana: Cankarjeva založba in Državna založba Slovenije, 1989), str. 314.

⁷ Warren Zimmermann: *Origins of a Catastrophe, Yugoslavia and its Destroyers: America's last Ambassador tells what happened and why*. (New York, Toronto: Random House, 1996)

Posledice nasilnih izselitev oziroma etničnega čiščenja je med drugo svetovno vojno zlasti s strani nemških okupacijskih sil občutila tudi Slovenija. Adolf Hitler, ki je že kmalu po razkosanju Jugoslavije prišel v Maribor, je svojim podrejenim naročil: "Naredite mi to deželo spet nemško". Na podlagi tega ukaza so nemške okupacijske oblasti, ki so nameravale izgnati okrog četril milijona Slovencev, nemudoma pričele s prisilnimi deportacijami iz slovenske Štajerske v nacistična taborišča. Najmnožičnejše deportacije so jeseni in pozimi 1941/42 potekale v Spodnjem Posavju, kjer so iz območij ob Savi in Sotli nemške okupacijske oblasti izselile okrog 37.000 Slovencev. Na njihovo mesto so – v skladu z nemško-italijanskim sporazumom iz avgusta 1938 v Rimu – naselile okrog 12.100 kočevskih Nemcev,⁸ ki so po razdelitvi Slovenije leta 1941 ostali na italijanskem zasedbenem območju. Vendar pa selitve kočevskih Nemcev med drugo svetovno vojno s tem še niso bile končane. Tik pred koncem vojne so se bili primorani odseliti na avstrijsko Koroško, od koder so se kasneje razselili po avstrijskih in nemških pokrajinah, precej pa se jih je odselilo tudi v ZDA.⁹

Poleg Kočevskih Nemcev, ki so zaradi zaupanja v politiko nacistične ideologije doživeli tragično usodo, se je med vojno ali kmalu po njej izselila tudi večina ostalega nemško govorečega prebivalstva tedanje Jugoslavije. Iz strahu pred zmagovitim komunističnim režimom so se izselili vsi, ki so sodelovali z nemškimi okupacijskimi oblastmi, oziroma so se v celoti identificirali z nacistično politiko negiranja jugoslovanske države.¹⁰ Posledica teh izselitev je bila spremenjena nacionalna struktura nekaterih slovenskih mest (zlasti Ptuja, Maribora, Celja, Ljubljane)¹¹ ter nekaterih območij na Hrvaškem in v Vojvodini. Od nekoč največje narodne manjšine (leta 1940 naj bi po nekaterih nemških ocenah živelo v Jugoslaviji okrog 695.000 Nemcev), je število njenih pripadnikov do leta 1953 upadlo na komaj okrog 35.000.¹²

* * *

⁸ Kočevski Nemci (Kočevarji), ki so jih sredi 14. st. v okolici Kočevja naselili Ortenburžani, so bili ena najstarejših nemških narodnih skupin zunaj Nemčije in Avstrije. Njihov poselitveni prostor je po prvi svetovni vojni predstavljal edini agrarni nemški jezikovni otok na slovenskem ozemlju. Ker je bilo Kočevsko aprila 1941 priključeno k Italiji, se je v obdobju od 15. novembra 1941 do 22. januarja 1942, na podlagi sporazuma odposlancev kočevskih Nemcev z Heinrichom Himmlerjev aprila 1941 v Brucku na Muri, kar 97 % Kočevarjev preselilo na območje "Tretjega Rajha" – na domove izgnanih Slovencev v okolici Brežic in Krškega.

⁹ *Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev* (=Gottschee: *das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen*). (Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1993), str. 19-39.

¹⁰ Dušan Biber. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji: 1943-1941*. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966), 480 str.

¹¹ Matjaž Klemenčič. "Im Lichte der sprachlichen Statistik: Slowenisch- und Deutschsprachige in der Süd- und Untersteiermark 1830-1991" = V luči jezikovnih statistik: slovensko in nemško govoreči na južnem avstrijskem Štajerskem in spodnjem Štajerskem v letih 1830-1991). *Steiner, Christian (ur.): Slowenische Steiermark: verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten*, Zur Kunde Südosteuropas, Bd. 2/23. (Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1997), str. 69-105.

¹² Jure Petričević. *Nacionalnost stanovništva Jugoslavije. Nazadovanje Hrvata i manjina, napredovanje Muslimana i Albanaca*. (Brugg: Verlag Adria, 1983), str. 55.

Posledice izselitve nemško govorečega prebivalstva so bile najbolj opazne v Vojvodini, kamor so se v okviru socialistično usmerjenega gospodarstva pričeli na opuščene nemške kmetije naseljevati pripadniki jugoslovanskih narodov. Tako se je iz kmetijsko neugodnih in med vojno opustošenih območij do leta 1948 v okviru organizirane kolonizacije v Vojvodini naselilo skoraj 250.000 oseb. Največ jih je bilo iz Bosne in Hercegovine (37,9 %), Hrvaške (23,4 %), Srbije (16,7 %) in Črne Gore (16,6 %), najmanj pa iz Kosova (le okrog 300 oseb). Ob podrobnejši analizi te kolonizacije lahko ugotovimo, da se je šlo v glavnem za prebivalstvo iz hribovitih območij Bosanske krajine, Hercegovine, Like, Korduna, Banije in Dalmatinske zagore.¹³ Oziroma rečeno drugače, »... ponovno so se kolonizirala opuščena območja Vojvodine, v glavnem s prebivalstvom ... srbske in črnogorske narodnosti ...«¹⁴ Čeprav so se priseljenci le s težavo privadili na življenje v ravninah in dodeljene zemlje pogosto niti niso znali obdelovati, pa to »... v bistvu ni bilo pomembno, pomembneje je bilo, da so Srbom v prid odločno spremenili etnično strukturo pokrajine ...«¹⁵

Kako obsežna je bila kolonizacija Vojvodine in kako intenzivne so bile v zvezi s tem spremembe v nacionalni strukturi njenega prebivalstva, nam kaže podatek o deležu "kolonistov" v skupnem številu prebivalstva, ki je ob ljudskem štetju lera 1948 znašal več kot 13,6 %, oziroma da je bil skoraj vsak sedmi prebivalec Vojvodine med letoma 1945 in 1948 priseljen v to pokrajino.¹⁶ V okviru kolonizacije Vojvodine se je v to pokrajino priselilo tudi okrog 1.700 Slovencev, ki so se v glavnem naselili v vaseh vzhodno od mesta Vršac ob jugoslovansko-romunski meji¹⁷.

* * *

¹³ Žuljić: *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena ...*, 109-121.

¹⁴ Petrović Ruža: *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. (Beograd: Izdavački centar SSO Srbije, 1987), 141 strani.

¹⁵ Jože Pirjevec: *Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. (Koper: Založba Lipa 1995), str. 157-158.

¹⁶ Žuljić: *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena ...*, 112.

¹⁷ Mirko Pač, »Kolonizacija Slovencev v Banatu«, *Geografski zbornik, letnik 8 (1953)*. (Ljubljana: SAZU, 1983) str. 595-628.

Tabela 2: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Vojvodine v obdobju 1921-1953.¹⁸

Jezikovna / narodna pripadnost		1910	1921	1931	1948	1953	Indeks 1953/1910
SRBI	Število	510.386	526.154	617.448	841.246	875.346	171,4
	%	33,8	34,7	37,9	50,6	51,1	
MADŽARI	Število	424.354	370.040	374.052	428.932	435.345	102,5
	%	28,1	24,4	23,0	25,8	25,4	
NEMCI	Število	323.779	333.272	333.201	31.821	35.290	10,9
	%	21,4	22,0	20,4	1,9	2,1	
HRVATI	Število	34.089	122.684	133.023	134.332	128.054	375,6
	%	2,3	8,1	8,2	8,1	7,5	
ROMUNI	Število	72.223	65.197	63.444	59.263	57.236	79,2
	%	4,8	4,3	3,9	3,6	3,3	
DRUGI	Število	146.050	97.119 ^a	107.815	167.718 ^a	182.348 ^a	124,9
	%	9,7	6,4	6,6	10,1	10,6	
SKUPAJ	Število	1.510.82	1.514.426	1.628.983	1.663.212	1.712.619	113,4
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

OPOMBE: 1) Od tega: Slovaki 56.689 (3,8 %) in Rusini 13.479 (0,9 %); 2) Od tega: Slovaki 58.273 (3,8 %), Rusini 13.664 (0,9 %); 3) Od tega: Slovaki 72.032 (4,3 %), Črnogorci 30.589 (1,8 %), Rusini 22.082 (1,3 %) in Makedonci 9.090 (0,5 %); 4) Od tega: Slovaki 73.460 (4,3 %), Črnogorci 30.561 (1,8 %), Rusini 23.043 (1,3 %) in Makedonci 11.689 (0,7 %)

Do velikih sprememb nacionalne strukture prebivalstva je v prvih letih po drugi svetovni vojni prihajalo tudi na območjih, ki so bila po določitvi pariške mirovne konference leta 1947 oziroma po dokončni razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo leta 1954 priključena k Jugoslaviji.¹⁹ To ozemlje, ki je doživelo velike spremembe v nacionalni strukturi prebivalstva že v obdobju med obema svetovnjima vojnoma, ko je pripadalo Italiji,²⁰ je obsegalo območja današnje zahodne

* * *

¹⁸ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921: Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku. (Sarajevo: Državni statistički ured, 1932); Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku po popisu od 31. 3. 1931. Serija II. sveska 3 (interna publikacija). (Beograd: Državni zavod za statistiku i evidenciju, 1945); Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. 3. 1948. Knjiga IX: Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954); Konačni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1953. Knjiga VIII: Narodnost i maternji jezik. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959).

¹⁹ Italian Peace Treaty. United Nations. Treaty Series: Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations. vol. 49, No. 747. (Paris, the 10th of February 1947); Memorandum of Understanding between the Governments of Italy, The United Kingdom, The United States and Yugoslavia regarded to the Free Territory of Trieste. United Nations, Treaty Series, Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations, vol 235. (London, the 5th of October 1954). O tem prim. Bogdan C. Novak: Trieste 1941-1945, The Ethnic, Political and Ideological Struggle (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1970). 526 str.; Janko Jeri. Tržaško uprašnje po drugi svetovni vojni: tri faze diplomatskega boja. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961). 378 str., pril., ilustr.

²⁰ Na tem ozemlju, ki je obsegalo okraje Koper, Pazin, Poreč, Pula-Rovinj in Volosko-Opatija (brez mesta Reka, ki je bilo priključeno Italiji šele leta 1924), je za časa avstrijskega ljudskega štetja leta 1910 živelo okrog 350.000 prebivalcev. Od tega je bilo 52,5 % Hrvatov in Slovencev, 38,8 % Italijanov ter 9 % pripadnikov drugih narodov. Že do leta 1921 naj bi se po podatkih italijanskega štetja prebivalstva delež Slovencev in Hrvatov zmanjšal 52,5 % na 41 %, število pa od prvotnih 183.747 (leta 1910) na okrog 133.000. Znižanje števila hrvaškega in slovenskega prebivalstva naj bi bilo v glavnem posledica izseljevanja dela tega prebivalstva v takratno Kraljevino SHS. Ob naslednjem italijanskem štetju prebivalstva, ki je bil leta 1925 izpeljan že pod fašistično

Slovenije (tako imenovana "Primorska"), Istro z Reko, mesto Zadar ter otoke Cres, Krk, Lastovo in Palagruža.²¹ Med letoma 1947 in 1954 naj bi se po nekaterih podatkih izselilo okrog 300.000 oseb - od tega okrog 200.000 Italijanov ter okrog 100.000 Slovencev in Hrvatov, ki so nasprotovali tedanji komunistični ureditvi Jugoslavije.²²

Da je dejansko šlo za obsežna preseljevanja, ki so povsem spremenila nacionalno strukturo omenjenih območij, nam na primer kažejo tudi podatki za občino Izola, ki je do leta 1954 pripadala nekdanjemu koprskemu okraju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, leta 1954 pa bila priključena Jugoslaviji.²³

Tabela 3: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva občine Izola v obdobju 1945-1961.²⁴

leto	prebivalstvo skupaj	Slovenci		Italijani		Hrvati		Drugi	
		število	%	število	%	število	%	število	%
1945	10.089	3.000	29,73	7.063	70,01	9	0,09	17	0,17
1947	10.467	2.712	25,91	7.741	73,96	--	--	14	0,13
1954	6.632	2.821	42,53	3.505	52,85	11	0,21	292	4,40
1961	9.339	7.693	82,37	1.467	15,69	1.025	10,98	154	1,65

Številne izselitve zlasti italijanskega prebivalstva iz območij, ki so pripadla Jugoslaviji, so povzročile v prvih letih po drugi svetovni vojni močno zmanjšanje skupnega števila prebivalstva (v primeru občine Izola za več kot 40 %). Tako naj bi se po nekaterih podatkih samo iz nekdanjega koprškega okraja med letoma 1945 in 1957 izselilo več kot 25.000 oseb (od tega okrog 21.200 Italijanov, 3.700 Slovencev in nekaj več kot 100 Hrvatov).²⁵ Na njihovo mesto se je priseljevalo slovensko prebivalstvo ter prebivalstvo iz drugih takratnih jugoslovanskih republik. Tako naj bi se samo v obdobju 1955-1959 na omenjeno območje priselilo sko-

* * *

upravo, pa naj bi na omenjenih območjih živelo le še 7.155 prebivalcev, ki so slovensčino ali hrvaščino navedli kot svoj materni jezik. Več o tem glej v: Josip Roglič: *La Marche Julienne, Aperçu géographique*. (Sušak: Edition de l'Institut Adriatique, 1946), str. 78.

²¹ Peter Pavlovič: *Julijska krajina in Zadarska Pokrajina. Imenoslovje in politično-upravna razdelitev*. (Ljubljana, 1941).

²² Vladimir Klemenčič: »Jugoslawien - Zerfall und Bildung neuer Staaten.« *Europa: neue Konturen eines Kontinents* (Karl Ruppert, ur.). (München: Oldenbourg Verlag GmbH, 1993), str.220.

²³ *Memorandum of Understanding ...*, (London, the 5th of October 1954).

²⁴ *Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945* (J. Roglič et. al., ured.). (Sušak: Edition de l'Institut Adriatique, 1946), str. 582-583.; *Statistika prebivalstva Istarskega okrožja po stanju z dne 15. decembra 1947*. (Koper: Statistični urad IOLO, 1948), str. 14-23.; *Številčni pregled stalnega prebivalstva bivšega okraja Koper ob podpisu londonskega sporazuma*. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (v nadaljevanju: Arhiv INV); *Popis stanovništva 1961. Knjiga VI: Vitalna, etnička i migraciona obeležja - rezultati za opštine*. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1967), str. 88.

²⁵ *Številčni pregled oseb, ki so se za stalno izselile iz območja bivšega okraja Koper (Cona B) v druge države v obdobju 1945. do 1947. leta glede na njihovo narodnost*. (Arhiv INV).

raj 19.700 prebivalcev, od tega okrog 13.600 prebivalcev iz drugih območij Slovenije in okrog 6.100 prebivalcev iz drugih republik tedanje Jugoslavije.²⁶

Kmalu po koncu druge svetovne vojne je prišlo tudi do množičnih izselitev turškega prebivalstva iz območij Makedonije, Kosova in deloma Sandžaka zlasti v Turčijo. Tako naj bi se po nekaterih podatkih (na osnovi posebnega dogovora med vladama Jugoslavije in Turčije) do leta 1971 samo s Kosova pod imenom "Turki" izselilo v Turčijo med 230.000 in 300.000 Turkov, Albancev in Muslimanov. Zaradi "političnih in družbenih potreb" jugoslovanskega režima natančnega števila izseljenih Turkov verjetno ne bo mogoče nikoli natančno ugotoviti.²⁷

Po drugi svetovni vojni so se sicer v manjšem številu iz območja Jugoslavije izseljevali tudi pripadniki drugih narodnosti. Kljub vsem selitvam in spremembam v nacionalni strukturi pa tudi po drugi svetovni vojni na območju Jugoslavije ni bilo naroda, ki bi imel absolutno večino, kot v nekaterih večnacionalnih državah (npr. nekdanja Sovjetska zveza ali Češkoslovaška). Številčno stanje posameznih narodov je bilo od območja do območja zelo različno. Tako so bili na nekaterih območjih pripadniki manjšinskih narodov celo v večini (na primer na Kosovu).²⁸

Ob koncu prisilnih, polprisilnih in "prostovoljnih" selitev ter izselitev so nekatera območja Jugoslavije v nekaj letih po drugi svetovni vojni popolnoma spremenila nacionalno strukturo, pa tudi nacionalna struktura Jugoslavije kot celote se je v primerjavi z obdobjem pred drugo svetovno vojno precej spremenila. Čeprav so rezultati štetja prebivalstva iz leta 1931 zaradi različnih metodoloških izhodišč težko primerljivi z rezultati ljudskega štetja iz leta 1948 in 1953, pa je Rudolfu Bičaniću na osnovi preračunavanj rezultatov štetja prebivalstva iz leta 1931 vseeno uspelo vsaj do neke mere narediti rezultate med seboj primerljive.²⁹

* * *

²⁶ Številčni pregled ljudi, ki so se preselili iz drugih republik in okrajev na področje bivšega okraja Koper v letih 1955–1959. (Arhiv INV).

²⁷ Petričević, *Nacionalnost stanovništva Jugoslavije ...*, 53.

²⁸ Žuljić: *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena ...*, 8.

²⁹ Petričević, *Nacionalnost stanovništva Jugoslavije ...*, 53.

Tabela 4: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije po drugi svetovni vojni in primerjava le-te s stanjem leta 1931.³⁰

narodnostna priladnost	leto 1931		leto 1948		leto 1953		Indeks 1953/31
	število	%	število	%	število	%	
Srbi	5.729 ^a	41,1	6.547	41,5	7.066	41,7	123,3
Hrvati	3.221	23,1	3.784	24,0	3.976	23,5	123,4
Muslimani ^b	729	5,3	809	5,1	999	5,9	137,0
Slovenci	1.135	8,1	1.415	9,0	1.487	8,8	131,2
Makedonci	642	4,6	810	5,1	893	5,3	139,1
Črnogorci	224 ^c	1,6	426	2,7	466	2,8	208,0
Albanci ^d	479	3,4	750	4,8	754	4,5	157,4
Mađžari	467	3,3	497	3,2	502	3,0	107,5
Romi ^e	65	0,4	73	0,5	85	0,5	130,8
Turki	98	0,6	260	1,5	..
Turki in muslimani J. Srbije in Makedonije	354	2,5
Slovaki	84	0,5	85	0,5	..
Romuni	134	1,0	64	0,4	60	0,4	44,8
Bolgari	"	"	61	0,4	62	0,4	..
Vlahi	"	"	103	0,7	37	0,2	..
Rusini ^f	"	"	37	0,2	37	0,2	..
Čehi, Slovaki, Ukrajinci	153	0,9
Čehi	39	0,2	35	0,2	..
Italijani	"	"	80	0,5	36	0,2	..
Ukrajinci ^g
Nemci	499	3,6	55	0,4	61	0,4	12,2
Rusi	"	"	20	0,1	12	0,1	..
Poljaki	"	"	"	"	4	0,0	..
Gvki	"	"	"	"	2	0,0	..
Avstrijci	"	"	"	"	1	0,0	..
Judje	68	0,4	"	"	2	0,0	2,9
Drugi	37	0,3	20	0,1	8	0,0	"
Neznano	"	"	"	"	6	0,0	..
Skupaj	13.931	100,0	15.772	100,0	16.936	100,0	121,5

OPOMBE: 1) Skupaj s "Prečanskimi Srbi" (Srbi iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine); 2) Leta 1931 so se imenovali "Bosanski Muslimani", leta 1948 "Neopredeljeni muslimani", leta 1953 pa "Jugoslovani neopredeljeni"; 3) Ocena dr. R. Bičanića.; 4) Leta 1931 so za Albance uporabljali naziv Arnauti (Albanci so ta srbski naziv imeli za žaljivko); 5) Leta 1931 so za Rome uporabljali izraz Cigani; 6) Medtem ko so leta 1931 Ukrajince šteli kot "Čehce, Slovake in Ukrajince", so jih vključeno do ljudskega štetja leta 1961 šteli skupaj z Rusini; 7) Vključeni v kategorijo "Drugi"; 8) Primerjava ni smotna zaradi zelo različnih narodnostnih skupin, ki so bile vključene v to kategorijo.

Ko so se sredi 50-ih leta 20. stoletja končale selitve, ki so bile tako ali drugače povezane z drugo svetovno vojno, vse do začetka 80-ih let na območju Jugoslavije (z izjemo Kosova in dela Makedonije) ni bilo pomembnejših mednacionalnih sporov. Pa tudi na Kosovu in v Makedoniji ni šlo za konfrontacijo vseh pripadnikov posameznih narodov, temveč bolj za politične spore. Seveda pa v tem kontekstu ne gre prezreti manjših sporov v odnosih med avtohtonim in priseljenim prebivalstvom različne jezikovne, narodnostne ali verske pripadnosti. Do teh sporov je zaradi družbenih ter kulturnih razlik prihajalo zlasti v prvih obdobjih sobivanja avtohtone ter priseljske skupnosti. Do posameznih konfliktov, ki so bili navadno posledica nekaterih ožjih ali pa posebnih interesov, je občasno prihajalo tudi med posameznimi skupinami avtohtonega prebivalstva, še zlasti, če je šlo za večnacionalne ali večkonfosalne sredine.³¹ Kljub vsemu pa omenjene

* * *

³⁰ Prav tam, 29-72.³¹ Žuljić, *Narodnostna struktura Jugoslavije* ..., 9.

napetosti med posameznimi skupinami prebivalstva niso povzročale selitev prebivalstva, ki bi vplivale na že tako zapleteno nacionalno strukturo posameznih območij Jugoslavije.

Je pa dodatne zaplete v nacionalni strukturi povzročila uvedba nekaterih kategorij za narodnostno neopredeljeno prebivalstvo. Tako je bila kot rezultat "zmage" centralističnih in unitarističnih teženj v takratni jugoslovanski politiki ob ljudskem štetju leta 1961 uvedena kategorija "Jugoslavani", ob ljudskem štetju leta 1971 pa kategoriji "Niso se opredelili po členu 170 Ustave SFRJ" in "Opredelili so se v smislu regionalne pripadnosti". Uvedba omenjenih kategorij je sprožila burne reakcije zlasti med hrvaškim in muslimanskim prebivalstvom ter nekaterimi manjšinskimi narodnostnimi skupnostmi. Le-ti so bili prepričani, da to slabi njihov položaj, obenem pa »... *krepi položaj Srbov in velikosrbsko oblast* ...« v tedanji Jugoslaviji.³²

Prebivalstvo tedanje Jugoslavije, ki se je opredeljevalo za eno od omenjenih kategorij, je v glavnem živelo na območjih, kjer so unitaristične in centralistične težnje jugoslovanskih oblasti naletele pri delu prebivalstva (zlasti Srbih) na ugoden odziv. To je v delu Hrvaške ter v Bosni in Hercegovini in Vojvodini oziroma na narodnostno zelo pomešanih območjih z velikim deležem srbskega prebivalstva. Precej manj prebivalcev pa se je za omenjene kategorije opredeljevalo v Sloveniji, Makedoniji ter na Kosovu, kjer so bile tedanje jugoslovanske oblasti v uvajanju svoje centralistične in unitaristične politike manj uspešne.³³

Poleg omenjenega uvajanja novih kategorij so bile spremembe v nacionalni strukturi posameznih območij Jugoslavije vse do začetka 80-ih leta 20. stoletja vezane v glavnem na velik naravni prirastek (npr. na Kosovu), močno ekonomsko emigracijo v tujino (npr. vzhodna Srbija in Makedonija) in na notranje selitve, zlasti iz gospodarsko manj razvitih južnih republik in pokrajin v Slovenijo ter severno Hrvaško in mesto Beograd.

Na intenzivnost selitev v tujino je po letu 1960 vplival niz vzrokov, kot na primer naravni in ekonomski potenciali, gostota poselitve ter gospodarska razvitost posameznih območij pa tudi niz drugih okoliščin kot na primer pripravljenost nekaterih skupin prebivalstva po spremembi bivališča. Te selitve, pa naj si bo stalne ali na začasno delo, niso zajele enakomerno vseh območij nekdanje Jugoslavije. Na začetku 60-ih let 20. stoletja so se v tujino najprej odseljevali viški delovne sile iz tako imenovanih gospodarsko pasivnih območij Hrvaške. Kasneje se je proces najprej razširil na druga območja Hrvaške, pa tudi na območja ostalih jugoslovanskih republik in pokrajin. Vendar pa v tem primeru ni šlo več za

* * *

³² Petričević, *Nacionalnost stanovništva Jugoslavije ...*, 56.

³³ Prav tam, 58.

odselitve "s trebuchom za kruhom", ampak tudi za izseljevanje kvalificirane delovne sile ter kmečkega prebivalstva iz agrarno razvitih območij. Omenjene selitve je podpiral tudi tedanji jugoslovanski režim, ki je smatral, da bo z začasnim izseljevanjem na delo v tujino doma lažje reševal probleme zaposlovanja. Vendar pa se ta pričakovanja niso uresničila, saj je že v začetku 70-ih leta 20. stoletja prišlo do upadanja zaposlovanja v razvitih državah.

Največ delavcev na začasnem delu v tujini je bilo leta 1973 (okrog 1,4 milijona), nato pa je njihovo število pričelo upadati. Zaradi oteženih pogojev dela in bivanja v nekaterih zahodnoevropskih deželah se je do leta 1979 vrnilo v domovino okrog 400.000 delavcev. Kljub temu pa je bilo leta 1981 po nekaterih podatkih na začasnem delu v tujini (skupaj s člani njihovih družin) še vedno okrog 875.000 prebivalcev nekdanje Jugoslavije. Največ jih je bilo iz območja Hrvaške (24,0 % vseh začasno izseljenih), ožje Srbije (23,2 %) ter Bosne in Hercegovine (20,9 %), najmanj pa iz Slovenije (6,1 %) in Črne Gore (2,2 %).³⁴ Večina jih je živela na območju tedanje Zvezne republike Nemčije, Avstrije in Francije, po nekaj tisoč ali celo več deset tisoč pa jih že živelo v skoraj vseh zahodnoevropskih državah.³⁵

Veliko bolj množične kot selitve na začasno delo v tujino pa so bile selitve znotraj nekdanje Jugoslavije. Te naj bi do leta 1981 zjele skoraj 2 milijona oseb ali skoraj 9 % vsega v Jugoslaviji rojenega prebivalstva. Vse do 80-ih let 20. stoletja je šlo v glavnem za ekonomske selitve, ki so močno spremenile nacionalno strukturo Jugoslavije. Če okvirno analiziramo podatke omenjenih selitev, lahko vidimo, da je največje izgube zaradi preseljevanj prebivalstva v absolutnem smislu utrpela republika Bosna in Hercegovina, iz katere se je do leta 1981 izselilo skoraj 400.000 več oseb, kot se je vanjo priselilo, v relativnem smislu pa Črna Gora, katere izgube v migracijskem saldu so v enakem obdobju znašale več kot 10 % vsega prebivalstva (glej tabelo 5).

* * *

³⁴ Veliki geografski atlas Jugoslavije. (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1987), str. 50.

³⁵ Petričević, Nacionalnost stanovništva Jugoslavije ..., 31-38.

Tabela 5: Migracijski saldi posameznih republik nekdanje Jugoslavije (glede na narodno pripadnost prebivalstva) na osnovi podatkov ljudskega štetja iz leta 1981.³⁶

Narodnost	Bosna in Hercegovina	Črna Gora	Hrvaška	Makedonija	Slovenija	Srbija
Crnogorci	- 411	- 28.450	+ 257	- 334	+ 556	+ 28.617
Hrvati	- 121.530	- 2.071	- 89.443	- 337	+ 32.894	+ 2.342
Makedonci	- 690	- 227	+ 598	- 13.236	+ 933	+ 12.708
Muslimani	- 2.186	- 15.316	+ 10.269	+ 4.874	+ 7.420	- 4.834
Slovenci	- 1.998	- 322	- 8.192	- 470	+ 2.149	+ 974
Srbi	- 218.333	- 9.056	- 58.179	- 6.601	+ 19.630	+ 281.458
Albanci	- 1.153	+ 583	- 2.736	+ 9.225	+ 989	- 9.974
Jugoslovani	- 32.990	- 3.324	+ 13.381	- 6.126	+ 7.318	- 28.420
drugi	- 17.976	- 2.196	+ 26.603	+ 1.886	+ 2.082	- 2.164
skupaj	- 397.272	- 60.379	+ 76.926	- 11.157	+ 54.335	+ 337.547

Notranje selitve prebivalstva na območju nekdanje Jugoslavije so na nekaterih območjih v veliki meri vplivale na spremembo nacionalne strukture. Čeprav so bile te selitve v veliki meri posledica gospodarskih razmer, pa so nanje vplivali tudi nekateri drugi specifični razlogi. Tako se lahko v vsaki skupini preseljenega prebivalstva identificirajo nekateri osnovni motivi. V osnovi je to interes za zagotovitev boljših pogojev eksistence. Iz teh motivov in prizadevanj so izhajale tudi odločitve o smereh selitev - v glavnem proti območjem, kjer so obstajali boljši pogoji za naselitev in zaposlitev. Vendar pa so izkušnje pokazale, da je bila smer selitev zelo odvisna tudi od nacionalne pripadnosti migrantov. Tako se kaže tendenca, da je bil določen del migracij usmerjen proti glavnim nacionalnim središčem.

Seveda pa v tem kontekstu ne gre prezreti selitev vojaškega in uradniškega kadra ter njihovih družin, ki jo je za potrebe "ohranjanja enotnosti" narekoval jugoslovanski državni vrh. Kljub dejstvu, da je šlo - z izjemo selitev vojaškega in uradniškega kadra - za "prostovoljne" selitve, so te precej vplivale na spremembe nacionalne strukture prebivalstva in to tako na izhodiščnih prostorih migracij, kot tudi na območju končnih ciljev teh migracij.

Tako lahko za **Bosno in Hercegovino** ugotovimo, da se je v obdobju 1961-1981 nacionalna struktura hitro menjala v korist Muslimanov. Dejansko sliko sprememb v nacionalni strukturi pa je zastirala zlasti uvedba nove kategorije "Jugoslovan".

* * *

³⁶ Žuljič, *Narodnostna struktura Jugoslavije* 44.

Tabela 6: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Bosne in Hercegovine v obdobju 1961–1981.³⁷

narodnostna pripadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		Indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Muslimani	842.248	25,7	1.482.430	39,6	1.629.924	39,5	193,5
Srbi	1.406.057	42,9	1.393.148	37,2	1.320.644	32,0	93,9
Hrvati	711.665	21,7	772.491	20,6	758.136	18,9	106,5
Črnogorci	12.828	0,4	13.021	0,3	14.114	0,3	110,0
Drugi narodnostno opredeljeni	27.382	0,8	23.145	0,6	26.735	0,7	97,6
Niso se izjasnili po čl. 179	--	--	8.482	0,2	17.950	0,4	--
Jugoslavani	275.888	8,4	43.796	1,2	326.280	7,9	1,18
po regionalni pripadnosti	--	--	--	--	3.649	0,1	--
neznano	1.885	0,1	9.598	0,3	26.576	0,7	1409,9
skupaj	3.277.948	100,0	3.746.111	100,0	4.124.008	100,0	125,8

Na spremembe nacionalne strukture prebivalstva Bosne in Hercegovine je v veliki meri vplival tudi visok negativen migracijski saldo (skoraj -400.000). Kljub spremembam nacionalne strukture pa so bili poselitveni prostori posameznih narodov v Bosni in Hercegovini stabilni in se vse do začetka jugoslovanske krize na začetku devedesetih v glavnem niso spreminjali.

Za republiko Črna Gora je obdobje 1961–1981 pomenilo obdobje hitre rasti muslimanskega prebivalstva (na račun črnogorskega prebivalstva) in utrjevanje položaja Albancev, zlasti na obmejnih območjih z Albanijo in avtonomno pokrajino Kosovo. Na drugi strani pa je značilno upadanje števila deleža hrvaškega in srbskega prebivalstva, ki je šlo verjetno na račun velikega povečanja števila "Jugoslovanov".

Tabela 7: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Črne Gore v obdobju 1961–1981.³⁸

narodnostna pripadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		Indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Črnogorci	383.988	81,4	355.682	67,2	490.488	68,5	104,3
Muslimani	30.665	6,5	79.236	13,3	78.088	15,7	254,6
Albanci	25.803	5,5	35.671	6,7	37.758	6,6	146,2
Srbi	64.087	13,9	39.512	7,5	19.407	5,3	137,8
Jugoslovi	10.664	2,3	9.192	1,7	6.900	1,2	64,7
Drugi narodnostno opredeljeni	4.953	1,0	3.508	0,6	4.212	0,7	85,0
Niso se izjasnili po čl. 170	--	--	521	0,1	301	0,1	--
Jugoslovani	1.599	0,3	10.943	2,0	31.283	5,3	2004,0
po regionalni pripadnosti	--	--	1.304	0,2	1.602	0,3	--
neznano	175	0,0	3.185	0,6	4.338	1,7	2478,9
skupaj	471.894	100,0	529.604	100,0	584.310	100,0	123,8

* * *

³⁷ Popis stanovništva 1961. Knjiga VI: Vitalna, etnička i migraciona obeležja - rezultati za opštine. (Beograd. Savezni zavod za statistiku, 1967), v nadaljevanju: Popis 1961.; Popis stanovništva i stanova 1971. Statistički bilten 727: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1972), v nadaljevanju: Popis 1971.; Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1981. godini. Statistički bilten 1295: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama - konačni rezultati. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1982), v nadaljevanju: Popis 1981.

³⁸ Popis 1961.; Popis 1971.; Popis 1981.

Velike spremembe v številu in deležu posameznih narodov v skupnem številu prebivalstva Črne Gore nam kažejo na različnost (zlasti političnih) vplivov, motivov in pobud za narodnostno opredeljevanje tamkajšnjega prebivalstva ob posameznih štetjih prebivalstva. Na spremembe v nacionalni strukturi je vplival tudi visok negativni migracijski saldo. Ta je bil negativen celo v primeru migracij z avtonomno pokrajino Kosovo. Zaradi omenjenih dejstev se je na območju Črne Gore že zgodaj postavljalo vprašanje pravic hrvaškega prebivalstva, ki je bilo na tem področju avtohtono naseljeno na področju Boke Kotorske in reševanja položaja Albancev.

Glavni problem na **Hrvaškem** v obdobju 1961–1981 je bil z ozirom na njeno večnacionalnost oblikovanje umernega naroda "jugoslovanov", priseljevanje Srbov in izseljevanje Hrvatov. Spremembe v nacionalni strukturi v omenjenem obdobju pa so precej zameglili nepopolni podatki o delavcih na začasnem delu v tujini in druge nepravilnosti, do katerih je prihajalo ob posameznih štetjih prebivalstva.

Tabela 8: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Hrvaške v obdobju 1961–1981.³⁹

narodnostna pripadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		Indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Hrvati	3.339.841	80,3	3.513.617	79,9	3.454.661	75,1	103,4
Srbi	624.985	15,0	626.789	14,2	531.502	11,6	85,0
Madžari	42.347	1,0	35.488	0,8	25.939	0,6	60,1
Slovenci	39.101	0,9	32.497	0,7	25.136	0,5	64,3
Muslimani	3.113	0,1	18.457	0,4	23.740	0,5	762,6
Češi	23.391	0,6	19.001	0,4	15.061	0,3	64,4
Italijani	21.103	0,5	17.433	0,4	11.654	0,3	55,3
Črnogorci	7.463	0,2	9.706	0,2	9.818	0,2	131,5
Drugi narodnostno opredeljeni	37.835	0,9	34.661	0,8	36.867	0,8	92,2
Nisose izjasnili po čl. 17 ⁹	--	--	15.798	0,4	17.333	0,4	--
Jugoslovani	15.559	0,4	84.118	1,9	379.057	8,2	2436,2
po regionalni pripadnosti	--	--	--	--	8.657	0,2	--
neznano	4.956	0,1	58.626	1,3	64.737	1,4	1306,2
skupaj	4.159.696	100,0	4.426.221	100,0	4.601.469	100,0	110,6

Različne tendence v spremembah nacionalne strukture Hrvaške lahko torej v prvi vrsti pripišemo različnim stopnjam naravnega prirastka posameznih narodov ter vplivom selitev, še zlasti medrepubliških, ki so potekale na ekonomski osnovi. Hrvaška je tako v obdobju 1961–1981 spadala med območja s pozitivnim migracijskim saldrom.

Za razvoj nacionalne strukture **Makedonije** v obdobju 1961–1981 je značilna stalna rast večinskega, makedonskega prebivalstva, čeprav se je ta po letu 1961 nekoliko upočasnila, na kar sta najbolj vplivala hitra rast albanskega prebivalstva

* * *

³⁹ Popis 1961., Popis 1971., Popis 1981.

in sprememba v odnosu do narodnostnega opredeljevanja makedonskih Muslimanov. Predvsem vprašanje v zvezi z narodnostnim opredeljevanjem Muslimanov je dobilo povsem politični značaj. Na eni strani je to posledica preteklosti, ko so se pod določenimi pogoji kot del te narodnostne skupnosti morali opredeljevati tudi Turki, na drugi pa posledica poizkusov, da bi se ob štetjih prebivalstva opredelili kot pripadniki albanske narodnosti, ki imajo svoje korenine še iz obdobja med drugo svetovno vojno, ko je bila zahodna Makedonija v sklopu Velike Albanije.

Tabela 9: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Makedonije v obdobju 1961-1981.⁴⁰

narodnostna pripadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		Indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Makedonci	1.000.854	71,2	1.142.375	69,3	1.281.195	67,0	128,0
Albanci	183.108	13,0	279.871	17,0	577.726	49,8	206,3
Nemci	732	0,0	422	0,0	380	0,0	51,9
Turki	131.481	9,4	108.552	6,6	86.691	4,5	65,9
Srbi	42.728	3,0	46.465	2,8	44.613	2,1	104,4
Romi	20.606	1,5	24.505	1,5	48.228	2,3	209,8
Muslimani	3.002	0,2	1.248	0,1	39.556	2,1	1317,7
Drugi narodnostno opredeljeni	5.532	0,4	8.005	0,5	12.245	0,7	22,1
Niso se izjasnili po čl. 170	--	--	414	0,0	508	0,0	--
Jugoslovanci	1.260	0,1	3.652	0,2	14.249	0,7	1130,2
po regionalni pripadnosti	--	--	684	0,0	956	0,0	--
neznano	418	0,0	2.491	0,2	4.037	0,2	956,8
skupaj	1.406.003	100,0	1.647.308	100,0	1.912.257	100,0	136,0

Čeprav je na splošno gledano predstavljala Makedonija v obdobju 1961-1981 območje z umirjeno intenzivnostjo izseljevanja prebivalstva, pa temu ni bilo tako. Na izenačenost stopnje je vplivalo predvsem intenzivno priseljevanje prebivalstva albanske narodnosti na območje zahodne Makedonije. To priseljevanje skoraj povsem zakrije množične izselitve pripadnikov nekaterih manjšinskih narodov (zlasti Turkov), ki se tako izkazujejo le v hitrem upadanju njihovega deleža v skupnem številu prebivalstva. Priseljevanje številnih Albancev je zlasti v zahodni Makedoniji že takrat predstavljalo velik problem, zaostroval pa se je tudi položaj Turkov, Romov, Muslimanov in Srbov.

Mnogo manj problemov, ki so bili posledica mednacionalnih odnosov, pa je bilo v Sloveniji. V tej gospodarsko najrazvitejši in narodnostno najbolj homogeni jugoslovanski republiki so bile spremembe njene nacionalne strukture prebivalstva odvisne le od priseljevanja prebivalstva iz nerazvitih območij nekdanje Jugoslavije. Zaradi nizke naravne rasti avtohtonega prebivalstva (tako Slovencev kot pripadnikov italijanske in madžarske manjšine), pa so tudi te ekonomske migracije povzročile nekatere spremembe v nacionalni strukturi Slovenije. Tako

* * *

⁴⁰ Popis 1961.; Popis 1971.; Popis 1981.

se je najbolj zmanjšal delež slovenskega prebivalstva, upadla pa sta tudi že tako ali tako nizka deleža pripadnikov avtohtone italijanske ter madžarske manjšine.

Tabela 10: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Slovenije v obdobju 1961-1981.⁴¹

narodnina pripadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Slovenci	1.522.248	95,6	1.624.029	94,0	1.712.445	99,5	112,5
Hrvati	31.429	2,0	42.657	2,5	55.625	2,9	177,0
Srbi	13.609	0,8	20.521	1,2	42.182	2,2	310,0
Muslimani	465	0,0	3.231	0,2	13.425	0,7	2887,1
Madžari	10.498	0,7	9.785	0,5	9.496	0,5	90,5
Italijani	3.072	0,2	3.001	0,2	2.187	0,1	71,2
Nemci	732	0,0	422	0,0	380	0,0	51,9
Drugi narodno opredeljeni	5.532	0,3	8.005	0,5	12.233	0,7	221,1
Niso se izjasnili po čl. 170	--	--	3.073	0,2	3.975	0,2	--
Jugoslovani	2.784	0,2	6.744	0,4	26.263	1,4	943,3
po regionalni pripadnosti neznano	--	--	2.705	0,1	4.018	0,2	--
skupaj	1.591.523	100,0	1.727.137	100,0	1.891.864	100,0	118,9

Največ sprememb v nacionalni strukturi prebivalstva in v zvezi s tem tudi največ problemov v mednacionalnih odnosih pa je bilo na območju **Srbije**. Z ozirom na pestro nacionalno strukturo prebivalstva lahko njenim spremembam najlažje sledimo po posameznih delih te republike, še zlasti, ker sta bili ravno zaradi večnacionalne strukture njenih posameznih delov tudi z ustavo konstituirani avtonomni pokrajini Vojvodina in Kosovo. Spremljanje razvoja nacionalne strukture Srbije je zelo problematično, saj jo nekateri dejavniki, ki za ostala območja Jugoslavije niso tako karakteristični še dodatno zapletajo.

Tako je potrebno za območje **ožje Srbije** (brez avtonomnih pokrajin Kosovo in Vojvodina) najprej omeniti občutljivost na spremembe nacionalne strukture na regionalni ravni, saj se vse pomembnejše manjšine nahajajo na njenem obrobju, kjer mejijo na sorodne oziroma iste nacionalne skupine prebivalstva. Če podrobneje analiziramo razvoj nacionalne strukture, lahko vzroke sprememb strnemo v tri skupine. Na prvem mestu je potrebno omeniti vprašljivost jugoslovanskih stanovstik. Na to nas pri nekaterih skupinah prebivalstva (Muslimani, Romi, Vlahi) opozarjajo velike razlike v njihovem številu in deležu med posameznimi šteti prebivalstva, ki si jih drugače ne moremo razlagati, kot da je šlo za prirejanje podatkov ljudskih štetij za določene (po navadi politične) potrebe. Na drugem mestu je naravna rast prebivalstva, kjer se na eni strani nizka stopnja naravnega prirastka srbskega prebivalstva še naprej znižuje, na drugi pa že tako visoka stopnja pri nekaterih manjšinskih narodih (Albanci, Muslimani, Romi, Vlahi) še narašča. Tretji vzrok, ki je vplival na spremembe nacionalne strukture, pa so bile

⁴¹ Popis 1961.; Popis 1971.; Popis 1981.

množične selitve. Na eni strani je območje ožje Srbije predstavljalo magnet za priseljevanje srbskega prebivalstva iz ostalih območij nekdanje Jugoslavije, na drugi pa so se številni Srbi izseljevali kot ekonomski migranti ali pa kot izvrševalci upravnih, vojaških, političnih ali gospodarskih funkcij za potrebe tedanje Jugoslavije.

Ne gre pa prezreti tudi delavcev na začasnem delu v tujini, katerih število se je samo v obdobju 1971–1981 povečalo od 133.000 na okrog 185.000. Vsi omenjeni dejavniki so privedli do specifične nacionalne strukture prebivalstva, kjer so na območjih osrednje in vzhodne Srbije prevladovala homogena območja poseljena s srbskim prebivalstvom, na njenih južnih ter vzhodnih območjih pa narodnostno mešano poseljena območja.

Tabela 11: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva na območju ožje Srbije (brez avtonomnih pokrajin Kosovo in Vojvodina) v obdobju 1961–1981.⁴²

narodnostna prilpadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		Indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Srbi	1.459.953	92,6	4.699.415	89,5	4.865.283	83,7	109,1
Muslimani	83.891	1,7	124.182	2,4	151.674	2,7	181,0
Črnogorci	32.285	0,7	57.289	1,1	77.134	1,3	238,2
Albanci	51.173	1,1	65.597	1,3	72.486	1,3	141,6
Itali	3.312	0,1	27.541	0,5	57.140	1,0	1725,2
Hrvati	43.817	0,9	58.088	0,7	31.447	0,6	71,8
Bolgari	54.391	1,1	99.791	1,9	30.769	0,5	56,6
Makedonci	19.956	0,3	25.100	0,5	29.033	0,5	145,5
Vlahi	1.350	0,0	14.653	0,3	25.435	0,5	1919,9
Drugi narodnostno opredeljeni	58.538	1,2	42.006	0,8	33.972	0,6	58,0
Niso se izjasnili po čl. 170	--	--	3.281	0,1	4.310	0,1	--
Jugoslovani po regionalni pripadnosti	11.699	0,2	75.976	1,4	272.050	4,8	2325,4
neznano	2.911	0,0	22.338	0,4	38.642	0,7	1328,1
s k u p a j	4.823.274	100,0	5.250.365	100,0	5.694.464	100,0	118,6

Razvoj nacionalne strukture prebivalstva ožje Srbije je že v tem obdobju nakazoval na nekatere probleme, kot na primer na urejanje odnosov s Kosovom ter Muslimani iz Sandžaka na enakopravni osnovi in prenehanje nadaljnega oblikovanja "Jugoslovanov". Ker pa ti problemi niso bili odpravljani pravočasno ali pa so jih poskušali odpraviti na nepravi način, so v zadnjem desetletju 20. stoletja pripeljali do številnih konfliktov, ki so na koncu pomagali pri razpadu Jugoslavije.

Podobni zaključki, vendar na nekoliko drugačni osnovi, veljajo v obdobju 1961–1981 tudi za **Kosovo**, kjer sta hiter razvoj števila albanskega prebivalstva ter odseljevanje pripadnikov drugih narodov postavljala zlasti Srbe, Muslimane, Rome in Črnogorce v neenakopraven položaj, kar je ob razpadanju Jugoslavije pripeljalo do številnih konfliktov.

* * *

⁴² Popis 1961.; Popis 1971.; Popis 1981.

Tabela 12: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva na območju avtonomne pokrajine v obdobju 1961-1981.⁴³

narodnostna pripadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		Indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Albanci	646.695	67,2	916.168	73,7	1.236.736	77,4	189,7
Srbi	227.016	23,6	238.264	18,4	209.498	13,2	92,3
Muslimani	8.026	0,8	26.357	2,1	58.562	3,7	729,7
Romi	3.202	0,3	14.593	1,2	34.126	2,2	1065,8
Crnogorci	37.588	3,9	31.555	2,5	27.028	1,7	71,9
Turki	25.764	2,7	12.244	1,0	12.513	0,8	48,6
Drugi narodnostno opredeljeni	10.298	1,0	11.561	0,9	11.532	0,7	112,0
Niso se izjasnili po čl. 170	--	--	177	0,0	133	0,0	--
Jugoslovani	5.206	0,5	920	0,1	2.676	0,2	51,4
po regionalni pripadnosti	--	--	259	0,0	264	0,0	--
neznano	283	0,0	1.595	0,1	1.373	0,1	485,2
skupaj	963.988	100,0	1.243.693	100,0	1.584.441	100,0	164,4

V povsem nasprotni smeri pa je potekal razvoj nacionalne strukture prebivalstva v avtonomni pokrajini **Vojvodina**. Na tem že od nekdaj večnacionalno naseljenem območju so zaradi nizkega naravnega prirastka igrale glavno vlogo v spremembah nacionalne strukture prebivalstva številne selitve. Ker so se le-te v obdobju med letoma 1961 in 1981 nekoliko umirile, to se je že tako ali tako tradicionalna tolerantnost v mednacionalnih odnosih le še poglobila.

Tako so po rezultatih štetja prebivalstva v obdobju 1971-1981 priselitve v Vojvodino le za okrog 26.000 oseb presegle izselitve, kar je zaradi nizkega naravnega prirastka komaj zadoščalo za vzdrževanje približno enakega števila v pokrajini in praktično ni moglo vplivati na spremembe v nacionalni strukturi prebivalstva.

Tabela 13: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva na območju avtonomne pokrajine Vojvodina v obdobju 1961-1981.⁴⁴

narodnostna pripadnost	leto 1961		leto 1971		leto 1981		Indeks 1981/61
	število	%	število	%	število	%	
Srbi	1.017.717	54,9	1.089.132	55,8	1.107.378	54,3	108,8
Madžari	442.561	23,9	423.866	21,7	385.356	18,9	87,1
Hrvati	145.341	7,8	138.561	7,1	109.203	5,4	75,1
Slovaki	73.830	4,0	72.795	3,7	69.549	3,4	94,2
Romuni	57.259	3,1	52.987	2,7	47.289	2,3	82,6
Crnogorci	34.782	1,9	36.416	1,9	43.304	2,1	124,5
Romi	3.312	0,2	7.780	0,4	19.693	1,0	582,9
Rusini	24.548	1,3	20.109	1,0	19.305	0,9	78,6
Makedonci	15.190	0,8	16.527	0,8	18.897	0,9	124,4
Netenci	11.432	0,6	7.243	0,4	3.898	0,2	33,3
Drugi narodnostno opredeljeni	23.409	1,2	27.568	1,4	35.581	1,8	152,0
Niso se izjasnili po čl. 170	--	--	1.025	0,1	3.361	0,2	--
Jugoslovani	3.174	0,2	46.928	2,4	167.215	8,2	5268,3
po regionalni pripadnosti	--	--	5.255	0,3	1.643	0,1	--
neznano	2.410	0,1	6.341	0,3	3.187	0,1	132,2
skupaj	1.854.965	100,0	1.952.533	100,0	2.034.772	100,0	109,7

* * *

⁴³ Popis 1961.; Popis 1971.; Popis 1981.⁴⁴ Popis 1961.; Popis 1971.; Popis 1981.

Zaradi omenjenih dejstev je bila na začetku 80-ih leta 20. stoletja večina območij nekdanje Jugoslavije že narodnostno mešano poseljena. Narodnostno homogena območja, to so območja z več kot 90 % prevlado enega naroda, pa so prevladovala le v Sloveniji, v Hrvaškem Zagorju, v Hercegovini, osrednjem delu ožje Srbije, v zahodni in srednji Črni Gori, v delu Metohije in na zahodu Makedonije. Po grobih ocenah so ta območja obsegala le dobro tretjino površine nekdanje Jugoslavije.⁴⁵

Tako stanje v nacionalni strukturi Jugoslavije se je ohranilo vse do zadnjega desetletja njenega obstoja. To obdobje je na eni strani zaznamovala politična kriza po smrti karizmatičnega voditelja Josipa Broza-Tita (maja 1980) na drugi pa globoka gospodarska in dolžniška kriza, ko so inflacijska gibanja dosegala tudi 2000 % letno stopnjo. Desetletje med letoma 1981 in 1991 je bilo tudi obdobje etnične homogenizacije nekaterih območij, ko so se pripadniki posameznih narodov pričeli seliti nazaj v svoje matične republike (Srbi v Srbijo, Hrvati na Hrvaško). Proces homogenizacije prebivalstva so bili najintenzivnejši na Kosovu, od koder se je srbsko in črnogorsko prebivalstvo množično izseljevalo v Srbijo oziroma v Črno Goro. Njihovo natančno število ne bo verjetno nikoli znano, saj so jugoslovanske oblasti spretno prikrivale podatke o teh "izseljencih". Iz uradnih podatkov štetij prebivalstva za leto 1981 in 1991 je razvidno, da se je v tem desetletju število Srbov na Kosovu zmanjšalo za okrog 14.000, Črnogorcev pa za okrog 7.000.⁴⁶

Na Kosovu je tako ostajalo v glavnem le albansko prebivalstvo, ki pa se je spričo visoke rodnosti moralo ravno tako izseljevati. Na eni strani so se selili v zlasti v slovenska in hrvaška mesta, kjer so se zaposlili v glavnem kot fizični delavci in obrtniki (slaščičarji), na drugi strani pa v razvite zahodnoevropske države in v ZDA, kjer so postali znani kot čistilci oken visokih nebotičnikov. Glede na to, da so za albansko prebivalstvo značilne velike družine, je pridobitev enega dovoljenja za stalno naselitev in delo v ZDA pomenila priselitev večjega števila ljudi.

Ravno izseljevanje Srbov in Črnogorcev iz "svete srbske zemlje", kot so Kosovo poimenovali Srbi, je pri le še podžigalo njihovo že od nekdaj ukoreninjeno prepričanje, da »... jim je usojeno, da v vojni zmagujejo in v miru izgubljajo ...«. Zaradi tega so srbski nacionalisti, katerim »... Jugoslavija v sedanji obliki ni bila

* * *

⁴⁵ Vladimir Klemenčič, »Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije v novejšem razdobju.« *Geografija v šoli 1: Zbornik referatov seminarja permanentnega izobraževanja. 5. Ilesičevi dnevi. Ljubljana, 22.-23. 2. 1997.* (Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, 1991), str. 7-22.

⁴⁶ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini. Statistički bilten 1295: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1982); Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Statistički bilten br. 1934: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992) - v nadaljevanju: Popis 1991.

več primerna rešitev za srbsko vprašanje ...»⁴⁷ od sredine 80-ih let 20. stoletja odločno zahtevali spremembe v ustavni ureditvi Jugoslavije. Spričo porasta vseh vrst nacionalizmov, so se za spremembe zavzemali tudi nekateri politični krogi v Beogradu. Začetek teh sprememb je pomenilo sprejetje ustavnih dopolnil k Ustavi republike Srbije maja 1989, s katerimi je bila ukinjena avtonomije Kosova in Vojvodine, »... Srbija pa ponovno postala enotna republika ...»⁴⁸

Čeprav je začela v Jugoslaviji vse bolj prevladovati politika sile in izvršenih dejstev, pa je val demokratičnih sprememb zajel na prehodu iz 80-ih v 90-ta leta 20. stoletja tudi nekatera njena območja. Tako je aprila 1990 prišlo do demokratičnih volitev v Sloveniji in na Hrvaškem, novembra istega leta pa še v Makedoniji ter Bosni in Hercegovini, ki so v teh republikah odpravile več desetletij trajajočo vladavino komunizma. S tem so se nasprotja med omenjenimi republikami ter Srbijo in Črno Goro, kjer sta decembra 1990 z veliko večino zmagali stranki Slobodana Miloševića in Momirja Bulatovića, le še poglobila.⁴⁹ Ker so predlogu Slovencev in Hrvatov po konfederalni ureditvi države srbske oblasti nasprotovale in jim celo hotele vsiliti nekakšen načrt "Srboslavije",⁵⁰ sta obe tedanji republiki pričeli vse bolj odkrito razmišljati o svoji neodvisnosti. Vse skupaj pa je najprej pripeljalo do referendumov o samostojnosti Slovenije (december 1990) in Hrvaške (maja 1991), na katerih so se prebivalci obeh republik z veliko večino izrekli v prid suverenosti in neodvisnosti.⁵¹ Februarja 1991 so tudi makedonski voditelji in bosanski-hercegovski predsednik izjavili, »... da Bosna in Hercegovina ter Makedonija ne ostajajo v Jugoslaviji, če se bosta Slovenija in Hrvaška odcepili ...» Junija 1991 sta Slovenija in Hrvaška tudi uradno razglasili svojo neodvisnosti, kar je pomenilo tudi dejanski razpad Jugoslavije.⁵²

Dejstvo, da se je Hrvaška pripravljala na odcepitev od Jugoslavije, je poleti 1990 pripeljalo do oboroženega upora avtohtonega srbskega prebivalstva na Hrvaškem, novembra istega leta pa do ustanovitve Srbske avtonomne oblasti

* * *

⁴⁷ Laura Silber, Allan Little: *Smrt Jugoslavije* (prevod Barbara Sedmak et al.). (Ljubljana: Co-Libri, 1996), str. 29.

⁴⁸ Sabrina P. Ramet: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1991*; (Bloomington: Indiana University Press, 1992), str. 231-233; »Kosovski kalendar.« *Vreme International*, leto 6. št. 236. (Beograd, 1. maja 1995), str. 9.

⁴⁹ John R. Lampe: *Yugoslavia as History: Twice there was a country*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), str. 349-356.

⁵⁰ Naziv za načrt, ki ga je pripravil tedanji predsednik SFRJ Borislav Jović. Načrt je predvidel "moderno federacijo" z močno osrednjo oblastjo po modelu ZDA, vendar brez garancij, ki so sestavni del ameriške demokracije.

⁵¹ Matjaž Klemenčič: To Fellow Americanists: A Letter from Slovenia. *The Journal of American History*, 80(3). (Bloomington: Organization of American Historians, 1993), str. 1031-1034. Matjaž Klemenčič: Slovenia at the Crossroads of the Nineties: From the First Multiparty Elections and the Declaration of Independence to Membership in the Council of Europe. *Slovene Studies*, 14(1). (Columbus: Society for Slovene Studies), 1992; objavljeno 1994., str. 9-34.

⁵² Warren Zimmermann; *Origins of a Catastrophe. Yugoslavia and its Destroyers - Ambassador tells what hap-*

(SAO) Krajina (decembra 1991 se je ob sprejetju Ustave preimenovala v Republiko srbsko Krajino). Zaradi neprestanih incidentov med hrvaško in "krajjsko" vojsko, je maja 1991 meje Krajine zaščitila jugoslovanska armada (JLA). Tako hrvaške oblasti že pred odcepitvijo od Jugoslavije niso imele nadzora nad skoraj 30 % svojih ozemelj, kar je njihov položaj v prizadevanjih za neodvisnost močno oteževalo.⁵³

Obdobje po razpadu Jugoslavije je nekatera območja te nekdanje države spremenil v krvava bojišča, kjer je mednacionalnih spopadih je izgubilo življenje skoraj četrto milijona ljudi. Več kot tri milijone ljudi je moralo zapustiti svoje domove,⁵⁴ kar je povsem spremenilo nacionalno strukturo prebivalstva na nekaterih območjih nekdanje Jugoslavije.

Najmanj sprememb v nacionalni strukturi prebivalstva je po svoji osamosvojitvi 25. junija 1991 doživela Slovenija, ki je bila že v obdobju Jugoslavije etnično najbolj homogena republike (leta 1991 je delež Slovencev znašal 87,6 %⁵⁵). Po osamosvojitvi se je odselil v glavnem le del vojaškega osebja ter del uslužbencev carinske uprave in le nekaj posameznikov in družin, kar pa ni imelo večjih posledic na nacionalno strukturo prebivalstva. Je pa potrebno v tem kontekstu omeniti veliko število beguncev, ki so si za svoje pribežališče izbrali Slovenijo in jih je bilo ob višku spopadov v Bosni in na Hrvaškem (leta 1992) več kot 70.000.⁵⁶ Nekaj tisoč teh beguncev je ostalo na območju Slovenije še leta 2000, ostali pa so se ali vrnili v domovino, ali pa so se izselili v druge države. Leta 1999 je Slovenija ob začetku kosovske krize sprejela tudi okrog 1.600 beguncev albanske narodnosti iz Kosova, ki pa so se po posredovanju enot zveze NATO in vzpostavitvi miru v tej pokrajini v glavnem vsi vrnili na svoje domove.⁵⁷

Neprimerno hujše kot v Sloveniji pa so bile posledice odcepitve od Jugoslavije na Hrvaškem, kjer so se oboroženi incidenti med hrvaško vojsko ter oboroženim prebivalstvom SAO Krajine pričeli že leta 1990. Tako se je iz območij, ki so jih ob začetku spopadov kontrolirale vojaške enote SAO Krajine, in zahodne Slavonije, izselilo najprej nekaj tisoč pripadnikov hrvaške narodnosti. Večina jih je našla svoje prebivališče v glavnem na Hrvaškem, le nekateri pa so se za nekaj časa naselili pri sorodnikih v Sloveniji ali ostalih zahodnoevropskih državah. Istočasno pa so v drugi polovici leta Hrvati izgnali več tisoč Srbov iz Grubišinega Polja in Virovitice, ki so se izselili v Srbijo ali pa v Podonavje (okolica Vukovarja), ki je bilo

* * *

pened and why, (New York: Random House, 1996), str. 3-171.; Pirjevec, *Jugoslavija 1918-1992...*, 395-418.

⁵³ Dragoslav Grujić, «Dami RSK», *Vreme International*, leto 6, št. 251, (Beograd, 14. avgusta 1996), str. 17-24.

⁵⁴ Morda najzanimivejši opis vojaškega aspekta dogajanj v Jugoslaviji s stališča OZN predstavlja knjiga s pomenom Lewis MacKenzie: *Peacekeeper, The Road to Sarajevo*, (Vancouver, Toronto: Douglas & McIntyre, 1993).

⁵⁵ Popis 1991.

⁵⁶ Romana Dobnikar-Seruga, «Jugoslovanski begunci pod statistično lupo. Sedem v Grčiji, pol milijona na Hrvaškem», *Delo, letnik 34, št. 181*, (Ljubljana, 6. avgusta 1992), str. 5.

pod kontrolo srbskih oblasti.⁵⁸ Ob vedno hujših vojaških spopadih med srbskimi paravojaškimi enotami in enotami JLA na eni ter hrvaškimi enotami na drugi strani se je število hrvaških beguncev do leta 1992 močno povečalo, pridružili pa so se jim tudi številni srbski begunci. Več kot dve tretjini hrvaških beguncev, ki so se selili predvsem iz dubrovniškega ter šibeniško-zadarskega zaledja, Banije in vzhodne Slavonije, je ostalo na Hrvaškem, okrog 150.000 pa se jih je izselilo v tujino, v glavnem v zahodnoevropske države, v manjši meri pa tudi v ZDA, Kanado in Avstralijo. Srbsko prebivalstvo pa se je v glavnem selilo v Srbijo (okrog 163.000) in ter območja Bosne in Hercegovine, ki so bila pod srbsko kontrolo (okrog 93.000).⁵⁹

V letih, ki so sledila, mednarodni skupnosti ni uspelo ustaviti spopadov na Hrvaškem. Bolj ali manj neuspešna so bila tako posredovanja Združenih narodov kakor diplomatske misije lorda Petra Carringtona in lorda Davida Owna, pa tudi kasnejša namestitve mirovnih enot Združenih narodov (UNPROFOR) ni prinesla ustavitve spopadov.⁶⁰

Maja 1995 je hrvaška vojska s hitrim vojaškim posegom najprej osvojila območje zahodne Slavonije, od koder naj bi se v glavnem na območje Bosne in Hercegovine izselilo okrog 20.000 pripadnikov srbske narodnosti⁶¹ (po nekaterih ocenah nekaterih srbskih virov pa celo 60–70.000).⁶² Še več ljudi pa je moralo zapustiti svoje domove avgusta istega leta, ko so hrvaške enote z akcijo "Nevihta" ponovno prevzele nadzor nad območjem Republike Srbske krajine. Iz strahu pred maščevanjem se je iz teh območij izselilo vso srbsko prebivalstvo (od 150–180.000), tako da je pokrajina povsem opustela. Večina (več kot 100.000) se jih je izselila v Srbijo in na območja pod srbsko kontrolo v Bosni in Hercegovini (okrog 50.000), nekaj pa jih je našlo svoje zavetišče v zadnjem ostanku "Krajine", v hrvaškem Podonavju,⁶³ ki je bilo vse do leta 1998 pod prehodno upravo Združenih narodov. Čeprav je ponovni prevzem nadzora nad tem območjem s strani hrvaških oblasti potekal po mirni poti, za kar gre zahvala mednarodni mirovni misiji pod vodstvom Jacquesa Kleina, pa je vseeno prišlo so izselitve več tisoč pripadnikov srbske narodnosti.⁶⁴

* * *

⁵⁷ »Kam bodo šli deportiranci.« *Delo*, leto 41, št. 82. (Ljubljana, 10. aprila 1999), str. 7.

⁵⁸ »Selitve narodov.« *Mladina*, št. 35 (1995). (Ljubljana, 29. avgusta 1995), str. 15.

⁵⁹ Dobnikar-Šeruga, »Jugoslovanski begunci pod statistično lupo ...«, 5; »Raseljena lica.« *Vreme*, leto 3, št. 63. (Beograd, 6. januarja 1992), str. 22.

⁶⁰ Pirjevec, »Jugoslavija 1918–1992 ...«, 429–431; »Plavi šlemovi u Jugoslaviji.« *Vreme*, leto 3, št. 70. (Beograd, 24. februarja 1992), str. 15.

⁶¹ »Vzpon in propad velike ideje.« *Mladina*, št. 36 (1995). (Ljubljana, 5. septembra 1995), str. 20.

⁶² »Hrvatska grmljavina. Pad zapadne Slavonije.« *Vreme International*, leto 6, št. 237. (Beograd, 8. maja 1995), str. 8–14.

⁶³ Branimir Mramor, »Raseljena država.« *Mladina*, št. 35 (1995). (Ljubljana, 29. avgusta 1995), str. 14–15.

⁶⁴ Peter Potočnik, »Hrvaška pravna oblast se vrača na obrežja Donave.« *Delo*, leto 40, št. 11. (Ljubljana, 15. jan-

Konec vojaških spopadov in vzpostavitev nadzora s strani hrvaških oblasti nad vsem območjem Republike Hrvaške pa nista pomenili tudi konca begunske krize. Čeprav se je do začetka leta 1998 vrnilo na svoje domove v zahodno Slavonijo in kninsko krajino okrog 12.000 Srbov, v hrvaško Podonavje pa okrog 8.000 Hrvatov (desetina vseh pregnanih Hrvatov),⁶⁵ pa so ostali številni kraji, zlasti tisti v širši okolici Knina, še vedno povsem opusteli. Tudi podpis hrvaško-srbskega sporazuma o polni normalizaciji odnosov med državama, ki je med drugim urejal vprašanje »... možnosti za varno vrnitev okoli 200.000 Srbov, ki so pobegnili iz Krajine ...«, ni prinesel na področju begunske krize nobenega napredka.⁶⁶ Posledice izselitve večine Srbov iz Hrvaške so tudi spremembe v nacionalni strukturi nekaterih območij, ki pa bodo lahko realno ocenjene šele ob naslednjem štetju prebivalstva (predvidoma leta 2001).

Še bolj množično pa se je moralo "seliti" prebivalstvo Bosne in Hercegovine (v nadaljevanju: BiH), kjer je kmalu po plebiscitu za odcepitev od Jugoslavije (marec 1992) in le nekaj dni po mednarodnem priznanju (maj 1992) izbruhnila ena najbolj krvavih vojn v zgodovini Evrope. Zaradi velike narodnostne pomešanosti prebivalstva je praktično vsak spopad izzval množično preseljevanje prebivalstva vseh narodnostnih skupnosti. Srbi, ki jih je podpirala tedanja jugoslovanska armada, so že avgusta nadzirali okrog 70 % ozemlja te za njih še vedno jugoslovanske republike in pričeli s sistematičnim etničnim čiščenjem nesrbskega prebivalstva. Tako so leta 1992 izgnali Muslimane in Hrvate iz vzhodne Bosne (Zvornik, Višegrad, Foča), Posavine (Bosanski Brod, Derventa) in Banjaluke. Hrvaško prebivalstvo se je v glavnem zateklo na območja Hrvaške ter Hercegovine, ki je bila pod hrvaško kontrolo, muslimanski begunci pa so se selili na območje Tuzle in v Sarajevo, nekateri pa tudi na hrvaško in nekatere zahodnoevropske države. Čeprav so bile že od začetka leta 1992 na območju BiH prisotne mirovne sile OZN (UNPROFOR), ki naj bi varovale civilno prebivalstvo, pa je bilo že do avgusta 1992 moralo zapustiti svoje domove okrog 1,7 milijona ljudi.⁶⁷

Potem ko so se aprila 1993 pričeli še spopadi med nekdanjimi zavezniki oziroma med Hrvati in Bošnjaki, je prišlo do etničnih čiščenj tudi na območjih, katerim je do tedaj bilo prihranjeno to gorje. Tako so spomladi tega leta Hrvati pričeli izganjati Muslimane iz hercegovskih mest (Stolac, Čapljina, Ljubuški) in mest v

* * *

uarja 1998), str. 6.

⁶⁵ Prav tam, 6.

⁶⁶ Slobodan Dukić, »Miloševićev zgodovinski sporazum s F. Tudmanom.« *Delo, leto 38, št. 183*. (Ljubljana, 9. avgusta 1996), str. 6.; Slobodan Dukić, »Sporazum Zagreb-Beograd.« *Delo, leto 38, št. 195*. (Ljubljana, 24. avgusta 1996), str. 1.

⁶⁷ »Selitve narodov.« *Mladina, št. 35 (1995)*. (Ljubljana, 29. avgusta 1995), str. 15.; Dobnikar-Šeruga, Jugoslovanski begunci pod statistično lupo ..., 5.; »Plavi šlemovi u Jugoslaviji.« *Vreme International, leto 3, št. 70*. (Beograd, 24. februarja 1992); Susan L. Woodward: *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold*

srednji Bosni (Busovača, Kiseljak), Muslimani pa Hrvate iz Jablanice in Konjica ob Neretvi ter na območju Vareša in Bugojna v srednji Bosni. Medtem ko so muslimanski begunci našli svoje zatočišče v glavnem v zahodnoevropskih državah, pa so se pregnanci hrvaške narodnosti naselili na območju Livna ter v Istri.⁶⁸

Kljub vse bolj krvavim spopadom in vse hujši begunski krizi je mednarodna skupnost odločneje posegla v dogajanja v BiH šele maja 1993, ko so srbske sile obkolile nekatera mesta z večinskim bošnjaškim prebivalstvom. Tako je Varnostni svet OZN najprej razglasil Sarajevo, Bihač, Goražde, Srebrenico, Tuzlo in Žepo za varovana območja in tja poslal svoje mirovne čete, nato pa so mednarodni posredniki marca 1994 praktično prisilili Muslimane in Hrvate iz BiH, da so podpisali sporazum o združitvi ozemelj pod njihovim nadzorom. Kljub vsem omenjenim ukrepom pa se je etnično čiščenje nadaljevalo. Tako so julija 1995 srbske sile vkorakale v Srebrenico in Žepo ter muslimansko prebivalstvo izgnali na območje Tuzle, od koder se je pred tem moralo izseliti hrvaško ter srbsko prebivalstvo.⁶⁹

Ker se etnična čiščenja niso končala, so z letalskimi napadi v okviru akcije "Preudarna moč" v dogajanja posegle tudi sile zveze NATO. Zaradi tega je srbska stran avgusta 1995 privolila v mirovna pogajanja in že 8. septembra so zunanji ministri BiH, Hrvaške in Zvezne republike Jugoslavije v Ženevi dosegli načelni dogovor, da bo BiH ostala enotna država, ki jo bosta sestavljali dve entiteti: hrvaško-bošnjaška in srbska. 12. oktobra istega leta je začelo veljati premirje, 1. novembra pa so se v ameriškem letalskem oporišču v bližini Daytona pričela mirovna pogajanja, ki so se končala s podpisom sporazuma o ustavitvi vojaških spopadov decembra 1995 v Parizu.⁷⁰

Več kot tri leta trajajoča vojna je povsem spremenila nacionalno strukturo te nekdanje narodnostno mešane poseljene jugoslovanske republike. Zaradi etničnega čiščenja se je država razdelila na tri velika homogeno poseljena območja. Območje srbske poselitve se sklada z entiteto Srbske republike BiH (Republika srbska), območje hrvaške in Bošnjaške poselitve pa z entiteto Federacije BiH.

Kako velikih razsežnosti so bila etnična čiščenja, nam kažejo tudi podatki o spremembah deleža posameznih narodov v nekaterih mestih BiH v obdobju 1991-1995. Medtem ko se je delež Srbov v Banjaluki povzpел iz 52 % leta 1991 na 90 % leta 1995, v Doboju pa iz 32 % na 90 %, je v Mostarju upadel iz 18 % na 3 %.

* * *

War. (Washington: The Brookings Institution, 1995) str. 273-332

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Zdravko Latal, »Nova federacija in sporni odstotki.« *Delo, leto 36, št. 116*. (Ljubljana, 21. maja 1994), str. 5.; »Od izbruha vojne do Dayton.« *Delo, leto 37, št. 271*. (Ljubljana, 23. novembra 1995), str. 5.

⁷⁰ Richard Holbrooke: *To End a War*. (New York: The Modern Library, 1999), 410 strani.; Zdravko Latal, »Ljudje se veselijo, čeprav se vedno dvomijo o miru.« *Delo, leto 37, št. 271*. (Ljubljana, 23. novembra 1995), str. 5.; Ivo Komšić, »Kako je Tuđman prodal Posavintu a kako Milošević vratilo Sarajevo.« *Slobodna Bosna, leto 1, št. 7*. (Sarajevo, 1. decembra 1995), str. 5-11.; »Kaj določa v Parizu podpisani sporazum.« *Delo, leto 37, št. 290*.

Podobni trendi homogenizacije so opazni tudi v Sarajevu. V delu, ki so ga kontrolirale oblasti Federacije BiH, je delež muslimanskega prebivalstva (Bošnjakov) v istem obdobju narasel iz 52 % na 85 %.⁷¹

Več kot dva milijona beguncev je moralo zapustiti svoje domove. Po ugotovitvah Visokega komisariata OZN za begunce (UNHCR) in nekaterih vladnih institucij naj bi ob koncu spopadov največ beguncev in razseljenih oseb živel na območjih BiH, ki so bile pod zaščito OZN (okrog 1,2 milijona). Precej se jih je naselilo tudi v državah, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije. Tako naj bi se na Hrvaško zateklo okrog 453.000 beguncev iz BiH, v Črni Gori naj bi jih bilo 38.600, v Makedoniji skoraj 28.000, v Srbiji 405.000, v Sloveniji pa 24.000. Od evropskih držav naj bi največ beguncev sprejela Nemčija (320.000), precej pa jih je našlo svoje zatočišče tudi v Italiji (90.000), Švici (33.000), Avstriji (20.000), Franciji (15.000) ter na Švedskem (50.000) in Nizozemskem (33.000). Predvsem muslimansko prebivalstvo pa se je zateklo tudi v Turčijo (52.000), Saudsko Arabijo (7.000) in Libijo (3.500).⁷²

Večina pregnanih oseb se vse do danes ni mogla vrniti na svoje domove, zlasti ne tisti begunci hrvaške in muslimanske narodnosti, ki so se bili prisiljeni izseliti iz območij v Republiki Srbski. Tudi Federacija BiH ne dovoljuje ponovne naselitve srbskim beguncem na svojem področju, težave pa se pojavljajo tudi ob vračanju muslimanskega prebivalstva v Hercegovino (zlasti v Mostarju).

Zadnja je na podlagi referendumoma o samostojnosti (september 1991) svojo neodvisnost razglasila Makedonija (novembra 1991), ki jo svetovnem zemljevidu danes poznamo pod imenom Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija (FYROM). Obotavljanje Makedoncev ob odcepitvi je bilo razumljivo, saj je šlo na eni strani za eno gospodarsko najbolj zaostalih območij nekdanje Jugoslavije, na drugi pa ni bilo jasno, kako bi ob razglasitvi neodvisnosti reagirala številna albanska manjšina v zahodni Makedoniji. Zaradi slabih izkušenj iz Slovenije, še zlasti pa Hrvaške ter Bosne in Hercegovine je mednarodna skupnost že kimalu ob razglasitvi neodvisnosti na meji proti Zvezni republiki Jugoslaviji razporedila okrog 1000 vojakov mirovnih sil in s tem preprečila razširitev vojne tudi na to nekdanjo jugoslovansko republiko.

Kljub temu, da v Makedoniji ni prišlo do etničnih čiščenj, pa se je tudi na tem območju prišlo – spričo visoke rodnosti ter množičnega priseljevanja albanskega prebivalstva (zlasti iz Kosova) – do precejšnjih sprememb v nacionalni strukturi. Zardi upadanja deleža večinskega makedonskega prebivalstva in hitre rasti deleža albanskega prebivalstva je med obema skupinama prihajalo do občasnih

* * *

(Ljubljana, 15. decembra 1995), str. 7; Od izbruha vojne do Daytona ..., 5.

⁷¹ »Selitev narodov.« *Mladina*, št. 35 (1995). (Ljubljana, 29. avgusta 1995), str. 15.

napetosti, ki jih je begunska kriza s Kosova leta 1999 le še poglobila. Tega leta se je v obdobju najintenzivnejšega etničnega čiščenja na Kosovu samo v Makedonijo izselilo okrog 130.000 pripadnikov albanskega prebivalstva, ki pa so jih makedonske oblasti že po nekaj tednih vrnila na Kosovo, potem ko so se razmere ob posredovanju sil zveze NATO vsaj za silo umirile.⁷³

Vse posledice krize in vojn ob razpadu nekdanje Jugoslavije je občutil tudi ostanek nekdanje skupne države, ki jo danes sestavljata nekdanji republiki iz Srbije (z nekdanjima avtonomnima pokrajinama Vojvodina in Kosovo) ter Črna Gora. Čeprav na njenem območju ni bilo vojaških spopadov, pa so bile posledice begunske krize še kako vidne, saj se je v Zvezno republiko Jugoslavijo samo iz Bosne in Hercegovine do leta 1995 umaknilo več kot 400.000 prebivalcev v glavnem srbskega porekla, pa tudi iz Hrvaške se jih je ob zlomu Republike Srbske krajine izselilo več kot 200.000.⁷⁴ Večina teh beguncev se je naselila zlasti na območju nekdanje avtonomne pokrajine Vojvodine in na severu Srbije, čeprav so jih oblasti nameravale naseliti na Kosovu.

Seveda pa je izseljevanje potekalo tudi v obratni smeri. Tako se je ob začetku jugoslovanske krize pričelo iz Vojvodine izseljevati hrvaško prebivalstvo, še več pa jih je bilo na Hrvaško prisilno izgnanih v naslednjih letih (zlasti iz okolice Rume, Šida in iz Mačve).⁷⁵ Iz strahu pred prisilno mobilizacijo se je izselilo tudi več sto tisoč ljudi srbskega porekla. V glavnem je šlo za mlajše izobražence, ki so se naselili v državah zahodne Evrope, v ZDA ter v Avstraliji, vedno bolj pa so postajale razmere napete tudi na Kosovu, od koder se je srbsko in črnogorsko prebivalstvo še naprej izseljevalo.

Z razplamtevanjem jugoslovanske krize se je vse bolj slabšal že itak nezavidljiv položaj albanskega prebivalstva na Kosovu - najprej v zvezi z ustavnimi spremembami, ko je bil Kosovu (in Vojvodini) odvzet status avtonomne pokrajine, nato pa tudi z nasiljem jugoslovanske vojske in policije. Zaradi nevdolžnih razmer je kmalu prišlo do spopadov med albanskim prebivalstvom ter jugoslovansko vojsko in policijo, ki so do konca leta 1998 prerasli v pravo vojno med pripadniki albanske Osvobodilne vojske Kosova (OVK) ter jugoslovansko vojsko. Ker kljub številnim pritiskom mednarodne javnosti srbska vojska ni prenehala z nasiljem v tej pokrajini, je zveza NATO marca 1999 pričela z letalskimi napadi na vojaške, gospodarske ter komunikacijske cilje v Zvezni republici Jugoslaviji. Šele po intenziviranju letalskih napadov je Slobodan Milošević sprejel mirovni načrt, po katerem je moral pristati na umik jugoslovanskih enot s Kosova in namestitve

* * *

⁷² »Beguncev iz BiH je več kot dva milijona.« *Delo, leto 37, št. 271*. (Ljubljana, 23. novembra 1995), str. 5.

⁷³ »Kam bodo šli deportiranci.« *Delo, leto 41, št. 82*. (Ljubljana, 10. aprila 1999), str. 7.

⁷⁴ Dobnikar-Šeruga. Jugoslovanski begunci pod statistično lupo ..., 5.: Beguncev iz BiH je več kot dva milijona ... 5.

mednarodnih sil (KFOR) na tem območju.⁷⁶ Po prihodu sil KFOR je bilo Kosovo razdeljeno na pet sektorjev, kjer so predstavniki francoskih, angleških, italijanskih, nemških ter ameriških vojaških in civilnih oblasti pričeli z obnovo uprave. Kot so zapisali v nekaterih medijih, naj bi pomenil mir na Kosovu »začetek konca srbskega mita o Kosovu in mita o nebeškem narodu«.⁷⁷

Kosovska kriza je, potem ko so se razmere v Bosni in Hercegovini in na Hrvaškem umirile, ponovno pripeljale do begunske krize mednarodnih razsežnosti. Dogajanje v tem obdobju so lahko primerljiva le z Hitlerjevimi etničnimi čiščenji oziroma s Stalinovimi razselitvami Nemcev ter ostalih neruskih prebivalcev ob Volgi in severnem Zakavkazju. Po nekaterih podatkih je bilo samo v letu 1999 razseljenih okrog 831.000 oseb, od tega samo v prvih dneh letalskih napadov zveze NATO na cilje v ZRJ več kot 400.000. V glavnem je šlo za albansko prebivalstvo, večino katerega so srbski vojaki pregnali v Albanijo (okrog 270.000) in Makedonijo (130.000), precej pa tudi v Črno Goro (35.700) Ter Bosno in Hercegovino (okrog 8.000). Ker je bil pritisk beguncev zlasti na Albanijo in Makedonijo prevelik, so se v reševanje begunske krize vključile tudi druge države. Največ kosovskih beguncev sta sprejeli Turčija in ZDA (vsaka okrog 20.000), precej pa so jih sprejele še Španija (7-10.000), Romunija, Norveška in Danska (vsaka po 6.000), ter Grčija, Švedska in Avstrija (vsaka po okrog 5.000).⁷⁸

Po podpisu mirovnega sporazuma se je albansko prebivalstvo pričelo vračati na Kosovo, še zlasti begunci iz Makedonije ter Albanije. Kljub vsemu pa se jih še danes veliko ni vrnilo na svoje domove, mnogim pa so nekatere države, ki so jim ponudile začasno pribežališče (kot na primer ZDA) ponudile možnost stalne naselitve.

Balkanska zgodba o nacionalnem sovraštvu pa se na Kosovu nadaljuje tudi pod upravo sil KFOR, saj sedaj albansko prebivalstvo vrši pritisk na srbsko prebivalstvo, ki se je že skoraj v celoti izselilo iz Kosova. Srbsko prebivalstvo je ostalo samo na območju nekaterih manjših enklav v srednjem Kosovu ter na severu v okolici Kosovske Mitrovice.

“Jugoslovanska kriza”, ki se ob napetostih med Srbijo in Črno Goro ter ob nejasnem statusu Kosova, še vedno ni unesla, je na območju nekdanje Jugoslavije prinesla številne spremembe, ki so najbolj opazne v nastanku štirih novih neodvisnih držav. Desetletje, ki je prineslo omenjenim območjem veliko gorja, so zaznamovale zlasti velike begunske krize in etnična čiščenja, ki so povsem spremenile tudi nacionalno strukturo prebivalstva posameznih območij. Šlo je torej za

* * *

⁷⁵ »Selitve narodov.« *Mladina*, št. 35 (1995). (Ljubljana, 29. avgusta 1995), str. 15.

⁷⁶ »Kronologija kosovskega zapleta.« *Delo*, leto 46, št. 69. (Ljubljana, 25. marca 1999), str. 5; »60 dni Natovih napadov. ZRJ ne popušča.« *Delo*, leto 46, št. 118 (Ljubljana, 25. maja 1999), str. 8.

⁷⁷ »Koniec mita.« *Mladina*, št. 24 (1999). (Ljubljana, 14. junija 1999), str. 37-38.

obdobje, ko so si nekateri politiki tudi za ceno več sto tisoč žrtev in več milijonov beguncev hoteli zase ustvariti neko svoje kraljestvo. Vendar pa na srečo vsi v to trgovino niso privolili ...

SUMMARY

FORCED AND VOLUNTARY MIGRATIONS AS A TOOL IN CHANGING ETHNIC STRUCTURE IN THE SUCCESSOR STATES OF FORMER YUGOSLAVIA.

In this paper the ethnic situation in Yugoslavia according to the 1990 population census is presented. The changes in the ethnic map since World War II are explained as results of forced and voluntary migrations within and out from the territory of the former Yugoslavia. People were migrating to find work within Yugoslavia because of uneven levels of economic growth in the federal republics. These migrants, who belonged to different "nations" of Yugoslavia (although technically citizens of one country), already had many characteristics of international migrants before the breakup of Yugoslavia in 1991.

In the second half of the paper, ethnic changes in the last decade of the 20th century as a result of forced and voluntary migrations will be discussed for each of the successor states. During this period, four million people in the territories of the former Yugoslavia were either killed or were forced to move out of their homes as a result of the policy of ethnic cleansing. This is explained through the chronology of events from the secession of Slovenia and Croatia in 1991 until the NATO attack on Yugoslavia in 1999.

We can assume on the basis of two simple facts, i.e., that former Yugoslavia was a multiethnic country and that most of its territories were ethnically mixed, that during the course of history many changes of ethnic structure occurred in its territories. It is important to note that some territories were ethnically homogeneous (Slovenia, parts of Croatia, central Serbia, central Macedonia) and some were ethnically mixed (Bosnia and Herzegovina, Vojvodina, Kosovo, western Macedonia). Especially during the period between 1960 and 1985, the amount of migration was influenced by differences in the level of economic development among the various parts of the country.

VERA KLOPČIČ

ROMI-EVROPSKA MANJŠINA

DEJAVNOST MEDNARODNIH ORGANIZACIJ

V evropskem merilu se na področju sodobnega manjšinskega varstva namenja posebna pozornost položaju Romov. Procesi vključevanja v tokove evropske integracije so izostrili zahteve po doslednem uresničevanju skupne vizije o človekovih pravicah. Kljub temu, da so določbe o enakopravnosti in ne diskriminaciji temeljne za sodoben koncept človekovih pravic, za nekatere de privilegirane skupnosti še niso samoumevna pridobitev civilizacijskega razvoja. Uresničevanje mednarodnih dokumentov o zagotavljanju splošnih človekovih pravic v primeru romske skupnosti in njenih pripadnikov, še vedno zahteva posebno razumevanje in pripravljenost državnih in lokalnih oblasti. Vzroki za to so številni, delno pa jih je možno pojasnjevati kot posledice različnih oblik socialne, politične in kulturne izključenosti Romov v zgodovini, ki jih označuje usoda »naroda, ki živi na obrobju«.

Na področju mednarodnopravne obravnave varstva romske skupnosti je temeljna skrb usmerjena k izboljšanju socialnega položaja in odpravi nestrpnosti, s katero se srečujejo Romi v vseh evropskih državah. V novejšem obdobju je prišlo do intenzivnejše obravnave položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. V postopku preverjanja držav kandidatk za članstvo v Evropski zvezi je vprašanje varstva Romov izpostavljeno kot ena od prioritetenih nalog posameznih držav, saj gre po mnenju mednarodne skupnosti za vprašanje, ki ne sme in ne more biti prepuščeno enostranski presoji držav kandidatk. V zadnjem desetletju so tranzicijski procesi v državah Srednje in Vzhodne Evrope korenito spremenili ureditve na področju političnega, socialnega in ekonomskega življenja. Varstvo socialno najbolj ogroženih skupin (med njimi so praviloma tudi Romi v teh državah, posebej v državah z večjim številom Romov) šele sedaj pridobiva potrebno mesto v sistemski regulativi. Evropske mednarodne organizacije že sodelujejo tudi pri izpopolnjevanju standardov za varstvo in zaščito interesov romske skupnosti v notranji zakonodaji posameznih držav.

Zaradi spremenjenih gospodarskih razmer je v novejšem času v Srednji in Vzhodni Evropi, še posebej v državah z večjim številom Romov, kjer je večina Romov stalno naseljena, prišlo celo do poslabšanja življenjskih razmer Romov in povečane migracije Romov iz teh držav v Zahodne države. Posamezne dejavnosti

mednarodnih organizacij so namenjene obravnavi teh vprašanj le kot problema v državah Srednje in Vzhodne Evrope, kot npr. na konferenci v okviru dejavnosti Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje / OVSE »Roma in the EU candidate countries - challenges of integration« (Dunaj, 26 september 2000)¹.

Evropska Zveza obravnava vprašanje Romov predvsem v kontekstu preprečevanja socialne izključenosti in kršitev človekovih pravic. Posamezne razprave, npr. Brusselska deklaracija sprejeta na okrogli mizi »Romi (Cigani): pravo evropsko ljudstvo« v Evropskem Parlamentu v letu 1996 pa obravnavajo tudi pomen kulture in jezika Romov za ohranjanje in spodbujanje kulturne raznovrstnosti v Evropi².

Pri tem je treba poudariti, da Poročilo o položaju Romov na območju držav OVSE, ki ga je pripravil Urad Visokega komisarja za narodne manjšine³ primerjalno obravnava posamezne primere diskriminacije Romov v evropskih državah, ter navaja primere preganjanja in zatiranja Romov tudi iz zgodovinske perspektive⁴.

V oktobru 2000 je bila v okviru priprav na Svetovno konferenco proti rasizmu pripravljena Evropska konferenca⁵, ki je med ugotovila, da so Romi med najbolj izpostavljenimi in ogroženimi skupinami, ter odpravo predsodkov in izboljšanje položaja Romov uvrstila med prioriteta vprašanja. Tak širši pristop vključuje predstavitev posamičnih primerov dobre prakse, odgovornost Evrope kot celote za izboljšanje položaja Romov kot evropske manjšine in pomen lastnega udeleženja Romov.

Odprava nestrpnosti in varstvo Romov v Evropi se prvič izrecno omenja v Zaključnem dokumentu Konference v Kopenhagnu (leto 1990)⁶. Namen določbe je zavezati države, da bodo preprečevale dejanja nasilja zoper Rome⁷. V letu 1992 je

* * *

¹ Vsebinsko je bil posvet zasnovan kot predstavitev in razprava o Poročilu o položaju Romov na območju držav OVSE, ki ga je Urad Visokega komisarja za narodne manjšine pripravil v marcu 2000. Vendar pa je bil sam naslov konference, **kljub** splošni vsebinski zasnovi, zožen le na obrnavo položaja Romov v državah kandidatkah za članstvo v EU. Na to dejstvo so že uvodoma opozorili predstavniki Češke in Madžarske. Organizatorji so se v odgovoru na te pripombe sklicevali na omenjeno poročilo Visokega komisarja, ki odraža širši pristop ter opredelili, da namen konference ni obtoževati posamezne države kandidanke, temveč vzpostaviti dialog.

² Tekst Deklaracije glej v: Interface št 27, avgust 1997, str 21-22

³ Več o vsebini poročila Visokega komisarja OVSE za narodne manjšine glej naprej v tekstu

⁴ Zgodovinski pregled je sam po sebi dovolj zgovoren, saj na straneh 17-22 navaja primere pravnih ureditev (tako v današnjih zahodnih ali tranzicijskih državah), po katerih so storilce kaznivih dejanj zoper Rome oprostiti krivde, Romi pa so ostali brez pravnega varstva.

⁵ European contribution to the World conference against racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance (Strasbourg 11-13 October 2000)

⁶ Pri pripravi teksta Zaključnega dokumenta (Kopenhagen 5-29. 6. 1990) so sodelovali tudi predstavniki Svetovnega romskega kongresa.

⁷ Tretje poglavje Zaključnega dokumenta, člen 40:

Sodelujoče države jasno in nedvoumno obsojajo totalitarizem, rasno in etnično sovraštvo, antisemitizem, ksenofobijo in diskriminacijo zoper kogar koli kot tudi zatiranje na verski in ideološki osnovi. V tem kontekstu sodelujoče države priznavajo poseben problem Romov (Ciganov).

v okviru OVSE pričel delovati »Visoki komisar OVSE za narodne manjšine« kot oblika mednarodnega nadzora in preventivne diplomacije na tem področju⁸. Na pobudo Visokega komisarja OVSE za narodne manjšine so bile v okviru dejavnosti Centra za demokratične ustanove (ODIHR - Office for democratic institutions)⁹ v Varšavi pripravljene številne študije o položaju Romov, še posebej v Srednji in Vzhodni Evropi ter vrsta mednarodnih srečanj in študijskih obiskov Visokega komisarja OVSE za narodne manjšine na območjih kjer so se dogajale kršitve človekovih pravic Romov. V okviru centra za demokratične inštitucije (ODIHR - v Varšavi deluje poseben kontraktni Center OVSE za Rome/Sinte, ki ga vodi Nicolae Gheorhe¹⁰. Na mednarodni ravni se Kontakni center trenutno ukvarja predvsem s spodbujanjem učinkovitejše participacije Romov kot možnega načina preprečevanja konfliktov.

V Svetu Evrope se položaj, problemi in varstvo Romov obravnava na različnih področjih socialnih pravic, varstva manjšin, kulturnega sodelovanja in migracij. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je v letu 1993 sprejela Priporočilo »Romi v Evropi« v katerem med drugim ugotavlja, da Romi v veliki meri prispevajo k kulturni raznovrstnosti Evrope, saj so prava evropska manjšina. V tem priporočilu pa Parlamentarna skupščina tudi ugotavlja, da se »izbruhi rasnega in družbenega sovraštva pojavljajo vse pogosteje in da so napeti odnosi med skupnostmi privedli do obžalovanja vrednega položaja, v katerem živi večina Romov danes«.

Od leta 1994 deluje v Svetu Evrope poseben koordinator za Rome, ki usklajuje dejavnosti v okviru različnih odborov in projektov ter stalna Ekspertna skupina za vprašanja Romov, ki obravnava vsebinska vprašanja položaja romske skupnosti.

S konkretnimi ukrepi in obravnavo možnih načinov za pomoč Romov v Evropi se ukvarjajo številni projekti, med njimi tudi projekt odbora za kulturo sodelovanje Sveta Evrope "Demokracija, manjšina in človekove pravice" (deloval je v letih 1993 - 1997) kjer so nekatere države predstavile konkretne projekte za reševanje romskega vprašanja na področju izobraževanja in kulture.

S položajem Romov se ukvarja tudi Stalna konferenca lokalnih in regionalnih oblasti (CLRAE), ki je v Resoluciji št. 249 iz leta 1993 ugotovila, »da so bila do sedaj omenjena besedila Sveta Evrope spremljana z bolj malo konkretne akcije«. Med drugim je pozvala lokalne in regionalne oblasti naj sprejmejo potrebne ukre-

* * *

⁸ Od vsega začetka je bila za Visokega komisarja imenovan priznani nizozemski diplomat Max van der Stoep.

⁹ Npr. Situation of Roma and Sinti in the OSCE Region. Background material for the Review Conference, prepared by ODIHR, REERM/35/96/add.1, October, 1996, Warsaw.

¹⁰ V času konference o manjšinah v okviru Pakta stabilnosti za JV (Portorož, 15-17 marec 2000) je obiskal tudi romsko naselje Žabjek-Brezje pri Novem mestu. Študijski obisk je zajemal razgovor s predstavnikmi občine Novo mesto, predstavniko romske skupnosti in sodelavko projekta v okviru prostovoljnega dela z Romi, ogled naselja in vrtca za romske otroke v naselju Žabjek - Brezje ter razgovor z vzgojiteljico vrtca.

pe kot del splošne strategije za olajševanje vključevanja Romov v lokalne skupnosti, na področju namestitve, naselij s prikolicami, izobraževanja, zdravstva in podpore, da bi lahko ti ljudje izražali in razvijali svojo identiteto in kulturo. Lokalne in regionalne oblasti naj spodbujajo Rome, da bi tudi sami sodelovali pri projektih za pospeševanje njihove integracije.

Posebne probleme preseljevanja in migracij Romov v evropskem prostoru obravnava Evropski odbor za migracije (CMDG), ki tudi raziskovalno deluje in zbira informacije različnih mednarodnih ustanov in nevladnih organizacij. V študiji »Položaj Ciganov (Romov in Sintov) v Evropi«¹¹, ki jo je CMDG pripravil v maju 1995 so zajete temeljne značilnosti položaja Romov v Vzhodni in Zahodni Evropi. V dokumentu je poudarjeno, da je po letu 1990 prišlo do priznanja posebnih problemov Romov v dokumentih sprejetih na mednarodni ravni.

S položajem Romov se ukvarjajo tudi druge regionalne organizacije, npr Srednjeevropska pobuda in Alpe Jadran. V okviru dejavnosti Pakta za stabilnost v Jugovzhodni Evropi poteka več projektov, ki so namenjeni izboljšanju položaja romske skupnosti¹².

Nevladne mednarodne organizacije, npr Minority Rights Group s sedežem v Londonu, med drugim, na evropski ravni opravljajo tudi vlogo zagovornika interesov romske skupnosti, ki jo pri drugih manjšinah opravljajo države matičnega naroda, saj preverjajo izvajanje mednarodno pravnih določil na notranji ravni in opozarjajo na hude kršitve temeljnih človekovih pravic Romov v posameznih konkretnih primerih, ter sodelujejo pri dograjevanju mednarodnopravnih standardov varstva.

V Budimpešti deluje Evropski center za človekove pravice Romov v Budimpešti, ki usklajuje dejavnosti na mednarodni ravni in obvešča mednarodno javnost v primerih kršitev pravic Romov.

* * *

¹¹ The Situation of Gypsies (Roma and Sinti) in Europe Report Adopted by European Committee on Migration (CMDG) ON 5. Maj. 1995. CMG(95) 11 Final, Strasbourg, 1 str Avgust 1995

¹² Projekt Inštituta za narodnostna vprašanja »Romi v procesih evropske integracije«, ki ga načrtuje skupaj z Avstrijskim Inštitutom za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo in Inštitutom za migracije in narodnosti iz Zagreba, je bil sprejet kot predlog R Slovenije za konferenco o Medetničnih odnosih in manjšinah v Jugovzhodni Evropi v okviru dejavnosti Pakta stabilnosti za JV Evropo (Portorož, 15-17 marec 2000). Projekt obravnava eno splošnih vprašanj evropske integracije in preseganja socialne izključnosti, s katero se srečujejo Romi v vseh evropskih državah, obenem pa pomeni tudi konkretno obliko uresničevanja načel o dobrososedskem sodelovanju. Namen projekta je predstavitev, proučevanje in primerjava najustrežnejših modelov izobraževanja za Rome, kot podlaga za izboljšanje izobrazbene strukture, obranjanje jezika in kulture in njihovo integracijo.

ROMI - NARODNA MANJŠINA?

Na mednarodni ravni je bilo v zadnjem desetletju sprejeto več dokumentov o varstvu manjšin¹³. Po okrepljeni normativni dejavnosti pa so se vodilne mednarodne organizacije usmerile predvsem v oblikovanje učinkovitejših mehanizmov za izvajanje sprejetih določb¹⁴.

V okviru Sveta Evrope je bil sprejet prvi obvezujoč mednarodnopravni dokument, ki se v celoti ukvarja z varstvom narodnih manjšin - Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin (1995)¹⁵.

Okvirna Konvencija je programski dokument, ki z ohlapno dikcijo zagotavlja dovolj prostora za presojo držav o sprejemanju najustreznejših ukrepov, ki naj pripadnikom posamezne manjšine zagotovijo možnosti za ohranjanje in izražanje identitete. Določila Konvencije niso direktno uresničljiva, temveč se izvajajo skozi notranjo zakonodajo in ukrepe vladne politike posamezne države. Okvirna Konvencija med drugim poudarja, da bodo države na svojem ozemlju varovale obstoj narodnih manjšin in ustvarjale ustrezne pogoje za izražanje, ohranjanje in razvijanje identitete narodnih manjšin¹⁶. Kulturno raznolikost označuje kot vir in dejavnik bogatenja vsake družbe.

Vendar pa je tudi po sprejemu Okvirne konvencije ostalo odprto vprašanje definicije pojma narodne manjšine. Okvirna Konvencija ne vsebuje definicije pojma narodne manjšine, temveč uveljavlja pragmatičen pristop, saj zaenkrat ni bilo možno doseči konsenza vseh članic Sveta Evrope o elementih za definicijo pojma narodne manjšine. Posredno Okvirna konvencija vendarle nakazuje elemente identitete narodnih manjšin, to je vero, jezik, tradicijo in kulturno dediščino.¹⁷

* * *

¹³ V prispevku navajam le najpomembnejše značilnosti mednarodnopravnih dokumentov, ki so pomembni tudi za položaj Romov. Posebej sem poudarila tista določila, ki državam nalagajo sprejem pozitivnih ukrepov, ki naj pripomorejo k izboljšanju položaja Romov in ohranjanju in razvoju njihove etnične identitete, kulture in jezika, ob ustvarjanju pogojev za medsebojno spoznavanje, spoštovanje in sožitje različnih kultur.

¹⁴ V tem prispevku ne obravnavamo vsebinskih zagotovil in implementacijskih mehanizmov za izvajanje posameznih dokumentov OZN in Sveta Evrope, temveč povzemanje le nekaj bistvenih ugotovitev najnovejše študije Visokega komisarja OVSE, ki temelji na ravni varstva v sprejetih dokumentih, naravnano pa je v spodbudo posameznim državam za konkretno delovanje.

¹⁵ Več o pomenu Okvirne konvencije, ki je prvi obvezujoč multilateralni mednarodni dokument, ki se v celoti ukvarja z varstvom narodnih manjšin glej:

Vera Klopčič, Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin, RIG 29-30. Ljubljana 1995

¹⁶ 5 člen Okvirne konvencije: Pogodbence se obvezujejo spodbujati take razmere, ki so potrebne, da pripadniki narodnih manjšin ohranjajo in razvijajo svojo kulturo ter ohranjajo bistvene sestavine svoje identitete, in sicer svojo vero, jezik, tradicijo in kulturno dediščino.

¹⁷ Obrazložitev poročilo k Okvirni Konvenciji v paragrafu 15.1 povzema stališče, ki je bilo sprejeto na srečanju ekspertov KEVS-a v Genevi v letu 1991... "da ne vodijo razno vse etnične, kulturne, jezikovne razlike do oblikovanja narodnih manjšin".

Zaradi tega, ker Okvirna konvencija ne vsebuje definicije pojma narodne manjšine, so nekatere države, med njimi tudi R Slovenija ob ratifikaciji Okvirne konvencije podale posebne interpretativne izjave, v katerih so označile tiste skupine, za katere bodo uresničevale določbe Okvirne konvencije¹⁸. Za varstvo romske skupnosti je pomembno, da do sedaj podane deklaracije posameznih držav vključujejo varstvo romske skupnosti oziroma ne izključujejo možnosti varstva romske skupnosti po določbah Okvirne konvencije.

ROMI - NETERITORIALNA MANJŠINA

Posamezni mednarodni dokumenti uporabljajo izraz »razpršene«¹⁹ oziroma ne-teritorialne manjšine za nekatere manjšine, ki niso iz matičnega naroda in živijo razpršene na ozemlju različnih državah manjšine.

Sprejeti novejši mednarodni dokumenti določajo, da se kulturne in jezikovne pravice pripadnikov ne-teritorialnih oziroma razpršenih manjšin uresničujejo »mutatis mutandis«²⁰, upoštevaje konkretne okoliščine in razmere ter željo samih pripadnikov manjšin.

Listina Sveta Evrope za varstvo regionalnih in manjšinskih jezike (1992) določa, da naj se predvidena zaščita regionalnih in manjšinskih jezikov ustrezno prilagodi tudi za zaščito ne-teritorialnih jezikov (člen 5, točka 3). V obrazložitevem poročilu k Listini pa je izrecno zapisano, da se ta pojem nanaša tudi na romski jezik.

Odbor Sveta Evrope za vprašanja, ki so povezana z varstvom manjšin (DH MIN), ki je bil ustanovljen v letu 1998 kot Pododbor Stalnega Odbora za človekove pravice, je v okviru rednega delovanja obravnaval tudi položaj razpršenih manjšin v posameznih državah. Države navajajo kot razpršene manjšine predvsem Rome, Vlahe in Žide, ter številne manjše jezikovne in kulturne skupnosti, katerih obstoj bi bil ogrožen brez večje pozornosti večinskega naroda ali mednarodne skupnosti.

Posebna delovna skupina DH MIN²¹ a je proučila možnosti za prispevek mednarodne skupnosti in še posebej Sveta Evrope k izboljšanju položaja razpršenih

* * *

¹⁸ Glede na to, da Ustava R Slovenije poleg splošnih človekovih pravic zagotavlja še posebne pravice avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti ter romski skupnosti, ki se dosledno uresničujejo v celotnem pravnem redu R Slovenije in ukrepih vladne politike, je R Slovenija ob ratifikaciji Okvirne konvencije podala izjavo, da bo določila Okvirne konvencije uporabljala za pripadnike teh skupnosti vi v letu 1991... "da ne vodijo nujno vse etnične, kulturne, jezikovne razlike do oblikovanja narodnih manjšin".

¹⁹ »dispersed minorities« v angleškem jeziku.

²⁰ Npr. Listina za varstvo regionalnih in manjšinskih jezikov, člen 5, točka 3.

²¹ Sestavljena celotne skupine za razpršene manjšine (8-10 september 1999).

manjšin. Naloga delovne skupine je bila, da prouči zlasti možnosti za oblikovanje posebne mreže raziskovalnih organizacij in ustanov, združenj samih manjšin in strokovnjakov. Glede na to, da že deluje Inštitut za razpršene manjšine v Vilniusu (Litva), ki deluje pod okriljem Sveta Evrope, obstaja možnost sodelovanja s tem inštitutom ali pa posebna oblika sponzoriranja delovanja drugih inštitutov.

Bistveni elementi opredelitve »razpršenih manjšin« so: to so manjšine, ki nimajo matičnega naroda oziroma države, živijo v več kot eni državi ter se ločijo od ostalega prebivalstva po kulturnih jezikovnih in drugih značilnostih, ki jih želijo ohraniti²². Pri tem je ostalo odprto vprašanje, ali je neka manjšina lahko istočasno narodna in »razpršena« manjšina. Predstavniki držav, kjer živi večje število Romov so menili, da se mora manjšina sama odločiti ali se bo borila za status narodne manjšine ali ne. V primeru, da uživa varstvo kot »narodna manjšina« pa ne more zahtevati tudi obravnave »razpršene« manjšine v mednarodnem sodelovanju.

POLOŽAJ ROMOV IN SINTOV V EVROPI

Posamezne države se srečujejo z nekaterimi sorodnimi težavami pri konkretnem urejanju položaja Romov v svojih državah, še posebej s predsodki in izbruhi rasnega nasilja do Romov, z izredno visoko stopnjo nezaposlenosti, nizko izobrazbeno strukturo Romov in pomanjkljivo participacijo Romov. Vsi ti dejavniki praviloma vplivajo na slabši socialni položaj romske skupnosti. Kljub zagotovljeni enakosti in deklariranim spoštovanjem človekovih pravic so v mnogih državah še vedno kršene temeljne pravice Romov do prostega gibanja in izbire kraja bivališča, tudi v primerih, ko imajo zadostna finančna sredstva za nakup primerne bivališča.

Zato je tudi mednarodna dejavnost osredotočena na področja odprave predsodkov in rasnega nasilja do Romov, izboljšanja možnosti za dostop do izobraževanja in za kvaliteto izobraževanja; izboljšanje splošnih življenjskih pogojev in intenzivnejšo participacijo Romov in Sintov v javnem življenju.

Mednarodne ustanove se v okviru posebnih programov in projektov trudijo ozaveščati politično in čim širšo javnost o posebnem položaju in posebnih potrebah Romov in Sintov, vendar je dejansko izboljšanje položaja Romov in Sintov možno le v medsebojnem sodelovanju z lokalnimi oblastmi in utrjevanju zaupanja med Romi in ne-romi.

* * *

²² Ob razpravi o vsakemu izmed teh kriterijev je seveda možno najti izjeme od pravila in načeti razpravo o definiciji manjšin na sploh.

Skupna ugotovitev mednarodnih organizacij in ustanov je, da je možnosti za izboljšanje položaja Romov potrebno iskati v dialogu s predstavniki romske skupnosti. Zato je izrednega pomena dejstvo, a ima mednarodno združenje Romov status nevladne organizacije (NGO), ki sodeluje pri delu mednarodnih organizacij in pripravi dokumentov, ki naj omogočijo zagotovitev ustreznih ukrepov za ohranjanje etničnih, kulturnih in jezikovnih značilnosti v novo nastajajočem skupnem pravnem sistemu nove Evrope. Z vključitvijo predlogov Romskega mednarodnega združenja v pripravo in izvajanje dokumentov s področja varstva človekovih pravic in še posebej manjšin, so Romi kot skupina dosegli pravno podlago, ki pomeni izhodišče tudi za uresničitev teh pravic na notranji ravni v vsaki posamezni državi.

Predlogi Združenja Romov se nanašajo zlasti na ustrezno poimenovanje romske skupnosti kot »Rroma ali Roma«, možnosti za izražanje narodne samobitnosti, odpravo predsodkov zoper romsko skupnost in izboljšanje socialnih pogojev v katerih Romi živijo. Pri tem je še posebej občutljivo vprašanje razumevanja večplastnosti in strukturiranost znotraj samih romskih organizacij. Za skupnost, ki so jo skozi zgodovino različni pravni sistemi predvsem izključevali in omejevali, pomeni spoštovanje pravice do izbire predvsem pravico do enakopravnosti in dostojanstva posameznika²³.

PREDLOGI ZA NADALJNJE UREJANJE

Posebnost položaja romske skupnosti, v primerjavi z drugimi etničnimi skupnostmi, je spodbudila Visokega komisarja OVSE za narodne manjšine k pripravi celovitega dokumenta »Poročilo o položaju Romov in Sintov na območju držav OVSE« (marec 2000)²⁴, kjer ugotavlja, da kljub doseženemu razvoju manjšinskega varstva in izboljšanju položaja mnogih manjšinskih skupnosti v Evropi, Romi na splošno tudi v sodobnih procesih ostajajo izven dosega progresivnih sprememb.

Kontinuirano večletno proučevanje je Visokemu komisarju omogočilo primerjalni pogled in sintezo najpomembnejših skupnih odprtih vprašanj. Poleg tega splošnega cilja, Visoki komisar v Poročilu usmerja razpravo na dejanske razmere v katerih Romi živijo ter podaja nekaj splošnih priporočil državam članicam

* * *

²³ Člen 3 Okvirne konvencije določa: Vsak pripadnik narodne manjšine ima pravico do proste izbire, da je ali ni obravnavan kot pripadnik narodne manjšine, in iz te njegove izbire ali uresničevanja pravic, ki so z njo povezane, ne smejo izhajati nobene neugodne posledice.

²⁴ Poročilo je pripravljeno na podlagi poročil držav članic OVSE, študijskih obiskov Visokega komisarja OVSE v posameznih državah, pripomb držav na prvi osnutek ter poročil in informacij Romov in Sintov in njihovih organizacij, zato je dragocen vir tudi za nadaljnje proučevanje.

OVSE za praktično in učinkovito delovanje, ki naj prispeva k reševanju posameznih vidikov splošnega problema.

Namen Poročila je prispevati k izboljšanju dejanskega položaja Romov in utrjevati sožitje med Romi in ne-Romi. Vsebuje prikaz konkretnih primerov dejanskih kršitev človekovih pravic Romov, kakor tudi tiste ukrepe, ki so kot primeri dobre prakse lahko temelj in spodbuda pozitivnim premikom in dejavnosti tudi v drugih okoljih.

V zadnjem času so se zaostriale bivalne razmere revnih romskih skupnosti zaradi izgube možnosti za ohranitev ali pridobitev novih delavskih stanovanj, ter zaradi zahtev zasebnih lastnikov za ureditev nelegalnih romskih naselij. Zaradi pogostega odklanjanja lokalnega prebivalstva do novih naseljevanj Romov in možnosti izbruha novih konfliktov je postalo to vprašanje bistveno za urejanje celote razmerij med Romi in ne-Romi.

Nekatere države so poskušale to vprašanje urediti z naseljevanjem oz. preseljevanjem Romov na posamezna obrobna področja naselij, onemogočanjem nakupa ali prepovedjo naselitve²⁵, ali pa s pozitivnim delovanjem v smeri preprečevanja konfliktov, npr. s projekti skupne graditve bivalnih objektov²⁶.

Priporočila Visokega komisarja so neposredno uporabna tudi za razrešitev nekaterih najbolj perečih vprašanj urejanja bivalnih razmer Romov v Sloveniji. Pobude za nasilno preseljevanja Romov v posamezna strnjena naselja, odklonilna stališča lokalnega prebivalstva do novih naseljevanj Romov ter ne spoštovanje pravice Romov do svobodne izbire bivališča so najbolj očitni, čeprav relativno maloštevilni problemi, ki so prisotni tudi v Sloveniji²⁷.

* * *

²⁵ Poročila podrobno obravnava preselitev Romov v naselje Lunik IX na obrobju Košic na Slovaškem. Odločitev mestne uprave v Košicah, da preseli tiste Rome, ki niso plačevali najemnin v najemniških stanovanjih, je bila sprejeta v aprilu 1995. S strani nevladnih organizacij je bila ta odločitev ocenjena negativno, kot ustvarjanje geta. Romi so ugovarjali odločitvi o preseljevanju, ki je bila sprejeta brez posvetovanja z njimi. Zagovorniki tega ukrepa pa so med drugim navajali, »da Romi sami želijo živeti skupaj, kar je po mnenju Visokega komisarja le poskus opravičevanja nezakonite segregacije.

²⁶ Poročilo navaja projekt o ureditvi bivalnih razmer v slovaškem kraju Kremnice pod pokroviteljstvom danske fundacije SPOJ in lokalnega partnerja Fundacije za podporo družbenega naseljevanja, kot primer dobre prakse. Kljub temu, da je bil temeljni cilj izboljšanje življenjskih pogojev revnih Romov v Kremnici, so bili vključeni tudi ne-Romi. V projekt skupne graditve so bili vključeni oddelki državnega Urada za delo, zemljišče pa sta zagotovili občina in Fundacija. Poleg tega so najemniki dobili ugodna posojila za opremo hiš, ki pa so jih morali odplačevati po mesečnih obrokih. Projekt je bil zasnovan tako, da zagotovi ureditev bivalnih razmer za 25 družin, vendar se je ustavil pri 9., zato meni Visoki komisar da je treba uspešnost projekta oceniti v primerljivo skromnem okviru. Vendar pa je projekt pomemben zaradi tega, ker nakazuje možnosti za konstruktivno razreševanje, saj se je župan, soočen z nezakonito naselitvijo Romov, kljub pritisku dela meščanov, odločil za projekt urejanja bivalnih razmerij in ne enostavno za izgon oz. preselitev romskega prebivalstva.

²⁷ Neustrezen odziv medijev na primer odklanjanja naselitve romske družine obravnava dvojezična slovensko - angleška publikacija »MI in Romi«, Ljubljana 2000

Posamezni primeri političnega in socialnega izključevanja Romov, s katerimi se srečujejo v vsakdanjem življenju pa zahtevajo več kot posamično razpravo v do sedaj praviloma zaprtih krogih. V razpravah o urejanju položaja romske skupnosti mora formalno pravnemu priznanju posebnega statusa Romov slediti pripravljenost za institucionalno ureditev razmerij med državnimi in lokalnimi oblastmi na ravni določitve finančnih in materialnih obveznosti posameznih subjektov. Vključevanje Romov v vse faze obravnave, tudi v nadzor nad sprejetimi odločitvami pa je pogoj za dejansko učinkovitost sprejetih ukrepov.

VIRI:

Človekove pravice, Zbirka mednarodnih dokumentov, Društvo za združene narode za RS, Ljubljana 1996

Zbornik: Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999.

Communication from the Commission, Countering Racism, xenophobia and Anti-Semitism in the Candidate countries, Brussels, 26.5.1999, COM (1999) 256 final

»Demythologising the Gypsy criminality stereotype« (2000), Paris, October 7-8, 1999, Project on Ethnic Relations

Interface 27, Information newsletter published by the Gypsy Research Centre/ Centre de recherches tsiganes, Paris, august 1997

Jan Helgesen »The Protection of Minorities in the Conference on Security and Co-operation in Europe« v »The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe«, edited by John Packer and Kristian Myntti, Åbo Akademi University, 1995

Nicolae Gheorghe, Jan. F. Hancock and Marcel Courtiades, »Rom (ani people) or Tsigan« (International Seminar on Tolerance, Bucurest 23.-26. May 1999) PER-RAC, Advisory Council of the Project on Ethnic Relations

Situation of Roma and Sinti in the OSCE Region, Background material for the Review Conference, prepared by ODIHR, REF.RM/35/96/add.1, October, 1996, Warsawa

Report on the situation of Roma and Sinti in OSCE area, OSCE High Commissioner on National minorities, March 2000

Roma and Statistics, Council of Europe, MG-S-ROM (2000) 13, Strasbourg 22-23 May 2000

Roma / Gypsies: A European minority, Minority Rights Group International, London 1995

Zoltan Barany: Ethnic Mobilization and the State: the Roma in Eastern Europe, Ethnic and Racial studies, Volume 21 no.2 March 1998, str. 308-327

Zoltan Barany: The Roma in Macedonia: Ethnic politics and the marginal condition in the Balkan state, Ethnic and Racial studies, Volume 18 No. 3, July 1995, str. 515-531

SUMMARY

ROMA – A EUROPEAN MINORITY

In the field of contemporary minority protection in Europe, special attention is dedicated to the status of Roma. The processes of becoming part of European integration currents sharpened demands for a consistent implementation of the common vision of human rights. Although stipulations on equality and non-discrimination are of principal value for the contemporary concept of human rights, for some underprivileged communities they are still not an automatic acquisition of civilizational progress. The implementation of international documents on the assurance of general human rights in the case of Roma still claims for a special understanding and willingness of state and local authorities. The reasons for this are numerous and can partly be explained as consequences of different forms of social, political and cultural exclusion of Roma throughout history, marked by the fate as »a nation living on the fringes of society«.

The parliamentary assembly of the Council of Europe adopted in 1993 the Recommendation »Roma in Europe«, ascertaining that Roma to a large degree contribute to the cultural diversity of Europe, and naming them »a European minority«. Nevertheless, the main purpose of activities of international organizations aiming at the improvement of the status of Roma community often remains, first and foremost, the prevention of social exclusion as well as the ensuring of basic living conditions.

The specific feature of the status of Roma community as compared to other ethnic communities incited the High Commissioner of the Organization for Coope-

ration and Security in Europe /OCSE/ for national minorities to prepare an integral document »Report on the status of Roma and Sinti in the OCSE states« (March 2000), whereby ascertaining that, despite the achieved progress of minority protection together with the improvement of status of many minority communities in Europe, Roma in general remain outside the reach of progressive changes despite these contemporary processes.

RENATA MEJAK

MEĐČASOVNA ANALIZA POGLEDOV
LENDAVČANOV NA SOSEDNJO MADŽARSKO*

UVODNA POJASNILA

Pogleda Lendavčanov o nekaterih pomembnih področjih družbenega in političnega življenja na Madžarskem (v primerjavi s Slovenijo) smo preučevali v longitudinalni perspektivi leta 1991, 1994 in 1996.

Posebej nas je zanimalo, ali so naši respondenti vztrajali pri svojih pogledih na Madžarsko (iz leta 1991 in 1994), ali pa so se njihovi pogledi v času političnega in gospodarskega prestrukturiranja Madžarske (in tudi slovenske) družbe v obdobju 1991-1996, spremenili v pozitivno ali negativno smer.

Lendavčane, ki so bili leta 1991 zajeti po reprezentativnem vzorcu v anketo, smo leta 1994 in 1996 naprosili, da na podlagi svojih spoznanj in izkušenj ocenijo, ali je položaj na Madžarskem v primerjavi s Slovenijo, na nekaterih področjih političnega, socialnega, kulturnega in zasebnega življenja, boljši, enak ali slabši.

Leta 1991 je bilo na reprezentativnem vzorcu intervjuvanih 678 polnoletnih prebivalcev Lendave. Leta 1994 in leta 1996 je INV nekoliko skrajšano varianto ankete (vendar z enakimi vprašanji kot leta 1991) poslal po pošti vsem Lendavčanom, ki so bili anketirani leta 1991. Anketa je vsebovala vsa najpomembnejša vprašanja, ki so jih respondenti izpolnili sami, brez prisotnosti anketarja. Leta 1994 je anketo vrnilo 338, leta 1996 pa 324 Lendavčanov. Število vrnjenih anket omogoča zadovoljive primerjave med časovnimi točkami, ker z vidika demografske strukture (narodnost, starost, izobrazba, spol) ni prišlo do sistematičnih izkrivljanj.

Raziskava, ki je zasnovana na načelih panelnih raziskav (isti anketiranci, enaka vprašanja in enaka notranja struktura vzorca) nam omogoča spremljanje dinamike pogledov Lendavčanov na sosednjo Madžarsko v longitudinalni dimenziji.

* * *

* Članek je vsebinsko nadaljevanje prispevka, ki ga je avtorica objavila v Razpravah in gradivu 35 pod naslovom: Medčasovna analiza čezmejnih stikov Lendavčanov s sosednjo Madžarsko

Pri analizi pogledov Lendančanov smo izhajali iz spoznanja, da je oblikovanje percepcij o določeni državi in njenih prebivalcih daljši kompleksen in dinamičen proces, ki je podvržen dopolnjevanju in tudi spreminjanju.

Pri naših respondentih se je podoba o Madžarski oblikovala iz različnih virov, med katerimi so zelo pomembni naslednji:

- lastne izkušnje skozi prolongiranih stikov z Madžarsko²

- podoba o Madžarski, ki je prisotna v socialnem okolju kjer živijo respondenti ("kolektivna podoba" o neki državi reflektira internalizacijo lastnih in skupnih norm),

- individualna kognitivna struktura respondenta.

Raziskovalni izsledki iz leta 1991 kažejo, da je najpomembnejši vir oblikovanja percepcij o Madžarski in njenih prebivalcih (ne glede na etnično pripadnost respondentov), osebna izkušnja, t. j. neposredni stik z življenjem v sosednji državi.³

Poleg neposrednih stikov s sosednjo državo na oblikovanje podobe o Madžarski vpliva tudi socialno okolje respondentov, zlasti primarno socializacijsko okolje, t. j. družina, kjer se oblikujejo primarni pogledi otrok na lastno in tujo etnijo. Raziskave so potrdile, da je med etničnimi stališči in stereotipi staršev in otrok visoka stopnja podobnosti.⁴

Pri oblikovanju podobe o neki državi in narodu, pridobivajo vedno večji pomen mediji, ki lahko znatno vplivajo na oblikovanje javnega mnenja (včasih tudi poenostavljeno in nediferencirano) in na naklonjenost osebam, skupinam, narodom in državam.

Pomembno mesto pri nastajanju podobe o sosednji državi in njenih prebivalcev pripada tudi bilateralnim odnosom med državama (v našem primeru med Slovenijo in Madžarsko), kakor tudi njihovem medsebojnemu sodelovanju in identifikaciji skupnih stališč o pomembnih vprašanih mednarodne politike.

Glede podobe o Madžarski v slovenski javnosti lahko ugotovimo, da so sporočila o političnem in kulturnem dogajanju na Madžarskem v slovenskih medijih pozitivno naravnana. Prav tako so tudi bilateralni odnosi med državama

* * *

² Pri tem velja opozoriti na poročilo W. A. Scotta (Psychological and Social Correlates of International Images, stran 93), da razpoložljive raziskave kažejo, da čim pogostejši so kontakti z neko skupino, tem jasnejša je podoba o njej.

³ Obširneje o tem: R. Mejak, Nekateri elementi percepcij Lendančanov o sosednji Madžarski. Razprave in grafično, št. 29-30/ 1994-1995, stran 35-50.

⁴ Na primer raziskava Dvorja Djuriča, Psiholška struktura etničnih stavov mladih, Novi Sad 1980, Horowitz, E. L. and Horowitz R. E., Development of social studies in Children Sociometri, 1938.

dobri. Na podlagi teh ugotovitev sklepamo, da pozitivne predstavitve Madžarske (njene politike in politikov, demokratičnega razvoja, kulture, itd.) afirmativno vplivajo na recepcijo Madžarske pri prebivalcih Lendave.

Kompleksno področje pogledov na sosednjo državo smo poskušali zajeti na podlagi vprašanj, ki zahtevajo od respondentov primerjanje stanja na nekaterih področjih družbenega in političnega življenja v Sloveniji in na madžarskem.

Anketna vprašanja so napolnila respondente h kritični refleksiji in k aktiviranju kognitivnih, afektivnih in vrednostnih sestavin percepcij o pravno političnem sistemu, življenjskem standardu, kulturni razvitosti, socialno varnosti, človekovih pravicah in zaščiti narodnih manjšin na Madžarskem in v Sloveniji.

PRAVNO POLITIČNI SISTEM MADŽARSKE V PRIMERJAVI S SLOVENIJO

Primerjalno vprašanje o pravno političnem sistemu Madžarske in Slovenije spada med vsebinsko bolj zahtevna vprašanja ankete. Odgovor zahteva od respondentov nekatera osnovna znanja s področja ustavnega prava, politologije in sociologije kakor tudi razvito sposobnost primerjanja in ocenjevanja ustavnega položaja Slovenije in Madžarske.

Sklepamo, da so bili prvi odgovori respondentov (iz leta 1991) še močno pod vplivom izkušenj in spoznanj o pravno politični ureditvi Madžarske in Slovenije, ki je bil v veljavi v obeh državah do leta 1990. V času naše prve meritve (jeseni 1991) se še niso docela utrdile nove sistemske spremembe, ki jih je priključila uvedba večstrankarske parlamentarne demokracije v obeh državah. Iz te ugotovitve izhaja, da so bila spoznanja in izkušnje o novem pravno političnem sistemu Slovenije in Madžarske v letu 1991 še maloštevilna, negotova in premalo ponotranjena v zavesti respondentov.

V času druge in tretje meritve (leta 1994 in 1996) so bila spoznanja in izkušnje naših respondentov o novem pravno političnem sistemu na Madžarskem in v Sloveniji že bogatejša. Sklepamo, da so pridobljene izkušnje (zlasti v letu 1996) že omogočila boljša izhodišča za primerjavo in oceno obeh pravno političnih sistemov na načelni ravni. Kljub temu pa naša zapažanja kažejo, da vprašanje o pravno političnem sistemu Madžarske (v primerjavi s Slovenijo) zajema področje o katerem respondenti malo (ali nič ne) razmišljajo, ker je ta tematika vsebinsko za večino respondentov prezahtevna, hkrati pa običajno ni predmet njihovih pogostih razmišljanj. Anketa je respondente pravzaprav prisilila, da so svoja zavedna in latentna spoznanja in izkušnje s pravno in politično ureditvijo obeh držav, aktivirali in primerjalno ocenili.

Na vprašanje, ali je madžarski pravno politični sistem v primerjavi s slovenskim, boljši, enak ali slabši so respondenti v treh časovnih točkah odgovorili tako:

Tabela 1:

TB I	leto	Slovenci %	Madžari %	"Drugi" %	Skupaj %
MNOGO	1991	2,5	3,3	2,2	2,7
	1994	1,1	4,3	2,5	2,3
	1996	3,6	3,1	3,0	3,3
BOLJŠI	1991	20,5	34,4	20,0	24,2
	1994	16,9	25,0	17,5	19,4
	1996	6,5	16,3	21,2	11,3
ENAK	1991	53,0	52,6	53,3	52,9
	1994	53,9	56,5	55,0	54,8
	1996	44,4	52,0	54,5	48,0
SLABŠI	1991	23,2	11,3	23,3	19,4
	1994	25,8	14,1	25,0	22,3
	1996	39,6	24,5	21,2	32,7
MNOGO	1991	0,8	0,5	1,1	0,7
	1994	2,2	0,0	0,0	1,3
	1996	5,9	4,1	0,0	4,7
SLABŠI					
Leta 1991 N= 674	Leta 1994 N= 338	Leta 1996 N= 300			

Glavnina respondentov je v vseh treh časovnih točkah izbrala odgovor "enaka". Odgovori respondentov, razvrščeni po etnični pripadnosti kažejo, da so pri odgovoru "enako" leta 1994 in 1996 prednjačili respondenti iz skupine "Drugi" in Madžari (korelacija med odgovori "enaka" in Madžari je 2,3). Število Slovencev, ki so še tudi v letu 1996 menili, da je madžarski pravni politični sistem v primerjavi s slovenskim "enak", se je v primerjavi z letom 1994, občutno zmanjšalo (od 53,9% na 44,4%).

Pri ponovnih preverjanjih zasledimo zniževanje števila respondentov tudi pri odgovoru "dokaj boljše". Podatki kažejo, da se je bistveno zmanjšalo število respondentov med Slovenci in Madžari (že v letu 1994, še bolj izrazito pa v letu 1996), ki ocenjujejo madžarski pravno politični sistem v primerjavi s slovenskim, kot "dokaj boljši" (leta 1991 je 20,4% Slovencev in 34,4% Madžarov dajalo prednost madžarskemu pravno političnemu sistemu pred slovenskim, leta 1996 tako meni le 6,5% Slovencev in 16,3% Madžarov).

Dokaj paradoksalno je dejstvo, da število respondentov iz skupine "Drugi" ostaja v vseh treh časovnih točkah dokaj stabilno in brez večjih sprememb (leta 1996 se je število respondentov v tej skupini celo rahlo povečalo).

V letu 1996 so tudi pri odgovoru "slabše" zaznavni temeljiti premiki. Število respondentov, ki ocenjujejo madžarski pravno politični sistem v primerjavi s slovenskim kot slabši se je med Madžari in Slovenci bistveno dvignilo. Respondenti Madžari in Slovenci so izkazali, v primerjavi s skupino "Drugi",

bistveno bolj kritična stališča do Madžarske.

Za skrajne ocene ("mного boljše", "mного slabše") se je v letih 1991 in 1994 opredelilo le nezatno število respondentov. V letu 1996 se je število respondentov, ki so izbrali odgovor "mного boljše", v primerjavi z letom 1994, komaj zaznavno dvignilo (za 1%), podobno se je dogajalo pri odgovoru "mного slabše". V letu 1996 je za 3,4% naraslo število respondentov, ki so se odločili za ta odgovor.

Gledano v celoti nastaja vtis, da je bilo vprašanje o pravno politični ureditvi Madžarske in Slovenije za del respondentov prezahtevno (zlasti z nižjo izobrazbo in za osebe, ki ne obvladajo madžarskega jezika). Nekateri pokazatelji potrjujejo, da je presoja respondentov temeljila na skromnih izkušnjah, nepovezani vtisih in na pomanjkanju strokovnih temeljev, potrebnih za presojanje in primerjanje pravno političnih sistemov Slovenije in Madžarske. Številni odgovori nakazujejo, da so pri dajanju ocen prevladovali predvsem subjektivni in neselektivni kriteriji.

Iz posrednih virov sklepamo (mišljeni so odgovori respondentov o dokumentih, ki urejajo pravice manjšin), da je na splošno poznavanje strokovnih (pravnih) podlag, potrebnih za primerjave rešitev na Madžarskem in v Sloveniji, več kot skromno.

Medčasovna analiza nam omogoča ugotavljanje stabilnosti in spremenljivosti pogledov respondentov na pravno politično ureditev Madžarske v primerjavi s Slovenijo. Spremljava pogledov v treh časovnih točkah kaže, da so bile ocene respondentov v prvi in drugi časovni točki (1991 in 1994) ugodnejše za Madžarsko kot v tretji časovni točki (1996). Kljub dejstvu, da tudi v letu 1996 prevladuje ocena respondentov, da je pravno politična ureditev Madžarske in Slovenije "enaka" (sicer z nižjim odstotkom kot leta 1991 in 1994), so očitni premiki v smeri večje kritičnosti pri ocenjevanju madžarskega sistema. To konkretno pomeni, da se je v letu 1996 bistveno manj odgovorov "dokaj boljši" in bistveno več je odgovorov "slabši".

Pri poskusu pojasnjevanja naraščajoče kritičnosti respondentov se vsiljuje misel, da so številni respondenti pri svojih ocenah, zaradi odsotnosti ustreznih strokovnih podlag, izhajali iz jasno zaznavnega nižjega življenjskega standarda na Madžarskem in na tej osnovi (posredno) sklepali tudi na pravno politični sistem sosednje države.

ŽIVLJENJSKI STANDARD NA MADŽARSKEM V PRIMERJAVI S SLOVENSIM

Lendavčani, ki pogosto obiskujejo sosednjo Madžarsko, zlasti obmejna in bližnja mesta kot sta Lenti, Zalaegerszeg in Nagykanizsa, so lahko brez večjih naporov, na podlagi lastnih izkušenj, skozi sorodstvenih stikov na Madžarskem in

medijskih sporočil primerjali in ocenjevali življenjski standard in kvaliteto življenja na Madžarskem. To pomeni, da so imeli naši respondenti za oceno življenjskega standarda v obeh državah na voljo številne in lahko zaznavne pokazatelje.

Na vprašanje, ali je življenjski standard na Madžarskem v primerjavi s slovenskim, boljši, enak ali slabši so respondenti v treh časovnih točkah odgovorili tako:

Tabela 2:

TB 2	leto	Slovinci %	Madžari %	"Drugi" %	Skupaj %
MNOGO	1991	1,4	1,4	0,0	1,2
	1994	3,4	8,4	2,6	4,8
	1996	1,2	5,1	6,1	3,0
BOLJŠI	1991	9,6	17,8	14,4	12,9
	1994	5,6	27,4	7,7	12,5
	1996	3,6	5,1	3,0	4,0
ENAK	1991	29,5	36,2	26,7	31,2
	1994	20,2	26,3	35,9	24,0
	1996	12,5	9,2	15,2	11,7
SLABŠE	1991	56,8	43,2	55,6	52,3
	1994	60,7	37,9	53,8	52,9
	1996	51,2	63,3	48,5	54,8
MNOGO SLABŠE	1991	2,7	1,1	3,3	2,4
	1994	10,1	0,0	0,0	5,8
	1996	31,5	17,3	27,3	26,4

Leta 1991 N = 674 Leta 1994 N = 312 Leta 1996 N = 300

Dostopnost in konkretnost virov je omogočilo, da so respondenti v treh časovnih točkah dokaj skladno ocenjevali življenjski standard na Madžarskem v primerjavi s slovenskim.

Splošna podoba primerjav kaže, da so bili respondenti kritični do stopnje življenjskega standarda pri vseh meritvah, vendar je njihova kritičnost do razmer na madžarskem sčasoma naraščala in dosegla najvišjo stopnjo ob zadnji meritvi leta 1996.

V prvi in drugi časovni točki (leta 1991 in 1994) je še znatno število respondentov menilo, da sta življenjska standarda v obeh državah enaka (31,2 in 24,0%), v času tretje meritve t. j. leta 1996 tako meni le še manjši del respondentov (11,7%). V času tretje meritve so se odgovori respondentov zgostili ob alternativah "slabše" in "mного slabše". Zlasti je opazen v letu 1996 porast odgovorov "mного slabše" (od zanemarljivih 2,4% in 5,8% v letih 1991 in 1994 na 26,4% v letu 1996).

Primerjave z drugimi področji življenja na Madžarskem (npr. kultura, človekove pravice, zaščita manjšin, itd.) kažejo, da so respondenti pri primerjavah življenjskega standarda najbolj množično odločali za odgovor "mного slabše".

Pri vseh drugih primerjavah so dajali bolj prizanesljive ocene o stanju na Madžarskem.

Iz tabele lahko razberemo, da so se za odgovor "mnogo boljše" respondenti odločali le v manjšem številu. Zlasti je opazno nizko število respondentov Slovencev, ki so izbrali (v vseh treh časovnih točkah) ta odgovor. Število Madžarov (posebej v letu 1994) je nekoliko višje, vendar se je tudi njihovo število v času tretje meritve zmanjšalo.

Na splošno ugotavljamo, da se je v vseh treh časovnih točkah, ne glede na etnično pripadnost, le manjše število respondentov odločilo za alternativo "mnogo boljše".

Primerjave in ocene respondentov v okviru v okviru alternative "enak" kažejo iste značilnosti kot pri odgovoru "dokaj boljši". To pomeni, da se je število respondentov, ki so se odločili v tretji časovni točki za ta dva odgovora, v primerjavi z letom 1991 in 1994, bistveno zmanjšalo (od skupnega števila respondentov je leta 1991 izbralo odgovor "enak" kar 31,25, leta 1996 pa le 11,7%). Največji padec zasledimo pri respondentsih Madžarih, kjer se je število respondentov od 36,2% (v letu 1991) zmanjšalo kar na 9,2% v letu 1996.

V letu 1991 so tudi respondenti Slovenci in "Drugi" v večjem številu izbirali odgovor "enak" (29,5 in 26,7%). V tretji časovni točki (1996) se je tudi število Slovencev in "Drugih", ki so se odločili za alternativo "enak", bistveno zmanjšalo.

Razvrstitev respondentov po starostni strukturi kaže, da je glede kvalitete življenjskega standarda na Madžarskem najbolj kritična v vseh treh časovnih točkah, srednja generacija (od 31 do 50 let), bolj prizanesljive ocene ("dokaj boljši", "mnogo boljši") so dajali starejši respondenti nad 50 let, ki pa so slabši poznavalci razmer na Madžarskem (imajo najmanj neposrednih stikov s sosedi in skromne izkušnje o življenju sosednje dežele).

Razvrstitev odgovorov po izobrazbi respondentov kaže na trend, ki je prisoten v vseh treh časovnih točkah, da z višjo izobrazbeno stopnjo narašča kritičnost respondentov do življenjskega standarda na Madžarskem. Najbolj kritični so respondenti z VIS/VIŠ izobrazbo.

Primerjave izsledkov treh časovnih točk kažejo, da so ocene respondentov o življenjskem standardu na Madžarskem kritično izostrile že v letu 1994. Manj kritični v letu 1994 so bili le respondenti Madžari, ki so pa v naslednji, tretji časovni točki, izkazali izjemno kritičnost do razmer na področju življenjskega standarda na Madžarskem.

Madžarska uradna statistika v zadnjih letih izkazuje porast BDP (ki pa je še vedno v večjem zaostanku za slovenskim), zaznavne so tudi pozitivne spremembe na področju makroekonomskih procesov, vendar respondenti iz Lendave na

konkretni ravni življenjskega standarda te premike na boljše, še niso zapazili. Lahko trdimo celo nasprotno: v letu 1966 so se ocene respondentov o življenjskem standardu v primerjavi s prejšnjimi leti še bolj zaostrole. Zlasti je zaznavno dejstvo, da se je značilna manj kritična (in prizanesljiva) ocena respondentov Madžarov v prvi in drugi časovni točki, v tretji časovni točki leta 1996, spremenila v izrazito kritično stališče do življenjskega standarda na Madžarskem. Kritičnim stališčem respondentov Slovencev in "Drugih", v velikem številu pridružili tudi respondenti Madžari.

O zaostajanju na področju življenjskega standarda na Madžarskem in o nezadovoljstvu prebivalstva srečujemo pogoste zapise tudi v madžarski publicistiki. Kritični analizi so podvrženi rezultati sistemskih sprememb na Madžarskem po letu 1989, ki niso omogočili pretežni večini prebivalstva blagostanje in umestitev v novi hierarhiji. Pogosta so opozorila o tem, da je v življenju današnje Madžarske prisotna oblika tihega brezupa (silent desperation), kljub temu, da številna politična združenja poskušajo dajati predloge za "izboljšanje položaja" in za pozitivno vizijo.⁵

Odgovori respondentov iz Lendave potrjujejo, da so skozi številne in večstranske stike z življenjem na Madžarskem, objektivno ocenili nižji življenjski standard na Madžarskem v primerjavi s slovenskim.

KULTURNA RAZVITOST MADŽARSKE V PRIMERJAVI S SLOVENIJO

Za presojo in primerjavo kulturne razvitosti Madžarske in Slovenije so imeli respondenti dobro osnovo. To dokazujejo naši predhodni izsledki iz leta 1991 in 1994 o obiskovanju Madžarske. V času obiskov Lendavčani namenjajo posebno pozornost kulturnemu dogajanju v sosedstvu. (Leta 1996 je med respondenti 31,7% Slovencev in 63,4% Madžarov obiskalo knjigarne in druge kulturne ustanove na Madžarskem; kulturnih prireditev na Madžarskem je obiskalo 38,6% Slovencev in 54,2% Madžarov). Hkrati so tudi številne kulturne prireditve v Lendavi, v izvedbi gostujočih madžarskih umetniških skupin, omogočile presojanje o kulturni razvitosti sosednje dežele.

Na vprašanje, ali je kulturna razvitost Madžarske v primerjavi s Slovenijo boljša, enaka ali slabša, so respondenti v treh časovnih točkah odgovorili tako:

* * *

⁵ Dessewffy Tibor, Az elveszedeiség másik oldala, Népszabadság, 14. XI. 1998, stran 23

Tabela: 3

TB ž.	leto	Slovenci %	Madžari %	"Drugi" %	Skupaj %
MNOGO	1991	8,0	23,1	5,6	12,5
	1994	10,2	17,2	10,3	12,3
	1996	8,8	26,3	16,1	15,2
DOKAJ BOLJŠA	1991	28,0	38,2	29,2	31,4
	1994	28,4	29,0	46,2	30,8
	1996	30,0	39,9	29,0	32,4
ENAKA	1991	50,8	34,0	55,1	46,0
	1994	46,0	29,0	35,9	39,6
	1996	48,2	32,6	38,7	42,2
SLABŠA	1991	13,2	4,7	7,9	9,8
	1994	13,1	23,7	7,7	15,6
	1996	10,0	2,1	16,1	8,1
MNOGO SLABŠA	1991	0,0	0,0	2,2	0,3
	1994	2,5	1,1	0,0	1,6
	1996	2,9	1,1	0,0	2,0

Leta 1991 N = 674 Leta 1994 N = 312 Leta 1996 N = 300

V okviru primerjav različnih področij življenja na Madžarskem in v Sloveniji, so respondenti kulturno razvitost Madžarske, v vseh treh časovnih točkah, med vsemi področji (življenjski standard, pravno politična ureditev, itd.) najboljše ocenili.

Iz razpredelnice je razvidno, da so se respondenti iz Lendave v vseh treh časovnih točkah najpogosteje odločali za odgovore "enaka" in "dokaj boljša". Pomembnejše število respondentov se je še odločilo za odgovor "mnogo boljša", medtem ko so se v prvi in tretji časovni točki za odgovore "slabša" in "mnogo slabša", odločali le maloštevilni respondenti. Izjemo predstavlja druga časovna točka (leta 1994), ko so Madžari v dokaj visokem številu (23,7%), v primerjavi z letom 1991 (4,1%) in letom 1996 (2,1%), izbrali odgovor "slabša". Ta ocena respondentov Madžarov kot kažejo izsledki medčasovne primerjalne analize v letu 1996, je bila trenutnega značaja, ker je v tretji časovni točki (leta 1996) slabšo kulturno razvitost Madžarske v primerjavi s Slovenijo, ocenilo le 2,1% respondentov Madžarov.

Pri artikulaciji odgovorov po nacionalni pripadnosti respondentov v vseh treh časovnih točkah nastajajo večje razlike pri primerjavi in oceni kulturne razvitosti obeh držav. Madžari, ki so že zaradi čustvene navezanosti na madžarstvo, obvladovanja madžarskega jezika in boljšega vpogleda v kulturno dogajanje na Madžarskem na sploh, v prednostnem položaju v primerjavi s Slovenci in "Drugimi". Vendar tudi odgovori Slovencev (mnogi med njimi nimajo težav z razumevanjem madžarskega jezika) kažejo, da so dobro informirani o kulturnih dosežkih sosednje dežele (k temu mnogo prispeva dvojezična šola, RTV, različne publikacije, udeležba na kulturnih prireditvah in ne nazadnje osebni stike s kul-

turnim dogajanjem ob pogostih obiskih sosednje dežele), ki jih tudi številni respondenti Slovenci visoko vrednotijo.

Izsledki medčasovne analize kažejo, da se spreminjajo ocene respondentov iz skupine "Drugi". Kljub heterogeni sestavi skupine "Drugi", izsledki medčasovne primerjalne analize na splošno kažejo, da narašča zanimanje te skupine respondentov za stike z Madžarsko. To trditev dokazujejo pogostejši čezmejni osebni stiki (obiskovanje Madžarske se povečuje), ki pozitivno vplivajo na jezikovno kompetenco respondentov in na boljšo recepcijo madžarskih kulturnih stvaritev.

Analiza odgovorov v vseh treh časovnih točkah, razvrščenih po starosti respondentov, kaže, da ni bistvenih razlik v ocenah z vidika generacijske pripadnosti.

Odgovori razvrščeni po izobrazbeni strukturi kažejo v treh časovnih točkah na trend, da respondenti z višjo izobrazbo (štiriletna srednja šola, VIS/VIŠ izobrazba) povoljneje ocenjujejo kulturno razvitost Madžarske kot respondenti z osnovno šolsko izobrazbo. Kljub razpršenosti odgovorov (vprašanje je ponudilo pet različnih alternativ) se je največ respondentov v okviru vseh treh meritev, odločilo za odgovor "enako".

Odgovori respondentov o kulturni razvitosti Madžarske v primerjavi s Slovenijo kažejo v treh časovnih točkah naslednje značilnosti:

- Večina respondentov je, ne glede na etnično pripadnost, izbrala odgovor "enako".

- Najbolj opazni premiki v ocenah so nastale v letu 1994 pri respondentskih Madžarih, ki so manj naklonjeno ocenjevali kulturno razvitost Madžarske v primerjavi s Slovenijo. V letu 1994. V tem letu smo ugotovili, da so obiski respondentov Madžarov v sosednji državi izgubili svojo kulturno dimenzijo, t. j. zanimanje za kulturno dogajanje na Madžarskem se je v tej časovni točki bistveno zmanjšalo.

V letu 1996 se je naklonjenost respondentov Madžarov pri ocenjevanju kulturne razvitosti Madžarske v primerjavi s Slovenijo spremenila in se uskladila s pogledi iz leta 1991. Takrat so pripadniki te skupine ovrednotili kulturno razvitost Madžarske v primerjavi s Slovenijo kot mnogo ali dokaj boljšo.

- Ocene respondentov Slovencev kažejo večjo stabilnost in se niso bistveno spreminjale v vseh treh časovnih točkah. Na splošno kažejo naši izsledki, da Slovenci visoko vrednostijo kulturno razvitost Madžarske.

- Ocene respondentov iz skupine "Drugi" so v letu 1994 in 1996 v primerjavi z letom 1991 bolj ugodne. Izsledki navajajo na sklep, da so se respondenti te skupine skozi daljše bivanje v večjezičnem in večkulturnem območju, usposobili

za recepcijo kulture v ožjem in širšem okolju. Hkrati s tem pa so se tudi njihove ocene o kulturni razvitosti Madžarske, pozitivno spremenile.

SOCIALNA VARNOST NA MADŽARSKEM V PRIMERJAVI S SLOVENIJO

Primerjave o stanju socialne varnosti na Madžarskem in v Sloveniji v treh časovnih točkah kažejo, da so respondenti tudi na tem področju spreminjali svoje ocene. Nastale spremembe ponazarja tabela, ki prikazuje odgovore respondentov it leta 1991, 1994 in 1996.

Na vprašanje, ali je socialna varnost Madžarske v primerjavi s Slovenijo boljša, enaka ali slabša, so respondenti odgovorili tako:

Tabela: 4

TB 4	leto	Slovenci	Madžari	"Drugi"	Skupaj
Mnogo boljša	1991	3,6	7,1	2,2	4,5
	1994	6,3	4,4	..	5,0
	1996	3,5	1,0	6,5	3,0
Dokaj boljša	1991	20,4	33,2	20,2	24,4
	1994	12,1	24,2	24,7	17,2
	1996	7,1	10,3	22,6	9,7
Enaka	1991	51,0	41,5	50,6	49,2
	1994	48,9	57,1	57,9	52,3
	1996	34,7	34,0	22,6	33,2
Slabša	1991	24,2	13,3	25,8	21,0
	1994	30,5	13,2	15,8	23,4
	1996	41,2	45,4	41,9	42,6
Mnogo slabša	1991	0,8	0,9	1,1	0,9
	1994	2,3	1,1	2,6	2,0
	1996	13,5	9,3	6,5	11,4

Leta 1991 N = 668 Leta 1994 N = 305 Leta 1996 N = 300

Že površen pogled na razpredelnico kaže, da so v letih 1994 in 1996, ocene respondentov o socialni varnosti na Madžarskem manj ugodne kot v času prve meritve leta 1991.

Pogosta potovanja na Madžarsko v zadnjih letih, živahni stiki s sorodniki, prijatelji in znanci, kakor tudi spremljanje poročanj madžarskih medijev so omogočila, da so se respondenti redno srečevali s problemi, ki so neposredno ali posredno povezani s socialno varnostjo prebivalcev sosednje dežele.

Težavne gospodarske razmere na Madžarskem ob prehodu na tržno gospodarstvo, naraščanje inflacije, velika zadolženost dežele, brezposelnost, itd. so

izzvale številne ukrepe madžarske vlade, ki so v zadnjih letih socialno varnost prebivalcev oslabile (zaostreni, lahko bi rekli drastični ukrepi na področju zdravstvenega varstva, radikalno skrajšanje porodniškega dopusta, občasna uvedba visokih šolnin, pojavi brezdomstva in beračenja v večjih mestih, itd.). Naštete pojave je mogoče zapaziti zlasti v prestolnici, vendar so v nekoliko milejši obliki prisotni tudi v obmejnih krajih, ki jih najpogosteje obiskujejo Lendavčani.

Na splošno lahko ugotovimo, da je v letu 1996 zmanjšalo število respondentov, ki so v prvi in drugi časovni točki izbrali odgovor "mnogo boljša" (zlasti to velja za respondente Madžare). V še bolj izostreni obliki velja ta ugotovitev za alternativo "dokaj boljša" (leta 1991 je odgovor "dokaj boljša" izbralo 24,4%, v letu 1996 pa le 9,7% respondentov).

Pri oceni socialne varnosti na Madžarskem (pri prejšnjih vprašanjih je bila dokaj razširjena praksa pri odločanju za odgovore "enako"), izbira odgovora "enako" ni prišlo v poštev.

V letu 1996 (v nasprotju z leti 1991 in 1994) le manjše število respondentov (33,2%) meni, da je položaj na področju socialne varnosti na Madžarskem in v Sloveniji "enak". leta 1996 je večina respondentov /Slovenci, Madžari in "Drugi"/ ocenila, da je položaj na Madžarskem na tem področju "slab" oziroma "mnogo slabši".

Pri predhodnih meritvah (1991 in 1994) so bili v svojih ocenah o socialni varnosti na Madžarskem najbolj kritični Slovenci, manj Madžari in še najmanj pripadniki skupine "Drugi". Predvidevamo, da ocene respondentov iz skupine "Drugi" temeljijo na bežnih in nepreverjenih vtisih. Podatki naše raziskave kažejo, da so pripadniki te skupine v letih 1991 in 1994 manj potovali na Madžarsko v primerjavi z Madžari in Slovenci in imeli manj stikov s prebivalci sosednje dežele, predvsem zaradi slabega razumevanja madžarskega jezika. Zaradi navedenih razlogov ocene pripadnikov skupine "Drugi" o socialni varnosti na Madžarskem, sprejemamo z določenimi zadržki.

V tretji časovni točki (leta 1996) je kritičnost respondentov do stanja socialne varnosti na Madžarskem izrazito narasla, zlasti pri Madžarih, ki so pri predhodnih meritvah, bolj ali manj blagohotno ocenjevali položaj na madžarskem. Posebej je kritičnost Madžarov razvidna pri odgovorih "dokaj boljša" kjer je število odgovorov iz leta 1991 zmanjšalo od 33,2% na 10,3% v letu 1996.

Podobne trende zasledimo tudi v okviru odgovora "slabša". V primerjavi z letom 1991 in 1994 je leta 1996 bistveno več respondentov, ne glede na etnično pripadnost, izbralo ta odgovor.

Enako kot pri predhodnih anketnih vprašanjih (o pravnopolitični ureditvi, življenjskega standarda, itd.) so tudi v okviru primerjav o socialni varnosti v

Sloveniji in na Madžarskem, respondenti nad 50 let z večjo naklonjenostjo, kot ostale starostne skupine, ocenjevali stanje na Madžarskem.

Razvrstitev odgovorov po izobrazbeni strukturi kaže, da bistvenih razhajanj v ocenah o socialni varnosti na Madžarskem z vidika izobrazbene ravni respondentov, ne zasledimo. Odgovori kažejo le trende večje kritičnosti pri respondenti-
tih z višjo stopnjo izobrazbe.

Primerjave odgovorov iz treh časovnih točk kažejo, da se je kljub različnim kriterijem primerjave socialne varnosti v Sloveniji in na Madžarskem zmanjšalo število respondentov, ki menijo, da je socialna varnost na Madžarskem "dokaj boljša" ali "enaka".

Na splošno lahko sklenemo, da je že v letu 1994, še bolj pa je v letu 1996, narasla kritičnost respondentov do rešitev na področju socialne politike na Madžarskem.

ČLOVEKOVE PRAVICE NA MADŽARSKEM V PRIMERJAVI S SLOVENIJO

Že v letu 1991 smo lahko iz odgovorov razbrali, da so respondenti ocenjevali področje človekovih pravic po stranju, ki se je uveljavilo po demokratičnih političnih spremembah (leta 1989) na Madžarskem. To pomeni, da so bili vprašani že v letu 1991 seznanjeni s pozitivnimi spremembami, ki so zaznamovale madžarsko družbeno življenje (svobodni pretok prometa čez državne meje, odprava vojaških kontrol osebnih dokumentov v bližini državne meje, svoboda tiska in govora, nedotakljivost človeškega življenja, osebna svoboda, svoboda vesti, pravica do združevanja, itd.). Zato signifikantnih razlik na področju človekovih pravic na Madžarskem in v Sloveniji, večina respondentov ni zaznala.

Trdnost in spremenljivost pogledov v treh časovnih točkah kažejo odgovori respondentov na vprašanje, ali je stanje na področju človekovih pravic na Madžarskem v primerjavi s slovenijo, boljše, enako ali slabše.

Tabela: 5

TiS	leto	Slovenci	Madžari	"Drugi"	Skupaj
Mnogo boljše	1991	1,6	3,8	4,1	2,2
	1994	2,9	5,3	5,3	4,0
	1996	1,2	0,0	6,5	1,4
Dokaj boljše	1991	8,7	10,3	9,0	9,3
	1994	8,6	18,7	13,2	12,2
	1996	3,6	6,1	6,5	4,8
Enako	1991	68,0	72,3	68,5	69,5
	1994	48,9	57,1	57,9	54,4
	1996	66,1	72,4	71,0	68,7
Slabše	1991	21,3	13,6	20,2	18,7
	1994	25,3	8,8	28,9	20,8
	1996	22,4	19,4	16,1	20,7
Mnogo slabše	1991	0,3	0,0	1,3	0,5
	1994	4,0	3,5	2,6	3,6
	1996	6,7	2,0	0,0	3,4

Leta 1991 N = 668 Leta 1994 N = 306 Leta 1996 N = 300

Iz razpredelnice je razvidno, da je večina vprašanih, ne glede na etnično pripadnost, v vseh treh časovnih točkah ocenila, da je stanje na področju človekovih pravic v obeh državah enako.

Ocene respondentov so se pokrivala zlasti v letih 1991 in 1996 (69,5 in 68,7%), medtem ko v letu 1994 zapazimo, da so številni respondenti (Slovenci, Madžari in "Drugi") iz alternative "enako" preusmerili svoje odgovore v druge možnosti. Kljub nekaterim nihanjem v treh časovnih točkah je tudi v letu 1996 med še vedno prevladovala ocena (54,4%) o enakem stanju človekovih pravic na Madžarskem in v Sloveniji.

Med respondenti so bili v vseh treh časovnih točkah najbolj trdni v svojih stališčih in hkrati tudi najbolj kritični, Slovenci. Pomemben del respondentov Slovencev (25,3-21,3%) je v okviru treh meritev menilo, da je stanje na tem področju na Madžarskem v primerjavi s Slovenijo, slabše.

V letu 1996 je bilo enakega mnenja tudi večje število Madžarov (19,4%), ki so se pri predhodnih meritvah le v manjšem številu (leta 1994 le 8,8%) za odgovor "slabše". Na sploh ugotavljamo, da so Madžari v letu 1996 izostrili svoja kritična stališča in slabše ocenjevali položaj na področju človekovih pravic na Madžarskem v primerjavi z letom 1994. Število respondentov Madžarov, ki so izbrali odgovor "dokaj boljše" se je zmanjšalo v letu 1996, sočasno pa se je povečalo število odgovorov "slabše".

V skupini "Drugi" prav tako zasledimo nihanja pri izbiranju odgovorov v različnih časovnih točkah (leta 1996 naraščanje števila odgovorov "enako" in zmanjšanje števila odgovorov "dokaj boljše" in "slabše").

Odgovore te skupine sprejemamo z določeno zadržanostjo, ker imajo manj neposrednih in posrednih stikov z življenjem na Madžarskem, hkrati pa slabše ali

sploh ne obvladujejo madžarskega jezika. Iz teh razlogov težje objektivno presojajo o zahtevni tematiki človekovih pravic na Madžarskem.

Iz odgovorov razvrščenih po starostni strukturi respondentov razberemo, da so v vseh treh časovnih točkah vse starostne skupine izbirale odgovor v največjem številu odgovor "enako". Zlasti to velja za respondente starejše nad 50 let. Odgovor "dokaj slabša" so v primerjavi z drugimi starostnimi skupinami v večjem številu izbirali pripadniki srednje generacije (od 31 - 50 let).

Odgovori razvrščeni po izobrazbeni strukturi kažejo, da so respondenti v treh časovnih točkah, ne glede na stopnjo izobrazbe, najpogosteje izbirali odgovor "enako".

Pri izboru odgovora "dokaj slabše" prevladujejo respondenti s poklicno, srednjo in VIS/VIŠ izobrazbo. Za odgovor "mnogo slabša" so se pretežno odločali respondenti z VIS/VIŠ izobrazbo.

Medčasovna analiza kaže, da so v vseh treh časovnih točkah najmanj spremenjali svoja stališča o človekovih pravicah respondenti, ki so izbirali odgovor "enako". Približno četrtnina respondentov iz drugih alternativ ("dokaj boljša", "slabša") je preusmerilo svoje odgovore v drugi in tretji časovni točki predvsem v odgovor "enako".

Analiza odgovorov o človekovih pravicah na Madžarskem v primerjavi s stanjem na tem področju v Sloveniji kaže, da ima etnična pripadnost opazen vpliv na odgovore respondentov. Slovenci in tudi skupina "Drugi" so bili bolj kritični pri presojanju stanja na Madžarskem kot Madžari. Res je, da pogostejši čezmejni stiki (sorodniki, znanci) in poznavanje jezika omogočajo Madžarom boljše seznanjenost z družbenimi procesi in z aktualnim političnim dogajanjem na Madžarskem. Vendar pomembnejših racionalnih razlogov za bolj kritične ocene Slovencev in "Drugih" ne najdemo, ker je stanje na področju človekovih pravic v Sloveniji in na Madžarskem primerljivo (o tem pričajo ustavne opredelitve človekovih pravic v obeh državah, podpis, sprejem kakor tudi spoštovanje mednarodnih dokumentov, ki obravnavajo to področje in podobna zakonska zaščita človekovih pravic v obeh državah).

ZAŠČITA NARODNIH MANJŠIN NA MADŽARSKEM V PRIMERJAVI S SLOVENIJO

Respondenti so primerjave na področju zaščite narodnih manjšin opravili na podlagi osebnih izkušenj in z upoštevanjem nekaterih praktičnih pokazateljev odnosa večinskega naroda do narodnih manjšin v Sloveniji in na Madžarskem. Nekateri pokazatelji navajajo na sklep, da so respondenti le v manjši meri obliko-

vali svoja stališča o položaju in zaščiti narodnih manjšin, na podlagi dokumentov, ki urejajo to področje v obeh državah. Izsledki iz prve časovne točke (leta 1991) dokumentirajo, da večina respondentov sploh ne pozna dokumente, ki urejajo položaj narodnih manjšin v Sloveniji. (Leta 1991 je na vprašanje "Ali vam je znano, kateri pravni dokumenti določajo pravice narodnih manjšin v Sloveniji, ni odgovorilo 62,2% Slovencev, 56,5% Madžarov in 58,2% Drugih"). Iz tega podatka sklepamo, da je poznavanje vsebine teh dokumentov, prav tako, ali še bolj pomanjkljivo.

Poznavanje dokumentov, ki urejajo položaj narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem je še na nižji ravni. Tudi to trditev potrjujejo izsledki raziskave iz leta 1991, in sicer odgovori o poznavanju pravnega varstva madžarske narodne manjšine v Sloveniji in slovenske narodne manjšine na Madžarskem.⁶

Ugotovljeno stanje glede poznavanja položaja narodnih manjšin navaja k sklepu, da zaradi skromne seznanjenosti respondentov s položajem narodnih manjšin na Madžarskem, v odgovorih prevladujejo afektivne komponente, prepletene z nekaterimi vidno zaznavnimi elementi manjšinske politike v obeh državah (gre za nekatera zunanja manifestativna znamenja manjšinske zaščite).

Respondentom v Lendavi je kot referenčna baza služilo praktično uresničevanje manjšinske politike v Sloveniji (zlasti v Prekmurju), in sicer na ravni vsakdanjega življenja v Lendavi (n. pr. dvojezični napisi, dvojezično poslovanje v uradih, dvojezična šola, dvojezična dokumentacija, mediji v madžarskem jeziku, zastopstvo madžarske narodne skupnosti v parlamentu, široke možnosti sodelovanja z narodno matico, itd.).

Enako velja za presojanje zaščite narodnih manjšin na Madžarskem. Sklepamo, da so respondenti presojali in primerjali stanje na področju zaščite narodnih manjšin na Madžarskem na podlagi skopih informacij in skromnih izkušenj, ki jih imajo o položaju slovenske manjšine v Porabju.⁷ Menimo, da zaradi teh razlogov moramo jemati odgovora respondentov o zaščiti narodnih manjšin na Madžarskem in v Sloveniji z določenimi zadržki, ker so njihovi odgovori v veliki meri afektivni odziv na vprašanje. Iz zbranih podatkov sklepamo, da afektivni evaluativni elementi predstavljajo osrednjo dimenzijo strukture pogledov na zaščito narodnih manjšin na Madžarskem.

* * *

⁶ Na vprašanje "Ali po vašem mnenju obseg pravnega varstva madžarske narodne manjšine presega potrebe, je v celoti zadovoljivo, je v glavnem zadovoljivo, ali je v celoti nezadovoljivo" je odgovor "ne vem" posredovalo 15,8% Slovencev, 13,1% Madžarov in 24,2% "Drugih". Na enako vprašanje o pravnem varstvu porabskih Slovencev na Madžarskem je odgovor "ne poznani" izbralo 65,5% Slovencev, 65,7% Madžarov in 79,1% "Drugih". Odgovori vprašanih Lendarčanov so pokazali, da je seznanjenost s položajem narodnih manjšin na Madžarskem

⁷ Obiski Lendarčanov so namenjeni predvsem krajem v bližini Lendave v županiji Zala, v nekoliko bolj oddaljeno županijo Vas oziroma v Porabje, potujejo le poredko.

Na vprašanje, ali je zaščita narodnih manjšin na Madžarskem v primerjavi s Slovenijo boljša, enaka ali slabša, so respondenti odgovorili tako:

Tabela 6:

TB 6	leto	Slovenci	Madžari	"Drugi"	Skupaj
Mnogo boljša	1991	0,8	2,8	1,1	1,5
	1994	2,8	4,3	2,7	3,2
	1996	3,0	2,1	12,9	3,7
Dokaj boljša	1991	3,9	9,0	3,4	5,4
	1994	2,8	18,3	10,8	8,4
	1996	3,0	5,2	3,2	3,7
Enaka	1991	49,7	59,2	59,6	54,1
	1994	21,0	38,7	37,8	30,1
	1996	28,6	51,5	41,9	37,5
Slabša	1991	42,5	27,5	34,7	36,6
	1994	35,8	33,3	35,1	35,0
	1996	36,3	35,1	29,0	35,1
Mnogo slabša	1991	3,0	1,4	2,2	2,4
	1994	34,6	5,4	13,5	23,3
	1996	29,2	6,2	12,9	19,3

Leta 1991 N = 674, leta 1994 N = 338, Leta 1996 N = 299

Primerjava odgovorov o zaščiti narodnih manjšin na Madžarskem in v Sloveniji v treh časovnih točkah kaže, da so respondenti, zlasti v okviru alternative "enaka" in "slabše", znatno spreminjali svoje poglede. Manjše premike v pogledih vprašanih zaznamo pri alternativni "mnogo boljša" in dokaj boljša", kljub temu, da v drugi časovni točki (1996) opazno poveča število respondentov Madžarov in "Drugih", ki menijo, da je zaščita narodnih manjšin na Madžarskem v primerjavi s Slovenijo "dokaj boljša". V tretji časovni točki (1996) se pogledi Madžarov in "Drugih", ponovno približajo ocenam iz leta 1991.

Najbolj dinamična kategorija v okviru vprašanja o zaščiti narodnih manjšin je nedvomno alternativa "enaka". Ugotovimo lahko, da so respondenti v skupnem seštevku prve časovne točke (leta 1991) v dokaj visokem številu (54,1%) menili, da je zaščita manjšinskih pravic v Sloveniji in na Madžarskem "enaka". To mnenje se je pri naslednjih meritvah precej spremenilo, število odgovorov v kategoriji "enaka" se je znatno zmanjšalo, hkrati pa je naraslo število odgovorov v kategoriji "mnogo slabše". V tem primeru se srečujemo s paradoksalno situacijo. Madžarska je v letih od 1991 - 1996 de facto bistveno spremenila svoj odnos do narodnih manjšin na Madžarskem in kodificira nov položaj narodnih manjšin v skladu z evropskimi normami.⁸ Nov pristop do zaščite narodnih manjšin dokazu-

* * *

⁸ Nov položaj narodnih manjšin na Madžarskem je razviden iz Ustave republike Madžarske (A Magyar Köztársaság Alkotmánya, Budapest 1990) 68. člen stran 47-48, Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin iz leta 1993, Zakona o lokalni samoupravi (ki vsebuje določila o manjšinski samoupravi) in Zakona o izo-

je tudi ustanovitev Zveze Slovencev na Madžarskem, izdajanje samostojnega slovenskega tednika Porabje, dodelitev znatnih finančnih sredstev iz proračuna republike Madžarske za delovanje Zveze Slovencev na Madžarskem, kakor tudi uvajanje lokalne manjšinske samouprave na Madžarskem in podpora sodelovanja z matičnim narodom.

Ocene respondentov je mogoče pojasniti s slabo informiranostjo o novejšem dogajanju na področju zaščite narodnih manjšin na Madžarskem. Dejstvo je, da je bila manjšinska politika Madžarske v preteklosti t. j. pred demokratičnimi spremembami na Madžarskem v slovenskih medijih večkrat kritično obravnavana. Negativne izkušnje s področja manjšinske politike so respondenti nabirali tudi z osebnimi stiki in izkušnjami na Madžarskem. Mogoče je, da so se stereotipi o slabem položaju manjšin na Madžarskem ohranili v zavesti respondentov tudi v času, ko so se razmere spremenile. Hkrati pa sklepamo, da so respondenti svoje primerjave izpeljali po načelu reciprocitete in konkretno primerjali položaj madžarske narodne skupnosti v Prekmurju in slovenske skupnosti v Porabju, in sicer obseg manjšinskega tiska, radijskih in televizijskih oddaj v Prekmurju in v Porabju, zastopanost madžarske narodne skupnosti v državnem zboru v Sloveniji, itd.

Odgovori razvrščeni po etnični pripadnosti kažejo tudi pri odgovoru "enako", da so ocene respondentov Madžarov ugodnejše kot ocene Slovencev, ki so bili v vseh treh časovnih točkah bolj kritični, zlasti v drugi in tretji časovni točki.

Respondenti iz skupine "Drugi" so precej spreminjali svoje ocene od ene do druge časovne točke. Predvidevamo, da so ocene te skupine manj zanesljive zaradi šibke jezikovne kompetence in manj številnih stikov s prebivalci čez mejo.

Pri odgovorih "slabša" izstopa značilnost, da se je v tretji časovni točki (1996), v primerjavi s prvo in drugo časovno točko (1991 in 1994), manj Slovencev odločilo za ta odgovor, hkrati pa se je povečalo število Madžarov, ki so leta 1994 in 1996 menili, da je stanje na področju zaščite narodnih manjšin na Madžarskem slabše kot v Sloveniji.

Primerjave odgovorov "mnogo slabše" kažejo, da se je število respondentov (zlasti Slovencev in "Drugih") v drugi in tretji časovni točki, v primerjavi s prvo časovno točko, bistveno naraslo. Manjše spremembe zasledimo tudi v odgovorih respondentov Madžarov kjer v letu 1994 in 1996, v primerjavi z letom 1991, zasledimo tendenco rasti.

* * *

braževanju iz leta 1993 (storjeni so bili prvi koraki za usklajitev Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin in Nacionalnim učnim načrtom). Leta 1993 je bil podpisan tudi mednarodni sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki

SKLEPNE UGOTOVITVE

Prebivalci obmejnih področij Slovenije in Madžarske so v dolgoletnih neposrednih stikih ustvarili bolj ali manj popolno podobo o svoji in sosednji državi. V medčasovni analizi smo v treh časovnih točkah (leta 1991, 1994 in 1996) osvetlili nekatere pomembne strukturne elemente percepcij Lendavčanov o sosednji Madžarski.

Respondenti so v primerjavi s Slovenijo ocenjevali stanje na Madžarskem, in sicer na naslednjih področjih:

- pravno politično ureditev,
- življenjski standard prebivalstva,
- kulturno razvitost,
- socialno varnost,
- človekove pravice,
- zaščito narodnih manjšin.

Izsledki medčasovne analize potrjujejo, da je oblikovanje percepcij o posameznih državah in njenih prebivalcev, kompleksen in dinamičen proces, ki je podvržen dopolnjevanju in tudi spreminjanju.

Kvantitativna analiza izsledkov kaže, da so se pogledi Lendavčanov na Madžarsko v obdobju 1991, 1994 in 1996 dokaj spreminjali. Na splošno lahko ugotovimo, da je bila podoba o Madžarski na preučevanih področjih, v času prve meritve (leta 1991) kar ugodna, kot v času druge meritve (leta 1994). Izsledki tretje meritve (leta 1996) pa kažejo, da so ocene respondentov o stanju na nekaterih področjih družbenega življenja na Madžarskem, v primerjavi s Slovenijo, manj kritične kot so bile v letu 1994.

Nastale spremembe v pogledih respondentov pojasnujemo z dejstvom, da se procesi tranzicije na Madžarskem umirjajo hkrati pa se problemi prvih prehodnih let v nov gospodarski in politični sistem počasi urejajo. Respondenti, ki so zaradi pogostega obiskovanja Madžarske dobro seznanjeni s problemi, ki spremljajo procese sistemskih preobrazb na Madžarskem, so zaznali najbolj kritična obdobja preobrazbe kakor tudi razvojno dinamiko naslednjih let (v času tretje meritve), ko se kljub nekaterim težavam, že poraja svetloba na "koncu tunela".

Na nekaterih področjih naših preučevanj (pravno politična ureditev in človekove pravice) respondenti niso zaznali pomembnejših razlik med stanjem v

Sloveniji in na Madžarskem, zato so se v večjem številu odločali za odgovor "enako".

Kot značilnost izstopa dejstvo, da so se respondenti za skrajne razlike med stanjem na Madžarskem in v Sloveniji, bodisi v pozitivnem, bodisi v negativnem smislu (mnogo boljše ali mnogo slabše) odločali le v manjšem številu. Najpogostejše se je to dogajalo pri primerjavah življenjskega standarda in zaščiti narodnih manjšin na Madžarskem, kjer so respondenti zaznavali mnogo slabše stanje kot v Sloveniji.

Iz nadaljnjih primerjav med Madžarsko in Slovenijo, z upoštevanjem etnične pripadnosti respondentov, lahko povzamemo, da je etnična pripadnost imela pri ocenjevanju in primerjanju stanja, pomembno vlogo. Le pri oceni življenjskega standarda in zaščite narodnih manjšin na Madžarskem so bili vsi respondenti enakega mnenja, ne glede na etnično pripadnost. Na vseh ostalih področjih so respondenti Madžari dajali ugodnejše ocene o stanju na Madžarskem. Razhajanja v ocenah respondentov Madžarov in ostalih anketirancev je moč pojasniti z dejstvom, da obvladovanje madžarskega jezika omogoča boljši (in mogoče drugačen) vpogled v družbena dogajanja na Madžarskem. Hkrati pa ne bi smeli spregledati vloge emocionalnih dejavnikov, ki so lahko tudi vplivali na bolj naklonjene ocene respondentov Madžarov.

Pogledi Slovencev in "Drugih" so na splošno dokaj blizu in se pogosto razhajajo z ocenami Madžarov. Izsledki kažejo, da so Slovenci in "Drugi" zlasti kritično ocenjevali stanje na področju življenjskega standarda, socialne varnosti, človekovih pravic in zaščite narodnih manjšin na Madžarskem. Zelo dobro pa so Slovenci in pripadniki skupine "Drugi" ocenili v vseh treh časovnih točkah, kulturno razvitost Madžarske.

Odgovori respondentov razvrščeni po starostnih skupinah kažejo, da so kritične ocene o stanju na posameznih področjih posredovali pripadniki srednje generacije (od 31-50 let), ki najbolj pogosto obiskujejo Madžarsko in imajo največ vpogleda v življenje na Madžarskem. Starejši respondenti (nad 50 let), ki imajo manj neposrednih osebnih stikov z Madžarsko (manj pogosto obiskujejo sosednjo državo) so bili v svojih presojah praviloma manj kritični. Vendar ocene te skupine respondentov sprejemamo z določenimi zadržki, ker temeljijo pogosto na sekundarnih virih (manj na osebnih izkušnjah) in časovno dokaj oddaljenih vtisih o življenju na Madžarskem.

Naši izsledki kažejo, da je pri ocenah respondentov imela izobrazba pomembno vlogo. Respondenti z osnovnošolsko izobrazbo (delno tudi s poklicno izobrazbo) znatno bolje ocenjujejo stanje na posameznih področjih na Madžarskem kot ostale izobrazbene skupine. Kritičnost je bolj izostrena že pri respondenth s srednjo izobrazbo, zlasti pa je očitna pri višje izobraženih, ki imajo hkrati tudi

največ neposrednih stikov s sosednjo državo.

Na podlagi izsledkov medčasovne analize lahko sklenemo, da so respondenti, ne glede na etnično pripadnost, z izjemo kulturne razvitosti, ugodneje ocenili stanje na preučevanih področjih v Sloveniji kot na Madžarskem.

Prikazani izsledki preučevanj o čezmejnih stikih Lendavčanov z Madžarsko in pogledih Lendavčanov na sosednjo državo, podkrepljeni s številnimi statističnimi podatki, zrcalijo na svojstven način (včasih posredno, nemalokrat pa tudi neposredno) interetnične odnose prebivalcev v Lendavi in v širšem slovensko - madžarskem obmejnem prostoru. Večletno vztrajno negovanje odnosov s sosedi in percepcije respondentov s pretežno pozitivnim nabojem o sosednji Madžarski, navajo na sklep, da so v času naših preučevanj, v vseh treh časovnih točkah, prevladovali v Lendavi strpni medsebojni odnosi med večinskimi narodom in pripadniki manjšinske skupnosti.

LITERATURA:

A Magyar köztársaság Alkotmánya, Magyar Közlöny 59. szám

Hoffmann M. -Lendvai I. , A nemzetképek vizsgálatának elméleti és módszertani problémái, Tanulmányok XVIII. évfolyam, 12 szám, Belso kiadvány, Budapest 1986

Lázár G. , Lendvai J. , Örkény A. , Szabó I. , Többség - kisebbség, Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből, Budapest, 1966

Medvešek Mojca, Analiza etnične vitalnosti Madžarov v Lendavi, RIG 31. INV Ljubljana 1993

Muskens George, An Introduction into the Meaning and Analysis of Mixed Communities, Dokumentacija INV, Ljubljana

Nečak Lük Albina, Jezik kot kazalec stanja medetničnih odnosov, RIG 31, INV, Ljubljana 1996

Nečak Lük Albina, Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, RIG 28, INV, Ljubljana 1993

Report of the Republic of Hungary, Implementation of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities, Budapest 1999

Szabó Ildikó, Szocializációs folyamatok a muravidéki magyarok körében, Muratáj, 1994/1

Sussi E., Sedmak D., Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja, Trst: založništvo tržaškega tiska

Ustava Republike Slovenije, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992

SUMMARY

VIEW POINTS OF THE INHABITANTS OF LENDAVA REGARDING OF THE NEIGHBOURING HUNGARY

The population of border regions between Slovenia and Hungary have, over the years, shaped up a more or less complete picture of their own and the neighbouring state. In the inter-period analysis (1991, 1994, 1996) we highlighted some important structural elements of the perceptions of the people of Lendava regarding Hungary in the following fields: legal and political regulation, standard of living, culture, social security, human rights, ethnic minority protection.

The analysis results show the shaping up of perceptions to be a dynamic process, and that the picture of Hungary in the above listed fields was quite favourable at the time of the first and the second research. The results of the third time point analysis (1996), however, show the respondents' estimations to be less critical than in 1994. These changes can be explained by the fact that transition processes in Hungary are settling down.

Further comparisons between Hungary and Slovenia show that respondents' ethnic adherence has an important role in the estimation and comparison of the situation. However, all respondents were of the same opinion regarding the evaluation of the standard of living and ethnic minority protection in Hungary.

FELICITA MEDVED

POLITIKA MIGRACIJ IN AZILA V TRANSGRESIJI
EVROPSKE UNIJE*

1 UVOD

Okvir za integracijo evropskega prostora je bil zastavljen v okoliščinah zgodnjih petdesetih let 20. stoletja. Od takrat so se temeljito spremenile tako okoliščine kot tudi okvir sam. Do danes je evropski integracijski okvir, sedaj znan pod imenom Evropska unija (EU), tako horizontalno oz. geografsko razširjen (na nove države članice) kot poglobljen (z vse večjo transnacionalizacijo oz. naddržavnostjo regulativne aktivnosti). Vendar je proces te kumulativne integracije neenakomeren in poln trenj ter napetosti med različnimi nivoji ter političnimi, ekonomskimi in pravnimi ureditvami. Predvsem z vidika reševanja problemov neenakomernosti, ki so sledili programu enotnega trga kot 'prostora brez notranjih meja' je leta 1992 v Maastrichtu nastala Pogodba o Evropski uniji. Široko zastavljena pogodba s tremi glavnimi stebri in Socialnim sporazumom ter določeno reformo sprejemanja odločitev je bila pojmovana za enega izmed vrhov evropskega integracijskega procesa in pomemben korak proti cilju ekonomske in politične unije. Vendar je bila polna političnih kompromisov ter nenatančnosti pri nekaterih ključnih vprašanjih, še posebno v drugem in tretjem stebri, ki se nanašata na zunanjo in varnostno politiko ter na pravosodje in notranje zadeve. To je tudi sama eksplicitno pripoznala in položila temelj medvladni konferenci, katere rezultat je maja 1999 ratificirana Amsterdamska pogodba. Ta pogodba je področju pravosodja in notranjih zadev postavila nove cilje, nakar ji je v decembru 1988 sledil t. i. dunajski plan akcij za vzpostavitev 'območja svobode, varnosti in pravice'.² Hkrati je bila formalno sprejeta ideja o ustanovitvi posebnega Evropskega Sveta za pravosodje in notranje zadev, s tem pa tudi jasno potrjen namen centralnosti tega področja v prihajajočem obdobju. Tako vzpostavitvi 'območja svobode, varnosti in pravice' v agendi EU pripada enako središčni položaj kot je prvotno šel carinski uniji, kasneje enotnemu notranjemu trgu in nedavno skupni valuti. V tej agendi posebej

* * *

* Pričujoč prispevek je skrajšana in delno spremenjena verzija avtorskega predavanja "Politika migracij in azila v transgresiji EU" v okviru cikla "Migracije in evropska integracija" vzgojno-kulturnega in humanističnega programa Cankarjevega doma, Cankarjev dom, Ljubljana, 10. januar 2001

² V angleščini Area of Freedom, Security and Justice. Prevod besede justice v slovenski jezik je lahko različen.

izstopajo vprašanja migracij in azila, ki po petletnem tranzicijskem obdobju po polnomočnosti Amsterdamske pogodbe prehajajo v pravni red Evropske skupnosti.

Namen tega prispevka je usmeriti pozornost na to kaj bo kreacija območja svobode, varnosti in pravice pomenila ali utegne pomeniti za azil in migracije, pojasniti kako sta ločeni čeprav povezani politiki migracij in azila postali del tega projekta in razčleniti v kakšnem odnosu sta s poglobljanjem in širitvijo Evropske unije. Pri tem se širših ekonomskih, kulturnih, političnih in drugih okoliščin, ki pomembno interagirajo z migracijskimi in begunskimi politikami zaradi pomankanja prostora v tem članku skorajda ne dotika.

2 EVOLUCIJA POLITIK DRŽAV EVROPSKE UNIJE

2.1 OD MEDVLADNIH POGAJANJ DO SODELOVANJA V TRETJEM STEBRU

Zadeve azilske in imigracijske politike so bile še do nedavnega smatrane za rezervirano domeno domače jurisdikcije. Za begunsko politiko je sicer značilna dvojna struktura, ločena na mednarodni in na nacionalni nivo, pri čemer je 'politični azil' na mednarodni ravni kodificiran v mednarodnem režimu, osnovanem na Ženevski konvenciji o statusu beguncev (1951) s protokolom (1966) in aktivnostih Visokega komisariata OZN za begunce (UNHCR). Elementi tega režima se nanašajo na splošna načela solidarnosti in sodelovanja za zaščito beguncev, normo nevrčanja (*non refoulement*), to je prepovedjo izгона v situacije kjer so preganjanje ali druge nevarnosti iminentne, pa tudi pravila postopkov o odločitvah podelitve statusa begunca. Vendar je v okviru tega splošnega okvira sodelovanja pravica podelitve azila prepuščena diskreciji suverene države. Vse države članice Evropske unije so v svoje tujsko in azilsko pravo implementirale pravico do azila (glej n. pr. Hailbronner, 1992). Glede na to ni presenetljivo, da je bilo sodelovanje na področju azila in imigracij med državami članicami sedanje Evropske unije sprva omejeno na izključno medvladna pogajanja.

Po sproščnem obdobju migracijske regulacije po drugi svetovni vojni zaradi povečane potrebe po delavcih v državah zahodne Evrope, ki je hkrati že sovpadala z delitvijo Evrope kot posledico hladne vojne, so se vrata imigraciji na osnovi zaposlitve začela zapirati v zgodnjih sedemdesetih letih. Pravici do družinskega življenja, to je do imigracije na osnovi (ponovnega) združevanja družine in do iskanja azila sta ostali pomembni izjemi, čeprav je nadzor imigracije še vedno bil relativno sproščen. Ostri nadzorni sistemi so se začeli vzpostavljati šele v kasnih osemdesetih letih, ko je število iskalcev azila začelo tako vrtočljivo naraščati, da se

je govorilo o »azilski krizi«.³ Posamezne države članice so spoznale, da same ne bodo zmogle reševati s tem povezanih problemov. Poleg potrebe po sporazumno skupnih pravilih, ki bi regulirala sprejem iskalcev azila, so se nekatere države zdale tudi tega, da bi liberalna azilska politika nekaterih držav lahko pomenila odprta vrata v celotno območje brez notranjih meja. Ta bojazen je povezana s prostim pretokom oseb, ki je sestavni del evropskega združevanja že od pogodbe o Evropski gospodarski skupnosti (druge Rimske pogodbe, 1957). Ta v enem svojih členov govori o tem, da se notranji trg dogovori s kompromisom o območju brez notranjih meja na katerem je zagotovljen prost pretok blaga, oseb, storitev in kapitala v skladu z določili pogodbe. O tem kaj točno naj bi to pomenilo pa so bila (in so še) mnenja različna. Ker pa je večina držav menila, da relevantni člen pomeni odpravo nadzora oseb na notranjih mejah držav članic, se je nadzor pomaknil na meje z državami nečlanicami. Tako se je, pa čeprav pogodba o Evropski gospodarski skupnosti ne omenja harmonizacije azila in imigracijskih zadev, sčasoma in še posebno na srečanju Evropskega sveta v Fontainebleauju leta 1984 pokazalo, da bo harmonizacija določenih regulacij o azilu in imigraciji nujna. Hkrati je bila odstranitev ovir za cirkulacijo blaga, storitev, kapitala in oseb predstavljena za »varnostno tveganje«, ker je pomenila tudi odstranjevanje ovir čezmejnemu kriminalu, goljufijam in cirkulaciji mamil. Da bi se to tveganje minimiziralo, bi se po prepričanju držav članic morali uvesti kompenzacijski ukrepi in sodelovanje pri ojačanju nadzora zunanjih meja.

2. 1. 1. Dublin in Schengen

Medvladna pogajanja na področju migracij in azila so torej bila vzpodbujena predvsem v kontekstu projekta enotnega trga, ko so Evropske skupnosti kot celota dosegle politično zavezanost kreiranju notranjega trga in ga v letu 1987 formalizirale s sprejetjem Enotnega evropskega akta. Vzpostavitev enotnega trga je postavila vprašanje načina dosega cilja odprave mejne kontrole med državami članicami s hkratnim spremljanjem in nadzorom gibanja državljanov 'tretjih držav', še posebno tedaj naraščajočega števila iskalcev azila. V ta namen so se ustanovile številne skupine, ki so vse delovale izven okvira Evropskih skupnosti.⁴ Najvidnejši rezultati paralelnih pogajalskih procesov, izvorno znanih pod nazivom Evropske politične kooperacije, so Konvencija, ki določa državo odgovorno za obdela-

* * *

³ Zaradi vojn na Bližnjem vzhodu (Iran-Irak) in drugih delih Azije in Afrike ter novih begunskih tokov iz Vzhodne Evrope koncem hladne vojne, predvsem v Zahodno Nemčijo. Enega izmed razlogov za povečano število iskalcev azila lahko iščemo tudi v migracijski politiki sami, saj so bili mnogi - če so se želeli priseliti ali ostati - tako rekoč primorani prositi za status begunca.

⁴ Med temi sta pomembni predvsem TREVI grupa, v kateri se je ustvarjal neformalni proces sodelovanja na področju notranje varnosti in javnega reda in Schengenski proces kot pilotski projekt implementacije enotnega notranjega trga.

vo prošenj za azil, vloženih v eni državi članici Evropskih skupnosti - Dublinska konvencija (1990, veljavna od 1997)⁵, osnutek Konvencije o zunanjih mejah (1990)⁶ in Schengenska konvencija ter Schengenski izvedbeni sporazum s tehnično pomembnim Schengenskim informacijskim sistemom (1985, 1990, veljavna od 1995). Ukrepi teh sporazumov so usmerjeni k intenzifikaciji standardov nadzora na zunanjih mejah, usklajevanju vizumskega režima, boju proti ilegalni migraciji, sankcijam za prevoznike in opredelitvi odgovornosti ene države podpisnice za obravnavanje prošnje za azil. Slednje je vneslo element negativne redistribucije, ki prelaga odgovornost zaščite beguncev po načelu 'tretje varne države'.⁷ Vsi ti sporazumi so bili zasnovani v okviru notranje varnosti in so sledili defenzivni logiki posameznih članic in ne toliko k harmonizaciji azilskih in imigracijskih politik. Šele s transformacijo v državah vzhodne Evrope in z begunsko krizo, ki so jo ustvarile vojne na nekaterih območjih bivše Jugoslavije, so ti sporazumi dobili dinamiko, ki je po eni strani odsevala povečano pomembnost politik azila in migracij, po drugi strani pa potrebo po poglobljeni harmonizaciji s ciljem dejanskega izvajanja teh sporazumov.

2. 1. 2. Tretji steber

Po Enotnem evropskem aktu z njegovim izrecnim pridržkom suverenosti so ministri za notranje zadeve v letu 1986 ustanovili Ad hoc delovno skupino za imigracije, ki naj bi jim med drugim svetovala tudi o zadevah imigracije in azila. Skupina je sprejela vrsto priporočil, deklaracij, resolucij in drugih odločitev.⁸ Z letom 1989 so se začeli formalno sestajati tudi ministri odgovorni za migracije (večinoma za pravosodje in notranje zadeve), kar je imelo velik, če ne poglobilni pomen za zajetje področja migracij in azila ter politike, ki se tiče državljanov tretjih držav kot zadeve 'skupnega interesa' v »mešane« pristojnosti tretjega stebra Maastrichtske pogodbe (1992, pravomočna 1. 11. 1993) (Medved, 1999).⁹ Tretji steber je

* * *

⁵ Dublinska konvencija s svojimi implementacijskimi ukrepi je del obvezujočega 'acquis pravosodja in notranjih zadev' za države kandidatke. Po Dublinski konvenciji je potekalo tudi delo na sprejemu Paralelne Dublinske konvencije, vendar je večina držav zanjo izgubila interes. Nekatere so medtem postale članice EU (Avstrija, Švedska, Finska) ali sklenile sodelovanje s schengenski državami (Norveška, Islandija) ali pa bodo morale sprejeti tako Dublinsko konvencijo in schengenski acquis, če se žele priključiti EU.

⁶ Zaradi spora o Gibraltarju ostala na ravni osnutka.

⁷ Koncept 'tretje varne države' (imenovan tudi 'prva država azila' ali 'gostiteljska tretja država') uveden z Dublinsko konvencijo v praksi pomeni, da države lahko zavrnejo vstop iskalca azila le na temelju tega, da je ali pa bi lahko prošil za azil v državi skozi katero je tranzitiral. Ministri odgovorni za imigracije so v eni od t. i. Londonskih resolucij iz 30. novembra -1. decembra 1992 sprejeli načela za implementacijo pojma gostiteljske tretje države v nacionalne zakonodaje in pravilo razširili tudi na države izven Unije. Koncept je bil ostro kritiziran, glej na primer Kjaergaard, 1994; ECRE, February 1995; UNHCR, 1994, ...)

⁸ Po sprejetju Pogodbe o Evropski uniji vključene med instrumente tretjega stebra.

⁹ Šesti naslov Pogodbe o Evropski uniji, člen K (1-3). Tretji steber se nanaša tudi na boj proti zasvojenosti z narkotiki, mednarodnim goljufijam, sodelovanju sodstva v civilnih in kazenskih zadevah in policijskemu sodelova-

uvedel nekaj novih pravnih instrumentov, znanih pod imenom 'skupnih stališč' in 'skupnih akcij', ki so predmet subsidiarnega teksta, a brez bistvenih institucionalnih sprememb prepustil zadeve medvladnemu sodelovanju na področju pravosodja in notranjih zadev. Tako se tudi mehanizmi za uvajanje skupne akcije razlikujejo od metod Skupnosti, in niso predmet legaslitivnega postopka Evropske unije niti učinkovitega demokratičnega in sodnega nadzora njenih institucij.

2. 2. OD SODELOVANJA DO SKUPNE POLITIKE

Na splošno se je sodelovanje v migracijskih zadevah tretjega stebra omejevalo predvsem na formalne aspekte in standardiziranje praks tako, da s stališča ciljev Evropske unije tretji steber v postmaastrichtskem obdobju lahko označimo za neuspeh omejenih ambicij. Pobude supranacionalnih organov, ki so se že od sredine devetdesetih let zavzamele za bolj vsestranske strategije so imele le malo vpliva na politiko Sveta ministrov za pravosodje in notranje zadeve (glej De Jong, 1995; Fortescue, 1995; Monar, 1995), katerega pristop k harmonizaciji politike azila in imigracij je bil predvsem reaktiven in omejen na postopke v smislu boja proti nezakoniti imigraciji in omejevanju števila iskalcev azila. Zaradi nezadovoljstva z razvojem tretjega stebra (glej n. pr. Hix in Niesen, 1996) so se države članice na amsterdamskem vrhu leta 1997 sporazumele za reformo strukture sodelovanja. Amsterdamska pogodba je celotno področje prostega pretoka oseb, azila in imigracij z namenom oblikovanja območja svobode, varnosti in zakonitosti/pravice s tranzicijskim obdobjem petih let po polnomočnosti pogodbe (od maja 1999), prenaša na raven prvega stebra. Ustanove Evropske skupnosti bodo pridobile moč sprejemanja obvezujočih pravil na področju azila in imigracij, ki morajo biti vključena v notranje zakonodaje držav članic s tem, da so si Danska, Irska in Velika Britanija zagotovile določene izjeme. Ker pa imajo zadeve azila in imigracij vedno večjo vlogo v zunanjih odnosih Evropske unije, tudi to predstavlja velik izziv njenemu institucionalnemu okviru.

2. 2. 1. Elementi strategije za skupno politiko

Poleg vzpostavitve odgovarjajočih institucij se je unija posvetila tudi pripravi strategije za skupno politiko. Tudi v tej smeri kritični korak, kot že rečeno, predstavlja Amsterdamska pogodba, ki ga v kontekstu Dunajskega plana nadalje razvi-

* * *

nju v boju proti terorizmu, nezakoniti trgovini s prepovedanimi drogami in drugimi resnimi oblikami mednarodnega kriminala (člen K (4-9)).

jajo sklepi predsedstva tamperškega Evropskega sveta iz oktobra 1999. Med elementi skupne politike je na prvem mestu poudarjeno „partnerstvo z državami izvora“, kar pomeni predvsem razvoj bolj celovitega pristopa k migracijam, k političnim zadevam kot tudi zadevam človekovih pravic in razvoja držav izvora in tranzita migrantov. Med drugim to pomeni boj proti revščini, izboljšanje življenjskih pogojev, preprečevanje konfliktov, konsolidacijo demokratičnih držav in zagotovitev spoštovanja človekovih pravic, še posebno manjšin, žena in otrok. Za doseganje teh ciljev bo potrebna večja skladnost notranjih in zunanjih politik držav članic in unije, ključni element uspeha te politike pa se vidi v „partnerstvu promoviranja so-razvoja“. V zvezi s tem so pripravljene plati akcij, ki bi preprečili množične prilive migrantov; priporočajo se sporazumi o vračanju lastnih državljanov, brezdržavljanov in državljanov tretjih držav in tranzitni sporazumi, ee gre za vračanje po kopnu ter pritiski za uvedbo viz.¹⁰

Za azil kreacija prostora svobode, varnosti in pravice pomeni pot k ustanovitvi „skupnega evropskega azilskega sistema,“ sprva torej približevanja sistemov posameznih držav. Najprej naj bi sistem vseboval „jasno in delujočo opredelitev“ države odgovorne za preučitev prošnje za azil, skupne standarde učinkovitega in poštenega azilskega postopka in skupne minimalne standarde sprejema. Razumeti velja, da gre predvsem za predelavo Dublinske konvencije. Hkrati naj bi se približevali tudi kriteriji za priznanje in vsebino begunskega statusa, napovedujejo pa se tudi ukrepi za „subsidiarno zaščito“ in „primerni status“ tistih, ki takšno zaščito potrebujejo. Glede na Amsterdamsko pogodbo bi to v petih letih pomenilo vzpostavitev skupnega azilskega postopka uniformnega begunskega statusa v celotni uniji. Na splošno bi cilje azilskega sistema lahko ocenili za pozitivne, če bi politike in prakse Evropske unije imele tendenco harmonizacije k najvišjemu skupnemu imenovalcu. Dosedanje izkušnje bolj kažejo na to, da zaradi preprečevanja t.i. sekundarne migracije v Uniji nobena država ne želi ponuditi boljših pogojev kot druga država članica. Tudi posttamperški razvoj kaže, da države članice skorajda tekmujejo v sprejemanju novih restriktivnih ukrepov na tem področju, tako da je verjetno pričakovati tako trenja med državnim in naddržavnim nivojem

* * *

¹⁰ Osnutki ideje akcijskih planov segajo v leti 1997 in 1998, ko je večje število iraških Kurdov pluto iz Turcije proti Italiji. Ta plan je iskance azila bolj ali manj poenotil z ilegalnimi migranti, s tem pa se je porodila tudi fraza »ilegalni begunci«. Plani, ki jih omenja tamperški dokument zajemajo regije ali države, ki so bile ugotovljene za glavne vire migrantov in beguncev kot so Afganistan, Somalija, Sri Lanka, Maroko, Albanija in območje Kosova. Vsebujejo analize ekonomske, politične in demografske situacije, situacije človekovih pravic in vzrokov migracij. Tému sledijo potrebne akcije na področjih trgovine, pomoči ter zunanje politike in prednosti v migracijskem upravljanju. Ne vsebujejo pa predloga, ki bi beguncem iz teh držav dovoljeval, da bi iskali azil. Sporočilo je torej jasno, ljudje naj ostanejo kjer so, če pa jim nekako le uspe priti v Evropo, naj bi se poslali nazaj. V tem so akcije bolj specifične in govore o konkretnih ukrepih za preventivo, svarila in vračanje oseb.

kot tudi to, da bodo skupni/enotni pogoji, postopki in kriteriji zelo verjetno vsebovali zniževanje standardov k najmanjšemu skupnemu imenovalcu.

Državljanom tretjih držav, ki legalno bivajo na teritorijih držav članic je obljubljeno, da jim bo EU zagotovila „fer obravnavanje.“ Poudarja se bolj odločna integracijska politika in nediskriminacija v ekonomskem, socialnem ter kulturnem življenju ter ukrepi proti rasizmu in ksenofobiji. Spodbuja se tudi formiranje nacionalnih programov proti diskriminaciji. Njihov legalni status naj bi se „približeval“ statusu državljanov države članice. Po obdobju, ki „bo opredeljeno“ naj bi se jim podelilo „uniformne“ pravice, ki so „kolikor mogoče blizu“ tistim pravicam, ki jih uživajo državljani Unije, na primer pravice do bivanja, izobraževanja in dela v obliki samo/zaposlitve, kot tudi naela nediskriminacije z državljani države članice. Evropski svet tudi postavlja za cilj, da bi dolgo zakonito bivajoči državljani tretjih držav morali imeti možnost za pridobitev državljanstva države v kateri bivajo.¹¹

Elementi skupne politike le malo povedo o sprejemu državljanov tretjih držav, govori se o „potrebi za približevanje nacionalnih zakonodaj o pogojih sprejema in bivanja državljanov tretjih držav osnovanem na ocenah ekonomskega in demografskega razvoja v Uniji kot tudi situacijah v državah izvora“ in prosijo za hitre odločitve Sveta, ki bi morale upoštevati ne le „sprejemno kapaciteto“ vsake države članice temveč tudi „zgodovinske in kulturne povezave z državami izvora.“ To lahko, med drugim, razumemo kot kodirano referenco na razprave o kvotah v kontekstu potrebe po delavcih iz tretjih držav, ki bi podpirali starajoče se prebivalstvo marsikatero evropske države.

Če je malo besed o sprejemu, pa je mnogo več rečenega o „managementu migracijskih tokov,“ ki zajema informacijske kampanje o možnostih legalne imigracije, preprečevanje vseh oblik tihotapljenja ljudi, skupno politiko o vizumih in ponarejenih dokumentih, vključujoč tesno sodelovanje držav članic, držav tranzita in izvora. Priporoča se medsebojna tehnična pomoč pri nadzoru meja ter posebno izučeni profesionalci na „bodočih“ zunanjih mejah Unije. Podpira se tudi pomoč državam tranzita in izvora za promoviranje prostovoljne vrnitve, za boj proti tihotapljenju ljudi in izvajanje njihovih obveznosti do unije in držav članic glede na sporazume o vračanju. Ti sporazumi se z Amsterdamsko pogodbo nanašajo v pristojnost Skupnosti, katero se poziva, da zaključi in standardizira te spora-

* * *

¹¹ Ker se vprašanje naturalizacije v različnih državah članicah različno rešuje, v letu 1994 pa evropski parlament tudi ni sprejel resolucije po kateri bi priseljenci iz tretjih držav po petih ali več letih dobili državljanstvo. Tamperski sklepi ponujajo možnost, ki bo odvisna od dobrega obnašanja priseljencev iz tretjih držav in integracije v vrednote in norme večinske družbe; ne ponujajo pa državljanstva, ki se nanaša na zakonodajo Evropske skupnosti.

zume z relevantnimi tretjimi državami ali skupinami teh držav. Na koncu se je predsedstvu v Tamperu zapisalo, da bi se moralo razmišljati tudi o pravih interne readmisije. To dejansko pomeni usklajevanje Dublinske konvencije s Schengnom, kjer se po več deset tisoč migrantov letno „pošilja“ iz ene v drugo državo.¹²

3 VKLIJUČEVANJE DRŽAV SREDNJE IN VZHODNE EVROPE

Dejavnosti na področju azila in imigracij so bile prvotno omejene le na države članice Evropske unije. Kasneje so, ne nazadnje tudi zaradi projekta širitve Evropske unije, ekspandirale tudi v države okoli nje. Te države se unilateralno inkorporirajo v politike Evropske unije, pri tem procesu pa so z vrsto multilateralnih in bilateralnih aktivnosti angažirane tako posamezne države članice kot Unija. Gre v glavnem za aktivnosti v kontekstu Dublinske in Schengenske konvencije ter instrumentov tretjega stebra, skupno torej za vse, kar se šteje v razvijajoči se *acquis* področja migracij in azila in druge bilateralne dejavnosti med državami članicami in tretjimi državami. Poleg tega obstajajo še širše konference.

3. 1. BILATERALNE DEJAVNOSTI

Pri inkorporaciji srednje in vzhodne Evrope so najbolj aktivne posamezne države članice. Ob odpiranju Vzhodnega bloka so se najprej zdale potencialno množičnih imigracij iz teh držav. Do napovedanih množičnih migracij iz držav nekdanjega Varšavskega pakta sicer ni prišlo. V prvi polovici devetdesetih let je emigriralo približno dva in pol milijona ljudi, vendar je bila vee kot polovica tistih, ki so emigrirali kmalu po letu 1989 etničnih Nemcev (UNECE/UNFPA; 1996; IOM/ICMPD, 1999). Nato je sledilo množično gibanje ljudi potrebnih mednarodne zaščite zaradi konfliktov na območjih nekdanje Jugoslavije. Hkrati so se odprle tudi nove migracijske „tranzitne“ poti in države članice so pokazale velik interes za omejevanje migracij iz vzhoda. Te dejavnosti po eni strani zajemajo sprejemanje sporazumov o vračanju oz. ponovnem sprejemu oseb in uveljavljanje prava tretje varne države v nacionalne zakonodaje. Sklepanje sporazumov o vračanju sicer ni nov pojav, vendar se je v zadnjih letih radikalno spremenil njihov obseg. Nova generacija sporazumov o vračanju sledi primeru Schengensko-poljskega sporazuma iz 29. marca 1991, ki omogoča izgon ilegalnih migrantov, Poljakov

* * *

¹² Na primer: Velika Britanija bi tako lahko vračala nedokumentirane iskalce azila neposredno v Francijo, ne glede na to kje so prišli na ozemlje Evropske unije.

in državljanov tretjih držav, vključeno z iskalci azila, ki so prešli poljsko ozemlje. Sporazum torej implementira redistributivni sistem tretje varne države Dublinske in Schengenske konvencije (c. f. Czaplinski 1994, str. 641). Poleg teh ukrepov, so elanice EU aktivne tudi pri dvostranskem sodelovanju na področjih notranjih zadev in pravosodja, ki so usmerjene na boj proti ilegalnim migracijam na splošno, izboljšanju mejnega nadzora, ustanovitvi centralnih ustanov za imigracijski nadzor in v manjši meri za pravno svetovanje in sprejem primerljivih regulacij azila. Te dejavnosti običajno vsebujejo finančne in tehnološke transferje, ki so vezani na sklenitve sporazumov o vračanju oseb. Na splošno sledijo geografskim oz. geopolitičnim faktorjem. Tako sta na primer Nemčija in Avstrija bolj koncentrirani na kooperacijo z državami srednje Evrope in manj z baltskimi, kjer so dejavnješe skandinavske članice unije (European Parliament, 1997).

3. 2. DEJAVNOSTI EVROPSKE UNIJE

V okviru Evropske unije je ekspanzija podprta z razvojem dveh hkratnih, vzporednih si in medsebojno povezanih procesov. Pri prvem gre za razvoj sodelovanja pod okriljem tretjega stebra in pri drugem za pogajanja za vzhodno širitev unije.

3. 2. 1. V okviru tretjega stebra

V planu dejavnosti, ki ga je Svet za pravosodje in notranje zadeve izdal koncem leta 1993 in ga je potrdil tudi Evropski svet je izražena potreba po tem, da se zadeve migracij in azila obravnavajo v zunanjih odnosih Evropske unije. Izdana so bila tudi splošna priporočila o tem, da bi bili bilateralni in multilateralni sporazumi o vračanju povezani z „evropskimi“, „pridružitvenimi“ sporazumi in „sporazumi o sodelovanju“ med Skupnostjo in njenimi elanicami ter tretjimi državami (European Parliament, 1995, str. 7). Prvi korak v tej smeri je bilo sprejetje sklepa in priporočil, ki se nanašajo na prostovoljno repatriacijo državljanov tretjih držav in na sporazume o vračanju. Ti, kot je že zgoraj omenjeno, naj bi se sklepali po vzoru Schengensko poljskega sporazuma (za kritiko glej med drugim European Parliament, 1995). Poleg teh konkretnih ukrepov za implementacijo londonskih resolucij - še posebno omenjene resolucije o gostujoči varni državi - so problemi migracij in azila zašli na področje zunanje politike EU v širšem smislu in so danes del splošne zunanje politike kot tudi specifičnih politik s tretjimi državami. Marca 1998 so bili instrumenti tretjega stebra predstavljeni v osnutku *acquis* unije in njenih držav elanic na področju pravosodja in notranjih zadev, ki naj bi služil za izhodišče otvoritve pogajanj z državami kandidatkami. Z vidika sodelovanja so bile

določene tudi nekatere naloge kot del priprav za članstvo v Evropski uniji brez meja; med njimi sprejetje schengenskega *acquis*, razvijanje učinkovitega sistema mejne kontrole, reforma postopka za azil in borba proti manilom, organiziranemu kriminalu in korupciji (Medved, 1999, str. 4).

3. 2. 2. V projektu širitve Evropske unije

Glede na širitev Evropske unije in Kobenhavenske kriterije, ki morajo biti zadovoljeni za vstop kandidatke v unijo, je namreč Essenska strategija, ki jo je sprejel Evropski svet v decembru 1994, v priprave za pristop integrirala tudi koordinacijo v azilskih in imigracijskih zadevah. S tem so tudi te zadeve postale uradni del odnosov med EU in državami kandidatkami. Sodelovanje promovirajo tako supranacionalne institucije (Komisija in parlament) kot tudi Svet in sicer z uporabo vseh treh predpristopnih instrumentov: Evropskih sporazumov, strukturnega dialoga in programov Phare.

Evropske sporazume je Evropska skupnost sklenila predvsem s tistimi državami, ki želijo vzpostaviti tesnejše stike s Evropsko skupnostjo. Sporazum z državami EFTE (EEA, 1992) je najbolj razvit pridružitveni sporazum, ki ostaja nespremenjen tudi po vstopu Avstrije, Finske in Švedske.¹³ Evropski sporazumi sklenjeni z nekaterimi drugimi državami, kot na primer z Republiko Slovenijo niso tako daljnosežni. Čeprav ne vsebujejo prav veliko členov relevantnih za migracijsko področje, o azilu pa prav nobenega,¹⁴ so podpisani z vsemi državami kandidatkami in omogočajo sodelovanje na forumih, kjer se razpravljajo tudi problemi migracij in azila (glej European Commission, 1997a, str. 33).

Strukturni dialog je bil vzpostavljen vzporedno z dvostranskim sistemom sodelovanja v Evropskih sporazumih kot forum večstranskih posvetovanj na različnih političnih področjih. Evropska komisija je namreč julija 1994 povabila ministre za notranje zadeve in pravosodje, da bolj strukturirajo oz. formalizirajo odnose z državami srednje in vzhodne Evrope na področju notranjih zadev in pravosodja (European Commission 1994, str. 3). Takšno povabilo je bilo razumeti tudi kot kritiko do tedaj unilateralnih in medvladnih politik držav članic do njihovih vzhodnih sosed.¹⁵ Na prvem neformalnem srečanju ministrov za notranje zadeve in pravosodje v Berlinu leta 1994 je bila deklarirana potreba po sodelovanju tako

* * *

¹³ V Švici zavržen z referendumom decembra 1992.

¹⁴ Glej Evropski sporazum o pridružitvi med Republiko Slovenijo na eni strani in Evropski skupnosti in njihovimi državami članicami, ki delujejo v okviru Evropske unije na drugi strani (Uradni list Republike Slovenije, 24. VII. 1997, veljaven od 1. 2. 1999); glej tudi Medved, 1999, str. 4 in 23-24.

¹⁵ Kmalu za tem se je essenski Evropski svet odločil, da zadevam tretjega stebra da več teže tudi v strukturnem dialogu in, kot že omenjeno, integriral zadeve migracij in azila v predpristopno strategijo.

glede na pristop kandidatke kot na »nove izzive« Evrope. Glavne teme strukturnega dialoga so ukrepi proti ilegalni imigraciji in vsem oblikam kriminala, ki vključuje tudi tihotapljenje ljudi (Council of the European Union, 1994, str. 6).¹⁶ Dialog na področju azila se je odprl šele po srečanju v Bruslju leta 1997. Po Agendi 2000, ki jo je Evropska Komisija izdala po amsterdamski medvladni konferenci leta 1997, je bila ustanovljena nova oblika dvostranskih stikov pod imenom 'pristopnega partnerstva', ki vsebuje specifične programe za pogoje pristopa posameznih držav kandidatke. Nekatere pridružene članice so večkrat izrazile svojo zaskrbljenost glede koncepta tretje varne države in nezadovoljstvo s prakso strukturnega dialoga, ki se je izkazoval za le še eno v nizu srečanj izven okvira normalnega dela Sveta in manj kot forum za izmenjavo informacij in izkušenj v smislu sodelovanja s pridruženimi članicami v srednji in vzhodni Evropi (Inotai in Noetzhöld 1996, str. 263; Handl et al., 1996, str. 242).

Evropska komisija je tudi razširila svoje aktivnosti na politiko migracij in azila, in to tako na boj proti nezakoniti imigraciji kot za razvoj primernih institucionalnih okvirov za obravnavanje beguncev in iskalcev azila. Anthony Langton, bivši član odbora K.4, je v svojem poročilu Evropski komisiji o potrebah držav kandidatke identificiral tri prednostne probleme (boj proti ilegalni imigraciji in mejne kontrole; postopke za pridobitev azila in boj proti kriminalu povezanemu z mamili ter drugimi resnimi oblikami kriminala, skupno s potrebo po opremljenosti policijskem izobraževanju) in glede na pravosodje poudaril ne le sprejetje legalnih instrumentov Evropske unije temveč tudi Sveta Evrope in OZN (Langton Report, 1995; European Commission, 1999). Tako so se na to področje razširili tudi prvotno predvsem ekonomsko usmerjeni finančno kooperativni programi kot je PHARE.¹⁷ V letu 1996 se je začel Phare horizontalni program za pravosodje in notranje zadeve, v katerega so predvsem zaradi občutljivosti tega področja in izkušenj, ki jih imajo močno involvirane države članice. V prvi fazi tega programa so se ocenile potrebe držav kandidatke ter hkrati identificirali projekti, na osnovi katerih so se v letu 1998 v nekaterih državah kandidatkah že začeli izvajati programi izobraževanja in izmenjav.¹⁸ Komisija je tudi pripoznala, da je bila glavna teža dejavnosti posvečena restriktivnim ukrepom nadzora, in se je postopoma bolj posvetila spodbujanju vzpostavljanja primerne in funkcionalne azilske infrastrukture v državah kandidatkah (European Commission, 1997a, 1997b). Po luksemburškem Evropskem svetu decembra 1997 se je Phare v skladu z predpristopno stra-

* * *

¹⁶ Gre predvsem za večje sodelovanje pri vizumski politiki, učinkovitejšo mejno kontrolo in nadzor meja, sankcije proti prevoznikom, kaznovanje tihotapljenja ljudi ter hitro vračanje ilegalcev v državo izvora.

¹⁷ PHARE je izvirno kratica za 'Poland, Hungary Aid for Reconstruction'. Program je bil kasneje razširjen tako na nova področja kot tudi na vse srednje in vzhodno evropske države.

¹⁸ Kot so OISIN za sodelovanje policij, GROTTUS za pravnike, STOP za dejavnosti proti seksualnemu izkoriščanju otrok in prometu z ljudmi, ODYSSEUS za področje azila, imigracij in zunanjih meja, FALCONER za boj proti organiziranemu kriminalu.

regijo preusmeril na zahteve za polnopravno članstvo, kar je privedlo do pristopnega partnerstva za vsako državo kandidatko, ki je bilo kandidatkam predstavljeno koncem marca 1998. Evropska komisija izdaja redna poročila o napredku kandidatke. Prvo je bilo izdano novembra 1998.

3. 3. DRUGA POSVETOVANJA

Poleg omenjenih dejavnosti poteka še vrsta drugih posvetovanj med zahodno in vzhodno evropskimi vladami ter mednarodnimi vladnimi in nevladnimi organizacijami, ki so se začela že kmalu po padcu berlinskega zidu. Prvo med temi posvetovanji, na Dunaju leta 1991, se je ukvarjalo predvsem z množičnimi migracijami vzhod-zahod, se nadaljevalo z berlinsko konferenco oktobra istega leta in dve leti kasneje z ustanovitvijo t. i. Budimpeštanskega procesa, ki se predvsem ukvarja z bojem proti ilegalnim imigracijam in izmenjavo informacij. T.i. Budimpeštanska skupina, v kateri aktivno sodeluje tudi Slovenija, je bila ustanovljena z namenom proučitve možnosti razširitve sprotuma o varčanju med Schengensko skupino in Poljsko na ostale države srednje in vzhodne Evrope. Nekatere izmed teh držav so ob tej priložnosti izrazile nezadovoljstvo s propagiranjem sporazumov o vračanju s strani zahodnih držav, vendar so njihovi alternativni predlogi, ki bi jih razbremenili odgovornosti "frontnih držav" bili kmalu pozabljeni (glej n. pr. Intergovernmental Consultations, 1995). Glavna skrb Budimpeštanskega procesa in drugih medvladnih konferenc so tudi kasneje ostali predvsem ukrepi proti ilegalnim migracijam, predvsem vizna politika kot na primer na konferenci v Portorožu septembra 1998 in veeje operativno sodelovanje za preprečevanje tranzitnih tokov po Balkanski poti na konferenci v Sarajevu avgusta 2000.¹⁹

4 TRANSGRESIJA MEJA EVROPSKE UNIJE ...

S sodelovanjem na migracijskem in azilskem področju se dogaja proces, ki ga lahko poimenujmo za transgresijo meja Evropske unije. Ta proces učinkuje na odnose med unijo in državami kandidatkami. Na ravni unije gre za vprašanje zunanje politike in vprašanje bodoee širitve, na nacionalni ravni za politične in legalne implikacije tega procesa. Transformacija evropskih politik pa vpliva tudi na globalno mednarodno raven, med drugim na mednarodni begunski režim in na idejo zaščite beguncev samo.

* * *

¹⁹ Glej Medved, 1999 in EU-Twinning -Project SL 98/IB/JHA/02.

Vprašanja integracije vzhodnih sosed, se dejavnosti Evropske unije dotikajo predvsem na dva načina: tako, da politiko migracij in azila vedno bolj približujejo drugemu stebru Unije, torej k skupni zunanji in varnostni politiki in da vplivajo na "evropiezacijo" migracijske in azilske politike v državah kandidatkah. Takšen razvoj pa transformira pogoje za članstvo v uniji in s tem vprašanje njene širitve. Sredstvo, ki služi v ta namen je t. i. 'nova pogojenost' (Weber, 1995), ki je pršla v unijsko zunanjo politiko s spremembami v srednji in vzhodni Evropi po hladni vojni.

4. 1. K SKUPNI ZUNANJI IN VARNOSTNI POLITIKI

Evropski sistem sodelovanja na področju migracij in azila se je namreč z ekstenzijo svojih redistributivnih politik, bolj kot v harmonizacijo imigracijskega in azilskega sistema, pomikal na področje zunanje politike. Države članice Evropske unije so namreč svoje sodelovanje predvsem osredotočile na formalne zunanje aspekte, ki v prvi vrsti zadevajo pristop na njihove teritorije, v kontekstu ukinitve notranjih mejnih kontrol pa so te politike vprašanje migrantov in beguncev prvenstveno videli kot grožnjo notranji varnosti in evropski integraciji. Medvladni okvir sodelovanja je podpiral samointerese držav članic tako, da je evropsko sodelovanje do sedaj produciralo ekskluzivno restriktivne politike. Večji poudarek migracijskih in azilskih zadev v zunanji politiki Evropske unije pa je vprašanje imigracij in azila iz nacionalne in humanitarne zadeve transformiral v zadeve skupne zunanje in varnostne politike. Poleg tega je specifična konfiguracija evropske integracije in področja migracij in azila povezana s koncem hladne vojne in sodelovanjem Unije in njenih držav članic in držav srednje in vzhodne Evrope. S spremembami v tem delu Evrope je namreč v „evropsko“ zunanjo politiko prišla t. i. 'nova pogojenost', katere značilnost je v tem, da ekonomsko sodelovanje pogojuje s političnimi zahtevami (Weber, 1995). Najprej so bili politični pogoji omejeni na bolj splošna vprašanja demokracije, človekovih pravic in zaščite manjšin, nato so biti ti kriteriji vliiti v instrumente zunanje politike kot so PHARE in Evropski sporazumi, sedaj je politični in ekonomski liberalizaciji trgov, trgovine in investicijskega režima dana skorajda enaka teža. K temu lahko dodamo, da so z uvedbo azilskih in imigracijskih zadev v predpristopne strategije, politični pogoji prešli v kvalitativno ekspanzijo. Na primer, medtem ko med samimi državami članicami ni bilo jasnega soglasja o naravi obveznosti instrumentov tretjega stebra, legalni status konvencionalnih medvladnih instrumentov pa je bil sploh zelo dolgo nejasen in izredno zamegljen, je bilo neformalno že do irskega predsedovanja v letu 1996 pravzaprav očitno, da bodo vsi ti ukrepi, tudi tisti, ki so formalno neobvezujoči, morali biti implementirani v primeru držav kandidat, če bodo želele postati polnopravne članice. Na domači ravni so torej kandidatke za vstop v Evropsko

unijo primorane, da sprejemajo restriktivne pristope in zakonodaje glede na novo serijo načel, norm, pravil in postopkov, ki so - vsaj do sedaj - rezultat zaprtih medvladnih pogajanj ministrov za notranje zadeve in pravosodje držav Evropske unije.

4. 2. K "EVROPEIZACIJI" POLITIK MIGRACIJ IN AZILA

Sprva je na nacionalne politike držav kandidatki bistveno vplival sistem redistribucije iskalcev azila s konceptom 'tretje varne države'. V primerjavi s tistimi evropskimi državami, ki so se sicer odločile ostati zunaj Unije, kot sta Švica in Norveška, t. i. nove demokracije niso imele prav veliko izkušenj na področju mednarodnih migracij in zaščite beguncev. Mnoge so se šele po letu 1990 pridružile mednarodnemu begunskemu režimu.²⁰ Sprva so bile regulacije, še posebno kar se azila tiče, zelo splošne in precej velikodušne (glej UNHCR, 1996a, za Slovenijo Osamosvojitveni zakoni..., 1991). V drugi polovici devetdesetih let je sledil val restriktivnih reform, ki so imitirale zakonodajo zahodnih držav, vključeno s formalnim sprejetjem pojma tretje varne države ali z rabo tega instrumenta v administrativni praksi (European Commission, 1997a; European Parliament, 1977; CAHAR, 1997).²¹ Ta prilagoditveni proces je bil neposredno odvisen od označitve nekaterih izmed teh držav za varne in subsekventnega sklepanja sporazumov o vračanju oseb. Na primer po sklenitvi nemško-poljskega sporazuma 7. maja 1993, je Poljska že do avgusta istega leta podpisala podobne sporazume s Eeško republiko, Slovaško in Ukrajino (Intergovernmental Consultations, 1995). Ker so tudi druge države sledile podobni strategiji, je upravičeno govoriti o 'domino efektu' (Kumin, 1994, str. 13). Države, ki jim ne uspe doseči sporazuma o vračanju s sosednjo državo ali državami se tako vedno bolj vidijo kot zadnja postaja v nizu vračanja, v kateri se akumulirajo zavrtnjeni migranti in iskalci azila.

Poleg postavljanja infrastrukture za sprejem beguncev in iskalcev azila, kar v večini teh držav pomeni pozitiven napredek, so bile sosede Evropske unije zaradi verige readmisijskih sporazumov in koncepta tretje varne države primorane zapirati svoje meje (v večini primerov odprte šele koncem hladne vojne), graditi odgovarjajoče standarde nadzora ter uvajati restriktivne vstopne ukrepe. Ti vključujejo zahteve po vizumih, včasih tudi za državljanke držav, s katerimi imajo dobre gospodarske odnose in celo za tiste, s katerimi so zgodovinsko povezane ali v ka-

* * *

²⁰ Bivša Jugoslavija je bila ena izmed tistih socialističnih držav, ki so ratificirale Ženevsko konvencijo. Slovenija jo je vključila v pozitivno-pravni sistem z aktom o notifikaciji nasledstva... (Uradni list Republike Slovenije, Mednarodne pogodbe 9/92; Uradni list Republike Slovenije 35/92).

²¹ Drugi zakonodajni val na tem področju se je v Sloveniji zgodil leta 1999, s sprejetjem novega zakona o tujcih in zakona o azilu.

terih živijo zamejske manjšine. Večkrat te države same težijo postati članice Evropske unije. To pa seveda posega tudi na področje širše zunanje politike držav kandidatk. Medtem ko se nekatere bolj voljno adaptirajo in logiko uvajanja teh ukrepov vidijo v predvstopni zadovoljivosti pravnega reda Evropske unije, pa vendarle ni mogoče reči, da bi se adaptacija vseh pridruženih držav zahodnim politikam dogajala na popolnoma prostovoljni način. Te države so spoznale, da je Unija bolj zainteresirana za sodelovanje, ki se tiče (ne)vstopa tujcev v Schengenski sistem, manj pa v nekaterih drugih zadevah (Handl et al., 1996, str. 242). Moti jih tudi dejstvo, da so prizadete zaradi pravil, medtem ko jim participacija v procesih odločanja ni bila dovoljena (Inotai in Nörtzhold, 1996, str. 236-237). Države, ki so manj voljne sprejemati in praktično uresničiti vse zahtevane ukrepe že pred polnim članstvom v Evropski uniji se morda tudi bolj zavedajo, da funkcionirajo kot filter Evropske unije, pa čeprav se same še vedno predvsem vidijo za postojanke na tranzitnih poteh na zahod. Upornost nekaterih držav, na primer Poljske ali Madžarske, je bila še posebna vidna na praškem srečanju ministrov za notranje zadeve marca 1993, kjer se je razmišljalo o multilateralni rešitvi za obravnavanje iskalcev azila, ki se je pričakoval zaradi spremembe nemške ustave in uvedbe koncepta tretje varne države. Izdan je bil tudi alternativni predlog multilateralnih sporazumov o vračanju, ki je obsojal verigo bilateralnih readmisijskih sporazumov in rabo tretje varne države za države, ki o tem niso bile niti konzultirane (Intergovernmental Consultations 1995; UNHCR 1996b, 1996c). Zato je možno voljnost prilagajanja držav srednje in vzhodne Evrope interpretirati kot politično kupčijo v zameno za finančno pomoč in za (brezvizumski) vstop na teritorij EU.²² Z bolj splošnega vidika pa je sodelovanje in prilagajanje držav kandidatk potrebno tolmačiti, v kontekstu že zgoraj povedanega, predvsem kot nabiranje prednostnih točk za prospektivno polno članstvo v Evropski uniji.

4. 3. K GLOBALIZACIJI MIGRACIJSKEGA NADZORA

Institucionalizacija skupne politike migracij in azila, ki se je začela znotraj struktur Evropske unije je pričetek zaključevanja procesa, ki se je v osemdesetih letih oblikoval z 'evropsko trdnjavo', se nato nadaljeval z njeno ekspanzijo v države okoli nje in se zdaj seli proti državam in regijam, ki »producirajo begunske in migracijske tokove.« S sprejetjem akcijskih planov, ki povezujejo trgovino in pomoč za razvoj s preprečevanjem migracij in vračanjem migrantov, se odgovor-

* * *

²² Finančni transferji so najboljše dokumentirani v primeru nemških sporazumov z vzhodnimi sosedomi. Zaradi opozicije poljske vlade proti 'izvozu' nemškega imigracijskega problema (Migration Newssheet, marec 1993) je Nemčija povezala sporazum o vračanju s plačilom 120 milijonov mark. Tudi Češka republika je končno pristala na sporazum v zameno za finančno pomoč.

nost migracijskega nadzora poskuša preložiti na države izvora beguncev in migrantov in na države skozi katere potujejo. S tem se proces ob pričakovani širitvi Evropske unije ne le pogloblja v skupno, sčasoma verjetno enotno politiko, ampak hkrati usmerja v globalno migracijsko kontrolo.²³

Da Evropska unija išče načine upravljanja migracij je seveda upravičeno, kajti ustanovitev bolj učinkovitega imigracijskega in begunskega režima je v interesu držav in migrantov ter beguncev samih. Vendar je v nakazanem pristopu upravljanja migracijskih tokov Evropska unija pomembno zožila pomen in obseg upravljanja na pomen restrikcije migracij. S tem ko je zaprla delavski kanal v sedemdesetih letih in podobno omejila azilskega v zadnjih dveh desetletjih, je v prvem desetletju tretjega tisočletja pozornost usmerjena na ilegalni kanal. Boj proti ilegalni migraciji, ki mu Evropska unija daje prioriteto, ima negativne posledice za ljudi, ki potrebujejo mednarodno zaščito. Tako lahko žrtve preganjanja, revščine, oboroženih konfliktov, splošnega nasilja in množičnih kršitev človekovih pravic postanejo žrtve kriminalnih združb »prometa in trgovine« z ljudmi kot tudi žrtve imigracijskih politik in praks, ki zavirajo njihovo legalno imigracijo.²⁴ Zato je težko videti kako se bo v praksi »absolutno spoštovala pravica do iskanja azila«, ki jo Evropski svet v svojih dokumentih vedno znova reafirmira. Evropsko sodelovanje nemreč, ki razvija sistem negativne redistribucije odgovornosti zaščite beguncev proti državam izvora ('burden-shifting') in hkrati znižuje zakonske garancije domačih zakonov zaskrbnjujoče zvišuje tveganje *refoulement*, torej tveganje kršitve jedra mednarodnega begunskega režima.

Evropska unija ne kaže posebne zavezanosti dolgoročnemu aktivnemu reševanju migracijskih in begunskih problemov, ki brez resničnega so-razvoja in zavezanosti celotne globalne skupnosti »svobodi, varnosti in pravici« ne bo mogoče. Okvir skupne politike migracij in azila EU zakonitim priseljencem sicer obljublja nekaj več pravic in morda svobode (prostega pretoka), vendar je predvsem skupni jezik, ki se izraža v terminih njene varnosti, torej v jeziku, ki je že ob odpravljanju nadzora notranjih meja vprašanje beguncev in drugih migrantov povezal z grožnjo notranji varnosti, ga nato pomešal s problemom zlorabe azilskih postopkov in ilegalne migracije in končno s koncepcijami, ki se bolj kot v terminih človekovih pravic izražajo v defenzivnih terminih tujskega in policijskega nadzora. Vprašanje, ki se zastavlja je ali bo po implementaciji amsterdamskih odločitev Evropska skupnost zmožna prekiniti s to protekcionistično logiko.

* * *

²³ Pričakujemo lahko, da bo reakcija nekaterih držav podobna opisanim reakcijam držav kandidat za vstop v EU. Na primer, če naj Maroko uvede vize za zahodne Afričane, predvsem Nigerijce, Senegalce in Malijce, si Maroko glede na svoj položaj v Evrosredozemskem partnerstvu in glede na pridružitveni sporazum iz leta 1966 ter trgovinsko odvisnost z EU zavrnitve uvedbe vizimov enostavno ne bo mogel privoščiti.

²⁴ Edina skupina beguncev, ki jim je bila v zadnjem času dana pomoč, da dosežejo države Evropske unije so bili kosovski Albanci, in še to po Natovi intervenciji leta 1999, pa tudi njim je bila dana le začasna zaščita, marsikje brez pravice do bolj varnega statusa in celo z grožnjo izгона v kolikor se ne vrnejo prostovoljno. Afriškim in azijskim beguncem pomoč za prihod ni bila ponujena že vse od »Vietnamcev na čolnih«.

LITERATURA IN VIRI

CAHAR 1997 Summary descriptions of asylum procedures in selected member states of the Council of Europe (Czech Republic, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia and Slovenia) prepared by W. Czaplinski, Cahar 97 (2)

Council of the European Union General Secretariat 1994: Berlin Declaration on Increased Co-operation in Combating Drug Crime and Organized Crime in Europe, Berlin 8. 9. 1994 Press Release (Presse 182) 14. 8. 1994

Czaplinski, W. 1994: Aliens and Refugee Law in Poland -Recent Developments. *International Journal of Refugee Law* 6 (4) : 636-642.

De Jong, C. 1996: Pro-active Policies with regard to Situation of Mass Influxes, in Perrakis, S. (ed.) *Immigration and European Union: Building on a Comprehensive Approach*. Athens: 139-143.

ECRE *Position on the Implementation of the Dublin Convention in the light of lessons learned from the implementation of the Schengen Convention*, December 1997

ECRE *Position on the Enlargement of the European Union in relation to Asylum*, September 1998

ECRE: *'Safe Third Countries' - Myths and Realities*, February 1995

ECRE, ENAR, MPG: *Guarding Standards - Shaping the Agenda*. Updated Version May 1999.

European Commission 1994: Communication to the Council, Follow-up to Commission Communication on 'The European Agreements and beyond: a strategy to prepare countries of Central and Eastern Europe for accession. Document Com (94) 361 final. Brussels, 27.7. 1994. .

European Commission 1997a: *Factual Document on Asylum*. Working Document in preparation of the Ministerial Meeting between the EU and the CEECs on 27. 5. 1997 within the context of the structured dialogue. Brussels.

European Commission 1997b: *Agenda 2000: for a stronger and wider Union*. 16 July 1997.

European Commission. Directorate General External Relations: Europe and the New Independent States, Common Foreign and Security Policy and External Service (DGIA): *Enlargement Briefing, Justice and Home Affairs: Pre-Accession Assistance*, January 1999.

European Parliament 1995: Report on the Draft Council Recommendation concerning a Specimen bilateral Re admission Agreement, Committee of Fundamental Freedoms and Internal Affairs. Rapporteur: Claudia Roth. Document A4-0184/95, Brussels, 20. 7. 1995

European Parliament 1997: Directorate General for Research. Working Paper on Migration and Asylum in Central and Eastern Europe, Meeting of the Committee of Civil Liberties and Internal Affairs with the corresponding committees in Brussels, 10 and 11 June 1996. People's Europe Series W-9 EN-2-97, 1997

Fortescue, A. 1995. First Experiences with the Implementation of the Third Pillar Provisions, in Bieber, R. and Monar, J. (eds.) *Justice and Home Affairs in the European Union. The Development of The Third Pillar*. Brussels: European Interuniversity Press, 19-28.

Hailbornner, K. (ed.) 1992: *Asyl- und Einwanderungsrecht in Europäischen Vergleich*, Koeln.

Handl, v, Konecny, C. and Poeschl, J. 1996: Tschechische Republik, in Weidenfeld, W. (ed.) *Mittel- und Osteuropa auf dem Weg in die Europaeische Union. Bericht zum Stand der Intergrations faehigkeit*. Guetersloh, 223-243.

Hix, S. and Niesen, J. 1996: *Reconsidering European Migration Policies. The 1996 Intergovernmental Conference and the Reform of the Maastricht Treaty*. Brussels: The Churches' Commission for Migrants in Europe.

Inota'i, A. and Noetzhhold, J. 1996: Ungarn, in Weidenfeld, W. (ed.) *Mittel- und Osteuropa auf dem Weg in die Europaeische Union. Bericht zum Stand der Intergrations faehigkeit*. Guetersloh, 245-265.

Intergovernmental Consultations on Asylum and Migration Policy in Europe, North America and Australia 1995: Overview over Readmission Agreements in Europe. Geneva.

International Organisation for Migration (IOM)/ International Centre for Migration policy Development (ICMPD) 1999: Migration in Central and Eastern Europe. 1999 Review.

Langdon, A. 1995: Justice and Home Affairs Co-operation with Associated Countries, Report prepared for the European Commission, Brussels.

Liebaut, Fabrice (ed.) 1999: *Legal and Social Conditions for Asylum Seekers and Refugees in Central and Eastern European Countries*. Danish Refugee Council.

Kjaergaard, 1994: The Concept of 'Safe Third Country', *International Journal of Refugee Law*, Vol. 6 (4).

Medved, F. 1999: Strokovno mnenje o usklajenosti slovenske politike in zakonodaje področja migracij v okviru pravosodja in notranjih zadev - tretjega stebra Evropske unije. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, januar/februar 1999. Neobjavljeno, 60 str.

Meijers, H, Bolten, J. J. and Cruz, A. (eds.) 1991: *Schengen. Internationalization of Central Chapters of the Law of Aliens, Refugees, Security and Police*. Utrecht.

Miles, R. and Thraenhard, D. (eds.) *Migration and European Integration: The Dynamics of Inclusion and Exclusion*. London.

Monar, J. 1995: Democratic Control of Justice and Home Affairs: The European Parliaments and National Parliaments, in Bieber, R. and Monar, J. (eds.) *Justice and Home Affairs in the European Union. The Development of The Third Pillar*. Brussels: European Interuniversity Press, 243- 258.

Osamosvojitveni zakoni s področja notranjih zadev (predpisi o državljanstvu, tujcih, potnih listinah, nadzoru državne meje in voznških listinah). Ljubljana 1991: Časopisno zavod Uradni list Republike Slovenije

Schatzer, P. 1995: Dealing with Migration Pressures affecting Central and Eastern Europe, in Perrakis, S. (ed.) *Immigration and European Union: Building on a Comprehensive Approach*. Athens: 17-26.

Schieffer, M. 1997: The Readmission of Third-Country Nationals within Bilateral and Multilateral Frameworks, in den Boer, M. (ed.) *The Implementation of Schengen: First the Widening, Now the Deepening*. Maastricht: 97-110.

UNCHR 1994: Readmission Agreements, 'Protection elsewhere' and Asylum Policy. Brussels.

UNCHR 1996a: Analysis of Gaps in Central European Asylum Systems, Geneva.

UNCHR 1996b: Consideration on the 'Safe Third Country' Concept. ?

UNCHR 1996c: Readmission Agreements. Brussels.

United nations European Commission for Europe (UNECE)/ United Nations Population Fund (UNFPA) 1996: International Migration in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. Geneva.

Weber, S. 1995. European Union Conditionality, in Eichengreen, B., Frieden, J. and von Hagen, J. (eds.) *Politics and Institutions of Integrated Europe*, Berlin, 193-219.

SUMMARY

MIGRATION AND ASYLUM POLICY

The article gives an introduction to the field of EU cooperation and the components of the EU common asylum and migration policy as it has evolved, in particular in the relations with the countries of central and Eastern Europe. It is maintained that these processes affect European asylum policies on three levels. At the European level, these developments affect the conception of a political union, including both common foreign and security policy, and internal affairs. At the domestic level, the inclusion of candidate countries in this new set of policies amounts to interference in these countries' internal and foreign affairs, since they are bound to align their own policies toward aliens. In addition, they alter the conditions for future enlargements. Finally, it is argued that the process of the EU transgression coupled with the common policy moves towards the global migration control already before the accession of new member states. This, inter alia, profoundly weakens the principles, norms, rulers and procedures of the international refugee regime.

MIRJAM POLZER SRIENZ

REPREZENTACIJA IN PARTICIPACIJA ETNIČNIH
SKUPIN V ZAKONODAJNIH ORGANIH

1. UVOD

Manjšinska zaščita ni samo vprašanje pravilne državne prakse, ki ureja topografijo, uporabo manjšinskega jezika ali zastopstvo manjšin v zakonodajnih telesih. Vsa ta vprašanja so simboličnega značaja, dokler se ne uveljavi spoznanje, da je to problem države, ki ni rešen, dokler nimajo vse manjšine zagotovljene svoje enakosti in svobode, je spoznal avstrijski državnik Karl Renner že leta 1902.¹ Na žalost se marsikatera država še danes zapira temu spoznanju. Toda ne potrebuje država zaščite pred svojimi manjšinami, temveč potrebujejo zaščito manjšine. Zato je potrebno, da se spremeni stališče, da so manjšine tradicionalno usmerjene v konfrontacijo z državo in z večinskim narodom, saj celotni repertoar možne manjšinske zaščite, ki si ga lahko zamislimo, odpove, če manjka večini pravo prepričanje.²

Država, ki se ne opredeli za učinkovito pravno manjšinsko zaščito, mora razjasniti, ali je še v okviru demokracije. Obstoj demokracije je odvisen od privolitve vseh državljanov, ker je integracija vseh socialnih skupin značaj demokracije.³

V Evropi živi nad 100 milijonov pripadnikov manjšin. Manjšinska zaščita velja ne samo na nacionalni, t.j. državni ravni kot merilo demokratične zrelosti države, temveč tudi na mednarodni ravni za demokratično zrelost mednarodne skupnosti. Cilj vsake manjšinske ureditve na nacionalni in na mednarodni ravni mora biti zaščita, pospeševanje in razvijanje identitete manjšin. Zato se mora upoštevati prepletenost gospodarstvenopolitične, socialne, finančne in kulturne politike današnjega sveta. Usodne so lahko posledice reduciranja manjšin na eno dimenzijo,⁴ kot se pogosto zgodi, če se poudarja, da priznavanje kulturnih pravic zadostuje za učinkovito in obširno manjšinsko zaščito. Ob prepletenosti raznih družbenih

* * *

¹ Karl Renner, *Das nationale Problem als Verfassungs- und Verwaltungsfrage*, Wien 1902

² Spoznanje švicarske delovne skupine ob priliki revizije švicarske zvezne ustave

³ Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, Aalen 1993, 56

⁴ Eric J. Hobsbawm, *Nationen und Nationalismus: Mythos und Realität seit 1780*, Frankfurt am Main; New York 1991, 19

področij izključitev političnega soodločanja manjšin ni umestna. Politična participacija omogoča manjšini soodločanje in ima tako bistveno funkcijo integracije manjšine v državni proces oblikovanja volje v zakonodajnih telesih. Temu primerno integracija manjšin krepi zaupanje manjšin v državo, v kateri živi, in zavest, da je manjšina važen element demokratične države. Nezačuden ali sploh manjkajoča politična participacija manjšin po drugi strani pospešuje asimilacijo, izključevanje in polarizacijo.

Specifična zgodovina in politični razvoj bistveno vplivata na državno manjšinsko ureditev. Na primer, uveljavil se je določen standard manjšinske zaščite na kulturnem področju, t.j. pravica do šolanja v maternem jeziku in uporabe materne jezika na uradih, čeprav vsebinski nivo ureditev variira po državah. Politične pravice manjšin pa so pogosto sporne. Politično zastopstvo posameznika seveda ni sporno, zastopstvo manjšine kot skupine pa tembolj. Zato je posebno politično zastopstvo manjšine urejeno na različne načine in obsega:

1. pravno zaščito manjšinske samouprave,
2. reprezentacijo in participacijo v splošnih predstavniških telesih,
3. posebne ureditve za manjšino v volilnih zakonih in
4. udeležbo v vladi.

Uresničljive so te pravice samo kot kolektivne pravice, ker so individualne pravice primerne samo za zaščito posameznika pred diskriminacijo, ne morejo pa zagotoviti primerne soodločanja manjšine kot kolektiva. Ker je politična participacije manjšine odvisna od priznanja manjšine kot kolektiva in je pripravljenost za uvedbo kolektivnih pravic za manjšine posebno v zahodnih državah nizka, obstajajo te v glavnem le v tako imenovanih »novih« demokracijah, kot na primer v Sloveniji in na Madžarskem.

Če ima manjšina zagotovljeno kolektivno pravice do političnega soodločanja, ima več možnosti za zastopstvo. Avtonomija nudi manjšini možnost, da lastne zadeve samostojno ureja, reprezentacija in participacija omogočata udeležbo v splošnih zadevah države. Na žalost tudi mednarodno pravo ne zagotavlja participacije manjšin v državi. Pakt Združenih narodov o civilnih in političnih pravicah s 16.9.1966 (člen 25), deklaracija Združenih narodov o pravicah pripadnikov nacionalnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin s 18.12.1992 (člen 2 (3)) in prvi dodatni protokol s 4. 11.1950 k Evropski konvenciji o človekovih pravicah (Člen 3) vsebujejo, glede na participacijo, samo individualne pravice. Tudi najnovejše pridobitve, kot Evropska karta o regionalnih ali manjšinskih jezikih s 5.11.1992 in Evropski okvirni sporazum za manjšinsko zaščito s 7.10.1994 Sveta Evrope ne prinašata sprememb glede participacije, saj se karta osredotoči na ukrepe za pospeševanje regionalnih in manjšinskih jezikov, in okvirni sporazum

samo v členu 15 omeni udeležbo pripadnikov manjšin v kulturnem, socialnem in gospodarskem življenju. Poleg tega pa tako karta kot tudi okvirni sporazum vsebujeta samo programske določbe, ki niso neposredno veljavne. Svet Evrope in Evropska Unija sta močno oddaljena od konsenza glede manjšinske zaščite. Manjšine so dvojno odvisne od naklonjenosti države, v kateri živijo: po eni strani so države na mednarodni ravni subjekti mednarodnega prava in naj bi se na tej ravni zavemale za manjšinsko zaščito; po drugi strani pa morajo prav te norme, ki so si jih naložili, če so mednarodno pravno obvezujoče, potem uresničiti v državnem pravnem redu.

1. 1. POTREBA PO REPREZENTACIJI ETNIČNIH SKUPIN

Država konec koncev ne sloni samo na pravu in na svoji dejanski oblasti, temveč na privolitvi svojih državljanov. Tako zaide v globoko krizo, če ni realizirana smiselna udeležba državljanov. Da država ne sestoji samo iz enega naroda, kot zahteva postulat nacionalne države »Narod=država=nacija« (Volk=Staat=Nation), temveč dejansko iz različnih etničnih skupin, ne poveča stabilnosti države. Zato je tudi nujno potrebno, da se država opira tudi na etnične skupine. Če razumemo državo v smislu izpovedi Renana kot »dnevni plebiscit«, je integracija manjšin predpogoj za obstoj države, ker ima sicer država deficit glede legitimacije. Integracija manjšin pa ne pomeni asimilacije, temveč pomeni sestavo celote iz različnih delov, pri čemer posamezni deli obdržijo svojo samobitnost in posebnost. Integracija torej pomeni priznanje različnosti manjšin.⁶ Glede na obravnavo priznane diference manjšin pri konstituciji celote sta možna dva - idealno gledano - tipična modela: 1. konstrukcija identitete preko ekskluzije diference in 2. ohranitev avtonomije preko inkluzije diference.⁷ Medtem ko dikcija identitete posameznika z narodom izključuje politično in pravno priznanje diference in ima za posledico asimilacijo ali/in segregacijo, omogoča pravno priznanje diference ohranitev avtonomije in integracije.⁸

Volitve, parlamentarna participacija in druge možnosti oblikovanja odločitev so faktorji, ki pospešujejo integracijo manjšin v državo in tako zagotavljajo preži-

* * *

⁵ Ernst Renan, Was ist eine Nation?, Predavanje na Sorbonni 11.3.1882, Gall/Koch (Izd.), Der europäische Liberalismus im 19. Jahrhundert, Bd 3, Frankfurt/Main, 1981, 132

⁶ Pomen integracije je obširno razložen v Michael Brems, Die politische Integration ethnischer Minderheiten aus staats- und völkerrechtlicher Sicht, Frankfurt am Main 1995, Rudolf Smend, Staatsrechtliche Abhandlungen, 2. Auflage, Berlin 1968, Smend, Verfassung und Verfassungsrecht, München und Leipzig 1928, glej tudi Kelsenovo kritično obravnavo Smenda, Kelsen, Der Staat als Integration, Wien 1930

⁷ Glej Joseph Marko, Autonomie und Integration: Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionellen Vergleich, Wien, Köln, Graz 1995

⁸ Glej Marko, Autonomie und Integration, 108

vetje države. Ker narodna struktura države ni homogena, zadeva manjšinska zaščita vsa družbena področja in zahteva tudi politiko, ki je sodobnemu življenju primerna. Poleg posebne zaščite na kulturnem, jezikovnem, medijskem in gospodarstvenem področju sta torej tudi reprezentacija in partizipazija zelo pomembni. Ker v državi dominira največji narod, ta narod največkrat tudi uveljavi svoje interese. Politična integracija manjšin pa omogoča uveljavitev interesov manjšin. Preko partizipazije ima manjšina možnost, da se udeleži in odloča in ima tudi odgovornost za te odločitve. Manjšina tako ni samo objekt večinskega naroda. Ravno v tem kontekstu je važno razlikovanje politične in etnične manjšine, ker politična manjšina ni nujno za vedno manjšina. Če vodi uspešno opozicijsko politiko, lahko dobi pri naslednjih volitvah večino, medtem ko je etnična manjšina v permanentnem stanju manjšine in je izpostavljena nevarnosti, da ne more uveljaviti svojih interesov.

Efektivna manjšinska zaščita se mora torej ozirati na sodobno prepleteno kulturno, socialno, finančno in gospodarsko življenje in nuditi manjšini možnost efektivne integracije v državo. Da manjšina lahko sooblikuje in soodloča pri oblikovanju javnega menja v državi, je tudi potrebno priznanje manjšine kot skupine, tako da ima kolektivne in individualne pravice in je priznana kot pravni subjekt.

Pravica do samoodločbe kot pravica naroda o odločanju o lastni politični usodi je deljena na »zunanjo«, t.j. pravico do secesije pod določenimi pogoji in v »notranjo« pravico do samoodločbe.⁹ Notranja pravica do samoodločbe zahteva politično zastopstvo na vseh državnih ravneh. Zahteva več kot samo zaščito kulturne posebnosti, zahteva tudi politično samoupravo in politično zastopstvo manjšin.¹⁰ Pravica do notranje samoodločbe pomeni »pravico do demokracije« in ne »pravico do lastne državnosti«.¹¹

Državna oblast ima dolžnost, da predstavlja celotno prebivalstvo. To pomeni, da nobena etnična skupina ne sme imeti institucionalne oblasti nad drugo etnično skupino. Glede na pravno ali pa tudi na dejansko diskriminacijo etničnih skupin državni oblasti manjka fundamentalna legitimacija.¹² Kljub temu ostane tudi v drastičnih primerih diskriminacije po prevladujoči znanstveni doktrini poseg

* * *

⁹ Glej razmerje med manjšinskim pravom in pravice do samoodločbe iz pravne zgodovine in dogmatične perspektive, Otto Kimminich, *Minderheiten und Selbstbestimmung*, in: Ermacora/Fretter/Pelzl (Iz.), *Volkgruppen im Spannungsfeld*, 188

¹⁰ Dieter Blumenwitz, *Volkgruppen und Minderheiten – Politische Vertretung und Kulturautonomie*, Berlin 1995, 73

¹¹ Peter Perenthaler, *Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre*, Wien 1996, 56

¹² Stefan Oeter, *Selbstbestimmungsrecht im Wandel: Überlegungen zur Debatte um Selbstbestimmung, Sezession, und „vorzeitige“ Anerkennung*, v: ZAÖRV 52/1992, 758

¹³ Mednarodno pravo ne pozna države zaščitnice v zvezi z manjšinskimi pravicami, tako da je vprašljivo, kako se lahko institut pokroviteljstva v zvezi z manjšinami prenese na mednarodnopravne subjekte (Völkerrechts-subjekte), ki ustrezno tej kvalifikaciji dobijo pravico, ki je širša v primerjavi s pravicami drugih subjektov mednarodnega prava. Težave sledijo med drugim tudi iz določitve države zaščitnice. Samo bilateralne pogodbe za

od zunaj prepovedan.¹³ Samo masivna kršitev človekovih pravic ali celo genocid upraviči uveljavljanje pravice do secesije, ki izvira iz načela samoodločbe.¹⁴ V tem primeru se spremeni pravica do notranje samoodločbe v pravico do zunanje samoodločbe.

Pravica do notranje samoodločbe je torej priznana, je samo programskega značaja, iz katerega ne sledi neposredno uporabna pravica. Toda etnična in kulturna raznolikost se mora izražati v delitvi državne oblasti. Na primer, etnična in kulturna raznolikost je lahko institucionalizirana v različnih oblikah avtonomije.

Načelo enakosti kot centralna temeljna pravica demokratične države ima glede na zaščito manjšin poseben pomen, ker se posebno v zvezi z narodnostmi pojavi vprašanje, kako zaščititi svojskost človeka ali skupine, posebno še, če se zahteva formalno upoštevanje enakopravnosti in enako obravnavanje? Ali je v posebnih primerih izjema upravičena ali celo potrebna? Ali je upravičena posebna obravnava kot tako imenovana pozitivna diskriminacija, privilegij, special right, special measures, preferential treatment, affirmative action, i.t.d.? Posebna obravnava ni, kot nekatere označitve zavajajoče implicirajo, neupravičena, temveč nujno potrebna, če kot merilo primerjave vzamemo de facto enakost skupin in če upoštevamo dejstvo, da so manjšine prav zaradi formalno enake obravnave izpostavljene dejanski neenakosti.¹⁵

Uresničitev manjšinskih pravic, kot so to pravice do uporabe maternega jezika v javnosti in na uradih, vzgoja in izobraževanje v maternem jeziku, efektivna participacija v zakonodajnih telesih itd., ustvarja okolje, ki je za večinski narod samoumevno. Manjšina naj bi dosegla isto izhodišče, ki ga imajo druge socialne skupine in ki manjšini omogoča enakovrno udeležbo v družbenih in državnih strukturah.

V primeru participacije je jasno, da imajo manjšinski pripadniki volilno pravico, ampak dejstvo obstaja, da se manjšini kot skupini lahko na različne načine prepreči efektivno participacijo, celo pri formalno korektnem enakem obravnavanju, kot to dokazuje ameriška domiselnost, ko gre za participacijo črnskih pre-

manjšinsko zaščito lahko določijo pokroviteljstvo določene države. Sicer ima država, ki zahteva pokroviteljstvo za manjšino druge države, samo možnost, da si za manjšino prizadeva na kognitiven način. Glej tudi Gerhard Hafner, *Schutzmachtfunktion und völkerrechtliches Interventionsverbot*, v: Ermacora/Tretter/Pelzl (Iz.), *Volksgruppen im Spannungsfeld von Recht und Souveränität in Mittel- und Osteuropa*, Wien 1993, 125

¹⁴ Oeter, *Selbstbestimmungsrecht*, 37

¹⁵ „Dignity and equality for all individuals and groups are essential components of democracy. The realization of these rules, by way of non-discrimination and special rights and measures, furthers the fruits of participatory development and improves the quality of life for both, minorities and the society as a whole. This approach reduces internal tensions, prevents dismemberment of states and helps keep the peace.“ Gudmundur Alfredsson, *Minority Rights: Non-Discrimination, Special Rights and Special Measures*, v: Ermacora/Tretter/Pelzl (Hg.), *Volksgruppen im Spannungsfeld*, 149

¹⁶ Glej Marko, *Autonomie und Integration*, 436

bivalcev.¹⁶ Formalno enako obravnavanje v volilnem redu omogoča torej participacijo, ampak je ne jamči. Toda enakopravnost ne pomeni nujno enakega obravnavanja, če je treba doseči pravično in utemeljeno razmerje. Če izhajamo iz enakopravnosti skupin, se razlikujejo modeli, ki samo omogočajo, in tisti, ki tudi zagotavljajo reprezentacijo in participacijo etničnih skupin.

1. 2. POLITIČNO ZASTOPSTVO KOT KOLEKTIVNA PRAVICA

»Phobie des groupements« zahodnih držav in pripravljenost sprejemati samo individualne, ne pa kolektivnih pravic, se zrcali tudi v sistemu manjšinske zaščite. Čeprav na mednarodni ravni nastajajo zmeraj spet iniciative za zasidranje kolektivnih pravic¹⁷, so bili takšni poskusi do sedaj neuspešni. Glavni argument proti kolektivnim pravicam je, da bi s tem v družbi nastale skupine z različnimi pravicami. Dejstvo je, da je tudi brez zasidranih kolektivnih pravic tako.¹⁸

V zahodnih demokracijah običajno manjkajo kolektivne pravice, medtem ko je 70% ljudskih demokratičnih (komunističnih) ustav zagotavljalo kolektivne pravice. V praksi so bile te kolektivne pravice samo dodaten instrument državne oblasti, ki je zahtevala podrejanje narodnosti in vsakega posameznika. To je tudi eden izmed vzrokov, zakaj se prehitro poveže individualne pravice z demokratiški zaščitami narodnosti in kolektivne pravice z obliko avtokratne oblasti. Toda enačenje komunistične ideologije = kolektivne pravice in liberalno demokratiška ideologija = individualne pravice nima nujno povezave z dejansko manjšinsko zaščito. Že leta 1934 je Merkl¹⁹ spoznal, da koncepcija države, tako avtoritarne kot tudi formalno demokratiške, ne predpostavlja posebnega načina manjšinske zaščite.

Kaj je torej vzrok strahu, ki dominira v zahodnih državah pred kolektivom. »Phobie des groupements« je tesno povezana s konceptom nacionalne države, ki je usmerjen na nedeljivost in enotnost. Ker je interes nacionalne manjšine usmerjen na svobodno eksistenco, ne pomeni konkurence samo neki skupini v državi, temveč interesom nacije same države, t.j. konkurenca z zahtevo suverenosti. Upiiranje demokratiškega oblastnika je torej usmerjeno primarno proti nacionalni skupini, medtem ko ostane (tuji) nacionalni individuumi nerelevanten.²⁰

* * *

¹⁷ Oporne točke kolektivne manjšinske zaščite v mednarodnem pravu analizira Hannes Treiter, *Der Schutz ethnischer Minderheiten durch kollektive und individuelle Rechte*, v: Ermacora/Treiter/Pelzl (Hg.), *Volksgruppen im Spannungsfeld*, 164

¹⁸ Glej Wolfgang Mayr, *Im Westen nichts Neues - Europa tut sich schwer mit den Minderheiten*, v: *Bedrohte Völker*, 34/1994, 8

¹⁹ Adolf Merkl, *Zur Typenlehre des Volkstumsrechts*, v: *ZöR (Zeitschrift für öffentliches Recht)*, 143, 134ff

²⁰ Glej Perenthaler, *Der Schutz der Gemeinschaften durch individuelle Rechte*, v: *Europa Ethnica*, 1962, 59

Priznanje skupin in priznanje ustreznih kolektivnih pravic po tej logiki ogrožata enotnost nacionalne države. Znani argument proti priznanju skupin temelji na dejstvu, da so manjšine povezane s konacionalno državo. Močno avtonomna manjšina lahko, po tej argumentaciji, hitro zahteva secesijo. Pluralistični družbeni redi si torej prizadevajo za pravno in dejansko enakopravnost pripadnikov manjšin z ostalimi državljani, ne pa za priznanje manjšine kot skupine. Pri tem se pa pozabi, da se neenakopravno obravnavanje posameznika pogosto da ugotoviti samo, če ne primerjamo posameznika z drugim posameznikom, temveč če je osnova primerjave skupina in se primerja pripadnike ene skupine s pripadniki druge. Samo tako je možno ugotoviti neenako obravnavanje zaradi pripadnosti k določeni skupini.

Kako naj bo torej urejena učinkovita manjšinska zaščita? Poleg individualnih svoboščin človek potrebuje eksistencialno, ekonomsko in socialno zaščito skupine, v kateri je bil rojen, v kateri živi in si jo želi ohraniti. Učinkovita manjšinska zaščita in zaščita njenih pripadnikov potrebuje tako individualne kot tudi kolektivne pravice. Ker v zahodnih državah pretežno manjkajo kolektivne pravice, je važno, da se poišče dogmatične alternative, ki omogočajo - posredno preko individualne pravice in po potrebi neposredno iz objektivnega prava - zaščito kolektivnih interesov, kot so to zaščita eksistence, jezika, kulturne identitete, i.t.d.,...²¹ Pravica do politične participacije, kot na primer parlamentarna reprezentacija in participacija v vladi, je uresničljiva samo kot kolektivna pravica. Individualne politične pravice do participacije, zlasti kolektivno uresničevanje le-teh, omogočajo politično zastopstvo, ampak ga ne jamčijo.

2. MODELI POLITIČNEGA ZASTOPSTVA ETNIČNIH SKUPIN NA DRŽAVNI RAVNI

Neposredna reprezentacija na območju legislative in eksekutive²² omogoča manjšini zastopstvo svojih interesov. Reprezentacija in participacija opravljata funkcijo integracije manjšine v državne institucije. Poleg tega pa ima ta pozitiven stranski učinek družbene vzgoje. Večinski narod tako lahko spozna, da hočejo tudi etnične manjšine kot strukturne manjšine, ki sicer same težko uveljavijo svoj interes, zastopati svoje interese. Senzibilizacija prebivalstva v spornih vprašanjih, ki se nanašajo na manjšine, pospešuje konstruktivno izmenjavo mnenj in razumevanje med večino in manjšino. Spoznanje manjšine poveča pri večini sprejemanje manjšine kot enakovrednega dela skupne celote, ki ni več tuj in moteč element.

* * *

²¹ Glej Tretter, Der Schutz ethnischer Minderheiten, 175 in Perenthaler, Der Schutz der Gemeinschaften, 50

²² Glej Blumenwitz, Volksgruppen und Minderheiten, - Politische Vertretung und Kulturautonomie, Berlin 1995

Načelno je v primeru reprezentacije in participacije v procesu oblikovanja državne volje treba razčistiti vprašanje, v kateri obliki država obravnava etnično raznolikost. S pomočjo analize državne organizacije je možno ugotoviti cilj manjšinske zaščite. Mit homogene nacionalne države živi tudi v ustavah in političnih sistemih. Zaželena ali nezaželena etnična raznolikost se izraža v državni organizaciji.²³ Pluralistični skoki v stran, kot pravica uporabe jezika, so dopuščeni tudi v sistemih, kjer je etnična raznolikost nezaželena, ker temeljna enotnost družbe s tem ni resno ogrožena.²⁴ Toda te izjeme ne smejo zavesti, ker pluralizem in multikulturalnost lahko tudi povzročata asimilacijo, če posamezne skupine niso dejansko enakopravne.

2. 1. PRAVICA DO SAMOSTOJNIH ZDRUŽENJ IN ORGANIZACIJ

Predpogoj za učinkovito reprezentacijo in participacijo manjšine je primerna organizacijska struktura manjšine, ki omogoča opravljanje lastnih nalog in zastopanje svojih interesov v državi. Če ni predvidena učinkovita reprezentacija in participacija etničnih skupin, ima manjšina samo možnost, da na osnovi društev ali s pomočjo političnih strank sodeluje v procesu oblikovanja državne volje. Bistven predpogoj za participacijo je torej pravica do svobodnega združevanja.

2. 1. 1. Svoboda združevanja

Svoboda izražanja in svoboda zbiranja sta zajamčeni kot svoboda združevanja v vseh zahodnih ustavah. Za manjšine je posebno važno, da se lahko organizirajo v združenja. Združenja služijo različnim ciljem, bistveno pa je razlikovanje političnih in nepolitičnih združenj, ker so nacionalne države skeptične do političnih združenj manjšin.

Povezovanje pripadnikov manjšin v društva omogoča oblikovanje mnenj v skupini in fokusiranje interesov z namenom artikulacije predlogov in želja. Posebno v pripravah na reprezentacijo in participacijo je to oblikovanje političnega mnenja za manjšine zelo važno. Brez svoboščine združevanja bi pripadniki manjšin bili izpostavljeni seperaciji, razdrobljenosti in s tem povezani neobhodni izgubi skupinske družbene moči.

Če se svoboda združevanja obravnava v njenem političnem izrazu kot pravna pot za organiziranje interesov, to ne ustreza v celoti potrebam manjšin. Cilj svobo-

* * *

²³ Glej Mirja Žagar, *Constitutions in Multiethnic Reality*, v *Razprave in Gradivo* 29-30, 143.

²⁴ Glej Benjamin Akzin, *Politische Probleme poly-ethnischer Gemeinschaften*, v *Politische Vierteljahresschrift*, 1962, 127.

de združevanja ni opremljanje manjšine z reprezentacijsko institucijo, temveč svobodno socialno grupiranje v obliki društev s svobodno izbranimi nameni. Tendenca k raznolikosti na področju socialnih skupin označi svobodo združevanja kot pluralistično, liberalno temeljno pravico.

Ker svoboda združevanja ne zagotavlja manjšini kolektivnih pravic, temveč samo celoti vseh posameznih pripadnikov manjšin jamči pravico do tvorjenja kolektiva, se zasebna manjšinska združevanja razlikujejo od alternativne javnopravne skupnosti manjšin.²⁵ Meje splošne svobode združevanja postanejo vidne, ker le-ta sicer omogoča fokusiranje mnenj in interesov, lahko pa tudi povzroča raznolikost in razdrobljenost manjšine v obliki nasprotujočih si organizacij.

Poleg splošne svoboščine združevanja lahko posebni zakoni zaščitijo združenja manjšin, kot na primer v Avstriji (člen 66(3) Državna pogodba St. Germain 1919) in v Sloveniji (člen 64 Slovenska ustava). Pogosto za manjšinsko zaščito ne zadostuje splošna pravica združevanja, ker koncept svobodnjaških demokracij temelji na enotnosti in nedeljivosti. Značilno je zato, da je zahteva po lojalnosti manjšin do države tem večja, čimbolj političen je namen združevanja, ker se združenje približuje javni zadevi.²⁶ Zato svoboščino združevanja v nekaterih državah omejujejo, ne glede na to ali je strah deficita lojalnosti manjšin do države utemeljen ali ne.

Toda takšni posegi v svoboščino združevanja so v mednarodnem pravu omejeni v smislu potrebnosti in sorazmernosti (Beschränkung auf das Maß des Notwendigen und Verhältnismäßigen). Dodatno omejujeta omejitev svoboščine združevanja člen 11 (2) Evropske konvencije o človekovih pravicah in člen 22(2) Pakta Združenih narodov o civilnih in političnih pravicah, ker naj bi bila prepoved in kazen ultima ratio. Pogosto se razlogi prepovedi združevanja ujemajo s kaznivim dejanjem po kazenskem pravu, kot na primer veleizdajo, t.j. posebnimi delikti, ki nasprotujejo integriteti in neodvisnosti države. Prav ta dejstva so tesno povezana z delovanjem manjšin, v kolikor temeljijo na očitku separatizma in kolaboracije z inozemstvom, ker po eni strani ohranitev lastne identitete povzroča sum separatizma, po drugi strani pa je ločevanje od države v izjemnih primerih res tudi mednarodno pravno legitimno.²⁷

Swoboščina združevanja je samo navidezno nevtralna do manjšine, ker je usmerjena na odnos med posameznikom in državo. Dejansko se nosilce temeljne pravice pri izvajanju svoboščine ocenjuje selektivno po skupinah. Prepoved združevanja omejuje manjšino pretežno zaradi zahteve nacionalnodržavnega princi-

* * *

²⁵ Dagmar Richter, Vereinigungsfreiheit und Parteienrecht, v: Frowein/Hofman/Oeter, Das Minderheitenrecht europäischer Staaten, Teil 2, Berlin/Heidelberg/New York 1994, 452

²⁶ Glej Richter, Vereinigungsfreiheit, 459

²⁷ Glej Richter, Vereinigungsfreiheit, 469

pa enotnosti nacije. S tem nastajajo tako rekoč dejstva (Tatbestände) v škodo manjšini. Posebne svoboščine združevanja lahko upoštevajo posebne namene združevanja manjšin in tako jamčijo posebne temeljne pravice za manjšinska združevanja, ali pa omogočajo izjeme od omejitev. Izjemo od omejitve bi lahko interpretirali kot posebno prepoved diskriminacije.²⁸

2. 1. 2. Manjšinske stranke

Poseben namen politične stranke utemelji obravnavo partije kot posebne oblike združenja. Medtem ko svoboščina združevanja ščiti zasebna združenja pred državnim posegom, t.j. zagotavljanje državljske svobode, jamči pravica strank možnost za udeležbo pri volitvah in pri procesu oblikovanja volje in odločitev, t.j. politično svobodo. Manjšinske politične stranke pogosto nudijo manjšinam edino možnost politične udeležbe. Manjšinske stranke so pa močno omejene, ker bi naj bile po možnosti čimbolj strnjeno organizirane in naj bi zajele vse interese, poklicne skupine in ideološke razlike manjšinskih pripadnikov. Ta skoraj nemogoča strnjjenost vseh interesov v samo eni manjšinski stranki jo že od vsega začetka omejuje v velikosti in pomenu.²⁹

Ustanovitev in delovanje strank se lahko zakonsko omejuje. V tej zvezi se postavi vprašanje, ali je ustanovitev konkretne stranke na etnični podlagi sploh možna. Pojmovanje nacionalne države in zahteva po enotnosti in nedeljivosti sta tudi v tem primeru odločilna in dodatno vplivata na svojskost pluralistične strankarske scene, ker pomen nacionalnega kriterija v državi lahko pomeni prikrito favoriziranje etnično dominantnih skupin.³⁰ Manjšinska stranka večinoma nima obširnega koncepta, reprezentira več ali manj vidno prepoznano skupino in vprašljivo je, ali se zahteve manjšinske stranke razlikujejo od drugih strank. Konec koncev je etnična skupina več ali manj zastopana tudi v tradicionalnih strankah, ki niso očitno etnično orientirane.

Manjšinske stranke so na eni strani dejansko izpostavljene teritorialni omejitvi glede zbiranja glasov, če nimajo zajamčene posebne pravice, na drugi strani pa manjšinske stranke niso homogene. Manjšinske stranke torej lahko nudijo dragoceno dopolnilo k delu manjšinskih društev, toda manjšine niso politične stranke in že s tega vidika ne morejo nastopati enakopravno z drugimi političnimi strankami v političnem življenju.³¹

* * *

²⁸ Glej Richter, Vereinigungsfreiheit, 481

²⁹ Pernthaler, Allgemeine Staatslehre, 84

³⁰ Richter, Vereinigungsfreiheit, 451

³¹ Glej tudi Boris Jesih, Možnosti političnega zastopanja manjšin, v: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran, Ljubljana 1994, 162

Ustave evropskih držav le redko vsebujejo posebne norme v korist manjšinskim strankam. Na zakonski ravni vsebujejo nekateri volilni sistemi ugodne ureditve za manjšinske stranke, kot na primer v severnem Schleswigu (Nordschleswig) in v Schleswig-Holsteinu, kjer so manjšinske stranke izvzete iz 5% klavzule za vstop v deželni parlament.

Posebne ureditve za manjšinske stranke so možne tudi pri financiranju strank. Ker manjšinske stranke običajno nimajo dosti denarja za delovanje, formalno enako obravnavanje pri financiranju ne zadostuje za preživetje teh strank. Manjšinske stranke se lahko financirajo tudi s pomočjo konacionalne države, v kolikor podpore iz inozemstva niso prepovedane.

2. 2. ZASTOPSTVO NA DRŽAVNI RAVNI

2. 2. 1. Sodelovanje na zakonodajni ravni

Instrumenti manjšinske zaščite so odvisni od individualnega ali skupinskega razumevanja pravic. Če izhajamo iz skupinskega razumevanja, lahko razlikujemo modele, ki omogočajo reprezentacijo manjšin, kot na primer razdelitev volilnih enot v prid manjšini in izjema od določenih mandatov za vstop v parlament, in modele, ki reprezentacijo zagotavljajo, kot virilni mandat. T.j. razlikujejo se modeli, ki merijo na »fair representation« v procesu in modeli, ki so usmerjeni na rezultat in na »equal representation«. S tem je pa tudi povezana učinkovitost participacije, ki lahko obstaja v obliki svetovanja ali v obliki možnosti oviranja ali celo preprečevanja odločitev v procesu državnega odločanja.

2. 2. 1. 1. Udeležba manjšinskih strank pri volitvah v parlament

Če etnično orientirane organizacije, ki niso registrirane politične stranke, niso izključene iz udeležbe pri volitvah, kot to na primer ureja bolgarski zakon o volitvah nacionalnih poslancev, občinskih poslancev in županov iz leta 1990³², ustrezni zakoni lahko vsebujejo tudi posebne olajšave, ki omogočajo udeležbo manjšin pri volitvah.

Vložitev volilnega predloga je bistven element volilne pravice, ker izbira že v tej fazi vpliva na odločitev pri volitvah. Če manjšina nima možnosti, da vloži lastne volilne predloge z lastnimi kandidati, je vprašljivo, kako naj manjšina voli kan-

* * *

³² Državni vestnik št. 28/6.4.1990, vzeto iz Mahulena Hoškova, Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Bulgarien, v: Frowein/Hofman/Oeter (Hg.), Das Minderheitenrecht europäischer Staaten, Teil 2, Berlin, DeGruyter, New York 1994, 23

didata lastne izbire. Vložitev volilnega predloga zahteva določen kvorum podpisov, ki naj zagotavlja resnost predlogov in predhodno izbiro tistih, ki so tudi nekoliko obetavni. Toda pogosto je namen zahtevanih kvorumov tudi izključevanje nove konkurence ustaljenim strankam. Ker so manjšinske stranke teritorialno in dostikrat tudi vsebinsko omejene, težko dosežejo predpisane kvorume. Posamezni nacionalni volilni redi predvidevajo znižane kvorume pri oddaji volilnega predloga manjšinskih strank, tako ureja na primer poljski volilni red v posebnih predpisih obravnavanje kandidatne liste manjšinskih strank.³³

Že v pripravah na volitve lahko določbe o oddaji kandidatnih list v volilnem redu preprečijo reprezentacijo manjšinam oziroma manjšinskim strankam. Manjšinam pogosto preostane samo koalicija z drugimi strankami, če to ni eksplicitno prepovedano. Dejstvo, da manjšine ne dosežejo zahtevane številčne moči, jih izključuje iz volitev, ampak tudi iz financiranja. Financiranje stroškov volilne propagande in subvencioniranje strank sta pogosto odvisna od uspelega vstopa v parlament, kot na primer v Avstriji.³⁴ Pravico do subvencije imajo potemtakem samo stranke, ki so po volitvah v parlament tudi zastopane v parlamentu.³⁵ Finančno stanje dostikrat oteži tudi prepoved finančne pomoči manjšinskim strankam iz inozemstva, kot to na primer ureja člen 6 (3) poljskega zakona o strankah in člen 4(3) madžarskega zakona o političnih strankah in financiranju.³⁶

2. 2. 1. 2. Volilni sistemi

Načelno lahko razlikujemo dva volilna sistema: večinski in proporcionalni volilni sistem. Proporcionalni volilni red meri na zastopstvo vseh političnih strank države po sorazmerju sil. T.j. mandati se razdelijo po političnih strankah natančno po njihovih doseženih deležih glasov. Preko proporcionalnega volilnega sistema se naj ustvari zrcalna slika družbe v sestavi parlamenta. Čista oblika proporcionalnega volilnega sistema ima za posledico tvorjenje strankarskih drobcev in oteži sestavo vlade, tako da je proporcionalni volilni sistem dostikrat kombiniran z elementi večinskega volilnega sistema, kot so to na primer uvedba posebnih volilnih enot, osnovnih mandatov in omejevalnih klavzul.³⁷

Večinski volilni sistem temelji na ideji, da je v volilnih enotah izvoljen tisti kandidat, ki dobi največ glasov, pri čemer je absolutna (Francija) ali relativna (Velika Britanija) večina potrebna. Večinski volilni red lahko privede do velike popačeno-

* * *

³³ Hoškova, Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Polen, v: Frowein/Hofman/Oeter (Hg.), Das Minderheitenrecht europäischer Staaten, Teil 1, Berlin, Heidelberg, New York 1993, 302

³⁴ Glej § 2 Österreichisches Parteiengesetz

³⁵ Glej § 2a Österreichisches Parteiengesetz

³⁶ Glej tudi Hoškova, Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Polen, 299

³⁷ Glej Pernthaler, Allgemeine Staatslehre, 197

sti razmerja glasov in poslanskih sedežev (Abgeordnetensitze), ker so ostanki glasov (Stimmrest) tistih kandidatov, ki niso bili izvoljeni, izgubljeni. Za manjšinske stranke je slaba stran tega volilnega sistema očitna, ker majhne skupine, kot so to običajno manjšine, niso zastopane v parlamentu. Toda v krajih, kjer je manjšinski narod v večini, in če geometrija volilnih enot upošteva naseljitveno področje manjšin, manjšina lahko doseže v tej enoti večino, tako da tudi večinski volilni sistem lahko pozitivno vpliva na zastopstvo manjšinskih strank v parlamentu.³⁸

Za manjšine je volilni red zelo pomemben, ker manipulacija volilnega reda lahko zavestno ali nezavedno prepreči reprezentacijo etničnih skupin.³⁹ Na primer, geometrija volilnih enot je v škodo manjšin (»Gerrymandering«), če so ustvarjene volilne enote tako, da na določenem teritoriju lahko zmaga samo posebna politična grupacija. Tudi postopek ugotavljanja izida volitev (Ermittlungsverfahren) lahko omili ali okrepi »volilno pravičnost«.

2. 2. 1. 3. Upoštevanje manjšin v volilnem redu

2. 2. 1. 1. 1. »Izjema« od omejevalne klavzule in drugih ovir za doseg mandata

Razdrobljenost strankarske scene lahko onemogoči delovanje parlamenta. Uvedba omejevalne klavzule, ki upošteva v drugem postopku ugotavljanja izida volitev samo stranke, ki so v prvem postopku dobile potrebne glasove, naj bi zagotavljala delovanje parlamenta. Manjšinske stranke pod takimi pogoji še težje dosežejo mandat v parlamentu. Toda manjšina je lahko izvzeta od izvajanja omejevalne klavzule, tako da se ji omogoči ali vsaj olajša reprezentacijo.

Schleswig-Holstein je dansko manjšino izvzel od 5% omejevalne klavzule. Danska in frizijska manjšina sta bili do 1953 reprezentirani v zveznem parlamentu v Bonnu. Politično zastopstvo danske in frizijske manjšine »Südschleswigscher Wählerverband« (SSW) od leta 1965 naprej ni več kandidiralo na zvezni ravni. Tudi na deželni ravni manjšina nima jamčenega mandata, ker izjema od 5% omejevalne klavzule ne zagotavlja mandata v deželnem parlamentu. SSW mora doseči delež glasov, ki je za »zadnji« mandat po d'Hondskem preštevanju glasov potreben. Delež glasov SSW je med 19.000 in 22.000 glasov. Povprečno doseže SSW pri volitvah v deželni parlament 20.000 glasov.⁴⁰

Primer Schleswig-Holsteina kaže manjšino, ki ji je olajšana reprezentacija, ampak ne jamčena. Koliko je manjšina važna za državno življenje, se dejansko poka-

* * *

³⁸ Blumenwitz, Volksgruppen und Minderheiten, 131

³⁹ Penzthal, Allgemeine Staatslehre, 199

⁴⁰ Raining Krueger, Die Vertretung der dänischen Volksgruppe in Deutschland unter besonderer Berücksichtigung des Südschleswigschen Wählerverbandes (SSW), v: Apovnik/Unkart (Hg.), Eine autonome Vertretung für die Kärntner Slowenen, Volksgruppenkongreß 19991 - Eisenkappel 1992, 98

že predvsem tudi takrat, ko vzkalijo nacionalistične tendence. Zato je bil volilni zakon Schleswig-Holsteina leta 1979 noveliran tako, da je bilo število mandatov zvišano v deželni parlamentu od 73 na 74, ker naj bi danskemu zastopniku v parlamentu vzeli možnost odločilne vloge za sestavo vlade, za slučaj mandatske porazdelitve 36:36. Danec naj ne bi odločal, kdo vlada nemški deželi.⁴¹

V tem kontekstu se pojavi vprašanje, kako je izjema od omejevalne klavzule, - ki je tudi posebna upravičena izjema od proporcionalnega volilnega reda in naj prepreči nastajanje strankarskih drobcev, - združljiva z enakostjo volilne pravice (Wahlrechtsgleichheit)?

Nemško zvezno ustavno sodišče je o tem vprašanju odločalo in prišlo do zaključka, da je izjema od omejevalne klavzule pravno dopustna, t.j. diferenciacija ni v protislovju z načelom enakosti, toda zakonodajalcu ni treba priznati izjeme zaradi enakosti, da bi s tem omogočil reprezentacijo manjšinskim strankam. Toda tudi nemško zvezno ustavno sodišče je prišlo do spoznanja, da manjšinska stran ni strankarski drobec oziroma nepomembna strančica (Splitterpartei). To pa pomeni, da izvajanje omejevalne klavzule v primeru manjšinskih strank ni upravičeno. Neuporabljanje omejevalne klavzule potemtakem ni »privilegirana izjema« za manjšine, temveč nasprotno, izvedba omejevalne klavzule je v nasprotju z načelom enakosti v zvezi s pravico do proporcionalnega zastopstva. Izjema od omejevalne klavzule torej ni samo dopustna, temveč je celo potrebna, t.j. obstaja zapoved diferenciacije, ki izvira iz načela enakosti.⁴²

V primeru Schleswig-Holsteina izvira torej reprezentacija etničnih skupin iz proporcionalnega volilnega reda, medtem ko je na Koroškem proporcionalna reprezentacija političnih skupin v deželni parlamentu predvidena samo za številčno močno skupine, tako da je velikost skupine relevanten element za reprezentacijo. Kljub temu posebne olajšave za manjšine v volilnem redu niso prepovedane, ker so v soglasju z načelom enakosti.⁴³ Ali je reprezentacija dopustna ali celo potrebna, je odvisno od formalnega ali materialnega razumevanja enakosti.

Enakost volilne pravice, ki je po judikaturi nemškega zveznega ustavnega sodišča poseben primer splošnega načela enakosti, je različno interpretirana v volilnih sistemih.⁴⁴ Ne nanaša se samo na volilno pravico državljana kot temeljno politično pravico, temveč tudi na enakost v proporcionalnem volilnem sistemu,

* * *

⁴¹ Krueger, Die Vertretung der dänischen Volksgruppe, 100

⁴² Glej tudi Marko, Autonomie und Integration, 467

⁴³ Glej sodbo avstrijskega ustavnega sodišča v primeru izpodbijanja (Koroška Enotna Lista) koroškega deželnega volilnega reda, VfSlg. 9224/1981 str. 18-23, ki je postala merodajna sodba za interpretacijo manjšinskih pravic v Avstriji.

⁴⁴ Jochen Abr. Frowein. Die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichtes zum Wahlrecht, v: Archiv des öffentlichen Rechts AöR 1974, 73

ki je dana šele, če imajo vsi glasovi enak uspeh (Erfolgswert). Poleg subjektivne pravice volivca ima tudi stranka pravico do enakosti konkurence.⁴⁵ Predvsem pred volitvami je enakost konkurence pomembna, ker pogosto skušajo stranke, čeprav med seboj konkurirajo, skupno izolirati etnične manjšinske stranke.

Izjeme od omejevalne klavzule ali znižanje števila zahtevanih glasov za osnovni mandat omogočajo parlamentarno reprezentacijo manjšin. Če je iz volilnega reda z vidika načela enakosti nemogoče uveljaviti pravico do reprezentacije etničnih manjšin, kot na primer iz volilnega reda dežele Koroške, ponujajo pomoč dogmatične alternative. Če izhajamo ne samo iz formalne, temveč iz dejanske enakosti in primerjamo enakost skupin, je razvidno, da enakost možnosti manjšinskih strank že v volilnem boju ni nujno dana. Formalno enako obravnavanje povzroča diskriminacijo, ki naj bi bila obravnavana v smislu materialnega razumevanja načela enakosti.

2. 2. 1. 1. 2. Dopustnost volilnih koalicij

Politične stranke hočejo s pomočjo dogovorov in koalicij doseči boljši uspeh pri volitvah. Tako pride včasih do koalicij konkurirajočih strank, ker hočejo tako število mandатов povečati (stranka hoče drugi stranki, ki ima slabše možnosti za mandat, pomagati v parlament) ali pa podpreti določene kandidate za poslance. Koalijski dogovori nudijo manjšinskim strankam možnost za mandat v parlamentu. Ker volilne koalicije povzročajo pravne posledice, je vprašljivo, ali so sploh dopustne.

Načelno razlikujemo tri tipe koalijskih dogovorov:⁴⁶

1. dogovor o odpovedi vložitve kandidatnih list v prid koalijski stranki (Aussparungsabkommen) z namenom izboljšanja njenih možnosti.

2. zveza s skupno kandidatno listo (Bündnis über gemeinsame Wahlvorschläge), pri kateri koalijske stranke vložijo skupno kandidatno listo. Ta zveza s skupno kandidatno listo lahko obstaja v različnih variantah. V proporcionalnem volilnem sistemu največkrat nastajajo zveze skupnih kandidatnih list v obliki skupne liste, z imeni vseh strank, ali v obliki prikrite skupne kandidatne liste, kjer navzven nastopa samo ena stranka, ki pa vsebuje tudi kandidate drugih strank. Tudi strankarski blok šteje k zvezi s skupno kandidatno listo. Koalijske stranke nastopajo v celem volilnem okraju s skupnimi kandidatnimi listami. Liste

* * *

⁴⁵ Frowein, Die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichtes zum Wahlrecht, v: Archiv des öffentlichen Rechts AöR 1974, 82

⁴⁶ Glej Christoph Peter, Wahlabsprachen politischer Parteien und ihre rechtliche Grenzen, Berlin 1964

⁴⁷ Od leta 1991 Enotna Lista (EL)

so vložene pod novim skupnim imenom. Vse stranke se odpovejo vložitvi lastnih list in ustvarijo organizacijski okvir za sodelovanje. Ampak blok še ni nova stranka, ker je v ospredju samo dogovor za volitve. Tudi lastna organizacija strank obstaja paralelno dalje.

3. povezava kandidatnih list, pri kateri koalicijske stranke neodvisno ena od druge samostojno vložijo kandidatne liste. Pri postopku ugotavljanja glasov se obravnavajo kandidatne liste koalicijskih strank skupno kot enota. Ker je to združenje list namenjeno za posebnemu ugotavljanju glasov, je nujno, da volilni zakon določi predpogoje za dopuščanje takšnega ugotavljanja.

Volilni red lahko vsebuje omejitve volilnih koalicij, ki so utemeljene v pravici do volilnega predloga (Wahlvorschlagsrecht). Pravica do volilnega predloga obravnava predloge strank kot produkt in instrument socialne tvorbe »stranke«. To je razvidno med drugim tudi iz ureditve načina vložitve in vsebine kandidatnih list. Določena kandidatna lista naj zastopa določeno socialno skupino oziroma stranko, ki se udeleži na volitvah. Smisel ureditve pravice do volilnega predloga je ustvarjanje tesne povezave volilnih predlogov s strankami, t.j. določitev pripadnosti. S tega vidika ni pomisleka za dogovor o odpovedi vložitvi kandidatnih list v prid koalicijske stranke, ker velja načelo povezave volilnih predlogov in strank. Pomisleki pa nastajajo glede pravil volilnega predloga pri zvezi s skupnimi kandidatnimi listami, ker skupna kandidatna lista zveznih strank nasprotuje določitvi pripadnosti volilnih predlogov k strankam.

Vprašljivo je, kako dogovor o odpovedi vložitvi kandidatnih list v prid koalicijske stranke vpliva na aktivno volilno pravico, posebno glede terciarnega učinka (unmittelbare Drittwirkung), ker volivec nima možnost, da voli kandidata stranke, ki se je odpovedala kandidatni listi. Svobodna in enaka volilna pravica je omejena, če enakost ni dana, ker ni dano isti izhodišče vsem volivcem, in je samo vezana na postopek ugotavljanja glasov. V primeru zveze s skupno kandidatno listo volivec sicer lahko voli »svojo« stranko, toda mora se sprijazniti z dejstvom, da njegova odločitev koristi tudi drugi stranki. Pri prikritih skupnih kandidatnih listah (verdeckt-gemeinsame Wahlvorschläge) pa sploh ni razvidno, da so na kandidatni listi tudi kandidati drugih strank, tako da volivec ne more oceniti konsekvenc svoje odločitve. Povezava kandidatnih list ne zadeva aktivne volilne pravice, ker ima volivec možnost, da glasuje za stranko s kandidati, ki jim daje prednost.

Svoboda volitev (Wahlfreiheit) naj bi poleg formalnega aspekta, t.j. možnosti volitev brez prisile, jamčila materialni aspekt, t.j. možnost izbire. Enakost volitev (Wahlgleichheit) je potemtakem prizadeta, če omejevanje zaradi dogovora o odpovedi vložitvi kandidatnih list v prid koalicijske stranke ne zadeva vseh volivcev.

Dogovor o odpovedi vložitvi kandidatnih list in zveza s skupno kandidatno listo ne zmanjšata samo svobodne volilne pravice volivca, temveč tudi možnost us-

pešnosti nezavezniških strank. Toda svobodna in enaka pravica do sodelovanja strank legitimira »okrnitev« konkurenčne stranke v volilnem boju, ker je tekma za glasove običajna. Tudi kandidat stranke mora takšne «okrnitve», ki jih stranka prenaša, prenašati.

Glede zveze s skupnimi kandidatnimi listami nastajajo pomisleki tudi z vidika proporcionalnega volilnega sistema, ker se oddalji od proporcionalnega zastopstva glede deležev glasov v parlamentu.

Volilne koalicije inajo poseben pomen za manjšine, če so manjšinske stranke premajhne, da dosežejo mandat iz lastne moči, in če volilni red nima posebnih ureditev, ki bi omogočale manjšini reprezentacijo. Če so volilne koalicije iz zgoraj navedenih razlogov prepovedane, volilni red lahko omogoča zastopstvo manjšine z izjemo od prepovedi, ker - izhajajoč iz načela enakosti - formalna enakopravnost pogosto ne zadostuje za dejansko reprezentacijo manjšin.

Stranka koroških Slovencev »Koroška enotna Lista (KEL)⁴⁷ je skozi svojo zgodovino sklenila razne volilne koalicije. Koroški deželni volilni red in avstrijska zvezna ustava ne jamčita in tudi ne olajšata zastopstva manjšin v splošnih predstavniških telesih. Ker KEL z lastno močjo ni uspela priti v zakonodajne organe, je 1984 pri volitvah v deželni parlament sklenila koalicijo z alternativno listo Koroške (Alternative Liste Kärnten), 1989 z zeleno alternativo Koroške (Grüne Alternative Kärnten) in z gibanjem proti ločevanju šol (Bewegung gegen Schultrennung). 1986 je KEL sklenila koalicijo tudi na zvezni ravni pri volitvah v zvezni parlament z zeleno alternativo (Grüne Alternative) in je dobila sedež za manjšinskega zastopnika. Tudi leta 1995 je EL sklenila koalicijo na zvezni ravni, takrat z liberalnim forumom (Liberales Forum). Manjšinski zastopnik je bil na kandidatni listi na dvanajstem mestu. Ker pa liberalni forum ni dosegel dosti mandatov, EL-mandatar ni uspel priti v parlament.

Na deželni ravni je EL 1998 sklenila koalicijo v strankarskem bloku »demokracija 99« (Demokratie 99) z zelenimi Koroške, liberalnim forumom in z združenimi zelenimi Avstrije. Namen bloka je bil tvorba opozicije v deželnem parlamentu in demokratizacija volilnega reda dežele Koroške. Pakt o volilni koaliciji je vseboval določila za izpodbijanje volitev pri ustavnem sodišču za primer, da blok ne uspe pri volitvah.⁴⁸ Ker koaliciji ni uspelo preskočiti mandatske ovire za vstop v parlament, je 9. aprila 1999 vložila tožbo proti volilnemu redu dežele koroške po členu 141 avstrijske zvezne ustave pri ustavnem sodišču.

* * *

⁴⁸ Vzeto iz pakta koalicijskih strank demokracije 99

2. 2. 1. 1. 3. Virilni glas

Izjema manjšine od omejevalne klavzule sicer omogoča reprezentacijo, ampak je ne jamči, ker mora tudi manjšina doseči potrebne glasove za mandat. V nasprotju s tem virilni glasovi jamčijo sedeže za manjšino v parlamentu, neodvisno od tega, koliko glasov je manjšina pri volitvah dosegla.

Virilni mandat zahteva posebno ureditev v volilnem redu in predvideva posebno organizacijsko obliko manjšine. V primeru Slovenije so italijanska, madžarska in romska narodnostna skupnost organizirane v samoupravnih skupnostih, ki vodijo lastno volilno evidenco za volitev manjšinskega poslanca. Teritoriji, v katerih so naseljene narodnostne skupnosti, so združeni v posebne volile enote.

Institucionalizacija virilnih glasov je posebno ugodna za majhne in raztreseno naseljene manjšine, ker jamči zastopstvo interesov manjšine v parlamentu. Efektivno pa manjšina lahko participira, če ima kombinirani virilni glas z absolutnim vetom, ker manjšinski poslanec tudi v odločilnem procesu dejansko sodeluje.

Torej, če reprezentacija in participacija nista jamčeni v ustavi, se pojavi vprašanje, kako je virilni glas združljiv z načelom enakosti, posebno še tedaj, če so ustanovljene posebne volilne enote za manjšino in so predvidene lastne volilne evidence. Odgovor na ta vprašanja je tesno povezan z interpretacijo demokracije, ker je prav demokratičen element večinske odločitve manjšini navidez sovražen. Izhajajoč iz vidika »kvantitativne« demokracije, ki temelji na »majority rule«, je manjšina v trajni poziciji manjšine in nima možnost, da doseže večino. Toda bistvo demokratičnega principa temelji na premisi, da so politične grupacije lahko danes v manjšini jutri, pa v večini. Za delovanje tega demokratičnega principa pa je predpogoj notranja politična enotnost ljudstva. Kjer pa ta enotnost manjka, ta princip, ki temelji samo na številu, ni izvedljiv. Še manj izvedljiv je princip večinske odločitve v primeru etničnih nasprotij, ker je majorizacija v etničnih zadevah dedukcija iz premalo utemeljenih premis. Za princip večinske odločitve, ki temelji na enotnosti vsega ljudstva, se enotnost predvideva tam, kjer ni možna.⁴⁹

Izhajajoč z vidika »kvalitativne« demokracije, z njeno funkcijo izravnavanja interesov in minimalizacije konfliktov, se le ta izpolni, če je dodatno k formalni enakosti dana tudi materialna enakost. Srvarna diferenciacija torej ni samo mogoča, temveč je nujna, ker - kot je avstrijski strokovnjak za državno pravo rekel že leta 1898 - kar velja za absolutno enako, ne more veljati tudi za absolutno neenako.⁵⁰ Drugače formulirano: v vseh teh vprašanih gre za to, da se princip samo formal-

* * *

⁴⁹ Glej Georg Jellinek, *Das Recht der Minoritäten*, v: *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, Jahrgang 25, 1898, stran 453

⁵⁰ Jellinek, *Das Recht der Minoritäten*, 454

ne enakosti zamenja z materialno enakostjo in da se nadomesti mišljenje v kvantitetah z mišljenjem v kvalitetah.

2. 2. 1. 1. 4. Upoštevanje manjšin pri razdelitvi volilnih enot

Delitev volilnih enot močno vpliva na možnost reprezentacije manjšin. Upoštevanje manjšinskega naselitvenega področja pri razdelitvi volilnih enot omogoča manjšini doseg mandатов v splošnih predstavniških telesih. Ker manjšina v manjših enotah dostikrat pomeni regionalno večino, manjše volilne enote, ki zajemajo naselitveno področje manjšine, učinkujejo v prid manjšinski reprezentaciji. Volilni redi, ki ne upoštevajo naselitvenega področja manjšine in ki razdelijo naselitveno področje manjšine, slabšajo tudi politično moč manjšine.

Posebne volilne enote, ki upoštevajo naselitveno področje manjšine, zahtevajo tudi posebno ureditev volilnega reda. V Sloveniji, kjer v posebnih volilnih enotah, ki zajemajo naselitveno področje italijanske in madžarske manjšine, volijo pripadniki manjšin zastopnike v državni zbor in v lokalno samoupravo, posebno volilno evidenco sestavijo in vodijo samoupravne narodnostne skupnosti.

Ne samo posebne volilne enote, tudi zvišanje mandатов omogoča manjšini reprezentacijo. Toda, če ustava ne jamči zastopstva manjšine, se postavlja vprašanje, kako je »privilegij« posebne volilne enote uskladjiv z načelom enakosti. Odgovor pa je spet odvisen od razumevanja enakosti kot formalne ali materialne.

2. 2. 1. 4. Vpliv na proces oblikovanja javnega mnenja in odločanje v parlamentu

Če ima manjšina torej sedež in glas v parlamentu, to dostikrat zadostuje, da manjšinski zastopnik skrbi za uveljavitev interesov manjšine. Toda tudi manjšinski zastopnik mora kloniti pred večino v parlamentu. Če hoče uresničiti manjšinske zahteve mora manjšinski zastopnik imeti tudi možnost učinkovitega vpliva na oblikovanje mnenj in odločitev v parlamentu. Večinsko mnenje naj ne bi odločalo na področjih, ki so za manjšino posebnega pomena. Participacija manjšin je torej tem boljša, kolikor bolj je jamčen vpliv manjšinskega zastopnika na odločitve v parlamentu. Najvišja stopnja participacije je dana, če je institucionaliziran virilni mandat v kombinaciji s pravico do absolutnega veta manjšinskega poslanca, ker v tem primeru ni jamčena sama reprezentacija, temveč tudi participacija manjšin. V nadaljevanju bo predstavljena možnost vpliva na oblikovanje mnenj in odločitev, ki sežejo od samega svetovanja do pravice absolutnega veta.

2. 2. 1. 4. 1. Ombudsman za manjšine

Najstarejše oblike instituta ombudsmana obstajajo na Švedskem, Finskem in Danskem.⁵¹ Švedski pojem »ombudsman« pomeni državljanska dolžnost (Ombuds=dolžnost, man= mož). Švedski ombudsman je pooblaščenec parlamenta, ki kot ustavni organ štiti posameznega državljanu pred kršitvijo temeljnih pravic in na splošno pred uradnim despotizmom. Primerljive ustanove imajo številne države v zahodni in jugovzhodni Evropi.⁵²

Temeljne pravice vojakov štiti na primer v Nemčiji organ zveznega parlamenta, tako imenovani »Wehrbeauftragter«. V tem smislu bi bil možen tudi »pooblaščenec za manjšine« (Minderheitenbeauftragter), ki bi bil pristojen za zaščito manjšinskih pravic, ki bi imel politično nadzorstvo nad upravo in bi v plenumu parlamenta izrekal pritožbe. Prednost takšne kontrolne funkcije je, da se javno razpravlja in prikaže težave manjšine, kar lahko prispeva k boljšemu razumevanju med etničnimi skupinami.

Leta 1989 so na Švedskem ustanovili, dodatno k tradicionalni parlamentarni instituciji ombudsmana⁵³, ombudsmana proti etnični diskriminaciji. Tradicionalni ombudsman je izvoljen za štiriletno dobo od parlamenta (Riksdag) in nima samo nadzora nad celo upravo, kot na primer v Avstriji tudi javno pravobranilstvo (Volksanwaltschaft), temveč tudi nad sodno oblastjo in nad javnimi podjetji.⁵⁴ Ombudsman proti etnični diskriminaciji je imenovan od vlade in je koncipiran kot svetovalec ter ima nalogo, da prepreči etnično diskriminacijo na socialnem področju in posebno na tržišču delovne sile (Arbeitsmarkt). Ombudsman lahko ukrepa proti etnični diskriminaciji, vloži predloge pri vladi, nastopa v medijih, šola osebe, ki so v stiku z manjšinami, predlaga zakone, predlaga spremembe zakonov in predloži ukrepe.⁵⁵ Sicer ombudsman nima pristojnosti v zasebni sferi, toda simbolični pomen te institucije je tem važnejši, ker s tem država dokaže, da so etnična vprašanja pomembna in da se jim posveča posebna pozornost.

Zadnja generacija institucije ombudsmana je nastala v »novih« demokracijah ali v državah v tranziciji. Človekove pravice in temeljne svoboščine so posebno

* * *

⁵¹ Jent-Sorensen, *Der dänische Ombudsman* (Dissertation), Zürich 1985, 2

⁵² Glej H. Maurer, *Die parlamentarische Ombudsmann-Einrichtungen in den Mitgliedstaaten des Europarates*, v: Matscher (ed.), *Ombudsmann in Europa - Institutioneller Vergleich; Ombudsman in Europe - The Institution; Ombudsman en Europe - Analyse comparative de l'Institution*, Kehl; Strasbourg; Arlington: Engel, 1994, 123

⁵³ Institucija ombudsmana je bila že leta 1809 vpeljana v švedsko ustavo.

⁵⁴ Maurer, *Ombudsmann-Einrichtungen*, 128

⁵⁵ Peter Nobel, *The Swedish Ombudsman against Ethnic Discrimination*, v: Matscher (ed.), *Ombudsmann in Europa - Institutioneller Vergleich; Ombudsman in Europe - The Institution; Ombudsman en Europe - Analyse comparative de l'Institution*, Kehl; Strasbourg; Arlington: Engel, 1994, 47

pomembne, ker so garant za demokratično državo. Tako je na primer Slovenija v členu 159 svoje ustave uvedla varuha človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Pristojnosti ombudsmana so po državah različne. Čeprav pogosto pravne pristojnosti ne zadostujejo, da bi ombudsman lahko delal učinkovito, bi lahko ombudsman za manjšine dosegel senzibilizacijo v manjšinskih vprašanjih, ki bi tudi pozitivno učinkovala na proces oblikovanja javnega mnenja. Opozorilo, kritika in predlogi krepijo zavest o obstoju in položaju manjšin in tako lahko vplivajo na bolj konstruktivno in razumevajoče ravnanje z manjšino.

2. 2. 1. 4. 2. Parlamentarni odbor za manjšine

Posebni parlamentarni odbori za manjšine imajo to prednost, da se lahko manjšinska vprašanja obravnavajo koncentrirano. Posebno če manjšina nima lastnega poslanca v parlamentu, nudi odbor za manjšine možnost obravnave vprašanj, ki so za manjšine posebnega pomena. Odbor je lahko sestavljen iz raznih zastopnikov parlamentarnih frakcij. Važno je, da so zastopani tudi manjšinski zastopniki, bodisi kot informatorji ali kot strokovnjaki. Toda tak odbor naj ne bi bil nadomestilo za neposredno participacijo manjšine.

Če je manjšina zastopana v parlamentu, je možen sestav odbora na različne načine. Za manjše manjšine je lahko odbor sestavljen paritetno, za večje manjšine je lahko ustanovljen za vsako manjšino poseben odbor.

V Sloveniji obstaja poseben parlamentarni odbor za italijansko in madžarsko narodno skupnost, »Komisija Državnega zbora Republike Slovenije za narodne skupnosti«, ki je sestavljen iz članov parlamentarnih klubov in poslancev italijanske in madžarske narodne skupnosti.⁵⁶

Komisija obravnava zadeve, ki se nanašajo na pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti, izdeluje predloge in ukrepe za uresničitev pravic narodnih skupnosti, izraža svoje stališče do zakonskih osnutkov, ki se nanašajo na pravice narodne skupnosti.⁵⁷ V komisiji se sklepa soglasno z zastopniki narodne skupnosti. V ustavi jamčena pravica do absolutnega veta v zadevah, ki se izključno nanašajo na manjšino, nudi zastopnikom manjšine možnost, da preprečijo večinsko odločitev, ki bi bila proti interesom manjšine.

Parlamentarni odbor za manjšine omogoča vpliv na proces oblikovanja javnega menja in sodelovanje manjšine z državo. Integracija manjšine v tem smislu tudi

* * *

⁵⁶ Ur.l. 5/1997 Odlok o sestavi Komisije Državnega zbora RS za narodne skupnosti in o izvolitvi predsednice, predsednika in članov komisije.

⁵⁷ člen 137 in 160 Poslovnik Državnega zbora, Ur.l. 40/1993, 80/94, 28/96

zmanjša zadržke manjšine do države. Država lahko dokaže, da sta sodelovanje in soodgovornost manjšine zaželena.

2. 2. 1. 4. 3. Zastopnik manjšine s pravico do veta

Ombudsman in parlamentarni odbor za manjšine imata omejen vpliv na proces oblikovanja mnenja v parlamentu, ker imata v bistvu samo svetovalno funkcijo, medtem ko pravica do absolutnega veta omogoča najbolj učinkovito obliko vpliva na politični proces oblikovanja javnega mnenja in odločitev. Če ima manjšina sedež in glas v parlamentu, je sicer reprezentacija jamčena, toda učinkovitost participacije ni zagotovljena. Obširna manjšinska zaščita je torej dana šele, ko ima manjšinski zastopnik jamčeno pravico absolutnega veta. Zato je nujno potrebno, da je učinkovita in obširna manjšinska zaščita s ciljem zaščite in podpiranja manjšine usklajena s sodobnim življenjem. Učinkovita participacija jamči manjšini soodločanje, vsaj v zadevah, ki so bistvenega pomena za obstoj in razvoj manjšine. Samo če manjšina participira pri izdelavi zakonov in drugih normativnih aktov, sta zagotovljena ohranitev in razvoj nivoja pravice do lastnega jezika, kulture, izobrazbe, vzgoje in ohranjanje identitete.

Obseg pravice do absolutnega veta je lahko različen. Načelno je možno, da ima manjšinski zastopnik pravico do absolutnega veta v vseh zadevah ali pa samo v zadevah, ki se nanašajo na manjšino. Omejitev pravice do absolutnega veta na zadeve, ki se nanašajo izključno na manjšino, kot je to določeno v slovenski ustavi, zahteva določitev teh zadev. Dejansko vsa področja življenja zadevajo manjšino kot tudi »večinski narod«. Zato je strogo ločevanje teh zadev nemogoče. Omejevanje veta na zadeve, ki se nanašajo izključno na manjšino, pomeni dejansko krnitev pravice, ker pride samo izjemoma ali pa sploh nikoli do uporabe.

2. 2. 1. 5. Reprezentativni organi manjšine – manjšinski parlament

Zastopstvo manjšine je možno tudi preko lastnih reprezentativnih organov. Pristojnosti manjšinskega parlamenta so lahko različno obsežne. Na Finskem je na primer manjšinski parlament urejen kot konzultativni organ. Reprezentativni organ švedsko govoreče manjšine na Finskem, »Svenska Finlands Folketing«, zastopa interese švedsko govoreče manjšine. »Svenska Finlands Folketing« ne ureja samostojno specifičnih manjšinskih zadev, temveč samo zastopa manjšinske interese v parlamentu, t.j. v zakonodajnem postopku razpravlja redno tudi »Svenska Finlands Folketing«. »Svenska Finlands Folketing« ima štiriletno mandatno dobo. Člani so posredno izvoljeni izmed članov zastopnikov v občinskih svetih.

Zastopstvo Samijev je izvoljeno neposredno od pripadnikov manjšine. Toda tudi parlament Samijev ima samo svetovalno funkcijo v parlamentu. Čeprav je do-

ločena pravica do izražanja mnenja - leta 1991 je bila uvedena obveznost pridobivanja mnenja manjšine - če zakoni zadevajo interes manjšin, parlamentu ni treba upoštevati mnenja manjšin, tako da je manjšinski parlament v tej obliki svetovalni gremij.⁵⁸

Manjšinski parlamenti imajo lahko tudi bolj daljnosežne pristojnosti in lahko avtonomno urejajo specifične manjšinske zadeve, tako da je v tem primeru zastopstvo manjšine jamčeno.

2. 2. 2. Sodelovanje na vladni ravni

2. 2. 2. 1. Odbori in drugi gremiji za manjšine pri vladi

Sodelovanje manjšine pri oblikovanju politične volje je možno tudi na izvršilni ravni. Neposredno izvoljeni zastopniki manjšine zagotavljajo sodelovanje v odborih pri vladi, toda tovrstni gremiji imajo samo svetovalno vlogo. Odbori so lahko ustanovljeni na različnih vladnih ravneh. V Nemčiji je na primer pri zveznem ministrstvu za sodstvo ustanovljen svetovalni gremij za vprašanja danske manjšine. Predsednik odbora je minister. Odbor je sestavljen iz zastopnikov frakcij zveznega parlamenta (2), manjšin (3) in zastopnikov dežele Schleswig-Holstein (1).⁵⁹

Poljska komisija »Komisija do spraw mniejszosci narodowych« (komisija za pravice narodnih manjšin) sestoji iz ministrov za kulturo, izobrazbo, delo in socialna vprašanja, sodstvo, notranje zadeve, predsednika komiteja za radio in televizijo in ministra za sodelovanje s političnimi strankami ter štirih vojvod.⁶⁰ Ta komisija je ustanovljena kot svetovalni organ pri ministrskem svetu.⁶¹

V Sloveniji je pri vladi ustanovljen urad za narodnosti, ki podpira in koordinira delo manjšin.

V Avstriji so pri uradu zveznega kanclerja ustanovljeni sosveti za manjšine. Ker vlada imenuje člane sosveta, ima le-ta obširno možnost vpliva na delovanje sosveta. Kot zastopstvo interesov imajo manjšine v sosvetu samo svetovalno funkcijo. Funkcija, sestav in legitimacija članov sosveta je sporna. Efektivna participacija ni dosegljiva samo z ustanovitvijo svetovalnega gremija.

* * *

⁵⁸ Glej Rainer Hofman, Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Finnland, v: Das Minderheitenrecht, Teil 1, 120

⁵⁹ M.J. Hahn, Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Deutschland, v: Das Menschenrecht, Teil 1, 100

⁶⁰ Vojvode so najvišji uradniki poljskih provinc. Leta 1990 je bila uvedena lokalna samouprava v mestih in občinah, s tem je pristojnost vojvod močno omejena.

⁶¹ Hoškova, Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Polen. 305

2. 2. 2. Ministrstvo za manjšine

Za zastopanje interesov manjšine ni pomembna samo participacija na področju zakonodaje, temveč tudi participacija v izvršilni oblasti. Posebno pomembno je to, če zakonodajalec pri izvajanju zakonov prizna izvršilni oblasti odločitev po prostem preudarku (Ermessensentscheidung). Vlada igra pri zakonodajnem postopku važno vlogo, ker ima v tem kontekstu dejansko najvažnejšo vlogo glede predlaganja zakonov. Zaradi tega je sodelovanje manjšin tudi na tem področju zelo pomembno. Ministrstvo za manjšine lahko obravnava vsa vprašanja, ki se nanašajo na manjšino. Smiselna je ustanovitev ministrstva za manjšine tedaj, če so pripadniki manjšin zastopani v raznih funkcijah. Sodelovanje pri vladi ima tudi prednost pri razdelitvi financ, ker je poleg pravnega statusa vprašanje financiranja manjšin velik problem. Sodelovanje pri vladi lahko pozitivno vpliva na dejansko stanje manjšine, toda tudi tu obstaja nevarnost majorizacije manjšinskih zastopnikov. Renner, avstrijski politik, je zahteval, da ima manjšinsko ministrstvo pravico do imenovanja uradnikov, in pravico veta.

Velika Britanija je leta 1951 ustanovila urad ministra za »Welsh affairs«, 1957 je bila odgovornost predana ministru »of housing«, ki pa je bil samo obrobnega pomena, ker ta minister ni imel eksekutivne funkcije in tudi ne posebnega izvršnega aparata. Tako je bil leta 1964 ustanovljen »Welsh office«. Ustanovitev tega urada je povzročala močno regionalno orientacijo, toda kljub temu se ni uveljavila reprezentacija manjšine na izvršilni ravni.⁶²

2. 3. AVTONOMIJA ZA MANJŠINE

Avtonomija omogoča manjšini samostojno urejanje lastnih zadev in vključuje tako samoupravo kot tudi zakonodajno oblast v posebnih zadevah. Glavni modeli t.i. funkcionalne, personalne in teritorialne avtonomije omogočajo avtonomno urejanje konfliktnih področij, kot so uporaba jezika in manjšinsko šolstvo. Uvedba avtonomije ni samo v interesu manjšine, temveč tudi v interesu države. Država odstopi sporna področja v odgovornost manjšine in tako manjšino vključi v javno delovanje. Manjšina lahko sama postane aktivna in tako zmanjša konflikte med državo in manjšino. Obstaja pa tudi strah, da je avtonomija prvi korak na poti k separatizmu in secesiji. Takšni pomisleki pa so samo delno upravičeni. Modeli manjšinske zaščite, ki za zaščito predvidevajo samo avtonomijo, lahko povzročajo separatizem in getoizacijo manjšine, ker avtonomija ne omogoča participacije

* * *

⁶² Thilo Marauhn, Die rechtliche Stellung der walisischen Minderheit in Großbritannien, in: Das Minderheitenrecht, Teil 1, 188

v splošnem procesu oblikovanja mnenj in odločitev v parlamentu in drugih splošnih predstavniških telesih. Integracija manjšine v državne institucije in možnost participacije v zakonodajnih telesih pa prepreči secesijo. Zato je važno predvsem, da avtonomija ni alternativa integraciji, temveč je za obširno in efektivno manjšinsko zaščito nujna kumulacija avtonomije in integracije.

Kateri model je bolj primeren za manjšinsko zaščito neke države je odvisno od različnih faktorjev. Funkcionalna avtonomija omogoča manjšini sodelovanje v družbenih procesih. Toda potrebna je materialna in nematerialna podpora države. Predpogoj je tudi nizek potencial za konflikte znotraj manjšine same. Kočljiv je zato prenos državnih nalog na civilnopravna manjšinska društva, ki so med seboj skregana, ker to oteži ali pa celo onemogoči sodelovanje države z manjšino. Funkcije lahko prevzame manjšina na področju šolstva, kulture in vere, toda tudi s prevzemom državnih nalog manjšinska društva ostanejo subjekti civilnega prava. Brez javno-pravne zaščite je ta status lahko hitro spet odvzet.

Model personalne avtonomije je primeren za manjšine, ki so razpršeno naseljene. Heckmann označi personalno avtonomijo kot model, ki najbolj ustreza realnosti sodobne migracije in etnični nehomogenosti prebivalstva.⁶³ Ker je personalna avtonomija neodvisna od števila in naselitve manjšine, je univerzalno uporabna. Pri ustanovitvi personalne avtonomije se pojavi vprašanje, kdo je član. Iz tega sledi običajno zahteva o evidentiranju manjšin. Obstajajo pa razni modeli, ki se temu problemu manjšine izognejo.⁶⁴ Organiziranost manjšine v obliki personalne avtonomije je smiselna dopolnitev k zastopstvu manjšin v splošnih predstavniških telesih, ker lahko ureja lastne zadeve in sodeluje tudi pri splošnih zadevah, ki seveda tudi vplivajo na manjšino.

Teritorialna avtonomija je idealna rešitev za manjšine, ki so relativno homogeno naseljene. Ker skorajda ne obstaja teritorij, ki bi bil naseljen izključno od same ene etnične skupine, se v primeru teritorialne avtonomije postavlja vprašanje, kako urediti status tako imenovane »manjšine v manjšini«. Dostikrat je ta manjšina, ki je v državi sicer v večini, izpostavljena represijam, ki so jim izpostavljeni sicer manjšinski pripadniki, ki imajo v teritorialni avtonomiji večino. Teritorialna avtonomija tudi negativno vpliva na pripadnike manjšin, ki niso naseljeni v območju teritorialne avtonomije, ker njihove pravice niso upoštevane. Vsebinsko je ureditev avtonomije lahko raznolika in seže od same decentralizacije na eksekutivnem področju do pravice zakonodaje. Bistvena za teritorialno avtonomijo pa je zakonodajna oblast na področjih kulture in uporabe jezika.

* * *

⁶³ Friedrich Heckmann, *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation*, Stuttgart 1992, 224

⁶⁴ Glej Pernthaler, *Modell einer öffentlich-rechtlichen Vertretung der Slowenischen Volksgruppe in Kärnten*, *Europa Ethnica* 1993/1-2, 24, glej tudi Oeter, *Die Minderheiten im institutionellen Staatsaufbau*, 503, ki označi model kot primeren model sodobne personalne avtonomije.

2. 4. FEDERALIZEM

Pojem »federalizem« ima tako kot pojem »demokracija« zaradi uporabe kot politično geslo in tudi zaradi neštetih znanstvenih raziskav o njegovem pravem »bistvu« raznolik pomen. Federalizem izvira iz pojma »foedus« (zveza), ki pomeni združenje manjših političnih enot v večjo samostojno politično enoto, ki pa jamči samostojnost manjših enot. Pravi federalizem temelji torej na dualizmu med zvezo in članom. Odvisno od zornega kota federalizem zato lahko pomeni tako združitev kot tudi raznolikost.⁶⁵

Federalizem, ki se nanaša na državo,⁶⁶ obstaja ali v obliki zvezne države ali v zvišanem statusu regionalne in lokalne avtonomije. Zvezna država, kot specifična realizirana oblika principa federalizma, ki ni samo formalen princip organizacije v obliki decentralizacije, gradi na dualizmu med centralnimi in regionalnimi organi in na razdelitvi državnih funkcij med te organe. Temelji na koordinaciji in kooperaciji med javnopravnimi teritorialnimi skupnostmi.

Princip subsidiarnosti je tesno povezan s federalizmom in omogoča manjšinam v določenem krogu dejavnosti in odgovornosti urejanja etničnih zadev. Federalizem jamči samostojnost in raznolikost federalnih enot in uresničuje integracijo političnih in pravnih manjših enot v večjo enoto.

Zvezna država je idealen model institucionalne povezave manjšine v državo, ker uresničuje funkcijo avtonomije in integracije. Heraud⁶⁷ razlikuje tri modele organizacije zvezne države:

1. tradicionalna monoetnična federacija, ki temelji na jezikovni in kulturni enotnosti (Nemčija in Avstrija). Popolna homogeniteta ni nujna, ker heterogene skupine kot manjšine vseeno obstajajo (Avstrija, Slovenija, Hrvaška) ali se zlijejo v nacijo (ZDA, Avstralija).

2. tradicionalna polietnična federacija (Švica, Kanada). Za njo je značilno vzporedje raznih uradno priznanih državnih jezikov in kultur. Etnična enotnost ni dana v federaciji in tudi ne v federalnih enotah.

3. Etnična federacija (nekdanja Sovjetska zveza in SFRJ) je država, katere teritorialne in konstitucionalne strukture so usmerjene tako, da se čimbolj ujemajo z etničnimi mejami.

* * *

⁶⁵ Glej Perenthaler, *Allgemeine Staatslehre*, 277 in 278

⁶⁶ Perenthaler razlikuje federalizem, ki se nanaša na državo, družbeni ali integralni federalizem, ki se nanaša na gospodarska, socialna in kulturna področja in ki le-ta ureja na novo s principom subsidiarnosti, in naddržavni federalizem v obliki mednarodnih organizacij.

⁶⁷ Guy Heraud, *Federalisme et groupes ethniques*, v: Veiter (Hg.), *System eines internationalen Volksgruppenrechts*, Bd.3/1, Wien 1970, 70

V kontekstu federalizma se postavlja tudi vprašanje, kako je posebnost v zakonodajni in izvršni oblasti ter v pravnem pojmovanju med državami in tudi med federalnimi enotami države združljiva s prepovedjo diskriminacije, ker so federalne strukture in avtonomija relevantne tudi za interpretacijo temeljnih pravic. Značilne razlike zakonodaje v federalno strukturirani državi niso diskriminacija v smislu 14. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah in ne potrebujejo posebnega opravičila, medtem ko se v državi, ki temelji na enotnosti lahko različne norme za različne teritorije ali osebe, ki so relevantne tudi za temeljne pravice, ocenijo v luči prepovedi diskriminacije tega člena 14.⁶⁸

3. SKLEP

Kljub neštetim poskusom asimilacije manjšin v nacionalno enotno državo s samo enim narodom ostaja dejstvo, da so države bolj ali manj nehomogene. Etnični pluralizem postane zato v vedno večji meri viden tudi v pravnem sistemu držav. Priznavanje diference omogoča ohranjanje lastne identitete in kulture in se zrcali v raznih modelih avtonomije in integracije manjšin v državo. Zaradi dominacije večjega naroda v državi, ki uveljavi svoje interese z demokratičnim principom večinske odločitve v procesu oblikovanja in odločanja v predstavniških telesih, je integracija manjšin preko reprezentacije neobhodna. Tako ima manjšina možnost, da soodloča v zadevah, ki so pomembne za njen obstoj in razvoj. Glede reprezentacije manjšin se razlikujejo modeli, ki izhajajo iz skupinske enakosti in omogočajo v procesu »fair representation«, in drugi, ki merijo na izid in tako na »equal representation«, torej na dejansko reprezentacijo. Centralna temeljna pravica načela enakosti je posebno pomembna za zaščito manjšine. Toda interpretacija načela enakosti kot formalne ali materialne enakosti bistveno vpliva na manjšinsko pravo, ker dostikrat formalna enakost ne zadostuje za manjšinsko zaščito, temveč le povzroča dejansko neenakost. Zato so za obširno in učinkovito manjšinsko zaščito relevantne posebne ureditve, ker je boj za enakopravnost manjšine boj za demokracijo, boj, ki na žalost še do danes ni čisto dobljen.

* * *

⁶⁸ Franz Marscher, *Föderation, Autonomie und Grundrechte*, v: Veiter (Hg.), *Federalisme, regionalisme, et droit des groupes ethniques en Europe – Föderalismus, Regionalismus und Volksgruppenrecht in Europa*, Guy Herard-Festschrift, Wien 1989, str. 248 in 249

SUMMARY

REPRESENTATION AND PARTICIPATION OF ETHNIC COMMUNITIES IN LEGISLATIVE BODIES

In spite of numerous attempts of assimilation of ethnic groups, the reality of nowadays societies shows a more or less non-homogeneous ethnic structure of states. The nation state is usually dominated by the biggest nation. The interests of national minorities are directed towards free existence, these interests do not compete with some specific group, but with the dominant nation and its sovereignty claim. Therefore, the representation and participation of ethnic groups is indispensable for the protection of interests of ethnic groups in the decision-making process. Ethnic diversity must find its expression in the distribution of power, because self-determination is an essential precondition for a peaceful living-together of ethnic groups. On the one hand, ethnic groups are integrated by different models of representation and participation. On the other hand, autonomy arrangements enable ethnic minorities to settle matters which concern their ethnic group independently. As a central basic right, the principle of equal treatment in all legal systems is to be followed. The principle of equal treatment is especially important for the protection of ethnic groups. The principle of equal treatment can be interpreted either more formally or more materially. Formal equal rights are not always sufficient for the protection of ethnic groups because inequality can result from strictly formal use of the principle of equal treatment. Therefore ethnic groups must have a special status and special rights to be de facto in an equal situation. Various models of representation and participation of ethnic groups can be distinguished as group related equality. There are models that formally enable the representation in the political process, i.e. "fair representation", and models that aim at the result, i.e. "equal representation". Accordingly, models can be distinguished that allow the representation of ethnic groups but do not guarantee it, as for example the division of the electoral districts with respect to the settlement structure of ethnic groups, and models that guarantee the representation and participation of ethnic groups, as the safe mandate in the parliament for the representative of ethnic groups.

FERNAND DE VARENINES

PRAVICE JEZIKOVNIH MANJŠIN Z VIDIKA
MEDNARODNEGA PRAVA

1. UVOD

Vprašanje jezika je v človeški družbi osnovnega pomena, saj je homo sapiens že po definiciji »jezikovna žival«. Jezik ima tudi osrednjo vlogo pri ekonomski uspešnosti, ker prevlada določenega jezika v neki državi prinaša prednosti pri pridobivanju in razdelitvi javnih dobrin posameznikom, ki bolje obvladajo uradni ali večinski jezik. Tisti, ki jim je materni jezik kak drug jezik, so pogosto v precej slabšem položaju.

Kljub temu pa je nemogoče, da bi bila neka država povsem nevtralna glede jezikovnih preferenc. Vsaka državna oblast mora za svoje poslovanje in komuniciranje s prebivalstvom uporabljati vsaj en jezik. Z izbiro uradnega, državnega oziroma prevladujočega jezika država hkrati daje prednost tistim posameznikom, ki ta uradni, državni oziroma prevladujoči jezik (ali jezike) bolje obvladajo.

Resničnost pa je v večini držav taka, da del prebivalstva, ki je ponavadi jezikovna manjšina, govori drugačen jezik od uradnega oziroma prevladujočega jezika, kar pogosto pomeni, da so posamezniki prikrajšani zaradi vladne izbire uradnega oziroma prevladujočega jezika (jezikov).

Hkrati pa mednarodne človekove pravice, posebej še nediskriminacija, temeljijo na priznanju pomena dostojanstva in vrednosti človeka. Te pravice temeljijo na strpnosti do medčloveških razlik, pa naj gre za jezik, religijo ali rod.

Temu bi lahko rekli osnovna premisa človekovih pravic v državah, ki temeljijo na demokratičnih načelih. Strpnost do razlik med ljudmi omogoča mirno sožitje ljudi različnega etničnega in jezikovnega izvora. To pa v praksi ne pomeni, da mora država sprejeti vsako manjšinsko zahtevo glede rabe jezika, ne glede na stroške in praktične težave, ki bi jih to utegnilo povzročiti.

Namen pričujočega prispevka je ugotoviti, kje in kako te človekove pravice lahko vplivajo na jezikovne prioritete in politiko v smislu pravice do nediskriminiranosti.

2. KONFLIKTI IN INTERESI ZNOTRAJ DRŽAV

Med različnimi interesi mora vselej vladati ravnotežje. Ne gre samo za neugodnosti ali obremenitve, ki jih določena jezikovna izbira pomeni za posameznika, ampak tudi za legitimne državne interese in zadeve, včasih povsem praktične narave, ko država poskuša zagotoviti poslovanje v manjšinskih jezikih, a jo pri tem lahko omejujeta pomanjkanje finančnih sredstev ali primernih kadrov.

To ravnovesje lahko in mora temeljiti na načelih strpnosti, sožitja in integracije. Integracija ne pomeni brisanja medčloveških razlik, ampak predvsem njihovo upoštevanje do te mere, ko je to v praksi še možno, tako da posamezniki lahko sodelujejo v življenju skupnosti, kateri pripadajo, kakor tudi v življenju širše državne skupnosti.

To iskanje ravnovesja med interesi lahko najdemo v dokumentih, ki pojasnjujejo obveznosti vlad. Taki dokumenti so na primer Deklaracija Združenih narodov o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalni ali etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam, Priporočila glede jezikovnih pravic narodnih manjšin, sprejeta v Oslu, in Okvirna konvencija Sveta Evrope o pravicah narodnih manjšin. Vsi ti dokumenti so del procesa, ki naj bi prispeval k razumevanju in spoštovanju človekovih pravic, ki temeljijo na načelih strpnosti, sožitja in integracije. V tem duhu je treba razumeti pravice jezikovnih in drugih manjšin.

Ti dokumenti naj bi torej prinašali neposredno uveljavitev določenih pravic, kot na primer pravico do nediskriminiranosti na osnovi jezika, v mednarodnem pravu. Priporočila iz Osla med drugim obravnavajo pravico do dostopa do javnih služb ali do komuniciranja z državnimi organi, kadar je število pripadnikov manjšine »pomembno«. Če je število ljudi, ki uporabljajo manjšinski jezik, zanemarljivo, je popolnoma upravičeno, če vlada ne zagotovi dostopa do javnih služb oziroma komunikacije z državnimi organi v tem manjšinskem jeziku. Če pa je število govorcev manjšinskega jezika »pomembno«, bi bila nepripravljenost države zagotoviti dostop do javnih služb v njihovem jeziku neupravičena in torej diskriminatorna, ker bi jim na ta način odrekala ugodnosti – uporabo njihovega jezika v javnih službah - ki so jih drugi državljani deležni.

Nediskriminacija pa ne pomeni, da država ne more imeti uradnega ali prioritete jezika. Pravica do nediskriminacije, utemeljena na jeziku, pomeni, da je večja naklonjenost do uradnega jezika (jezikov) ali državnega jezika povsem legitimna, čeprav je v določenih situacijah uporaba drugega jezika nujno potrebna.

Ta in druge pravice pomenijo poskus, da bi dosegli pravo ravnovesje med različnimi interesi posameznikov, ki pripadajo manjšinam, in interesi države, ne pomenijo pa izgube suverenosti oziroma grožnje enotnosti. Nasprotno, pomagajo

se lahko izogibati napetostim in konfliktom, pogosto povezanim z jezikovnimi vprašanji.

Žal pa je slabost mnogih političnih sistemov, vključno z demokratičnimi, v tem, da so pravila, ki se nanašajo na jezike (in v manjši meri na religije), pogosto izoblikovana z namenom pridobiti politično podporo večinskega prebivalstva. Z drugimi besedami, demokratična vlada že po svoji naravi zastopa v svoji zakonodaji in dejanjih stališča in interese večine ali njenih predstavnikov, kakor tudi njihov jezik in religijo.

Na splošno se etnične napetosti, ki v nekaterih primerih pripeljejo do dejanskih konfliktov glede uporabe jezika, ne pojavljajo tam, kjer obstajajo jezikovni kompromisi in so jezikovne pravice priznane, ampak tam, kjer so se jih izogibali, jih zatirali ali kar prezrli. To velja za primere, ko večji delež prebivalstva države predstavlja jezikovna manjšina. Dežele z večjo verjetnostjo pojavljanja konfliktov so tiste, kjer se pripadniki etničnih manjšin počutijo diskriminirane, nepravilno obravnavane ali prikrajšane za pravice in možnosti, ki jih uživajo pripadniki večine.

Pričujoči prispevek se ukvarja z vprašanjem, kako lahko nekatere človekove pravice omejujejo manevrski prostor države pri vseh njenih dejavnostih. Ne gre samo za vprašanje, kako pripraviti državo k bolj fleksibilni manjšinski politiki. V nekaterih primerih je treba spoštovati vsaj minimalne standarde človekovih pravic, kar se odraža v dokumentih, kot so Deklaracija Združenih narodov o pravicah manjšin, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam, Priporočilo glede jezikovnih pravic narodnih manjšin, sprejeto v Oslu, in Okvirna konvencija Sveta Evrope o pravicah narodnih manjšin. Večja kot je manjšina, večja stopnja pravic ji pripada. Pristop do jezikovne politike v večkulturnih in večetničnih družbah, ki bi upošteval človekove pravice, bi se lahko izkazal za nadvse primernege v mnogih različnih primerih, s tem, da bi zagotovil fleksibilno formulo, uporabno v vseh demokracijah, že uveljavljenih in nastajajočih.

To prinaša tudi smernice za lažje predvidevanje problematičnih področij, kjer so jezikovne napetosti bolj verjetne. Čeprav gre najbrž za poenostavljanje, je pri zgodnjem prepoznavanju svarilnih znamenj treba upoštevati naslednje dejavnike:

- demografski pomen manjšine in njeno geografsko koncentracijo; bližino in status matične države; geopolitični položaj; zgodovinske zamere jezikovne manjšine ali večine; grožnje obstoječemu jeziku ali pravici do avtonomije; dejavnike, ki poudarjajo omejitve skupnosti (vera, pisava); je manjšina »narodna« ali pa je posledica nedavnih migracij, in integracijo jezikovnih manjšin.

Mednarodni standardi človekovih pravic, ki vplivajo na jezikovno politiko, bi morali biti nevprašljivi v naslednjih primerih:

a) omejitve, ki izključujejo rabo določenega jezika v zasebnih zadevah (tisk, radijski ali televizijski programi, ki so v zasebnih rokah), so kršitev pravice do svobode izražanja.

b) prepoved privatno vodenih oziroma financiranih šol, ki uporabljajo manjšinski jezik, prepoved imen in priimkov v neuradnem jeziku in vsakršne omejitve rabe jezika pripadnikov manjšine so bodisi kršitev pravice do svobodnega izražanja in/ali člena 27 Mednarodne listine o političnih in državljskih pravicah, kot tudi ustreznih določil KEVS-a in drugih mednarodnih instrumentov.

c) Kadar je jezikovna skupnost dovolj številčna, bi morale biti državne službe dostopne na področjih, kjer pripadniki te skupnosti predstavljajo znaten del prebivalstva, četudi niso večina. Neizpolnjevanje tega pogoja pomeni kršitev pravice do enakopravnosti in nediskriminiranosti na osnovi jezika. To ne pomeni, da mora država vsak manjšinski jezik proglasiti za uraden, vendar pa obstaja neka minimalna raven uslug, ki se z naraščanjem števila manjšinskega prebivalstva povečuje in ki jo je potrebno zagotoviti v manjšinskem jeziku, če spoštujemo pravico do nediskriminiranosti.

Poudariti moramo, da zgoraj navedeno predstavlja minimalne standarde: država lahko vedno da svojim jezikovnim manjšinam mnogo več pravic, če se ji to zdi primerno ali potrebno v določenem primeru.

Kar zadeva jezikovno politiko države v katerihkoli vladnih službah, ima uporaba določenega jezika s strani državnih uradnikov zelo velik vpliv na možnosti zaposlovanja, saj to pomeni, da tisti, ki uradnega jezika ne obvladajo, ne bodo mogli dobiti državnih služb. V takih primerih se zdi najbolj uporaben tako imenovani pristop »premične lestvice«, ta vodi k razumnejši jezikovni politiki, ki ne diskriminira na osnovi jezika. Na splošno to pomeni bolj velikodušno politiko v primerih številčnih in geografsko koncentriranih jezikovnih manjšin in progresivno zmanjševanje pravic v jezikovnih zadevah skladno z zmanjševanjem števila pripadnikov manjšine.

2. MEDNARODNI STANDARDI ZA ZAŠČITO JEZIKOVNIH MANJŠIN

2. 1 STANDARDI, KI SE NANAŠAJO NA ZASEBNO RABO MANJŠINSKEGA JEZIKA

Vedenje države, ki preprečuje ali nadzoruje rabo jezika narodne manjšine v zasebnih zadevah, je v nasprotju s številnimi pravicami, ki so v mednarodnem pravu že dobra uveljavljene in vedno bolj priznane v celi vrsti bilateralnih in multilateralnih sporazumov in drugih dokumentov. Na splošno rečeno so posku-

si države, da bi nadzorovala zasebno rabo jezika, bodisi v poslovnih dejavnostih, v tisku, zborovanjih in kulturnih dogodkih, itd., kršitev pravice do zasebnega in družinskega življenja, do svobodnega izražanja, nediskriminacije ali pravice pripadnikov jezikovne manjšine do uporabe lastnega jezika v komunikaciji z drugimi pripadniki njihove skupnosti.

2. 1. 1. Govoriti ali pisati v manjšinskem jeziku

Prepovedati družinskim članom uporabo manjšinskega jezika znotraj družine bi pomenilo kršitev pravice do zasebnega in družinskega življenja in hkrati kršitev svobode izražanja po členu 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah in bi bilo po vsej verjetnosti oblika diskriminacije.¹ Preprečevanje zasebne rabe manjšinskega jezika posameznikom bi bilo v nasprotju z večino zgoraj navedenih pravic, ki jih priznava mednarodno pravo.

Prepoved zasebne rabe manjšinskega jezika na javnih mestih (kot na primer prepovedovanje posameznikom, da bi se med seboj pogovarjali v svojem jeziku na ulici ali v parku) je tudi kršitev svobode do izražanja in člena 27 in kot taka diskriminatorna. Številne mednarodne pogodbe in drugi dokumenti, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami ali pravicami manjšin, imajo določilo, v katerem je ta pravica vsaj nakazana.

Poleg tega se zdi samoumevno, da država ne more prepovedovati posameznikom uporabe manjšinskega jezika v zasebnem dopisovanju in komuniciranju (kar velja tudi za zasebno poslovno korespondenco, telefon, elektronske medije, itd.). Tak poskus bi bil kršitev številnih pravic, ki so priznane kot mednarodni standardi, med njimi pravice do svobode izražanja, do zasebnega življenja, nediskriminiranosti in do rabe lastnega jezika v komuniciranju z drugimi pripadniki manjšine v smislu določil člena 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah.

Seveda so glede na naravo pravice oziroma svoboščine možne tudi razne omejitve. Nekatere omejitve svobode izražanja so na primer dovoljene v interesu javnega reda in miru. Vendar pa se v mednarodnem pravu nobena od možnih omejitev ne bi mogla nanašati na popolno prepoved zasebne rabe manjšinskega jezika v korespondenci ali komuniciranju.

* * *

¹ Glej Ballantyne, Davidson in McIntyre proti Kanadi, United Nations Human Rights Committee Communications Nos. 359/1989 in 385/1989, 31. March 1993 in Lovelace proti Kanadi, UNHRCC 24/1977, UN Document A/36/40

Številne pogodbe in drugi mednarodni dokumenti vsebujejo tudi neposredno referenco na to pravico.²

2. 1. 2 Imena in toponomija

Zasebna raba posameznikovega imena, kakor tudi topografskih imen je v mednarodnem pravu zaščiten.

Kar zadeva posameznikovo ime in priimek, je ta pravica priznana kot del pravice do zasebnega in družinskega življenja³. Verjetno je tudi del pravic etničnih in jezikovnih manjšin, zajetih v členu 27 Mednarodne listine o državljskih in političnih pravicah, ki jih vsebujejo tudi številne mednarodne in regionalne pogodbe in drugi dokumenti, ki se ukvarjajo z manjšinami.⁴ Država posamezniku ne sme preprečevati imena ali priimka, ki ni v uradnem jeziku ali na seznamu predpisanih imen. Imena in priimki so za posameznika sredstvo identifikacije z njegovo družino ali skupnostjo in so kot taki neločljiv del zasebnega in družinskega življenja.

Ta pravica pa ne pomeni, da mora država tudi uradno registrirati ime ali priimek, ki sta posamezniku ljubša. V kolikor država ne preprečuje posameznikom, da bi zasebno uporabljali imena ali priimke po lastni želji, tega ne moremo imeti za kršitev zgoraj omenjenih pravic.⁵ Kljub temu pa bi tovrstno državno ravnanje lahko opredelili kot diskriminacijo, kot bomo kasneje tudi razložili.

Poleg tega se zdi, da država zasebne rabe topografskih imen v manjšinskem jeziku ne sme prepovedovati. To bi pomenilo kršenje pravice do svobode izražanja in najbrž tudi člena 27 Mednarodne listine o državljskih in političnih pravicah. To pravico neposredno omenjajo številne pogodbe in drugi mednarodni ali regionalni dokumenti.⁶

Medtem ko država ne more prepovedati zasebne rabe topografskih ali krajevnih imen v jeziku narodne manjšine, pa to ne pomeni, da mora država uradno priznavati ali uporabljati ta imena in oznake, kar bomo podrobneje razložili v poglavju o uradni toponomiji.

* * *

2 Vključno s paragrafom 32.5 Dokumenta s Kopenhagenske konference o človeških dimenzijah in s členom 10 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

3 Coeriel in Aurik proti Nizozemski, UNHRCC 453/1991, UN Doc. CCPR/C/52/D/453/1991 (1994); Burghartz proti Švici, Evropsko sodišče za človekove pravice, razsodba z 22. februarja 1994, 18 E.H.R.R. 101

4 Glej člen 11 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic in člen 11 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

5 Glej Guillot proti Franciji, Evropsko sodišče za človekove pravice, 52/1995/558/644, razsodba s 24. oktobra 1996 in Stjerna proti Finski, razsodba s 25. novembra 1994, serija A štev. 299-B

6 Člen 14 Srednjeevropske iniciative za zaščito narodnih manjšin in člen 11 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

2. 1. 3 Napisi v jeziku (in pisavi) narodne manjšine

Dokumenti, kakršna je Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin, nedvoumno navajajo, da ima »vsak pripadnik narodne manjšine pravico do oznak, napisov in drugih obvestil (zasebnih, a javno vidnih) v svojem manjšinskem jeziku«. ⁷

Poleg teh posebnih zagotovil svoboda do izražanja pomeni tudi pravico do izražanja v svojem jeziku. Manjšine imajo torej pravico do uporabe svojega izbranega jezika v zasebnih dejavnostih »umetniško izrazne narave«. To vključuje tudi reklamne napise in plakate. ⁸ To določilo se nanaša na rabo jezika na zasebno postavljenih napisih, plakatih itd., ki so poslovne, kulturne ali celo politične narave.

Poudariti je treba, da pravica do rabe manjšinskega jezika državi ne preprečuje, da bi hkrati z manjšinskim jezikom zahtevala tudi določeno uporabo uradnega jezika, če pri tem izrecno ne preprečuje izvajanja te pravice v praksi. ⁹

Ker je jezik sestavni del pravice do svobode izražanja, je zasebna raba določene pisave, vključno s pisavo manjšinskega jezika (cirilica, grška pisava, latinica), zaščiten. Pisava je namreč sestavni del jezika. ¹⁰

2. 1. 4. Množični mediji, telekomunikacije in manjšinski jeziki

Pripadnikom manjšine ni mogoče prepovedovati zasebnega objavljanja v njihovem jeziku. Ta pravica je priznana v mnogih mednarodnih dokumentih. ¹¹

Poleg tega morajo imeti sredstva množičnega obveščanja in založništvo pravico do popolne svobode izražanja. Ta pravica je zajamčena tudi s členom 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah in v drugih podobnih dokumentih.

Država ni dolžna zagotovljati finančne pomoči oziroma sredstev za publiciranje v manjšinskem jeziku. Če pa država že preskrbi finančno ali materialno pomoč založnikom, mora biti tovrstna pomoč pripadnikom manjšin razdeljena v skladu z pravico do enakosti in nediskriminiranosti.

* * *

7 Tako kot npr. člen 11 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

8 Ballantyne, Davidson in McIntyre proti Kanadi, UNHRCC 359/1989 in 385/1989, 31. marec 1993

9 Glej Ballantyne, Davidson in McIntyre proti Kanadi, UNHRCC 359/1989 in 385/1989, 31. marec 1993

10 Glej de Varennes, Fernand (1996), *Language, Minorities and Human Rights*, Martinus Nijhoff, Haag, pogl. 4.6

11 Vključno s členom 9 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in členom 11 (2) Evropske listine za regionalne in manjšinske jezike

Na splošno rečeno država, ki preprečuje rabo določenega jezika v zasebnih radijskih in televizijskih programih, očitno krši pravico, priznana v mednarodnih pravnih in političnih dokumentih.¹² Takšna prepoved bi pomenila tudi kršitev pravice do svobode izražanja in obliko diskriminacije, bila pa bi tudi v nasprotju s členom 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah in podobnimi dokumenti.

2. 1. 5 Zasebno izobraževanje in jeziki narodnih manjšin

Manjšinam je že dolgo priznana pravica do ustanavljanja in upravljanja lastnih izobraževalnih ustanov.¹³ Sem spada tudi pravica do rabe manjšinskega jezika kot učnega jezika v zasebnih šolah.

Ta pravica ni absolutna; država sme vseeno zahtevati, da se tudi učenci manjšinskih šol vsaj do določene mere naučijo uradnega jezika.¹⁴ Kar zadeva kakovost poučevanja, lahko države postavljajo tudi »ne-jezikovne« standarde. Medtem ko mora država uradno priznavati veljavnost izobrazbe, pridobljene na teh ustanovah (diplome, sprejemne izpite, itd.), dokler te ustrezajo standardom kakovosti izobraževanja, na splošno ni dolžna zagotavljati finančne ali druge podpore tem ustanovam. Če pa država zagotavlja finančno ali materialno pomoč zasebnim šolam, pa morajo manjšinske izobraževalne ustanove imeti pravico do takšne podpore, da nobena manjšina ni diskriminirana. Ta pravica je priznana v številnih pravnih in političnih dokumentih.¹⁵

2. 1. 6 Manjšinski jeziki in verske dejavnosti

Državna prepoved uporabe manjšinskega jezika v različnih verskih obredih bi bila v nasprotju s posebnimi določili mnogih mednarodnih dokumentov¹⁶, kot tudi s pravico do svobodnega izražanja. Poleg tega bi bila tudi oblika diskriminacije in bi bila v neskladju z mednarodnimi obveznostmi, vsebovanimi v členu 27

* * *

12 Člen 18 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic, člen 9 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in člen 11 (3) Evropske listine za regionalne in manjšinske jezike

13 Glej npr. Svetovalno mnenje o manjšinskem šolstvu v Albaniji, (1935), Stalno mednarodno razsodišče, Scrija A/B, Stev. 64, 3, str. 17

14 Člen 17 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic, paragraf 34 Dokumenta s Kopenhagenske konference o človeških dimenzijah in člen 14 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

15 Vključno s členom 16 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic, paragrafom 32.2 Dokumenta s Kopenhagenske konference o človeških dimenzijah in členom 13 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

16 Glej člen 12 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic in paragraf 32.3 Dokumenta s Kopenhagenske konference o človeških dimenzijah

Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah in drugimi podobnimi dokumenti.

Podobno, v primerih, kadar je določen obred povezan z uradnim obredom, na primer pri poroki, država ne sme preprečevati uporabe manjšinskega jezika v zasebnem delu obreda. To bi namreč predstavljalo kršitev pravice do svobode izražanja in verjetno tudi pravice do zasebnega in družinskega življenja. Po vsej verjetnosti bi to tudi pomenilo odrekanje pravice posameznikov do uporabe njihovega jezika v komuniciranju s pripadniki njihove manjšinske skupnosti.

2. 1. 7 Uporaba manjšinskega jezika v zasebnih poslovnih zadevah

Kot pri drugih zasebnih dejavnostih, država posamezniku ne sme preprečevati rabe njegovega jezika v poslovnih dejavnostih. To pomeni, da mora biti zasebnikom dovoljena raba njihovega manjšinskega jezika v zasebnih poslovnih odnosih.¹⁷

Nedvomno bi zakonodaja in omejitve, ki bi izključevale rabo manjšinskega jezika med delodajalcem in njegovimi zaposlenimi, med zaposlenimi, med lastnikom in stranko, ali na reklamnih oglasih in plakatih, pomenile kršitev pravice do svobode izražanja.¹⁸

Vseeno pa lahko država z vso pravico zahteva, da je v nekaterih primerih v zasebnih poslovnih dejavnostih poleg manjšinskega jezika v rabi še drug jezik. Če država sprejme ukrepe, ki zahtevajo rabo uradnega jezika, a pri tem ne prepoveduje rabe manjšinskega jezika, sta lahko v uporabi oba jezika, ne da bi bila pri tem kršena pravica do svobode izražanja.¹⁹

Vendar pa bi bila v določenih primerih zahteva po rabi uradnega jezika hkrati z rabo manjšinskega jezika v zasebnih poslovnih dejavnostih neupravičena. Tako bi bila na primer zahteva, da bi vsi zaposleni v zasebnem podjetju tekoče obvladali uradni jezik, po vsej verjetnosti pretirana in kot taka diskriminatorna. Poleg tega bi bila zahteva po dvojezičnosti v majhnih podjetjih po vsej verjetnosti prej videti diskriminatorna kot v velikih. Taka zahteva pomeni za govorce manjšinskega jezika dodatno breme: da bi ji zadostili, morajo namreč zaposliti dodatne oziroma nove delavce, poleg tega pa morajo na svoje stroške prevajati poslovno dokumentacijo v oba jezika, itd.

* * *

¹⁷ Člen 13 Evropske listine za regionalne in manjšinske jezike

¹⁸ Human Rights in the Republic of Estonia. Raimo Pekkanen in Hans Danclius, posebna poročevalca (1991), v: Human Rights Law Journal, Vol. 13, No. 5-6, 236-256, str. 241, in Ballantyne, Davidson and McIntyre proti kanadi, UNHRC: 359/1989 in 385/1989, 31. marec 1993

¹⁹ Glej cap. 38

Pri večjih podjetjih zahteva po dvojezičnosti na delovnem mestu ni prehudo breme, pač pa je to lahko pri določenih manjših postopkih. V iskanju ravnovesja med državnim interesom po zaščiti in podpori uradnemu jeziku in med težavami, ki jih to povzroča posameznikom, bi bilo nerazumno in tudi diskriminatorno, če bi se te zahteve nanašale tudi na majhna zasebna podjetja.

2. 1. 8 Manjšinski jeziki in zasebne organizacije

Poskusi preprečevanja rabe manjšinskega jezika pri dejavnosti zasebnih skupin ali organizacij, kot so kulturna društva, manjšinska združenja, itd., bi pomenili kršenje pravice do svobode izražanja in bi bili oblika diskriminacije.

Vseeno pa država lahko zahteva, da zasebna skupina ali organizacija vodi računovodstvo in drugo poslovno dokumentacijo v uradnem jeziku, ne sme pa ji preprečevati te iste dokumentacije v lastnem jeziku. To ne bi bila le kršitev pravice do svobode izražanja, pač pa tudi oblika diskriminacije in v primeru jezikovne manjšine tudi kršitev člena 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah. Enako bi veljalo za poskuse, da država prepove rabo manjšinskega jezika pri sestankih in drugih dejavnostih zasebnih skupin ali organizacij.

Enako velja za prepovedi političnih strank ali združenj. Te niso del državne upravne strukture in jim torej ni mogoče preprečevati rabe njihovega manjšinskega jezika niti med volitvami. Njihove dejavnosti sodijo v zasebno sfero, čeprav so omejene z državno zakonodajo. Prepoved rabe manjšinskega jezika bi torej kršila pravico do svobode izražanja, člen 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah, in bi bila oblika diskriminacije.

2. 2. STANDARDI, KI SE NANAŠAJO NA JAVNO (DRŽAVNO) RABO MANJŠINSKEGA JEZIKA

Narašča pravna podpora mnenju, da morajo države v določenih okoliščinah poskrbeti za javne službe, ugodnosti in privilegije v manjšinskem jeziku, še posebej tam, kjer številčnost in geografska koncentracija govorcev manjšinskega jezika tako vedenje opravičujeta. Evropska Okvirna konvencija o pravicah narodnih manjšin in Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih določata, kako lahko državne oblasti te standarde uveljavljajo na določenih področjih. Poleg tega vedno večje število dokumentov vsebuje določbe v zvezi z obveznostmi držav do rabe manjšinskega jezika v določenih situacijah. To so na primer dokumenti Združenih narodov in Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi.

2. 2. 1 Raba jezika v državni upravi

Mnogi mednarodni dokumenti, ki se ukvarjajo z manjšinskimi pravicami, vsaj omenjajo tako imenovani koncept »premične lestvice« kot ustrezen odgovor na vprašanje rabe manjšinskega jezika v državni upravi. Tako na primer Srednjeevropska iniciativa za zaščito manjšinskih pravic (člen 13: »kadar na nekem področju število oseb doseže določeno stopnjo«), Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin (člen 10: »na območjih, ki so tradicionalno naseljena s pripadniki manjšin ali pa so ti bolj številni, in če zahtevajo oziroma je njihova zahteva upravičena, si morata obe strani prizadevati, da, kolikor je le mogoče, zagotovita ...«) in Evropska listina za manjšinske ali regionalne jezike (člen 10: »v upravno administrativnih enotah, kjer število prebivalcev upravičuje spodaj navedene ukrepe in glede na položaj posameznega jezika«) vse priznavajo, da je glede uporabe manjšinskega jezika v državni upravi treba spoštovati zgoraj omenjeni princip »premične lestvice«.

Princip »premične lestvice« v bistvu pomeni, da mora državna uprava, kadar se na državni, regionalni ali lokalni ravni srečuje z dovolj velikim številom govorcev manjšinskega jezika, poskrbeti za ustrezno raven služb v tem jeziku.

Na primer, v okrajih, kjer prevladujejo govorcev manjšinskega jezika, morajo lokalne oblasti poskrbeti za to, da se raven služb v njihovem jeziku povečuje skladno z številom prebivalstva, ki ta jezik uporablja. Če bi na primer začeli na dnu tako imenovanega modela »premične lestvice« in se postopoma pomikali navzgor, bi to pomenilo:

1. skrb za dostopnost pogosto uporabljanih uradnih dokumentov in formularjev v neuradnem ali manjšinskem jeziku ali v dvojezični verziji;
2. pripravljenost oblasti, da sprejemajo ustne ali pisne vloge v neuradnem ali manjšinskem jeziku;
3. pripravljenost oblasti, da sprejemajo ustne ali pisne vloge v neuradnem ali manjšinskem jeziku in nanje odgovarjajo v istem jeziku;
4. zagotovitev zadostnega števila uradnikov v javnih službah, ki obvladajo neuradni ali manjšinski jezik;
5. možnost rabe neuradnega ali manjšinskega jezika kot internega ali vsakodnevnega delovnega jezika v državni upravi.

Neupoštevanje tega principa lahko upravičeno smatramo za obliko jezikovne diskriminacije. Posamezniki, ki uradnega jezika ne obvladajo v tolikšni meri kot tisti, ki jim je to materni jezik, bi bili v takih primerih v slabšem položaju. V dolo-

čenih situacijah, še posebej kadar določena uporaba jezika številčnejše manjšine za državne oblasti ne bi predstavljala posebne dodatne obremenitve, bi bila nepriljubljenost uporabljati ta jezik nerazumna in samovoljna, in glede na neugodne posledice tudi diskriminatorna.

2. 2. 2 Javno šolstvo in manjšinski jeziki

Vedno bolj se uveljavlja mnenje, da mora biti povsod, kjer je to primerno ali upravičeno, manjšinski jezik v rabi kot učni jezik v javnih šolah.²⁰

Na področjih, kjer je število učencev – pripadnikov manjšine – večje, bi bilo nerazumno in tudi diskriminatorno, če bi država prepovedala uporabo njihovega jezika v šolah. Z drugimi besedami, enakost in nediskriminacija v javnem šolstvu v določeni meri zahtevata uporabo manjšinskega jezika kot učnega jezika, saj bi bili sicer pripadniki manjšine, ki slabše obvladajo uradni državni jezik, v manj ugodnem položaju.

Seveda pa javno izobraževanje v manjšinskem jeziku ne sme izključevati pouka v uradnem jeziku. Pripadniki manjšine morajo imeti možnost, da se vsaj do določene stopnje naučijo uradnega jezika. Če ne bi bilo tako, bi prišlo do nastanka »jezikovnih getov« ali onemogočanja manjšin, kar zadeva izobraževanje in zaposlovanje. Taka politika bi bila diskriminatorna.

Kadar pa so pripadniki manjšine premalo številčni, da bi bilo mogoče uporabljati njihov jezik kot učni jezik v javnih šolah, morajo vsaj imeti možnost učenja svojega jezika.

2. 2. 3 Pravni sistem in postopki

Številni pravni in nepravni dokumenti priznavajo potrebo do določene stopnje rabe manjšinskega jezika v pravnem sistemu. Na primer, eno od podrobnejših določil, ki priporoča uporabo modela »premične lestvice« na tem področju, je člen 9 Evropske listine za manjšinske in regionalne jezike. Listina obravnava potrebo po večji rabi manjšinskega jezika v kriminalističnih, civilnih in administrativnih sodnih postopkih povsod tam, kjer »številčnost manjšinskega prebivalstva to opravičuje«. Nadalje tudi podrobno navaja, kako to načelo uveljaviti v praksi.

V sodnih postopkih in upravi uporabljeni jezik je lahko tudi od države dopuščena oblika zapostavljanja posameznikov, ki uradnega jezika ne obvladajo v enu-

* * *

²⁰ Na primer člen 4 Deklaracije o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam, člen 17 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic, člen 14 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in člen 8 Evropske listine za regionalne in manjšinske jezike

ki meri kot govorce, ki jim je to materni jezik. V nekaterih primerih je lahko diskriminatorno, če sodniki in drugi uradniki ne poskrbijo za določeno stopnjo rabe manjšinskega jezika. Tudi tu se priporoča uporaba modela »premične lestvice«, ki upošteva možnost tovrstne diskriminacije in tudi finančne zmožnosti ter siceršnje pripravljenost države za ustrezno ukrepanje.

Večina dokumentov s področja človekovih pravic vsebuje tudi določilo o pravi do uporabe tolmača v določenih situacijah. Vsak obtoženec, tudi pripadniki manjšin, ima pravico do prevođa sodnih postopkov in dokumentov, če ne razume jezika, v katerem le-ti potekajo oziroma so napisani.²¹

Ta pravica ni povezana s »praktičnimi«²² okoliščinami, kot so število govorcev manjšinskega jezika ali njihova ozemeljska koncentracija v neki državi. Gre za absolutno pravico, ki je ni moč kratiti, če se izkaže, da obtoženi ne razume jezika sodnega postopka.

Splošno priznana je tudi pravica obtožencev do takojšnje obveščeniosti.²² To je »jezikovna«²³ pravica, ki velja za pripadnike manjšin in tudi vse druge posameznike. Državne oblasti morajo v takih primerih uporabljati manjšinski jezik, vendar samo takrat, kadar posameznik ne razume jezika, ki ga uporabljajo državni uradniki v sodnem postopku.

V primerih civilnih obredov, ki jih opravljajo državni uradniki kot predstavniki oblasti, lahko pripadniki manjšine uveljavljajo pravico do rabe njihovega jezika le, kadar so ozemeljsko strnjeno naseljeni in dovolj številčni, da bi bilo s strani države nerazumno ne ugoditi njihovi zahtevi. To načelo je zajeto tudi v modelu »premične lestvice«.²³ Sem spada tudi uveljavljanje pravice do nediskriminiranosti.

2. 2. 4 Uradna raba osebnih in krajevnih imen

Zaradi pravice do zasebnega in družinskega življenja pa državne oblasti niso dolžne uporabljati oziroma uradno priznavati imen in priimkov v manjšinskem jeziku. Kljub temu bi tako ravnanje lahko šteli za diskriminatorno, še zlasti, če država zanj nima nobenega utemeljenega razloga. Ker bi bili v tem primeru nekaterim posameznikom krateni pravice ali privilegiji, ki jih drugi uživajo (pravica do uradnega priznanja in rabe imena v lastnem jeziku), bi bilo tovrstno razlikovanje

* * *

21 Isop proti Avstriji, vloga 808/60, 5. Yearbook of the European Convention on Human Rights 108; Dominique Guesdon proti Franciji, UNHRCC 219/1986; Kamasinski proti Avstriji, rozsodba z 19. decembra 1989, Evropsko sodišče za človekove pravice

22 Brozicek proti Italiji (1989), Evropska konvencija o človekovih pravicah, serija A, štev. 167

23 Glej člen 13 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic, člen 11 Evropske listine za regionalne in manjšinske jezike in člen 10 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

po jeziku nerazumno in torej diskriminatorno. Ta pravica je posebej omenjena v številnih mednarodnih dokumentih.²⁴

Kar zadeva uradno toponomijo, tako politični kot pravni mednarodni dokumenti priznavajo, da je »razumno«, če države sprejmejo uporabo manjšinskega jezika tam, kjer manjšine živijo strnjeno in so dovolj številčne. Lokalne in regionalne oblasti so dolžne uporabljati manjšinska imena mest, geografska imena in celo imena ulic ali cest skupaj s tistimi v uradnem jeziku.²⁵

2. 2. 5 Množični mediji in manjšinski jeziki

Tako kot v vseh drugih državnih službah in dejavnostih, se mora tudi na področju množičnih medijev država podrežati zahtevam nediskriminacije. Državne oblasti se morajo ravnati po modelu »premične lestvice«; če država nadzoruje, upravlja z ali financira medije, mora pri tem ravnati v skladu z načeli nediskriminacije, čas in sredstva pa razporejati v skladu z relativnim demografskim pomenom posameznih manjšin.

To načelo nediskriminacije, kot tudi določila in politične obveznosti, vsebovana v številnih dokumentih o človekovih pravicah, pomenijo priporočilo državnim oblastem, naj vodijo primerno in razumno politiko v skladu z modelom »premične lestvice«, ki naj temelji na številčnosti govorcev manjšinskega jezika, njihovi poselitvi in ozemeljski strnjnosti, itd.

Naslednji vprašanja, ki tudi zadevata manjšine, sta državno podeljevanje radijskih in televizijskih frekvenc zasebnim družbam in odločitve, povezane z licencami za oddajanje. Če država odkloni ali zelo otežuje pridobitev licenc ali frekvenc medijem, ki oddajajo v manjšinskem jeziku, je to lahko oblika diskriminacije.

Radijske in televizijske frekvence ne sodijo v zasebno sfero, kar pomeni, da država ni dolžna ugoditi vsem zahtevam narodnih manjšin po zasebnih frekvencah, četudi jih te vlagajo v skladu s členom 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah.

Vseeno pa je Evropsko sodišče za človekove pravice v postopku Informationverein Lentia in drugih proti Avstriji²⁶ razsodilo, da morajo državne oblasti pri uveljavljanju svoje pravice do razporejanja RTV frekvenc upoštevati obveznosti, ki izhajajo iz mednarodnih pravnih dokumentov. To torej pomeni, da mora država

* * *

²⁴ Med njimi tudi člen 11 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic in člen 11 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin

²⁵ Tudi člen 14 Srednjeevropske iniciative za zaščito manjšinskih pravic, člen 11 Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in člen 10 (2) (g) Evropske listine za regionalne in manjšinske jezike

²⁶ Primer 36/1992/381/455-459

va spoštovati pravico manjšine do možnosti komuniciranja med njenimi člani v lastnem jeziku preko tovrstnih medijev.

V državi, kjer oblasti dajejo prednost izključno večinskemu oziroma uradnemu jeziku, so jezikovne in kulturne potrebe govorcev manjšinskega jezika zastavljene tako v kvalitativnem kot v kvantitativnem smislu. Takšna politika bi bila diskriminatorna in kot taka kršitev člena 27 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah, če manjšine v svojih RTV oddajah ne bi mogle uporabljati svojega jezika in bi se čutile po krivici izključene ali zapostavljene.

Kadar je število govorcev manjšinskega jezika na nekem področju precejšnje, bi bilo radijskim in televizijskim postajam nerazumno odklanjati dovoljenje za oddajanje v njihovem jeziku. To bi bila oblika diskriminacije, saj bi jim odrekala ugodnost oziroma prednost, ki so je drugi deležni, namreč spremljanje radijskih in televizijskih programov v lastnem jeziku.

2. 2. 5 Politična zastopanost, manjšinski jeziki in volilni procesi

Zakon ali kak drug državni ukrep, ki bi posamezniku preprečeval kandidaturu oziroma izvolitev na javno funkcijo zaradi neznanja uradnega jezika, bi pomenil nerazumno in zato diskriminatorno omejitev.

Glede na pomembnost svobodnega in demokratičnega volilnega postopka, dostopnega vsem državljanom, bi bila izključitev posameznikov – na primer pripadnikov manjšine – zaradi jezikovnih preferenc državnih oblasti izjemno resen ukrep, ki bi bil v večini situacij najverjetneje prepovedan kot oblika jezikovne diskriminacije.²⁷

Podobno bi odrekanje volilne pravice zaradi nezadostnega znanja uradnega ali drugega predpisanega jezika skoraj gotovo pomenilo kršitev jezikovne enakopravnosti in diskriminacijo, saj posameznike, ki obvladajo zgolj ali predvsem manjšinski jezik, zaradi jezikovnega razlikovanja izključuje iz sodelovanja na volitvah.²⁸

Poudariti je treba, da niti svoboda izražanja niti določila proti diskriminaciji, ki jih vsebuje Evropska konvencija, ne zagotavljajo pravice do rabe manjšinskega jezika v uradnih državnih dejavnostih, povezanih z volilnim procesom. Po ugotovi-

* * *

²⁷ Prejšnji poskusi, da bi narodne manjšine dosegle pravico do rabe lastnega jezika v volilnih postopkih, kot npr. Fryske Nasjonale Partij proti Nizozemski (1986) 45 Decisions and Reports 240, str. 243, pri čemer so se sklicevale na dolžnost države, da spoštuje njihovo svobodo izražanja, so bili tako na mednarodni kot na evropski ravni neuspešni, ker je volilni postopek del »javne« sfere in ne zasebna dejavnost

²⁸ Primer je t.i. Mathieu-Mohin in Clerfayt, (1987) Evropska konvencija o človekovih pravicah, serija A, šte. 113

tvah Evropskega sodišča za človekove pravice državne oblasti niso dolžne, da v primeru registracije neke politične stranke sprejmejo tak dokument.²⁹

Toda, kot sledi iz splošnega nediskriminatornega določila, ki ga vsebuje člen 26 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah, je tak način delovanja primer administrativne dejavnosti državnih oblasti. V primeru številčne oziroma geografsko strnjene manjšine bi bilo s strani državnih oblasti nerazumno, če ne bi vsaj do neke mere uporabljale manjšinskega jezika. To pomeni, da bi glede na model »premične lestvice«, ki določa »razumno« oziroma »primerno« ravnanje, državne oblasti morale uporabljati manjšinski jezik vsaj pri registraciji dokumentov in v nekaterih drugih elementih volilnega postopka, da bi se na ta način izognile diskriminaciji.

Podobna vprašanja se lahko pojavijo tudi v izvoljenem parlamentu, skupščini, zbornici ali občinski upravi, kjer so možne številne omejitve glede uradne rabe jezika. Celotno znotraj teh političnih ustanov obstajajo pravice, ki odločilno vplivajo na uveljavljanje jezikovnih preferenc s strani države. Tako bi bilo na primer v skladu s splošnimi protidiskriminacijskimi zagotovili, kakršen je člen 26 Mednarodne listine o državljanskih in političnih pravicah, izvoljenemu politiku prepovedati rabo manjšinskega jezika na zborovanjih ali sejah parlamenta, narodne skupščine ali drugih, tudi občinskih organov, lahko oblika diskriminacije.

Prepovedovati ali preprečevati rabo manjšinskega jezika na sejah občinskega sveta (bodisi s strani izvoljenega politika ali občinstva) bi bilo nerazumno, če znaten del prebivalstva te občine predstavljajo pripadniki manjšine. Glede na model »premične lestvice« bi bila oblika diskriminacije, če se oblasti ne bi odzvale na izključevanje oziroma zapostavljanje pripadnikov manjšine in ne bi dovolile rabe njihovega jezika, kjer je to možno in upravičeno. To pa ne pomeni, da je treba vsak manjšinski jezik upoštevati prav v vsaki situaciji. /30/ Pri odločanju o smiselnosti rabe manjšinskega jezika z vidika diskriminacije je treba upoštevati tudi stroške in težave, povezane s prevajanjem.

Zaradi pomembnosti političnih dejavnosti v demokratičnem okolju bi morale biti politične ustanove vsaj toliko fleksibilne, da bi omogočile rabo manjšinskega jezika in tako zagotovile učinkovito sodelovanje manjšine v javnih zadevah.³¹

* * *

29 Fryske Nasjonale Partij proti Nizozemski (1986) 45 Decisions and Reports 240 (Evropska komisija za človekove pravice), str. 243

30 V položaju, ko izvoljena politika nista mogla zasesti izvoljenih položajev, ker v parlamentu nista hotela prisesti v flamskem jeziku (primer Mathieu-Mohin in Clerfayt 1987, Evropska konvencija o človekovih pravicah, serija A, štev. 113, str. 25), je Evropsko sodišče za človekove pravice sklenilo, da taka jezikovna zahteva države, ki zadeva načela, vsebovana v členu 3 Prvega protokola Konvencije za zaščito človekovih pravic in svoboščin, ne more veljati za nerazumno in tudi ne za diskriminatorno

31 Glej člen 10 (2) (e) & (f) Evropske listine za regionalne in manjšinske jezike in paragraf 35 Kopenhagenske konference o človeških dimenzijah

3. ZAKLJUČEK

Mar sonce ne sije enako za ves svet? Mar ne dihamo vsi istega zraka? Mar te ni sram, da dovoljuješ samo tri jezike in na ta način vse druge ljudi obsojaš na slepoto in gluhost? Povej mi, mar misliš, da je Bog brez moči in nezmožen poskrbeti za enakost med ljudmi, ali pa, da je zavisten in jim je ne privoščiti?

*Sveti Konstantin (Ciril)*³²

Zdi se, da so določila o človekovih pravicah v mednarodnem pravu dovolj utemeljena, da lahko odločilno vplivajo na razreševanje jezikovnih napetosti in legitimnih zahtev manjšin. Mednje sodijo osnovno načelo nediskriminacije z vidika jezika, priznavanje pravice, da pripadniki manjšin med seboj komunicirajo v lastnem jeziku in pravica do svobode izražanja. Kadar so te pravice pravilno uporabljane in razumljene, predstavljajo solidno in s tradicionalnimi demokratičnimi načeli združljivo osnovo za večjo stabilnost znotraj države in v vsej mednarodni skupnosti.

Nobena država nima neomejene pravice do omejevanja in pogojevanja jezika, ki ga uporabljajo državne oblasti ali posamezniki. Država na splošno ne sme preprečevati posameznikom rabe njihovega jezika v zasebnih zadevah. Čeprav povezovalna vrednost skupnega jezika nikakor ni zanemarljiva, je tudi pri rabi uradnega jezika potrebna določena stopnja prilagajanja in ravnovesja, še zlasti, če ima država veliko prebivalcev, ki jim uradni oziroma večinski jezik ni materni jezik. Ti se lahko v primerih, ko država daje prednost jeziku, ki ni njihov materni jezik, upravičeno počutijo diskriminirane, še posebej, če pri izbiri jezika niso upoštevani objektivni in racionalni kriteriji, ki morajo izhajati iz številčnosti in geografske strnjeneosti diskriminirane manjšine. Ekskluzivistična in ozko usmerjena jezikovna politika je namreč eden prvih pokazateljev potencialnih virov napetosti in konfliktov.

Čeprav ni nobene splošno veljavne formule, ki bi jo lahko uporabili v vsakršni situaciji, niti čarobnega recepta, kako oblikovati primerno vladno jezikovno politiko, pa bi bil prvi korak lahko že priznanje pomena primerne ravnovesja med zahtevami po državitvornosti in med realnostjo, ki se kaže v velikem številu posameznikov - govorcev neuradnega ali nedominantnega jezika - v mnogih državah. Problem »jezikovnih manjšin« ali »etnični« problem na splošno nastane, kadar so posamezniki podvrženi diskriminaciji, prikrajšani za svobodo izražanja in

rabo lastnega jezika, in ne morejo doseči primerne stopnje rabe svojega jezika s strani državnih oblasti v skladu z določili rastočega števila mednarodnih dokumentov.

SUMMARY

THE RIGHTS OF LINGUISTIC MINORITIES: AN INTERNATIONAL LAW APPROACH

The question of language is fundamental in human society. Language plays a central role in terms of economic opportunity and success, since the dominance of one language in a state will be advantageous in terms of access to and distribution of public resources to individuals who have greater fluency of the official or majority tongue.

Yet it is impossible for a state to be absolutely neutral in terms of linguistic preferences. There must be a balance between the different interests involved – between the disadvantages and burdens caused at individual level by linguistic choices and the legitimate state interests of a practical nature where a state tries to provide services in minority languages but may be restricted because of the lack of financial or human resources. The paper further on focusses on international standards for the protection of linguistic minorities.

KLEMEN JEJINČIČ

SELF-DETERMINATION AND THE INUIT

INTRODUCTION

Since the World War II the principle of self-determination of peoples has gained much in its importance due to the inclusion in the Charter of the United Nations and has later on played a determining role in the processes through which most of the European colonies gained their political independence. Its application, though, was somehow limited by the principle of inviolability of the territorial integrity of sovereign states and therefore did not include several groups, like the national minorities, e.g. Hungarians in Romania. It certainly did not include the numerous ethnic groups that have been populating the areas territorially connected to the metropolitan state long before the processes of European colonization have begun or before the expansion of the modern state, as it followed the retreat of colonial rule and that still pursue through several practices the traditional subsistence activities, upon which their culture and identity is/was based. Many of these groups with very diverse forms of social organization, have been, despite its problematics, described in the terms of tribal societies.

These groups are collectively known under many names, such as Native, Aboriginal, Indigenous, First, Tribal or Original peoples, but also as the Fourth World. Many times the terms are interchangeable and are used as self-designation by several of these peoples (Native in Alaska, Aboriginal in Canada, Tribal in India) or as names of NGO's representing their interests (Committee for Original People's Entitlement in Canada, The Indigenous Peoples Union in the USA), but the literature as well is prone to use more than one of these terms.

The first international institution to codify the rights of indigenous and tribal peoples was the International Labor Organization (ILO) with its Convention No. 107 in 1957 in which there already were articles dealing with land rights (Plant, p.9). In 1989 ILO issued new Indigenous and Tribal Peoples Convention. Also the United Nations became increasingly involved in such issues and in 1982 they formed a Working Group on Indigenous populations. They immediately started to prepare a Declaration of the Rights of Indigenous Peoples; today already adopted (Plant, p. 11).

Since many claims issues connected to the indigenous peoples are tied to environmental and development issues, several organizations and movements around the world have sprung as a result of that. One example would be the Inuit Circumpolar Conference. In addition, the World Bank, a financier of many great environmentally threatening projects has in 1991 issued a new Operational Directive on indigenous peoples, which requires project adaptation by the indigenous population (Plant, p. 11).

The process in which the principle of self-determination is increasingly being applied in the "internal colonies" of the states has demanded a distinction between the indigenous peoples who may now enjoy the principle of self-determination and minorities that may not (yet?). It also poses two main challenges to the states. Indigenous self-determination defies the constitutional unity and challenges the internal sovereignty of states, whose territories they populate. But it also implies difference in treatment among indigenous and non-indigenous population (Harhoff, p. 244-245). In arctic and subarctic regions, several land claims successfully came through from 1971, but the first time the self-determination was embodied in a law was the case of Greenland Home Rule in 1979 what reoccurred with the March 1999 establishment of the Nunavut Territory in Canada. The wave of the diverse forms of nationalisms and demands for self-determination that spread over Central and Eastern Europe in the 1990's certainly had some influence over the position and organization of the Northern Peoples of Russia.

Today more than 30 ethnic indigenous groups populate the arctic and subarctic areas and are divided between seven sovereign states. The Saami people of the northern Fennoscandia may include some 60,000 people. Numerically Inuit are the largest of these groups and number around 150,000 people (Greenland - 50,000, Nunavut (CA) - 20,000, the rest of Canada - 15,000, Alaska - 60,000, Chukchy Autonomous *Okrug* (Russia) - 1700). They represent a majority of the population in Nunavut Territory and on Greenland. Linguistically related Aleut people inhabit the Aleut Islands in Alaska (25,000) and Komandirovsky Islands close to Russian coast (700).

Russia contains the largest number of minorities that inhabited these regions prior to the European arrival. The largest two, Sakha and Komi are organized into 2 Republics (Sakha and Komi) and Komi-Permyak Autonomous *Okrug*. There are additional 7 autonomous national *okrug*s; Nentsy AO, Yamal-Nentsy AO, Taymir AO, Khanti and Mansi AO, Evenki AO, Chukchi AO and Koryak AO, but most of the numerically small First Nations of the Russian North aren't organized into such frameworks. These groups are Saami, YUPIIT (Eastern Inuit), Chuvans, Evens, Nganasan, Yukagir, Nanay, Ket, Orochi, Tofalar, Dolgan, Aleut, Nivkhi, Negidal, Selkup, Ents, Ulchi, Orok, Udegey and Itelmen (Fondahl, p. 217).

1. INDIGENOUS PEOPLES OF ARCTIC AMERICA AND GREENLAND

As in other cases of aboriginal, native or communities living in the areas prior to the European colonization, the use of ethnonyms is problematic. The term Eskimo is on one hand commonly used self-referentially by Alaskan Inupiat and Yupiit, but in Canadian and Greenlandic context it has clear racist/colonialist connotations (Hensel, p. 191, note 1) and the word Inuit is preferred. In linguistic terms, the term Inuit is reserved for the peoples speaking the group of languages from the Bering Straits all over to Greenland and Yupik for those speaking the languages stretching from Norton Sound and Siberian coast to Bristol Bay on the southern Alaskan coast. Here the term Eskimo would refer to all the peoples speaking Inuit and Yupik languages (Atlas of Languages, map 1), while the ethnonym Inuit was chosen as all-encompassing self-designation of the Eskimo peoples, as seen through the name of the Inuit Circumpolar Conference. The languages belonging to the Eskimo-Aleut family are spread from the tip of Siberia to the eastern coast of Greenland. They are divided into two branches, the Aleut language and the Yupik-Inuit language family. The Inuit-Yupik language family consists of the Yupik group (from Yupiit = People) and the Inuit (= People) group. The Yupiit speak three different languages: Siberian, Pacific Yupik and the most numerous Central Alaskan Yupik, each of them with several dialects. The Inuit group, though, is consisted of fairly unbroken chain of dialects with mutual intelligibility, the furthest extremes being unintelligible to each other. According to somehow standardized scripts that have developed, three languages were formed. The Greenlandic Inuit is itself divided into three versions; the dominant and official West Greenlandic and the smaller East Greenlandic and the Thule or Polar Inuit. In all of Canada, east of Mackenzie delta Inuktitut is spoken and it consists of several groups. From Mackenzie delta and all over to Norton Sound across the Alaskan coast around the Inupiat speak Inupiaq.

Human settlement of the western arctic areas beyond southern Alaska has begun only in around 3.000 BCE, when a new hunting and gathering culture, The Arctic Small Tool Tradition, rapidly spread all over to Greenland. This first wave of immigration was followed by a period when separate cultures evolved in their adaptation to the local circumstances. In the 10th Century CE a second wave of immigration called the Thule Culture influenced the entire area. It originated in the area north of the Bering Straits and was based on coastal villages dependent on whaling from *umiaks* and *kayaks* (Blackwell and Sugden, p. 192). It rapidly spread along the northern coast to Greenland, while successfully replacing the Dorset Culture with incorporation of their ice hunting techniques and the igloo. The communities south of Bering Straits and Siberia were not affected by this and

maintained a distinct culture and language. The spread of Thule culture signifies a linguistic division among the Inuit peoples, i.e. between the Inuit and the Yupiit. The Thule people spent their summers in open water hunting of the sea mammals. In few areas, where it was possible the summer hunts were directed to caribou and fish, but the accumulation of winter store remained part of the Thule economic pattern. Winters were spent in villages of permanent houses built from stone and turf and were passed in the sedentary consumption of supplies accumulated in the summer with the addition of winter ice sealing (McGhee, p. 566). Among the Thule culture Inuit continuous inter-group contacts, through which material items over long distances were transmitted, were a common characteristic. The transmission was facilitated by the dog-sledge, *umiyak* and *kayak* transport technology.

In the 16th Century all along to the 18th Century a rather quick transition from the Thule Culture to the Historical Inuit Culture occurs in the areas beginning west of the Mackenzie River delta: Central Arctic, Labrador and Greenland. This period is also marked by a break of local trade spreading to Siberia between the two areas in which eventually different cultural patterns developed, due to the lack of the contact dividing the Inuit language speaking groups into Inupiat of North Alaska and Mackenzie delta and Inuktit of Canada and Greenlandic.

The Inupiat continued to depend primarily on whaling; living in permanent winter villages and the area remained densely populated. The Eastern Inuit started to experience a period of environmental changes called The Little Ice Age that reached its height in the late 18th and early 19th century. Climatic cooling influenced the economic organization while the increase in the sea-ice choked the channels of the High and Central Arctic where it caused the decline in the importance of whaling. Even though many elements of the Thule way of life survived along the subarctic coast of Greenland and Labrador, few Inuit living in arctic regions maintained the essential attributes of the Thule Culture (McGhee, p. 566). Most of them could not succeed to store large supplies of winter food from summer hunting. They therefore had to spend much of the winter in snow-house villages hunting seals beneath the ice-sheath and pursue more intensive fishing in the summer.

The Inuit were the first North American group to contact the Europeans and by the time of Columbus they have been experiencing encounters with the Greenlandic Norse for approximately 300 years. McGhee (1994) connects the cultural distress and the break in social order, where larger groups had in order to survive, divide themselves into smaller, primarily extended family units, not only to the environmental causes. He suggests that the spread of epidemic diseases, originating in the European-Inuit contact in 1500-1750, may have played a significant role in the decline of Thule Culture in the Central and Eastern Arctic.

Until the renewed colonization attempts of the Europeans in the end of the 19th century the Inuit-European contact was very limited and based mostly on commercial activities, while the traditional social organization of the Western Eskimo peoples wasn't much affected by it until the 19th century.

2. TRADITIONAL INUIT SOCIAL ORGANIZATION

The traditional Inuit societies were as hunting and gathering cultures strongly dependent on the local provision of food resources. Their culture and social structure was most complex in Alaska and Western Greenland and least complex in the Central Arctic. Inuit and Yupik groups lived in numerous geographically defined subgroups that were extremely flexible in composition and structure. The basic social and economic unit was the nuclear family.

For much of the year from spring to fall families lived together in small houses or tents together with other families in groups of 20 to 30 people moving from one camp to the other. Winters were spent in larger settlements where a large number of families gathered to spend the season together. The Copper Inuit of Central Canadian Arctic gathered in snow-house settlements on the ocean ice to hunt seals (Condon, p. 25), while the Yupiit and Inupiat spent winters in permanent coastal villages.

Traditionally men and boys over the age of five spent their days and nights in the men's house. This traditional semi-subterranean house of which there was at least one in the settlement, was the communal men's residence hall and workshop, where men lived and were served meals by wives, daughters and sisters. It was also the place where community dancing and ritual activity took place. Women and children lived in smaller individual houses. This separation of man and women's spaces coincided with somehow dichotomous approach of reciprocal obligation that occurs in Inuit world view; hunter/hunted, relative/non-relative, man/woman, summer/winter, host/guest, land/sea (Fienup-Riordan, p. 341). The subsistence activities were (and still are) also divided according to gender. Women were gathering greens and berries, setting and checking nearby nets, cutting and drying fish and game and preparing food. Girls were often partnered in arranged marriages soon after puberty, but divorce was, initiated by either sex, also often. Men on the other side were occupied by hunting land and sea animals, usually outside the village or camp by solitary individuals or by pairs (Hensel, p. 38 & 39).

The ideal-type system of virtually complete gender separation and labor division was operational only in the permanent villages and camps, but even in small-

er groups, in camps with no men's house, a sense of spatial separation was preserved. Since general conception was that gender roles were complementary and flexible and the couple was seen as a productive unit, some flexibility in gender roles occurred, especially in cases of need. Boys learned girls tasks and vice versa. There were no specialists in these communities. Even shamans hunted, gathered like anyone else, although a powerful shaman could request things from people, with the expectation of not being refused. Many people had different shamanic powers.

The fundamental feature of the Inuit social organization is the absence of unilinear exogamous kinship units, the prevalence of principle of bilinear descent and flexibility in group composition. Even though the Inupiat and the Yupiit put more emphasis on the patrilinear descent, the matrilinear descent for example plays a great importance at seal parties connected exchange rituals (Fienup-Riordan, p. 306 & 307). In Canadian Arctic the concept of relative included people of several different categories of kin, between which the Inuit saw no difference (ibid. p. 141). Only on the St. Lawrence Island, populated by the Siberian Yupiit, patrilinear kin groups do exist, but they aren't exogamous and the residence after marriage is matrilocal. A limited number of descent groups exist. They are commonly known by definite names, share distinctive subcultures and are recognized by all the participants in the common culture as distinctive sociopolitical groups (Hughes, p. 248).

The social structure of the traditional Inuit does know the existence of descent, kinship, nuclear family, group, hunting party and other institutions, but their boundaries and definitions are flexible and constantly negotiated. The concept of leader never really developed in such communities and when these communities grew larger in winters the leadership was ephemeral and cooperation was maintained through bilateral kin ties, alliance mechanisms, as well as by economic necessity.

The usage of the term tribe to describe the traditional social organization of the Inuit is problematic primarily in two aspects. First, the use of the term itself, for growing number of persons, has become inadequate since its limitations outweigh its classificatory capacity and that the categorization itself is imposed from outside and therefore having colonialist connotations (Sheleff. 1999; Dictionary of Sociology, *tribe*, p. 528). From the other side if we do use the category of tribe as describing a society whose members share cultural and linguistic characteristics and with strong lineage structures important for social interaction, the term is also inadequate. The Inuit groups, where a number of camps would share a dialect and certain stylistic forms can be described as regional sub-cultures, but they were not tribes, for they had no strong kinship or political structure (Valentine and Vallee, p. 109).

Therefore, no specific social structures developed which would embody group law and would have a monopoly on the legitimate use of physical force. A clear example of the absence of strong social structures like unilinear clan or other clear intra-Inuit divisions can be seen in the case of the town of Inuvik in the Mackenzie delta, where the native population is divided socially and administratively into Indians, Inuit and Other Natives. As opposed to the Indians, whose status is based on the inclusion in an Indian band roll or treaty list, the Inuit disk list, maintained by the R. C. M. Police simply enumerates the Inuit, even though they distinguish among themselves four different groups, based on the area of origin (Honigman, p. 32).

An additional important feature of Inuit traditional society was that the land was communally owned. But not even that. People did not own the land; they just considered themselves to have the right to use the land on which they are settled and the resources they find with it. Animals as well as significant objects in the natural world were conceived as having a *yuk/inuk* (person). Hunting was not conceptualized as a zero-sum game, but rather animal population and hunter success were both affected by how animals were treated (Hensel, p. 40, 41). Even when trapping assumed greater economic importance the area around the trapping camp was not owned by the trappers but was rather recognized as an area in the use of a specific trapper/s.

3. COLONIZATION OF THE INUIT LANDS

The first Portuguese voyage to Greenland is recorded already in 1500, while in 1520 there is already evidence of Basque whalers in the areas of South Labrador. Again in the 1555 and in 1558 a contact with the Inuit is reported by Portuguese, French and Danish sailors (McGhee, pp. 569-70). From these areas the Europeans started to penetrate into the interior and the English established first trading post in the Hudson Bay in 1670, and the Inuit population became exposed to European trade but also disease.

The first true colonizing steps undertaken by the Europeans were the Danish, more accurately Hans Egede, when he established in the vicinity of the present day Nuuk - Godthaab, the first colony in Greenland in 1721. By 1776 the Danish Crown took over the colonization of Greenland and established Royal Greenland Trading Company that preserved its monopoly well into present century. In 1782 the first true legislation for the country was issued under the name Instruction to The Trading Station in Greenland (Hertling, p. 128) This instruction monopolized all trade and closed the land to all foreign interest and by this disconnected the

developments on Greenland from the ones in America.

In 1649 the Russians reached the subarctic Pacific coast and established a trade post in Anadyr, mainly for fur interest. In 1741 Bering reaches the southern Alaskan coast, but the exploitation of the area begun only in the 1770's, primarily based on the fur-sealing that continued until the beginning of the present century when the seals were on the brink of extermination. The effects concentrated on Aleut and Pribinof Islands where permanent trading settlements were established. In 1825-26 the Russians moved a group of Aleut from the Aleut islands to Komandirovsky Islands next to the Siberian coast, where according to the 1989 census they numbered 702 (Wixman, p. 9). Due to the subjugation, slaughter of the seals, the main food source, and the diseases the Russians brought, mostly tuberculosis, the Aleut population plummeted. In the Bering Sea area in 1839-39 a smallpox epidemics wiped out whole communities and seriously reduced population, while another one struck in 1861 in the Central Yupik territory.

The other route from which the European influence came to the Inuit was from the south by the Canadian traders who have established themselves in the Mackenzie River valley already in 1805. In 1840 The Hudson Bay Company built a palisaded Fort McPherson, 150 miles from the sea in the Mackenzie River area. The Sigliaq Inuit of the Delta became more and more involved in the trade through which they acquired guns, ammunition, tobacco and tea in exchange for furs. Through this trade links modern items spread all over to the Point Barrow where they overlapped with the Alaskan-Siberian trade (Blackwell and Sugden, p. 22-27).

In 1880's the whalers started to over-winter on the coast of N Alaska, where they drew on the services of the Inupiat for meat, women's sexual favors and furs. In return they provided guns, tobacco, and hardware and introduced alcohol. The practice of over-wintering attracted Inuit and encouraged their concentration in permanent settlements. The adoption of rifle by the Inupiat only quickened the exhaustion of the game, already severely depleted by the whaling and accompanying activities. The whole whaling industry of the area collapsed in 1907 (*ibid.* p. 303), due to the almost complete disappearance of the whales. The Inuit population became depending on the whalers for supplies of the things they didn't need beforehand, starvation has become common and the population additionally succumbed to the epidemics of the smallpox, influenza, common cold, but also to the alcoholism.

Even though a fur was traded for almost a hundred years, only in the beginning of the 20th century were permanent trading posts first established north of the tree line. In 1910 Aklavik in the Mackenzie delta was set up and in 1916 the Hudson Bay Company opened a store on the mainland, just opposite Victoria

Island, already in the area of Copper Inuit. In Canadian Arctic the families no longer gathered in winter, but spent them in isolated family camps engaged in trapping. Other families moved to permanent settlements and centered trapping activities on the surrounding areas. By this time majority of Inuit groups exchanged an economically independent subsistence activities for a symbiotic relationship with the larger society and a cash economy.

4. THE SPREAD OF GOVERNMENT IN THE INUIT LANDS

Siberia - Chukchi Peninsula

The first Soviet government after the Revolution reached the Chukchi Peninsula on which the Yupiit reside only in around 1923. In 1933 Provideniya settlement was founded as a supply post for the Arctic settlements in the region and the European settlers became arriving in larger numbers. Due to the closeness of the St. Lawrence Island to the Chukchi Peninsula the island Yupiit have maintained strong links through hunting, fishing and intermarriage with the mainland ones. The passage was closed with the height of the Cold war in 1948 (National Geographic, p. 504). During the 50's the party native language education of the 20's and the 30's was replaced by a strong tendency of Russification. Thus in the late 50's, the director of a college in Novo-Chaplino burned all available copies of Yurii Anko, the first literary work in Siberian Yupik (Vitebsky, p. 98). In addition, as a result of the sedentarization policy, the Yupiit were in 1958 forced to move from several coastal villages and hunting camps to four collectivized villages and were organized in teams of 10 to 20 relatives to work on one ship (Atlas of mankind, p. 60).

Alaska

In 1867 the Russian Empire sold the Alaska to the USA and it remained in a status of a colony until 1959 when it became a state. After the purchase of the Alaska, Protestants and Catholics entered the field and in 1880's the federal money was allocated to the Alaskan missions for "the establishment of the schools as means of isolating the young and bringing them under the influence of Christian work ethics" (Fienup -Riordan, p. 14). The decrease of the population due to the epidemics and the establishment of boarding grammar schools but also whaling activities in the N have facilitated the transition of traditionally dispersed and seasonally mobile population into a more stable and concentrated one.

The direct federal government involvement began in the late 20's by establishing first federal schools in major, now permanently settled Inupiat and Yupiit

villages. They were soon replacing the missionary schools, while the Bureau of Indian Affairs took over the education of the Inuit communities from the Office of Education in 1931. The decreasing amount of knowledge which the local people had of the many factors of importance to them, was parallel to a shift in governmental affairs from relative local autonomy and self-reliance to dependence on a higher authority.

Canada

In 1870 The Northwestern Territories were transferred from the Hudson Bay Company to the Canadian government and in 1876 Canadian Parliament issued the Indian Act by which it assumed responsibility over the Original populations. As elsewhere in Alaska and Greenland, the missionaries in Canada translated their holy texts into the local languages, what not only facilitated Christianization, but also provided a basis for literary creation of the Inuit.

The Inuit came under The Indian act only in 1939. The WW II brought development that affected the whole of Arctic and resulted in a creation of the present-day urban like communication infrastructure, which somehow reflects the integration of the Arctic into the main population centers of the region. This was expressed in two ways. Land and air route infrastructure was built and federal social policy was beginning to be implemented. From late 40's onwards schools and nursing stations were built and government-housing programs were adopted. A typical example would be the 1961 construction of a new arctic town of Inuvik in the Mackenzie delta, which was to serve as a base for development and administration of the region. The combination of bottle-feeding, improved medical services and increased economic security led to an overall increase in the family size throughout the arctic regions. The availability of government subsidized housing, wage employment, government assistance and child allowances now permit families to provide for a larger number of offspring than in the pre-settlement period (Condon, p. 36). As a result of centralized social services and schooling provided a trend of centralized settlement was strengthened, so that in 1966-71 the number of out-lying villages in NW territories fell by 87 or almost half (Blackwell and Sugden, p. 306). As in Alaska, the discovery of oil in the late 60's brought new issues for the Inuit: employment, pollution, land rights, land use and native rights.

With the processes of permanent settlement gaining momentum after the late 40's with the increased presence of governmental agencies, such as the Department of Northern Affairs and National Resources, the state felt increasing need to institutionalize a system of communication between the Administration and the Inuit. Only later came the development of the inter-Inuit organizations.

During the 50's numerous new employment opportunities arose in most Inuit communities over the arctic regions and two main occupational groups appeared: wage laborers and subsistence practitioners. The already loose character of the headman-group was further loosened by a wage economy in which a headman, though still with a prestige due to the supremacy in hunting, found himself to be just another laborer.

In 1971 the Department of Local Government established village and settlement councils in Inuit areas. The settlement council maintained roads, airports and municipal services, but were not collecting its own taxes, since all the funding were still received from the territorial government. The settlement council also didn't have direct control over education, economic development, health care or welfare and was consulted in these areas. As seen on the Holman Island (Condon, p. 49) even though the structure of the council is antithetical to traditional values and behaviors, like discussing items until consensus is attained, Inuit are present at the meetings. But at this stage, all over the American Arctic, the Inuit were beginning to be increasingly involved in the political activities in the framework of Inuit national organizations and associations.

5. GROWTH OF THE INUIT POLITICAL ORGANIZATION AND THE PROCESSES OF SELF-DETERMINATION

Greenland - Kalaallit Nunaat

Even though the Inuit culture and the way of life in Greenland as in Alaska, Canada or Siberia hasn't drastically changed until the end of the 19th century, the Greenlandic Inuit were quite quickly included in the web of power relations with Danish state with a rapid spread of Danish colonial administration. The Danish colonial policy in Greenland was, since 1782, when the colonization was taken over by the Crown, a constant mixture of assimilation and protection of the indigenous culture. Even though there was a period of starvation in 1840's due to the decrease of game that was hunted (Hertling, p. 130), the Inuit population rose from an estimated 7-9,000 in 1800 to a 23,000 in 1950 and 40,000 in 1970 (Kienerz, 1987, p. 247).

In 1850 several influential reforms were introduced in Greenland. Elected Advisory Councils of best hunters or sometimes government officials were formed in major communities. They performed financing and administration of social welfare and served as local courts of law. This local democratic government was accompanied by standardization of the Inuit as a written language, setting up the printing press and the first Inuit newspaper, in print until today. Two training

colleges for Inuit teachers were set in local language and the one in Nuuk - Gothaab served as a center of literary activity (Hertling, p. 132).

In 1900 have in accordance with the administrative decentralization the Danish authorities established councils in each small settlement, while Inuit started to be employed on administrative posts. But these processes were until this period limited only to the western and southern areas of Greenland, since the first contact with the E Greenlandic Inuit in Angamagssalik was established only in 1884, while the Thule - Polar Inuit, received a first trading post only in 1910, several years after the contact (Hertling, p. 137).

In 1912 Greenland became responsible for education and other internal matters (Kienetz, 1987, p.247), the system of school expanded and after 1920 Danish became compulsory in primary schools. Increases availability of wage labor and compulsory schooling only facilitated, as in other Arctic areas, the transition to permanent settlement in which smaller out-lying villages and camps were abandoned and earlier subsistence activities based on seasonal migrations, hunting camps and winter communities, radically changed.

Extensive change started to occur with the WWII when the US military presence ended long isolation of the island. Greenland's quarantine from the outside was officially ended in 1953, when it became an integral part of the Danish realm. The integration required enormous Danish investment in the infrastructure including the availability of government services, like education, health care and welfare. This further increased demographic centralization and the exposure of the Inuit to the Danish culture. The Danicization of Greenland was accompanied, due to the lack of local highly skilled professionals, with larger Danish immigration and in late 1980's they already number around 10,000 (Kienetz, 1987, p.250). The economic development, like the economic rationalization of fisheries, has benefited the local population, but the Greenlanders resented the overwhelming Danish influence and in particular the increased importance of the Danish language.

Greenland Mineral Resources Act of 1965 stated that "all mineral resources in Greenland belong to the State", what was by the Greenlanders interpreted as Denmark. Additional fuel was added to the grievances with Danish intentions to join the EEC with which only 28,4 % of the Greenlanders on the referendum, held on the question in 1972, agreed (Foighel, p. 86). But since Greenland was an integral part of Denmark, not like the Faroe Islands that have a Home Rule since 1948, the votes were counted together with the Danish and Greenland became EEC member in 01/01/1973. These grievances gave rise to the Home Rule nationalist movement, whose primary supporters were the young Greenlanders (Kienetz, 1987, p. 249).

In 1972 the Greenlandic Provincial Council informed the Minister for Greenland that it is the time for a commission to study the issue of Greenlandic self-responsibility. In 1973 a Committee was named and it issued a report for suggestions, which, due to the wish of political cooperation between the Greenlandic and Danish politicians, resulted in 1975 establishment of the Commission on Home Rule in Greenland. Its work concluded in 1978 and was approved by the Danish Parliament. In 1979 a referendum was held in Greenland and 70,1 % of the votes approved the Home Rule Act.

The main purpose of the home rule was to transfer powers and responsibility from Denmark to Greenlandic political authorities, "which shall not only administer communities but also establish rules to be applied in administration and have an independent financial responsibility for solving different tasks" (Foighel, p. 91). According to the Act, Greenland remained a part of the Danish realm, as it retained control over currency, defense and foreign policy, but in the areas not conflicting with the constitution, the Greenland Assembly and Greenland Administration became the institutions with full administrative and legislative powers. The right of taxation bestowed upon the Home Rule Authorities provided the independent financing of these areas. Denmark continued presenting annual grants for public services previously paid and managed by Denmark, predominately due to the low Greenlandic budget. The Greenlandic Home Rule government consisted in 1994 of a premier and 6 ministers and the 27 members Assembly (Harhoff, p. 249), while in 1995 the Assembly expanded to 31 members (Fischer 98, p. 164).

As response to the 1975 Danish granting of oil-exploration concessions off western Greenland, in the same year Greenlandic Provincial Council issued a resolution claiming, "mineral resources belong to the permanent population of Greenland" (Foighel, p. 96). This was incorporated into the Home Rule Act, even though there are no present mineral exploitation projects in Greenland. However, because of the European Community membership, Home Rule Act did not involve control of the fisheries policy, the main industry of Greenland. In principle, the Home Rule government has no power to conclude international treaties, but in practice has concluded agreements with neighboring countries that fall exclusively within the Home Rule powers (Harhoff, p. 252). In 1982 on the issue of fisheries control, the Greenland Assembly decided to commence negotiations for withdrawal from the EEC. After a referendum in 1982, in which most of the population favored withdrawal, Greenland left the EEC on 01/01/1985 and then acquired a status of an associated Overseas Country and Territory with the European Community under part 4 of the Treaty of Rome (Harhoff, p. 252). But even today, due to the financial funding issues, Greenland's fisheries policy is influenced by the EU policy on the issue and due to

Greenland's insufficient economic foundation, it seems that Greenland shall prefer to stay within the Danish Monarchy.

Alaska

Even though the Alaskan situation has many similarities with Canada, the differences are quite considerable. But even with the more rapid economic development and greater influx of the non-Natives, the areas of the Inuit and Aleut are largely uninhabited by the non-Natives as in the example of Nunavut Territory in Canada. With this, the USA colonial policy reflected the 'national' feelings of the settlers, while the Canadian or rather British, promoted an imperial view, including both settlers and the original inhabitants (Kienez, 1986, p. 66). The American assimilationist view underlines the principle of termination of original people's special status in the 1971 Alaska Native Claims Settlement Act (ANCSA) (Kienez, 1986, p. 66).

In 1966 eight separate native organizations united in the Alaskan Federation of Natives (AFN) to put forward a claim by right of aboriginal use of vast areas of Alaska (Blackwell & Sugden, p. 348). The AFN also demanded expansion of the definition of the Native, which resulted that in the ANCSA a Native is already considered anyone with at least 1/4 of Native ancestry. The American Congress accepted most of their demands and the ANCSA was in effect an act of statehood for the Alaskan Natives (Blackwell & Sugden, p. 348). 200 village corporations selected large blocks of federal public domain in amount of 89,000 km². Then the 12 (later 13) regional corporations selected additional 65,000 km² and 8,000 km² for Native communities "too small to qualify as villages" (Kienez, 1986, note 72). Altogether the Natives received 162,000 km² of lands with full title and sub-surface rights. In addition, they received 962 million dollars, which were to be distributed on per-capita basis to 13 regional corporations, to be organized as American business corporations. The ANCSA was therefore essentially economic in focus, but since mostly Natives populate several of the regions, the Act indeed proposes political consequences. According to the ANCSA, the 15,727 Natives, predominately Inupiat, of the Arctic Slope Regional Corporation, Nana Reg. Corp. and Bering Straits Native Corp., represent 85,6 % of the total population of the area. The biggest Yupik Corporation, out of four, the Calista Corporation has 13,441 stockholders, which represent 91,6 % of the area residents (Armstrong et al., p. 66). Though, only some of the regions established some form of ethnic self-government, like the Arctic Slope Region when in 1972 they incorporated themselves into a North Slope Borough. It was here that Inupiat high schools were established and also The Inupiat University. In 1977 the borough organized the First Inuit Circumpolar Conference (Kienez, 1986, p. 69). Elsewhere in Alaska the

Natives haven't seized such a level of control, but their influence over school curriculum and the development of their land has dramatically risen.

Canada

The discovery of the oil on the northern coast of Alaska and in Beaufort Sea in late 1960's prompted the Inuit of the W Canadian Arctic in 1969 to form a political organization to defend their rights in the area; The Committee for Original Peoples Entitlement (COPE). Already in 1971 national Inuit organization called *Inuit Tapirisat of Canada* (ITC) was formed. They quickly started to formulate a land claims proposal, based on the principle of aboriginal rights, which the Canadian government in 1969 refused to recognize (Creery, p. 11).

Since then several settlement acts were introduced and some even implemented, while the only Inuit settlement area remaining with no agreement concluded is Labrador, where from 1990, when the federal and the Newfoundland government worked out an agreement on how to handle a claim presented by Labrador Inuit Association (Creery, p. 15), the negotiations are proceeding.

The first agreement signed was The James Bay and Northern Quebec Agreement in 1975 and was influenced by the Alaska Native CSA. They both extinguish aboriginal rights in return for land, money, hunting rights and social programs (Creery, p. 13). The aboriginal rights were recognized but did not include political power. James Bay Agreement allotted 5,200 km² of land to Cree American Natives and 8,300 km² for the Inuit with an addition of 155,000 km² of land with exclusive hunting-trapping-fishing rights for the 6,000 Cree and the 4,000 Inuit (Kienerz, 1986, p. 58). The Agreement was signed on the basis of a Canadian intention to build a hydro-electrical plant on the native land and was therefore signed in hurry. Not all the articles were clarified, several groups were not included and the conflict over the use of French in Quebec Inuit area, where people were educated in federal schools until 1963 in English, evolved in 1976, due to the Quebec nationalist government. A committee of the Canadian Parliament in 1981 decided to review the Agreement while in 1989 a committee was established to prepare the area for self-government. In 1991 people voted on a referendum for a regional assembly and a constitution in northern Quebec (Creery, p. 12).

The Inuvialuit (Inupiat in Alaska) of the Mackenzie delta area and the surrounding coast were the group that organized the COPE, which intensively cooperated with the national ITC until 1979, when they ratified a document called Nunavut at a General Assembly, in which they expressed a wish to negotiate a new territory along the Inuit settlement lines (Creery, p. 13). The COPE submitted a land claims proposal for the Western Arctic, a part of the NW Territories in 1977,

where Inuit, American Natives and Metis still form a majority of population. COPE reached an agreement granting the 2,500 Inuvialuit title to 95,000 km² of land (Kienetz, 1986, p. 61) and mineral rights in one seventh of the area. In addition they received 170 million dollars in compensation for other land and investment in economic development, social programs, such as housing and health. COPE recreated itself as The Inuvialuit Regional Corporation (IRC) to fit the character of the agreement. Today, Inuit money is the most significant player in the regional economy (Creery, p. 18).

The other two claims in NW Territories, the one of Dene Nation for a Denedeh Homeland and the one of the ITC, and later Tungavik Federation of Nunavut (TFN) to establish a new territorial unit Nunavut, are unprecedented. Both combine aboriginal land-claims and political autonomy in the respective sections of NWT. Several proposals were suggested in 1976, 1978 and in 1983 (Kienetz, 1986, p. 63), but in 1992 an agreement was signed between the Canadian Government and TFN, which promised the creation of Nunavut Territory in 1999 (Creery, p. 26).

The Nunavut Land Claim Agreement is providing to the Nunavut Inuit title over 350,000 km² of Nunavut Settlement Area; of which 35,250 km² include mineral rights and the right to harvest wildlife on all the 1,900,000 km² of the Nunavut Territory. They also received 1,15 billion dollars over 14 years and the right of a veto over development in the region. The government of Nunavut clearly is an Inuit government, since besides the political guarantees, the Inuit according to the 1996 census represent 83 % of the territory's population. The transfer of responsibilities from the government of the NW Territories shall continue until the year 2009. The Territory of Nunavut is made up of three different regions and 28 communities. Accordingly the Nunavut government is decentralized, and government departments and agencies are set up in communities as according to the regional needs. The official languages are Inuktitut and English (Nunavut website).

6. CONCLUSION

A general history of indigenous communities across the Arctic regions in general and of the Inuit in particular can be very broadly divided into three somehow distinct periods. The first period is the pre-contact period in which traditional subsistence patterns were followed, accompanied by seasonal migrations. Interregional trade is proven, but existed on a small scale.

With the coming of the Europeans (or in case of Saami of the Southerners) the diseases and depopulation characterize these groups. Fur trade and/or whaling fostered the dependence of the native communities on the outside products and the transition to cash economy on one side, and in several cases, serious depletion of resources, on which the native survival depended. Trade stations and missionary boarding schools were introduced, while the number of European settlers started to increase.

The third stage began with the period in which the modern state succeeded in penetrating its direct control apparatus into all of the native communities with the establishment of village councils/ soviets. Later on, extensive programs of health care, welfare and education were implemented by the different states in the area, while increasing number of natives began to be employed as wage-laborers. In all areas, intermarriage, loss of language and cultural distinctiveness with the addition of social problems, have only increased.

With the discovery of oil and other minerals all over the Arctic in the 1960's the pressures on the indigenous lands only increased. The same years saw also the creation of first organizations representing their interests and legal land claims were beginning to be presented. In all, a kind of ethno-nationalism, cultural renaissance and population increase has over the last 20 years spread over all of the indigenous groups of the North. Of all the areas, the process of decolonization, demographically working in favor of indigenous peoples, can perhaps be noted only in Russian North, where thousands of non-indigenous people departed in last few years (Fondahl, p. 218). The process of decolonialization, though, in which the government structures are beginning to be transferred to the indigenous groups, has begun all over the Arctic in 1970's and hasn't been concluded yet. The cooperation between different organizations has appeared first with the groups spread over several countries. In 1953 a Nordic Saami Council was formed and in 1977 Inuit Circumpolar Conference (ICC), that in 1992 finally accepted the Siberian Yupiit as full members (Creery, p. 27) and in Russia a Congress of the Peoples of the North was established. Native groups cooperated on issues connected to land claims and environmental issues primarily. The level to which these claims were accepted differs from area to area and there even are significant differences between the status of the Inuit groups.

The Siberian Yupiit possess no legal sovereignty, the Labrador Inuit are still negotiating the final agreement on their political and legal status, but the rest of the Inuit groups, as defined according to the political borders, already have achieved some level of recognized sovereignty over their homelands. In Alaska they gave up their immemorial rights as have done the Inuit of Quebec or those of the Western Arctic, but due to the structure of ANCSA were the inhabitants of the today Northern Slope Borough able to exercise their sovereignty claim. The

Inuit of Greenland and of Nunavut Territory of Canada though can be seen as the ones that succeeded in establishing an administration that governs these areas that is definitely considered as Native. Even though it may be exaggerated to state that these two territories may be examples of Inuit proto-state, the possibility and the legal right of the residents of these two separate territorial units to eventually demand or proclaim political independence from the metropolitan state do exist, especially since they now do possess the legal right for self-determination. In Greenland, a separate unit of the Danish Realm, the question may seem to be connected to the issues of budget in the high Danish participation in the financing of the Greenlandic administration. In Nunavut case, though the question really becomes tied to the developments connected to the demands of the Quebecois for a separate state, that may, if they become realized, turn into a factor that has caused the termination of the Canadian federal political structure. In such a case, there certainly exists a possibility of the establishment of a first Inuit state, not to say nation-state. But even in its present position Nunavut Territory remains a real precedent in the sense of the only constituent unit of any country in the Americas in which the political sovereignty was transferred to the people that inhabited these areas prior to the European colonization and colonialization.

BIBLIOGRAPHY

1. Armstrong T., Rogers G. & Rowley G., 1978, *The Circumpolar North*, London: Methuen.
2. *Atlas of Mankind*, 1982, Mitchell Beazley Publishers and Rand McNally.
3. *Atlas of the World's Languages*, 1991, Moseley C and Asher R.E., eds., London: Routledge
4. Blackwell B. and Sugden D., 1982, *Arctic and Antarctic, A Modern geographic synthesis*, Oxford.
5. Condon, R.G., 1987, *Inuit Youth, Growth and Change in the Canadian Arctic*. Rutgers University Press New Brunswick and London.
6. Creery I., 1993, *The Inuit (Eskimo) of Canada*, The Minority Rights Group, Report 93/3, London.
7. Fienup-Riordan A., 1983, *The Nelson Island Eskimo, Social structure and ritual distribution*. Alaska Pacific University Press.

8. Der Fischer Weltatmanach 98, 1997, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
9. Dictionary of Sociology, The Harper Collins, 1991, Jary D. and J. eds. New York: Harper Collins.
10. Foighel I., 1979, A Framework for Local Autonomy: The Greenland case, in Israeli yearbook on Human Rights 82: 82-105.
11. Fondahl G. A., The Status of Indigenous peoples in the Russian North, in Post-Soviet Geography 1995, 36 (4): 215-244.
14. Garrer W. E., 1988, National Geographic Magazine 174 (4): 504-508.
15. Harhoff F., 1994, The status of Indigenous Peoples under International law: Greenland and the right to self-determination, in Canadian Yearbook of International Law 32: 243-257.
16. Hensel C., 1996, Telling Ourselves: Ethnicity and Discourse in Southwestern Alaska, New York: Oxford University Press.
18. Hertling et al, 1970, Greenland, Past and present, Copenhagen: Edvard Henriksen.
19. Honigman J. and I., 1970, Arctic townsmen, Ethnic backgrounds and Modernization. Canadian center for Anthropology, Ottawa: Saint Paul University.
20. Hughes C. C., 1960, Eskimo Village in the Modern World, Ithaca: Cornell University Press.
21. Kienetz A., 1986, Decolonialization in the North: Canada and the United States, in Canadian Review of Studies in Nationalism 13 (1): 57-77.
22. Kienetz. 1987, Ethnonationalism and Decolonialization in Greenland and Northern Eurasia, in Canadian Review of Studies in Nationalism 14 (2): 247-259.
23. McGhee R., 1994, Disease and the Development of Inuit Culture, in Current Anthropology 35 (5): 565-594.
24. Plant R., 1994, Land Rights and Minorities, The Minority Rights Group, Report 94/2.
25. Sheleff L., 1999, The Future of The Tradition.
26. Valentine V. F. and Valle F. G. (eds.), 1968, Eskimo of the Canadian Arctic, The Canadian Publishers.
27. Vitebsky P., 1996, The Northern Minorities, in G. Smith (ed.), The Nationalist Questions in the Post-Soviet States, 2. Ed. Longman: London and New York, pp. 94-112.

29. Wixman R., 1985, *The Peoples of the USSR, An Ethnographic Handbook*, New York

30. Internet site: www.tungavik

31. [//npc.nunavut.ca/eng/nunavut/](http://npc.nunavut.ca/eng/nunavut/)

POVZETEK

SAMOODLOČBA INUITOV

Članek poskuša predstaviti vprašanje politične in legalne samoopredelitve staroselskih populacij kot kategorije na splošno, posebej pa še glede na različne inuitske skupine, ki poseljujejo arktične predele zahodno od Sibirije. Besedilo predstavlja glavne narativne smernice zgodovinskega razvoja Inuitov in njihove socialnoekonomske organizacije do stika z Evropejci, in se nato osredotoči na razlike med področji, na katerih so različne kolonialne sile uveljavljale svojo suverenost; od samozadostnih klanskih socialnih struktur preko ekonomske odvisnosti, najprej od evropskih trgovcev in nato od različnih državnih agencij, vse do popolne vključitve v moderno nacionalno državo zahodnega tipa. Upoštevan je tudi razvoj zadnjih nekaj desetletij, ko so se pojavile regijske, nacionalne in transnacionalne ekološke, kulturne, etnične in druge nevladne organizacije, kot npr. *Circumpolar Inuit Conference*, ki z različnimi zahtevami zastopajo interese staroselskega avtohtonega prebivalstva. Hkrati s tem razprava ocenjuje raven njihovih dosežkov v zahtevah po ekonomski, kulturni, teritorialni ali drugačni samoopredelitvi glede na njihov odnos do matične, kolonialne države v postkolonialnem obdobju. Ti dosežki se odražajo na različnih geopolitičnih območjih, kot sta Grenlandija in Nunavut, kjer je težnja po samoopredelitvi prišla do največjega izraza, drugih kanadskih zveznih enotah (Severozahodni teritoriji, Quebec in Nova Funlandija), na Aljaski, ZDA in na Čukotskem polotoku v Sibiriji, delu Ruske Federacije.

TILKOVSZKY LORÁNT: NEMZETISÉGI POLITIKA MAGYARORSZÁGON A 20. SZÁZADBAN

(Narodnostna politika na Madžarskem v 20. stoletju).

Debrecen: Csokonai kiadó, 1998. 285 strani.

V založbi Csokonai iz Debrecena je izšla knjiga z naslovom "Narodnostna politika na Madžarskem v 20. stoletju". Knjiga - ki je obenem tudi učbenik za višje šole - je delo Loránta Tilkovszkyja, ki se v svojem raziskovalnem delu posveča manjšinam na Madžarskem, predvsem nemški manjšini.

Knjiga je napisana kronološko in je vsebinsko razdeljena na štiri poglavja. Vsak del nosi isti naslov "Etnični odnosi in narodnostna politika na Madžarskem", edino letnice se razlikujejo. Tako v prvem delu avtor opisuje etnične odnose in narodnostno politiko od leta 1901 do leta 1919, do razpada Avstro-Ogrske. V drugem delu, ki je obenem tudi najbolj obsežen, je obdelal obdobje med obema vojnama in med II. svetovno vojno. Obdobje po II. svetovni vojni do leta 1989 je predstavljeno v tretjem poglavju. Knjigo avtor zaključuje z obravnavo narodnostne politike na Madžarskem po političnih spremembah leta 1989.

Po uvodu, kjer je avtor s pomočjo statističnih podatkov prikazal gibanje števila narodnostnih skupin na Madžarskem od popisa leta 1900 pa vse do popisa iz leta 1990 so predstavljene glavne značilnosti etničnih odnosov in narodnostne politike v času od začetka 20. stoletja pa do konca I. svetovne vojne. Avtor je prikazal družbeno strukturo vsake narodnostne skupine, kjer se je pokazalo, da so imeli najbolj razčlenjeno družbo Nemci, najmanj pa Ruteni. Gospodarski razvoj po letu 1867 se je v prvi vrsti osredotočil na osrednji del države, torej na predele poseljene večinoma z madžarskim življem, kar je privedlo do tega, da so se narodnosti iz obrobnih delov začele odhajati v osrednje dele države oz. v tujino na delo, predvsem v Ameriko. Kar 2/3 v Ameriko izseljenih prebivalcev Madžarske je pripadala narodnim manjšinam, predvsem Slovakom, Rutenom in Nemcem iz južnega dela države. Istočasno pa je bila narodnostna podoba Madžarske naslednja: približno 50% Madžarov in 50% pripadnikov ostalih narodov, med katerimi so bili številčno najmočnejši Romuni.

V nadaljevanju je pisec opisoval tendence madžarizacije ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Posebej se je to odražalo na področju šolstva, kjer so madžarske oblasti z uvedbo zakona o državni pomoči šolam leta 1907 - ti. "Lex Apponyi" - pritiskale na narodnostne šole. Posledice zakona so bile znatno zmanjšanje števila šol s slovaškim in rutenskim učnim jezikom. Srbi, Romuni in Nemci so se uspešno

upirali zakonu predvsem s pomočjo svojih cerkva.

Po izbruhu I. svetovne vojne so madžarske oblasti območja Podkarpatov, Transilvanije in južnega dela države razglasile za vojaška območja. Do pripadnikov romunskega, rutenskega in srbskega prebivalstva so bili nezaupljivi, saj so matične države zgoraj navedenih narodov bile v spopadu z Avstro-Ogrsko.

Posebno poglavje je avtor posvetil dogodkom v letih 1918 in 1919. Opisal je delovanje Károlyijeve vlade (31. 10. 1918 - 19. 01. 1919), ki je poskušala ohraniti celovitost madžarske države s tem, da je narodnostim ponujala avtonomijo. Vendar so ti načrti za avtonomijo Károlyijeve vlade propadli, saj je večina narodnosti na Madžarskem svojo prihodnost vidla v okrilju svoje matične države. Avtor nam je predstavil tudi dogajanje v Prekmurju, načrt Béle Obala in Tkalčevo Mursko republiko. Prvi del je pisec zaključil z razpadom sovjetske republike Béle Kun.

V začetku drugega dela - ta del se ukvarja z obdobjem od 1919 do 1945 - je Tilkovszky opisal delovanje Ministrstva za narodnosti, ki jo je ustanovila Károlyijeva vlada, za časa sovetov je prenehala delovati, ponovno pa je zaživela po padcu sovjetske republike. Ministrstvo se je prizadevalo za čim večje pravice narodnosti in za ohranjanje celovitosti Madžarske države. Spodbujalo je nastajanje narodnostnih strank; tako so nastale stranke Nemcev, Slovakov in Rutenov.

V naslednjem poglavju je pisec predstavil narodnostno politiko za časa vlade Istvána Bethlena, ki je deset let, od 1921 do 1931 vodil državo. Na začetku mandata, leta 1922 so ukinili Ministrstvo za narodnost. Zadeve, ki so jih prej opravljali v ministrstvu pa so prenesli na oddelek za narodnosti (nemzetiségi ügyosztály), ki je deloval v okrilju Urada predsednika vlade, pod vodstvom vladnega komisarja. Med letoma 1922 in 1923 so prenehale delovati narodnostne stranke. Tilkovszky je podrobno prikazal uredbo o manjšinskih ljudskih šolah, ki so ga sprejeli leta 1923. Uredba je predvidevala tri vrste manjšinskih ljudskih šol. V ljudskih šolah tipa A bi bil učni jezik narodnosti z obveznim predmetom madžarščine. Šole tipa B bi bile dvojezične. V šolah tipa C bi poučevali v madžarskem jeziku, materinščina narodnosti pa je obvezni učni predmet. Uredba je še predpisala, da o vrsti šole odločajo starši učencev. Kot je avtor napisal, je uredba zelo pravilno ocenila raznolikost narodnih skupnosti na Madžarskem in je odločanje o vrsti ljudske šole prepustila staršem, vendar je kljub temu prihajalo do vrste nepravilnosti in pritiskov na manjšine s strani vlade. Temu gre pripisati, da je 90% ljudskih šol Slovakov, Romunov in južnoslovanskih narodov pripadala tipu C, pri Nemcih pa 75%.

V nadaljevanju je opisano delovanje kulturnih društev pri Slovakah in Nemcih. Kulturno društvo Nemcev na Madžarskem - Ungarländisch Deutscher Volksbildungsverein (v nadaljevanju Volksbildungsverein) je delovalo pod vodstvom Gratz Gusztáva. Gratz je pripadal zmernejši struji in je zagovarjal sožitje med Nemci in večinskim narodom. Podpredsednik stranke Bleyer Jakab - ki je pripa-

dal Volksdeutsch-erski struji - pa je razlagal pripadnost k veliki nemški ljudski skupnosti (Volksgemeinschaft), v sobivanju z Madžari pa je videl le nevarnost asimilacije. Od leta 1925 je Nemčija denarno podpirala Volksdeutsch-ersko strujo znotraj društva, za kar ni vedel niti predsednik Gratz. Weimarska Nemčija je na razne načine podpirala madžarske Nemce; denarno je podprla izhajanje časopisa Sonntagsblatt, štipendirala je nemške dijake itd.

Posebno poglavje je avtor posvetil strankam in njihovim programom do manjšin. Stranke za zaščito rase (fajvédök) so izhajale iz teze, da so narodne manjšine predtrianonske Madžarske izdale državo, zaradi česar so se obrnili proti narodnostim ki so ostale na Madžarskem po trianonski mirovni pogodbi in zagovarjali čim hitrejšo asimilacijo teh skupnosti. Posebej delovanje Volksdeutscherjev je dalo široko podlago za protinarodnostno demagogijo tem strankam. Socialdemokrati so se postavili za narodnostne pravice, vendar so obenem tudi pokazali na to, da do rešitve tega vprašanje lahko pride le v demokratični Madžarski. Komunisti, ki so delovali v ilegali in v tujini, vse do tridesetih let niso pokazali velikega zanimanja za narodnostno vprašanje. Narodna Radikalna Stranka se je odločno borila proti Volksdeutschu, obenem pa se je zavzemala za rešitev narodnostnih vprašanj brez zunanjih vplivov. Leta 1930 ustanovljena Stranka Malih Posestnikov se je zavzemala za kulturne in druge pravice narodnosti. Večina madžarskih nacionalsocialističnih strank je zagovarjala šovinistično narodnostno politiko, podobno kot pri strankah za zaščito rase. Liberalne stranke so opozarjali na nemško nevarnost kakor tudi gibanje ljudskih pisateljev.

Na nadaljnjih straneh je pisec opisal polemiko s strani madžarskih, pa tudi nemških pisateljev in politikov, ki so se pojavile v madžarskih revijah v tridesetih letih. Polemika se je razplamtela po objavi sestavka Nemca Isberta, ki je v raziskavah o madžarskih Nemcih k Deutsches Volksgebiet (nemškemu poselitvenemu prostoru) prištel tudi tista področja, ki so bila redko poseljena (večinoma z Nemci) oz. tiste "Nemce", ki so se že pomadžarili. Po njegovem je pri pripadnosti nekemu narodu merodajno poreklo ljudi, in po tej logiki tudi pomadžarjena nemška naselja pripadajo nemškemu poselitvenemu prostoru. Na Isbertov sestavek je odgovoril Malyusz Elemér, ki je opozoril na nevarnost "kantonizacije" prekodnavskih (Dunántúl) Nemcev. V polemiko so se kasneje vključil tudi Illyés Gyula, Sekfű Gyula, Bajcsy-Zsilinszki Endre in drugi.

Po smrti Bleyerja decembra leta 1933 je madžarska vlada poskusila doseči sporazum o madžarskih Nemcih s Hitlerjem, vendar do sporazuma ni prišlo. Leta 1935 so madžarske oblasti ukinile časopis Sonntagsblatt, ker je bila pod vplivom Volksdeutscha, in ustanovili časopis Neues Sonntagsblatt, ki je bil pod vplivom Gratzja in njegove, za madžarsko vlado bolj sprejemljive struje.

Prva dunajska odločitev (első bécsi döntés) 2. novembra 1938 - kjer sta vlogi

razsodnika odigrali Nemčija in Italija - je madžarski vrnila južne dele Slovaške, pretežno naseljene z madžarskim življem, Madžarska pa je za "kompenzacijo" dovolila ustanovitev organizacije Volksbund der Deutschen in Ungarn (v nadaljevanju Volksbund) pod predsedstvom Basch Ferenc. Marca leta 1939 je Madžarska povečala svoje ozemlje z Podkarpatjem (Kárpátalja). 72,2% prebivalcev Podkarpata so bili Ruteni. Predsednik madžarske vlade Teleki je Rutenom obljubil narodnostno avtonomijo, vendar zaradi zunanjih in notranjih političnih dogodkov, zakona o avtonomiji Podkarpata niso sprejeli. Po arbitraži centralnih sil 30. avgusta 1940 - druga dunajska odločitev (második bécsi döntés) - je pripadla madžarski severna Transilvanija in Székelyföld (pokrajina naseljena s Sekeli-Madžari). Na novo priključenem ozemlju je poleg Madžarov, ki so pomenili 52% vsega prebivalstva bilo še 41,5% Romunov (1 067 211), ostali pa so večinoma pripadali nemško govoreči skupini. Madžarska je na Dunaju sprejele sporazum, ki je madžarskim Nemcem dal privilegiran položaj oz. etnično avtonomijo in je nacionalsocialistični struji omogočal svobodno delovanje. Kmalu po dunajskem sporazumu je Volksbund - ki je bil v tesni povezavi s Himmlerjem - prišel v monopolni položaj na Madžarskem. Po razpadu Jugoslavije se je ozemlje Madžarske ponovno povečalo. Avtor navaja, da je na priključenem ozemlju pripadalo 61% prebivalstva nemadžarskim narodom; Nemcem in Srbom v Bački in Hrvatom v Medžimurju. Slovence v Prekmurju je pisec enostavno prezrl.

V nadaljevanju je avtor opisoval narodnostno politiko madžarskih vlad vse do nemške zasedbe Madžarske 19. marca 1944. V tem obdobju je madžarska narodnostna politika temeljila na načelu reciprocitete. Obseg pravic manjšin na madžarskem so pogojevali s pravicami Madžarov v sosednjih državah, predvsem v Romuniji in Slovaški.

V začetku leta 1942 so madžarske vojaške oblasti v Bački izvedle racijo, v kateri so pobile najmanj 5100 ljudi, predvsem Srbe in Žide. Proti organizatorjem racije so decembra 1943 uvedli sodni postopek, vendar so glavni akterji pokola v Bački pobegli v Nemčijo.

Na kulturnopolitičnem področju - tako v šolah kot izven šol - so madžarske oblasti namesto knjižnega jezika določenih narodov podpirale razne dialekte. Število manjšinskih šol se je v obdobju med obema vojnama znatno povečalo, saj se je sorazmerno z ozemeljskimi pridobitvami Madžarske, med letoma 1938-1941 naraslo tudi število nemadžarskih narodov. Avtor je naštel število ljudskih in srednjih šol pri manjšinah, omenil je tudi, da so v ljudskih šolah v Medžimurju uvedli madžarščino kot učni jezik namesto hrvaškega jezika, o dogajanjih v prekmurskih šolah pa ni spregovoril.

Poleti leta 1942 so na Madžarskem z dovoljenjem madžarske vlade začeli z rekrutiranjem Nemcev za SS. Med vojno so v SS enote rekrutirali približno 100 000-

120 000 Nemcev. Nemci, ki so nasprotovali politiki Volksbunda in zagovarjali lojalnost madžarski državi so novembra leta 1942 ustanovili gibanje Treuebewegung, katero je tajno podpirala tudi madžarska vlada.

Po zasedbi Madžarske 19. marca 1944 so ukinili Socialdemokratsko stranko, stranko Malih Posestnikov, gibanje Treuebewegung itd. Po neuspelem Hortyjevem izstopu iz vojne je vodstvo države z nemško pomočjo prevzela fašistična stranka njilášev (Nyilaskeresztes Párt) pod vodstvom Szálasija. Toda vse je bilo zaman, vojna se je nezadržno bližala koncu.

V poglavju z naslovom "Bajcsi-Zsilinszky Endre in narodnosti" nam je avtor predstavil poglede na narodnostno vprašanje politika, ki se je v vsem svojem življenju zavzemal in se boril za pravice narodnih manjšin. Njegov načrt o rešitvi narodnostnega vprašanja v Karpatskem bazenu (pod demokratično in federativno urejeno Madžarsko, ki bi imela nadzor nad celo Karpatsko kotlino, bi se lahko najbolj uredila manjšinska vprašanja) pa je bil irealen kljub vsem pravicam, ki jih je dajal manjšinam.

V nadaljevanju je pisec na krarko opisal Szálasijev "hungarizem" in njegov odnos do manjšin, dosti več prostora pa je posvetil delavskim strankam in njihovim pogledom na narodnostno vprašanje.

O madžarski Socialdemokratski stranki je avtor napisal, da so v svojih "programih" predvidevali narodnostne pravice na ravni občin in županij, od federativne preureditve pa so se distancirali. Do Socialdemokratske stranke je Komunistična stranka, ki je delovala v ilegali oz. v tujini, poleg narodnostnih pravic na ravni občin in županij zagovarjala narodnostno avtonomijo na ustreznih področjih, oz. zavzemali so se za tako avtonomijo Transilvanije (Erdély), ki bi ustrezala vsem tam živečim narodom.

Na začetku tretjega vsebinskega sklopa Tilkovszky opisuje dogajanja v letu 1945. Na ozemlju zasedene od Rdeče armade so že konec leta 1944 ustanovili Začasno Narodno Vlado (Ideiglenes Nemzeti Kormány), ki je delovala do 15. novembra 1945. Takoj po "prihodu" na Madžarsko so Sovjeti izdali ukaz o mobilizaciji vseh delovno sposobnih Nemcev (moških in žensk). Okrog 30 000 - 35 000 Nemcev so popisali in odpeljali na prisilno delo v Sovjetsko Zvezo. Začasna Narodna Vlada, ki je delovala pod kontrolo Zavezniške Nadzorne Komisije (Szövetséges Ellenőrző Bizottság - SZEB) je 15. marca 1945 sprejela odlok o agrarni reformi, po katerem so med ostalimi zaplenili zemljo vsem Volksbundistom. V Košicah (Kassa) sprejeti češkoslovaški vladni program 5. aprila 1945 je predvideval, da se poleg nemške manjšine iz Češkoslovaške izseli kot kolektivni krivec tudi madžarska manjšina. Maršal Vorošilov, predsednik SZEB na Madžarske je rešitev videl v tem, da se Madžarom iz Češkoslovaške "napravi mesto" s izselitvijo madžarskih Nemcev. Začasna Narodna Vlada je maja poslala noto zavezniškim silam,

v kateri so se zavzeli za izselitev Nemcev, vendar ne po principu kolektivne krivde. Madžarska vlada je določila 200 000 Nemcev za izselitev. Zmagovite velesile so predlog Madžarske o delni izselitvi Nemcev sprejele, predlog Češkoslovaške o izselitvi Madžarov s Slovaške pa niso sprejele, temveč so določile, da se državi sami dogovorita o zamenjavi prebivalcev. Proti kolektivni krivdi in izselitvi Nemcev na Madžarskem so dvignili glas katoliška (predvsem nadškof Mindszenty) in evangeličanska cerkev, gibanje Treuebewegung, Bibó István in drugi. Ostale manjšine so se medtem organizirale. Južnoslovani in Slovaki so ustanovili Antifašistični Front Madžarskih Slovanov (Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja). Pod notranjimi in zunanji vplivi je Začasna Narodna Vlada sprejela odlok o narodnostnem šolstvu.

V naslednjem poglavju je avtor obravnaval izselitev Nemcev in madžarsko-slovaško zamenjavo prebivalcev. Izselitev madžarskih Nemcev se je začelo v januarju leta 1946 in je trajalo do poletja leta 1948. Med tem časom so izselili 170 000 Nemcev, od tega 120 000 v zahodni, 50 000 pa v vzhodni del Nemčije. Število Nemcev na Madžarskem se je prepolovilo v primerjavi s številom pred II. svetovno vojno in je po vseh prestanih preizkušnjah (izselitve, nabora v SS in drugi razlogi) štela le okoli 230 000. Vzporedno z izselitvijo Nemcev je potekala zamenjava prebivalstva med Madžarsko in Češkoslovaško. Po pogodbi, ki je bila podpisana februarja leta 1946 v Pragi, naj bi toliko Madžarov zapustilo Češkoslovaško, koliko Slovakov bi se prostovoljno prijavilo za izselitev v Češkoslovaško. To je v praksi pomenilo, da so za izselitev iz Madžarske prijavili predvsem revni sloji Slovakov. Madžari iz Češkoslovaške, ki so jih oblasti določili za izselitev pa so pripadali premožnejšemu sloju tamkajšnjih Madžarov. Do srede 1948 leta je Madžarsko zapustilo okoli 70 000 Slovakov v zameno pa se je priselilo okoli 100 000 Madžarov. Po podpisu mirovne pogodbe v Parizu se je odnos Madžarske s sosedami izboljšal, kar se je pokazalo tudi v odnosu madžarske vlade do manjšin.

V poglavju z naslovom "izoblikovanje narodnostne politike partijske države" izvemo, da od konca leta 1948 že govorimo o partijski narodnostni politiki. Leta 1947 sta iz organizacije "Antifašistični Front Madžarskih Slovanov" nastali dve novi organizaciji; Demokratična zveza južnih Slovanov na Madžarskem (Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége) in Zveza Slovakov na Madžarskem (Magyarországi Szlovákok Szövetsége). Spor med Informbirojem in Jugoslavijo je pomenil hud udarec za Demokratično zvezo južnih Slovanov, saj je izgubila avtonomijo. Ob Madžarsko-Jugoslovansko meji živeče pripadnike srbske in hrvaške narodnosti so popisali, več sto družin pa so internirali.

V začetku leta 1949 so izvedli prvi popis prebivalstva po vojni. Velika večina pripadnikov narodnosti - zaradi izselitve Nemcev in Slovakov ter preganjanja pripadnikov južnoslovanskih narodov - se ni upala izjasniti niti za svoj materin jezik, kaj šele za narodnost. Pomemben mejnik pri odpravljanju diskriminacije nemške

narodnosti je pomenila uredba iz leta 1950. Z uredbo so postali domači Nemci, ki so trenutno bivali na Madžarskem, enakopravni državljani Ljudske Republike Madžarske. Šele leta 1951 so nastale prve t.i. nemške narodnostne šole. V teh šolah so poučevali v madžarskem jeziku, nemščina je bila le obvezni učni predmet. V večini narodnostnih šol so poučevali po tem modelu, narodnostnih šol z učnim jezikom narodnosti je bilo le za vzorec.

Po smrti Stalina je prišlo do pozitivnih sprememb v narodnostni politiki na Madžarskem. Iz internacijskih taborišč so spustili pripadnike južnoslovanskih narodov in Nemce, leta 1955 so ustanovili Kulturno zvezo nemških delavcev na Madžarskem itd. Med revolucijo leta 1956 so se narodnosti na Madžarskem obnašale zadržano zaradi negativnih izkušenj iz bližnje preteklosti. Po zatrtju revolucije in prihodu Kádárja na oblast so se narodnosti - marca leta 1957 -ponovno aktivizirale. Jeseni istega leta pa so se pojavili tudi narodnostni časopisi.

V nadaljevanju nam je pisec predstavil delovanje narodnostnih skupnosti (nemzetiségi szövetség) in njihovo sodelovanje z oblastjo. Tako je med ostalimi opisal, kako so pomagale narodnostne skupnosti pri kolektivizaciji zemlje itd. Leta 1960 so imele narodnostne skupnosti prve t.i. "delovne sestanke" (munkaértekezlet) na državni ravni. Ti "delovni sestanki" so se potem na vsakih 4-5 let ponavljali s to razliko, da so se leta 1969 preimenovali v kongrese. Na delovnih sestankih leta 1964 se je iz poročil narodnostnih skupnosti dalo razbrati, da so poskušali z različnimi kulturnimi programi ublažiti proces asimilacije.

Politbiro (politikai bizottság) partije je sprejel 17. septembra 1968 resolucijo o položaju narodnostih na Madžarskem. Po tem naj bi bilo načeloma vse v redu, vendar pri uresničitvi teh načel v praksi je prihajalo do pomanjkljivosti. Resolucija je med ostalimi naštel, da so težave na področju šolstva, medijev in da predpise o dvojezičnih napisih upoštevajo le v županiji Zala itd. V šolskem letu 1960/61 so na ukaz ministrstva za prosveto narodnostne šole z učnim jezikom narodnosti nadomestili z dvojezičnimi šolami. Družboslovne predmete so poučevali v jeziku narodnosti, naravoslovne predmete pa v madžarsščini. V šolskem letu 1974/75 je narodnostno šolstvo kazalo sledečo sliko: 127 narodnostnih vrtcev (nobene slovenske), s skupaj 4851 otroki; dvojezične osnovne šole (2 nemški, 7 romunskih, 8 srbohrvaških, 5 slovaških), s skupaj 1903 učenci; 301 osnovnih šol z madžarskim učnim jezikom vendar s poučevanjem jezika narodnosti (155 nemških, 8 romunskih, 58 srbohrvaških, 74 slovaških in 6 slovenskih) s skupaj 23 438 učenci; 7 narodnostnih (dvojezičnih) gimnazij (3 nemške, 1 romunska, 1 srbohrvaška in 2 slovaški) s skupaj 630 dijaki.

V tem poglavju je avtor predstavil "leninovo narodnostno politiko" (lenini nemzetiségi politika), ki jo je sprejela partija leta 1975. Bistvo "leninove narodnostne politike" je bilo v tem, da se je obzirno ravnalo z narodnostnimi skupina-

mi, obenem pa so izpostavili, da narodnosti na Madžarskem in madžarska manjšina v sosednjih državah ustvarjajo most med temi državami. K temu preobratu je botrovalo tudi dejstvo, da so madžarski intelektualci v sedemdesetih letih okrepi-li kritike na račun partije v zvezi z zatiranjem madžarske manjšine v sosednjih socialističnih - predvsem v Romuniji in Češkoslovaški - državah. Na kongresih narodnostnih skupnosti ob koncu sedemdesetih so opozorili na vpliv industrializacije - selitev iz podeželja v industrijske centre - na narodnostne skupine. 1983 so se vrstili kongresi narodnostnih skupnosti, na katerih so prvič glasovali tajno o poslancih. Težnje nekaterih znotraj Demokratične zveze južnih Slovanov, da bi Srbi, Hrvati in Slovenci postavili svoje narodnostne skupnosti, se niso uresničile zaradi nasprotovanja partije. Na kongresu nemške narodnostne skupnosti je Aczél György, sekretar centralnega komiteja partije, obsodil preganjanje in izselitev Nemcev po načelu kolektivne krivde po drugi svetovni vojni. Tri leta pozneje, na 40. obletnico nasilne izselitve Nemcev z Madžarske so lahko prvič javno obžalovali dogodke. Pozitivne spremembe so se pokazale tudi v tem, da se je nemška narodnost lahko povezala s "kapitalistično matično državo", z ZRN, kasneje pa tudi z Avstrijo in Švico, ne samo s "socialistično" NDR.

V zadnjem poglavju tretjega vsebinskega sklopa je avtor prikazal narodnostno politiko partijske države v zadnjih letih pred političnimi spremembami leta 1989. Zadnji dokument partijske države v zvezi z narodnostno politiko je bil sprejet 22. novembra 1988 leta. Centralni komite partije je tedaj sprejela glavne smernice za zakon o narodnih manjšinah in o nadaljnjem razvoju narodnostne politike.

V zadnjem, četrtem delu je pisec opisal narodnostno politiko po političnih spremembah leta 1989. Na kongresih narodnostnih skupnosti decembra 1988 so prvič odkrito spregovorili o nevarnosti asimilacije. Po večstrankarskih volitvah spomladi leta 1990 je na oblast prišla desno sredinska vlada pod vodstvom Antal Józsefa. Antal je v svojem programskem govoru izpostavil, da je glavni cilj manjšinske politike upoštevanje človekovih pravic, v sklopu tega pa uresničitev pravic manjšin izven in znotraj meja Madžarske. Avgusta 1990 so na uredbo vlade ustanovili Urad za narodne in etnične manjšine (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal). Po razpadu Demokratične zveze južnih Slovanov so Srbi, Hrvati in Slovenci ustanovili svoje lastne politične organizacije.

V naslednjem poglavju je Tilkovszky opisal nastanek narodnostnega zakona. Osnutek zakona je bil pripravljen že leta 1989, vendar so ga sprejeli šele 1993. Po lokalnih volitvah decembra leta 1994 in novembra 1995, je nastalo 163 nemških, 49 slovaških, 12 romunskih, 19 srbskih, 56 hrvaških 6 slovenskih in 1 rusinska samouprava. Spomladi leta 1995 pa so nastale državne manjšinske samouprave. Avtor je na koncu še opisal neuspešne poskuse sprejetja zakona o zastopanju manjšin v parlamentu za časa prve demokratične vlade na Madžarskem (kot vemo še sedaj, leta 2000 zastopstvo manjšin v parlamentu ni urejeno).

Na koncu knjige je dodana kronologija Madžarske v 20. stoletju, s posebnim ozirom na dogajanje na narodnostnem področju, seznam literature po narodnostnih skupinah in večjih vsebinskih sklopih, kot so na primer manjšinsko šolstvo, manjšinske organizacije itd., popolni tekst zakona o narodnih in etničnih manjšinah iz leta 1993 ter slike in podobe glavnih akterjev manjšinske politike na Madžarskem v 20. stoletju.

Knjiga "Narodnostna politika na Madžarskem v 20. stoletju" je kljub svoji široki zastavitvi zelo pregledno in berljivo čtivo. V prvi vrsti je namenjena za znanstveno publiko, vendar bo knjiga zaradi razumljivosti tudi za povprečnega bralca berljiva.

Kovács Attila

MARIJA JURIĆ PAHOR: NAROD, IDENTITETA, SPOL

ZTT EST, TRST, 2000 (KNJIŽNA ZBIRKA: SMERI)

Knjiga - gre za precej spremenjeno in dopolnjeno doktorsko disertacijo, ki jo je avtorica leta 1998 pod mentorstvom univ. prof. dr. Staneta Južniča zagovarjala na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani - je razdeljena na dva obsežna in med seboj povezana dela. Prvi del obravnava genezo nacionalne države in nacionalizma s spolnospecifičnega vidika, drugi pa etno-nacionalno identiteto koroških ter tržaških Slovenk in Slovencev. Študija temelji na različnih virih, začevši od znanstvenih tja do literarnih in avtobiografskih. Mednje spadajo tudi "odprti intervjuji" (20 na Koroškem, 20 na Tržaškem), ki jih je avtorica interpretirala s pomočjo "globinske hermenevtike", metode, ki omogoča razumevanje ne le zavestnih, temveč tudi nezavednih pomenskih vzorcev in miselnih vsebin.

Skozi celotno knjigo se kot rdeča nit vije sledeča v znanstveni literaturi skoraj da neupoštevana teoretska predpostavka: genezo nacionalne države, nacionalizma ter etno-nacionalne identitete je treba videti v luči patriarhalnih kultur in ideologij podreditve žensk, po-tlačitve ženskosti (se pravi "narave", ki izhaja iz prvobitne diade mati-otrok in se začne že pred rojstvom) ter negativnega vrednotenja spola (*sex*) in spolnosti.

Ni naključje, pravi avtorica, da sovpada nastanek novoveške države z masovnim "uničenjem modrih žensk" (Heinsohn/Steiger), še zlasti "babic-čarovnic", ki so jim preganjalci šteli zlasti v zlo, da posedujejo vednost o kontracepciji in preprečevanju potomstva, z njo vred pa sredstva in večino za domnevno silovito vzplamtevanje simbiotičnih čutov. Skratka, "čarovnicam-babicam" in nasploh ženskam se očita, da se bolj vнемajajo za pregreho *užitka* ter koita "zunaj zapovedane posode" kot pa za materinstvo oziroma zakonito spolnost v prid rojevanja (čim več) otrok. Kot izhaja iz poglavja "Onanov greh" se analogen očitek ni naslavljal le na ženske, ampak tudi na moške. Poglavje omogoča hkrati nazoren vpogled v to, kako so začele novodobne državniške elite z doslej nesluteno puritansko tiranijo uveljavljati spolno/telesno politiko, v središču katere je stal "*sex par excellence*". Le-ta naj bi bila dopusten le še kot sredstvo, ki naj bi pospešilo željo po krepostnih zakonih ter po (legitimnem) razmnoževanju. In s tem silni "narodni vzpon", ki je našel svoj višek v pravi "eksploziji prebivalstva" (zlasti v 18. in 19. stol.), močno zaznavni tudi na Slovenskem.

Prebivalstvo kot *masa* - to je kot "obrambna in delovna sila" - se je zdela neob-

hodno potrebna za oblikovanje novodobnih držav. Pridobila je status vira moči tako v notranjdržavnem kot v meddržavnem merilu. In to v skladu s "protestantsko etiko" (Weber), ki kombinira "asketsko" samoobvladovanje z obvladovanjem sveta. Avtorica izpostavlja, da je ravno ta etika, ki je bila značilna za zahodni svet, omogočila oblastne strategije, ki so merile na homogenizacijo, koncentracijo in centralizacijo vsakokratne državne moči (*one state, one nation*). Gre v bistvu za državno vodene nacionalizme, ki jih je kljub ostri medsebojni konkurenci družila ideja o medsebojnem povezovanju v namene kolonizirajočih osvajanj ter ustvarjanja kapitala in novih tržišč. Od tod denimo imperialistični večvrednostni kompleks, ki predpostavlja, da pripada prednost belcem ali beli "rasi". Ali pa konstrukcija o "čistosti krvi", ki ne dopušča mešanja z drugimi, domnevno manjvrednimi ljudstvi (zlasti Judi in »črnci).

Ne preseneča, pravi avtorica, da je postal cilj, ki so si ga zastavili državno vodeni nacionalizmi, preseči "status naturae" in nasploh naravo kot tako, ju podvreči supremaciji snovalske volje ali "duha" in poleteti tja, kamor se človek - ali določneje: moški človek - doslej še ni upal. Ta vzlet, ki se prototipično odraža v Baconovi knjigi *Nova Atlantis* ali pa v Hobbesovem projektu *Leviatana*, je predpostavljal hegemonialno moškost, pojav, ki ga avtorica izčrpno obravnava v poglavju "Moško rojstvo časa ali narodni pre-porod". *Mythomoteur*, kakor ga je v svoji razpravi "The Ethnic Origins of Nations" rekonstruiral Anthony D. Smith, je v tem sklopu odigral pomembno kohezijsko, še zlasti pa mobilizacijsko vlogo. Gre v bistvu za stvarniški mit, ki vzpostavlja in žene naprej homogenizacijo prebivalstva - ali raje konstitucijo unitarnega, edinstvenega kolektivnega telesa, oživiljenega z duhom suverenosti. In to s pomočjo poudarjanja "mitsko-simbolnih kompleksov" kot so to: skupno ime, skupni izvor, skupna zgodovinska (junaška) preteklost, skupna kultura, asociacija s skupnim in določenim teritorijem ter zavest o skupni identiteti in medsebojni solidarnosti. Vendar drugače od Smitha avtorica izrecno poudarja, da temeljijo ti kompleksi, ki se spreminjajo tako glede na vsakokratni zgodovinski kontekst kot na njihov pomen, na logocentrizmu, ki poskuša v spoju s falocentrizmom razvrednotiti žensko kot vir življenja, moči in energije in na ta način vzpostaviti nadoblast moške nad žensko genealogijo in s tem hierarhijo med spoloma. To med drugim ponazarja na primeru latinske besede *natio* (gr. *mātris*, sl. *matika*), ki so jo prvotno istovetili z roditeljico oziroma na-roditeljico roda naroda, povezovali pa tudi s krajem, mestom ali teritorijem, kjer se je nekdo rodil, a je v poteku časa zadobila izrazito "moški" pomen. (Gl. podpogl. "Natio in patria"). Še zlasti pa na primeru patriarhalnih iniciacijskih obredov, ki predpostavljajo "moško materinstvo" in jih izvajajo izključno moški. Medkulturni etnografski podatki potrjujejo, da je ena najbolj doslednih tem teh obredov prav ideja zanikanja rojstva iz ženske in vzpostavitve drugega rojstva, tokrat iz moškega. Inicirani se ponovno rodijo v socialni svet očetov ali očetovih zastopnikov, to je

v svet, ki je čestokrat pojmovan kot "tovariška z(a)veza enakih" in konotiran z metaforo bratstva. Avtorica poudarja, da je ta "preporod" povezan z bolj ali manj nasilnim pretrganjem diadične en(otn)osti med materami in dečki¹, kar naj bi bil pogoj za preobrazbo ali prehod dečkov iz tako imenovanega "ženskega" stanja v telo/korpus, ki je "moški kot Mož". Ta maskulinizacija se dosega z ritualizirano homoseksualnostjo ali inseminacijo in je povezana s podložnostjo moškemu drugemu, najsi je to "veliki mož", moško božanstvo ali moško koncipirano "nadrejeno skupno".

Skratka, cilj moških iniciacijskih obredov, ki so jih v tej ali drugi obliki prakticirale vse zgodnjepatriarhalne in patriarhalne etnije in družbe - v adaptirani in sublimirani verziji jih najdemo tudi v srednjeveških družbenih tvorbah ter v novodobnih državah in nacijah, ustvariti maskulinost, ki spodbuja mizoginijo ter preusmerjanje libida v smislu voj/šč/aških vrednot. (Gl. podpogl. "Penetracija kot strateška igra nadvlade-podrejenosti" ter "Pro patria mori"). Pojav je treba videti v tesni zvezi z dejstvom, da so skorajda vse patriarhalne etnije - analogno velja tudi za novodobne države in nacije - nastale z bojevitimi spopadi oziroma z vojno. Veliko vlogo so v tem sklopu igrala moška zavezništva ali *alianse*, ki so temeljila ali temeljijo na instituciji poroke zunaj lastne skupnosti. Novogvinejski Baruji denimo jo imenujejo *ginamaré*, ki dobesedno pomeni to, kar je, namreč: "izmenjava žensk"; nevesta fungira kot lastnina, kot nekaj zelo sorodnega ozemlju in mejam, ki jih je treba prav tako "braniti" in/ali "osvojiti". Zato ne preseneča, da morajo imeti moški za sabo iniciacijo kot bojevnika ("sem pravi mož"), še preden se lahko poročijo. V naših družbah sovпада tovrstna "iniciacija" z odsluženjem vojaškega roka.

Prav v moških iniciacijskih obredih pa najde avtorica tudi ključ za razlago pomembnosti simbolizma krvi. Pogoj za drugo rojstvo, to je rojstvo iz moškega, ki sovпада z radikalno ločitvijo ali segregacijo od mater-žensk, je namreč tudi očiščenje od "nečiste" ali ženske krvi, ki jo je deček, tako prvotna dikcija, sprejel vase, ko je bil še v materinem telesu in nato z materinim mlekom, v katerega se je pretvorila kri (kar očitno izpričuje dejstvo, da v času nosečnosti in dojenja preneha menstrualna krvitev). Le moška kri naj bi veljala za prokreativno in "čisto", zagotavljala pa naj bi tudi neomadeževanost vsakokratne "in-group" proti vsemu zunanemu in tujemu. Od tod tudi obredne torture (tepeži z bodičastimi predmeti, urezi v prsi, ranjenje penisa, nosa, jezika) ali pa obrezovanje penisa, da bi odtekla ženska kri (postopek pogostoma imenujejo "menstruacija moškega") ter nagnjenje, postaviti to, kar je tuje in zunanje ter pojmovano kot ogrožujoče in nevarno,

* * *

¹ V skrajnem primeru je (bilo) posvečencu v nekaterih plemenih Papue Nove Gvineje dovoljeno, da se sprehodi preko materinega telesa, da namerno pohodi njen trebuh in s to gesto potrdi svojo dokončno ločitev od nje.

v kar največjo bližino z žensko/stjo ter žensko menstrualno krvjo. Uveljavitev platonskih in pavlinskih teženj, da bi transcendirali telo in njegovo etnično/genealoško vmešččenost², je ta proces, ki je povsem prelomil z naravo kot matrico, to je kot izvorom ali rojstnim krajem v mesu, le še pospešil. Predstava, da so moški iniciirani v moškost skozi čutno-konkretni *mimesis ženskosti*, kot to sugerira ritualizirana inseminacija ("doječi" ali "oplajevalni" penis/oče; *on* "hrani" dečke in omočiči, da postanejo močni in moški, *ne ona*) ali obredno puščanje krvi, se je zdelo neznosna. Tako je bil v 13. stoletju, torej v času etabliranja politične oblasti Cerkve v Evropi, že na splošno sprejet topos, da so judovski moški "nečisti", ekscesivni, meseni in podvrženi menstruaciji, tako kot ženske. Avtorica vidi, navezujoč na Daniela Boyarina, ključ za to razlago "v dosledni reprezentaciji Judov kot žensk, kar v največji meri izhaja iz njihove obreznosti, ki se jo je tolmačilo kot feminizacijo". Vendar Cerkev analogen topos ni usmerjala le proti Judom, ampak tudi proti Mavrom (muslimanom), kar je sprožalo eminentno fobične geste tipa: "Jaz nisem tak!" In nedvomno so te "geste" bistveno soprispevale k uveljavitvi zloglasnih "estatutos de limpieza de sangre" (1492), ki jih je Francisco de Torrejoncillo skorajda dve stoletji kasneje osupljivo preciziral v smislu nacističnih zakonov: "čista kri" se lahko "oskruni", tudi če je le ena osmina krvi drugačne (judovske ali mavrske). Avtorica navaja, da je "pravilo kapljice" delovalo tudi v konstrukciji definicije "kdo je črnc" v ZDA. To so na lastni koži občutile še posebej črнке, ki so bile hkrati konstituirane rasno in spolno - označene kot samice (živali, seksualizirane in brez pravic), ne pa kot ženske (ljudje, potencialne žene, sredstvo za ime Očeta).

Ideja o čistosti kot kriterij inkluzije in ekskluzije se je uveljavljala tudi po letu 1789. Tako črnci in ženske v času francoske revolucije niso imeli legalnega ali simbolnega statusa polnopravnega človeka (francoska filozofinja Elisabeth Badinter pa je nadalje s presencenjem ugotovila, da niti niso veljali za povsem človeške). Tudi (moški) Judje so ga dobili šele v letu 1791, vendar so se/bi se morali - in to v smislu pavlinske dikcije (gl. op. 2) - odpovedati svoji etno-nacionalni identiteti. Takole je dejal odbornik nacionalne skupščine Clermont-Tonnere: "Judom kot naciji je treba vse preprečiti, Judom kot ljudem [to je kot subjektom človekovih in državljanskih pravic] vse dovoliti!" Tudi od Bretoncev, Okcitancev, Kataloncev, Baskov, Alzačanov, Korzičanov in "novih prišlekov" je Francija od vsega začetka zahtevala, da se odpovejo kakršnikoli kolektivni organiziranosti. V državi, ki je pričela temeljiti na enonacionalni legitimacijski matrici, pač ni smelo več biti prostora še za kak drug narod oziroma nacijo. Še več, državo-nacijo so v času francoske revolucije sakralizirali, kar pomeni, da je stopila na mesto Boga in postala "izvor in vrhovni gospodar vsakega pozitivnega prava". Ta preroška vizija (revolucionarnega opata Sieyésa, velikega odpadnika svojega reda) je podpirala najbolj

* * *

² V tretjem pismu Galačanom beremo: "Ni ne Juda, ne Grka ... ni ne moškega ne ženske, ampak vsi ste eden v Jezusu Kristusu". (Gal. 3,28; gl. tudi Kol 3,10-11, Kor 5,17, E. 4,24)

utopičen tok revolucije, tistega, ki je Franciji pripisal odrešilno poslanstvo ne le za francosko ljudstvo, temveč tudi za celotno človeštvo. Nadvse uspešen sejalec tega poslanstva je bil veliki modernizator Napoleon Bonaparte, ki je svoje imperialno motivirane politične vpade opravičeval s pozivanjem drugih evropskih ljudstev, da bi se nacionalizirala in sledila primerom francoske revolucije. Mednje štejejo tudi tako imenovani *sujets d'Illyrie*. Valentin Vodnik jim je, ali vsaj delu izmed njih, zapesnil: "Duh stopa v' Slovenze/ Napoleonov,/ En sarod poganja/ Prerujen ves nov." (Gl. pogl. "Ilirija oživljena!"; gl. tudi izhodiščno poglavje: "Prezgodnji rekvijem nacionalni državi!")

V drugem delu knjige (str. 198-411) se avtorica najpogreje ukvarja s pojmom "identiteta", ki se je izoblikoval v času prevlade zahodnega (latinskega) krščanstva nad vzhodnim (grškim). Pojem je strukturiran okrog izogibanja ženski/ženskosti, saj predpostavlja enost Boga Očeta z Bogom Sinom ter istovetenje ljudstva prav s to enostjo. To pa hkrati pomeni, temelji na vrednotah, ki vidno manifestirajo pripadnost moški genealogiji oziroma moškemu spolu ter moškocentrično držo, ki se sklada s "sistematičnim pristajanjem na bojni značaj bivanja" ali določneje z "voljo po celoti za vsako ceno". Ta volja, ki je prihajala in prihaja do izraza zlasti v času novodobnega ali "suverenega" državo- ali naciotvorja, nastane v dveh komplementarnih korakih: združiti, spojiti v hierarhije; izločiti/izrinti, kar se ne da uvrstiti, torej vse to ubiti. Ta "očiščevalni akt" pa pomeni tudi do skrajnosti prignano določitev meja med sabo in drugimi/i, med jaz/mi in ti/vi. Vsekakor tudi "coolness", ki drži telo in občutke v varni distanci in sproža to, "da iz medsebojnega dotikanja dveh kož, dveh teles, ne pride do sprostitve, očiščenja in novega rojstva (kot so to predvidevale/predvidevajo matične ali matri-arhalne družbe; iz. gr. *arhé*, izvor, začetek, prvi vzrok vsega, kar je), temveč se rodi napetost, umazanija in smrt." Na to kaj zgovorno opozarja Lacanov stavek: "Ženska se da zapisati le s prečrtanim Ž". Vendar se jezik, ki izčrta žensko, jo kot navezno točko porine od sebe, vedno bolj oddaljuje od svojih prvobitnih korenin, od tega, kar lahko spominja na mater/nico, na generativno, porajalno silo, na "boginjo rojstva" (*natio*) - na *ono*. In s tem od identitete kot "občutenja in sidrišča človekovega obstajanja ... pripadanja ... ukoreninjenosti" (Erikson, Južnič). Utemeljitelju psihoanalize, Freudu, gre zasluga, da je ta prvotni ali skriti del identitete, kljub močnemu odporu, vedno znova asociiral z ženskimi alegorijami (gr. *allegoria*, k *allegorein*, nekaj drugega povedati) in celo z "večno ženskim", ki ga je našel zlasti v sanjah; v njih se namreč, kot sicer v drugih sanjah žensko telo ali maternica, prezentira kot "podzemna lokalnost" (Freud).

Prav tej "lokalnosti" se avtorica s pomočjo "globinske hermenevtike" (Alfred Lorenzer) približuje na primeru etno-nacionalne identitete koroških in tržaških Slovenk in Slovencev. V tem sklopu izpostavlja, da pojmuje etno-nacionalno identiteto kot sestavni del človekove identitete in navaja, da izhaja etnična identiteta iz

prvotnega pomena besede *natio*, ki je bližja "matičnemu" ali "ženskostnemu" do- jemanju družbe in sveta, medtem ko odgovarja nacionalna identiteta, kakor se je (iz)oblikovala v času novodobnega državotvorja, še zlasti pa v času francoske re- volucije, drugotnemu pomenu besede *natio*, ki so jo enačili tudi s *patria* (očet- njava). Za slednjo je značilen izrazito "možati" ali voj(šč)aski naboj, ki terja žrtve in maščevanja, pri-sili pa tudi v homogenizacijo oziroma v po-tlačitev razlik. Vme- sni pomišljaj med obema pa opozarja na to, da sta besedi tesno med seboj pre- pleteni in da ju potemtakem ne gre ločiti.

Povedno je, da so intervjuvanke in intervjuvanci (roj. po 1945) avtorici na uvodno vprašanje - tudi zaradi tega, ker v začetni fazi pogovora še ni deloval toli- ko urejevalski, kot zlasti intuitivni, to je nezavedni ali predzavestni, spomin - po- gostoma takole odgovorili: "[Biti Slovenec pomeni] kisik, ki ga pač diham, ... ko- herenca z nekim notranjim občutjem ...", "eno trenje v pozitivnem smislu: 'brez trenja ni gibanja'", "nekaj mojega, globoko zakoreninjenega", "biti prežet z raz- ličnimi kulturnimi tokovi, doživljati preplet dveh različnih stvarnosti", "eno nepre- nehno iskanje usklajenosti med lastno identiteto in okoljem, v katerem se živi" itd. (str. 245 sl.) Iz izjav izhaja, da etno-nacionalna identiteta navezuje na predjezi- kovne usedline *čutno-neposrednega* izmeničnega učinkovanja med materjo in otrokom, ki je kot vedenjski vzorec vložen v senzomotorij telesa, centralnoner- vozno registriran v možganskih conah za telesno senzibilnost in telesno motori- ko. Gre v bistvu za prvobitno matrico - navezujoč na Kristevo jo imenuje avtorica tudi "semiotična hora" -, ki se naposled spoji s širšim, a točno določenim, v našem primeru etno-nacionalno mešanim, prostorom.

Vendar je naša kultura, še zlasti tista, ki je izrazito nacionalno nastrojena, orga- nizirana tako, da potlači ali za(s)tira prav ta prvobitni del identitete, ki je - kot to potrjujejo tudi raziskave s področja biologije - naravnani v "plodno medsebojno sožitje". To se kaj zgovorno izraža v kolektivnih obrambnih držah, ki jim je avtorica posvetila precej pozornosti. Tako je na podlagi analize intervjujev prišla do ugotovitve, da je etno-nacionalna identiteta tržaških Slovencev pretežno zazna- movana s simetrično in eksternalizirajočo obrambo, za kateri je značilna identifi- kacija z hegemonialno moškostjo oziroma "vojaškim etosom", poenotenje skup- nosti navznoter ter transfer nezaželenih negativnih občutij in lastnosti navzven. Od tod značilni pojav, ki ga je tržaškoslovenski psihoanalitik Pavel Fonda po- srečeno takole opredelil: "V naših krajih živita dva naroda, ki se oba čutita povsem dobra in nenevarna, a istočasno oba že več kot stoletje čutita drug drugega kot izredno nevarnega." To predpostavko, ki jo avtorica umešča v specifični zgodovinski kontekst, so potrdili in/ali izrazili tudi intervjuvanci. Skorajda prototipično se odraža v ločitveni dikciji "mi" - "vi" ter drži, ki sugerira globoko ponotranjeni strah ter z njim povezani agresivni naboj, ki odgovarja "fiziološki paranoidni drži skupin v vsaki vojni". Simptomatično je, da stoji etno-nacionalna identiteta ko-

roških Slovenk in Slovencev bolj v znaku komplementarne in internalizirajoče obrambe. Ti ne terjata "strnitve vrst", temveč težita k razpusitvi meja med sabo in drugim/i ter na drži, ki ni utemeljena na "vojaškem etosu" ali na želji po "falični" pre-moči ali pre-vladi. To, tako avtorica, ne preseneča, saj koroški Slovenci nikdar niso razpolagali s suverenostjo, da bi lahko - kot tržaški Slovenci tik pred prvo svetovno vojno - razmišljali o novi porazdelitvi moči med obema skupnostma (v okviru bodoče Jugoslavije). Še več, Koroška je postala sinonim za težak, takorekoč neizgleden narodnostni boj, na kar opozarja metafora "tužni Korotan", ki jo je skovala slovenska politična retorika v visokem devetnajstem stoletju. Odtod najbrž tudi religiozno pogojeno osmišljanje trpljenja oziroma "življenjska filozofija", ki izpričuje identifikacijo s trpečo figuro, ki ji manjka demonstrativni, navzven obrnjeni agresivni naboj. Koroško-slovenski intervjujski partnerji so jo s precejšnjim nelagodjem registrirali in deloma prostodušno priznali, da so z njo "prepojeni tudi sami". Vendar pa se skriva zanjo "pasijon", ki že "po naravi" sugerira zapeljivo "prvinsko" privlačnost, ki temelji na zmožnosti ljudi, da se lahko tudi empatično vživijo v druge.

Avtorica skuša z nakazanimi obrambnimi strategijami pojasniti tudi različne odzive oeh "manjšin" do asimilacije in nasilnega raznarodovanja (fašizem, nacionalsocializem). A tudi delno različen odnos do lastnih držav (Italije, Avstrije), do NOB in do "matične države" (Jugoslavije, Slovenije).

ELKA TSCHENOKOSHEWA: ČISTO IN POMEŠANO

NEMŠKO ČASOPISJE O DRUGIH IN DRUGAČNOSTI NA PRIMERU
LUŽIŠKIH SRBOV

WAXMANN, MÜNSTER; NEW YORK; MÜNCHEN, 2000

(KNJIŽNA ZBIRKA: HIBRIDNI SVETovi 1)

Ob koncu lanskega leta je v zbirki "Hibridni svetovi" založbe Waxmann izšla knjiga z nekoliko nenavadnim, a vendar vse bolj aktualnim naslovom: "Čisto in pomešano"¹ Vse bolj aktualnem zaradi tega, ker se ujema s poskusi znanstvenic in znanstvenikov, ki v zadnjih letih poskušajo uveljaviti in zaobjeti pojma "hibridnost" in "pomešanje". Poleg omenjenima ključnima pojmomoma so v rabi še analogoni kot so to "kulturni sinkretizem", "globalna crossover-kultura", "kreolizacija" in celo "melange" (Rushdie). Izrazi igrajo vodilno vlogo zlasti v tako imenovanem postkolonialnem diskurzu ter v anglo-ameriških "Cultural Studies". Značilno zanje je, da kulturo in identiteto ne pojmujejo kot nekaj danega, enotnega in statičnega, temveč kot nekaj, kar se nahaja "in-between" (Bhaba) in je potemtakem spreminjajoče se, večplastno, brez kontinuiranih ali jasno zaznavnih meja med jaz/mi in ti/vi. A tudi to, da se osredotočujejo na proučevanje pojava migracije zlasti v velikih mestih in metropolah, ki vključuje tudi razpravo o drugih v njihovi drugačnosti in s tem pripoznanje "diference". Vendar avtorica od te razprave odstopa toliko, kolikor se namensko centrira na lužiške Srbe, ki so "kot stalno naseljeni poporniki med kulturami" za znanstveno diskusijo o kulturni drugačnosti "še posebej zanimivi". Še zlasti, ker ukvarjanje z manjšinami kot so to lužiški Srbi, ki živijo večinoma na podeželju, omogoča širšo zastavitev tematike.

Elka Tschernokoshewa, po rodu Bolgarka iz Sofije, ki pa že vrsto let bolj ali manj živi v Nemčiji - od leta 1992 naprej kot predstojnica Oddelka za empirično kulturno raziskovanje/narodopisje na Srbskem inštitutu v Budyšinu - se tej tematiki približuje na primeru diskurza o lužiških Srbih, kakor se odraža v nemškem časopisju v zadnjih šestih letih (skupaj: 4400 člankov). In to začenši od bulevard-skih listov kot je to BILD-ZEITUNG tja do časopisov iz vseh regij; v raziskavo je

* * *

¹ Naslov izvirnika: Das Reine und das Vermischte. Die deutschsprachige Presse über Andere und Anders-sein am Beispiel der Sorben.

vključila tudi zahtevne časopise kot DIE ZEIT, FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG ali SÜDDEUTSCHE ZEITUNG. Vodilno vprašanje njene raziskave pa se glasi: Kaj misli institucija nemškega časopisja danes o lužiških Srbih?

Avtorica pri tem izhaja iz predpostavke, da se produkcijo diskurza v vsaki družbi hkrati kontrolira, selektira, organizira, kanalizira in to s postopki ali strateškimi operacijami, ki hkrati konstruirajo in pogojujejo socialno življenje. Mislim, da ni naključje, da pričtenja analizo s poglavjem "Številke, magija števil in številčna akrobatika". Tako med drugim "zveemo", da naj bi bilo kar 19,66 % lužiških dvajnajstletnikov "prekomerno debelih" in da naj bi imeli tudi mlajši "preveč špeha na rebrih". Številka, ki zaradi svoje eksaktnosti vzbuja vtis znanstvenosti, pa najsi zaradi odsotnosti primerjav z ostalo populacijo - ne izpove nič točnega. Vendar je številka učinkovala karseda "magično", saj je spodbudila "novo študijo", ki so jo prav tako obravnavali v časopisju. Potemtakem naj bi bila - po "analizah" dietnih ekspertov - za "prekomerno težo" otrok kriva "tradicionalna srbska kuhinja". Pomenljivo je, da članek, ki ga je avtorica vzela točneje pod drobnogled, vključuje točen seznam "redilnih" jedi in ga popestri še s tremi dekljicami v srbski narodni noši. Avtorica izpostavlja, da imamo opravka z "etnično 'insunacijo'", ki hkrati sugerira predstavo, da obstaja v Lužici neke vrste naturalno gospodarstvo. In s tem sporočilo, ki homogenizira regijo s tem, da jo omeji od drugih (govori: nemških) regij, spodbuja pa tudi - podtalno, a vendar zelo sugestivno - duhove starega, znanstveno sicer ovrženega, a slej ko prej naprej učinkujočega biologističnega razumevanja kulture. Ujema pa se tudi z tako imenovano "deficitno hipotezo", ki predstavlja zelo razširjeno idejo soočanja z drugačnostjo. Četudi se le-to lahko dogaja dobronamerno, pomeni vendar težnjo po minimaciji difference in celo izbris drugačnosti: "deficit" je treba "popraviti", ali bolje, "odpraviti". Ta aspiracija je tudi v pravkar citiranem primeru kaj evidentna, češ: lužiške otroke je treba prevzgojiti, pa najsi je s tem stavljena pod vprašaj starševska pravica do vzgoje. Takole bremo na koncu članka: "Trenutno se nahajajo v lužiških otroških vrtcih zdravstveni eksperti, da bi otrokom igrave privzgojili pravilno hranjenje. Schulze [zdravstveni ekspert, op. M.J.P.]: "Če stare niso naučili, da jejo razumno, potem moramo k temu vzgojiti mlade." (Str. 34)

Elka Tschernokoshewa analizira analogna soočanja z drugačnostjo še na vrsti drugih primerov, ki se nanašajo na številke, šege, življenjske navade, jezik, vero (katoliško in protestantsko) lužiških Srbov. Vendar se avtorica ne omejuje le na negativni obarvani odnos časopisja do lužiških Srbov, ki, zgleđa, prevladuje. Tako navaja in analizira tudi članke, ki odprto in/ali brez pridržkov ogovarjajo probleme sožitja. Kar nekajkrat se denimo v časopisju pojavijo statistično podkrepļeni in (pozitivno ali negativno) komentirani podatki, ki izpričujejo, da Nemci pravzaprav komajda vejo, da živijo v Nemčiji tudi Slovani oziroma lužiški Srbi. To sicer ne velja toliko za njihove sosede, Sase, vendar so pogostoma do lužiških Srbov

brezbrižni do mere, da jih Prav taisti simptom je tržaški psihoanalitik Pavel Fonda (gl. Clavora et al., Ednina, dvojina, večina, Trst 1987) zaznal v odnosu tržaških Italijanov do svojih someščanov-Slovencev. Strnil ga je v pojem "negativna halucinacija". Ta pojav v psihopatologiji nastopi, ko nekdo nekega predmeta ali človeka ne vidi, ne zaznava, pa čeprav je prisoten v njegovem zaznavnem prostoru in dosegljiv njegovim čutilom. "Negativna halucinacija" tržaškega večinskega prebivalstva je, tako Pavel Fonda, tesno povezana z nekakšno podzavestno "fobično inhibicijo", ki ovira vsakršno vedenje in odzivanje na slovensko stvarnost. In zgleda, da je prav ta psihološki pojav nadpovprečno močno opredeljuje tudi odnos Nemcev do lužiških Srbov. Vsekakor se odraža v "diskurzih kot očiščevalnih dejanjih" (tako naslov poglavja), ki jih opredeljuje ali-alii drža ter homogenizirajoča paradigma, ki postavlja drugačnost v zaključeni sistem, ki je strogo kodificiran in ontološko fundiran.

Kar precejšnjo pozornost pa posveča avtorica tako teoretskim razpravam kot časopisnim člankom, ki tematizirajo ali ogovarjajo paradigmo hibridnih kultur, ki stojijo pod znakom "mešanja" ali "pomešanja". (str. 108 -183) Takole beremo: "V našem časopisnem gradivu je dosti primerov za to, kako lahko etnično-kulturno diferenco ne mislimo kot izključevanje, temveč kot vabilo, inkluzijo, hibridni prostor. Značilno za ta miselni način je, da se v tako opisanem hibridnem prostoru konflikte in diference ne harmonizira, temveč se jih izdela in izpostavi kot disharmonijo v vsej svoji produktivnosti." Avtorica navaja vrsto takih primerov, ki spodbujajo v razmišljanje. Med drugim se nanaša na Gundulo Shell, ki je v SÄCHSISCHE ZEITUNG z dne 14.7.1995 objavila poročilo k novi pesniški zbirki "zwischen gangbein und springbein" (dob. "med nogo, ki hodi in nogo, ki skače") pesnice Rože Domašcyne. Takole se pričinja: "Giblje se med znotraj in zunaj, jaz in ti, včeraj in jutri, užitek, pohlep, naveličanost, med kulturami in jeziki. (...). Avtorica je v naskoku [ist auf dem Sprung], išoč dejanski Jaz ..." Novinarka, sama pesnica, se sprašuje, kaj pomeni, pisati v dveh jezikih, živeti v dveh kulturah in zapeljuje bralca, da tudi o tem razmišlja. Če so na primer pesmi v lužiškoserbskem jeziku drugačne kot tiste v nemščini: "Je vzrok za to v nemškem jeziku samemu, ali v tem, da je za avtorico skorajda tuj jezik? Se prisili prav zaradi tega v to, da piše nemško, da bi dobila k vse preveč lastnemu distanco? Včasih zveni nekaj takšnega iz vrstic, iz nemških seveda. Prav tako pa tudi očitki sami sebi zaradi te distan-ce."

Naj ta izvleček zadostuje kot predokus temu, kaj paradigma "hibridnih kultur" potencialno obeta. Na prvi (p)ogled se zdi, da je tloris le-te precej razmajan, neenovit, heterogen, nekoherenten. Vendar nas pogled v notranji ustroj paradigme, še zlasti tako, kakor ga podaja Elka Tschernokoshewa, namreč empatično in nevsiljivo, kmalu prepriča, da smo se motili. In prav zato bi se mi hotelo citirati še naprej in naprej, samo ne se še posloviti od te v radovednost in razmišljanje spod-

bujajoče "metode", ki jo je izbrala avtorica, jo predoči. Diskurz o lužiških Srbih se tako dejansko izkaže kot mikavno, svojevrstno učinkujoče berilo. To svojevrstno se še posebej pozitivno potrdi, ker razkriva ne le ustaljenost, temveč tudi možnost drugačnosti. Je zares preiščeno in z vso svojo mnogoličnostjo primerov celovito učinkujoče znanstveno delo.

Marija Jurić Pahor

VARGA JÓZSEF: RABA JEZIKA IN MODNA IZBIRA IMEN
 (NYELVHASZNÁLAT, NÉVDIVAT)
 MAGYAR NEMZETISÉGI MŰVELODÉSI INTÉZET
 LENDAVA / LENDVA 1999, STRANI 138

V strokovni javnosti je dr. J. Varga znan predvsem po svojem pedagoškem delu (predstojnik katedre za madžarski jezik in literaturo na mariborski univerzi). V kulturnem življenju Madžarov v Prekmurju kjer je že vrsto let prisoten kot pesnik, pisatelj, strokovnjak in ustvarjalec na področju narodne kulture. Hkrati je tudi glavni urednik literarne in znanstvene revije pomurskih Madžarov Muratáj.

Sporodno s pedagoško dejavnostjo je dr. J. Varga tudi raziskovalno spremljal in preučeval lingvistična vprašanja svojega področja, kulturo madžarskega jezika in sociografijo. O tem delu pričajo številne razprave in študije, objavljene predvsem v madžarski strokovni in znanstveni literaturi. V svojih delih se J. Varga zavzeto prizadeva za ohranjanje pravilne in čiste madžarske govornice v Prekmurju.

V najnovejšem delu, ki temelji na empiričnem gradivu, se je dr. Varga usmeril zlasti na preučevanje uveljavljanja slovenskega, madžarskega in hrvaškega jezika v vsakdanjem življenju v različnih življenjskih situacijah. Na koncu svojih preučevanj se je Varga lotil še onomasticnega vprašanja, ki ga je vznemirjalo že več let. Zlasti ga je zanimalo, katera imena so modna med Slovenci, Madžari in Hrvati, ki živijo v mešanih zakonih na narodnostno mešanih območjih v Prekmurju.¹

Pretežni del publikacije je namenjen preučevanju rabe jezika v mešanih zakonih, katerih število v zadnjih desetletjih nenehno narašča. Vprašanja

povezana z rabo jezika v mešanih zakonih avtor zavzeto spremlja in raziskuje že od leta 1991. Hkrati je posebna pozornost namenjena še spremembam, ki nastajajo v rabi madžarskega in hrvaškega jezika² v vsakdanjem življenju (v družinskem krogu, na delovnem mestu, pri zabavi, nakupovanju, v krajevni komunikaciji, itd.).

V raziskavo je dr. Varga zajel 50 narodnostno mešanih zakonov (184 oseb, od

* * *

¹ Dr. Varga preučuje osebna imena (priimke, krsna imena, ljubkovalna imena, itd.) že od leta 1980. V tem času je zbral in analiziral imena desetisočih oseb z narodnostno mešanega območja Prekmurja. Preučevanje zajema stoletno obdobje.

V pričujočem delu je analiziral le imena pedesetih družinskih članov (odraslih in otrok), ki živijo v narodnostno mešanih družinah in so sodelovali v prvem delu njegove raziskave o rabi jezika.

² Avtor navaja, da je prvotno nameraval preučevati le rabo slovenskega in madžarskega jezika, vendar je zaradi prisotnosti vseh treh jezikov v družinskem krogu, v javnem življenju in na delovnem mestu, razširil svoja preučevanja še na rabo hrvaškega jezika.

tega 100 odraslih in 84 otrok) iz vasi s pretežno madžarskim prebivalstvom (iz Čentibe 10, Gornjega Lakoša 10, Genterovec 10 in iz Dolge vasi 20 družin). V uvodnem delu raziskave je avtor posebej poudaril, da je namenoma uporabil preprost in kratek vprašalnik na katerega so odgovarjali družinski člani (mož, žena, otroci). Vprašalnik je vseboval deset tematskih krogov.³

Dr. Varga se zaveda, da bi na podlagi njegovih izsledkov težko izpeljali splošno veljavne znanstvene sklepe, vendar pa meni, da tudi pilotske raziskave z manjšim številom respondentov lahko opozorijo na nekatere pomembne vidike jezikovne rabe v narodnostno mešanem okolju. Ob tem opozarja, da so le maloštevilne raziskave, ki bi prodorneje preučevale vzroke siromašenja jezika in slabitve narodne zavesti kar je privedlo in utrdilo današnje nezadovoljivo stanje na področju rabe madžarskega jezika v družini, na delovnem mestu, v šoli, v javnem življenju, pri razvedrilu, zabavi in športu.

RABA JEZIKA V NARODNOSTNO MEŠANIH ZAKONIH

NARODNOSTNA PRIPADNOST

Pomembno vprašanje kateremu se raziskovalci narodnostno mešanih zakonov ne morejo izogniti, je opredelitev narodnostne pripadnosti otrok. Dr. Varga opozarja na dokaj uveljavljeno prakso (uradno oziroma na pol uradno), da mladoletni otroci na splošno prevzamejo očetovo narodnost, materin jezik pa nasledijo od matere.

V pričujoči raziskavi je po zbranih podatkih 66% otrok slovenske, 22,6% madžarske narodnosti, za 8,3% otrok pa še ni določena narodna pripadnost. Nekaj otrok (2,3%) spada pod kategorijo drugo.

Izsledki kažejo, da je v slovensko-madžarskih zakonih (oče Slovenec, mati Madžarka) več kot polovica otrok (55,5%) opredeljenih kot Slovenci, manjši del kot Madžari (38,8%), nekaj otrok pa je trenutno še brez narodnostne opredelitve (5,5%).

V narodnostno mešanih zakonih kjer je oče Madžar, mati pa Slovenka sta iz-

* * *

³ Tematski krogi so zajemali naslednja področja:

rabo osebnega imena v različnih položajih, rojstne podatke, materni jezik, narodnost, raba materinščine v družini, delovnem mestu, javnem življenju, razmerje uveljavljanja jezikov (slov. madž. hrv.) v družini, raba in stopnja uveljavljanja jezikov (slov., madž., hrv.) v vzgojnoizobraževalnem procesu, v institucijah in v medsebojnih stikih, prisotnost treh jezikov v javnem življenju, pomen maternega jezika (madžarskega) v mešanih zakonih, zaželenost stopnja obvladovanja materinščine pri osebah, ki živijo v mešanih zakonih in pogledi na prihodnost madžarskega jezika.

med 32 otrok le dva (6,25%) opredeljena in zapisana pri matičarju kot Madžara. Vsi ostali otroci, razen dveh izjem, so bili prijavljeni kot Slovenci.

V madžarsko-hrvatskih zakonih (oče Madžar, mati Hrvatica) so vsi trije otroci (100%) prijavljeni kot Madžari. V zakonih kjer pa je oče Hrvat, mati pa Madžarka so vsi otroci (osem otrok) prijavljeni kot Slovenci.

RABA JEZIKA V DRUŽINI

V raziskavi so zbrani podatki o rabi materinščine (slovenskega, madžarskega in hrvaškega jezika) in o pogovornem jeziku v družini z vidika narodne pripadnosti očetov in mater.

Glede opredelitve materinega jezika opaža avtor odstopanja od splošno sprejetih pravil, po katerem je materin jezik otroka jezik, ki ga govori otrokova mati. So primeri, ko je materin jezik otroka madžarske matere madžarski jezik. Vendar je dr. Varga v preučevanih vaseh pogosto srečeval s pojavi, da je v mešanih zakonih, kjer je materin jezik otroka madžarske matere, očetov jezik t.j. slovenski jezik. Tovrstni pojavi so razvidni iz dokumentacije na matičnih uradih.

Dr. Varga je preučil in nazorno prikazal vse možne jezikovne položaje (245 jezikovnih položajev pride do veljave v mešanih zakonih) v družinski komunikaciji v raziskavo zajetih družin. Zanimalo ga je predvsem, kateri jezik ima prednostni položaj v pogovoru s starši, zakoncem (mož, žena, partner), otroki in z drugimi. Otroke pa je vprašal v katerem jeziku govorijo v družinskem krogu (s starimi starši, starši, brati, sestrami), prijatelji in z drugimi.

Iz obsežnega zbranega gradiva, ki je podrobno razčlenjeno v publikaciji povzemamo le bistvene ugotovitve:

Družinski člani menijo, da ima prednost v medsebojni komunikaciji materni jezik, vendar zbrani podatki kažejo na močnejše uveljavljanje dvojezične (slovensko-madžarske, madžarsko-slovenske) komunikacije v družinah. Podrobneje ta tematski krog še ni preučen (na primer, kakšno je razmerje med madžarskim in slovenskim jezikom) razvidno pa je, da dominira slovensko-madžarska dvojezičnost. Po avtorju to lahko tudi pomeni, da potekajo jezikovni stiki zgolj v slovenskem jeziku, madžarski oziroma hrvaški jezik pa ima le stransko vlogo v medsebojni komunikaciji.

Dr. Varga meni, da najbrž se ne bomo zmotili, če trdimo, da izključno raba materinega jezika se umika "dvojezičnemu koncipiranju". Večina vprašanih namreč meni, da je v družinski komunikaciji zaznavna prisotnost dveh oziroma treh jezikov, vendar ostaja še neraziskano vprašanje, v kakšnem razmerju je prisotnost po-

sameznega jezika.

Zavestno ohranjanje materinega jezika znotraj družine je značilno za matere, manj pa za očete. Zlasti ta ugotovitev velja za očete Madžare.

Na jezikovno rabo otrok iz narodnostno mešanih zakonov bistveno vpliva okolje, kakor tudi prijatelji staršev sorodniki obiskovalci, itd. Posebej pomembno vlogo ima odnos staršev in vrednotenje posameznih jezikov v družini. Pri mladih, ki odraščajo v narodnostno mešanih zakonih se lahko oblikuje pozitiven ali negativen odnos do materinega in drugega jezika. Zato je po mnenju avtorja izjemnega pomena pogled na jezik z vrednostnega in humanega vidika.

Avtor se v zaključnem poglavju zavzema za okrepljeno rabo materinščine v pogovorih znotraj družine. Starši bi po njegovem mnenju morali v razgovorih z otroki pogosteje uporabljati materinščino, ker je dober zgled staršev najbolj uspešna vzgojna metoda.

O pomenu materinščine je avtor povprašal tudi starše, ki so bili vključeni v raziskavo. Starši so bili enotnega mnenja, da je znanje materinščine izjemnega pomena za otroke. Avtor je presenečen in z zadržki sprejema, mnenje večine vprašanih Slovencev, da je materinščina (v tem primeru madžarski jezik) izjemnega pomena za mlade. Enakega mnenja so starši tudi glede madžarskega jezika kot materinega jezika. Komentar avtorja je, da praksa vedno ne potrjuje pozitivnih stališč staršev o materinščini.

Dr. Varga je respondente povprašal tudi po tem, kakšna naj bi bila potrebna stopnja poznavanja madžarskega jezika pri osebah, ki živijo v narodnostno mešanih zakonih. (Vprašani so lahko izbirali med tremi alternativami: obvladanje pogovornega jezika, poznavanje jezika na stopnji razumevanja, in ni potrebno znanje madžarskega jezika). Izsledki so zelo vzpodbudni, saj se je pretežna večina odraslih respondentov (80,0%) opredelila za alternativo o obvladovanju madžarskega jezika na pogovorni ravni, hkrati pa iz podatkov razberemo, da med respondenti ni nobenega, ki bi menil, da znanje madžarskega jezika ni pomembno.

Nekoliko manj spodbudni so izsledki med mladimi, med katerimi 81% meni, da je potrebno poznavanje madžarskega jezika na pogovorni ravni, ostali (t.j. 19%) menijo, da zadošča že razumevanje jezika.

Na podlagi zbranih odgovorov lahko sklenemo, da se večina vprašanih zaveda pomena madžarskega jezika v narodnostno mešanem okolju, manj prisoten pa je madžarski jezik v vsakdanji komunikaciji v narodnostno mešanih družinah, kjer se vedno bolj uveljavlja dvojezičnost. (Najbolj pogosto gre za slovensko-madžarsko dvojezičnost). Na splošno je opazno, da zgolj raba materinščine (tako slovenske kot madžarske in hrvatske) nazaduje z uveljavljanjem dvojezičnosti. Naloga prihodnjih raziskav bo odkrivanje stopnje prisotnosti posameznih jezikov v

medsebojni komunikaciji.

RABA JEZIKOV V ŠOLI (VRTCU), DELOVNEM MESTU IN V JAVNEM ŽIVLJENJU

K zahtevni tematiki o rabi jezikov v družini, šoli (vrtcu) in v javnem življenju je avtor pristopil tako, da je zbral odgovore očetov, mater in otrok o uveljavljanju slovenskega, madžarskega in hrvaškega jezika, in sicer kot prvega, drugega ali tretjega jezika v medsebojnih verbalnih stikih. Poglavlje o rabi jezika je najobsežnejši del publikacije. Avtor je natančno zbral in analiziral podatke o jezikovni komunikaciji prebivalcev v njihovi večplastni dejavnosti.

Glede na to, da zbrane podatke o rabi treh jezikov zunaj družinskega kroga zaradi prevelikega obsega ni mogoče v celoti predstaviti, povzemam le nekatere pomembnejše izsledke iz pričujoče publikacije.

a) Raba jezikov v šoli

Dr. Varga je analiziral rabo jezikov (slovenskega, madžarskega in hrvaškega jezika) med učenci in učitelji, med prijatelji, med sošolci in med drugimi.

Kot prvi jezik pri komunikaciji z učitelji (vzgojitelji) pri slovenskih učencih prevladuje slovenski jezik. Prav tako tudi v ostalih jezikovnih položajih prevladuje pri slovenskih učencih slovenski jezik. Kot drugi jezik je pri slovenskih učencih dokaj dobro uveljavljen madžarski jezik.

Izsledki kažejo, da učenci hrvaških staršev v vrtcu, v osnovni in srednji šoli sploh ne uporabljajo svoje materinščine, temveč v vseh jezikovnih položajih uporabljajo slovenski jezik.

Glede madžarskih otrok podatki kažejo, da v pogovoru z učitelji (vzgojitelji) kot prvi jezik prevladuje slovenski jezik (kot prvi jezik je 14 madžarskih otrok izbralo slovenski jezik, 4. pa so izbrali madžarski jezik kot prvi jezik, kot drugi jezik so 3. izbrali slovenski jezik, 11 otrok pa madžarski jezik).

V jezikovnih stikih madžarskih otrok s prijatelji in sošolci prevladuje slovenski jezik. V pomembnejši meri je v rabi madžarski jezik pri madžarskih učencih v vlogi drugega jezika.

Prav tako je slovenski jezik prevladujoč na vseh ostalih področjih vzgojnoizobraževalne dejavnosti v šoli.

b) Raba jezika na delovnem mestu

Podatki o rabi jezika so zbrani za slovenske in madžarske očete in matere, in sicer glede jezikovnih stikov s predpostavljenimi, podrejenimi in sodelavci.

Izsledki kažejo, da razgovori slovenskih očetov s predpostavljenimi potekajo v slovenskem jeziku. Enako potekajo razgovori tudi s podrejenimi in s sodelavci. Slovenski jezik se v vseh govornih položajih uveljavlja kot prvi jezik, madžarski jezik nastopa kot drugi jezik, hrvaški jezik pa je v delovnem okolju komaj zaznaven.

Pri madžarskih očetih je na delovnem mestu v razgovoru s predpostavljenimi pretežno prisoten slovenski jezik. Enak je položaj v razgovorih s kolegi in podrejenimi, v obeh primerih prevladuje slovenski jezik.⁴

Pri materah se v rabi jezika na delovnem mestu uveljavljajo podobni vzorci kot pri očetih. Razlika je v tem, da je prisotnost slovenskega jezika na delovnem mestu pri materah (Sloenkah in Madžarkah) še močnejša kot pri očetih.

c) Raba jezika v javnem življenju

Avtor je izbral pet področij, ki so mu služile za analizo izjav očetov, mater in otrok o rabi jezika v javnosti. Preučevana področja zajemajo rabo jezika pri opravljanju uradnih zadev, nakupovanju, prireditvah, sestankih, zborovanjih, zabavi in v medsebojnih stikih v javnosti. Pri tem ga je zanimalo, kateri jezik in v kolikšni meri je uporabljen kot prvi, drugi in tretji jezik v javnosti.

Ugotovitve v strnjeni obliki lahko povzamemo tako:

Komunikacija slovenskih očetov poteka na vseh področjih javnega življenja pretežno v slovenskem jeziku, vendar nekateri (7,06%) uporabljajo tudi madžarski jezik kot prvi jezik. Avtor tovrstne primere pripisuje dejstvu, da v bistvu gre za Madžare, ki so vodeni v matičnem uradu (po pomoti ali zavestno) kot Slovenci, v resnici pa so Madžari.

Madžarski jezik je v večji meri prisoten pri očetih Madžarih, vendar tudi pri njih se pogosto pojavlja slovenski jezik kot prvi jezik v javnem življenju (pri urejanju uradnih zadev, nakupovanju, sestankih, itd.). Madžarski jezik kot prvi jezik je bolj prisoten pri zabavi in v stikih z drugimi.

Podatki razkrivajo, da tudi matere Madžarke pogosteje uporabljajo v javnosti slovenski kot madžarski jezik. Madžarski jezik prevladuje v javnosti pri madžarskih materah kot drugi jezik.

* * *

⁴ V publikaciji je zbranih 129 jezikovnih položajev madžarskih očetov, ki v medsebojnih stikih na delovnem mestu največkrat uporabljajo slovenski jezik (48%), madžarski jezik pa v nekoliko manjši meri (45,7%).

⁵ Dr Varga József, A nemzetiségi identitás és a magyarságtudat megőrzése és gyakorlata, Naptár 1990, stran 30
Dr Varga József, A nemzetiségi identitás és a magyarság tudat megőrzése és gyakorlata, Naptár 1990, stran 30

Slovenski otroci kot prvi jezik uporabljajo slovenski jezik, madžarski jezik pa nastopa v javnih stikih učencev kot drugi jezik.

Madžarski otroci v stikih z vrstniki uporabljajo kot prvi jezik madžarski jezik, vendar je tudi raba slovenskega jezika v teh stikih pogosta.

V skupnem seštevku je slovenski jezik v javnosti prisoten v 738 (55,82%), madžarski v 565 (42,74%) in hrvatski v 19 (1,43%) primerih.

Analiza zbranih podatkov kaže po avtorju, da v javnem življenju dominira slovenski jezik, drugo mesto zavzema madžarski jezik, prisotnost hrvatskega jezika v javnosti pa je skromna.

POIMENOVANJE OTROK V NARODNOSTNO MEŠANIH DRUŽINAH V PREKMURJU

Nedvomno drži ugotovitev dr. Varge, v zaključnem poglavju raziskave, da vprašanja povezana z izbiranjem imen za otroke, rojenih v narodnostno mešanih družinah, v minulih desetletjih niso bila (razen ene izjeme) Preučevana. Nauk o imenih (onomastika ali antroponimija) šele v zadnjih letih prihaja v središče zanimanja. Avtor ta vprašanja (za krstna imena, priimke, vzdevke) preučuje že od začetka 80. let. V dvojezičnih vaseh Prekmurja je zbral gradivo, ki obsega štiri deset tisoč podatkov in zajema časovni razpon za celo stoletje. V pričujoči publikaciji je preučeval le podatke o narodnostno mešanih družinah (50 družin), ki so bile vključene v raziskavo o rabi jezika. V analizo so bile zajete družine iz Dol. Lakoša, Čentibe, Genterovec in Dolge vasi.

Dr. Varga je prepričan, da izbira imen na narodnostno mešanem območju, zlasti v primerih mešanih zakonov, ima širše implikacije in posredno razkriva tudi asimilacijske tokove. Poleg spremenjenih običajev pri izbiri imen, in uveljavljanju novih modnih imen, lahko iz zbranih podatkov odčitamo še, da se v veliki meri uveljavljajo tuja (slovanska in germanska) imena, hkrati pa se umikajo iz rabe tipična madžarska imena. Avtor je pri preučevanju imen zapazil, da se madžarska imena v vsakdanji rabi pogosto poslovenijo. Vsi navedeni pojavi kažejo, po mnenju dr. Varge, da se Madžari odrekajo enemu od zunanjih pokazateljev svoje narodne pripadnosti, to pa dokazuje nezanimanje in pasivnost do ohranjanja narodne identitete.

Avtor opozarja na dejstvo, da je v matičnih knjigah madžarsko zapisanih le šest (3,26%) krstnih imen (Béla, László, Ottó, Ilona, Magdolna) od prijavljenih 184 oseb. Glede na dejstvo, da gre za narodnostno mešane zakone bi po dr. Vargi lahko pričakovali približno 50% prisotnost madžarskih imen v uradnih dokumentih.

Bolj kot v uradnih dokumentih so v praksi uveljavljena madžarska ljubkovalna imena za osebe, ki imajo v uradnih dokumentih slovenska imena.

Nič bolje ni stanje glede priimkov vprašanih v uradnih dokumentih. Dr. Varga je ugotovil, da so le štiri imena, t.j. 7,6% (Gönc petkrat, Györek dvakrat, Törnár štirikrat, Vörös trikrat) zapisana po madžarskem pravopisu v matičnih knjigah.

Gledano v celoti raziskava dr. Varge odkriva zanimivo in skromno proučeno tematiko narodnostno mešanih zakonov v Prekmurju. V središču njegovega zanimanja je bila raba jezika (materinščine in jezika okolja) v komunikaciji na različnih področjih življenja. V svojem delu se je opiral le na izjave sodelujočih kar daje po avtorjevem mnenju objektivnost ugotovitvam raziskave.

Na koncu vsakega poglavja avtor na kratko povzema in interpretira svoje izsledke, ki pogosto kažejo, kljub nespornemu trudi številnih dejavnikov v okolju (šola, organizacije in institucije madžarske narodne skupnosti, itd.) na počasno vendar trajno umikanje madžarskega jezika iz družinskega, šolskega in javnega življenja. Znani so avtorjevi zaskrbljeni zapisi o umikanju in zamiranju madžarske besede v domačem madžarskem tisku že vrsto let. V nekaterih zapisih je dramatično opozoril na vprašanja ohranjanja zavesti o madžarski identiteti. V pričujočem delu avtor predvsem registrira in dokaj le skromno komentira pridobljene raziskovalne izsledke, ki dopolnjujejo in konkretizirajo njegova predhodna raziskovanja o praksi in ohranjanju narodne identitete Madžarov v Prekmurju. Razmislek o zaskrbljujočih posrednih in neposrednih pokazateljih asimilacije, kakor tudi slutnje o krizi narodne identitete, ki se manifestira v postopnem umikanju madžarskega jezika iz vsakdanjega življenja, prepušča bralcu.

Renata Mejak

MANJŠINSKI JEZIKI MED ŠOLO IN VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM

Padriče, 23. 9. 2000

Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI) iz Trsta je v znanstvenem centru Padriče s pomočjo raziskovalnih fundacij Evropske unije pripravil simpozij o položaju štirih zahodnoevropskih manjšin – švedske na Finskem, Valižanov v Veliki Britaniji, Lužiških Srbov v Nemčiji in Nemcev na Danskem. Razpravljalci so primerjali položaj omenjenih manjšin na področju notranje organiziranosti, financiranja, procesa odločanja v okviru manjšine ter položaja šolstva in rabe jezika manjšin.

Problematiko omenjenih manjšin so predstavili Christian Brandt (generalni tajnik Folktingeta - Združenja Švedov na Finskem), John Walter Jones (vodja izvršnega odbora v Svetu za valižanski jezik), Marko Suchy (direktor Društva za lužiškosrbsko prebivalstvo v Bautzenu/Budyšinu) ter Philipp Iversen (svetovalec na Uradu za šolstvo pri Društvu za nemški jezik in šolstvo v severnem Sschleswigu ter namestnik predsednika osrednje organizacije Zveze Nemcev v severnem Schleswigu).

PROSTOR POSELITVE IN ŠTEVILO

Švedi živijo predvsem na jugozahodu Finske ob Baltskem morju in Botniškem zalivu ter na Alandskem otočju. Glede na uradne statistične podatke je leta 1992 živelo na Finskem okrog 300.000 Švedov (nekaj manj kot 6 % od okrog 5 milijonov prebivalcev Finske).

Tradicionalno jezikovno in kulturno središče prebivalcev, ki govorijo valižanščino, je sicer v severozahodnem podeželskem delu Walesa, vendar pa jih večina živi v industrijskih mestih na jugu te pokrajine. Valižanščino govori po uradnih podatkih iz leta 1991 več kot pol milijona prebivalcev, kar predstavlja okrog 19 % skupnega števila prebivalstva Walesa.

Lužiški Srbi živijo v zveznih deželah Brandenburg in Saška na vzhodu Nemčije (na območju nekdanje Nemške demokratične republike). Jezikovno se delijo na dve skupini: dolnjelužiški dialekt govorijo v deželi Brandenburg na območju ob rekah Spree in Nisa (nem. Neiße) ter v mestu Cottbus/Chosebuz, gornjelužiški dialekt pa v nekaterih saških okrožjih. Število Lužiških Srbov cenijo na okrog

60.000, od tega 40.000 v zvezni deželi Brandenburg in 20.000 v zvezni deželi Saška.

Nemška manjšina na Danskem živi predvsem v deželi Nord Slesvig (nem. Nord-Schleswig) ob dansko-nemški meji. Po nekaterih ocenah naj bi se število pripadnikov nemške narodne skupnosti gibalo med 15.000 do 18.000 ljudi.

ZAKONSKA UREDITEV

Zakonska ureditev za zaščito manjšin je različna za vse štiri manjšine. Tako finska ustava iz leta 1919 določa, da sta finščina in švedščina uradna jezika države. Osrednji organ Švedov na Finskem je Volktinger (združenje 25 članov, ki skrbi za razvoj jezika). Ob tem je potrebno omeniti tudi položaj Alandskih otokov, ki predstavljajo enojezično švedsko govorečo občino, zato so Švedci, ki predstavljajo 95 % vsega otoškega prebivalstva, dosegli samoupravo.

Ustavno pravni položaj valižanske skupnosti uradno še ni urejen, je pa določeno, da sta angleščina in valižanščina na območju Walesa enakopravni. Zakon o uporabi valižanščine dovoljuje njeno uporabo v stikih z javno upravo in v upravnih postopkih, vendar pa le v primeru, ko to dovoli sodišče. Leta 1988 so ustanovili tudi Svet valižanskega jezika (Welsh Language Board), čigar naloga je izboljšanje zakonodaje za zaščito valižanskega jezika.

Položaj Lužiških Srbov urejajo številni zakonski in podzakonski akti, omenjen pa je tudi v pogodbi o združitvi Nemčije iz leta 1990 ter v ustavah zveznih dežel Saška in Brandenburg.

Položaj nemške manjšine na Danskem (in tudi danske manjšine v Nemčiji) ureja dvostranska deklaracija *Bonner und Kopenhagener Erklärungen*, ki sta jo leta 1965 podpisali Nemčija in Danska in predstavlja osnovo za zaščito obeh manjšin in njunega kulturno-jezikovnega bogastva.

UPORABA JEZIKA

Švedom na Finskem je zagotovljena pravica uporabe svojega jezika v vseh stikih z javno upravo. Zato se tudi od uradnikov zahteva aktivno znanje obeh jezikov.

Krajevna uprava v Walesu valižanščino redno uporablja v stikih s prebivalstvom, uporabljati pa jo pričenjajo tudi državni uradi Kraljevine Velike Britanije, pa tudi različni obrazci postajajo dvojezični.

Na območjih poselitve Lužiških Srbov je sicer uporaba lužiščine v stikih z javno upravo dovoljena, vendar pa se pojavlja problem, ker večina uradništva tega jezika ne obvlada. Zakoni in pravni akti so le izjemoma prevedeni in objavljeni v lužiščini, topografski napisi pa so sicer dvojezični, vendar pa po združitvi Nemčije ta praksa počasi izginja.

Na Danskem v javni upravi nemščine skorajda ne uporabljajo, pa tudi dvojezičnih topografski napisi so bolj izjema kot pravilo.

ŠOLSTVO

Na Finske je državni svet za šolstvo ustanovil finske, švedske ter samijske /laponske šole, ki izbirajo učne jezike glede na okolje. Za predšolske vzgojo je zadolžena krajevna občinska uprava, ki mora poskrbeti za pouk v maternem jeziku za vse tri omenjene skupnosti.

Tudi valižanščina se v zadnjih desetletjih vedno bolj uveljavlja v šolah na območju Walesa in tudi šolska reforma iz leta 1988 določa, da je valižanščina kot predmet obvezna na vseh tamkajšnjih šolah. Ker je za osnovnošolsko izobraževanje zadolžena krajevna uprava in ker ima vsak okraj različne družbeno-jezikovne značilnosti, se stopnja prisotnosti valižanščine razlikuje od občine do občine. V srednješolskem izobraževanju je danes valižanščina učni jezik za večino predmetov na 80 nižjih in 50 višjih srednjih šolah. Študij valižanskega jezika in književnosti je možen na petih valižanskih univerzah, vse fakultete pa sprejemajo doktorske disertacije v valižanščini, ne glede na predmet raziskovanja. Uporabo valižanščine vzpodbujajo tudi na področju predšolske vzgoje. Zato je bilo leta 1991 ustanovljeno društvo "Gibanje valižanskih otroških vrtcev" (Mudiad Ysgolion Meithrin), ki vzpodbuja uporabo valižanščine pri predšolskih otrocih, in upravlja okrog 840 vrtcev.

Šolska zakonodaja Saške (iz leta 1991) in Brandenburg (iz leta 1996) zagotavlja lužiščino kot učni predmet na vseh šolah, na nekaterih šolah pa se lužiščina uporablja kot učni jezik za določeno število predmetov. Učno osebje za te šole se izobražuje na Inštitutu za lužiške študije na Univerzi v Leipzigu.

Na območju poselitve nemške manjšine na Danskem ni javnih šol z nemškim učnim jezikom, vendar pa na vseh šolah v deželi Nord Slesvig (nem. Nord-Schleswig) poučujejo nemščino kot tuj jezik. Precejšnje pa je število privatnih nemških šol na Danskem, ki jih upravlja Nemška športna in jezikovna organizacija za severni Schleswig (24 vrtcev, 15 osnovni šol in 1 gimnazija). Tudi danske univerze nudijo študij nemškega jezika in književnosti.

KULTURNE DEJAVNOSTI

Švedska ljudska stranka dobiva državno finančno podporo za dejavnosti manjšine, ki jo dodeljujejo vsem uporabnikom. Na Finskem delujejo 4 švedska stalna gledališča ter številne amaterske gledališke skupine. Poleg mnogih drugih organizacij, vzdržujejo Švedi na Finskem tudi okrog 100 muzejev, njihove založbe pa izdajajo vsako leto več kot 200 knjig v švedščini.

Tudi valižanska skupnost je zelo dejavna na kulturnem področju. Tako se že 800 let vrši veliki tekmovalni kulturni festival, izdatke katerega krije britanska vlada, ki podpira tudi založniško dejavnost v valižanskem jeziku. Tako se vsako leto pojavi na trgu okrog 400 knjig v valižanskem jeziku.

Tudi lužiško srbska založba "Domowina Verlag" izda letno okrog 70 knjig (okrog 48 v gornji lužiščini, 15 v spodnjelužiščini in 7 v nemščini). Aktivna je tudi gledališka skupina v Bautzenu/Budyšinu, ki uprizori vsako leto najmanj pet gledaliških iger. Poleg tega pa so zasebne organizacije lužiških Srbov ustanovile še številne muzeje in več kulturnih društev.

Kulturna dejavnost nemške manjšine na Danskem se omejuje le na pasivno spremljanje kulture. Knjižnice, ki jih vodi "Zveza nemških knjižnic", izposodi vsako leto več kot 300.000 knjig. Obstajajo pa tudi godbe kot na primer "Zbor glasbene matice", "Godba nemške mladinske organizacije" in "Godbe nemške šole iz Tingleffa".

MEDIJI

Oddaje za švedsko narodno skupnost pripravlja Švedski oddelek Državne finske družbe za radio in televizijo. Televizijski programi v švedščini trajajo 545 ur letno, temu pa je potrebno prišteti še okrog 200 ur dvojezičnih športnih sporodov. Švedska narodna skupnost na Finskem izdaja 30 dnevnikov in tednikov ter okrog 100 drugih revij. Tudi v tem primeru je potrebno opozoriti na poseben status Ålandskega otočja, ki ima od leta 1993 svoje televizijske in radijske programe izključno v švedščini, že od leta 1891 pa izdaja tudi dnevnik *Åland* z naklado 11.000 izvodov.

V Walesu državna radijska mreža Radio Cymru predvaja tedensko več kot 100 ur programov v valižanskem jeziku, obstajajo pa tudi lokalne radijske postaje, ki oddajajo izključno v valižanščini. Tudi televizijski zakon iz leta 1980 določa uporabo valižanskega jezika, zato mora televizijska mreža Sianel Pedwar Cymry (4. kanal za Wales) oddajati najmanj 20 ur tedensko valižanskih programov. Na ob-

močju Walesu izhajata v valižanskem jeziku tudi dva tednika in več mesečnikov ter revij. Tudi revije v angleškem jeziku pogosto objavljajo članke v valižanščini.

Precej slabše pogoje na medijskem področju pa imajo Lužiški Srbi v Nemčiji. Tako televizijski kanal Ostdeutscher Runbfunk Brandenburg oddaja le enkrat na mesec 30 minutni program v dolnjelužiščini, nekaj radijski postaj na Saškem pa oddaja skupno 19,5 ur programa v gornjelužiščini, v Brandenburgju pa 6,5 ur v dolnjelužiščini. Lužiški Srbi izdajajo tudi 3 mesečnike in tednik v dolnjelužiščini, v gornjelužiščini pa izahaja edini dnevnik - *Serbske Nowiny* (izhaja že od leta 1920, dnevno pa prodajo okrog 2.500 izvodov).

Ker je na območju poselitve nemške manjšine na Danskem mogoče spremljati nemške radijske in televizijske postaje, danski državni radio in televizija na predvajata programov v nemškem jeziku. Zato pa v obmejnih krajih Danske nekatere lokalne postaje oblikujejo dvojjezične programe, ki jih spremljata tako nemška manjšina na Danskem kakor danska v Nemčiji. Nemščina in danščina se uporabljata izmenično glede na vsebino oddaje. Nemška skupnost na Danskem izdaja svoj dnevnik, *Der Notschleswiger*, ki je edini nemški dnevnik v vsej Skandinaviji. Zanimivo je, da ga urejajo na Danskem, tiskajo pa ga v Nemčiji. Dnevno ga prodajo nekaj več kot 3.000 izvodov.

MANJŠINSKE ORGANIZACIJE

Udeleženci simpozija so se dotaknili tudi problematike organiziranosti vseh štirih manjšin. Tako je Christisn Brandt predstavil "Združenje Švedov na Finskem" (Volktinget), ki je bilo ustanovljeno leta 1919, da bi predstavlja švedsko govoreče prebivalstvo na Finskem. Šteje 25 članov, ki se volijo vsaka 4 leta ob občinskih volitvah. To združenje, ki ga delno podpira tudi finska vlada, sicer nima zakonodajne oblasti, vendar pa ima močan vpliv na vse zakone, ki zadevajo švedski jezik na Finskem.

Podobna organizacija "The Welsh Language Board" (slov. Sver za valižanski jezik) je bila decembra 1993 ustanovljena tudi v Walesu. Sestavlja jo 9 članov ter 28 uslužbencev. Ta organizacija ima po določilih zakona o ustanovitvi valižanskega parlamenta (iz leta 1988) tudi pravico postavljanja vprašanj parlamentu, medtem ko je imel pred tem samo posvetovalno vlogo. Njen namen je ustvarjati pogoje, ki omogočajo vsem Valižanom izražanje v svojem jeziku, in obranjanje narodne samozavesti valižanske skupnosti, tako da bi se znanje jezika še izboljšalo.

Interese Lužiških Srbov zastopa Društvo za lužiško srbski narod /Stiftung für das Sorbische Volk, ki je skupna ustanova deželnih vlad Saške in Brandenburg ter lužiškega narodna. Trenutno znaša dotacija zvezne nemške vlade in obeh dežel-

nih vlad 32 milijonov nemških mark, ki jih društvo uporablja za kulturne namene ter delovanje gledališča, muzejev, znanstvenega inštituta, založbe Domowina-Verlag ipd.

Nemci na Danskem so združeni v Zvezi Nemcev v severnem Schleswigu/Bund deutscher Nordschleswiger, katere naloga je razvoj nemškega jezika med pripadniki nemškega naroda na Danskem. Zveza izdaja dnevnik *Der Nordschleswiger*, katerega glavni urednik je tudi vodja tajništva prvi vladi v Københavnu. V zvezi deluje stranka Schleswig Partei, ki ščiti interese nemške narodne skupnosti in ima izvoljene svetovalce v dtevilnih občinah, enega pa tudi v okrožnem svetu severnega Schleswiga, oziroma v okrožju Sonderjylland

Simpozij je predstavil položaj vseh štirih manjšin in omogočil primerjavo s položajem slovenske manjšine v Italiji. Zanimive so bile predvsem primerjave, ki se nanašajo na financiranje manjšin. V zvezi s tem je bil zanimiva izjava predstavnika Švedov na Finskem, ki je poudaril, da bi sprejemanje finančne pomoči iz Švedske za delovanje kulturnih institucij švedske manjšine na Finskem pomenilo žalitev tako za Fince, kakor tudi za Švede na Finskem. Zanimiva je bila tudi razprava o tem, kdo odloča oziroma kakšen je proces odločanja o dodeljenih finančnih sredstvih za kulturno delovanje manjšin. Med razpravo se je izkazalo, da imajo pri tem še vedno odločilno vlogo donatorji.

Matjaž Klemenčič

TRETJA MEDNARODNA ZNANSTVENA KONFERENCA O USTAVNEM, PRAVNEM IN POLITIČNEM UREJANJU IN UPRAVLJANJU MEDETNIČNIH ODNOSOV IN KONFLIKTOV

(Ljubljana, 8. - 10. 12. 2000)

Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) je v okviru svojega programa dela in v okviru obeleževanja 75 letnice inštituta v času od 8. do 10. decembra 2000 organiziral »Mednarodno znanstveno konferenco o ustavnem, pravnem in političnem urejanju in upravljanju medetničnih odnosov in konfliktov.« Tretja iz serije mednarodnih znanstvenih konferenc o tej tematiki je hkrati predstavljala tudi del rednih aktivnosti mednarodnega kolokvija »Etničnost: Konflikt in sodelovanje« (»International Colloquium on Ethnicity: Conflict and Cooperation«), ki združuje več kot 100 institucij in 1700 strokovnjakov na področju etničnih študij iz celega sveta. V okviru tega mednarodnega kolokvija INV koordinira dejavnosti na področju urejanja in upravljanja (med)etničnih odnosov in konfliktov, koordinator konference pa je tudi koordinator strokovnjakov s tega področja, ki sodelujejo v delu mednarodnega kolokvija.

Na konferenci je najnovejša raziskovalna dognanja s področja urejanja in upravljanja (med)etničnih odnosov in konfliktov predstavilo 25 udeležencev iz Evrope, ZDA, Kanade in Avstralije. Gre za strokovnjake z različnih področjih in disciplin, med katerimi so bili tudi tako uveljavljeni znanstveniki, kot so profesorji Michael Keating, Keith McLeod, Eero Loone, Robert Schaeffer. Svoje referate o ustavnem urejanju medetničnih odnosov in zaščite manjšin v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki, o ustavnem urejanju človekovih pravic v Evropi in o mednarodnem oz. mednarodnopravnem urejanju manjšinskih pravic so poleg uveljavljenih domačih in tujih strokovnjakov predstavili tudi študenti Fakultete za družbene vede in Pravne fakultete ljubljanske univerze, ki sodelujejo pri raziskovalnem projektu »Demokracija in medetnični odnosi,« v okviru katerega proučujejo ustavno urejanje medetničnih odnosov, varstva manjšin in človekovih pravic.

Vsebinsko je konferenca pokrivala predvsem naslednje tematske sklope:

ustavno, pravno, politično in družbeno urejanje in upravljanje medetničnih odnosov in konfliktov;

zgodnje odkrivanje in preprečevanje konfliktov;

ukrepi, načini in tehnike za miroljubno upravljanje in razreševanje konfliktov.

Kot vedno v seriji teh konferenc, je šlo za izrazito delovno konferenco, na ku-

teri udeleženci le na kratko predstavijo pripravljene referate, ki jih praviloma udeleženci (vsaj kot povzetke) dobijo vnaprej, večina časa pa je namenjena razpravi o predstavljenih aktualnih tematikah in problemih. Mednarodna znanstvena konferenca, ki jo je sponzoriralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo, je potekala v Hotelu Turist (v petek in nedeljo) in v Mali dvorani ZRC SAZU (v soboto).

Program dela konference in seznam prispevkov prilagamo temu sporočilu, skupaj s povzetki prispelih prispevkov pa jih lahko najdete tudi na domači strani Inštituta za narodnostna vprašanja (<http://www.inv.si>). Ob tem kaže omeniti, da so udeleženci konference sklenili, da se v naslednjem letu organizira nova mednarodna znanstvena konferenca, ki bo organizirana kot nadaljevalna »brain-storming« razprava o temah, ki jih je predstavila letošnja konferenca. Prav tako so se strinjali, da je potrebno s serijo letnih ali vsaj dvoletnih mednarodnih znanstvenih konferenc, ki predstavljajo pomemben del aktivnosti mednarodnega kolokvija, nadaljevati tudi v prihodnje. V času med dvema konferencama bodo člani kolokvija komunicirali prek svetovnega medmrežja, na katerem bodo tudi interaktivno povezali različne baze aktualnih podatkov in raziskovalnih rezultatov, ki bodo lahko pomembno gradivo pri nadaljnjem proučevanju na področju etničnih študij. Udeleženci konference so tudi sklenili, da tokrat ne bi izdajali posebnega zbornika s prispevki s konference, ki so bili poslani udeležencem, predvidoma pa bodo dostopni na spletni strani Univerze Južne Avstralije. Dogovorili pa so se, da bodo v okviru kolokvija pripravili skupno knjigo, ki bo na podlagi vsebinskih in metodoloških usmeritev uredniškega odbora (Peter Lavskis, Eero Loone, Keith McLeod, Robert Schaeffer, Thomas W. Simon, Mitja Žagar) obravnavala izbrane tematike.

Mitja Žagar

SIMON TRIEBNIG: DER KÄRNTNER SLOWENISCHE KLERUS UND DIE NATIONALE FRAGE 1920-1932

(SLOVENSKA KOROŠKA DUHOVŠČINA IN NARODNO VPRAŠANJE 1920-1932) = STUDIA CARINTHIACA ZV. XVII. MOHORJEVA, KLAGENFURT/CELOVEC-LJUBLJANA-WIEN 2000, 172 STR.
(S SLOVENSKIM POVZETKOM NA STR. 137-150).

Med centralna vprašanja zgodovine koroških Slovencev šteje vprašanje, kakšno družbenopoliteno vlogo je igrala slovenska duhovščina na Koroškem ob dejanskem pomanjkanju slovenske posvetne inteligence. Zgodovinarji iz vrst večinskega prebivalstva praviloma pišejo le o njenih družbenopolitičnih dejavnostih in namigujejo na odsotnost laične slovenske inteligence v slovenskem narodnem gibanju. Zelo redko seveda sprašujejo po vzrokih odsotnosti. Imamo razmeroma malo raziskav o pastoralnem delu slovenske duhovščine na Koroškem, omenimo le razpravo **Josefa Marketza** *Interkulturelle Verständigung im christlichen Kontext. Der Beitrag der Kirche zum Zusammenleben der slowenischen und deutschen Volksgruppe in Kärnten* = Studia Carinthiaca zv. VI. Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec-Ljubljana-Wien/ Dunaj 1994, 354 str., in v omejenem obsegu razpravo **Josefa Tilla** *Die Kärntner Slowenen und die Diözese Gurk-Klagenfurt*. V: Andreas Moritsch (izd.), *Die Kärntner Slowenen 1900-2000. Bilanz des 20. Jahrhunderts* = Zgodovina brez meja 7. zv. Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec-Ljubljana-Wien 2000, str. 67-169. Vzrok za tako stanje vidimo predvsem v tem, da za čas med obema svetovnjima vojnama ni na voljo virov, za obdobje po drugi svetovni vojni pa je še obstoječi material neurejen. Analizo pastoralnega dela pa more opraviti le strokovnjak, ki ga med koroškimi Slovenci verjetno ni, kak sodelavec ljubljanske teološke fakultete pa se za to eksotično področje tudi še ni zanimal. Tako niti nimamo analize verskega mesečnika odnosno tednika "Nedelje". Slovensko zgodovino pisje dosihmal tudi še ni uspelo opraviti analize, statistične in siceršnje, kje so se na primer porazgubili tisti "rojeni Slovenci", ki so absolvirali celovško gimnazijo in bili na gimnaziji zavezani, da so obiskovali pouk slovenščine. Na realki so se dijaki temu izognili že začetka njenega delovanja s tem, da se enostavno niso priznali kot "rojeni Slovenci". Nekdo pa je moral staršem odnosno dijakom dati tozadeven namig. Slovenci pa so obiskovali tudi realko v Beljaku in šentpavelsko gimnazijo. Zaenkrat se zadovoljuje zgodovino pisje s tem, da laične inteligence pač ni bilo. Že bežen pogled na poklicni profil pravnika nam pove, da na Koroškem za slovenskega pravnika ni bilo "deželne" ali "državne", n. pr. notarske ali sodnijske službe, uveljaviti se je moral kveejemu kot "svoboden" pravnik. Sicer pa tudi tu ne moremo posploševati, saj v 19. stoletju na sedežih nekaterih okraj-

nih sodiše naletimo tudi na sodnike in notarje, ki so uporabljali poleg nemščine še slovenščino in sicer tudi pri žigih in drugih uradnih papirjih, res pa je, da niso vsak dan oznanjali, da so Slovenci. Če se je pravnik zamolčal ali celo odpovedal svojemu slovenskemu pokolenju, ga je čakala lahko uradniška ali politična kariera. Lep primer za to sta Matija Rulitz, ki je po svoji koroški poklicni in politični karieri nadaljeval s poklicno sodnijsko kariero na višjem deželnem sodišču v Grazu, in Matija Abuja, prav tako deželnozborski poslanec. Albin Poznik, rojen v podjunskem Škocijanu in eden vodilnih tabornikov na Koroškem, je poklicno delo nadaljeval lahko le v Novem mestu. Odvetnik Alojzij Kraut jo je mahnil s trebuhom za kruhom na Kranjsko. Kaj je spodbudilo odvetnika Šegula, da je zapustil Celovec, ni znano. Janko Amruš, pravnik iz Šentjakoba v Rožu, je zapustil Koroško in nekaj časa županoval v Zagrebu. Iz istega kraja prihaja sodnik Sitter, ki je služboval po raznih krajih Kranjske. Spomnimo še na Martina Zwittera z Zilje, ki je deloval v Novem mestu. Ob začetku 20. stoletja bi lahko omenili pravnike Rudolfa Ravnika iz Glinj, Ožbeja Ilavnika z Rebrce, Jakoba Reichmanna iz Bilčovsa, Gregorja in Josipa Šašla iz Slovenjega Plajberka in nenazadnje Josipa Schaubacha iz Straje vasi, ki je po plebiscitu zapustil Koroško in se potem uveljavil kot veliki župan mariborske oblasti. To pa še zdalec niso vsi. Nekaj koroških Slovencev bi lahko naštel tudi še s področja medicine in veterinarstva. Pa povrnimo se k duhovnikom, ki jim je bila zagotovljena služba tudi na Koroškem, pa ee so bili še tako "nacionalni". Le en bogoslovec je moral na osnovi dosedanjih raziskav zaradi svojega narodnega delovanja zapustiti v času monarhije celovško semenišče, nosil je zvonec priimek Neubauer, bogoslovci pa so ga klicali Franjo.

Razprava S. Trießniga je nastala kot diplomska naloga na inštitutu za zgodovino celovške univerze in je v objavljeni verziji le malenkostno spremenjena odnorno dopolnjena. Diplomske naloge pa so zelo različne kvalitete. Trießnig navezuje na razmišljanja *Helmuta Rumplerja* *Katholische Kirche und Nationalitätenfrage in Kärnten. Die Bedeutung des Klagenfurter Priesterseminars für die Ausbildung des slowenischen Klerus (1848-1920)* in uvodoma povzame nekatere osnovne ugotovitve slovenskega zgodovinopisja glede nacionalnega gibanja. Trießnig meni, da so prevratna leta z boji za mejo in plebiscitom 1918-1920 prinesla višek narodnopolitične konfrontacije, ter nadaljuje: "To so bile razvojne tendence, ki jih je slovenska duhovščina sooblikovala z močnim narodnopolitičnim angažmajem. Zato je bil nov začetek pastoralnega in političnega dela po 1920 pod zaostrenimi pogoji jasno odločenega, politično pa le spornega konfliktnega scenarija, posebno težak tako za duhovščino kot tudi za katoliško cerkveno vodstvo. Ali bo mogoče najti kompromis med vodstvom deželne politike in slovensko duhovščino, ali bo nacionalno nasprotje cepilo katoliško deželno politiko, ali bo cerkveno vodstvo vzpostavilo izravnani odnos do obeh narodnih taborov in ali bo mogoče obvarovati božje ljudstvo nacionalne delitve, to so bila leta 1920 težka vprašanja na bodoenost." (str. 15). Naj kar ugotovimo, da na ta vprašanja v priču-

joči razpravi ne najdemo zadovoljivih odgovorov in tudi ne odgovorov na še vselej odprta vprašanja odnosov med rimskokatoliško Cerkvijo in koroškimi Slovenci, kot so to funkcija generalnega vikariata in vikarja v Dobrli vasi, odhod ali beg dela slovenske duhovščine po plebiscitu oktobra 1920 odnosno njena usoda v dneh protiofenzive koroških brambovcev v majskih dneh 1919, ter vloga ordinariata v kreiranju slovenske manjšinske politike na Koroškem po glasovanju. Moteče so nekatere grobe napake, ki jih avtor ne bi bil naredil, če bi si ogledal strokovno literaturo in publicistične zapise. Kaj npr. ima opraviti Anton Janežič med slovenskimi duhovniki in zakaj navaja stolnega prošta Rudolfa Blümla kot duhovniško osebnost, ki da se je v plebiscitnih dneh odločila za Avstrijo? Blüml v tem času nikakor ni bil stolni prošt, temveč reven študent mariborskega semenišča odnosno slušatelj ljubljanske teološke fakultete, posvečen pa je bil 29. junija 1922. Tudi o nekaterih duhovnikih, ki so po plebiscitu odšli ali morali oditi, vemo že na osnovi sekundarne literature mnogo več, kot najdemo zapisanega v tej diplomski nalogi. Poleg tega je le treba povedati, da so med tem na voljo tudi dodatni viri. Vsekakor bi moral avtor korigirati v opombah imena duhovnikov, tudi in zlasti če jih viri navajajo napačno. Kot primer bi lahko navedli podkloštrskega župnika Cukala (str. 32), kaplana Čarfa (str. 35) in župnika v Šentlenartu pri Sedmih studenih Verhnjaka (str. 47). O zadnjem najdemo sploh zelo zanimive podatke pri Petru Tropperju. Saj je bil najprej navdušen pristaš nacionalsocializma, pozneje pa med njegovimi žrtvami. Med napačne ocene spada tudi ta, da bi bil škof Adam Hefter leta 1927 skušal odvrniti župnika Vinka Poljanca iz naeelnih verskih razlogov od političnega delovanja. Škof bi bil s Poljancem kar zadovoljen, če bi ga bil le-ta poslušal in se orientiral po njegovih željah. Pa je poznal njegovo priljubljenost med slovenskimi volilci, pa tudi njegovo samostojno odločanje v političnih vprašanjih. Ker se Poljanec politično ni ravnal po škofovih željah, mu škof ob deželnozborskih volitvah 1927 ni dal potrebnega dovoljenja, ki ga je pa brez težav dobil Janez Starc, eeprav ne moremo trditi, da bi bil Starc potem poslušen škofu. Globalno gledano pa je škof le dosegel svoje. Leta 1930 so prav slovenski duhovniki v vrstah Političnega in gospodarskega društva odločilno pripomogli k temu, da so se zaupniki odločili in podprli pri državnozborskih volitvah ideološko sorodno krščanskosocialno stranko. Ta pa v določenih pogledih ni bila nič manj "nemška", kot sta to bila Landbund in zlasti na lokalni ravni socialna demokracija, najnevarnejša tekmeča Koroške slovenske stranke pri volitvah. Zelo dvomljivo torej je, ali je leta 1930 do te odločitve pripeljal s svojim načrtnim delom vodja krščanskih socialcev Michael Paulitsch (str. 75). Dokler tega ne bo mogoče podkrepiti z viri, bo veljalo dejstvo, da je to dosegel pač škof Adam Hefter, za kar nam je na voljo nekaj virov, o tem pa v svojih spominih poroča tudi neposredni akter tedanjega časa Franc Petek. Avtor precenjuje delo slovenskih deželnozborskih poslancev iz duhovniških vrst. Dejstvo je, da sta bila v deželnem zboru izmed slovenskih duhovnikov Vinko Poljanec in Janez Starc. Ferdo Krajer je kmetoval, Franc

Petek je bil zdravnik, ee že ne omenjamo Janka Ogrisa. Pogled v stenografske zapise koroškega deželnega zbora bi dal potrebna pojasnila. Franc Petek je morda govoril redkeje, predvsem pa krajše, vendar gredo na njegov raeun interpelacije, ki jih je seveda lahko vložil le s podporo socialdemokratskih poslancev. Nekaj pa vemo tudi o njegovih intervencijah v prid posameznim Slovincem in poznano je njegovo delo v šolski komisiji, kjer je redno nadomeščal poslanca Janeza Starca. Sploh sta bila eno mandatno obdobje posebna dvojica. Petek, ki je bil v odboru Zveze koroških zadrug, je Starcu na občnih zborih Političnega in gospodarskega društva stalno prepuščal poročanje o "narodnem gospodarstvu". Janez Starc, ki je bil član šolskega odbora in kot katehet stalno prisoten v šoli, pa je Petku prepuščal razmišljanje o šolski problematiki. Seveda bi moral avtor upoštevati pri obravnavi vprašanja vsaj najosnovnejšo slovensko zgodovino pisje, pa pogledati tudi objave zgodovinarjev iz vrst večinskega naroda. Da tega ni storil, je povsem nerazumljivo, ker sicer ekstenzivno povzema razne tekste, ne da bi navajal avtorjev, ali drugače povedano, ne obvlada pravil citiranja. Način ekstenzivnega povzemanja, ali bolje rečeno prevzemanja, je vsaj enemu izmed prizadetih avtorjev, direktorju Koroškega deželnega arhiva, docentu Alfredu Ogrisu, pognal v glavo vso kri, da je nalogo ostro kritiziral na mednarodnem srečanju zgodovinarjev v Celovcu oktobra 2000. Koga je hotel s to javno kritiko dejansko prizadeti, pa je bilo navzočim tudi takoj jasno. Takih primerov imamo v zadnjem času kar nekaj, saj najdemo v neki knjigi o koroških Slovincih prevode slovenskih tekstov, večč bralec pač hitro opazi, da bere znane stvari. Pozornost zbudi navadno presenetljiva ugotovitev, do kakih logičnih zaključkov prihajajo avtorji, o katerih sicer bralec ve, da niso "poklicni" zgodovinarji ali pa da niso veliko objavljali. Če bi bili vsi avtorji tako občutljivi, kot omenjeni Alfred Ogris, bi jih verjetno zadela kar kap. Ekstenzivno prevzemanje tujih tekstov bi na primeru te diplomske naloge nakazali na štirih primerih. Triešnič povzema Ogrisov tekst zlasti na straneh 22-25. Ti odstavki so doma la identični s stranmi 397-399 *Ogrisove* razprave *Kärnten 1918-1920. Bilanz der wissenschaftlichen Diskussion zwischen zwei Jubiläen 1970-1980*. V: Helmut Rumpler (izd.), *Kärntens Volksabstimmung 1920. Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposiums Klagenfurt 1980*. Klagenfurt 1981, str. 382-407. Nedopustno je, da avtor vzbuja vtis, kot da bi bil sam raziskoval po arhivih vzroke odhoda duhovnikov po plebiscitu. Na določenih mestih je to ekstenzivno prevzemanje še površno, ker avtor enostavno in zelo nelogično izpušča stavke, dele stavkov, posamezne besede, zlasti pridevnike, s katerimi avtorji pravzaprav karakterizirajo določen pojav ali odločitev. Lep primer za to je odstavek na str. 91 diplomske naloge. Ko na straneh 76-82 piše o odnosu deželnozborskih strank do koroških Slovincem, v opombi navaja delo *Hannsa Haasa Die politischen Kräfteverhältnisse in Kärnten und die politischen Parteien in ihrer Haltung zu den Kärntner Slowenen*. V: Helmut Rumpler (izd.), *Kärntens Volksabstimmung 1920*, str. 314-325. Kdor pozna strnje-

ne tekste Hannsa Haasa, ve, kako težko je najti ustrezno obliko povzemanja oziroma najti pot sintetičnega prevemanja njegovih misli. Trießnig se je zatekel k preprostejši, že opisani obliki delnega izpušcanja brez vsake navedbe originalnega teksta. Ta del teksta diplomske naloge se domala dobesedno ujema s tekstom imenovane Haasove razprave na straneh 318-324. Simon Trießnig je v svojo diplomsko nalogo vključil tudi poglavje o pogajanjih za t. im. kulturno avtonomijo. Tozadevno se naslanja na razpravi Toneta Zorna in Haasa-Stuhlpfarrerja ter uporablja vire, ki jih je objavil Valentin Einspieler. Ta del obsega strani 95-131 diplomske naloge. Prvi del poglavja (str. 95-106) je delno skrben, delno površen prevod *Zornove* razprave *Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama*, objavljane v Zgodovinskem časopisu 28 (1974), str. 347-366. Zakaj pravim slab prevod: veliki župan mariborske oblasti mutira pri Trießnigu v mariborskega župana in še kako podobno cvetko bi lahko navedli. Edino, kar bi tu lahko koncidirali avtorju, je, da je šel gledat vsaj Cillier Zeitung in navedel Zornove citate iz tega časopisa v originalu, povsem dosledno pa tudi tega ni zdržal. Zornovemu delu sledi ali bolje reeeno ga ekstenzivno prevzema na znani način. Sledi nekaj odstavkov lastnega teksta odnosno navajanj virov iz Einspielerjeve objave, nakar sledi ponovno ekstenzivno prevzemanje teksta o kulturni avtonomiji, kot ga beremo v knjigi *„Österreich und seine Slowenen“* avtorjev *Haasa* in *Stuhlpfarrerja*. Povezovalni tekst tudi ni ravno posrečen, saj vzbuja vtis, kot da bi bila kulturna avtonomija na osnovi priznavalnega načela dejansko eksistirala (str. 108 in druge) in da ni ostala le na nivoju osnutka odnosno predloga strank večinskega prebivalstva v koroškem deželnem zboru. O pogajanjih za koroškim Slovcem ponujeno kulturno avtonomijo je seveda dosti poročal tudi tednik *Koroški Slovenec*, nekaj vesti so prinesli tudi listi večinskega prebivalstva. Nekaj tega so upoštevali v zadnjem času razni avtorji, ki so pisali o zgodovini koroških Slovencev v obdobju med obema vojnama. Vso to literaturo in publicistiko je Trießnig pustil ob strani in se omejil na ekstenzivno prevzemanje zelo strnjenegega teksta Haasa in Stuhlpfarrerja, ob neupoštevanju vseh pravil citiranja. Tako drugi del tega poglavja ni kaj več kot nekorektno povzemanje imenovanega teksta in sicer strani 56-65. Kar bi lahko koncidirali avtorju, je, da je tekst obeh avtorjev opremil s podnaslovi, "omilil" po nepotrebni osti teksta, kar zadeva karakterizacijo nemškonacionalnih sil na Koroškem in postopanje strank večine.

Kaj sicer o tekstu lahko še rečemo? Nekaj informacij najdemo o jeziku verouka v koroških ljudskih šolah in slovenščini v delokrogu cerkve, nekaj o škofu Adamu Hefterju, nekaj pičlih informacij o pastoralnem delu slovenskih duhovnikov, njihovem le glavnem področju aktivnosti, ter o generalnem vikarju Matiji Randlu. Avtor je imel vse možnosti intenzivnejšega lastnega raziskovalnega dela, ki pa jih ni izkoristil. Delo torej moeno spominja na neko disertacijo o šolstvu na Koroškem, kjer je moč brati integralen tekst razprave Martina Wutteja o zgodovini utrakvistične šole na Koroškem in sicer brez vsake navodnice. Glede načina citi-

ranja pa tudi na drugo disertacijo o narodnostni problematiki, v kateri so viri - razne spomenice slovenskih organizacij - citirane deloma popolnoma samovoljno. Disertaciji pa nista objavljeni. Morda bo kdo kdaj javno kritiziral tudi ti disertaciji, ki pa se seveda ujemata, kar zadeva nacionalno problematiko, s "koroško zgodovinsko šolo". Merila pa morajo biti za vse enaka. Vsekakor bi morala tudi založba skrbneje pogledati tekste, ki jih zalaga in s tem daje v javno presojo.

Avguštin Malle

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2000

SONJA KURINČIČ MIKUŽ
MARINKA LAZIČ

ROMANA BEŠTER

1.02 Pregledni znanstveni članek

Zaščita manjšin v Zvezni republiki Nemčiji / Romana Bešter.
V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 221-232.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Introduction / Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter.
V: The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - (Ethnicity ; 2). - Str. 1-5.

4.01 Urednik

The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts : [selected papers] / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - 324 str. - (Ethnicity ; 2)

MARJETA GOSTINČAR CERAR

Kako premagamo stres / Trevor Powell ; prevedla Marjeta Gostinčar Cerar. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - 143 str. + merilec stresa

4.59 Prevajalec povzetka

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = *Treatises and documents : journal of ethnic studies*. - 1999, št. 34, 35. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999

Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997 / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer ; tehnična urednica Nada Vilhar ; prevodi Bojana Weiss-Hatić, Vesna Kalčič ; prevodi povzetkov Meta Gostinčar Cerar ... [et al.] ; fotografije Dušan Frice]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 207 str.

BORIS JESIH

1.04 Strokovni članek

Kärntner Heimatdienst / Boris Jesih.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 411.

Koroška enotna lista / Boris Jesih.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 412.

Slovinci na avstrijskem Štajerskem / Boris Jesih.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 417.

Koroški spomini / Boris Jesih.

V: Koroški vestnik. Letn. 33, št. 2 (1999), str. 49-50.

1.07 Objavljeno vabljeno predavanje na strokovni konferenci

Representation in parliament and electoral legislation / Boris Jesih.

V: Participation of national minorities in decision-making processes /organised in the framework of the Joint Programme between the European Commission and the Council of Europe "Minorities in Central European Countries". - Strasbourg : [Concil of Europe], [1999]. - Str. 88-89.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Med Koroško in Združenimi državami / Boris Jesih.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 341-344.

Lipej Kolenik, *Mali ljudje na veliki poti*. Spomini na predvojni, vojni in povojni čas na Koroškem : Celovec : Drava 1998, 214 strani / Boris Jesih.
V: Zgodovinski časopis. Letn. 53, št. 2 (1999), str. 290-291.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Introduction / Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter.

V: The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - (Ethnicity ; 2). - Str. 1-5.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Attila Kovács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 110)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 109)

3.11 Radijski in TV prispevki

Avstrijsko - slovenski odnosi : komentar na TV Slovenija v oddaji Studio city, 25. oktobra 1999 / Boris Jesih ; [Pogovor je vodil] Marcel Štefančič. - Ljubljana : TV Slovenija, 1999
Državnozborske volitve v Avstriji : komentar na Radiu AGORA, Celovec, 4. oktobra 1999 / Boris Jesih. - Celovec : Radio AGORA, 1999

Haiderjeve sanje : intervju na TV Slovenija v oddaji Studio city, 18. oktobra 1999 / Janez Stergar, Boris Jesih ; Pogovor je vodil Marcel Štefančič. - Ljubljana : TV Slovenija, 1999
Ob 100. obletnici brnskega nacionalnega programa : ORF - slovenske oddaje, Celovec, 24. septembra 1999 / Boris Jesih. - Celovec : ORF - slovenske oddaje, 1999

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

"NEMCI" na Slovenskem : interni znanstveni posvet, Ljubljana, 10. Junij 1999 / organizatorji Janez Stergar, Nada Vilhar, Boris Jesih. - Ljubljana, 1999 : SAZU

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Vidiki (politične) participacije narodnih manjšin : referat na internem znanstvenem posvetu "Nemci" na Slovenskem, SAZU, 10. junij 1999 / Boris Jesih. - 1999. - Ljubljana

4.01 Urednik

JESI, Boris (glavni in odgovorni urednik 1992-)

Koroški vestnik : glasilo Osrednjega odbora Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani, Zveze koroških partizanov v Celovcu in klubov koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru. - Let. 26, št. 1/2 (1992). - Ljubljana : [Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani : Zveza koroških partizanov v Celovcu : Klubi koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru], 1992-

JESI, Boris (odgovorni urednik, član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts : [selected papers] / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - 324 str. - (Ethnicity ; 2)

MARIJA JURIČ PAHOR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Civilizacija in nasilje / Marija Jurič Pahor. - Ilustr.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 29-60.

1.04 Strokovni članek

Etno-nacionalna identiteta - kaj je to? : poskus re-konstrukcije in vpogled v zvezi s koroškimi in urušskimi Slovenkami in Slovenci / Marija Jurič-Pahor.

V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva. Letn. 39, št. 2 (1999), str. 4-10.

Svoboda, enakost in "bratovski" Mi : aktualnosti deklaracije o pravicah človeka in državljanja / Marija Jurić-Pahor.

V: Koroški koledar ... (1999), str. 88-90.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

" Če želite nagnati strah v kosti celemu narodu..." : odprta tribuna / Marija Jurić Pahor.

V: Primorski dnevnik. Letn. 55, št. 216 (14. sep. 1999), str. 4.

1.22 Objavljeni intervju

Sodelovanje nikoli ne škoduje, praviloma celo koristi : intervju z Marijo Jurić-Pahor o kulturni sožitja na senčni in sončni strani Alp / Marija Jurić-Pahor ; Karlo Černic. - Portret.

V: Isonzo. Letn. 11, št. 31 (1999), str. 10-15.

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Mytos und Realität des nationalen Homogenitätsprinzips : das Beispiel Triest : vabljeno predavanje na mednarodnem srečanju Ethnisch-kulturelle Differenz und Bildung, Bautzen/Budyšin, 25. - 27. jun. 1999 / Marija Jurić Pahor. - Bautzen = Budyšin, 1999

4.01 Urednik

JURIĆ-Pahor, Marija (član uredniškega odbora 1994-)

PRETOKI. - št.[1], (1993)- . - Gorica : Kulturna zadruga Maja, 1993-

MATJAŽ KLEMENČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Delovanje slovenskih izseljencev v Kanadi za neodvisno Slovenijo / Matjaž Klemenčič.

V: Koropčev zbornik / glavni in odgovorni urednik Darko Friš. - Maribor : Univerza : Zgodovinsko društvo, 1999. - (Časopis za zgodovino in narodopisje, Letn. 70, št. 1/2). - Str. 273-284.

Leadville (Kolorado) in tamkajšnji Slovenci v času prve in druge svetovne vojne / Matjaž Klemenčič. - Tabele.

V: Mikužev zbornik / uredili Zdenko Čepič, Dušan Nečak, Miroslav Stiplovšek. - Ljubljana

- : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999. - (Historia ; 4). - Str. 39-50.
 Delovanje slovenskih izseljencev v ZDA za neodvisno Slovenijo - The activity of Slovene immigrants to the USA for independent Slovenia / Matjaž Klemenčič.
 V: Razprave in gradivo. Št. 34 (1999), str. 9-28.
 K zgodovini slovenskih naselbin v Kaliforniji / Matjaž Klemenčič. - Ilustr.
 V: Zgodovinski časopis. Letn. 53, št. 4 (1999), str. 483-529.

1.04 Strokovni članek

- Zapisniki "United Americans for Slovenia" : angleški izvorniki zapisnikov s sej "United Americans for Slovenia" s slovenskim komentarjem / Matjaž Klemenčič, Samo Kristen.
 V: Razprave in gradivo. Št. 34 (1999), str. 29-127.

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

- Slovenia as a part of a United Europe in the political philosophy of Slovene emigrants from Louis Adamic to Miha Krek / Matjaž Klemenčič.
 V: Intelektualci v diaspori / edited by Irena Gantar Godina. - Ljubljana : ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo, 1999. - Str. 43-58.

1.16 Poglavje ali samostojni sestavek v znanstveni knjigi

- Slovenia : Central Europe's geopolitical gateway / Anton Gosar, Matjaž Klemenčič and Vladimir Klemenčič. - Zvd., graf. prikazi.
 V: The states of Eastern Europe / edited by David Turnock, Francis W. Carter. - Aldershot [etc.] : Ashgate, cop. 1999. - Vol. 1, Str. 249-275.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

- Zvone Žigon: Otroci dveh domov - Slovenstvo v Južni Ameriki, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 269 str. / [Matjaž Klemenčič].
 V: Časopis za zgodovino in narodopisje. - 70-35, št. 3 (1999), str. 530-533.

1.25 Drugi članki ali sestavki

31. nacionalna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij : St. Louis, Missouri, 18. - 21. november 1999 / Matjaž Klemenčič.
 V: Zgodovinski časopis. - Letn. 53, št. 4 (1999), str. 604-606.

2.01 Znanstvena monografija

Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija / Matjaž Klemenčič ; [izdelava zemljevidov Zmago Drole]. - Celovec ; Ljubljana ; Dunaj : Mohorjeva založba, 1999. - 509 str., [8] str. barvnih pril.

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Slovene emigration research in Slovenia at the crossroads of the nineties : paper at the 31st National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, St. Louis, Missouri, Adam's Mark Hotel, 18 - 21 November 1999 / Matjaž Klemenčič. - St. Louis (Missouri), 1999

4.02 Mentor

Diplomska dela

Dunaj 1890-1900 in slovensko časopisje : diplomska seminarska naloga / Jolanda Lorgerc. - Zreče : [J. Lorgerc], 1999. - 37 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Francija 1898-1902 : sklepna diplomska naloga / Jožica Pustatičnik. - Maribor : [J. Pustatičnik], 1999. - 60 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Gospodarska politika Avstro-Ogrske od leta 1910 do 1915 : iz člankov časopisa "Slovenski Gospodar", l.1910-15 / Nina Šeruga Pufič. - Maribor : [N. Šeruga Pufič], 1999. - 47 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Louis Adamič v Jugoslaviji v letih 1932-1933, v okviru jugoslovanskega časopisja in knjige, vrnitev v rodni kraj : diplomsko delo / Manfred Kelc. - Maribor : [M. Kelc], 1999. - 91 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

4.56 Diskutant

PRESS and emigration : roundtable discussion, 1 October 1999 [within] AEMI - The Association of European Migration Institutions Annual Meeting, Portorož, Slovenia, 29 September - 2 October 1999. Discussion / Aurelio Giordano ...[et.al.].

V: Dve domovini. Št. 10 (1999), str. 151-167.

VSEBINSKE usmeritve znanstveno-raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja: stanje in perspektive : predstavitev gradiva in razprave na 7., razširjeni seji Upravnega odbora Inštituta za narodnostna vprašanja dne 06. 01. 1999 / [priredila Vera Kržišnik-Bukič].

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 5-27.

VERA KLOPČIČ

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

Implementation of the Framework convention of the Council of Europe for the protection of national minorities in the Republic of Slovenia / Vera Klopčič.

V: *The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter.* - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - (Ethnicity ; 2). Str. 289-297.

1.07 Objavljeno vabljeno predavanje na strokovni konferenci

Pravni položaj Romov v mednarodnih dokumentih / Vera Klopčič.

V: *Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer].* - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. Str. 46-53.

Die rechtliche Stellung der Roma in Ausgewählten internationalen Dokumenten / Vera Klopčič.

V: *Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa / Vera Klopčič, Miroslav Polzer (Hg.).* - Wien : Braumüller, 1999. - (Ethnos ; 54). Str. 27-33.

1.13 Objavljeni povzetek predavanja na strokovni konferenci

Novejši dokumenti o varstvu narodnih manjšin / Vera Klopčič.

V: *Pravno varstvo manjšin / [urednik Saša Zagorc].* - Ljubljana : ELSA, 1999. - Str. 4-6.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Predgovor / Vera Klopčič, Miroslav Polzer.

V: *Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer].* - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. Str. 9-10.

Presentation of the Institute for Ethnic Studies of Ljubljana, Slovenia / Vera Klopčič.

V: *Participation of national minorities in decision-making processes / organised in the framework of the Joint Programme between the European Commission and the Council of Europe "Minorities in Central European Countries".* - Strasbourg : [Concil of Europe], [1999]. - Str. 9-10.

Vorwort / Miroslav Polzer, Vera Klopčič. - Zvd.

V: *Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa / Vera Klopčič, Miroslav Polzer (Hg.).* - Wien : Braumüller, 1999. - (Ethnos ; 54). Str. 1-4.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Poročilo o avstrijsko - slovenskem znanstvenem srečanju : Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo (Murska Sobota, 11. in 12. aprila 1997) = Report on Austrian-Slovene conference : Improvement of the status of Roma in Central and Eastern Europe - a challenge for minority law (Murska Sobota, April 11, 12, 1997) / Vera Klopčič, Miroslav Polzer.

V: Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - Str. 198-199.

Report from the round table about position of Roma in Slovenia and Austria : project about Roma in Slovenia and Austria, Ljubljana, 8 and 9 april 1999 / Vera Klopčič.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 319-326.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hírnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Attila Kovács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 110)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hírnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 109)

3.11 Radijski in TV prispevki

ODDAJA o Romih : Radio Slovenija - Izobraževalni program, 14. aprila 1999 / Vera Klopčič, Jožek Horvat, Pavla Štrukelj, Miroslav Polzer, Tatjana Avsec ; [Pogovor je vodil] Andrej Stopar. - Ljubljana : Radio Slovenija, 1999

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

DEJAVNOSTI Sveta Evrope za Rome : Okrogla miza Predstavitev dejavnosti Sveta Evrope za Rome v počastitev Svetovnega dneva Romov, Ljubljana, Dokumentacijski center Sveta Evrope, 8. aprila 1999 / organizatorji Liana Kalčina Srhoj, Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

ROMI v Sloveniji in Avstriji : Okrogla miza v počastitev Svetovnega dneva Romov, Ljubljana, Cankarjev dom, 9. aprila 1999 / organizatorji Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Ethnicity, religion, language and nationality as categories in the census during the existence of ex-Yugoslavia (1918-1991) : 27th annual conference NAES, Portrayals of race and ethnicity, Kissimmee, Florida, March 25 - 27, 1999 / Vera Klopčič. - 1999

Mednarodnopravno varstvo otrokovih pravic : the world conference of the international league of humanists "Protection of children from abuse and violence", Dubrovnik, September 26 - 28, 1999 / Vera Klopčič. - 1999

Moderna evropska doktrina o pravnem varstvu (pripadnikov) narodnih manjšin : referat na internem znanstvenem posvetu "Nemci" na Slovenskem, SAZU, 10. junij 1999 / Vera Klopčič. - 1999. - Ljubljana

Roma in Slovenia : International conference "Roma among us", Prague, 28 - 30 May 1999 / Vera Klopčič. - 1999

3.20 Druga dela

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Ljubljana, Cankarjev dom, 9. aprila 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Ljubljana, Dokumentacijski center Sveta Evrope, 8. aprila 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Murska Sobota, Dijaški dom, 31. julija 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Murska Sobota, 1999

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Novo mesto, Knjižnica Mirana Jarca, 24. junija 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar, Peter Winkler, Jožek Horvat, Franc Smerdu. - Novo mesto, 1999

ZAPIS glavnih poudarkov iz razprave : interni znanstveni posvet "Nemci" na Slovenskem v priredbi odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin v sodelovanju z Inštitutom za narodnostna vprašanja, dne 10. junija 1999 / Janko Pleterski, Vera Klopčič, Janez Stergar.

Nada Vilhar. - 1999. - Ljubljana : SAZU : Inštitut za narodnostna vprašanja

4.01 Urednik

KLOPČIČ, Vera (član uredniškega odbora 1991-)

RAZPRAVE in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

IZBOLJŠANJE položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : povzetki referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997 v slovenskem, angleškem in nemškem jeziku / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer ; tehnična urednica Nada Vilhar ; prevajalki Bojana Weiss-Hatič in Vesna Kalčič ; prevajalci povzetkov Meta Gostinčar-Cerar ... [et al.]. - Ljubljana : [Inštitut za narodnostna vprašanja], 1999. - 53 str.

IZBOLJŠANJE položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997 / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer ; tehnična urednica Nada Vilhar ; prevodi Bojana Weiss-Hatič, Vesna Kalčič ; prevodi povzetkov Meta Gostinčar-Cerar ... [et al.] ; fotografije Dušan Fricelj]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 207 str.

WEGE zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa : Beiträge aus Österreich und Slowenien / Vera Klopčič, Miroslav Polzer (Hg.). - Wien : Braumüller, 1999. - VI, 137 str. - (Ethnos ; 54)

4.56 Diskutant

COMMITTEE of experts on issues relating to the protection of national minorities (DH-MIN), working group on dispersed ethnic minorities (DH-MIN GT-DEM) met in Strasbourg from 8-10 September 1999 : vodenje okrogle mize / Vera Klopčič. - 1999

MIRAN KOMAC

1.01 Izvirni znanstveni članek

The house on the historical fault : (or 'The marathon runners on their lap of honour') / Miran Komac.

V: Cambridge review of international affairs. - Vol. 12, št. 2 (1999), str. 94-108.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji / Miran Komac. 1 - 12. - Ilustr.

V: Primorski dnevnik. Letn. 55, 56, št. 273 (1999) - 53 (2000) (20. nov. 1999 - 4. mar. 2000), str. 18.

1.04 Strokovni članek

Slovenska demokratska zveza / Miran Komac.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 331. Kdo je "matica"? / Miran Komac.

V: Razgledi. - Št. 21 (10. nov. 1999), str. 3.

Manjšinska zaščita v današnji Evropi (1). Evropsko manjšinsko pravo danes (2). : pravica do različnosti / Miran Komac. - Portret.

V: Slovenski vesnik. - . Letn. 54, št. 51/52 (22. dec. 1999), str. 8. Letn. 55, št. 2 (13. jan. 2000), str. 2.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Iz recenzije knjige Irene Šumi Blizu polnega kroga tega sveta / Miran Komac.

V: Blizu polnega kroga tega sveta / Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Ethnicity ; 3).

Iz recenzije knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / Miran Komac.

V: Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999.

1.22 Objavljeni intervju

S 'svobodno izbiro' do tihe asimilacije : dr. Miran Komac o italijanski in madžarski man-

jšini in o pojavu novodobnih manjšin v Sloveniji / Miran Komac ; Robert Škrlič. - Portret. V: Primorske novice. - Letn. 53, št. 62 (13. avg. 1999), str. 20.

2.02 Strokovna monografija

A nemzeti közösségek védelme a szlovén köztársaságban : vademecum / Komac Miran ; [fordította Gaél!] Gabriela! ; Zupančič Jernej és Winkler Peter társszerzők]. - Ljubljana : Nemzetiségi intézet, 1999. - 72 str., [6] str. pril.

Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia : vademecum / Miran Komac ; [contributors Jernej! Zupančič and Peter Winkler ; translated by Mile and Maja Bilbija]. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - 77 str., [6] str. pril.

Tutela delle comunita nazionali nella Repubblica di Slovenia : vademecum / Miran Komac ; [collaboratori Jernej Zupančič, Peter Winkler ; traduzione in lingua italiana Silvano Sau]. - Ljubljana : Istituto per gli studi etnici, 1999. - 76 str., [6] str. pril.

Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji : vademecum / Miran Komac : [sodelavca Jernej Zupančič in Peter Winkler]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 71 str., [6] str. pril.

2.11 Poročilo o znanstvenoraziskovalni nalogi

Narodnostno manjšinska (politična) identiteta (primer slovenske manjšine v Italiji) : letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 1998 / odgovorni nosilec Miran Komac. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 7 str. + bibliografija. - (Raziskovalne naloge ; 129)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel-Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnöck, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 109)

3.20 Druga dela

Predstavitev knjige dr. Mirana Komaca Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji : Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana, 15. julija 1999 / Miran Komac. - Ljubljana, 1999

4.01 Urednik

KOMAC, Miran (član uredniškega odbora 1991-)

RAZPRAVE in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - Ljubljana : Institut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

4.02 Mentor

Diplomska dela

Albanci v Makedoniji : diplomsko delo / Marja Meved. - Ljubljana : [M. Medved], 1999. - 60, XIII f.

Italijanska narodna skupnost v Sloveniji po letu 1945 : (v okviru mednarodnopravnih obveznosti Republike Slovenije) : diplomsko delo / Martina Kuzmič. - Ljubljana : [M. Kuzmič], 1999. - 128 f. - (Diplomske naloge ; 57)

Katalonci ohranjanje njihove identitete : diplomsko delo / Katka Škof. - Ljubljana : [K. Škof], 1999. - 99 f. - (Diplomske naloge ; 60)

Položaj Slovencev na avstrijskem Koroškem : diplomsko delo / Jaka Miklavčič. - Ljubljana : [J. Miklavčič], 1999. - 75 f.

Pravica manjšin do avtonomije-primer Alanda : diplomsko delo / Damjan Kurnik. - Ljubljana : [D. Kurnik], 1999. - 90 f.

Primerjava pravnega varstva in uresničevanja pravic avtohtoni madžarski narodni manjšini : diplomsko delo / Nataša Farkaš. - Ljubljana : [N. Farkaš], 1999. - 77 f. - (Diplomske naloge ; 62)

Varstov domorodnega prebivalstva : diplomsko delo / Barbara Bedenk. - Ljubljana : [B. Bedenk], 1999. - 99 f. - (Diplomske naloge ; 61)

Zaščita slovenske narodne manjšine na Goriškem : diplomsko delo / Mojca Nemeč. - Ljubljana : [M. Nemeč], 1999. - 101 f.

ATTILA KOVÁCS

1.04 Strokovni članek

Forrásismertetés : a muravidéki települések fényes elek "magyarország, `s a` hozz`a kapcsol`ot tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben" című műve alapján / Attila Kovács.

V: Muratáj. Št. 2 (1999), str. 79-101.

1.05 Poljudni članek

Dobronak és környéke a múltban = Zgodovinska preteklost Dobrovnika in njegove okolice / Attila Kovács.

V: Brazde. Letn. 1, št. 1 (1999), str. 6.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

István Vida, Egy petesházi tüzér visszaemlékezése a II. világháborúra 1941-1945 = (I.V., Spomini petišovskega topničarja na II. svetovo vojno 1941-1945) / Attila Kovács.

V: Zgodovinski časopis. - Letn. 53, št. 4 (1999), str. 622-623.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Attila Kovács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 110)

JANA KRANJEC MENAŠE

4.03 Prevajalec

Dr. Janko Jeri - biografija : znanstveni svetnik = Dr. Janko Jeri - biography : scientific research councillor / Samo Kristen ; [prevedla Jana Kranjec Menaše].

V: Razprave in gradivo. Št. 34 (1999), str. 128-131.

4.59 Prevajalec povzetka

KRANJEC-Menaše, Jana (prevajalec povzetka 1991-)

RAZPRAVE in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

IZBOLJŠANJE položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : povzetki referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997 v slovenskem, angleškem in nemškem jeziku / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer ;

tehnična urednica Nada Vilhar ; prevajalki Bojana Weiss-Hatić in Vesna Kalčič ; prevajalci povzetkov Meta Gostinčar-Cerar ... [et al.]. - Ljubljana : [Inštitut za narodnostna vprašanja], 1999. - 53 str.

IZBOLJŠANJE položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997 / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer ; tehnična urednica Nada Vilhar ; prevodi Bojana Weiss-Hatić, Vesna Kalčič ; prevodi povzetkov Meta Gostinčar Cerar ... [et al.] ; fotografije Dušan Frice]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 207 str.

SAMO KRISTEN

1.04 Strokovni članek

Zapisniki "United Americans for Slovenia" : angleški izvirniki zapisnikov s sej "United Americans for Slovenia" s slovenskim komentarjem / Matjaž Klemenčič, Samo Kristen.
V: Razprave in gradivo. Št. 34 (1999), str. 29-127.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Dr. Janko Jeri - biografija : znanstveni svetnik = Dr. Janko Jerl - biography : scientific research councillor / Samo Kristen ; [prevedla Jana Kranjec Menaše].
V: Razprave in gradivo. Št. 34 (1999), str. 128-131.

2.08 Doktorska disertacija

Proces jugoslovanske razmejitve z Italijo v luči diplomatske korespondence jugoslovanskih ambasad v Londonu, Washingtonu, Rimu, Parizu in Moskvi : medvojna zavezniška ozemeljska zagotovila Jugoslaviji in problem njihove recepcije in percepcije na jugoslovanski strani : doktorska disertacija / Samo Kristen ; mentor Dušan Nečak. - Ljubljana : [S. Kristen], 1999. - 361 f. - (Disertacije ; 51)

VERA KRŽIŠNIK-BUKIČ

1.04 Strokovni članek

Je slovensko narodno vprašanje rešeno? / Vera Kržišnik-Bukič.

V: Delo. - Letn. 41, št. 297 (22. dec. 1999), str. 14.

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

To be or not to be Bosnians / Vera Kržišnik Bukič.

V: The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - (Ethnicity ; 2). Str. 215-224.

Bosansko pitanje u deset slika / Vera Kržišnik Bukič.

V: Forum Bosnae. Št. 6 (1999), str. 70-83.

1.16 Poglavlje ali samostojni sestavek v znanstveni knjigi

Okoliščine in smeri nadaljnjega projektnega raziskovanja = Circumstances and directions of further project research / Vera Kržišnik Bukič. V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2). Str. 213-224.

Nekatere zgodovinske razsežnosti slovenstva v hrvaškem delu slovensko-hrvaškega obmejnega prostora, s poudarkom na Istri in Zagrebu / Vera Kržišnik Bukič.

V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2). Str. 257-266.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Uvod = Introduction / Vera Kržišnik Bukič.

V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško; zv. 2). Str. 7-14.

Pojasnilo urednice / Vera Kržišnik Bukič.

V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2). Str. 227.

1.22 Objavljeni intervju

Hrvati više vezani za Sloveniju nego Slovenci za Hrvatsku : dr. Vera Kržišnik-Bukić i Peter Repolusk o istraživanju "Život uz granicu" / Vera Kržišnik-Bukić, Peter Repolusk ; Piše Vlado Zagorac. - Portret.

V: Večernji list. Letn. 43, št. 12990 (27. nov. 1999), str. 36.

2.11 Poročilo o znanstvenoraziskovalni nalogi

Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško : letno poročilo o rezultatih opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela na področju temeljnega raziskovanja / odgovorna nosilka Vera Kržišnik Bukić. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - [24] str. loč. pag. - (Raziskovalne naloge ; 98)

Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije : letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 1998 / odgovorna nosilka Vera Kržišnik Bukić. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - [20] str. loč. pag. - (Raziskovalne naloge ; 121)

3.20 Druga dela

PREDSTAVITEV knjige dr. Vere Kržišnik-Bukić Slovensko - hrvaški obmejni prostor : Zemljepisni muzej v Ljubljani, 15. novembra 1999 / Vera Kržišnik-Bukić, Silva Mežnarič, Srda Orbanić, Peter Repolusk. - Ljubljana, 1999

4.01 Urednik

SLOVENSKO-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji : predstavitev rezultatov terenske raziskave / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukić ; [avtorji] Simona Zavratnik Zimic ... [et al.] ; urednica Vera Kržišnik-Bukić ; [kartografija Inštitut za geografijo]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 266 str. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2)

4.05 Prireditelj

VSEBINSKE usmeritve znanstveno-raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja: stanje in perspektive : predstavitev gradiva in razprave na 7., razširjeni seji Upravnega odbora Inštituta za narodnostna vprašanja dne 06. 01. 1999 / [priredila Vera Kržišnik-Bukić].

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 5-27.

4.56 Diskutant

VSEBINSKE usmeritve znanstveno-raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja: stanje in perspektive : predstavitev gradiva in razprave na 7., razširjeni seji Upravnega odbora Inštituta za narodnostna vprašanja dne 06. 01. 1999 / [priredila Vera Kržišnik-Bukič].

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 5-27.

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

1.04 Strokovni članek

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja / Sonja Kurinčič Mikuž, Marinka Lazič.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 359-389.

MARINKA LAZIČ

1.04 Strokovni članek

Bibliografija : [dr. Janko Jeri] / Marinka Lazič.

V: Razprave in gradivo. Št. 34 (1999), str. 132-155.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja / Sonja Kurinčič Mikuž, Marinka Lazič.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 359-389.

4.01 Urednik

LAZIČ, Marinka (član uredniškega odbora 1991-)

RAZPRAVE in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.)-. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

MOJCA MEDVEŠEK

1.01 Izvirni znanstveni članek

Primerjava percepcij slovenske in madžarske narodne skupnosti o položaju manjšine v Prekmurju in Porabju / Mojca Medvešek. - Tabele.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 97-127.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Attila Kovács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 110)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 109)

4.01 Urednik

MEDVEŠEK, Mojca (član uredniškega odbora 1994-)

RAZPRAVE in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and

documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - Ljubljana : Inštitut za narod-

nostna vprašanja = Institute for Ethnic

Studies, 1990-

RENATA MEJAK

1.02 Pregledni znanstveni članek

Medčasovna analiza čezmejnih stikov Lendavčanov s sosednjo Madžarsko / Renata Mejak.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 129-142.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Narodna identiteta odraslih z vidika odnosa do manjšin / Renata Mejak.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 335-340.

2.13 Elaborat, predstudija, študija

Medčasovna analiza: I. čezmejnih stikov Lendavčanov s sosednjo Madžarsko; II. pogledi Lendavčanov na Madžarsko / Renata Mejak. - Ljubljana : INV, 1999. - 24 str. - (Ekspertize : 169)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Atila Kovács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 110)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / |Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katalin Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 109)

KATALIN MUNDA-HIRNÖK

1.02 Pregledni znanstveni članek

Etnološko raziskovanje manjšin v Sloveniji = Kisebbségi néprajzi kutatások szlovéniában / Katalin Hirnök Munda.

V: Etnologija Slovencev na Madžarskem. - Let. 2, št. 2 (1999), str. 129-143.

Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let / Katalin Munda Hirnök.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 61-75.

Porabske poti dr. Milka Matičetovega : "Bil sem neučakan, da bi tudi iz Porabja dobil pravljičo" / Katalin Munda Hirnök.

V: Traditiones. - Letn. 28, št. 1 (1999), str. 73-80.

1.04 Strokovni članek

Bibliografija/Bibliográfia 2. : (1948-1975) / Katalin Hirnök Munda.

V: Etnologija Slovencev na Madžarskem. - Let. 2, št. 2 (1999), str. 181-187.

Porabski Slovenci / Katalin Munda Hirnök.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). Str. 417.

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

Vloga Zveze Slovencev na Madžarskem pri ohranjanju narodne identitete porabskih Slovencev / Katalin Munda Hirnök.

V: Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu / Posvetovanje o etnološkem delu pri Slovencih v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem, Ljubljana, 15. in 16. oktober 1998.

- Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 1999. - (Knjižnica Glasnika SED, Str. 69-79.

1.18 Sestavek v enciklopediji

Šolstvo v zamejstvu. Madžarska / K. M. H. - ilustr.

V: Enciklopedija Slovenije / [glavni urednik Marjan Javornik]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-<2000>. - Zv. 13 : Slovenska n - Sz (1999), str. 95-96.

1.22 Objavljeni intervju

Življenje ob meji / Katarina Munda Hirnök ; Andreja Paljevce. - Portret.

V: Svobodna misel. Letn. 37, št. 12 (23. jun. 1999), str. 20-22.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Poročilo: regionalna konferenca Etnološko raziskovanje manjšin ob tromeji / Katalin Munda Hirnök. - Fotografije.

V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva. Let. 39, št. 2 (1999), str. 52.

Vilku Novaku ob njegovem 90. rojstnem dnevu / Katarina Munda-Hirnök. - Portret.

V: Porabje. Letn. 9, št. 9 (6. maj 1999), str. 4.

2.13 Elaborat, predstudija, študija

Kratka ocena trenutnega položaja Slovencev na Madžarskem / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana: INV, 1999. - 11 str. - (Ekspertize; 170)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Attila Kovács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge; 110)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge; 109)

3.11 Radijski in TV prispevki

Pogovor o pomenu nastajajoče slovenske radijske postaje v Monoštru : Radio Slovenija, 1. program, oddaja Sotočje, 15. nov. 1999 / Katalin Munda Hirnök ; Ernest Ružič. - Ljubljana, 1999

Poročilo o mednarodni konferenci Etnološko raziskovanje manjšin ob tromeji, 27. - 28. april 1999, Monošter : 1. program madžarske TV, oddaja Slovenski utrinki, 11. 5. 1999 / Katalin Munda Hirnök ; Vijolica Dončec. - Ljubljana : Radio Slovenija, 1999

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Izobraževanje, kulturno in versko življenje Slovencev na Madžarskem : posvet o položaju in zaščiti manjšin v okviru evropskih integracijskih procesov, Študijsko središče grad Vipolže, 7. - 9. november 1999 / Katalin Munda Hirnök. - 1999. - Vipolže : INV
 Kisebbségi néprajzi kutatások Szlovéniában és a határontúli szlovének körében = Prizadevanja Slovenije pri etnološkem preučevanju Slovencev v zamejstvu ter manjšin znotraj države : konferenca Etnološko raziskovanje manjšin ob tromeji, Monošter, 27. - 28. aprila 1999 / Katalin Munda Hirnök. - 1999. - Monošter : INV

4.36 Oseba, ki intervjuva

Dugih devetdeset let : razgovor s prof. dr. Vilkom Novakom / Katarina Hirnök Munda. - Fotografije.
 V: Slovenski koledar ... - (1999), str. 55-59.

ALBINA NEČAK-LÜK

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

K sporazumevalni zmožnosti dvojezičnega govorca / Albina Nečak-Lük.

V: Az anyanyelv a kétnyelvűségben / szerkesztette Bokor József. - Maribor : Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Intézete ; Lendva : Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1999. - Str. 18-25.

Pogled na medetnične odnose v Slovenski Istri / Albina Nečak Lük.

V: Interkulturalnost i tolerancija / Priredio/Editor Božidar Jakšič. - Beograd : Republika, 1999. - (Biblioteka XX vek). - Str. 451-460.

K sporazumevalni zmožnosti dvojezičnega govorca / Albina Nečak-Lük.

V: Koroški koledar ... (1999), str. 111-117.

1.07 Objavljeno vabljeno predavanje na strokovni konferenci

K proučevanju romskega jezika v Sloveniji / Albina Nečak-Lük.

V: Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer. - Ljubljana : Institut za narodnostna vprašanja, 1999. - Str. 164-171.

Zur Erforschung der Sprache der Roma in Slowenien.

V: Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa / Vera Klopčič. - Wien : Braumüller, 1999. - (Ethnos ; 54). - Str. 108-113.

2.11 Poročilo o znanstvenoraziskovalni nalogi

Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 1998 / odgovorna nosilka Albina Nečak Lük. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 7 str. + bibliografija. - (Raziskovalne naloge ; 130)

2.13 Elaborat, predštudija, študija

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Attila Kóvács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 110)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 109)

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Narodne manjšine v luči kulturne politike in jezikovnega načrtovanja : referat na internem znanstvenem posvetu "Nemci" na Slovenskem, SAZU, 10. junij 1999 / Albina Nečak Lük. - 1999. - Ljubljana

Položaj madžarske manjšine v Prekmurju : Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1999 na temo Manjšine v državah panonskega prostora: med obema svetovnima vojnama, Gradec, 6. - 9. julij 1999 / Albina Nečak Lük. - 1999. - Gradec

3.20 Druga dela

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru (1) - izsledki projekta; nosilka projekta: prof. dr. Albina Nečak-Lük : Zemljepisni muzej v Ljubljani, 15. marca 1999 / Albina Nečak-Lük. - Ljubljana, 1999

4.01 Urednik

NEČAK-Lük, Albina (član uredniškega odbora 1992-)

RAZPRAVE in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - . - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

4.02 Mentor

Diplomska dela:

Pojav interference med slovenskim in srbohrvaškim jezikom v obnovi pravljice šest - in sedemletnih otrok : A-diplomska naloga / Katja Vidmar ; mentor: Albina Nečak Lük. - Ljubljana : [K. Vidmar], 1999. - 45 f.

Jezikovna vprašanja v nastajajoči razširjeni Evropski zvezi - primer Slovenije : diplomaska naloga / Rok Žaucer, Franc Marušič. - Ljubljana : [R. Žaucer, F. Marušič], [1999]. - 38 f.

SONJA NOVAK-LUKANOVIČ

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

Minorities in the regional community Alps-Adriatic : diversity in education / Sonja Novak Lukanovič.

V: The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - (Ethnicity ; 2). - Str. 283-287.

1.07 Objavljeno vabljeno predavanje na strokovni konferenci

Kulturna ustvarjalnost romske skupnosti v Sloveniji / Sonja Novak-Lukanovič.

V: Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. Str. 134-140.

Das kulturelle Schaffen der Romagemeinschaft in Slowenien / Sonja Novak Lukanovič.

V: Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa / Vera Klopčič. - Wien : Braumüller, 1999. - (Ethnos ; 54). - Str. 96-100.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : sumarni pregled rezultatov / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Vera Klopčič, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Attila Kovács, Mojca Medvešek]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1999. - 92 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 110)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v občini Železna kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach : vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach / Železna kapla - Bela : Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher ; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 37 + 38 str. - (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) (Raziskovalne naloge ; 109)

JANEZ STERGAR

1.02 Pregledni znanstveni članek

Prof. Janko Kuster (1925-1998) / Janez Stergar.
V: Koroški vestnik. - Letn. 33, št. 2 (1999), str 39-48

1.04 Strokovni članek

Koroški Slovenci / Janez Stergar.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 331. Slovenska prosvetna zveza / Janez Stergar.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 409.

Koroški kulturni dnevi / Janez Stergar.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 410.

Narodni svet koroških Slovencev / Janez Stergar.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 410.

Slovenski znanstveni inštitut / Janez Stergar.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 412.

Koroški Slovenci / Avguštín Malle, Janez Stergar.

V: Ilustrirana zgodovina Slovencev / [urednik Marko Vidic, sourednika Lan Brenk, Martin Ivanič]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. - (Knjižnica Enciklopedije Slovenije). - Str. 413.

Osebna izkaznica v Enciklopediji Slovenije : ob 3000. številki SV [Slovenskega vestnika] / [Janez Stergar].

V: Slovenski vestnik. - Letn. 54, št. 6 (3000) (11. feb. 1999), str. 2.

1.22 Objavljeni intervju

Zaostajanje je očitno : plače v javnem sektorju / Janez Stergar ; Jelena Gačeša.

V: Delo. - Letn. 41, št. 19 (25. jan. 1999), str. 3.

Plače v zasebnem sektorju rastejo hitreje kot v javnem? / Janez Stergar ; Jelena Gačeša.

V: Delo. - Letn. 41, št. 173 (29. jul. 1999), str. 2.

Tudi učiteljski par si lahko prisluži hišico : pred (septembrsko) sejo ekonomsko-socialnega sveta / Janez Stergar ; Jelena Gačeša.

V: Delo. - Letn. 41, št. 183 (10. avg. 1999), str. 2.

Korotan v srcu : 70 let Kluba koroških Slovencev v Ljubljani / Janez Stergar, Stane Uršič ; Jurij Popov.

V: Koroški vestnik. - Letn. 33, št. 1 (1999), str. 27-34.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Javno vprašanje pravnikoma : [pisma bralca na temo volilnega sistema v RS - polemika z mag. Matevžem Krivicem] / Janez Stergar.

V: Delo. - Letn. 41, št. 174 (30. jul. 1999), str. 8; Letn. 41, št. 178 (4. avg. 1999), str. 7; Letn. 41, št. 191 (19. avg. 1999), str. 7.

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 30/1976, štev. 1-2(33)/Janez Stergar. V: Zgodovinski časopis. - Letn. 30, št. 1/2 (1976), str. III. - Ponatis 1999

Obvestila : [o delovanju Zgodovinskega društva za Slovenijo in o izdajanju Zgodovinskega časopisa] / Darja Mihelič, Janez Stergar.

V: Zgodovinski časopis. - Letn. 31, št. 1/2 (1977), str. 250-252. - Ponatis 1999.

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa / Janez Stergar.

V: Zgodovinski časopis. - Letn. 53, št. 1 (1999), str. 143-144.

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa / Janez Stergar.

V: Zgodovinski časopis. - Letn. 53, št. 3 (1999), str. 451-452.

Stodesetletnica rojstva in dvajsetletnica smrti dr. Lava Čermelja (1889-1980) / Janez

Stergar. - Portret.

V: Razprave in gradivo. - Št. 35 (1999), str. 353-355.

3.11 Radijski in TV prispevki

Haiderjeve sanje : intervju na TV Slovenija v oddaji Studio city, 18. oktobra 1999 / Janez Stergar, Boris Jesih ; Pogovor je vodil Marcel Štefančič. - Ljubljana : TV Slovenija, 1999
Sedemdeset let Kluba koroških Slovencev v Ljubljani : odnos matične Slovenije do svojih zamejcev : oddaja Sledi časa, Radio Slovenija, 1. program, 14. 3. 1999 / Janez Stergar, Stane Uršič ; oddajo je vodil Jurij Popov. - Ljubljana : Radio Slovenija, 1999

3.12 Razstava

Dr. Lavo Čermelj : (Trst, 10. 10. 1889 - Ljubljana, 26. 1. 1980) : Kulturno informacijski center Križanke, od 7. do 30. oktobra 1999 / Janez Stergar. - Ljubljana, 1999 : Mestni muzej Ljubljana

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

"NEMCI" na Slovenskem : interni znanstveni posvet, Ljubljana, 10. junij 1999 / organizatorji Janez Stergar, Nada Vilhar, Boris Jesih. - Ljubljana, 1999 : SAZU

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Zaposlenost in plače na raziskovalnem področju v zadnjem desetletju : uvodna predstavitev na diskusijskem večeru Združenja raziskovalcev Slovenije "Raziskovalci in univerzitetni učitelji - državni uslužbenci?", Ljubljana, 22. 3. 1999 / Janez Stergar. - Ljubljana : Združenje raziskovalcev Slovenije, 1999

3.20 Druga dela

Obvestila Glavnega odbora [SVIZ - Sindikalne konference raziskovalnih in kulturnih organizacij] / Janez Stergar. - Ljubljana : SVIZ, 1999

ZAPIS glavnih poudarkov iz razprave : interni znanstveni posvet "Nemci" na Slovenskem v priredbi odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin v sodelovanju z Inštitutom za narodnostna vprašanja, dne 10. junija 1999 / Janko Pleterški, Vera Klopčič, Janez Stergar, Nada Vilhar. - 1999. - Ljubljana : SAZU : Inštitut za narodnostna vprašanja

4.01 Urednik

STERGAR, Janez (namestnik glavnega urednika 1985-1999)

Zgodovinski časopis = Historical review = Istoričeskij žurnal : glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1947-.

ENCIKLOPEDIJA Slovenije / [glavni urednik Marjan Javornik ; področni urednik Janez Stergar ; izdelava zemljevidov in risb Geodetski zavod SR Slovenije, Ljubljana ; izdelava grafikonov Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, Ljubljana]. - 1. natis. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987-.

STERGAR, Janez (član uredniškega odbora)

RAZPRAVE in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. -. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-.

Med Trstom in Dunajem : Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873-1897) / Peter Rustja. - Trst : Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček ; v Ljubljani : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999. - 331 str. - (Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček ; 28) (Zbirka Zgodovinskega časopisa / namestnik glavnega urednika zbirke Janez Stergar ; 20)

Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730-1786) / Franc Šebjanič ; [izdala] Zveza zgodovinskih društev Slovenije [in] Slovensko protestantsko društvo - Primož Trubar ; [spremna beseda Franc Kuzmič]. - 2. natis. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999. - 25 str. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa / namestnik glavnega urednika zbirke Janez Stergar ; 2)

"Vojski prijazen in zaželen garnizon" : ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno / Rok Stergar ; [spremna beseda Janez Cvirn ; prevod nemškega povzetka Niko Hudelja]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999. - 87 str. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa / namestnik glavnega urednika zbirke Janez Stergar ; 19)

4.56 Diskutant

VSEBINSKE usmeritve znanstveno-raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja : stanje in perspektive : predstavitev gradiva in razprave na 7., razširjeni seji Upravnega odbora Inštituta za narodnostna vprašanja dne 06. 01. 1999 / [priređila Vera Kržišnik-Bukić].

V: Razprave in gradivo. - Št. 35 (1999), str. 5-27.

IRENA ŠUMI

1.05 Poljudni članek

Naprej v Karantanijo / Irena Šumi.

V: Delo. - Letn. 41, št. 163 (17. jul. 1999), str. 29.

Otroško raziskovanje družbenega sveta = *Bambini analizzano la società civile* / Irena Šumi.

V: Hišna imena v Žabnicah / [uredila, a cura di Irena Šumi. - Ukve : Slovensko kulturno središče Planika = Ugovizza : Centro culturale sloveno Stella alpina, 1999. - Str. 11-20.

Žabnice v Kanalski dolini - kratek zgodovinski in zemljepisni oris = *Comporosso in Valcanale - brevi cenni storici e geografici* / Irena Šumi, Salvatore Venosi (1995).

V: Hišna imena v Žabnicah / [uredila, a cura di Irena Šumi. - Ukve : Slovensko kulturno središče Planika = Ugovizza : Centro culturale sloveno Stella alpina, 1999. - Str. 25-35.

Domača imena v družboslovni presoji = *I nomi in vulgo nella verifica sociologica* / Irena Šumi.

V: Hišna imena v Žabnicah / [uredila, a cura di Irena Šumi. - Ukve : Slovensko kulturno središče Planika = Ugovizza : Centro culturale sloveno Stella alpina, 1999. - Str. 92-104.

2.01 Znanstvena monografija

Blizu polnega kroga tega sveta : ameriški Indijanci med preteklostjo in sedanjostjo / Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - X, 172 str. - (Ethnicity ; 3)

2.08 Doktorska disertacija

Kultura in etničnost v socialni in kulturni antropologiji : doktorska disertacija / Irena Šumi. - Ljubljana : [I. Šumi], 1999. - XVII, 201 f.

2.11 Poročilo o znanstvenoraziskovalni nalogi

Socialna lega slovenskega jezika v Kanalski dolini : empirična raziskava v družinah slušateljev tečaja slovenskega jezika : poročilo o tretji letni fazi raziskovalnega projekta (1999). Identitetne izbire v Kanalski dolini: samoidentifikacije slovensko govorečih in pomembne eksterne kategorizacije / Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 7 str. - (Raziskovalne naloge ; 125)

4.01 Urednik

OTROŠKI raziskovalni tabor (2 ; 1999 ; Kanalska dolina)

Hišna imena v Žabnicah : otroški raziskovalni tabor Kanalska dolina 1999 = Nomi in vulgo delle case di Camporosso = stage di ricerca dei bambini Val Canale [1999] / [uredila, a cura di Irena Šumi ; prevodi, traduzioni Kris K Killer, Anton Sivec, Piero Vereni]. - Ukve : Slovensko kulturno središče Planika = Ugovizza : Centro culturale sloveno Stella alpina, 1999. - 114 str.

NADA VILHAR

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Knjižni dar Slovenske prosvetne zveze v Celovcu za leto 2000 / Nada Vilhar.

V: Koroški vestnik. Letn. 33, št. 2 (1999), str. 55-60.

Prerez problematike manjšin v Sloveniji in v zamejstvu : manjšine / Nada Vilhar.

V: Primorski dnevnik. Letn. 55, št. 55 (7. mar. 1999), str. 18.

Poti za izboljšanje položaja Romov / Nada Vilhar.

V: Rast. - Letn. 50, št. 5 (1999), str. 502-504.

Revija Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani : Razprave in gradivo 33 / Nada Vilhar. - Fotografije.

V: Slovenski vestnik. - Letn. 54, št. 14 (9. apr. 1999), str. 4.

Knjižni darovi : Celovške Mohorjeve družbe za leto 1999 : Goriške Mohorjeve družbe za leto 1999 : Slovenske prosvetne zveze iz Celovca za leto 1999 / Nada Vilhar.

V: Svobodna misel. - Letn. 37, št. 1 (8. jan. 1999), str. 9.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Inštitut za narodnostna vprašanja / Nada Vilhar.

V: Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - Str. 188.

Predstavitve zbornika "Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo" : Dokumentacijski center Sveta Evrope, Ljubljana, 8. april 1999 : Kulturni in kongresni center Cankarjev dom, Ljubljana, 9. april 1999 : Klub Graških študentk in študentov, Gradec/Graz, 8. junij 1999 : Knjižnica Mirana Jurca, Novo mesto, 24. junij 1999 : Dijaški dom, Murska Sobota, 31. julij 1999 / Nada Vilhar.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 327-330.

Informationen über das Institut für Nationalitätenfragen in Ljubljana / Nada Vilhar.

V: Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa / Vera Klopčič. - Wien : Braumüller, 1999. - (Ethnos ; 54). Str. 123-124.

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

DEJAVNOSTI Sveta Evrope za Rome : Okrogla miza Predstavitev dejavnosti Sveta Evrope za Rome v počastitev Svetovnega dneva Romov, Ljubljana, Dokumentacijski center Sveta Evrope, 8. aprila 1999 / organizatorji Liana Kalčina Srhoj, Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

ROMI v Sloveniji in Avstriji : okrogla miza v počastitev Svetovnega dneva Romov, Ljubljana, Cankarjev dom, 9. aprila 1999 / organizatorji Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

"NEMCI" na Slovenskem : interni znanstveni posvet, Ljubljana, 10. Junij 1999 / organizatorji Janez Stergar, Nada Vilhar, Boris Jesih. - Ljubljana, 1999 : SAZU

3.20 Druga dela

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Ljubljana, Cankarjev dom, 9. aprila 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Ljubljana, Dokumentacijski center Sveta Evrope, 8. aprila 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Ljubljana, 1999

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Murska Sobota, Dijaški dom, 31. julija 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar. - Murska Sobota, 1999

Tiskovna konferenca : predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo : Novo mesto, Knjižnica Mirana Jarca, 24. junija 1999 / Vera Klopčič, Miroslav Polzer, Nada Vilhar, Peter Winkler, Jožek Horvat, Franc Smerdu. - Novo mesto, 1999

ZAPIS glavnih poudarkov iz razprave : interni znanstveni posvet "Nemci" na Slovenskem v priredbi odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin v sodelovanju z Inštitutom za narodnostna vprašanja, dne 10. junija 1999 / Janko Pleterški, Vera Klopčič, Janez Stergar, Nada Vilhar. - 1999. - Ljubljana : SAZU : Inštitut za narodnostna vprašanja

4.01 Urednik

IZBOLJŠANJE položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : povzetki referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997 v slovenskem, angleškem in nemškem jeziku / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer ; tehnična urednica Nada Vilhar ; prevajalki Bojana Weiss-Hatić in Vesna Kalčič ; prevajalci povzetkov Meta Gostinčar-Cerar ... [et al.]. - Ljubljana : [Inštitut za narodnostna vprašanja], 1999. - 53 str.

IZBOLJŠANJE položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997 / [ured-

nika Vera Klopčič in Miroslav Polzer ; tehnična urednica Nada Vilhar ; prevodi Bojana Weiss-Hatić, Vesna Kalčič ; prevodi povzetkov Meta Gostinčar Cerar ... [et al.] ; fotografije Dušan Frice]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - 207 str.

ALESSANDRO VOLK

1.01 Izvirni znanstveni članek

O lastništvu in uporabi kompleksa Rižarne pri Sv. Soboti - nekaj zapisov o predzgodovini in zgodovini nacističnega taborišča v Trstu / Alessandro Volk.

V: *Annales. Series historia et sociologia*. - Letn. 9, št. 2=18 (1999), str. 431-442.

O zakonskem urejanju položaja istrskih in dalmatinskih beguncev v Italiji 1945-1963 / Alessandro (Sandi) Volk.

V: *Razprave in gradivo*. Št. 35 (1999), str. 77-96.

1.04 Strokovni članek

Rižarna med spomenikom in muzejem / Sandi Volk, Tea Maligoi, Stefano Fattorini.

V: *Jadranski koledar*. - (1999), str. 153-156.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Marina Cattaruzza: Socialismo Adriatico. La socialdemocrazia di lingua italiana nei territori costieri della Monarchia asburgica: 1888-1915 / Sandi Volk.

V: *Annales. Series historia et sociologia*. - Letn. 9, št. 2=18 (1999), str. 540-543.

Gloria Nemeč: Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in

esilio: Grisignana d'Istria 1930-1960 / Sandi Volk. V: *Annales. Series historia et sociologia*.

- Letn. 9,

št. 2=18 (1999), str. 546-549.

Luce sulla storia. Quindicinale, n. 27 / Sandi Volk.

V: *Annales. Series historia et sociologia*. - Letn. 9, št. 2=18 (1999), str. 549-551.

Nevenka Troha: Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama / Sandi Volk.

V: *Annales. Series historia et sociologia*. Letn. 9, št. 2=18 (1999), str. 551-552.

Luce sulla storia, n. 27. La questione giuliana. : Roma : Istituto Luce, 1999 / Sandi Volk.

V: *Zgodovinski časopis*. - Letn. 53, št. 3 (1999), str. 447-449.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

Nekaj ugotovitev o pomenu in namembnosti Narodnega doma / Sandi Volk.
V: Primorski dnevnik. - Let. 55, št. 31 (6. feb. 1999), str. 4.

2.01 Znanstvena monografija

Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963 / Sandi Volk. - Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1999. - 290 str., [1] zganj. f. z zvd. - (Knjižnica Annales ; 20)

SIMONA ZAVRATNIK ZIMIC

1.01 Izvirni znanstveni članek

O proučevanju slovensko-hrvaškega obmejnega prostora: definiranje in konceptualni nastavki / Simona Zavrtnik Zimic.
V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 143-158.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Pogovori s koroškimi Slovenci: o etnični identiteti, slovenščini, dvojezični vzgoji in samopodobi / Simona Zavrtnik Zimic. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva. Let. 39, št. 2 (1999), str. 11-15, 70.

1.16 Poglavlje ali samostojni sestavek v znanstveni knjigi

Metodološko-teoretski okvir (pilotne) raziskave / Simona Zavrtnik Zimic.

V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2). - Str. 47-58.

Predstavitev vzorca raziskave / Simona Zavrtnik Zimic.

V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2). - Str. 79-88.

Slovensko-hrvaški prostor kot nov družbeni prostor: percepcija in identifikacije / Simona Zavrtnik Zimic.

V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2). - Str. 135-156.

`Z in ob novi meji` - komentarji anketirancev : (ilustrativni pregled gradiva) / Simona Zavrtnik Zimic, Karmen Medica, Peter Repolusk.

V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji / nosilka projekta Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - (Projekt Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško ; zv. 2). - str. 185-212.

3.20 Druga dela

Predstavitev knjige mag. Simone Zavrtnik-Zimic Pogovori s koroškimi Slovenci : Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec, 9. 3. 1999 / Simona Zavrtnik Zimic. - 1999

Predstavitev knjige mag. Simone Zavrtnik-Zimic: Pogovori s koroškimi Slovenci o etnični identiteti, slovenščini, dvojezični vzgoji in samopodobi : Zemljepisni muzej v Ljubljani, 15. marca 1999 / Simona Zavrtnik-Zimic. - Ljubljana, 1999

4.36 Oseba, ki intervjuja

TISKANO listje za smrklje in firbce : slovenska mladinska periodika 1994-1998 : [pregled, analiza, ocena] : raziskava / [uredniški odbor Alja Brglez ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za civilizacijo in kulturo - ICK, 1999. - 226 str. - (Zbirka Zbiralnik ; 1)

MITJA ŽAGAR

1.02 Pregledni znanstveni članek

Nekaj misli o manjšinskem nacionalizmu: jugovzhodna Evropa / Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 291-304.

1.06 Objavljeno vabljeno predavanje na znanstveni konferenci

Civilna družba desetletje kasneje: razbite iluzije? / Mitja Žagar.

V: Civilna družba v Sloveniji in Evropi / [urednika Rado Bohinc, Metod Černetič]. - Ljubljana : Društvo Občanski forum : FDV, 1999. - Str. 8-13.

Constitutional and international protection of national minorities in Central and Eastern Europe / Mitja Žagar and Aleš Novak. - Tabela.

V: The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - (Ethnicity ; 2). - Str. 177-214.

Sorazmernost med interesi posameznika in države na področju državljanstva / Mitja Žagar. - Tabele.

V: Slovensko javno pravo na prehodu v novo tisočletje / V. Dnevni javnega prava, Porotorož, 7.-9. junij 1999. - [Ljubljana] : Inštitut za javno upravo, junij 1999. - (Izobraževanje in usposabljanje v javni upravi ; 1/1999). - Str. 684-696.

1.07 Objavljeno vabljeno predavanje na strokovni konferenci

ROMI na Slovenskem: družbena integracija marginalnih skupnosti : (predstavitev študentskega raziskovalnega in akcijskega projekta) / Mitja Žagar ; Nuška Kostevc, Alenka Košak, Nataša Rupnik.

V: Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi / [urednika Vera Klopčič in Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999. - Str. 80-94.

Das STUDENTISCHE Forschungs- und Aktionsprojekt 'Roma in Slowenien - die gesellschaftliche Integration von Randgruppen' / Mitja Žagar, Nuška Kostevc, Alenka Košak, Nataša Rupnik.

V: Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa / Vera Klopčič. - Wien : Braumüller, 1999. - (Ethnos ; 54). - Str. 52-66.

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Osvrti i recenzije : Vesna Pusić: Demokracije i diktature: politička tranzicija u Hrvatskoj i jugoistočnoj Europi / Mitja Žagar.

V: Revija za sociologiju. - Vol. 30, no. 1-2 (1999), str. 119-122.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Introduction / Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter.

V: The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - (Ethnicity ; 2). - Str. 1-5.

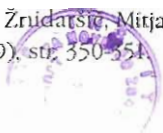
Uvodnik = Introduction / dr. Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. Št. 34 (1999), str. 5-6.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Vanek Šiftar (1919-1999) / Tatjana Žnidaršič, Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 350-354.

2.11 Poročilo o znanstvenoraziskovalni nalogi

Etnična dimenzija integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov : letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 1998 / Odgovorni nosilec: Mitja Žagar. - Ljubljana : INV, 1999. - 9 str. + bibl. - (Raziskovalne naloge ; 128)

3.11 Radijski in TV prispevki

Etnične študije na Slovenskem : razgovor na Radiu Trst v oddaji Primorski obzornik, december 1999 / Mitja Žagar. - Trst : Radio Trst, 1999
Kurdi : komentar na Radio Slovenija v oddaji Intellecta, oktober 1999 / Mitja Žagar. - Ljubljana : Radio Slovenija, 1999

3.13 Organiziranje znanstvenih in strokovnih sestankov

Civic education in new democracies : mednarodna konferenca, Brdo 26. - 27. november 1999 / organizacija konference Mitja Žagar... [et. al.]. - Brdo, 1999

3.15 Prispevek na konferenci, brez natisa

Citizenship - nationality: a proper balance between the interests of states and those of individuals : 1st European conference on nationality : "Trends and developments in national and international law on nationality", Strasbourg, 18 - 19 october 1999 / Report prepared by Mitja Žagar. - 1999. - Ljubljana : INV. - 19 str.

3.20 Druga dela

Predstavitev knjige *The Constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts* (ur. M. Žagar, B. Jesih, R. Bešter) : Zemljepisni muzej v Ljubljani, 15. marca 1999 / Mitja Žagar. - Ljubljana, 1999

4.01 Urednik

ŽAGAR, Mitja (član uredniškega odbora 1998-)

RAZISKOVALEC : strokovna revija o raziskovalni in inovacijski politiki = Researcher : journal for research and innovation policy in Slovenia. - Let. 1, št. 1 (1971)- . - Ljubljana : Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, 1971-

The CONSTITUTIONAL and political regulation of ethnic relations and conflicts : {select-

ed papers) / edited by Mitja Žagar, Boris Jesih, Romana Bešter. - Ljubljana : Institute for Ethnic Studies, 1999. - 324 str. - (Ethnicity ; 2)

4.02 Mentor

Diplomska dela

Separatistična gibanja in pravica do samoodločbe : primer Quebeeka v Kanadi ter Severne Irske in Škotske v Veliki Britaniji : diplomsko delo / Marjanca Žefran. - Ljubljana : [M. Žefran], 1999. - 60 f.

Vloga ombudsmana pri varstvu človekovih pravic : diplomsko delo / Urška Škraba. - Ljubljana : [U. Škraba], 1999. - 70 f.

4.36 Oseba, ki intervjuva

Intervju z dr. Vanekom Šiftarjem / Vanek Šiftar ; Tatjana Žnidaršič, Mitja Žagar. V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 345-350.

4.56 Diskutant

VSEBINSKE usmeritve znanstveno-raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja: stanje in perspektive : predstavitev gradiva in razprave na 7. razširjeni seji Upravnega odbora Inštituta za narodnostna vprašanja dne 06. 01. 1999 / [priredila Vera Kržišnik-Bukič].

V: Razprave in gradivo. Št. 35 (1999), str. 5-27.

NOTES FOR CONTRIBUTING AUTHORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, RIG) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. Manuscripts should be sent to:

The Editor
Razprave in gradivo / Treatises and Documents
Institute for Ethnic Studies
Erjavčeva 26
SI-1000 Ljubljana, SLOVENIA

Submissions may also be made by e-mail attachment to boris.jesih@inv.si (Subject: RIG). All submissions will be acknowledged.

All received manuscripts are reviewed. Manuscripts are referred to specialist readers for anonymous comment before a decision is made on publication. Following reviewers' recommendations the authors may be asked to revise their contributions for publication. The Editor and Editors of Special Issues may invite individual authors to contribute to a certain issue; solicited manuscripts may exceed the length limitations.

MANUSCRIPTS AND FORMAT

Authors are requested to submit three double-spaced, typed copies of manuscripts. Each page of manuscripts, including tables, schemes, figures, maps, references and notes, should be numbered with margins on all four sides of at least 2 cm. Tables, schemes, figures and maps should be printed separately from the text, each on a separate sheet of paper. Places where they belong to in the text must be marked. Title, author name(s) and a brief biographical note on each author should be typed on a separate page. Full contact details for the author(s) should be supplied. An electronic version of the manuscript should be sent by e-mail, or by posting a 3.5" diskette (preferably in IBM format). Authors must indicate which format and wordprocessor (computer program) are used. Tables, schemes, figures and maps should be saved in separate files and not embedded in the text.

Submissions should be accompanied by a covering letter confirming that the manuscript is original and not under consideration elsewhere.

The preferred length for articles is between 5,000 and 12,000 words. Other contributions (Research reports and papers, Review articles, Interviews) should not exceed 4,000 words and book reviews should not exceed 1,500 words. All contributions must be typed double-spaced. The RIG reserves the right to allow the said limits to be exceeded, depending on the nature of the contribution.

Authors are requested to attach an ABSTRACT (10-20 lines, up to 200 words) in English, stating precisely the topic under consideration, the method of argument using in addressing the topic, and the conclusion reached. Abstracts are not required for Debates and Book Reviews.

The RIG publishes contributions in Slovenian and/or English. Nevertheless, articles in other languages may be published if the Editor or Editors of Special Issues decide to do so. If a certain article is not written in English, it must have an ENGLISH SUMMARY of up to 400 words.

A manuscript not presented in accordance with these guidelines will not undergo the reviewing process. It will be returned to the author for appropriate modifications.

STYLE

Authors who do not have native or equivalent proficiency in English are encouraged to have the manuscript read by someone with this proficiency prior to submission.

Numbers up to ten should be written in words, except for measurements. Metric measurements are preferred.

Abbreviations are written without full stops (UN, OSCE, etc.).

Quotations should be enclosed in quotation marks. Long quotations (three lines or more) should be typed as indented paragraphs, single spaced, without quotation marks.

Dates should be written 26 December 1991, the 1960s (no apostrophe), twentieth century (no capital, hyphen only when used as an adjective).

TERMINOLOGY with derogatory connotations is not permitted

NOTES AND ACKNOWLEDGEMENTS

A limited number of explanatory and bibliographic endnotes are permitted. Notes should be indicated serially within the paper. Endnotes should not be used for citations. For technical reasons, it is preferred if authors do not use automatic note formats, but simply indicate notes with superscript numbers in the text and list the notes as ordinary text at the end of the article, before the references.

Acknowledgements appear under a separate subtitle and are positioned before the Notes and References.

REFERENCES

Manuscripts should follow the conventional guidelines of the style of footnotes, endnotes and citations. It is recommended that authors use the following method in the text: (Author year: page). References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc. Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the

text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing. The style of references is as follows:

- for books:

Author's family name, name (year) 'Title of the book, Location: Publisher.

- for chapters and/or articles in books:

Author's family name, name (year) "Title of the chapter/article" - in Editor's family name, name (ed/eds) Title of the book, Location: Publisher: pages from – to.

- for articles in journals and newspapers:

Author's family name, name (year) "Title of the article" - in Journal / Newspaper, Vol., No. : pages from – to.

PROOFS AND CORRECTIONS

The RIG reserves the right to edit or otherwise alter contributions, but authors will receive proofs for approval before the publication whenever this right is exercised substantially.

Every author of a manuscript accepted for publication will receive page proofs for correction, if there is sufficient time to do so. The deadline to return them to the Editor will be indicated. Speedy return of corrected proofs is important. Requests for amendments must be kept to a minimum and the Editor's decision will be final. Extensive changes will be charged to the author and will probably result in the article being delayed to a later issue.

AUTHOR ISSUES AND OFFPRINTS

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears and 25 offprints of their article.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. This enables us to ensure full copyright protection and to disseminate the article, and the journal, to the widest possible readership in print and in electronic formats as appropriate. Authors may use the article elsewhere after publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the RIG as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized. Authors are themselves responsible for obtaining permission to reproduce copyright material from other sources.

The RIG is a scholarly journal published by the Institute for Ethnic Studies from Ljubljana, Slovenia and is listed in COBISS and Historical Abstracts. Any additional queries and/or information requests should be directed to the Editor at the above address.

Mitja Žagar, Ph.d., Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Is it possible to break a vicious circle?

Strategies and concept for the management and resolution of ethnic conflict

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 7-28

The article presents a theoretical model for a global strategy for the management of ethnic relations and methods and techniques for the prevention, management and resolution of ethnic conflicts. This model based on Rothman's ARI framework includes an elaborate international strategy for the management and resolution of the conflict that defines the mandate and responsibilities of actors. The global international strategy includes Prevention, Peace-Making, Peace-Keeping and Policing activities by the international community. Additionally, the forth component in the model for the prevention, management and resolution of conflicts is added to the Rothman's ARI framework, namely, the strategy and mechanisms for permanent monitoring and evaluation of conflict management.

Jernej Zupančič, Ph.d., Institute of Geography, Trg francoske revolucije 7, SI-1000 Ljubljana

Slovenes in Hungary

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 123-138

The article deals with demographic movements and characteristics of the present settling of Slovenes in Hungary. A number of research studies on Slovenes in Hungary have been performed, yet almost exclusively on Slovenes in the Porabje, i.e. the territory of their autochthonous settling. However, at least one third of them, and even more according to some findings, live dispersed all over Hungary. The study of Slovenes in Hungary is also an interesting methodological challenge, since three official categories are at our disposal: according to mother tongue, to national adherence, and to language command. The Slovene community in the Porabje is believed to be legally relatively well protected, while actually it is, apart from Slovenes in Austrian Styria, the most endangered Slovene community in the neighbouring countries.

Samo Kristen, Ph.d., Institute for Ethnic Studies, SI-1000, Erjavčeva 26, Ljubljana

Some views on the issue of further validity of the Austrian State Treaty and Slovene succession of the status of the treaty co-signatory

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 91-110

The article deals with some characteristic standpoints regarding the issue of obsolescence of the Austrian State Treaty (AST) in the past ten years, as well as the issue of the Slovene succession of the status of the treaty co-signatory.

Matjaž Klemenčič, Ph. d., Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Forced and Voluntary Migrations as a rool in changing ethnic structure in the Successor States of former Yugoslavia.

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 139-166

In this paper the ethnic situation in Yugoslavia according to the 1990 population census is presented. The changes in the ethnic map since WWII are explained as results of forced and voluntary migrations within and out from the territory of the former Yugoslavia. These migrants, who belonged to different "nations" of Yugoslavia (although citizens of one country), had many characteristics of international migrants before the breakup of Yugoslavia. In the second half of the paper, ethnic changes in the last decade of the 20th century as a result of forced and voluntary migrations will be discussed for each of the successor states. This is explained through the chronology of events from the secession of Slovenia and Croatia in 1991 until the NATO attack on Yugoslavia in 1999.

Samo Kristen, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000, Erjavčeva 26, Ljubljana

Nekaj pogledov na vprašanje nadaljnje veljavnosti avstrijske državne pogodbe in slovenskega nasledstva statusa sopolpisnice pogodbe

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 91-110

Sestavek obravnava nekatera značilna stališča do vprašanja obsoletnosti Avstrijske državne pogodbe (ADP) v minulih desetih letih in vprašanje slovenskega nasledstva statusa sopolpisnice pogodbe.

Milja Žagar, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Ali je možno razkleniti začaran krog?

Strategije in koncepti za upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 7-28

V članku je predstavljen teoretični model, ki vključuje celovito globalno strategijo za upravljanje medetničnih odnosov in postopke za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov. Avtor je pri oblikovanju teoretičnega modela izhajal iz modela in okvira, ki ju je razvil Rothman. Globalna mednarodna strategija vključuje prevencijo, vzpostavljanje miru, ohranjanje miru in policijske dejavnosti. Dodana pa je še četrta komponenta modela in sicer monitoring in evalvacija

Matjaž Klemenčič, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminjanja etnične strukture na območju držav naslednic nekdanje Jugoslavije

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 139-166

V članku je na podlagi popisa prebivalstva leta 1990 predstavljena etnična struktura Jugoslavije. Spremembe etničnega zemljevida po drugi svetovni vojni so predstavljene kot posledica prisilnih ali prostovoljnih migracij na teritoriju bivše Jugoslavije. Migranti različnih narodnosti (čeprav jugoslovanski državljani) so imeli značilnosti mednarodnih migrantov že pred razpadom Jugoslavije. V drugem delu članka pa so v posameznih državah naslednicah, kot posledica prisilnih ali prostovoljnih migracij, predstavljene etnične migracije v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja. Migracije so pojasnjene s pomočjo kronologije dogodkov od odcepitve Slovenije in Hrvaške leta 1991, do napada NATA na Jugoslavijo leta 1999.

Jernej Zupančič, dr., Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, SI-1000 Ljubljana

Slovenci na Madžarskem

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 121-138

Prispevek obravnava številčni razvoj in značilnosti sedanje poselitve Slovencev na Madžarskem. O Slovencih na Madžarskem je bilo opravljenih sicer vrsta raziskav, vendar skoraj izključno o Slovencih v Porabju, torej o območju avtonome poselitve. Vendar jih živi najmanj tretjina, po nekaterih navedbah pa še več, razpršeno po vsej Madžarski. Proučevanje Slovencev na Madžarskem je tudi zanimiv metodološki izziv, saj je so na razpolago kar tri uradne kategorije: po maternem jeziku, po narodni pripadnosti in po znanju jezika. Slovenska skupnost v Porabju velja za pravno razmeroma dobro zavarovano, dejansko pa je poleg Slovencev na avstrijskem Štajerskem etnično najbolj ogrožena slovenska skupnost v zamejstvu.

Vera Klopčič, M.A., Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SI-1000, Ljubljana

Roma - a European minority

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 167-178

The parliamentary assembly of the Council of Europe adopted in 1993 the Recommendation »Roma in Europe«, ascertaining that Roma contribute to a large degree to the cultural diversity of Europe, naming them a »European minority«. Nevertheless the main purpose of activities of international organizations aiming at the improvement of the status of Roma community often remains, first and foremost, the prevention of social exclusion as well as the ensuring of basic living conditions. The article deals with the question whether the defining of Roma as a European minority is merely a reflection of the fact that they live in nearly all European states, or whether it also contains elements of common endeavours for the improvement of their status.

Bojan Brezigar, Primorski dnevnik, 1-Trst, Ulica Montecchi 6

Austria under microscope? It's not true ...

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 111-119

The article critically evaluates the report of the three experts (»Wise men«) of the European Union on the status of minorities in Austria, and ascertains that it is full of inconsistencies and shortcomings, resulting from the discrepancy between the legislation and actual state, or from partial measures concerning only certain minorities. There is a danger that Austria might take advantage of this report and use it as an international recognition of its minority protection. Therefore, minorities should make every effort to turn the inconsistencies and shortcomings in the report to their benefit.

Renata Mejak, Ph.d., Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SI-1000, Ljubljana

The attitude of the inhabitants of Lendava towards Hungary

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 179-200

The article presents the results of the inter-period analysis (1991, 1994, 1996), which highlights some important structural elements of the perceptions of the people of Lendava regarding the neighbouring Hungary in the following fields: legal and political regulation, the standard of living, culture, social security, human rights, ethnic minority protection. The results show that ethnic adherence of respondents has an important role everywhere but in the evaluation of the standard of living and ethnic minority protection.

Felicita Medved, Brezoviška cesta 38, SI- 1351 Brezovica,

Migration and asylum policy

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 201-220

The article focuses on the cooperation between EU and the countries of Central and Eastern Europe, proceeding from the fact that these processes affect European asylum policies on three levels: the domestic level, the European level and the global international level.

Renata Mejak, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000, Ljubljana

Pogledi Lendavčanov na sosednjo Madžarsko

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 179-200

Članek prikazuje rezultate medčasovne analize v treh časovnih točkah (1991, 1994, 1996), ki osvetljujejo nekatere pomembne strukturne elemente percepcij Lendavčanov o sosednji Madžarski, in sicer na sledečih področjih: pravno politična ureditev, življenjski standard, kulturna razvitost, socialna varnost, človekove pravice, zaščita narodnih manjšin. Iz rezultatov je razvidno, da ima etnična pripadnost respondentov pomembno vlogo povsod, razen pri ocenjevanju življenjskega standarda in zaščite narodnih manjšin.

Felicita Medved, Brezoviška cesta 38, SI-1351 Brezovica

Politika migracij in azila v transgresiji Evropske unije

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 201-220

Članek obravnava sodelovanje med Evropsko unijo in državami Srednje in Vzhodne Evrope, pri čemer izhaja iz dejstva, da proces združevanja vpliva na evropsko imigrantsko politiko in politiko azila, in sicer na treh ravneh - notranji, evropski in globalno mednarodni.

Vera Klopčič, mag., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000, Erjavčeva 26, Ljubljana

Romi-evropska manjšina

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 167-178

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je v letu 1993 sprejela Priporočilo »Romi v Evropi« v katerem med drugim ugotavlja, da Romi v veliki meri prispevajo k kulturni raznovrstnosti Evrope, in jih poimenuje »evropska manjšina«. Kljub temu pogosto ostaja glavni namen dejavnosti mednarodnih organizacij, ki so usmerjene k izboljšanju položaja romske skupnosti najprej in predvsem preprečevanje socialne izključenosti in zagotovitev osnovnih življenjskih pogojev. Članek obravnava vprašanje ali je opredeljevanje Romov kot evropske manjšine posledica dejstva, da ti živijo skoraj v vseh državah Evrope ali gre za splošno prizadevanje za izboljšanje njihovega statusa.

Bojan Brezigar, Primorski dnevnik, 1-Trst, Ulica Montecchi 6

Avstrija pod drobnogledom? Saj ni res ...

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 111-119

Prispevek kritično obravnava poročilo »modrecev« Evropske unije o položaju manjšin v Avstriji in ugotavlja, da je polno nedoslednosti in pomanjkljivosti, ki izhajajo iz razkoraka med pravno osnovo in dejanskim stanjem oziroma iz sektorskih ukrepov, ki zadevajo samo nekatere manjšine. Obstaja nevarnost, da bo Avstrija to poročilo izkoristila in ga uveljavljala kot mednarodno priznanje svoji zaščiti manjšin, zato se morajo manjšine potruditi, da nedoslednosti in pomanjkljivosti v poročilu obrnejo sebi v prid.

Mirjam Polzer Srienz, dr., Institut für Politikwissenschaften, Universität Innsbruck, Universitätsstrasse 15, A-6020 Innsbruck

Representation and participation of ethnic communities in legislative bodies

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 221-248

The representation and participation of ethnic groups is indispensable for the protection of interests of ethnic groups in the decision-making process. Ethnic diversity must find its expression in the distribution of power, because self-determination is an essential precondition for a peaceful living-together of ethnic groups. As a central basic right, the principle of equal treatment in all legal systems is to be followed. Ethnic groups must have a special status and special rights to be de facto in an equal situation.

Klemen Jelinčič (Kalman Yelinchich), Univerza Tel Aviv, Melchet 25, Tel Aviv, Israel

Self-determination and the Inuit

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 267-286

The article presents the issues of political and legal self-determination of indigenous populations, especially different Inuit groups, settling Greenland, Nunavut, Canada, Alaska and the Chukchi Peninsula. It deals with the historic development of Inuits, as well as with the differences between individual (formerly colonial) regions.

Fernand de Varennnes, LL.B. (Moncton), LL.M. (LSF), Senior Lecturer, Director, Asia-Pacific Centre for Human Rights and the Prevention of Ethnic Conflict, School of Law - Murdoch University, Murdoch, Western Australia 6150

The rights of linguistic minorities: an international law approach

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 249-266

The paper focusses on international standards for the protection of linguistic minorities and their application in different spheres of social life, i.e. the private use of a minority language, toponymy, mass media, education, religious activities, private economic activities, etc.

Marija Jurč Pahor, Ph.D., Institute for Ethnic Studies, SI-1000, Erjavčeva 26, Ljubljana

A contributions to the semantics of "Necropolis"

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 297-308

The article focusses on the analysis of the book *Necropolis* by Boris Pahor, which ranks amongst the lesser known although fundamental and highly valued autobiographical and literary texts, written by survivors of concentration camps, and dealing with the topic of crematoriums. Special attention is dedicated to «survival mechanisms», reflected so in the writer's artistic approach to the topic («viewing through film camera eyes») as in the topic itself (automatic, self-defence lameness, splitting of consciousness).

Klemen Jelinčič (Kalman Yelinchich), Univerza Tel Aviv, Melchet 25, Tel Aviv, Israel

Samoodločba Inuitov

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 267-286

Članek predstavlja vprašanje politične in legalne samoopredelitve staroselskih populacij, posebej različnih inuitskih skupin, ki poseljujejo Grenlandijo, Nunavut, Kanado, Aljasko in Čukotski polotok. Besedilo obravnava zgodovinski razvoj Inuitov, kakor tudi razlike med posameznimi (nekoč kolonialnimi) področji.

Marija Jurič Pahor, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000, Erjavčeva 26, Ljubljana

Prispevek k semantiki "Nekropole"

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 297-308

Članek predstavlja analizo knjige Necropolis avtorja Borisa Pahorja, ki je manj znano, pa vendar temeljno in izredno dobro ocenjeno tako avtobiografsko kot tudi literarno delo. Napisano v perspektivi osebe, ki je preživela koncentracijsko taborišče. Posebna pozornost je namenjena »mehanizmu preživetja«, ki se odražajo v avtorjevem umetniškem pristopu k problematiki (»gledanje skozi oko filmske kamere«) kot tudi v sami temi (podzavest, samoobrambna hromost, razcepljena zavest)

Mirjam Polzer Srienz, dr. Institut für Politikwissenschaften, Universität Innsbruck, Universitätsstrasse 15, A-6020 Innsbruck

Reprezentacija in participacija etničnih skupin v zakonodajnih organih

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 221-248

Reprezentacija in participacija etničnih skupin je neizogibna za zaščito interesov etničnih skupin v procesu odločanja. Etnična raznolikost se mora odražati v porazdelitvi moči, saj je samoodločba osnovni pogoj za mirno sožitje etničnih skupin. Kot osnovna pravica mora biti upoštevan princip enakopravne obravnave v vseh zakonodajah. Etnične skupine morajo biti deležne posebnega statusa in posebnih pravic, če naj bodo de facto enako-pravne.

Fernand de Varennes, LL.B. (Moncton), LL.M. (LSE), Senior Lecturer, Director, Asia-Pacific Centre for Human Rights and the Prevention of Ethnic Conflict, School of Law - Murdoch University, Murdoch, Western Australia 6150

Pravice jezikovnih manjšin z vidika mednarodnega prava

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 249-266

Članek predstavlja mednarodne standarde za zaščito jezikovnih manjšin in njihovo uporabo v različnih področjih družbenega življenja, npr. zasebni rabi manjšinskega jezika, toponomiji, množičnih medijih, izobraževanju, verskih dejavnostih, zasebnih poslovnih dejavnostih, itd.

*Branko Jazbec, Slovenska kulturno-gospodarska zveza, Ulica svetega Frančiška
20, I-34133 Trieste*

Osimo before the succession and afterwards

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies,
Ljubljana 2000. n. 36-37, p. 29-63

The article deals with the 25-year period following the signing of the Osimo Treaty, describing in detail the process of preparation and government response to the Law on the Global Protection of the Slovene Minority in Italy.

*Branko Jazbec, Slovenska kulturno-gospodarska zveza, Ulica svetega
Frančiška 20, I-34133 Trst*

Osimo pred sukcesijo in po njej

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies,
Ljubljana 2000, n. 36-37, p. 29-63

Članek predstavlja petindvajsetletno obdobje po podpisu Osimskega sporazuma in podrobneje opisuje postopek priprave oziroma vladne odzive na Zakon o globalni zaščiti slovenske manjšine v Italiji.